

A MAGYAR
PIARISTA RENDTARTOMÁNY
TÖRTÉNETE

IRTÁK

DR BALANYI GYÖRGY, BIRÓ IMRE, DR BIRÓ VENCEL

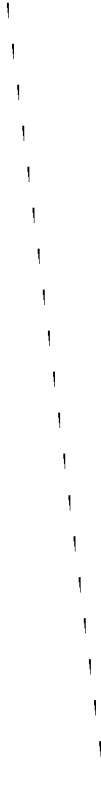
és

DR TOMEK VINCE

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR KEGYESTANITÓREND

1943

A MAGYAR
PIARISTA RENDTARTOMÁNY
TÖRTÉNETE

IRTÁK

DR BALANYI GYÖRGY, BIRÓ IMRE, DR BIRÓ VENCEL
ÉS
DR TOMEK VINCE

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR KEGYESTANITÓREND

1943

•Nihil obstat, *Nicolaus Tóttössy*, censor dioecesanus. Nr. 4855/943. Imprimatur. Strigonii, di
16 Junii 1943. *Dr. Joannes Drahos*, vicarius generalis. •

A Magyar Kegyesitanítórend Főnökének 754—1943. sz. engedélyével.

Stephaneum nyomda Budapest. Felelős: ifj. Kohl Ferenc.

ELŐSZÓ

Habent sua fata libelli. A magyar piarista rendtartomány történetének megírása immár kétszáz esztendeje várat magára. Konkrét formában először az 1756. évi nyitrai tartományi gyűlésen merült fel a megíratás terve: Bajtay Antal rendfőnök szigorúan meghagyta a házfőnököknek, hogy a következő három év alatt gondoskodjanak házuk teljes és kimerítő történetének összeállításáról, azt a legközelebbi káptalanra hozzák magukkal s felhasználás céljából adják át a kinevezendő rendtörténetírónak.¹ A határozatnak azonban egyelőre nem lett foganatja. A kor különben sem kedvezett a terv kivitelének. Mert a hódító és terjeszkedő korok embereit mindig inkább érdeklik a jelen és a jövő kérdései, mint a multon való merengés. A virágzása tetőfoka felé közelítő piaristaság sem volt kivétel ebben a tekintetben; lázas tennivágyásában annyira belemerült a külső és benső hódítás problémáinak bontogatásába, hogy sem kedvet, sem indítást nem érzett magában tegnapnak érzett multjának megidézésére.

Még a történeti érdeklődésű rendtagok is, mint Desericzky Ince vagy a tüzes magyar érzésű Hájos Gáspár és Horváth Benedek szívesebben merültek bele az őseredet monumentális kérdéseinek, mint a szegényes piarista mult viszontagságainak kutatásába. Így kívánta ezt a barokk-kor pompázó szelleme. Egyetlen kivétel a derék Kácsor Keresztély (1710—1792) volt, aki egész hosszúra nyúlt élete során lankadatlan szorgalommal foglalkozott a rendtörténet művelésével, de csak a maga kedvtelésére. Művei, még a legjobbnak ismert *Annales provinciae Hungaricae Scholarum Piarum ab anno 1666-o ad annum 1784-um* is, mind kéziratban maradtak.

¹ Acta cap. prov. 1756. Rendi levéltár.

Igy az 1756. évi káptalani határozatnak egyelőre csak annyi haszna lett, hogy a rendfőnökök vizitációs útjaikon nagyobb gondot fordítottak a háztörténetek bejegyzéseinek ellenőrzésére. Pl. Cörver János 1758. évi kecskeméti látogatása alkalmával lelkére kötötte Rákóczy Miklós házfőnöknek, hogy a beírandó szöveget letisztázás előtt gondosan nézze át két rendtárssal, s «amit írásba foglalnak, azt ne vakmerően, hanem válogatással és okossággal gyűjtsék egybe».¹

Cörver második utóda, Orosz Zsigmond az 1771. évi tartománygyűlés határozatából kifolyólag újból megsürgette a háztörténetek lelkiismeretes vezetését. Meghagyta a házfőnököknek, hogy ezentúl naplót vezessenek az egyes napok eseményeiről s ebbe vegyenek fel mindent, ami a ház történetére vonatkozik és méltó az utódok emlékezetére. Egyúttal megparancsolta, hogy a házfőnökök e rendelkezések végrehajtásáról az atyai látogatások alkalmával ezentúl külön bizonyáglevelet legyenek kötelesek felmutatni.²

A tulajdonképpeni rendtörténet munkabavétele felé az 1782. évi tartományi gyűlés tette az első lépést azzal, hogy az akkor már nagy hírben és tekintélyben álló Horányi Eleket (1736—1809) a rend történetírójává (*historiographus provinciae*) nevezte ki és hivatalos megbízást adott neki a provincia történetének megírására. A választás nem bizonyult szerencsésnek. Horányi ugyanis akkor már sokkal jobban beledolgozta magát az irodalomtörténet-írásba, semhogy kedve és rugékonysága lett volna egy más, számára meglehetősen idegen terület munkabafogására áthangolódni. Megbízata után is még jó másfél évtizedig a *Memoria Hungarorum* folytatásának szánt *Nova Memoria* anyagának összegyűjtésével bajlódott (I. k. Pest, 1795), és csak ennek mérsékelt sikere után szánta rá magát nem ugyan a rendtörténet megírására, hanem a piarista írók életrajzi adatainak összegyűjtésére. Így készült ei utolsó, rendi szempontból legértékesebb műve, a *Scriptores Piarum Scholarum* (I—II. Buda, 1808—09), melyben összesen 629 piarista

¹ Nyers L.: A piarista levéltárügy és rendtörténetírás. Szentpétery-emlékkönyv. Budapest, 1938. 341. l.

² U. o. 342. l.

író életéről és munkásságáról számol be. A maga nemében ma is értéket jelentő munka.

Horányi halála után ismét gazdátlanná vált a rendtörténet ügye. A nehéz anyagi viszonyok, majd később a politikai izgalmak elhatalmasodása egyébként sem voltak alkalmasak a mult eseményeibe való elmélyedésre. A rendtörténetírói cím hosszú időre megszűnt és a rendi mult iránt való érdeklődés minimálisra csökkent. Dományi Márk rendfőnök (1802—05) mégis ebben a látszólag teljesen meddő korszakban kezdte meg a legfontosabb rendtörténeti források egyikének, a *Historia provinciae Hungaricae Scholarum Piarum*-nak rendszeres vezetését, melyet utódai egészen a kiegyezésig folytattak. A három vaskos kötetet felölelő derék munka rengeteg becses személyi és tárgyi adatot tartalmaz a jelzett időszak piarista történetéhez. Különösen Egerváry Ignác, Bolla Márton és Purgstaller József vezették mintaszerű alaposággal és lelkiismeretességgel.

Ugyancsak ebben a korszakban látott napvilágot az első nyomtatott rendtörténeti vázlat is. Két részletben jelent meg; az első az 1848—49. évi névtárban *A magyarhoni kegyes tanítórend történetének vázlata*, a második pedig az 1852—53. évi névtárban *Primae lineae historiae instituti Scholarum Piarum in Hungaria* címen. Az első Orosz Zsigmond (1782), a második Grosser János haláláig (1847) folytatja az események előadását. Bár mind a kettő szigorúan ragaszkodik a krónikás időrendi elbeszéléshez, becses anyaguknál fogva ma is haszonnal tanulmányozhatók. Tudomásunk szerint az elsőt Schirckhuber Móric asszisztens, a másodikat pedig Jaeger Ágoston rendfőnöki titkár írta.

Újabb lendületet a Scitovszky János hercegprímás elnöklete alatt tartott második váci káptalan (1853) adott a rendtörténetírás ügyének. A prímás ugyanis a káptalant berekesztő dekrétumában többek közt azt is előírta, hogy a mult eseményeinek megörökítésére és a jelen változásainak feljegyzésére ismét rendtörténetírót kell kijelölni s ennek az összes házak naplóját, illetve jegyzőkönyveit, melyeket vagy maguk az előljárók, vagy pedig az általuk kijelölt atyák évről-évre állítanak össze, rendelkezésére kell bocsátani.¹

Scitovszky dekrétumának mindenestre meglett az a haszna,

¹ Decr. 1853. szept. 10. Cap. IV. De litteris earumque professoribus. R. I.

hogy újból ráterelte a rendi közvélemény figyelmét a rendtörténet immár száz éve húzódó ügyére. Innét kezdve a káptalanokon benyújtott kérvények, ú. n. petíciók közt úgyszólván állandóan ott szerepel a kérdés. 1864-ben pl. a szegedi ház sürgette az egyes rendházak és tagjaik kimerítő történetének minél előbbi megírását s ezek alapján a magyar- és erdélyországi rendtartomány egyetemes történetének összeállítását.¹ Purgstaller rendfőnöknek kapóra jött az indítvány: benyújtóját, az akkor már kiváló történettudós hírében álló Somhegyi Ferencet Szegedről Pestre hozatta, kinevezte pesti igazgatónak s egyúttal megbízást adott neki a rendtörténet ügyének gondozására. Somhegyi azonban mindössze két esztendeig viselte a rendtörténetíró megtisztelő címét. Mikor a kormány 1866. szeptember 10-én kinevezte az egyetemes történelem, módszertan és enciklopédia rendes tanárává, rendtársai pedig a beteg rendfőnök állandó helyettesítésével bízták meg, felhalmozott teendőire való hivatkozással visszaadta megbízását, melynek kiérdeklésére különben semmit sem tett.

Igy a rendtörténetírás ügye ismét zátonyra jutott. Mert Somhegyi lemondása jeladásul szolgált munkatársainak is, hogy szintén feloldottnak érezzék magukat a kényelmetlen feladat alól. Pedig a rendi közvélemény már fel volt ajzva s kíváncsian várta a biztató ígéret beváltását. Érthető tehát, hogy a legközelebbi 1870. évi nagykáptalanon megint szóba került az ügy. Ezúttal a tatai ház tagjai szegezték a káptalan mellének a kérdést: «Mennyire haladtak az 1864. évi nagygyűlésen kinevezett tagok a rend történetének megírásában?» A káptalan vezetősége a kényes kérdésre kénytelen volt őszintén megvallani, hogy «az eddig kinevezett tagok teendőik túlhalmozottsága miatt nem hozhattak eredményt». Még jellemzőbb a válasz második fele, mert az derül ki belőle, hogy a rendi vezetőség maga is tájékozatlanul és tanácstalanul állott a fogas kérdéssel szemben. «Különben örömmel veendi az egész rend, ha találkozni fog egyén, ki az archivumok százados porától vissza nem rettenve, e sok időt, kutatást s erős kitartást igénylő munkát magára vállalja.»²

¹ Acta cap. prov. XXII. Pestini a. 1864. celebrati. 7. l. R. 1.

² A magyarországi kegyestaniórend XXIV. nagygyűlésének jegyzőkönyve. 7. l. R. 1.

A kivánt «egyen» után nem kellett sokáig keresgélni. Hamarosan megtalálták a tatai petíció valószínű benyújtójának, Csaplár Benedek igazgatónak (1820—1906) személyében, aki nagyarányú irodalmi tevékenysége és sokoldalú társadalmi működése révén akkor már országos hírnek örvendett. Csaplár Somhegyi rendfőnök hívására még 1870 novemberében Budapestre költözött és mint kinevezett rendtörténetíró menten hozzálátott az előmunkálatok megindításához. Mindenekelőtt elkészítette a tervezett rendtörténet részletes alaprajzát; azután közreműködésre, főleg adatok gyűjtésére és beszolgáltatására szólította fel a rend tollforgató tagjait. Felhívásának meg is lett a foganatja. Egyes rendtagok (Békefy Károly, Csősz Imre, Ivánfi Ede, Magyarász Ince, Matégka Antal) már az első években tetemes anyagot szedtek össze és küldöttek be. A legnagyobb munkát azonban maga Csaplár végezte. Fáradhatatlanul búvárolta a központi rendi levéltár poros aktacsomóit, úgyszintén a vidéki rendházak történeti feljegyzéseit és könyvtárait s ezerszámra gyűjtötte az adatokat.

A rendi közvélemény nagy meglepéssel szemlélte az új rendtörténetíró buzgó igyekezetét; az volt az érzése, hogy «a rend történetének megírása a legjobb kezekbe jutott.»¹ Csaplár Benedekben mindenki olyan férfiut látott, akit «az e tárgynál szükségelt értelmiségen és akaratbeli állhatatosságon felül a közjó iránti szeretet is nagymértékben diszesít.»² A következő káptalanok (1876., 1879., 1882., 1885., 1888) állandó érdeklődéssel kísérték az ügy állását és megnyugvással hallották a kutatás előrehaladásáról szóló beszámolókat.³

De minél jobban múltak az évek, annál világosabban látszott, hogy az új rendtörténetíró sem fogja beváltani a hozzája fűzött reményeket. Nem mintha hiányoztak volna belőle a szükséges kellékek. Talán inkább az volt a baj, hogy kelleténél nagyobb mértékben voltak meg benne. Polihisztor hajlama, fáradhatatlan

¹ A magyar-erdélyországi kegyestanítórend 1873. évi augusztus 17-ik s következő napjain tartott kisgyűlésének jegyzőkönyve. 7. l. R. l.

² A magyarországi kegyestanítórend XXV. nagygyűlésének jegyzőkönyve. 8. l. R. l.

³ Káptalani jegyzőkönyvek: 1876. 9. l., 1879. 9. l., 1882. 15. l., 1885. 12. l. 1888. 16. l., 1891. 15. l. R. l.

kutató kedve, a részletek iránti eleven érdeklődése és pontosságra, kimerítő teljességre való törekvése nagyszerű kutató tudóssá avatták. A baj ott kezdődött, hogy szerkesztő készsége messze mögötte maradt tudásának. Az összegyűjtött rengeteg adattal nem tudott mit kezdeni; nem tudta világos, áttekinthető és plasztikus képbe foglalni őket. Innét van, hogy műveiben a részletek mindig érdekesebbek, mint maga az egész alkotás. Minél jobban beléje merülünk olvasásukba, annál jobban elveszítjük a fonalat s a végén a sok fától nem látjuk az erdőt. Régies, ódon zamatú nyelvezete és nehézkes, mellékmondatokkal telítődelt mondat-szerkesztése szintén nem jó ajánlólevél könyvei számára.

Ezen eredendő hibái okozták, hogy Csaplár az analízistől sohasem tudott felemelkedni az igazi szintézisig. Periferikus kutatásokon, nevezetesen Kalazanci Szent József, a magyar Révai Miklós és a lengyel Konarszki Szaniszló életviszonyainak minél részletesebb felderítésén át akart eljutni a tulajdonképpeni rendtörténethez. Nem csoda tehát, hogy véglegesen belerekedett a részletekbe. A tervezett nagy rendtörténetből egy alkalmi megemlékezésen (*A kegyes iskolák negyedik száz éve küszöbén.* Budapest, 1897) és egy nagyobb lélekzetű latin tanulmányon kívül (*Analecta quorundam memorabilium historiae Ordinis religiosi Scholarum Piarum provinciae Hungaricae.* Ephemerides Calasanctianae 1901—1906) semmi sem jelent meg.

A rendi közvélemény nehezen tudott beletörődni vérmes reményeinek szétfoslásába. Az 1894. évi nagykáptalan atyái ismét nagy nyomatékkal kezdték sürgetni a zátonyra jutott ügy előbbremozdítását. A millennium közeledése különös időszerűséget kölcsönzött sürgetésüknek. Lévy rendfőnök az ügy sürgősségére való tekintettel úgy oldotta meg a kérdést, hogy Takáts Sándor budapesti tanárnak, Pállya István és Benyák Bernát kiváló életirójának adott megbízást a rendtartomány magyarnyelvű történetének megírására, de egyúttal Csaplárnak is megígérte latin nyelven tervezett rendtörténetének kiadását, ha a millenniumra elkészül. Takátsnak szintén az ezredéves évfordulóra kellett volna elkészítenie az első kötetet. Ő azonban az idő rövidségére való tekintettel nem merte vállalni a nagy feladatot s a rendtartomány helyett a

budapesti kollégium történetével örvendeztette meg a tudós világot. Ezzel be is fejezte rendtörténetírói pályáját, mivel báró Bánffy Dezső miniszterelnök különös jóindulatából 1898-ban Bécsbe került az udvari kamarai levéltár magyar anyagának kiválogatására.

Takáts távozása és Csaplár halála után (1906. augusztus 19) ismét árvaságra jutott a piarista rendtörténetírás ügye. A lehanyatlott zászlót a lelkes Prónai Antal emelte fel újból. Miként Horányi, Prónai is az irodalomtörténeten át jutott el a rendtörténetíráshoz. Érthető tehát, hogy tervezetéseiben tudatosan az irodalomra helyezte a hangsúlyt. Külön *Piarista Könyvtár* megindítására gondolt, mely felölelte volna a piarista iskolákban előadott összes iskoladrámákat, későbbi folytatásában pedig a piarista írók egész irodalmi munkásságát.

A szorosan vett irodalmon túl azonban más szempontok iránt is volt Prónainak érzéke. Ezt bizonyítja az a tervezet, melyet Magyar Gábor rendfőnök megbízásából Bartos József és Friedreich Endre rendtársaival dolgozott ki a rendtörténet megírására. Az 1909. március 31-ről keltezett tervezet Csaplár szétfolyó «tervrajzával» ellentétben szigorúan a reális valóság talaján áll: semmi olyant nem tartalmaz, ami nem tartozik szorosán a rend történeti életéhez, de viszont nem is hagy figyelmen kívül belőle semmi lényeges mozzanatot. A rendi multat négy részre akarta tagolni 1642—1721, 1721—1781, 1781—1849 és 1849 — korhatárokkal; az ötödik részt az egyes rendházak történetének szánta. Elgondolása szerint az egész mű öt, illetve hét kötetet ölelt volna fel átlag 30—30 ívnyi terjedelemben, úgy azonban, hogy az egyes kötetek függelékként a fontosabb forrásanyagot is hozták volna. A részletes vázlat és a hozzájuk fűzött megjegyzések és útmutatások szintén élénk történeti érzékre és higgadt bölcseségre mutatnak. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy Prónai tervezete volt az első komoly alap, melyen a tudományos értékű rendtörténet épülete megépülhetett volna.¹

A rendtörténetírásunkon borongó végzetszerűség azonban ez úttal is megakadályozta, hogy a szépen bimbózó remények virágba boruljanak és gyümölcsöket érleljenek: Prónai már 1912-ben

¹ R. I. 400—1909.

belekerült a rendi kormányzatba, majd hamarosan utána elbetegedett és a rend pótolhatatlan kárára egészen fiatalon, 43 éves korában elhalt. (1914. május 29.) Pedig bizonyos, hogy az ő idejében és vezetése alatt a siker több kilátásával lehetett volna megindítani a rendtörténet munkálatait, mint egy emberöltővel korábban, Csaplár megbízatása idején. A legfőbb különbség az volt, hogy most már lehetett némi előmunkálatokra támaszkodni. Nevezetesen a millenniumra legtöbb rendi intézetünk megíratta összefoglaló történetét. Igaz, az alkalmi monográfiák egy része túlságosan műkedvelő munka volt, de akadtak közöttük derekas, minden tekintetben teljes és kimerítő alkotások is. Azután a kilencvenes évektől kezdve a tollforgató rendtagok is egyre sűrűbben fordultak tárgyért a rendi multhoz és alapos dolgozatokban tisztázták számos piarista kiválóság életkörülményeit. (Takáts Sándor, Prónai Antal, Perényi József, Friedreich Endre.) Még örvendetesebb változás volt, hogy rendi fiataljaink közül is akárhányan rendi témát választottak doktori értekezésük tárgyául. (Visegrádi János, Miskolczy István, Szabó Mihály, Vékony István, Juhász Vince, Pallmann Péter.) Az anyag tehát, ha lassan is, de gyűlt.

Prónai Antal korai sírbaszállásával azonban kihúnyt az a lelkes energiaforrás, mely hivatva lett volna összefogni és irányítani a félénk kezdeményezéseket. Majd mindjárt utána kitört a világháború és ismét levette a napirendről a rendtörténet ügyét.

A világháború vérzivatarra közepett köszöntött reánk a rendalapítás háromszázados évfordulója, az 1917. év. Vignas Tamás generális a nevezetes alkalomra egy általános piarista emlékkönyv kiadását tervezte latin nyelven. A magyar rendtársak közül Friedreich Endrét, Zimányi Gyulát és Miskolczy Istvánt kérte fel közreműködésre; az elsőnek a provincia általános történetét, a másodiknak a rendi tanárképzés multját s végül a harmadiknak a kiemelkedőbb rendtagok működését kellett volna vázolnia. A dolgozatok el is készültek, de az emlékkönyv az egyre nehezebbé váló háborús viszonyok miatt nem jelent meg. A kész dolgozatok közül egyedül Friedreiché látott napvilágot huszonöt évvel elkészülte után. (*Brevi conspectus historiae Provinciae Scholarum Piarum Hungariae*. Eph. Cal. 1942.)

A forradalmak és a kommunizmus romjainak eltakarítása után Szinger Kornél rendfőnök ismét nagy lelkesedéssel karolta fel a rendtörténetírás elárvult ügyét. Újból elővette a Prónai-féle tervezetet, átszította, egyik-másik helyen bővített, másutt szűkített rajta. Elgondolása szerint az egész munka hat kötetet ölelt volna fel ezzel a beosztással: I. k. *A piarista iskolák alapítása Kalazanci Szent József haláláig.* II. k. *A rend hazánkban Mária Teréziáig.* III. k. *A XVIII. század második fele Mária Terézia alatt.* IV. k. *II. József és II. Lipót alatt.* V. k. *I. Ferentől a kiegyezésig.* VI. k. *A kiegyezéstől napjainkig.* A tervezet elkészítésével egyidejűleg gondoskodott a személyi kérdés megoldásáról is: az 1922—23. iskolai évben e sorok írójának adott megbízást a rendtörténeti munkálatok újból való felvételére. E megbízás első eredményeként született meg Kalazanci Szent József rövid életrajza s benne függelékként a magyar rendtartomány történetének első modern szempontú áttekintése. (Budapest, 1923.) Ezzel azonban egyelőre ismét zátonyra jutott az ügy. A huszas és harmincas évek külső és belső vajúdasai semmiképpen sem voltak alkalmasak a teljes elmélyedést kívánó munkára. Pedig közben a veteránokhoz új munkatársak is csatlakoztak. (Papp Gyula, Nyers Lajos.) Az anyag tehát tovább gyűlt. Hasonlóan növekedett a piarista tárgyú doktori értekezések száma is. (Gulyás János, Gál István, Ongrádi József, Bojt Lajos, Horváth Ambrus.)

Újabb lökést a háromszázéves jubileum reánk köszöntése adott a kérdésnek. A nevezetes évforduló ugyanis bizonyos értelemben magábatekintésre és szorgos önvizsgálatra készítette a rendet. A történetíró számára is elérkezett tehát az alkalom, hogy megpróbáljon számot adni azokról az okokról, melyek lehetővé tették az idegen eredetű piaristaságnak a magyar közéletbe való tünevényesen gyors belesimulását és a magyar szellemiség számottevő tényezőjévé válását. Már a rend jubileumi kiadványa, a *Magyar piaristák a XIX. és XX. században* (Budapest, 1942) is ezt az oknyomozó célt szolgálta. Mivel azonban a vaskos kötet csak az utolsó másfélszázadra korlátozva és csupán néhány tucat kiemelkedő piarista egyéniség életének tükrözésében próbálta megválaszolni a kérdést, mellette szükségesnek látszott a rendtartomány egész

multjának felvázolása is. Így született meg az első terjedelmesebb piarista rendtörténet; nem az, aminek megírására annakidején Horányi Elek, Csaplár Benedek, Takáts Sándor, Prónai Antal és e sorok írója megbízást kaptak, de mégis annak előhírnöke. Bár lerövidített formában, de lényegében ugyanazt adja, amit annak tartalmaznia kell.

Mivel az idő rövidege sietésre készített, csak munkaközösség formájában tudtuk megoldani feladatunkat. Biró Imre és dr. Biró Vencel a rendtörténet legújabb fejleményeinek adják világos és sok tekintetben úttörő összefoglalását; dr. Tomek Vince értékes tanulmányának besorozását viszont az új szabadkai gimnázium-alapítás tette megokolttá. A könyvhöz mellékelt szép térképet dr. Kanschky Márton rendtársunk készítette.

Talán nem kell külön mondanunk, hogy előadásunkban a kegyelet mellett mindenütt a teljes igazságra és részrehajlatlanságra való törekvés vezette tollunkat. Nem szépet és kellemest, hanem mindenekelőtt igazat iparkodtunk írni.

Szerény munkánkat rendtörténetíró elődeinkre való kegyeletes gondolással ajánljuk az olvasó jóakarató figyelmébe.

Budapest, 1943 június 29.

Balanyi György.

I. RÉSZ.

Dr. Balanyi György: Az elindulástól Trianonig.

I. FEJEZET.

A megtelepedés kora. (1642—1721.)

1. Gyökérverés. A piarista iskola korszerűségének legjobb bizonyítéka meglepően gyors elterjedése. Tíz esztendő elegendő volt hozzá, hogy Olaszország meghódítása után Közép-Európa megnyerésére is megtegye a kezdő lépéseket. Az Alpok vonalától északra elsőnek a morvaországi Nikolsburgban vert gyökeret. Meghonosításában Dietrichstein Ferenc olmützi herceg-püspöknek és bíborosnak, a morvaországi katolikus ellenhatás tevékeny vezérének s Rudolf, Mátyás és II. Ferdinánd császárok nagy befolyású tanácsosának volt főrésze. A kiváló főpap ugyanis már az 1625-i szentév óta lelkes bámulója volt Kalazancius iskolájának s addig kért-könyörgött a szentnél, míg ez végre 1631-ben csakugyan rászánta magát a merész lépésre: a tiroli születésű s németül és csehül egyformán jól beszélő Leailt Ambrus atya vezetésével megnyitotta az első középeurópai piarista iskolát.

Az alapítás kitűnően bevált. Az új kollégium falai közt hamarosan élénk iskolai élet pezsdült fel és még szélesebb körökben terjesztette el a piarista iskolák jóhírét. Az eredmény itt is ugyanaz volt, mint Olaszországban: a piarista atyák utáni kereslet napról-napra rohamosabban növekedett. Magni Ferenc gróf 1633-ban Strassnitzban, Dietrichstein bíboros 1634-ben Leipnikben, Lichtenstein Gundacker herceg 1637-ben Kromauban s végül Pernstein Febronia 1640-ben Leitomischlben épített számukra hajlékot. Kalazancius a rohamos fejlődés láttára a nikolsburgi, strassnitzi és leipniki kollégiumokat *provincia Germaniae* néven már 1634-ben külön rendtartománnyá fogta össze s élére az olasz Tencani Peregrin személyében provinciálist állított.

A nikolsburgi és az utána következő fészekrakások az egyetemes piaristaság szempontjából is messze kiható következményekkel jártak, mivel a terjeszkedés új irányainak és lehetőségeinek feltárásán túl új munkateret nyitottak előtte: a missziós tevékenységet. Mert az új rendtartomány atyái mindjárt kezdetben szívvel-lélekkel bekapcsolódtak az eretnekek visszatérítését célzó munkába s ezzel számottevő módon hozzájárultak a közép-európai katolikus ellenhatás diadalsegítéséhez.

A térítő munka azonban akkor, a harmincéves háború utolsó szakaszában nemcsak sikerekkel, hanem veszedelmekkel és szenvedésekkel is járt. Különösen 1642-ben fordult kritikusra a helyzet. Tortenson Lénárt, a birodalomban harcoló svéd hadak diadalmas vezére váratlanul berontott Sziléziába, május 4-én megívta Glogau várát, 31-én Schweidnitz mellett tönkrevverte a Ferenc Albert laenburgi herceg vezetése alatt álló császári hadakat s június 14-én már a morva tartomány fővárosában, Olmützben foglalt állást.

A váratlanul jött betörés nagyon kínos helyzetbe sodorta a szegény piarista atyákat. A leipnikiek más menedék híján a helpensteini várba futottak, a nikolsburgiak, strassnitziek és leitomischiek pedig Conti Onufriusz provinciális vezetésével egyenesen Bécsbe mentek és ott a pápai nunciushoz fordultak tanácsért, mitevők legyenek.

De mint annyiszor, most is bebizonyosodott, hogy ritkán esik baj nélkül, hogy valami jó ne származnék belőle: a morva kollégiumok időleges elvesztéséért bőséges kárpótlást nyújtott Lengyelország egyidejű megnyílása a rend előtt. A dolog megértésére tudnunk kell, hogy IV. Ulászló lengyel király (1632—48) és Lubomirski Szaniszló krakói palatinus, a chocimi csata (1621) diadalmas hőse, a tatárok és törökök réme, már évek óta kísérleteztek a rend megtelepítésével; de Rómából a nagy emberhiány miatt mindig elutasító választ kaptak. A morvaországi beütés azonban egy csapásra megváltoztatta a helyzetet: Mattei nuncius a Bécsbe menekült testvéreknek sürgősen azt ajánlotta, hogy fogadják el a lengyel király meghívását. Conti provinciálisnak tetszett a tanács s ezért rendtársai egy részével Pozsonyon keresztül haladéktalanul Krakónak vette útját. Mire azonban odaért, Ulászló már tovább utazott Czenstochowába. Conti oda is nyomon követte s július 9-én sikerült is színe elé jutnia. A többi azután már magától ment. A király Varsó kellős közepén egy nagy telket vásárolt a kollégium céljaira és fenntartására 34.000 forinttal alapítványt tett. Így az első lengyel piarista iskola még 1642 vége előtt megkezdhette működését.

Ekkorra teljesült Lubomirski hő vágya is. A jámbor palatinus, aki sírfelirata szerint húsz templomot építtetett, Contiék lengyel földre érkezésének hírére azonnal érintkezésbe lépett velük és váltig biztatta őket a szepességi *Podolinba* tervezett alapítványának elfogadására. Arra hivatkozott, hogy neki elsőbbsége van minden más alapító fölött, mert ő már hat évvel azelőtt kért piaristákat a rend alapítójától. Conti azonban a varsói alapítás előestéjén nem mert határozott ígéretet tenni. Habozása csak akkor tört meg, mikor a varsói nuncius is a palatinus ajánlatának elfogadását tanácsolta s mikor megtudta, hogy a Helfenstein várába menekült atyák is állandó életveszélyben forognak. Október elején személyesen tisztelgett tehát a palatinusnál és nagy vonásokban megegyezett vele az alapítást illetőleg. A herceg — Lubomirski III. Ferdinánd császár adományából 1647 óta viselte ezt a címet — megígérte, hogy Podolinban tizenhat rendtag befogadására házat épít, azt minden szükséges bútornal és házieszközzel felszereli, gondoskodik megfelelő alapítványról s a rendház megépültéig a rendtagok és az iskola illő elhelyezéséről.

A provinciális a herceg nagylelkű ígéretének birtokában azonnal Podolinba sietett és ott október 14-én a Poprád folyó partján egy jókora területet hasított ki a rendház, templom, iskola és kert számára. Azután a hercegtől melléje adott fegyveres őrség kíséretében Morvaországba indult nélkülöző és örökös bizonytalanságban sínylődő rendtársainak összegyűjtésére és átmentésére. Október 31-én már az egész társaság együtt élvezte a herceg niepolomicsei házának vendégszeretétét.

A következő napok lázas készülődéssel teltek el. Mialatt a többi rendtársak Krakóban és Wisniczben a szükséges könyvek, bútorok, ruhaneműek és templomi felszerelések beszerzésével foglalatoskodtak, Lubomirski és Conti november 8-án megegyeztek az alapítólevél végleges szövegében. Az ünnepélyes formában kiállított okmány főleg bevezető soraival ragadja meg figyelmüket. «Mivel — olvassuk bennük — a Szentlélek égő tüzétől gerjedezve ráeszméltem, hogy Isten szigorú ítéletét jócselekedetekkel kell megelőznünk s az égi javakat a földiek árán kell megszerezni, eltökéltem magamban, hogy katolikus hitünket terjeszteni fogom az eretnekek közt, és hogy ezen célomat annál biztosabban elérjem, Podolinban rendházat alapítok a piarista atyák számára . . . A piarista atyáknak kötelességük leszen tehát, hogy az ifjúságot szerzetük szabályai szerint keresztény jámborságban és tudományokban neveljék, másrészt, hogy a katolikus vallást az ige hirdetésével és tanításával terjesszék.» E szavakból kivehetőleg a podolini alapítást tehát

ugyanúgy a tanítás és az igehirdetés kettős motívuma sugallta, mint előbb a morvaországiakét. A «Szentlélek égő tüzétől gerjedező» palatinus Kalazanci Szent József fiaiban a lelkes és odaadó tanítók mellett buzgó hithirdetőket is óhajtott nyerni, hogy segítségükkel «Luther eretnekségétől megfertőzött» szepesi kapitányságában ismét Krisztus igazi Egyházába terelje vissza a lelkeket.

Miután így minden előkészület megtörtént, november 20-án, csütörtöki napon végbement az új honfoglalás: Conti bevezette társait a kiszemelt ideiglenes rendházba. Összesen tizennyolcan jöttek: három felszentelt pap, öt fogadalmas testvér és tíz novicius. Másnap formailag is megalakult az új ház: Conti provinciálisi jogánál fogva honfitársát, Franco Domonkost kinevezte házfőnöknek és egyúttal megbízta a noviciusok nevelésével. Az ünnepélyes beiktatás három héttel később, december 10-én ment végbe nagyszámú és előkelő közönség, közte Hosszutóthy László váradi püspök, szepesi prépost, a krakói püspökség és káptalan, úgyszintén a krakói egyetem képviselőinek jelenlétében. Utána Sapelius krakói kanonok megáldotta és elhelyezte a palatinus védőszentjének, Szent Szaniszló püspöknek tiszteletére építendő templom alapkövét s befejezésül a telket a piarista rend jogos és elidegeníthetetlen tulajdonának jelentette ki.

A pirosbetűs ünnepnapokat hamarosan követték a veritékes munka robotos hétköznapjai. Az iskolát 1643. június 18-án nyitották meg a vár udvarán épített ideiglenes helyiségben. Egyelőre csak a két alsó osztályt, a *schola legendit* és a *schola grammaticae*t nyitották meg. Mivel azonban a tanulók száma már az első évben 189-re szökött fel, sürgősen gondoskodni kellett a többi osztály üzembehelyezéséről is. A *szintakszist* 1646-ban, a *poetikát* 1648-ban s végül a *retorikát* 1651-ben kezdték tanítani. Közben, 1648 szeptemberében megnyitották a *filozófiai tanfolyamot* is.

Kalazancius, érthetőleg, nagy örömmel értesült fiai újabb sikeréről. Különösen a podolini alapításnak nem győzött eleget örülni. Biztosra vette ugyanis, hogy Podolin a Felsőszepesség rekatolizálásában ugyanazt a szerepet fogja majd betölteni, mint Nikolsburg Morvaország visszatérítésében. Ezért még a többenél is nagyobb szeretettel zárta szívébe a magyar föld első piarista zsenéjét. Szeretetének beszédes bizonyosságai Podolinba küldött levelei, melyek ma a magyar piarista rendtartomány levéltárának legbecsesebb kincsei. És a jövő teljes mértékben valóra váltotta a szent várakozását: Podolinból egymásután jöttek a hírek Strinboch Ágoston és Horlicius János atyák missziós tevékenységének meglepő eredményeiről. Kalazancius magán kívül volt a boldogságtól. Mikor

az első huszonnégy eretnek megtéréséről szóló jelentést kézhez vette, másolatát azonnal átadta Ingoli Ferencnek, a Propaganda titkárnak, aki viszont megígérte, hogy a kongregáció legközelebbi ülésén egész terjedelmében felolvassa a levelet.

A podolini alapítás azonban nemcsak Rómában, hanem idehaza Magyarországon is nagy feltűnést keltett. Áldozatkész főpapjaink és főuraink közül többen ösztönzést merítettek belőle, hogy másutt is megkísértsék az addig névleg is alig ismert tanítórend megtelepítését; már csak azért is, mivel Podolin sem fekvésénél, sem közjogi helyzeténél fogva nem volt alkalmas a magyar érdekek képviselésére. Hiszen ismeretes, hogy Zsigmond király 1412-ben tizenöt más helységgel együtt elzálogosította Lengyelországnak. Ettől az időtől kezdve Podolin, ha jogilag nem is, a valóságban a lengyel korona tartozékának számított. Hozzá a város lakosságának túlnyomó része német anyanyelvű volt. Ez a két körülmény eleve eldöntötte az új kollégium nemzetiségi jellegét. Tanulói közt eleitől fogva akadtak ugyan magyarok — így mindjárt az első 189 közt két Svábyval, egy Terebessyvel, egy Telekivel és egy Roskoványival találkozzunk —, de a magyarság szükségképpen csak kisebbség lehetett a lengyel, tót és német többség mellett.

Főpapjaink és főuraink részéről korán felmerült tehát a gondolat, hogy Kalazanci Szent József fiainak a magyarság szempontjából alkalmasabb helyen kellene otthont nyújtani. Rendi adatok szerint Lippay György egri püspök vagy talán inkább utódja, Jakusics György, kinek kitűnő római összeköttetései közismertek, már 1643. június 22-én embereket kért a rendalapítótól; később pedig Franco Domonkossal, a podolini házfőnökkel lépett összeköttetésbe és késznek nyilatkozott a rendnek jászói székhelyén való megtelepítésére. Franco azonban a zavaros rendi viszonyokra és a nagy emberhiányra való hivatkozással kénytelen volt kitérni a megtisztelő bizalom elől.

Néhány évvel később Szelepcsényi György nyitrai püspök (1648—66), Wesselényi Ferenc nádor (1655—67) és Pálffy Pál nádor (1649—53) özvegye, Khuen Franciska tűzték újból napirendre a piaristák megtelepítésének kérdését. De egyelőre ismét eredménytelenül. Garzia János generális biztatásnál többet nem tudott nekik nyújtani. Szelepcsényi és Wesselényi beletörődtek a változhatatlanba és nem erőltették tovább a dolgot. Nem úgy azonban Pálffyné. A buzgó grófné bajmóci nagy uradalmából csak az imént üzte ki a lutheránus lelkészeket és állította vissza a katolikus istentiszteletet; ezért égető szüksége volt lelkészkedéssel és tanítással foglalkozó szerzetesekre. Miután a piaristákkal kudarcot vallott,

a jezsuitákhoz fordult. Loyolai Szent Ignác fiai hajoltak is szavára s Privigyén, Bajmócon, Németprónán és a Pálffy-birtok egyéb helységeiben már 1660-ban megkezdték lélegkondozó és hitterjesztő munkájukat. Mivel azonban anyagi kérdésekben nem tudtak meg-egyezni a grófnéval, már három év múlva ismét elhagyták a vidéket.

Pálffyné ekkor megint a piaristarend felé fordult bizalmával. És ezúttal siker is koronázta fáradozását: az 1665. évi egyetemes káptalan megbízásából Opatovszky Vencel lengyel provinciális 1666 elején megjelent bécsi szállásán s február 10-én végleg meg-állapodott vele a *Privigyére* tervezett kollégium megnyitását illető-leg. A megegyezés értelmében a grófné tizenkét rendtag eltartására alapítványt tett 25 ezer forint értékben. Ezenfelül kötelezte magát a templom, rendház és iskola megépítésére és illő berendezésére. Kikötötte azonban, hogy az iskolát abban az esetben, ha a török portyázások miatt Privigyén nem lehetne fenntartani, olyan akato-likus vidékre kell áttelepíteni, ahol az atyáknak elegendő tér nyílik az apostolkodásra. A missziós szempont tehát a privigyei alapításnál éppen olyan fontos szerepet játszott, mint a podolininál.

A formaságok elintézése után a szakolcai születésű Frankovics Pál és a morva Hanácius Ferenc a grófné sürgetésére már március 6-án megjelentek Bajmócon és ott azonnal munkába vették az uradalmi tisztek gyermekeinek tanítását. Privigyére csak félévvel később, október 9-én vonultak be, míg a tanítást november 8-án kezdték meg a tanácsházban berendezett ideiglenes iskolában. Egyelőre csak a három alsó osztályt nyitották meg a szintakszisig bezárólag. A poetikai osztály megnyitására 1670-ben, a retorikáéra pedig 1676-ban került a sor. Ugyanebben az évben nyílt meg a filozófiai tanfolyam is tizennégy rendi növendék számára.

Az alapító grófnének 1672. május 9-én bekövetkezett halála semmit sem változtatott a helyzeten, mivel örököse, gróf Pálffy Károly minden módosítás nélkül vállalta alapítványát. Így a folya-matban levő építkezések fennakadás nélkül folytak tovább. Leg-korábban a rendház — az olasz Biberelli építész műve — készült el; 1674 őszéig annyira haladtak vele, hogy október 14-én bele lehetett költözni. A következő évben elkészült a templom is; sőt ugyanezen év szeptember 1-én az új iskolahelyiségeket is használatba lehetett venni.

Pálffy grófné sikere Wesselényi nádorra, illetve feleségére, a költőktől annyiszor megénekelt Széchy Máriára is ösztönző hatással volt. Egy kevés asszonyi hiúság is belejátszott a dologba: az élő nádor felesége nem akart elmaradni a halott nádor felesége mögött. Addig sürgette tehát férjét, míg ez csakugyan összeköttetésbe lépett

Opatovszky provinciálissal. A megindult tárgyalások eredményeként már 1667 elején két lengyel piarista érkezett *Murányba* és a vár egyik zugában azon nyomban hozzálátott a kezére adott gyermekek tanításához. Mivel azonban a magas és meredek várhegyre való feljárás a gyermekekre nagyon fárasztó, télen pedig egyenesen életveszélyes volt, a nádor és felesége elhatározták, hogy Murány helyett *Jolsván* építtetik fel a tervezett kollégiumot. Azonnal ki is adták erre vonatkozó rendelkezéseiket s így a murányi testvérek nemsokára boldog örömmel szemlélhették, miként emelkednek napról-napra magasabbra a nekik majdan meleg otthont nyújtó falak. Örömüket még fokozta, hogy Wesselényi közben 14 ezer forint értékben alapítványt tett négy rendtag ellátására s erre vonatkozó akaratát március 16-án hitelesített végrendeletébe is felvette.

Már-már úgy látszott, hogy a murányi, illetve jolsvai fészekrakás éppen olyan állandónak sikerül, mint a podolini és privigyei, mikor egy szomorú esemény közbejött halomra döntött minden számítást: a nádor március 28-án váratlanul meghalt. Halála egyet jelentett zsenge alapításának elsorvadásával. A jolsvai építkezés elakadt és Szaniszló atya, az Opatovszky provinciálistól kirendelt házfőnök sietve búcsút mondott a kies murányi tájnak. Pedig több kitartás esetén tető alá lehetett volna hozni az ügyet. Hiszen a kamara minden ellenvetés nélkül elfogadta az alapítványt s később, az összeesküvés napfényre jutása után is kivonta az elkobzás alól. Így az alapítványi összeg, illetve az alapjául szolgáló birtok továbbra is megmaradt s Lipót király 1673-ban Kollonics magyar kamaraelnök indítványára az új alapítású breznóbányai piarista kollégiumra vitte át.

A magyarországi piaristaságnak ez a harmadik állandó megtelepedése már annak a politikai és vallási ellenhatásnak járt nyomában, melyet a Wesselényi-féle mozgalom vérbefojtása után indított meg a bécsi kormány. A reakció, mint ismeretes, a túlnyomóan protestáns lakosságú felvidéki városokra nehezedett legnagyobb súllyal. Böven kijutott az üldözésből a zólyommegyei *Breznóbányának* is. Gróf Collalto Mátyás császári ezredes, a *zelosus receptor ecclesiarum*, mint rendi krónikáink írják, 1673-ban horvát zsoldosaival megszállotta a várost, lutheránus papjait és tanítóit elűzte s az erőszakkal elvett plébánia és iskola vezetését Frankovics provinciális hozzájárulásával Hauzenka Miklós piarista atyára bízta. Hauzenka sietett ugyan érseki és királyi megerősítést szerezni az új piarista telepítés számára (1675), de ezzel korántsem szüntette meg a lelkek háborgását. A lutheránusok sokáig nem tudták elfelejteni és megbocsátani súlyos sérelmüket és ott kellemetlenkedtek piarista ellen-

feleiknek, ahol éppen tudtak. A tanítás is nehezen indult. A katolikus lakosság száma elenyészően csekély volt, a lutheránusok pedig inkább a szomszédos protestáns városokba küldötték gyermekeiket tanulni. A helyiséggel is baj volt; új iskola nem épült, a régi lutheránus iskola pedig, úgy látszik, már nem felelt meg céljának.

Még sanyarúbbra fordult a helyzet 1678 után, mikor Thököly Imre felkelő hadai előzönlötték az egész Felvidéket. Még aránylag legjobb dolguk volt a podolini atyáknak, mert szűkebb hazájuk semlegessége és a Lubomirski hercegek nagy hatalma megoltalmazta őket minden nagyobb háborítástól. Annál többet kellett szenvedniök a breznóbányaiaknak és a privigyieieknek. Nevezetesen a breznóbányai lutheránusok a kurucok sikereinek láttára minden követ megmozdítottak elveszett jogaik visszaszerzésére. Először törvényes eszközökkel kísérleteztek s az 1681. évi soproni országgyűlésen a vádak egész özönét zúdították a piaristákra. De ezek is idejében felkészültek a védelemre; Hauzenka Miklóst és Berzeviczy Valeriánt — tudomásunk szerint az első törzsökös magyar piaristát — azzal a megbízással küldötték Sopronba, hogy a vádak visszautasításán túl igyekezzenek a rend meghonosítását és országgyűlési becikkelyezését is kiszorgalmazni. Erre azonban természetesen még nem kerülhetett sor. A meghonosításig még sok víznek kellett elfolynia a Dunán. Sőt nemsokára úgy alakult a helyzet, hogy a már biztosítottaknak látszó pozíciók is megrendültek.

Még javában tartott az országgyűlés, mikor Madách Péter kuruc ezredes 1681. július 18-án hajnalban váratlanul rátört Breznóbányára, a csekélyszámú császári helyőrséget levágta s a város alapos kifosztása után a lublói születésű, de magyarul, tótul és lengyelül is kifogástalanul beszélő Kincel István házfőnököt Sperath Tamás és Zweier Farkas nevű rendtársaival együtt elhurcolta. Mivel azonban nagyobb összegű váltságdíjat csak a házfőnök után remélhetett, a másik két foglyot a város határában önként szabadon bocsátotta, helyesebben alkalmat adott nekik a szökésre. A szegény Kincelt ellenben két hétig tüksön-bokron át magával hurcolta. Ezalatt a hajdúk több ízben szörnyen megkínózták. Egy alkalommal csak két emberséges kuruc tiszt közbelépése mentette ki hóhérai kezéből. Még szerencse volt, hogy a podoliniak idejében értesültek veszedelméről és azonnal közbeléptek érdekében. Krausz Mihály házfőnök ösztönzésére Moszynski András lublói sztaroszta magához Thökölyhez fordult kiszabadításáért. És a kuruc vezér, aki nagy mértékben rá volt utalva a hatalmas Lubomirskiak jóindulatára, a politikai szempontot most is följé tudta helyezni vallási meggyőződésének; a szegény meg-

kínzott foglyot Madách rozsnyói táborából szerencsi udvarába hozatta és életveszélyes fenyegetések kíséretében szabadon engedte.

Ezzel azonban még nem ért véget a breznóbányai atyák szenvedése. A kurucok sikerein vérszemet kapott lutheránusok 1682-ben önhatalmúlag lutheránus papot helyeztek be az erőszakkal visszavett templom és plébánia birtokába. Rauschek Vencel házfőnök kénytelen volt Besztercebányára menekülni. De itt meg a kurucok kezébe került. A bösz hadfiak ruhája után ítélve jezsuitának nézték és csak akkor engedték szabadon, mikor több kamarai tiszt esküvel erősítette, hogy nem jezsuita, hanem piarista. Breznóbánya így egyidőre elveszett a rend számára. A száműzetésbe kényszerült testvérek csak hatévi bujdosás után, 1688. június 5-én térhettek vissza feldúlt otthonukba.

Sok hányattatáson mentek át a privigyei testvérek is. Thököly már első nagy felvonulása során, 1678 nyarán eljutott Privigyé és Bajmóc alá és szerte kalandozó kurucaival kegyetlenül megdúlatta a vidéket. A támadás következtében Privigyé nagy részével a kollégium is leégett. Lakóinak azonban nem lett bántódása, mert még idejében átmenekültek az erős bajmóci várba. A következő évek során többször kényszerültek ezt megtenni. Mert ha hébe-hóba sikerült is Thökölytől oltalomlevelet szerezniök, alvezérei és szanaszét dülő és fosztogató csapatai nem sokat adtak rá. Ezért a kollégium lakói ellenséges támadás esetén mindig jobbnak látták a közeli vár oltalma alá menekülni. Ilyen alkalmakkor természetesen tanítványaikat is magukkal vitték. Komolyabb veszedelem csak egyszer, Kara Musztafa nagyvezér emlékezetes 1683. évi felvonulása alkalmával fenyegette őket. Ekkor Germani János Márton házfőnök a készülő veszedelem nagyságára való tekintettel már a nyár elején Lengyelországba küldötte rendtársait és egyedül maradt otthon a házat őrizni. De Hidvéghy Mihály, Thököly nyitra- és trencsénmegyei birtokainak prefektusa szeptember 16-án — igaz, egészen emberséges formák közt — őt is távozásra készítette: oltalomlevelet adott neki és ebben utasította a hatóságokat, hogy a távozonak mindenképpen kezére járjanak. Germani szerencsésen el is jutott Podolinba. A hadi szerencse fordulása azonban már két hónap múlva újból meghozta számára a visszatérés lehetőségét; november 22-én már ismét Privigyén volt.

A sokféle zaklatás nem vált javukra a piarista iskoláknak. Sokszorosán beigazolódtott rajtuk a régi mondás igazsága: *Inter arma silent musae*. Még aránylag Podolin érezte legkevésbé az idők megnehezült járását. A negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején feltűnően megcsappant ugyan diákjainak száma; öt

évvel a megnyitás után, 1647-ben pontosan egyharmadára, 62-re csökkent le. Ez azonban nem a külső viszonyok zavarosságának, hanem a szepesváraljai jezsuita kollégium versenyének volt a következménye. A felvidéki mozgalmak ellenkezőleg ismét felzöktették a létszámot. 1673-ban 183, 1683-ban 236 s végül 1693-ban 255 tanulót találunk bejegyezve.

Egészen más volt a helyzet Breznóbányán. Itt a hosszú kényszerű szünet annyira feldúlt mindent, hogy az 1688. évi visszatérés után úgyszólván előlről kellett kezdeni a veritékes munkát. Különösen az iskola indult akadozva; jóideig nem terjedt túl a grammatikai osztályon és ilyen csonka állapotban is sokáig küzdenie kellett a teljes elnéptelenedés veszedelmével.

Privigyén szintén erősen megfogyatkozott a diákok száma. Az 1672-ben bejegyzett 400-as létszám 1676-ban 330-ra, 1677-ben 154-re, 1685-ben 163-ra esett vissza és csak 1696-ban emelkedett ismét 300 fölé. A térítés művében nem tapasztalunk hasonló elhanyaglást; úgy látszik, még a legnehezebb években is megállás nélkül haladt előre. Ha hihetünk a rendi hagyománynak, 1692-ben már csak két lutheránus, egy polgár és egy koldus találtatott a hajdan túlnyomóan protestáns jellegű városban.

De bármily nyomasztó súllyal nehezettek a hetvenes és nyolcvanas évek a kezdet nehézségeivel küzdő magyar piaristaságra, terjeszkedése még ebben a szomorú időben sem állott meg. A pozsonyszentgyörgyi kollégium éppen a felszabadító háborúk legfórróbb időszakában, a nyolcvanas évek közepén alakult meg Szelepcsényi György esztergomi érsek nagylelkű adományából. Az agg főpap, mint láttuk, már nyitrai püspök korában élénk érdeklődést tanúsított a rend iránt, melynek alapítóját római teológus korából jól ismerte és tisztelte. Saját vallomása szerint már akkor feltette magában, hogy, ha viszi valamire az egyházi pályán, minden tőle telhetőt megtesz az általa oly hön tisztelt szent rendjének elterjesztése érdekében. Országos gondjai miatt azonban sokáig nem tudta módját ejteni fogadalma megvalósításának. Csak hosszúra nyúlt élete alkonyán, 1684. október 21-én nyilatkoztatta ki Haligovszky Ferenc provinciális előtt azon eltökélt akaratát, hogy *Pozsonyszentgyörgy* szabad királyi városban piarista rendházat kíván állítani. Mivel azonban már a következő év elején, január 11-én meghalt, szándékának kivitele tetemes késedelmet szenvedett. A kamara ugyanis csak hosszas huzavona után ismerte el az érsek végrendeletének tizedik pontját, melyben szentgyörgyi ingatlanainak egy részét a rendre hagyományozta iskolaállítás céljából. A hivatalos beiktatás július 8-án történt meg.

A rend nevében Bojár András kiszemelt házfőnök jelent meg a nevezetes cselekményen.

Az új házban azonban csak nehezen pezsdült neki az élet. Az átadott földek és szőlők egészen kiszarolt és elhanyagolt állapotban kerültek a rend kezére és e miatt megmunkálásuk állandó ráfizetéssel járt. Iskoláról, megfelelő munkaerők hiányában, sokáig szó sem lehetett. Bojár csak 1686-ban kapta az első és 1687-ben a második munkatársat. Ekkor, 1687 novemberében végre meg lehetett kezdeni a tanítást. Helyiségül egyelőre az 1674-ben elvett lutheránus templom mellett levő iskolaház, az ú. n. *Schulhaus* szolgált. Bajok azonban ezután is bőven akadtak. A lutheránus többségű lakosság, érthetőleg, nem szívesen látta a katolicizmus új fellegrátát és iparkodott minél többet kellemetlenkedni neki. Az alapítványi birtokkal is rengeteg vesződés volt. Annakidején a hivatalos becslés 44.967 forintra tette az átadott ingatlanok értékét, holott a valóságban nem értek többet 20.000 forintra. Az egymást követő inséges esztendőek csak növelték a ráfizetést. Az ebből támadt sokféle kényelmetlenségnek gyökeresen csak akkor szakadt vége, mikor az eredeti tulajdonos Illésházy-család 1716. március 16-án 18 ezer forintért ismét magához váltotta a sok keserűséget okozott birtokot.

A negyedik magyarországi megtelepedés után néhány esztendővel nevezetes változás állott be a magyar piarista rendházak jogviszonyában is. Eddig ugyanis Privigye, Breznóbánya és Pozsony-szentgyörgy Podolinnal egyetemben az 1662-ben önállósult lengyel rendtartomány kötelékébe tartozott. Foci János generális azonban 1692. május 16-án kelt rendeletével a három elsőt kivonta a lengyel provinciális joghatósága alól és közvetlenül magának rendelte alá. De ez az átmeneti állapot csak három évig tartott; Foci generális 1695. március 26-án kiadott újabb rendelkezésével a három magyar rendházat viceprovinciaként a német rendtartományhoz csatolta s élére külön magyar alkormányzót állított. A három rendház a Lengyelországtól való elkülönülés idején mindössze 18 tagot számlált; ezek közül 7 benszülött, 11 pedig külföldi születésű volt Magyarul csak hatan tudtak közülük, valamilyen szláv nyelven ellenben tizennégyen beszéltek. Ez volt az a kicsiny mustármag, melyből az idővel nagyra kelendő magyar provincia kisarjadt.

Ezekben a mozgalmas években a kialakulni kezdő magyar provincia sorsának irányítására a mainzi születésű Mösch Lukács volt legnagyobb hatással. Ő volt a magyar piaristaság Mózes; ő mutatta meg neki a szebb és biztatóbb jövő felé vezető utat. Mösch

már fiatalkorában annyira kitűnt rendkívüli képességeivel, gazdag klasszikus műveltségével és sokoldalú matematikai tudásával, hogy a nagy törökverő Szobieszki János őt bízta meg legidősebb fiának, Jakab hercegnek nevelésével. És alig hogy befejezte ezt a kényes feladatot, a privigyei kollégium kegyura, gróf Pálffy Károly kérte fel fiainak, Miklós és Ferenc grófoknak a matematikában, filozófiában és a hadi technikában való oktatására. Később mint gyóntató atyját, Buda alá is magával vitte őt a vitéz gróf és időről időre hadi dolgokban is kikérte tanácsát. Mert az egyszerű piarista a hadi tudományokban is meglepő jártassággal rendelkezett. Ez a körülmény szolgált alapjául annak a későbbi legendának, mely Buda megvívásában, különösen pedig az ostromló sereg elhelyezésében döntő szerepet juttatott neki.

Mösch Lukácsnak már a lengyel provinciától való függetlenülés kivívásában is jelentős része volt; még nagyobb érdemeket szerzett generálishelyettesi és első magyar alkormányzói minőségében kifejtett nagyszabású szervező munkájával, főleg a növendéknevelés és a tanárképzés intézményesítésével. A jövő szempontjából azonban azzal tette rá működésére a koronát, hogy egyszersmindenkorra kijelölte a magyar rendtartomány továbbfejlődésének irányát. Bár maga német földön született, lengyel iskolákban nevelkedett s magyarul talán sohasem tanult meg, mégis ösztönszerűen megérezte, hogy a magyar piaristaságnak a színmagyar területek meghódítására kell törekednie s jövőjét azok művelődési igényeinek kielégítésében kell keresnie. Minden igyekezetével rajta volt tehát, hogy idejekorán felkészítse rendjét a török kiűzésével menten időszerűvé váló nagyszerű hivatásának vállalására; nagyobb számmal vett fel magyarokat s azon volt, hogy az idegenajkúak is megtanuljanak magyarul. És hogy ebbeli igyekezete nem veszett kárba, mutatja az az adat, hogy az új század hajnalán (1700) 37 rendtagból már tizenöten tudtak magyarul.

A nagy szervezőnek azonban nem adatott meg az ígért földjének meglátása. Mivel rendtársai az 1698. évi káptalanon Bojár Andrást választották helyette magyar alkormányzónak, két évvel rá Nikolsburgba távozott s ott aránylag fiatalon, alig ötvenéves korában már 1701. március 24-én meghalt.

Utóda szintén idegen földön, a morvaországi Strassnitzban született, de korán Magyarországra, részben magyar környezetbe került és a körülötte bontakozó magyar élet hatása alatt maga is magyarrá formálódott át. Mint pozsonyszentgyörgyi kollégium szervezője és közel másfél évtizeden át főnöke nemcsak kiváló jogi jártasságának, hanem erős gyakorlati érzékének is számos jelét

adta. Így történt, hogy társainak bizalma 1698. szeptember 20-án őt emelte a viceprovinciális megtisztelő állásába.

Bojár mint kormányzó mindenben kitűnő elődjének nyomdokába lépett, s miként az, ő is minden igyekezetével azon dolgozott, hogy a csirázó magyar provincia hatókörét a déli nagy magyar tömb irányában kijebb terjessze. E tekintetben legnagyobb sikere a *nyitrai* fészekrakás volt. A dolog azzal kezdődött, hogy az 1698. év őszén az ősi püspöki városba vetődött a privigyeyi rendház két tagja, a morvaországi Hanácius Ferenc és az esztergommegyei törzsökös magyar Horváth Imre. Eredetileg nem alapítás, hanem csupán alamizsnagyűjtés céljából jöttek. Mivel azonban szerény fellépésükkel igen megnyerték a vezető körök tetszését, mindjárt felmerült a gondolat, nem lehetne-e állandóan ott tartani őket tanítás céljából. Az atyák nem húzódoztak a szívük szerint való feladat vállalásától és állandó alapítvány reményében még 1698-ban megkezdték a tanítást. Ideiglenesen az esztergomi székeskáptalan nyitrai házában vonták meg magukat, melyet Dolny István kanonok és novi választott püspök nagylelkűen rendelkezésükre bocsátott. Bojárnak szintén tetszésére volt a dolog s ezért Hanácius és Horváth mellé harmadiknak Berzeviczy Valeriánt is Nyitrára rendelte.

Hanáciusék vállalkozása azonban sokáig a levegőben lógott. Jó emberek önkéntes adományain kívül nem volt más anyagi alapja, mint a város által felajánlott ingyen telek (1699. február 15.), Lehoczky Márton kapitány örök jogon odaajándékozott háztelke (1699. március 8.) és a már akkor híres-neves Bottyán János ezred. snek 1699. március 25-én tett kétezer forintos misealapítványa. Mivel ilyen gyenge alapon lehetetlenség volt továbbépíteni, mármár attól lehetett tartani, hogy az egész terv dugába dől. Hogy ez nem következett be; az tisztára Mattyasovszky László nyitrai püspök és királyi kancellár érdeme volt, aki 1701. január 29-én hét rendtag sürgős megtelepítését kérte Bojár kormányzótól s eltartásukra 1702. június 29-én kelt alapítólevelében 24 ezer forintot ajánlott meg. Nagylelkű alapítványát 1705. március 7-én kelt pót- végrendeletében még hatezer arannyal toldotta meg. Ezt a korviszonyokhoz képest igen tetemes összeget olyan konviktus felállítására szánta, mely főleg a liptó-, trencsén-, turóc-, szepes- és árvamegyei elszegényedett nemesi családok fiait lesz hivatva magába gyűjteni.

Ezen az alapon azután már nyugodtan fejlődhetett tovább a nagy jövőre hivatott intézet. Életrealóságát bizonyítja, hogy tanulóinak száma már 1701-ben elérte a háromezretet. Ugyanebben

az évben nyitották meg a szintakszis osztályát. Ezt követte 1702-ben a számtani (*classis arithmeticae*), 1706-ban és 1707-ben pedig a poetikai és retorikai osztály megnyitása, vagyis akkori fogalmak szerint a *gymnasium maius* teljessé tétele.

A nyitrai megtelepedés mindenesetre jelentős lépés volt Mösch Lukács nagyszabású programjának megvalósítása felé, de a folytatása egyelőre elmaradt. Ennek okát elsősorban az utolsó nemzeti felkelés közbejöttében kell keresnünk. Maga Rákóczi Ferenc megértéssel, sőt határozott jóakarattal viseltetett Kalazanci Szent József magyar fiai iránt. Barátsága még abból az időből eredt, mikor bécsújhelyi börtönéből menekülőben apródjának, a podolini piarista tanítvány Berzeviczy Ádámnak biztatására 1701. november 11-én a podolini kollégiumba tért be egy éj szakára. A kollégium lakói bár természetesen nem tudták, kivel állanak szemben, szíves szeretettel fogadták, sőt egyikük, Schrade Bernát atya, Berzeviczy egykori tanára készségesen kezére járt további útjának egyengetésében is. Rákóczi nem felejtette el a szíves vendéglátást. Hálája kimutatására mindjárt felkelése kezdetén pártfogólevelet állított ki a podolini kollégium részére (1703. november 2.), majd valamivel később intézkedett, hogy menekülése emlékére szőlőiből évenként húsz hordó bort szolgáltatassanak ki misealapítványként a podolini atyáknak (1703. december 23.). És adatok szólnak róla, hogy a borjárandóság kiszolgáltatása egészen a felkelés végéig pontosan meg is történt.

Tudjuk azonban, hogy a háború hatásai jórészen függetlenek egyesek jó- vagy rosszakaratótól. A háború mindig háború; nyomában mindig pusztulás és szenvedés jár. Így bizony a piarista kollégiumoknak a fejedelem jóindulata ellenére is volt bőven mit kiállaniuk. Olyan durva és erőszakos kihágásokra, mint Thököly idejében, nem került ugyan sor, de azért így is eleget kellett szoronganiuk tanároknak és tanítványoknak egyaránt. Különösen a privigyeieknek jutott ki bőségesen a nyugtalan idők megpróbáltatásaiból. A Pálffy-kegyuraságért nagy árat kellett fizetniük. Volt idő, mikor jóformán állandóan úton voltak Privigye és Bajmóc közt. Ilyen körülmények közt érthető, hogy a diákok száma valamennyi kollégiumban erősen megcsappant. 1709 óta az országszerte dühöngő pestis is megtette hatását.

Nem kevésbé károsan éreztette hatását a háború a további terjeszkedés megakasztásában. Valószínű ugyanis, hogy közbejötté nélkül a nyitrai megtelepedést hamarosan mások is követték volna. Hiszen az alkalom igen kedvező volt rá. A török kiverése után új élet kezdett pezsdülni a romok fölött s a gazdasági és társadalmi szükségletekkel egyidejűleg a szellemi igények is kielégülést

sürgettek. De az állandó fegyverzörej közepett és az általános bizonytalanság napjaiban senkinek sem volt kedve a szelíd muzsáknak áldozni. Meg kellett várni, míg a vihar kitombolja magát. Így az utolsó nemzeti felkelés mindent összeszámítva legalább tíz esztendővel visszavetette a magyar piaristaságot fejlődésében.

2. A rohamos terjeszkedés évei. A szatmári béke után beköszöntött nyugalmasabb korszak elsőknek a Dunántúl lankás térségét nyitotta meg a terjeszkedésre váró magyar piaristaság előtt. Gróf Volkra Ottó János *veszprémi* püspök ugyanis mindjárt a fegyverzaj elhalása után nagy buzgalommal látott hozzá elhanyagolt egyházmegyéje új életre keltéséhez. Legsürgősebb feladatának a papképzés újjászervezését és az oktatásügy fellendítését tekintette. Bizalmával a piaristák felé fordult, akiket még pozsonyi plébános korából ismert. A Cservenka Ignác viceprovinciálissal, Bojár utódával kötött ideiglenes megegyezés értelmében 1711. október 26-án vezette be székvárosába az első piarista rajt. Szállásul a reformátusoktól elvett lelkészlakot jelölte ki számukra. A három atya közül Szolcsányi Imre a papnevelő intézet, Zajkányi Lénárt a református iskola helyiségében berendezett gimnázium vezetését vette át, Herchl József pedig a püspök gyóntatója lett.

Mivel azonban a reformátusok már félév múlva, 1712. április 5-én vissza tudták szerezni épületeiket, Volkra püspök 1712. november 11-én bemutatott végrendeletében 8500 forintot ajánlott fel alapítványként a piarista atyáknak abból a célból, hogy «a Szent Annáról nevezett veszprémi gimnáziumot szerzetük szokása szerint buzgóságukkal és jámborságukkal tovább építsék, növeljék és tökéletesítsék és legyenek rajta, hogy ezután az Úr Isten általános tiszteletet, a tanuló ifjúság oktatást nyerjen, az országnak javára váljék és mind a tanítók, mind a tanítványok elnyerjék a lélek örök jutalmát». Alapítványát később, 1719. április 17-én kelt pótvégrendeletében még megtoldotta 3000 forinttal; összesen tehát 11.500 forintra egészítette ki. Másrészt kezére járt az atyáknak a Babocsay- és a Husvéth-ház megszerzésében; am azt rendháznak, ezt pedig iskolának rendezték be.

Mínthogy azonban az új iskolahelyiség már néhány év múlva szűknek bizonyult, 1716. május 25-én a várbeli Nagy Vitéz-féle házat vásárolta meg a rend és annak telkén építtette meg első maradandóbb iskoláját, az ú. n. régi iskolát. A rendház végleges elhelyezését és az iskola kérdésének gyökeres megoldását azonban csak a század közepén tette lehetővé újabb mecénások nagylelkű hozzájárulása. Ugyanerre az időre esik a gimnázium teljes kifej-

lesztése is. A poétikai és retorikai osztályok 1753-ban nyíltak meg a káptalan három tagjának, Orosz Pál nagyprépostnak és Kiss István és Dubniczay István kanonoknak bőkezűségéből.

A magyar királynék ősi városa után a Nagyalföld északi kapuja, Vác nyílt meg a terjeszkedésre vágyó magyar piaristaság előtt. Az elindulás itt is úgy történt, mint Veszprémben: gróf Kollonics Zsigmond püspök felkérte Bonn Eusztách helyettes rendfőnököt, hogy rendje nevében vállalja el az elhanyagolt váci plébánia vezetését s egyben gondoskodjék az ifjúság keresztény szellemű neveléséről és oktatásáról. Ennek fejében 1714. október 3-án kelt alapítólevelében 24.000 rajnai forint lefizetésére kötelezte magát olyképpen, hogy az összeg felét azonnal rátáblázta lévő birtokára, másik felére pedig az akkor még osztatlan váci plébánia jövedelmét kötötte le. Ezen az alapon az első piarista raj Zajkányi Lénárt vezetésével még ugyanazon esztendőben bevonult a török dúlások következtében lerongyolódott kis dunamenti városkába s menten megkezdte lelkészkedő és oktató munkáját. Kezdő iskolai tevékenységéről azonban semmi biztosat nem tudunk, mert az első iskolai feljegyzések csak 1717-ből maradtak reánk. Adatok hiányában még az iskola helyét sem tudjuk megállapítani.

Kollonics püspöknek, sajnos, nem maradt érkezése megkezdett művének befejezésére, mert az uralkodói kegy már 1716. augusztus 18-án a bécsi püspöki székbe szőlította. Ez azért volt baj, mivel közvetlen utódai nem örökölték a piarista rend iránt érzett meleg szeretetét; sőt második utóda, gróf Althan Mihály Frigyes 1719-ben még a plébánia vezetését is elvette az atyáktól, akik emiatt nagyon szűkös helyzetbe jutottak: sem rendházuk, sem tisztességesen berendezett iskolájuk nem volt, alapítványi jövedelmeik pedig nagyon vékonyan és rendszertelenül folytak be. Már-már attól lehetett tartani, hogy az egész biztatóan indult kezdeményezés összeomlik, mikor Berkes András nagyprépost és felszentelt püspök megkönyörült a halódó iskolán s 1720 január 21-én kelt nagylelkű elhatározásával tulajdon házát és telkét ajánlotta fel a rendnek; sőt később háza egy részét saját költségén lebontatta és az iskola céljainak megfelelően átépíttette. Az új rész alapkövét 1725. május 1-én tették le; de az építkezés csak két év múlva jutott annyira, hogy átköltözésre lehetett gondolni. Az új rendház és iskola ünnepélyes birtokbavétele 1727. június 18-án ment végbe. Az iskola akkor még csak négyosztályos gimnázium volt. A poétikai és retorikai osztályokat az 1733—34. iskolai évben nyitották meg. De három év múlva újból megszüntették őket s helyettük filozófiai tanfolyamot nyitottak.

A vácival csaknem egyidőben indultak meg a *kecskeméti* iskola megnyitását célzó tárgyalások. Itt azonban a kezdeményezés nem egyházi, hanem világi részről indult meg. Koháry István országbíró, Kecskemét földesura, egyébként korának egyik leg-gazdagabb és legbuzgóbb főura, 1712-ben III. Károly király koronázásáról hazatérőben rövid időre megállapodott Nyitrán. Ottidőzése alatt olyan kedvező benyomásokat nyert a nyitrai atyák életéről, hogy menten eltökélte, hogy a középiskola nélkül szűkölködő kecskeméti katolikusok számára gimnáziumot állít s annak vezetését a piaristákra bizza. Bonn Eusztách helyettes rendfőnökkkel szóbelileg már 1714 januárjában megegyezett s alapítványul 30 ezer rajnai forintot helyezett kilátásba. Utána annak rendje-módja szerint a király elé terjesztette alapító szándékát. Mivel azonban a királyi jóváhagyás nagyon sokáig, közel másfélévig váratott magára (1715. május 13.), Bonn a várakozást megúnva már 1715. januárjában útnak indította Majthényi Domonkost házfőnöki, Kovácsovics Pált igazgatói és Bieliczky Ágostont tanári minőségben.

A város lakossága nagy szívességgel fogadta és fényes kocsisorban vezette be az első piaristákat. Az atyák, mivel egyelőre se rendházuk, se iskolájuk nem volt, ideiglenesen a mai színház telkén állott Mária-társulati házban húzták meg magukat, a tanítást pedig Kecskemét legrégebb iskolájában, a XV. században már biztosan fennállott plébániai iskolában kezdték meg az 1716. esztendőben. Egyelőre csak a két alsó osztályt nyitották meg 118, köztük 36 kecskeméti tanulóval. Az állandó fészekrakás csak jóval később indult meg. A késedelmet elsősorban a telek körül felmerült bonyodalmak idézték elő. Az a kétszáz lépés hosszú és ugyanolyan széles telek ugyanis, melyet az alapító a Déllő-tó (a mai Gyenes-tér) keleti partján kijelölt, nedvessége miatt kevésbé látszott alkalmasnak az építkezésre. Bár a kecskeméti Csorba István bíró személyében kötelezték magukat, hogy a tó vizét másfelé vezetik, az építkezés mégis csak 1720. június 27-én, Szent László király ünnepén indult meg és csak 1724. november 23-án fejeződött be. A beköltözésnél az atyák az emeleti szobákat foglalták el, a földszinti helyiségeket pedig osztálytermeknek rendezték be. Ugyanezen alkalommal, az 1724—25. iskolai év kezdetén nyitották meg a harmadik osztályt, a szintakszist is.

Ezzel azonban még korántsem szűntek meg a megtelepülés gondjai. A keretek, mint előre látható volt, hamarosan szűkeknek bizonyultak a beléjük zsúfolt intézmények befogadására. Pillanatilag a saját templom hiánya okozott legtöbb gondot az atyáknak.

Az ú. n. homoki Kis Boldogasszony-kápolna, melyet megtelepülésükor rendelkezésükre bocsátottak a katolikus hívek, túlságosan messze esett új rendházuktól és iskolájuktól. A mindennapi misehallgatás nagyon sok időt elvont a tanítástól. Demka Sándor, a nagy alkotó házfőnök és igazgató, aki kevés megszakítással csaknem harminc esztendeig (1728—1754) állott a rendház és a gimnázium élén, úgy próbált segíteni a bajon, hogy a földszinti folyosó egy részét elrekesztette és kápolnának rendezte be. De ez csak ideiglenes megoldás volt. Mindenki, maga az alapító is állandó templom építését sürgette. Demka meghajolt a közóhaj előtt; 1729. június 12-én, Szentháromság ünnepén tette le a nagyszabásúnak tervezett templom alapkövét és még megérte az örömet, hogy a szentélyt és a főoltárt használatba lehetett venni (1735).

Mindjárt utána az iskola kibővítése került napirendre. A kérdés különösen akkor vált sürgetővé, mikor a rend a hosszabb idő óta tervezett második noviciátust Kecskeméten állította fel (1731). Az új intézmény elhelyezése csak az ifjúságnak a rendházból való kitelepítésével vált lehetővé. Így sürgősen gondoskodni kellett a fedél nélkül maradt iskola megfelelő helyiséghez való juttatásáról. Ezt pedig másként, mint építkezéssel nem lehetett megoldani. Az új helyiséget a rendháztól valamivel távolabb állították fel (1730). De ez a megoldás is csak átmenetinek bizonyult. Mikor ugyanis 1754-ben a még hiányzó poetikai és retorikai osztályokat is megnyitották, ismét elodázhatatlanná vált az épületbővítés. Rákóczy Miklós házfőnök és igazgató a telek északi lábánál, a későbbi piarista konviktus helyén építtette meg a szükséges helyiségeket. Ezzel hosszú időre le is zárult a folytonos változások és hullámzások kora.

A kecskeméti alapítás még javában küzdött a kezdet gyermekbetegségeivel s már is újabb fészekrakás terve merült fel. Ezúttal nem kisebb dologról volt szó, mint az ország szívének — igaz, még nagyon halkán dobogó szívének — meghódításáról. Az eszme, úgy látszik, Pest város nemes magisztrátusától indult ki. Mosel Antal tanácsnok és városi jegyző Lenner János főbíró beleegyezésével már 1717 elején érintkezédbé lépett Zajkányi Lénárt helyettes rendfőnökkel s a város nevében tízezer forintnyi alapítványt ajánlott fel neki. Zajkányi kapva-kapott az ajánlaton és azonnal megkezdte a tárgyalást. A megegyezés legnagyobb akadálya a belvárosi plébánia kérdése volt. A város ugyanis az alapítólevélbe mindenáron bele akarta venni a plébánia rendszeres kisegítésének s nevezetesen egy magyar és egy német hitszónok állításának követelését is; Zajkányi viszont hallani sem akart erről. Emiatt a tár-

gyalások váratlanul sokáig elhúzódtak és csak október végére értek meg annyira, hogy a szerződés aláírására lehetett gondolni.

Zajkányi rendfőnök a kiszemelt rendtagokkal, nevezetesen Goldperger Lipót házfőnökkel, a már jól ismert Demka Sándor igazgatóval, Puhóczy Márton és Kosticzky András tanárokkal, továbbá Szobi István kísérítő világi tanítóval október 28-án megjelent Pesten és egy napig gondolkodás után, 30-án aláírta az alapítványi szerződést. A kis kolónia ideiglenesen abban a rozzant házikóban helyezkedett el, mely a mai rendháznak a belvárosi templom szentélyére néző sarka helyén állott. A ház mindössze négy szobából, ebédlőből és konyhából állott. Goldpergerék két szobát mindjárt iskolahelyiségnek jelöltek ki, kettőt pedig maguknak foglaltak le.

A nevezetes honfoglalás november 4-én ment végbe. Demka igazgató november 5-én, Szent Imre herceg napján megtartotta a beírást; összesen 155 tanulót, 51 szintakszistát, 22 grammatistát és 82 parvistát jegyzett be. Az előadást 7-én kezdték meg a két parányi szobában. Itt szorongtak egész éven át, mígnem a város 1718. augusztus 24-én 4300 forintért megvásárolta számukra a mai görög udvar helyén levő félig kész jezsuita iskolát. A tanács Mosel tanácsnokot bízta meg, hogy gondoskodjék az elhanyagolt épület lakályossá tételéről s egyben a poetikai és retorikai osztályok megnyitásáról. A munkálatok késő őszig elhúzódtak s így az atyák csak 1718. október 31-én vonulhattak be új otthonukba. Az osztályokat itt is a földszinten, a lakószobákat pedig az emeleten helyezték el. A legnagyobb, négyablakos emeleti helyiséget Demka kérésére színháznak rendezték be. Az új színpadot 1719 júliusában avatták fel Puhóczy Zocomus király c. darabjának bemutatásával. A két főszerepet a pestmegyei alispán és Mosel tanácsnok fiai játszották. Az első fecskét azután idővel sok más követte. A színelőadások évről-évre megismétlődtek és nem kis mértékben járultak hozzá az iskola népszerűségének és keresettségének növeléséhez.

Igy indult el útján a pesti piarista iskola, mely a következő évtizedekben olyan nagy szerepre volt hivatva nemcsak Pest városának, hanem az egész országnak történetében. Hiszen ismeretes, hogy a XVIII. és XIX. század magyar társadalmának vezető rétege javarésztében falai közül került ki. Hatása még a híres debreceni kollégiuménál is egyetemesebb és átfogóbb.

A pestivel csaknem egyidőben, de egészen más körülmények közt keletkezett a beszerce-naszódmegyei *besztercei* kollégium. Keletkezése a szatmári béke után neki élénkült katolikus meghűdással áll összefüggésben. Gróf Steinville István tábornok,

Erdély akkori katonai parancsnoka, aki már a kuruc felkelés utolsó szakában jelentékeny szerepet játszott a fejedelemség történetében, hihetőleg magasabb rendeletre 1717-ben telepítette meg Kalazancius magyar fiait a kies fekvésű szász városkában s elartásukra a plébánia jövedelmét rendelte. Az alapítás hiányos előkészítésére jellemző, hogy az atyák jóideig a városházán voltak kénytelenek az istentiszteletet végezni. Csak a következő évben kapták meg a domonkosok elhagyott középkori kolostorát és templomát. De két év múlva megint otthont kellett cserélniök; ekkor a katolikus státus és a városi hatóság hozzájárulásával a kórházi templomot és a mellette álló üres épületet vették birtokukba. Külön iskolahelyiséghez azonban csak 1755-ben jutottak Mária Terézia kegyelméből; ugyanő 1758-ban évi 66 köből búza kiutalását rendelte a kollégium számára a radnóti uradalom terhére.

De amilyen jól bevált a besztercei alapítás lelkipásztorkodás szempontjából — ismeretes, hogy a piarista plébánia egészen 1878-ig fennállott, — annyira nem felelt meg iskolai céljának. Ebből a szempontból a megtelepedés teljesen elhibázott dolog volt. Mert sem magának az eldugott kis városkának, sem pedig környékének nem voltak olyan magasabb művelődési igényei, melyek egy kizárólag tanítással foglalkozó rend megtelepítését megokolttá tették volna. A megtelepítés ellen szólt a lakosság nemzetiségi és vallási összetétele is. A lakosság legnagyobb része ugyanis német anyanyelvű, szász és lutheránus volt. A szászok után legtöbben a románok voltak, míg a magyarok csak elenyészően kis töredékét alkották a lakosságnak. A szászok és románok közül a szászok nem voltak ráutalva az új iskolára, mivel jól megalapozott és virágzó saját gimnáziummal rendelkeztek, a románok pedig még nem jutottak olyan szellemi fokra, hogy a magasabbrendű iskoláztatást életszükségletnek érezték volna. Így érthető, hogy a piarista iskola állandóan tanulóhiánnyal küzdött. Mint jellemző tünetet említjük, hogy a kollégium tagjai 1736-ban egyenesen a főkormány-szék támogatását kérték abból a célból, hogy szélesebb körben fejthessenek ki működést. A főkormány-szék azonban június 25-én kelt átiratában azt a bölcs választ adta, hogy teljes mértékben méltányolja az atyák kérését, de a kivitel lehetőségeinek megkeresését rájuk bizza.

Hasonlóan nehéz körülmények közt, de biztatóbb jövő ígéré-tével indult meg a *debreceni* gyökérverés. A kálvinista Rómában a katolikus istentiszteletet voltaképpen csak az 1715:108. t.-c. állította vissza azzal, hogy a szabad királyi városi cím engedélyezése fejében plébániatemplom és ferences kolostor építése céljából meg-

felelő telek átengedésére kötelezte a várost. Gróf Csáky Imre váradi püspök és kalocsai érsek sietett élni az alkalommal és lipóczi Keczer István személyében hamarosan kinevezte az első debreceni plébánost. Ezzel egyidejűleg Bakó János váradi kanonok és makári választott püspök, valamikor a privigyeyi kollégium jeles tanítványa, az általa oly hön tisztelt piarista atyák megtelepítésével akarta előmozdítani a debreceni katolicizmus lábraállítását. Ebbeli szándékát már 1716. január 25-én jelentette Csáky Imrének. Az érseknek nagyon tetszett a gondolat, s azonnal érintkezésbe lépett Zajkányi helyettes rendfőnökkel. A török háború kitörése miatt azonban egyideig pihentetni kellett a tervet. Az első piarista, Szlopnay Elek, a későbbi rendfőnök csak 1719. január 17-én érkezett Debrecenbe s egyelőre csak Keczer plébános segítségével szorított. Bakó püspök sietett beváltani ígéretét s 1719. május 17-én kelt alapítólevelében 23.333 forint és 20 krajcár összegű alapítványt tett le a létesítendő kollégium céljaira.

A szinkávinista város lakossága eleinte, érthetőleg, bizalmatlansággal fogadta a térítő buzgalmáról ismert rend megtelepedését. «A pater Piaristák bejöttek s építéshez kezdtek; meg kell tudni, ex quo principio lett ide bejövetelük» — olvassuk a városi évkönyv egyik 1719. évi bejegyzésében. A bizalmatlanság csak nehezen olvadt fel és Szlopnaynak sok küzdelmet kellett kiállania, míg a Szent Anna és Varga-utca szögletén kijelölt telken Csáky hiboros, a szepesi királyi kamara és mások áldozatkész támogatásával meg tudta építeni a ma is álló gyönyörű Szent Anna-templomot s közvetlenül mellette a rendházat.

Mivel az első években a lelkipásztorkodás és a megtelepüléssel járó sokféle vesződség egészen lekötötte Szlopnaynak és kiegészítőül melléje adott rendtársának idejét, az iskola megnyitásával egyelőre várni kellett. A kitűnő Halápy Konstantin, később szintén rendfőnök, csak 1721. január 21-én kezdte meg a tanítást. Iskolahelyiségül a telek egyik alacsony, nádfödeles viskója szolgált. A tanulók száma mindössze 22 volt. A következő, 1721—22. iskolai évben azonban már 50-re szökött fel ez a szám, s a meglevő osztályokhoz a grammatikai, 1724-ben pedig a mondattani és számtani osztályok járultak. Az iskola benépesítése szempontjából igen nagy haladást jelentett, hogy Koháry István országbíró, a kecskeméti kollégium alapítója, 1725. október 3-án tizezer forintos alapítványt tett egy Debrecenben létesítendő nemesi konviktus céljára. A konviktus már a következő évben megnyílt s ettől fogva évenként átlag 30—35 tanulóval növelte az intézet diákjainak számát.

A *korponai* alapítást, mely időrendben mindjárt a debreceni

után következett, a kevésbé sikerült alkotások közé kell számítanunk. A történeti szerepét eljátszott s anyagi és szellemi tekintetben rohamosan hanyatló városka ugyanis sem fogyatékos kultúrájával, sem pedig többnyelvű és túlnyomó részben lutheránus vallású lakosságával nem volt alkalmas környezet egy nagyobb igényű szerzeteskola begyökérezésére és kibontakozására. Első tekintetre meglátszott, hogy a rend megtelepítésénél ép úgy, mint Breznóbányán és Besztercén, nem a pedagógiai, hanem a vallási szempontok voltak az irányadók.

A piarista kollégium alapításának gondolata a korponai katolikusok megszervezőjétől és százötven év óta első plébánosától, Olasz Pál esztergomi kanonoktól, almissi választott püspöktől és nagyszombati plébánostól († 1730. december 18.) indult ki. A nagyérdemű főpap, aki Esztergomból, illetve Nagyszombatból is állandóan rajta tartotta szemét korponai alkotásain, már 1716-ban gondolt Kalazancius magyar fiainak megtelepítésére. Hogy megkönnyítse a dolgot, az iskolaalapítást a plébánia átadásával akarta összekötni. De a várossal és az esztergomi érseki hatósággal megkezdett tárgyalások váratlanul sokáig elhúzódtak. Keresztély Ágost szász herceg, esztergomi érsek csak 1720. április 16-án adta meg az engedélyt a plébániának négy évre szóló birtokbavételére. A többi azután már gyorsan ment. Zajkányi Lénárt helyettes rendfőnök május 25-én személyesen vezette Korponára a mindössze két tagból álló kis kolóniát. Másnap, Szentháromság ünnepén nagy fényvel megtörtént a plébánia birtokába való beiktatás. Olasz püspök az új honfoglalás fölött érzett örömeiben hatvan rajnai forintot és húsz csöbör bort ajánlott fel az atyáknak; valamivel később pedig az iskolanyitás céljára még kétszáz forintot, tizenhat csöbör bort és egy szőlőt ajándékozott nekik. Ilyen nagylelkű felkarolás mellett 1720. december 2-án lehetővé vált az iskola megnyitása egyelőre a principisták osztályáig bezárólag. A tanulók száma azonban mindössze 46 volt.

A plébánia ideiglenes birtokbavétele és az iskola megnyitása természetesen még nem jelentette a rend végleges megtelepítését. Olasz püspök maga is tudatában volt ennek. Ezért 1724. január 25-én kelt alapítólevelében 18 ezer rajnai forintot tett le abból a célból, hogy rajta tizenkét rendtag befogadására elegendő kolostort és iskolát emeljenek. Feltételül csak azt kötötte ki, hogy az atyák «rendjük dicséretes szokása szerint» a helybelieken kívül a máshonnét jött tanulókat is fogadják szeretettel és az alapelemektől a legmagasabb osztályig az összes ismeretekre tanítsák őket.

A tanítás egyideig a plébánia közelében folyt. Innét 1725-ben

a külvárosi Navoj-telepre költözött át az iskola. Mivel azonban 1726. május 8-án az eredeti megegyezés értelmében a plébániát át kellett adni a kinevezett új plébánosnak, az iskolán kívül a rendház végleges elhelyezéséről is gondoskodni kellett. Erre pedig a Navoj-teleknél sokkal alkalmasabbnak kínálkozott a megvételre kínált Dobai-ház. Az 1727. április 27-én lebonyolított vásárt ismét az alapító nagylelkű bőkezősége tette lehetővé, amennyiben az 1800 forintnyi vételárból ezer forint fizetését magára vállalta. Így a nyelvtani és mondattani osztályokat 1727 őszén már az új helyiségben lehetett megnyitni. Ezzel azonban meg is állott a fejlődés. A gimnázium az állandóan kísértő tanulóihiány miatt az alapító minden jószándéka ellenére mindvégig kisgimnázium maradt.

Egészen másként alakult a helyzet az átmeneti korszak utolsó alapításánál, a *szegedinél*. A megtelepítés gondolata itt is, miként Pesten, a várostól indult ki. A nemes tanács, mint gróf Nádasdy László csanádi püspökhöz intézett leveléből kitetszik, elsősorban azért kívánta a «Tisztelendő és dícséretes Piaristák szent szerzetét» a városba bevinni, hogy «az említett dícséretes, hasznos szerzet az ifjúságot (a mely ekkoráig vadon és parasztul nevelkedett fel mind városunkban, mind körülfekvő tartományokban), tudományokban felnevelhesse, az által magunk között szükséges subjektumokat városunk gubernálására szaporítani, a mellett lelki dolgokban is nyugodalmat szerezhessen». A tárgyalások, bár mind a két oldalról a legőszintébb jóakarat nyilvánult meg, majdnem egy esztendeig elhúzódtak. A késedelmet főleg az okozta, hogy Nádasdy püspök eleinte hallani sem akart a városi plébániának a rend kezére való bocsátásáról, holott a város anyagi és jogi okokból feltétlenül ragaszkodott az átadáshoz. Végre azonban engedett merev álláspontjából. Így a legfőbb akadály elhárult, s a rend és a város közt létrejött szerződés 1720. február 17-én püspöki, február 20-án pedig királyi szentesítést nyert.

A szerződés értelmében a rend kötelezte magát, hogy állandóan hat rendtagot tart Szegeden, akik az istentisztelet végzésén felül kötelesek lesznek vásár- és ünnepnaponként magyar, német és dalmát nyelven prédikálni és az iskolában a retorikáig bezárólag tanítani. A város viszont kötelezettséget vállalt, hogy a hat rendtag eltartására évenként négy részletben 800 rajnai forintot fizet, átengedi az egész stólaajvedelmet, gondoskodik megfelelő rendház és iskola építéséről, s ha lehet, a rendház mellett, ha pedig ez nem lehetséges, a városon kívül felüdülésre szolgáló kertet bocsát az atyák rendelkezésére. Sőt arra is kilátást nyújtott, hogy idővel javítani fogja soványkás alapítványát.

Az elvi kérdések tisztázása után Kovácsovics Pál pesti magyar hitszónok és kijelölt házfőnök vezetésével 1720. július 11-én megérkezett az első három piarista. A város magyaros vendégszeretettel fogadta őket s ideiglenes lakásul a Szent Dömötör-templom délkeleti oldalán jelölt ki számukra egy rozoga házikót, iskolahelyiségül pedig egy mindössze két kis szobából álló barakkot ajánlott fel, melyet az 1709. és 1710-es években a pestises betegek számára építettek kórháznak. Az ünnepélyes beiktatás július 14-én ment végbe a tanács és az egybesereglett hívek jelenlétében. Az iskola megnyitására azonban a megfelelő előkészületek hiányában csak az 1721. év őszén kerülhetett a sor. Az első évre összesen 110 tanuló iratkozott be. Hat esztendő alatt azonban háromszorosára emelkedett ez a szám.

Egyelőre tehát a lelkészkedő és tanítói munka is ideiglenes helyen indult meg és a város nehéz anyagi helyzete miatt belátható időn belül nem is gondolhatott az állandó rendház és iskola megépítésére tett ígéretének beváltására. Az iskola munkáját legalább azzal igyekezett tehát megkönnyíteni, hogy a következő évre gróf Herberstein Ernő várparancsnoktól megszerezte az elhagyatott katonai kórházat, melyben kettő helyett már három tágas termet lehetett berendezni. Külön iskolaépület emelésére azonban csak 1732-ben került a sor. Valamivel előbb, 1726-ban, nem ugyan a város pénzén, hanem a rend emberségéből és gróf Esterházy Imre esztergomi érsek adományából megoldást nyert a rendház ügye is: Demka Sándor házfőnök közvetlenül a templom mellett négyszög alakban tizenkét rendtag befogadására alkalmas kollégiumot emeltetett. Ez volt a híres «hatrongyos», melyet három emberöltővel később megromlott állapota miatt illetett a szegedi nép ezzel a jellemző névvel.

Ilyen szerény keretek közt indult el történeti útján a szegedi piarista iskola, mely minden versenytársánál nagyobb hatással volt a Délvidék kulturális képének kialakulására.

A magyar viceprovinciának tehát minden oka megvolt, hogy meglegéssel tekintsen vissza történetének utolsó tíz esztendejére. Mig ugyanis a szatmári béke idején mindössze négy kollégiummal rendelkezett (Privigye, Breznóbánya, Pozsonyszentgyörgy, Nyitra), 1720-ban már tizenkettőt mondhatott magáénak. (Veszprém, Vác, Kecskemét, Beszterce, Pest, Debrecen, Korpona, Szeged.) És ezek közül több országos viszonylatban is vezető szerepre volt hivatva. (Nyitra, Pest, Szeged.) Hasonló emelkedést mutat a rendtagok száma is. 1712-ben öt iskolában 45, 1721-ben ellenben tizenkét intézetben már 82 tag működött. A jövő szempontjából még na-

gyobb haladást jelentett, hogy a 82 rendtag között már csak szórányosan akadt olyan, aki nem tudott magyarul.

Ekkorra végleges rendezést nyert a rend jogi helyzete is. Ebben a tekintetben két fontos mozzanatot kell kiemelnünk: a magyar honosság megszerzését és az önállóság kivívását. A honosság megszerzésében a későbbi rendi hagyomány szerint Volkra püspöknek s az előkelő rokonsággal és kiterjedt összeköttetésekkel rendelkező Majthényi Domonkos kecskeméti házfőnöknek volt főrésze. Elsősorban az ő fáradozásuknak volt köszönhető, hogy az 1715. évi országgyűlés 102. cikkelyével befogadottnak nyilvánította a rendet, de az országgyűlésen való megjelenés és szavazat joga nélkül és azzal a hozzáadással, hogy tisztán világi s az alapítók szabad rendelkezése alatt álló birtokot csak zálogjog és cím alatt bírhat.

A honosság megszerzése azután természetzerűleg felvetette az önállósulás kérdését is. Hiszen a magyar rendek már több ízben kifejezést adtak abbéli óhajuknak, hogy a magyarországi szerzetesrendek ne függjenek idegen tartományok egyházi hatóságaitól és rendtartományaitól. A piaristák esetében annál méltányosabbnak látszott ez az óhaj, mivel a magyar viceprovincia 12 rendházával és 82 tagjával több mint elegendő kezességet nyújtott az önálló életre való áttéréshez. III. Károly király készségesen hajolt tehát a rendek és talán magának a szerzetnek kívánságára is és 1721-ben kieszközölte Borno Gergely generálistól, hogy a magyarországi házak a német provinciától teljesen független magyar rendtartományá alakulhassanak. Az új rendtartomány első provinciálisja az erdélyi, hátszegi születésű Zajkányi Lénárt lett, aki mint utolsó magyar alkormányzó a pesti, debreceni, korponai és szegedi alapítványok megszerzésével örökölte meg nevét a magyar piaristaság történetében. Most már igazán semmi sem állotta útját a rend gyors elterjedésének és a nemzeti társadalomban való elvegyülésének.

3. Tanítás. Kalazanci Szent József iskolája, mint tudjuk, főleg abban különbözött a jezsuita iskolától, hogy a szó legigazibb értelmében vett népnevelés talajából sarjadt ki. Az első piarista iskola ugyanis azzal az igénnyel lépett a világba, hogy az elhagyott szegény gyermekeknek ingyen megadja mindazokat az ismereteket, melyekre az életben való eligazodáshoz szükségük van. Mai értelemben tehát elemi iskolának nyílt meg és életnevelő céljának megfelelően eleitől kezdve nagyobb gondot fordított a gyakorlati, mint az elméleti ismeretekre. Mivel azonban tanítványai közt már a kezdet kezdetén is meglehetősen számmal akadtak olyanok, akik

az elemi ismereteken túl a magasabb tudományokat is el akarták sajátítani, önként következett, hogy az eredetileg tervezett elemi iskola mindjárt kezdetben magasabb iskolába, mint akkor mondták, gimnáziumba torkollott. És mindez a legkisebb erőltetés nélkül, a legtermészetesebb fejlődés eredményeként ment végbe. Képlegesen szólva tehát Kalazanci Szent József és első munkatársai kezén olyan iskola alakult ki, melynek a jezsuita kollégiumokkal és főiskolákkal ellentétben nemcsak törzse és feje, hanem lába is volt. Az már azután a sajátos történeti körülményeknek volt a következménye, hogy a későbbiek során a törzs fejlődése hirtelen meggyorsult, a lábaké ellenben megállott, sőt visszaesett. Legalább Középeurópában s ezen belül Magyarországon általában ez volt a helyzet.

A XVII. században és a XVIII. század első felében azonban még nálunk is mindenütt megvoltak az elemi osztályok, ha nem is olyan gazdag változatosságban, mint kezdetben voltak. Maga Kalazancius rendszerint három osztályba sorozta az elemi ismeretek elsajátításával bíbelődő tanulókat: a *classis legendibe*, a *classis scribendibe* és a *classis arithmeticesbe*; az elsőben az írás és olvasás elemeit sajátították el a kis nebulók, a másodikban külön olvasókönyv segítségével jobban belegyakorolták magukat ebbe a nehéz tudományba s egyúttal megkezdték a vallástan rendszeres tanulását és végül a harmadikban alapos kiképzést nyertek a számtani alpműveletekből. A két első osztályt azonban, különösen, ha kevés tanuló jelentkezett, sokszor egygé vonták össze.

Nálunk rendszeren ez volt a szabály. Ezért a hazai piarista iskolákban általában csak egy elemi osztályt találunk, a *classis legendit* vagy *legentiumot*. Elég sok helyen megtaláljuk ugyan a *classis arithmetices* is; ez azonban nálunk nem jelentett külön osztályt, hanem inkább csak afféle kiegészítő és pótló tanfolyam volt főleg olyan tanulók számára, akik más iskolából jöttek és így hiányosabb számtani képzettséggel rendelkeztek. Podolinban ezenfelül még egy különleges elemi osztállyal találkozunk, melyről *germani* néven tesznek említést az anyakönyvek; nyilván olyan tanulók számára állították, akik a német nyelv alaposabb elsajátítására jöttek a kis szepesi városba.

A *legentes* — *minimi* néven is találkozunk velük — a hazai és latin nyelv betűinek megismerésével kezdték a tanulást. A tanítóknak különös gondjuk volt rá, hogy csinos betűvetéshez szoktassák tanítványaikat. Ezért az első hetekben rendszeren maguk vezették ügyetlen kezüket. Magának Kalazanciusnak különösen nagy kedve telt ebben az ártatlan időtöltésben. Feljegyezve találjuk róla,

hogy nem restelt élemedettebb korában külön órákat venni a szép-írásból, csakhogy annál formásabb betűk írására szoktathassa kicsiny barátait.

Az írás és olvasás begyakorlását a számjegyekkel és a számtani alpműveletekkel való megismerkedés követte. Csak ezután került sor a nyelvtani ismeretekre ; a tanulók anyanyelvükön megtanulták és alaposan begyakorolták a fontosabb beszéd- és mondatrészeket. Mivel azonban végelemzésben az elemi iskolának is a gimnáziumra, tehát a latin iskolára kellett előkészítenie, a második félév már túlnyomó részben a latin nyelv rejtelmeibe való bevezetés célját szolgálta. Természetesen egyelőre még csak az elemekről : a név- és ige-ragozás főbb szabályainak elsajátításáról s gyakorlásképpen apró példamondatok, főleg közmondások fordításáról lehetett szó.

Ákik szerencsésen elvégezték az elemi osztályt, azok megfelelő felvételi vizsgálat letétele után bejutottak a grammatikai vagyis a gimnáziumi tanfolyamra. Ez általában három osztályból állott : a *classis infimából*, másnéven *classis parvistarum* vagy *principistarumból*, a *classis mediából* vagy *grammatistarumból* és a *classis supremából* vagy *syntaxistarumból*. Az elnevezések helyenkint és időnkint sűrűn változtak, de a lényeg nagyjából mindig ugyanaz maradt.

A *parvisták* vagy másnéven *principisták* az előző évben szerzett ismereteik felfrissítésével s nevezetesen a deklinációk alapos begyakorlásával kezdték tanulmányaikat, de most már a kivételekre is kiterjesztették figyelmüket. Ezután a melléknevek ragozását és fokozását, a határozók képzését, a névmásokat, számneveket, nemi szabályokat és azokat a beszédrészeket kerítették sorra, melyek elengedhetetlenül szükségesek voltak a helyes mondat-szerkesztéshez. Az anyag feldolgozásánál természetesen lehetőleg a hazai nyelvet használták. « . . . quae, ut magis, magisque intelligent, patria potissimum lingua eis proponantur » — olvassuk a máramaros-szigeti háztörténetben. Meg kell még jegyeznünk, hogy a parvisták sok esetben két csoportra, *classis inferiorra* és *superiorra* osztottak ; az előbbi a gyengébb, az utóbbi pedig a tehetségesebb tanulókat foglalta magában ; az előbbiben csak elméletileg foglalkoztak a mondat-szerkesztés szabályaival, az utóbbiban ellenben már a szintakszisba is belekóstoltak a tanulók és gyakorlásul Cicero kisebb leveleit fordították magyarra.

A latin nyelv mellett a vallástannal foglalkoztak legtöbbit a parvisták ; a katekizmusból főleg a hitről és az apostoli hitvallásról szóló fejezeteket dolgozták fel, a bibliából pedig az ószövetség rövid történetét vették át. Ezzel kapcsolatban megismerkedtek a régibb

és újabb időszámítással és Palesztina vázlatos földrajzával. Végül a számtanból az egész számokkal való műveletek gyakorlása mellett bepillantást nyertek a közönséges törtekkel való műveletekbe.

A *grammatisták* és a *szintakszisták* rendszerint egy osztályba jártak és egy tanár vezetése alatt állottak. Főtárgy mind a két osztályban a latin nyelv finomabb árnyalatainak elsajátítása volt. Olvasmányi anyagul a grammatisták Phaedrus meséit, a szintakszisták pedig Cornelius Nepos életrajzeit használták. Ezenfelül mindkét osztályban szemelvényeket olvastak Cicero nagyobb leveleiből s ezek mintául vételével gyakorolták magukat a latin és magyar nyelvű levélírásban. A vallástanból a reményről és szeretetről, az Úr imádságáról és a szentségekről szóló fejezetek, a számtanból pedig a tizedes törtek és az egyszerű hármasszabály kerültek előadásra. Ezenkívül a grammatisták egy kevés földrajzot, a szintakszisták pedig kronológiát tanultak.

A grammatikai tanfolyammal lezárult a gimnázium alsó tagozata; a *poetikai* és *retorikai* osztályokat már a felső tagozathoz számították. Amabban, nevének megfelelően, főleg a versszerzés tudományával: a szótagok mennyiségével, a verslábakkal s a verssorok és szakok szerkesztésének módjával, az utóbbiában pedig a szónoklás általános és részletes szabályaival és a szép, numerikus mondatok szerkesztésének titkaival foglalkoztak. A poéták Ovidius, Vergilius és Horatius válogatott költeményein kívül szemelvényeket olvastak Cicero beszédeiből, a rétorok viszont jóformán minden idejüket az utóbbiak olvasására fordították. A poétáknak ezenfelül kötelességük volt szóképeket, tropusokat és figurákat gyűjteni az olvasott szövegekből és gyakorolni magukat a klasszikus formájú verselésben, a rétoroknak pedig szinonimákat kellett gyűjteniök és mondatvariációkat készíteniök.

Mivel a piarista iskola a humanista hagyományokban gyökerező jezsuita és protestáns gimnázium túltengő verbalizmusával szemben nyelvi és irodalmi előadásaiban is iparkodott minél több tárgyi mozzanatot vinni bele tanításába, a poéták és rétorok tanrendjét is gazdagon átszötte történeti és régiségügyi vonatkozásokkal. Nevezetesen a poétáknál külön tárgyként adta elő az ókor négy legrégebbi monarchiájának történetét, a rétoroknál pedig nyomatékosan sürgette az olvasott szövegekből lesűrhető mitológiai, állami és magánrégiségügyi adatok rendszerbefoglalását. Mintha a piaristaság már a XVII. században megsejtett volna valamit a másfélszáz évvel később felhajnallott neohumanizmus programjából: az antik életet nem csupán külső burkában, nyelvében, hanem eleven és sokoldalú mivoltában igyekezett megérzékelteni tanítványaival.

A nyelvi tanulmányok mellett a poetikai és retorikai osztályokban is szorgalmasan folyt tovább a vallástani és számtani ismeretek gyarapítása. A vallástanból a poéták és rétorok együtt hallgatták a keresztény igazságról s az erényekről és bűnökről szóló fejezeteket ; míg a számtanból az arányokkal, az idő- és kamatszámítással és a lánctörtekekkel ismerkedtek meg. Itt került sor az állat- és növényvilág ismertetésére is.

Nagyjából ilyen volt a XVII. századi és a XVIII. századeleji piarista iskola felépítése. Természetesen voltak iskolák, melyek valamivel többet s voltak, melyek kevesebbet nyújtottak. Ez önként következett a kor kezdő és úttörő jellegéből. Az első évtizedekben külső okok, háborús villongások és ragályos betegségek is nagyban akadályozták az iskola rendjének kialakulását és megszilárdulását. Pl. a breznóbányai iskola a felvidéki háborús zavarok miatt tíz esztendeig (1678—1688) volt kénytelen szünetelni ; de ugyanígy hosszabb-rövidebb ideig tartó megszakításokkal találkozunk a privigyei, pozsonyszentgyörgyi és nyitrai iskolák életében is. Nyugalmasabb korszak csak a szatmári békével köszöntött be. Egyenesvonalú fejlődésről csak ettől az időtől kezdve beszélhetünk.

4. Iskolai élet. Az iskola feje hivatalosan a házfőnök, a *rektor* volt ; ebben a minőségében minden hónapban legalább egyszer végig kellett látogatnia az osztályokat. Akadályoztatása esetén azonban jogában állott *visitor scholarum* néven megbízottat állítani maga helyett. Szükség esetén a hittanárt, a catechistát is felhasználhatta erre a célra.

Az iskolai munka tulajdonképpen irányítója azonban nem a rektor, hanem a *praefectus*, a mai értelemben vett igazgató volt. Neki kellett gondoskodnia mindenről, ami bármi tekintetben kapcsolatban állott az iskolai élettel. Az igazgató már jóval első csengés előtt ott őrködött a folyosón és szemmel kísérte a tanulók gyülekezését ; minden héten sorra járta az osztályokat és szigorúan ellenőrizte az iskolai fegyelmet. A hanyag és rendezavaró tanulókat ő feddette meg, és ha valamelyiknél ismételt dorgálásnak sem volt foganatja, ugyancsak ő gondoskodott a megfelelő testi fenyíték kiszabásáról. A testi fenyíték alkalmazásánál nem volt különbség kis- és nagydiákok, nemesek és nem nemesek közt ; ha rászolgáltak, bizony még 20—22 éves nemes ifjakon is elverték a port.

A legsúlyosabb büntetést, a kizárást csak olyanokkal szemben alkalmazták, akik fegyverrel jártak az utcán, akiket csavargáson, tolvajlásán, botránnyos korcsmai mulatozáson értek, vagy akik utcai verekedést kezdtek, illetve ocsmány dalokat énekeltek.

A fegyelmi büntetések száma meglehetősen nagy volt ; különösen a felvidéki iskolákban, melyekben 8—10 éves gyerkőcök mellett 20—25 éves suhancok is koptatták a padokat. Privigyén és Pesten főleg a mesterlegényekkel való verekedések voltak gyakoriak.

Az iskolai előadások a mai 8 órához képest nagyon korán kezdődtek. A téli időszakban háromnegyed hétkor, március 1-től kezdve pedig félhétkor csengettek elsőt. A tanulók először rendesen a templomba vagy kápolnába mentek rövid szentséglátogatásra ; utána siettek elfoglalni helyüket az osztályban. Itt azonnal, még második csengetés előtt megkezdődött a komoly munka : a tanároktól kijelölt *decuriók* vagy *preceptorok* kikérdezték a gondjukra bízott fiúkat és átnézték írásbeli feladataikat. A kihallgatás eredményét *scit*-tel vagy *nescit*-tel külön cédulára jegyezték és a cédula alján feljegyezték az ejtett hibák számát is.

Az előadás megkezdésére szóló második csengetés az első jeladás után félórával hangzott el. Ennek hallatára a tanár belépett az osztályba és rövid imádság után megkezdte a tanítást. Mindenekelőtt a fegyelmi ügyeket intézte el ; aki elkészt vagy óramulasztását igazolni akarta, az odatérdelt eléje és úgy adta elő mentségét. Azután az előző napi házi feladatokat futotta át és aláhúzta hibáikat. Ezalatt a *decuriók* elkészültek a kikérdezéssel, rendbeszedték céduláikat és megtették jelentésüket. Csak ezután kezdődött meg az új anyag feldolgozása és begyakorlása. A tanítást, illetve a tanulást minden óraütéskor rövid imádság szakította meg ; ekkor ugyanis a szent alapító akaratának megfelelően tanár és tanítványok felállottak és egy jeles tanuló előimádkozása mellett elmondották az angyali üdvözlést, felindították magukban a hit, remény és szeretet erényét és még hozzáfűztek egy rövid fohászt az őrangyalhoz.

A délelőtti szorgalmi idő mindössze harmadfél óráig tartott. Fél tízkor, illetve télen háromnegyed tízkor ismét megszólalt a csengetyű. Hallatára az összes tanulók kitódultak a folyosóra, kettős sorokba állottak és tanítóik vezetésével megindultak a templomba, hogy ott a délelőtt méltó befejezéseként misét hallgassanak. Mise alatt imádkoztak vagy énekeltek. Nevezetesebb alkalmakkor azonban zenés misét is tartottak. Az ének- és zenekar vezetője a *magister musicae* volt ; ő képezte ki a muzsikus diákokat, akiket a ház látott el ruhával és élelemmel. Van rá adatunk, hogy egyes iskolákban, pl. Privigyén és Pozsonyszentgyörgyön rendszeresen tanították a zenét, mint rendkívüli tárgyat. Azt is tudjuk, hogy Knabe Ágoston piarista 1694-ben Pozsonyszentgyörgyön külön alapítványt tett a muzsikus diákok tartására.

A délutáni előadásra egy órakor csengettek elsőt, másodikat pedig félkettőkor. Egyébként a délutáni szorgalmi idő beosztása és felhasználása nagyjából megegyezett a délelőttivel. Az előadás rendszeren négy óráig tartott. Szombatonként azonban már félnégykor felhangzott a tanár szava: «*Componite libros*» — mire a tanulók sietve rendbehozták padfiókjukat s azután feszült figyelemmel hallgatták mesterük erkölcsi intelmeit, melyeknek fő vonzóerejét a beléjük szőtt sok apró történet és az élethől ellesett példa adta meg. Buzdításokkal különben sem volt szabad fukarkodniok a tanároknak. Az 1677. évi generálisi körlevél külön lelkükre kötötte, hogy amikor csak alkalmuk nyílik rá, mindig szőjenek tanításukba erkölcsi buzdításokat és tanítványaik korához szabott példákat.

A 4 órakor felhangzó csengetyűszóra újból felsorakoztak a tanulók s úgy, mint délelőtt, a temlomba vonultak litániára. Ezzel ki is merült napirendjük. Utána tanáraik vezetésével hazatértek lakásukra, illetve szállásukra és hosszabb-rövidebb pihenés után megkezdték a következő napra való készülődésüket.

A vasárnapi misére külön teremben gyülekeztek a kisebb és nagyobb diákok és pontosan megszabott áhítatgyakorlatokkal készültek elő a szent cselekményre. Mindenekelőtt lelkiolvasmányt végeztek, utána a nagyobbak elmondották a Boldogságos Szűz zsolozsmáját, a kisebbek pedig elimádkozták a szentolvasót. A misét rendszeren szentbeszéd, exhortáció követte. Frankovics Pál lengyel provinciális 1674. évi podolini látogatása alkalmával külön meghagyta az atyáknak, hogy ha vasárnap valamilyen okból elmarad az exhortáció, legalább az előírt evangéliumi szakaszt olvassák fel «a tanulóifjúság és a jelenlevő hívek lelki épülésére». A szentgyónás és áldozás minden hónapban kötelező volt. Az említett generálisi körlevél azt is lelkükre kötötte az atyáknak, hogy igyekezzenek minél jobban előkészíteni tanítványaikat a szentségek méltó vételére.

A régi iskola időbeosztása lényegesen különbözött a maiétól. Az előadások akkor jóval későbbben, csak november elején kezdődtek, de ennek megfelelően jobban ki is húzódtak. Nálunk általában szeptember 8-ig, Kisasszony napjáig számították az iskolai évet. A másik alapvető különbség a régi és mostani iskola között a szünetnapok jóval nagyobb száma. Hiszen ismeretes, hogy a XVII. és XVIII. században hasonlíthatatlanul nagyobb volt a kötelező ünnepek száma. De a régi iskola egyébként is bőven talált ürügyet a pihenésre. Pl. csütörtöki, sőt egyes helyeken keddi napokon is egész nap szünetelt az előadás. Kivétel csupán ádvent és nagyböjt volt, mikor legalább délelőttönként tanítottak. Ezenkívül nálunk

korán szokásba jött augusztus nagyobb részének elengedése, hogy így a sok koldusdiáknak módja legyen kemény fizikai munkával megkeresni a tanulmányai folytatásához okvetlenül megkívántató összeget.

Az iskolai év egyhangúságába a szünetnapokon kívül a vallásos egyesületek gyűlései, az iskolai színelőadások és a kirándulások vittek változatosságot. A vallásos egyesületek közül a Szentháromság-társulatok és a Máriakongregációk (*sodalitas Mariana*) voltak legjobban elterjedve. Hatásuk már csak azért is nagy volt, mivel jóformán minden tanuló tagjaik közé tartozott. Különösen a Máriakongregációk működtek nagy eredménnyel. A kongregáció elnökének tiszte volt ellenőrizni, hogy minden tag lelkiismeretes pontossággal teljesítse vallási kötelességét. De a közös ájtatosságok, ünnepélyek és az önként vállalt jócselekedetek egyébként is igen alkalmasak voltak a vallásos meggyőződés és az erkölcsi érzék erősítésére. Nem kevésbé szembetűnő volt a kongregációk szociális hatása. Mert a kongregáción belül leomlottak a rendi társadalom válaszfalai s a rang és vagyon különbözősége nyomán támadt ellentétek elsimultak. A közös eszmények szolgálata sokkal közelebb hozta egymáshoz az előkelő és alacsonyrangú, gazdag és szegény tanulókat, mint bármely más társadalmi intézmény. E mellett a kongregáció bő alkalmat adott az irgalmas szeretet műveinek gyakorlására is. A pénztárába befolyó gazdag jövedelmeket ugyanis nemcsak ünnepélyek rendezésére, hanem a szegény és beteg diákok segélyezésére is használták. Külön ki kell emelnünk, hogy a tagoknak kötelességük volt beteg társaikat meglátogatni és ápolni. Érthető tehát, hogy az iskolák, köztük a piarista iskolák is, minden tőlük telhetőt megtettek a nemescélú intézmény felvirágoztatására. Különösen azon iparkodtak, hogy gazdag és befolyásos patrónusok szerzésével minél jobban megerősítsék anyagi alapját.

Még a vallásos egyesületek működésénél is nagyobb vonzóerőt gyakoroltak az ifjúságra az iskolai színelőadások. A piarista iskola ebben a tekintetben is alkalmazkodott a korszellem követelményeihez. Pedig hagyományaiból éppen az ellenkező következett volna. Hiszen általánosan tudott dolog, hogy Kalazanci Szent József elvi ellensége volt az iskolai színjátszásnak. «Ha a színelőadások — olvassuk egyik levelében — tetszenek is a világi közönségnek, én tapasztalásból tudom, hogy miattuk nagy kárt szenved az ifjúság java. Ezért nagyobb szorgalommal kell tanítani a tudományokat és az Úr félelmét, ami egyedül tetszik Isten ő szent felségének és semmibe sem kell venni az emberek üres tapsát, akiket ilyen külső dolgok gyönyörködtetnek.» Ezen álláspontja

mellett mindvégig kitartott és az 1641. évi nagy káptalannal egyenesen megtiltatott mindennemű iskolai színjátékot. Fiai és szellemének örökösei egyideig híven követték hagyományait. Conti Onofriusz lengyel provinciális 1657-ben Podolinban határozott szavakkal ellene nyilatkozott az iskolai színjátszásnak és Scasellatis Kamill, Kalazancius harmadik utóda a generálisságban még a privigyei alapítás esztendejében is eltiltotta «azokat a darabokat, melyeket színpadról, nagy időpazarlással, bizonyos tekintetben a testnek és léleknek veszedelmével szoktak előadni».

De a korszellem erősebbnek bizonyult a szent alapító jól megokolt pedagógiai és erkölcsi aggodalmainál. Az alapítók, sok esetben előkelő egyházi emberek, akárhányszor olyan erős nyomást gyakoroltak az iskolák vezetőire, hogy a hálátlanság vádja nélkül nem lehetett kitérni kívánságuk elől. Különösen Közép-Európában volt nagy a kísértés. A nikolsburgi testvérek már 1639-ben és 1640-ben kényszerítve érezték magukat, hogy jótevőjük, Dietrichstein herceg tiszteletére nagyszabású színelőadást rendezzenek. Első ízben Szent Bonifác, másodízben pedig József patriárka történetét vitték színpadra, még pedig olyan fényes sikerrel, hogy a herceg szava szerint Bécsben a császár magas színe előtt sem lehetett volna jobban megrendezni.

A magyar piarista iskola szintén nem tudott kitérni a közvélemény sürgetése elől. Mint jellemző adatot említjük, hogy a privigyei gimnázium poetikai osztálya 1670-ben nyílt meg és még ugyanazon esztendőben előadásra került az első iskoladráma. A darabról mindössze annyit tudunk, hogy történeti tárgyú volt és az ország harcrakészülését ábrázolta a törökök ellen. Az előadás «elegáns» kivitelénél fogva nagyon tetszett a jelenlevőknek, köztük a két Pálffy-grófnak, akiknek az ajánlás is szólt. A tanárok és tanítványaik annyira felbuzdultak a sikeren, hogy 1672-ben már nem kevesebb, mint öt darabot mutattak be, köztük Mösch Lukács jambusokban írt *Scevoláját* és Berzeviczy Valerián *Christus patientiét*; az utóbbit nagyhéten s egyenesen a plébániatemplomban adták elő.

Hasonló adataink vannak más iskolákról is. Pl. a nyitrai gimnáziumban mindjárt az alapítás után megkezdődött az iskoladráma virágzása; Kecskeméten Kovácsovics Pál igazgató szintén már az iskolanyitás évében előadatott egy *ac'iunculát*; Pesten, tudjuk, szintén nagyon korán, már 1719 júliusában megtörtént az új színpad felavatása az ifjú Puchóczy Márton Zocomus királyról szóló darabjával. És így ment ez másutt is. A káptalanok hiába hozták mérséklő határozataikat: hogy az iskolák ügyeljenek rá,

hogy tanítványaik lehetőleg csak egyszer szerepeljenek, hogy az előljárók gondosan nézzék át a bemutatásra szánt darabokat és ne siessenek az engedély megadásával, a közvélemény szenvedélyesen követelte az előadásokat és túltette magát minden korlátozó rendeleten. A XVII. század végén már a piarista iskolák is ott tartottak, hogy az iskolai élet természetes velejáróját és bizonyos fokig értékmérőjét látták a színelőadásokban.

Végül harmadik eszköze volt az iskolai élet változatossá tételének a kirándulás. Mert a régi iskola, ha talán nem is olyan terjedelemben és olyan módszeres alkalmazásban, mint a mai, szintén ismerte a kirándulások testet és lelket derítő hatását és alkalomadtán szívesen élt velük. Erre nézve két érdekes esetet említünk. Az egyiket a XVIII. század fáradhatatlan piarista krónikása, Kácsor Keresztély jegyezte fel: Demka Sándor igazgató 1721 májusában háromnapos szünetet engedélyezett a pesti diákoknak. A diákok tanáraikkal együtt átcsónakáltak az akkor még teljesen elhagyatott Margitszigetre. Mivel mind a három napot ott akarták tölteni, bőven vittek magukkal elemózsiát. Egy szerencsétlen eset azonban mindjárt az első napon megrontotta a mulatságot. Kácsor egyik osztálytársa, Christovics Keresztély rácfiú ugyanis nagyon erősen megtöltötte pisztolyát, azután odaadta Goldfuss András rétornak, hogy süsse el. A fegyver azonban szétrobbant és elszakította Goldfuss hüvelykujját. Erre nagy ijedelem támadt, a mulatságnak véget vetettek, a tanulókat azonnal hazaküldötték, a sebesülteket pedig szállására vitték és Gerstl városi felcser gondjaira bízták. Ez a kezelésért 50 forintot kért s minthogy a szegény diáknak ennyi pénze nem volt, a kongregáció pénztárából fedezték a költséget.

A másik esetet a debreceni kollégium történetében olvassuk: Halápy Konstantin, az iskola első tanára, mindjárt tanárkodása kezdetén elhatározta, hogy a családjának nevet adó halápi pusztán megkeresi azt a templomot, melyet ősei még jóval a törökidő előtt állítottak s melyben századokon át ájtatoskodtak. Valóban, a legközelebbi szünetnapon tanítványaival együtt nekivágott a pusztának és egy sűrű erdő mélyén szerencsésen meg is találta a keresett ősrégi templomot. Látszatra türhető állapotban volt, sőt még a tornya is állott. De mintha csak a nemes Halápy-család utolsó sarjadékának megérkezésére várt volna, kevéssel a kis csapat megérkezése után hatalmas robajjal összeomlott. Még szerencse volt, hogy Konstantin atya idejében észrevette a készülődő veszedelmet s így sem neki, sem kiránduló tanítványainak nem lett semmi baja.

5. Tanárképzés. A piaristarend tanítószerzet nivoltából következett, hogy mindig nagy gondot fordított tagjainak kiképzésére. A kiképzés eleitől fogva két irányban mozgott: teológiai és pedagógiai irányban. Az előbbi az általános papi ismeretek elsajátítását, az utóbbi pedig a tanításhoz okvetlenül megkívántató elméleti és gyakorlati tudáselemek megszerzését jelentette. A rend vezetősége mindig iparkodott ugyan egyensúlyban tartani egymással a kétféle képzést, de óhatatlan volt, hogy időnkint az egyik előtérbe ne nyomuljon a másik rovására. Ennek megfelelően voltak időszakok, melyekben inkább a papnevelésen, és voltak, melyekben inkább a tanárképzésen volt a hangsúly. A fejlődés tehát ezen a téren is igen változatos volt.

A magyar piaristaságra még fokozottabb mértékben áll ez a megállapítás. Nálunk a fejlődés megindulását és határozott mederbe terelődését sokáig erősen akadályozta a rendtagok csekély száma és a tudományos képzéshez szükséges intézmények hiánya. Különösen elméleti téren volt ez érezhető; gyakorlati téren az élet könnyebben segített megoldani a felmerülő nehézségeket. A rend vezetősége azonban mindig tudatában volt hivatásának s a rendelkezésére álló csekély anyagi eszközökhöz képest feltűnően sokat áldozott a rendi fiatalok kiképzésére. Ennek lehet tulajdonítanunk, hogy tanárképzésünk nagy egészében mindig lépést tartott az egyes korok követelményeivel, sőt időnkint vezetőhelyre küzdötte fel magát.

A podolini kollégium mindjárt megalakulása után belekapcsolódott a rendi tanárképzésbe. Conti provinciális már 1642-ben megszervezte a stúdiumot a másodéves noviciusok és a fogadalmas növendékek részére. Az intézet élére Strinboch Ágost atyát állította, tanárává pedig Neumann Glicért tette meg, aki ugyan még maga is növendék volt, de már kellő tudományos felkészültséggel rendelkezett. A stúdium célja a humaniorák körébe vágó ismeretek elsajátítása volt s elvégzése az alsóbb, ú. n. grammatikai osztályokban való tanításra képesített. Növendékei ellesték a latin nyelv írásban és beszédben való kifogástalan használatának mesterfogásait s jól megtanultak latinul szónokolni és verselni.

Mínthogy azonban a stúdium csak az alsó osztályokban való tanításra képesített, Franco Domonkos házfőnök már néhány évvel az alapítás után sürgetni kezdte Lubomirski herceget, hogy a rendi növendékek nevelésének megkönnyítésére járuljon hozzá nagylelkű alapításának bölcséleti tanfolyammal való kiegészítéséhez. A herceg szívesen hajolt a biztatásra. Mivel azonban a rendnek akkor még nem volt alkalmas embere a bölcsélet előadására, Krakóban kellett megfelelő tanárt keresni. A herceg választása Pietraskiewicz Kázmér

akadémikusra esett, aki 100 tallér évi fizetés, továbbá ruházat és élelem fejében el is fogadta a meghívást és 1648-ban megkezdte előadásait. A tanfolyamot eredetileg csak a rendi növendékeknek szánták, de kivételesen egyes világiaknak is megengedték hallgatását. Ezeknek azonban előbb szigorú felvételi vizsgával kellett bebizonyítaniuk alkalmasságukat. Az első hat világi jelentkező közt volt a podolini születésű Kraus Mihály, aki később maga is piarista és a felvidéki piaristaság fáradhatatlan krónikása lett.

A bölcseleti tanfolyam összesen két esztendeig tartott. Utána néhány évig az iskolában tanítottak a növendékek, hogy így gyakorlatilag is bizonyosságát adják tanítói rátermettségüknek. Csak ezután került a sor a teológiai tanulmányok végzésére, ami rendszerint három esztendő-t vett igénybe; utána következett a felszentelés. 1662-ben a podolini, rzeszowi és varsói kollégiumok Krakóban közös stúdiumot állítottak abból a célból, hogy növendékeik ezentúl a lengyel Rómában végezzék főiskolai tanulmányaikat. Ennek a berendezkedésnek mindenestre megvolt az a haszna, hogy így a magyarországi növendékeknek is alkalma nyílt a Lengyelországban akkor szépen virágzó reális tudományokkal való megismerkedésre, aminek azután itthon nagyon jó hasznát vették.

Podolinról azonban már a második emberöltőben Privigyére helyeződött át a magyarországi növendéknevelés súlypontja. Frankovics Pál provinciális ugyanis, alig hogy befejeződött a rendház és a templom építése, a lengyel rendtartomány növendékeinek egy részét Privigyére helyezte át és befogadásukra új noviciátust, bölcseleti és hittudományi tanfolyamot szervezett (1676). Így Privigyére mindjárt kezdetben a kialakuló magyarországi piaristaság bölcsője és anyaháza lett s ezen szerepét hosszú időn át megtartotta.

Ettől kezdve nagy vonásokban nálunk is úgy folyt a növendéknevelés, mint a rend egyetemében. A leendő piaristának tehát nálunk is mindenekelőtt a próbaidőt, a noviciátust kellett kiállania. Ez az akkori idők általános szokásának megfelelően két esztendeig tartott. Az első évben kizárólag lelki és aszketikus dolgokkal foglalkoztak az ifjak. Kalazancius ebben a tekintetben nagyon határozott volt. «Nem akarom — olvassuk egyik levelében —, hogy növendékeink az első próbaévben, még mielőtt valami előmenetelt tettek volna a lelki életben, tanulással foglalkozzanak.» A második esztendőben azonban már megkezdték a humanóriák és az aritmetika rendszeres ismétlését. Az aritmetikának Privigyén is, épúgy mint Podolinban, külön tanára volt. A humanisztikus és reális tanulmányok általában két évig tartottak úgy, hogy a növendékeknek a

második próbaév végén letett szerzetesi fogadalmuk után még egy esztendőtt kellett a stúdiumban tölteniök.

De már az elméleti tanulás éveit alatt is szorgalmasan folyt a gyakorlati ismeretek gyűjtögetése. Foci János generális 1696. évi közep európai útjában Podolinban is megfordulván, egyenesen megparancsolta a noviciusmesternek, hogy kettesével, hármásával vigye be növendékeit egy-egy órára s utána részletesen beszélje meg velük az órán észlelt dolgokat és adja meg nekik a szükséges felvilágosításokat.

Miután így gyakorlati ismeretekkel is felvértezték magukat a leendő tanárok, egy-két éven át önállóan tanítottak valamelyik alsóbb osztályban. Csak ezután került sor a kétéves bölcsészeti, illetve a hároméves hittudományi tanfolyam megkezdésére. Sokan azonban még e két tanfolyam közt is tanítással töltöttek több évet. Az akkori felfogás ugyanis azt tartotta, hogy annál jobb, minél érettebb elmével fog valaki a bölcsélet, illetve a hittudomány tanulmányozásába.

Az átmeneti korszakban (1692—1695) és a német főhatóság idején (1695—1721) főleg Foci János generális (1692—1699) és Mösch Lukács fáradtak sokat a tanárképzés színvonalának emelése érdekében. Az előbbi második elődje, a kiváló Pirroni Károly (1677—1685) nyomdokába lépve, mindjárt megválasztása után egy terjedelmes körirattal (*Epistola Cyclica patris nostri praepositi generalis sollicitudinem instituti nostri suscipiendorum nostraeque religiosae iuventutis educandae in pietate ac literis methodum exponens*) fordult rendtársaihoz és nyomatékosan figyelmeztette őket a tanári felkészültség alapvető fontosságára. Levelében kérlelhetetlen eljárást sürget az olyan tanárok ellen, akikből hiányzik a kellő képzettség és buzgalom. «Inkább legyünk — úgymond — kevesen jók, mint sokan haszontalanok, akikben nincsen semmi fogékonyság az erények és a tudományok iránt. Mert csak az lehet jó piarista tanár, aki mindenhez ért és mindent tud tanítani.» Azután újra sürgeti a matematika és a valódi filozófia tanítását. «Nem kell félnünk — mondja — ennek káros hatásától. Lám, a napfény az egészséges szemeket edzi, a gyengéket bántja; a tűz az aranyat megtisztítja, a szalmát elemésztli.»

Két évvel később, 1694-ben külön szabályrendeletet adott ki a fáradhatatlan szerzetfő a tanárjelöltek tudományos kiképzésére vonatkozólag. (*Ordinationes patris nostri praepositi generalis super cultura religiosae iuventutis in devotione, regulari observantia, literis ac scientiis.*) Szabályzatában kilenc évet vett fel a szükséges tanulmányok elvégzésére. Ebből kettő a noviciátusra esett; ezalatt a latin

nyelvtant és az aritmetikát ismételték a leendő tanárok. A humaniórák kétesztendő tanfolyama a latin grammatika, poetika és retorika anyagának tökéletes elsajátítására, a görög nyelv elemeinek megismerésére és az aritmetika további gyakorlására szolgált. Utána szigorú vizsgálatot kellett tenni és csak ennek kielégítő eredménye alapján léphettek fel a növendékek a szintén kétéves bölcsészeti s ennek sikeres elvégzése után a háromosztendős hittudományi tanfolyamra.

Mösch Lukács, az első magyar alkormányzó 1695. november 29-én kibocsátott *Ordo studiorum in viceprovincia nostra Hungarica c.* rendeletében iparkodott Foci generális követeléseit összehangolni a magyar élet adottságaival. Szabályzata összesen 18 pontot foglal magában s részletesebben csak a humaniórák tanfolyamára terjeszkedik ki. Amit azonban erre vonatkozólag ad, az ízig-vérig pedagógusnak mutatja. Korántsem éri be a tanítandó tárgyak, olvasmányok, nyilvános vitatkozások, akadémiák és vizsgálatok rendjének megállapításával, hanem részletesen kitér a használandó tankönyvek kérdésére, az óraszám megszabására, az idő gazdaságos felhasználására és általában mindenre, ami az előírt tanulmányi anyag alapos és maradandó elsajátításához szükséges. Alapelve, hogy a tanárnak lehetőleg mindent úgy kell előadnia, ahogyan az iskolában szokás tanítani. Ezzel azt akarja elérni, hogy a növendékeknek alkalmuk legyen az anyag mellett a módszert is ellesni. Ezenfelül a grammatikusoktól szigorúan megköveteli a frázisok és erkölcsi mondások gyűjtését, a példák variálását, a tanult szabályokhoz alkalmazott gyakorlatok készítését, egymás hibáinak kölcsönös kijavítását, vallási, történelmi és tudományos tárgyú dolgozatok írását, a tiszta latinság szókincsének állandó gyarapítását s végül a nyelvtani ismeretek tudatosítására grammatikai vitatkozások rendezését.

Hasonló követeléseket állít fel a poétákkal és a rétorokkal szemben. A főcél itt is a tanítás helyes módszerének megismerése és megkedvelése. Úgy kell képzsüket irányítani . . . *ut iuniores discant bene et cum fructu docere*. Ezért a poétáknál a tanárnak Horatius, Martialis, Curtius vagy Sallustius magyarázása közben csupán a legszükségesebbekre kell szorítkoznia ; a többit a növendékeknek kell elvégezniök ; nevezetesen nekik kell az olvasott részek értelmét módszeresen és megfelelő körülírásokkal kifejtteniök, a bennük található szóképeket és erkölcsi vonatkozásokat megmagyarázniök, a szemük elé kerülő szép kifejezéseket, meglepő fordulatokat, közmondásokat, jelszavakat és példázatokat külön erre a célra szolgáló füzetbe jegyezniök. A rétoroknak viszont kivonatokat kell készíteniök, velős mondásokat és szép gondolatokat gyűjteniök,

hogy így a szónokláshoz szükséges anyagkészlet mindig a kezüknél legyen; ezenfelül fontos kötelességük megfelelő tárgyú szónoki beszédek készítése és előadása, mindenütt ügyelve a helyes kiejtésre és taglejtésre.

A latin mellett nagy gondja volt Möschnnek a számtan tanítására és gyakorlására is. Nem hiába volt kitűnő matematikus és Kalazanci Szent József hűséges fia. Sőt üres óráiban maga is szívesen vállalkozott a tanításra, a növendékek heti dolgozatait havonkint átnézte, és ha véletlenül nem volt Privigyén, maga után küldette őket. De nem feledkezett meg az élő nyelvek tanításáról sem. A magyar és német nyelv gyakorlására három nap: vasárnap, kedd és péntek délutánját szánta. Ezenfelül szombatonként ebéd alatt felváltva latin, magyar, német és tót exhortációkat kellett mondaniuk a növendékeknek. Ha mindehhez még hozzászámítjuk a rendszeres iskolalátogatást és az ott tapasztaltak módszeres megbeszélését, joggal mondhatjuk, hogy a privigyei gimnázium a korviszonyokhoz képest teljes mértékben kielégítette a gyakorlóiskola követelményeit.

Foci generális kevéssel Mösch tervezetének megjelenése után, 1696-ban személyesen is ellátogatott Középeurópába s nevezetesen a magyar viceprovinciát is felkereste. Látogatásán szerzett tapasztalatait egy terjedelmes dekrétumban tette közzé. Dekrétumában tanulmányi szempontból újdonság volt a görög nyelv tanításának s a poetikai és retorikai anyag párhuzamos, délelőtt és délután történő előadásának sürgetése. Ezek a követelések azonban, úgy látszik, túlmentek az akkori magyar piaristaság teljesítőképességén s ezért nálunk nem is mentek át a gyakorlatba. Így a nagyérdemű generális reformjaiból magyar földön csupán a filozófiai és teológiai anyag kiválasztására vonatkozó intézkedései valósultak meg.

Az első magyarföldi bölcsészeti és hittudományi tanfolyam 1676 óta, mint láttuk, Privigyén működött. Húsz évvel később, 1696-ban annyiban változott a helyzet, hogy a teológiai iskolát Pozsonyszentgyörgyre helyezték át. Szcawniczki Gábor a mondott esztendőben három hallgatóval kezdte meg az előadást. A tanfolyam három esztendőre tagolódtott s anyagában nagy egészében meggyezett a többi szerzetek és a világi papok számára előírt teológiai tanfolyam anyagával. A tanfolyam hallgatóinak száma állandóan nagyon csekély volt; csak 1724-ben érte el a hetes számot. Ennek magyarázata, hogy még mindig akadtak tagok, akik külföldön, pl. Nikolsburgban végezték a teológiát; másrészt meg a rend nagy szegénysége és csekély létszáma miatt a fiataloknak csak egy része végezhetett rendszeresen bölcsészeti és hittudományi tanulmányait.

A többiek kénytelenek voltak egy-egy tapasztalt atya vezetésével a magántanulás tövises útját választani.

Mindent összevéve tehát a XVII. századvégi és XVIII. század-
eleji magyar piaristaság nagy egészében még a kiforratlanság bélye-
gét viselte magán. Sok volt még rajta a másoktól, a kortól és a
hasonló feladatot teljesítő jezsuita rendtől átvett idegen vonás.
Kezdetleges viszonyai, csekély száma, idegensége és korlátolt anyagi
eszközei is nyomasztólag hatottak rája. Még csak kereste, de nem
találta meg önmagát. Ez főleg növendéknevelésének ötletszerűségén,
kereteinek és színhelyének gyakori változtatásán látszott meg. De
nem volt hiány biztató tünetekben sem. Tagjainak önfeláldozó
lelkesedése az Úr és az iskola ügyéért, fogékonysága az újdonság
ingerei iránt és nagyszerű alkalmazkodási képessége a legkülönbö-
zőbb viszonyokhoz és feladatokhoz, mind olyan vonások voltak
arculatán, melyek egy biztatóbb jövő ígérését hordták magukban.
Erre mutatott az a megértő szeretet is, mellyel a magyar társada-
lom egy része az igénytelen és erősen magyarosodni kezdő rendet
máris magához ölelte.

II. FEJEZET.

A felvirágzás kora (1721—1780).

1. Újabb fészekrakások. A szatmári béke után megindult roha-
mos terjeszkedés, ha talán valamivel lassúbb ütemben is, megszakí-
tás nélkül folytatódott III. Károly és Mária Terézia uralkodása
alatt is. A már fennálló kollégiumokhoz és iskolákhoz az ország
legkülönbözőbb tájain folyvást újabbak és újabbak csatlakoztak.

Elsőnek a szatmári béke nagyhírű szerzője, gróf Károlyi
Sándor érzett magában indítást, hogy székhelyén, a szatmármegyei
Nagykárolyban otthont készítsen Kalazanci Szent József magyar
fiainak. Elhatározásában, mint 1725. július 29-én kelt alapítólevelé-
ben írja, elsősorban az a szándék vezette, hogy segítségére legyen
azoknak a szegény lakosoknak, akik a huzamos háborúk folytán
megcsökkent anyagi lehetőségeik miatt képtelenek gyermekeiket,
ha még oly tehetségesek is, a távoleső gimnáziumokban és akadémiá-
kon iskoláztatni. Így szánta rá magát — ismét saját szavai — a
boldogságos Szűzről nevezett tisztelendő piarista atyák szent szer-
zetének, ennek az Isten egyháza, a katolikus vallás, főként pedig
az ifjúság nevelése körül igen érdemes és igen kedvelt rendnek meg-
telepítésére. A Zajkányi Lénárt rendfőnökkel folytatott tárgyalások
során megígérte, hogy Isten segítségével az egész telepet, úgymint
a rendházat és az iskolát a hozzájuk szükséges épületekkel együtt

felállíttatja és rendeltetésének átadja, hat rendtag ellátására mindjárt megjövetelükkor tizezer, majd újabb hat szerzetes megtelepítésekor más tizezer, összesen tehát húszezer forintnyi alapítványt tesz, ezenfelül a rendház személyzetének eltartására évenként kétszáz köből búzáat utaltat ki és örök használatra átenged egy szőlőt. Ennek fejében a rend kötelezte magát, hogy az iskola megépülése után az elemektől a retorikáig bezárólag az összes tudományokra oktatja az ifjúságot, a Károlyi-családnak kívánságára káplánt bocsát rendelkezésére, a szakadárok közt forgolódnó katolikus nép épülésére az évenként tartatni szokott nyilvános körmeneteken az egész ifjúsággal résztvesz s végül az alapító szándékára hetenként két szentmisét mond.

A rend természetesen örömmel fogadta a nemes gróf nagylelkű alapítványát, melyet ugyancsak 1725. július 29-én kelt alapítólevelében még tetemesen megszerzett; nevezetesen megígérte a szükséges teológiai szakkönyvek beszerzését, a ház tűzifaszükségletének fedezését s megfelelő mennyiségű és minőségű szántók és kaszálók kihasítását. Mindazonáltal Kubránszky László rendfőnök, Zajkányi utóda, minden bizonnyal a generálsi beleegyező irat késedelmeskedése miatt, csak 1726. szeptember 17-én jelentette ki az alapítvány elfogadását. Mivel gróf Erdődy Gábor egri püspök az alapító kérésére már előbb hozzájárulását adta a megtelepedéshez, most már csak a királyi beleegyezés kinyerése volt hátra. 1727. április 4-én ezt is kiállította a kancellária.

Miután így minden előkészület megtörtént, az első piarista raj 1727. szeptember 17-én birtokába vette az Isten dicsőségéért és a lelkek üdvösségéért végzendő munka új színterét s megkezdte plébániai működését. Még ugyanabban az évben megkezdődött a tanítás is, egyelőre a parvisták és a grammatisták osztályában. Iskolahelyiségül a hatalmas, közel hat hold kiterjedésű piaristatelek keleti részén, a későbbi magtár helyén emelt épület szolgált, mely elég szűkös volt ugyan, de a kor követelményeinek megfelelt. A tanítványok számát nem ismerjük, mert a *liber iuventutis* bejegyzései csak a következő, 1728. évvel kezdődnek. Ebben az esztendőben, tehát az iskola fennállásának második évében, 69 tanulót jegyeztek be. Innét kezdve állandó emelkedést látunk; megállás, sőt csökkenés csak a pestissel és háborúkkal megvert negyvenes években állott be. A süllyedés 1744-ben érte el legalacsonyabb fokát 31 tanulóval. De 1750-ben már száz fölé szökött a létszám, hogy tizenöt esztendő múlva a kétszázat, újabb öt év múlva pedig már a háromezázat is meghaladja. A legmagasabb létszámot, 354-et, az 1769. év mutatja. Jellemző, hogy ebből a tekintélyes számból

mindössze 60 volt helybeli, 72 megyebeli, a többi 222 pedig más megyebeli volt.

Közben az osztályok száma is meggyarapodott; 1729-ben a szintakszis, 1766-ban pedig a retorika és a poetika osztálya nyílt meg. Így az iskola fennállása negyvenedik esztendejében teljes gimnáziummá bővült. A belső bővüléssel egyidejűleg külsőleg is megújódott. Mivel a régi épület szűknek bizonyult a megszorított osztályok befogadására, gróf Károlyi Antal, az alapító unokája, 1766-ban újat és jóval tágasabbat emeltetett helyébe, mely azután több mint százhusz évig szolgált a múzsák hajlékául. 1770-ben külön színterem járult hozzája iskolai színdarabok előadására. Ugyancsak Károlyi Antal bőkezűségét hirdeti a szép barokkstíliú tempлом is, melynek külön piarista vonatkozása, hogy a kevéssel előbb (1767. július 16) szenttéavatott Kalazanci Szent József tiszteletére épült. Alapkövét 1769. május 11-én tették le, felszentelését pedig 1778. augusztus 2-án végezte országgraszoló fénnel gróf Esterházy Károly egri püspök.

Egészen különös körülmények közt alakult meg a *tokaji* kollégium. Különös volt mindjárt alapítója: Pikóczy Eleonóra török földön született és a mohamedán vallásban nevelkedett; később azonban magyarrá és jó kereszténnyé lett. Mint Pikóczy János császári kapitány megárvult özvegye, meglehetősen vagyonnal rendelkezett. Tokajban volt kőháza, kertje, a szabolcsmegyei Zalkadon zálogjogon kúriája, malma, kertje és ezenfelül még nyolc dézsma-köteles és egy szabad szőlője. Mindezen vagyontárgyakat 1721-ben az egri káptalan előtt a piarista rendnek ajánlotta fel rendház-alapítás és iskolanyitás céljából. Gróf Erdődy Gábor egri püspök azonnal megerősítette az alapítványt. A többi hatóságokkal folytatott tárgyalások azonban annyira elnyúltak, hogy III. Károly király csak 1727. július 27-én adta meg a végleges engedélyt a megtelepedésre.

Mire azonban a királyi megerősítés megérkezett, az alapítvány tárgyául szolgáló tokaji ingatlanok megsemmisültek; 1727. június 23-án megemésztette őket a tűz. Így a négy főt számláló kis piarista karaván már csak üszkös falakat talált. De a derék atyák nem estek kétségbe. A debreceniek segítségével újból felépítették házukat, a távolabb fekvő szőlők egy részét eladták és az így befolyó pénzt a megmaradtak belterjesebb művelésére fordították. Mivel templo-muk nem volt, iskolát nyitni pedig nem tudtak, a szomszédos plébá-nosok kiségitésével igyekeztek hasznosítani magukat. Ezen a réven aztán sikerült több jótévőt szerezniök, akik részint kisebb föld-darabok és szőlők adományozásával, részint misealapítványok tété-

lével siettek segítségükre. Így pl. Kelemen Lőrinc mádi plébános és iklódi báró Szluha Ferenc kir. kamarás 500—500, Egri Ferenc keresztúri plébános pedig 600 forintos alapítványt tett náluk. Legnagyobb jótévőjük azonban Czakó Sándor sármonostori apát volt, aki több részletben húszezer rajnai forintot hagyott rájuk, részben misealapítvány formájában. Az atyák siettek megfelelő templomot építtetni a fejedelmi adományon, melyet Molnár András főesperes 1742. június 3-án szentelt fel. Ezt megelőzőleg 1737. november 15-én megkezdtek a tanítást is. Az ehhez szükséges épületet azon a hatvan forinton bérelték ki, melyet Kubránszky László rendfőnök küldött nekik. Egyelőre csak az elemi osztályokat nyitották meg. A grammatisták és szintakszisták osztályának megnyitására csak 1758-ban került a sor.

A *Rózsahegy*i kollégium és iskola a tokajival ellentétben ismét előkelő mecénásnak köszönheti létrejöttét. Gróf Löwenburg János Jakab titkos tanácsosnak és békési főispánnak, aki idegen származása ellenére egészen beleélte magát a magyar viszonyokba, megégett szíve az északnyugati részek, főleg Liptó-, Túróc és Árva-megyék elhagyatott, minden magasabb iskolát nélkülöző állapotán. Mivel pedig, saját szavai szerint, korán megtanulta becsülni azokat az embereket, akik a világ mulandó javairól lemondva, az égieket keresik s akik a bűnök elleni harcban s az irgalmasság és jótékony-ság cselekedeteiben töltik életüket, hamarosan megbarátkozott a gondolattal, hogy a központi fekvésű Rózsahegyén szerzetesiskolát alapít. Választása az akkor már széltében-hosszában ismert és igénytelenségükért nagyrabecsült piaristákra esett. 1727. július 30-án kelt alapítólevelében húszezer rajnai forintot ajánlott meg a leendő rózsahegy-i rendtagok eltartására, azzal a hozzáadással, hogy amennyiben utódai elmulasztanak vagy rendszertelenül fizetnék az alapítványi összeg után járó ötszázalékos kamatot, a rendnek jogában áll sztrecesni és csejtei birtokrészét tulajdonába venni. A szerzet viszont kötelezte magát, hogy az alapító szándékára hetenkint három szentmisét mond, hogy családját ellátja házi káplánnal s végül, hogy a helybeli és vidéki ifjúságot ingyen tanítja az elemi és grammatikai ismeretekre. Miután 1729. április 16-án III. Károly király is megerősítette az alapítványt, ugyanazon év május 10-én végbement az új honfoglalás.

Löwenburg gróf alapítványa azonban csak a jövőt biztosította és nem egyúttal a jelent is. A megérkező kis rajt nem fogadta sem barátságos otthon, melyben meghúzhatta volna magát, sem iskolahelyiség, melyben hivatását gyakorolhatta volna. Kalazancius fiai Rózsahegyre is úgy mentek, mint máshová: üres kézzel és imád-

ságos lélekkel. A szükséges anyagiakat a Gondviselés jóságától és az emberek szeretetétől várták. És reményükben nem csalatkoztak. A kis város polgárai nagy szeretettel karolták fel ügyüket. Ideiglenes lakást a városházán, iskolahelyiséget pedig a vele szomszédos épületben jelöltek ki számukra. Azután megnyíltak a szívek; megindult a kisebb-nagyobb adományok sora. Ha lassú ütemben is, de gyűlt a tőke, melyen telket lehetett szerezni és meg lehetett kezdeni az építkezést.

Az építésből maguk a rendtagok is derekasan kivették a részüket; egyikük-másikuk versenyt dolgozott a kőművesekkel. Így aránylag rövid idő alatt elkészült az áhított meleg otthon. Bossányi Hermenegild házfőnök vezetésével 1735. május 16-án történt meg a bevonulás. Valamivel később ugyanazon a telken elkészült az első maradandó iskolahelyiség is; megépítése részben az alapítvány kamataiból, részben magánosok adományaiból történt. A tanítás azonban már jóval előbb, mindjárt a megtelepedés után megindult Gyorgyovánszky Ferenc igazgató vezetésével. Egyelőre csak az elemi iskola és a parvisták osztálya nyílt meg; ehhez járult a következő évben a grammatisták, később pedig a szintaksztisták osztálya. Így az iskola akkori fogalmak szerint csak kisgimnázium maradt. Fejlődését kedvezően befolyásolta az a körülmény, hogy mihelyt az építkezés megengedte, egy kis internátust is csatoltak a kollégiumhoz, melyből az évtizedek múlásával a felvidéki nemesség számos derék képviselője került ki.

Még előkelőbb, egyenesen királyi alapítóval dicsekedhetik a *máramarosszigeti* kollégium. Alapításának gondolatát eredetileg báró Zuana Márk királyi biztos vetette fel, aki a sóbányák felülvizsgálása és a kincstári hivatalok rendezése alkalmával szomorúan tapasztalta a nép, sőt a hivatalnokok gyermekeinek szellemi elmaradottságát a megfelelő iskolák hiánya miatt. A derék főtisztviselő a látottak hatása alatt mindjárt ott a helyszínen elhatározta, hogy ha törik vagy szakad, segít a tarthatatlan helyzetben. Bécsben jó szövetségest talált gróf Thurn kamarai tanácsosban, aki ösztönzésére már 1728. augusztus 31-én a királyi kamara elé vitte az ügyet s megoldásul a piaristáknak vagy más tanító szerzetnek megtelepítését ajánlotta. A kamarának tetszett az eszme. Gróf Esterházy Imre esztergomi érsek és gróf Erdődy Gábor egri püspök szintén hozzájárultak azzal, hogy a megtelepítendő szerzetnek a szegény plébániák segélyezésére szánt Ferdinánd-alapból évi hatszáz forint utalható ki.

Az elvi rész tisztázása után az udvari kamara a pozsonyi kamarát, ez pedig a helyszínhez közelebb eső kassait bízta meg a

piaristarend vezetőségével folytatandó tárgyalások lebonyolításával. A kassai kamara a parancs vétele után azonnal megkezdte a tárgyalást nem ugyan Kubránszky rendfőnökkel, hanem a keze ügyébe eső Szlopnay debreceni házfőnökkel. Ekkor azonban olyan nehézség merült fel, melyre senki sem számított: a római generális, Groll Adolf, az alapítvány csekélységére és bizonytalanságára való hivatkozással vonakodott megadni beleegyezését. «Crescimus, sicut herbae et deficit succus»-írta 1729. március 26-án a provinciálisnak. Később azonban az egri püspök sürgetésére mégis megadta az engedélyt, de azzal a kikötéssel, hogy a végleges szerződést aláírás előtt terjesszék eléje.

Mialatt Szlopnay a kassai kamarával tárgyalt, Szlavkovszky Benedek pozsonyszentgyörgyi házfőnök Pozsonyban és Bécsben ütötte a vasat. Az alkudozások azonban így is nagyon sokáig elhúzódtak. Mivel közben híre támadt, hogy a nagybányai minoriták a Ferdinánd-alap hatszáz forintjáért is hajlandók elfogadni az alapítványt, az időközben rendfőnökké választott Szlopnay Elek még a végleges szerződés megkötése előtt Máramaroszigetre küldötte Sándor Krizosztomot házfőnöknek, Herák Celesztint magyar szónoknak és Pogadl Flóriánt rónaszéki adminisztrátornak és német hitszónoknak. (1730. december 2.)

Már több mint féleve serénykedtek az első piarista atyák Máramaroszigeten, mikor a helytartótanáccsal végre sikerült megkötni az előzetes szerződést. (1731. július 10.) E szerint a rend összesen kilenc tagot köteles Máramarosba küldeni. Ezek közül öten egy laikus testvérrel magán Szigeten szállanak meg, ketten Rónaszéken tevékenykednek, egy pedig Bocskón végzi a lelkipásztori teendőket. A kilenc rendtag ellátására a király összesen 1500 forintot engedélyez, és pedig 600-at a Ferdinánd-alap, 900-at pedig a szigetű tisztartóság terhére. Templomról, telekről és megfelelő épületekről ugyan csak a király, illetve a kincstár gondoskodik. Ennek fejében az atyák kötelesek a hívők lelki üdvét gondozni, magyar, német és román nyelven prédikálni, missziókat tartani és *iuxta institutum rostrum* tanítani, még pedig nemcsak az anyanyelven és latinul, hanem a szintakszisig bezárólag németül is.

A szerződés azonban egyelőre csak pusztá papír volt; időnek kellett eltellenie, míg valóság lett belőle. Eleinte bizony csak küzdelem és bizonytalanság várt a jó atyákra. Baj volt az is, hogy a protestáns többségű lakosság ismert térítő buzgalmuk miatt idegenkedéssel és bizalmatlansággal fogadta őket és nem sietett kezükre járni. Mivel a szerződés végrehajtása sokáig késett, egyideig nemhogy hajlékuk, hanem még telkük sem volt. Végre Tyuskai Pap Mihály

leányának, Popovics Simonnének szíve megesett rajtuk és 1731. január 15-én «cedálta és transponálta» számukra Kricsfalván levő öröklött birtokát. Ez az adomány szolgált alapul a templom és a rendház telkének megvásárlásához. Ehhez idővel sikerült még egy nemesi telket szerezniök.

Igy most már gondolni lehetett az iskola megnyitására is. A nevezetes esemény 1731 őszen ment végbe. Az első évre mindössze 28 tanuló jelentkezett. Nagyobb mérvű emelkedés csak a harmadik évben, 1733-ban mutatkozott ; ebben az évben már 52 tanuló jelentkezett be. Az iskola keresettségének és népszerűségének emelkedésében kimutathatólag része volt az iskoladráma meghonosításának is. Az első előadást 1733. augusztus 17-én rendezték egy alkalmi darabbal, mely stílszerűen a *Nova fodina salis in Marmatia* címet viselte. Az előadáson a helyi előkelőségeken kívül a megyében állomásozó darmstadti ezred tisztikara is megjelent.

Ekkorra végre sikerült tető alá hozni a végleges szerződés ügyét is. Az 1734. október 1-én kelt királyi rezolúció megerősítette az 1731. évi előzetes szerződést azzal az eltéréssel, hogy a rend tanítási kötelezettségét a poetikai és retorikai osztályokra is kiterjesztette. A templom és a rendház megépítésének kérdését úgy oldotta meg az új rendelkezés, hogy erre a célra évenként kétezer forint kiutalását helyezte kilátásba mindaddig, míg a kiutalt összeg 22 ezerre nem gyarapszik. III. Károly 1736. december 4-én kelt ünnepélyes alapítólevele mindenben jóváhagyta a rezolúció tartalmát.

Igy most már végre meg lehetett kezdeni az építkezést is. Ehhez első lépés a torony alapkövének letétele volt 1736. május 27-én. Az építkezés idejére az iskolát egy fabarakba költöztették át. Az áttelepítést természetesen csak ideiglenesnek szánták ; de a tervezett egy-két évből teljes harminc esztendő lett. Az első kőből épített iskola alapját ugyanis csak huszonnyolc évvel az építkezés megkezdése után, 1774. június 18-án tették le abból a 15.749 rajnai forintból, melyet Mária Terézia, fiának, József trónörökösnek közbenjárására utalt ki Vimmer Ágoston házfőnök kezéhez. Az új épületbe való beköltözés a következő év novemberében ment végbe 188 tanulóval.

Inkább csak mint különlegességet és mint a magyar piaristaság terjeszkedési készségének jellemző tünetét, semmint valóságos eredményt kell elkönyvelnünk a havasalföldi, *crajovai* kollégium-alapítást. Ismeretes, hogy az 1718. évi pozserováci békekötés többek közt Havasalföld nyugati felét, az akkori Kisoláhországot is a Habsburgok kezére juttatta. III. Károly politikai céljai mellett a balkáni katolicizmus helyzetének erősítésére is igyekezett kiaknázni ezt a

kedvező helyzetet. Ezért, mint Boszniában és Szerbiában, itt is minden tőle telhető módon kezére járt a csekélyszámú katolikus lakoságnak. Mindenekelőtt a lelkek gondozásának kérdését oldotta meg: Sztaniszlavics Miklós nikápolyi püspököt a szentszék hozzájárulásával megbizta a püspöki joghatóság gyakorlásával. Azután a szellemi igények kielégítésére gondolt. A dolog annál sürgetőbb volt, mivel a katolikus lakók száma betelepedés és áttérések következtében, ha nem is rohamosan, de évről-évre emelkedett. Azután meg a tekintélyes számú német hatonaság és tisztviselői kar gyermekeiről is gondoskodni kellett. Így vetődött fel a piaristák megtelepítésének gondolata.

Az eszme, úgy látszik, gróf Wallis Ferenc Pál császári tábor-szernagytól és Erdély katonai parancsnokától, 1732 óta egyben helyettes kormányzójától indult ki, akinek Besztercén volt alkalma megismerni az atyák áldásos tevékenységét. 1732. október 10-én kelt levelében tesz róla először említést. III. Károlynak, aki saját szavai szerint különös vonzalommal viseltetett Kalazancius magyar fiai iránt, első hallásra megtetszett a gondolat és habozás nélkül hozzájárult, hogy Kisoláhországban, közelebbről Crajovában a zsenge ifjúságnak keresztény hitben, jó erkölcsökben és erényekben, úgyszintén a szabad művészetekben és tudományokban való nevelésére királyi költségen iskola állíttassék és annak vezetése a kegyes atyákra bízassék. 1733. március 18-án már készen is állott az előzetes szerződés. E szerint a rend a latin és német nyelvű tanítás céljára összesen öt embert: egy előljárót, három tanárt és egy laikus testvért küld. A császár az előljáró eltartására évi 300, a többiekére pedig fejenként 150—150, vagyis összesen 900 forint kiutalását helyezte kilátásba; ezenfelül természetesen vállalta a rendház és iskola, sőt amennyiben szükségesnek mutatkoznék, a templom megépítését is. Szlopnay rendfőnök örömet kapott a fejedelmi alapítványon és Pécsi Domonkosnak, a pesti iskola híres költőtanárának vezetésével már 1734-ben útnak indította az első rajt Crajovába.

A kis csapatot hálás munkatér fogadta a messze idegenben. Pécsi Domonkosnak mindjárt első fellépésével sikerült megnyernie az egyházi és világi hatóságok bizalmát. Különösen Sztaniszlavics püspökkel került bizalmas viszonyba. A derék főpap nyomban megérkezése után házi teológusává és tanácsadójává fogadta őt és még vizitációs körútjaira is magával vitte. De ugyanígy a világi hatóságok is a legmesszebb menő módon kezére jártak Domonkos atyának és társainak. Innét érthető, hogy lelkipásztori munkájuk mindjárt kezdetben biztatón indult; a szakadárok közül mindig többen és többen tértek vissza az Egyházba. Csak az volt a baj, hogy Domonkos

atyának betegségektől kikezdett szervezete nem bírta sokáig a megfeszített munkát; már 1735. augusztus 12-én sírba hanyatlott. Temetésén, mint suffragiuma külön kiemeli, még a máshitűek is nagy számmal és őszinte részvétellel vettek részt. Utóda a német szónoki minőségében már ismert Pogadl Flórián lett. De ő is csak rövid ideig maradhatott, mivel Mosel Miksa pesti igazgató évközben, 1735. december 13-án bekövetkezett halála után előljárói bizalmából neki kellett átvennie a pesti gimnázium igazgatását.

A harmadik házfőnök, Prokopcsuzky Ödön szintén nem maradhatott tartósan. Ismeretes ugyanis, hogy III. Károly királyunk 1737-ben háborúba keveredett a portával. A háború a császári hadak elhanyagolt állapota és vezéreik tehetetlensége miatt a Habsburg-birodalom csúfos vereségével végződött. A vereség következtében a pozserováci békének úgyszólván minden eredménye, többek közt Kisoláhország is elveszett. Így a piarista atyáknak, bármennyire nehezükre esett, szintén sátort kellett bontaniok és ott kellett hagyniok napról-napra szebb sikerrel biztató munkaterüket. (1739.) Crajova tehát csak színes epizód maradt a magyar piaristaság életében.

Kisoláhországban még javában folyt a Pécsi Domonkostól megindított munka, mikor idehaza Magyarországon ismét újabb térfoglalásra nyílt kilátás. A dolog azzal kezdődött, hogy eserneki Dessewffy István főtábornagyi hadsegéd, a felszabadító harcok és a spanyol örökösödési háború egyik ünnepelt hőse, már akár Isten rendeléséből, akár a piarista iskolák jóhíretől indítatva — *sive Dei nutu, sive scholarum piarum fama permotus* — még 1737-ben tízezer rajnai forintot ajánlott fel Kubránszky László rendfőnöknek rendi célokra. A *kisszebeniek*, mihelyt tudomást szereztek a tábornok nagylelkű elhatározásáról, menten követeket küldtek hozzája és esengve kérték őt, hogy alapítványát rögzítse az ő városukhoz. Dessewffy annál szívesebben hajlott a kérésre, mivel azidétt maga is Sáros megyében tartózkodott. A rend vezetősége azonban másként ítélte meg a helyzetet. Kubránszky provinciális nem új kollégium alapítására, hanem a már meglévő alapítványok kiegészítésére szerette volna felhasználni a váratlanul jött nagy összeget. Mielőtt azonban bármilyen irányban intézkedhetett volna, 1738. október 28-án meghalt. Az új rendfőnök, Halápy Konstantin pedig, ha másért nem, már csak kegyelethből is ragaszkodott elődje szándékához. A nemes magisztrátus erre újabb felterjesztéssel fordult a rendhez és még nagyobb nyomatékmal sürgette az ügynek rája nézve kedvező elintézését; főleg azzal érvelt, hogy megfelelő iskola hiányában a katolikus gyermekek is a lutheránus iskolát

kénytelenek látogatni, és így állandóan a hittagadás veszedelmében forognak.

De a zavaros közállapotok, III. Károly vesztes török háborúja és nyomában az országszerte dühöngő pestis nem kedveztek a szelíd műzsák fészekrakásának. A vitéz Dessewffy István csak 1739. június 3-án jutott abba a helyzetbe, hogy aláírja a végleges alapítólevelet. Kísszeben városa június 7-én kelt levelében sietett megtoldani az alapító nemesszívű adományát, -amennyiben a maga részéről kápolnát, telket, földet, az építkezéshez követ, fát s ideiglenes lakásul külön házat ajánlott fel a rendnek. Így azután végre sikerült tető alá juttatni a régóta vajudó ügyet. Halápy rendfőnök 1740. október 3-án maga vezette be a hat tagból álló kis piarista kolóniát. A polgárok — mint a ház krónikása lelkendezve írja — «olyan örömmel fogadták őket, mintha nem is a város, hanem szívük kapuját nyitották volna meg előttük». Még ugyanazon évben megkezdődött a tanítás is egyelőre 64 tanulóval.

A végleges fészekrakás azonban korántsem ment olyan gyorsan, mint a fogadtatás lelkendező öröme után várni lehetett volna. A kollégium alapkövét csak 1745. augusztus 24-én tették le *inter tubarum tympanorumque sonitus et studiosae iuventutis cantus*. De már a következő évben elakadt az építkezés; csak 1751-ben indult meg újra. 1753-ban végre elkészült a négyszögletűnek tervezett épület déli szárnya. A nyugati és északi oldal megépítéséhez azonban csak 1756-ban fogtak hozzá. Az egész építkezés az ismételt kényszerű szünetelések miatt csak 1784-ben fejeződött be. Addig a Péchy-féle, 1762 óta pedig a Szirmay-féle házban laktak az atyák. Sőt az utóbbit az öreg Szirmay István 1762. április 24-én kelt végrendeletével tulajdonjogilag is rájuk hagyta; mindössze azt kötötte ki, hogy családjának két tagját gimnáziumi tanulmányaik idejére fogadják be konviktornak s halála után mondjanak érte bizonyos számú misét.

A tanítást szintén a Péchy-házban kezdték meg. A tanítványok száma eleinte szépen növekedett. 1742-ben már 122-t jegyezték be. Utóbb azonban megtorpant, sőt visszaesett a létszám. Újabb lendület 1755-ben következett be, mikor lipóci Keczer István nagyváradi kanonok bőkezűségéből hatosztályúvá bővült az iskola. Az új poetikai és retorikai osztályt, mivel a Péchy-házban nem tudtak helyet szorítani nekik, az új épületnek már kész déli és nyugati szárnyán helyezték el. Tanítvány olyan bőven akadt, hogy a kijelölt termek elégteleneknek bizonyultak az összes jelentkezők befogadására. 1773-ban az alsó osztályokat is áttelepítették a rozoga Péchy-házból a tágasabb Szirmay-házba; tizenegy évvel

később pedig a rendházzal együtt a közben teljesen elkészült szilárd és masszív kollégiumi épületbe költöztették át. (1784.)

Az iskolával párhuzamosan konviktus is működött, melynek alapját ugyancsak Desseffy István vetette meg négyezer forintnyi alapítvánnyal. Az alapítványi összeget eleinte maga a család kezelte, utóbb azonban megúnta a vele való bajlódást és mindenestül átadta a házfőnököknek. (1756.) A kicsinyre méretezett konviktust főleg a sárosszegyei főúri és gentry-családok, a Berzeviczyek, Desseffyék, Kapiak, Luzsénszkyek, Péchyek, Semseyek fiai keresték fel.

A kisszebenivel csaknem egyidőben keletkezett a *magyaróvári* rendház és gimnázium. Mecénása a régi horvát nemesi családból származott Zsidanics István mosonmegyei főadószedő és táblabíró volt. A derék úrnak a dúsgazdag Schubert Marianna mosoni polgárleánnyal kötött házasságát összesen 15 gyermekkel áldotta meg az ég, akik közül kilencet fel is tudott nevelni. A fiúk közül ketten, István és Imre később piaristák lettek, de mindketten fiatalon, még harmincadik életévük alatt elhaltak. Az öreg Zsidanics és felesége szerzetesfiaik pályaválasztására való tekintettel úgy határoztak, hogy magyaróvári házukat a hozzátartozó 50 hold földdel és tízezer forintnyi alapítványi tőkével a piaristarendre hagyják. 1736. október 6-án kelt végrendeletükben mindössze azt kötötték ki, hogy hetenkint két szentmisét mondjanak lelkiüdvükért.

A végrendeletben iskolanyitásról és tanításról egy szóval sem történt említés. Kubránszky rendfőnök azonban, mint Kalazanci Szent József igazi fia, úgy találta rendjén, hogy rendtársai az alapítvány fejében ne csak misézzenek, hanem tanítsanak is Magyaróvárott. Sietett tehát érintkezésbe lépni a város vezetőségével. A derék magisztrátus természetesen kapvakapott a kitűnő alkalmon és a szíves látáson felül adómentességet is biztosított a rendnek. (1738. október 9.) A helybeli főhercegi uradalom szintén nem gördített akadályt a terv elé. Groll Adolf, a piarista generálisból lett győri püspök meg egyenesen lelkesedéssel fogadta az új megtelepedés hírért. (1738. április 17.) Egy évvel rá, 1739. április 20-án megérkezett a királyi jóváhagyás is; III. Károly «szokott kegyességével» megengedte, hogy a piaristarend Magyaróvárott rendházat és nyilvános középiskolát, gimnáziumot alapítson, de kikötötte, hogy a rend vezetősége példás életű és a hazai nyelvben jártas egyéneket küldjön az új állomásra.

Miután így minden előkészület megtörtént, 1739 őszén végbe ment az új honfoglalása. A három tagot számláló kis kolónia bevonult a Zsidanics-házba és november 3-án megkezdte a tanítást. Mivel jelentkező bőven akadt, mindjárt két osztályt nyitottak.

Az elindulás azonban nem volt könnyű. Az üres ház átalakítása és berendezése s a szükséges tantermek megépítése sok pénzt emésztett fel. Szerencsére akadtak jó emberek, akik jótanáccsal, utánjárással, sőt anyagi támogatással lényegesen megkönnyítették a kezdeti nehézségek leküzdését. A házi krónikás különösen a megye akkori főnökének, Kaisersfeld Podovinnak és a főhercegi uradalom igazgatójának, De Pauli Lipótnak nevét említi nagy hálával.

A kollégium legnagyobb jótévője mégis az alapító elárvelt özvegye volt. Zsidanics Istvánné 1741. április 5-én kelt végrendeletében 2000 forinton felül egy mosoni polgári házat a hozzátartozó kerttel és egy magyaróvári kertet hagyott a kollégiumra azzal a feltétellel, hogy az atyák hetenkint egy misét mondanak a Schubert-család tagjainak lelkiüdvéért s az iskolában a grammatikai osztályok mellett a humaniórákat is tanítják. A dolog azonban nem ment könnyen és simán. A hálátlan fiúk ugyanis megtámadták anyjuk végrendeletét és hosszas örökösödési pert akasztottak a piarista atyák nyakába. A pörökösödés közel húsz esztendeig elhúzódott, s ezért a poetikai és retorikai osztályok megnyitása csak az 1760—61. iskolai évben kerülhetett sorra.

Az új osztályok megnyitása természetesen új termeket és lakásokat tett szükségessé. Sürgősen gondoskodni kellett tehát a törzépület kibővítéséről. A rend úgy oldotta meg a kérdést, hogy az 1753-ban tett Glázer-féle misealapítvány 4426 forintnyi tőkéjének felhasználásával magához váltotta a szomszédos Klár- és Barbacs-féle polgári házakat s ezek belevonásával úgy alakította át a rendházat, hogy lakószobák és osztálytermek mellett egy kis kápolnára is teltt belőle. Az új polgári házak megszerzésével együtt járó közterhek alól pedig oly módon mentesítette magát, hogy örök időkre átengedte a városnak a Barbacs-féle házzal együtt vásárolt ötven holdnyi földet. Így azután már semmi sem állotta útját a nyugodt fejlődés megindulásának.

Nem reális szükséglet, hanem csupán a mindenáron való terjeszkedés vágya hozta létre a *medgyesi* kollégiumot. A dolog azzal kezdődött, hogy a besztercei rendház Csatári Nagy János kamarai adminisztrátor és a katolikus státus segítségével még 1736-ban egy házat szerzett Medgyesen. A medgyesi lutheránus szászok azonban nem jó szemmel nézték a katolicizmus ezen újabb térfoglalását és különböző ürüggyekkel éveken át meg tudták akadályozni a ház birtokbavételét. Laun Henrik besztercei házfőnök végre kénytelen volt katonai erőt venni igénybe ellenük. (1741.) A házat egyelőre Viczeman Bernát atya szállotta meg a birtokjog fenntartására. Az első hivatalosan kiküldött előljáró, a híres krónikairó Kácsor

Keresztély csak 1741. december 7-én vette át a kis rezidencia igazgatását.

De mindjárt az elindulásakor kitűnt, hogy az új alapítás nélkülözi az életképesség legelemibb feltételeit is. A szász lakosság alig leplezett ellenséges érülettel fogadta az atyákat ; még a ferencesek is bizalmatlansággal tekintettek rájuk, mert féltették tőlük plébániájukat. Gazdasági tekintetben is bajok mutatkoztak. Mivel a rezidencia semmiféle néven nevezhető alapítvánnyal nem rendelkezett, lakói kizárólag adományokra és a konviktusra voltak utalva. Tanulójuk sem igen akadt ; az iskolai év végén még mindig csak 35 körül járt a számuk. De ez a lakosság csekély lélekszáma, ellenséges érülete és helyi lutheránus iskolája mellett nem is lehetett másként. Konviktor még jobban akadt ; számuk az év végéig 14-re emelkedett. Ez a körülmény azonban csak részben jelentett könnyítést ; másrészt ugyanis szinte elviselhetetlen zsúfoltságot idézett elő az amúgy is szűkre méretezett rezidenciában. A konviktorok különböző életkora és előképzettsége miatt kényszerültek az atyák arra is, hogy több osztályt nyissanak meg, mint amennyit a maguk emberségéből becsületesen el tudtak látni. Kénytelenek voltak tehát egy Skultéti György nevű idősebb diákot felfogadni preceptor-nak. De nem volt hozzá szerencsájük : a diák egy jelentéktelen összezördülés miatt még évközben faképénél hagyta őket és beállott katonának.

A tanítás azonban mindezen kedvezőtlen körülmények ellenére biztatóan indult. A diákok, mivel tanáraik állandóan latinul társalogtak velük, tavaszra annyira belejöttek a latin beszédbe, hogy Kácsor állítása szerint még labdázás közben is latinul enyelegtek egymással. Ez tetszett a szász uraknak. Most már megenyhültek a hasznos jövevények iránt és akárhányan örömet adtak volna hozzájuk fiaikat, de az álszemérem, a hitsorsosaik megszólásától való félelem visszatartotta őket. Mindez azonban nem változtatott azon a szomorú valóságon, hogy a kollégium jövője állandóan a levegőben lógott és csak idő kérdése volt, mikor lesz kénytelen végleg bezárni kapuit.

A crájovaihoz hasonlóan balsikerrel végződött a második oláhországi megtelepedési kísérlet, a *bukaresti* is. A megtelepedés tervének felvetésére az a hír adta az indítást, hogy Mavrokordato Konstantin havasalföldi fejedelem vissza akar térni a katolikus Egyházba. A hír egyáltalában nem látszott valószínűtlennek. Konstantin fejedelemről ugyanis, aki 1730 és 1763 között hat ízben volt Havasalföld és négy ízben Moldva hoszpodárja, eléggé köztudomású volt, hogy kiterjedt katolikus összeköttetésekkel rendelkezik. Pl.

a román nép első, humanista szellemű történetét magyar jezsuitákkal szándékozott megírni.

XIV. Benedek pápa, érthetőleg, nagy örömmel fogadta a hoszpodár katolizáló szándékának híretét és mindjárt elhatározta, hogy a dolog siettetésére rendkívüli követet küld Bukarestbe. Választása a piarista Desericzky Incére esett, akit római asszisztensége idejéből jól ismert és tudományáért magyrabecsült.

Desericzky megbízatásának híre Rómában is, meg idehaza, Magyarországon is nagy örömet keltett a piaristák körében. Mindkét helyen azonnal felmerült a gondolat, hogy a követjárást állandó bukaresti megtelepedés megkísértésére kellene felhasználni. A szándék komolyságát legjobban mutatja az a folyamodványtervezet, melyben Desericzky a maga és kiszemelt kísérői, Conradi Norbert és Cosa Jakab nevében nemcsak a grammatika és a humaniórák, hanem a filozófia és a teológia tanítására is ajánlkozik s e cél elérésére megfelelő tágas épület és kerthelyiség átengedésén felül állandó alapítvány kilátásbahelyezését is kéri a fejedelemtől.

Eleinte jól is indult a dolog. Ince atya és kísérői a császári hatóságoktól 1746. augusztus 23-án kiállított útlevéllal átlépték a román határt és szeptember elején szerencsésen megérkeztek Bukarestbe. Itt megjöttükör elég jó fogadásban részesültek. Különösen Beuch Antal püspök igyekezett kezükre járni. Az első hetekben valóban úgy látszott, mintha a fejedelem megtérési szándéka komoly volna. Desericzky sietett is azon melegiben megjelenteni a jóhírt Rómába. De csakhamar kiderült, hogy híradása elsietett volt. A bukaresti levantinus környezet ugyanis, mint a megbolygott méhkas, azonnal nyüzsögni kezdett; működésbe lépett az intrika és a rosszakarat. Különösen a nikápolyi görög patriarcha fejtett ki nagy tevékenységet; állandóan arra biztatta Mavrokordatót, hogy ne tűrje tovább udvarában a pápa követeit. Annyit sikerült is elérnie, hogy a fejedelem pár hét múlva kijelentette a magyar piaristák előtt, hogy most már nem szándékozik katolizálni.

Desericzky a sikertelenség láttára még 1746 végén visszatért Magyarországra, de társait egyelőre visszahagyta Bukarestben, mert még mindig bízott a dolgok kedvezőbbre fordulásában. A lélektanilag alkalmas pillanat azonban visszahozhatatlanul tovatűnt. Az idő múlásával a fejedelem környezetének hatása alatt egyre jobban megcsontosodott nemleges elhatározásában. Így azután a pápai követek helyzete napról-napra romlott s végül egészen tarthatatlanná lett. Conradi Norbert 1747. március 5-én már magyar földről, Brassóból jelentette Ince atyának, hogy kénytelenek

voltak elhagyni Bukarestet. Eljövetelükkel természetesen végleg kútba esett az állandó megtelepedés terve is.

Nem sorozható a szerencsés alapítások közé az aradmegyei, *szentannai* kollégium sem. Az alapítás gondolata dévai Bibics Jakab aradmegyei alispántól és királyi tanácsostól indult ki, aki 1747-ben a Mindenhatótól vett jótétemények viszonzásaképpen az akkor még inkább pusztának, mint községnek számító Szentannán nagy költséggel díszes templomot emeltetett. Az 1748. július 26-án felszentelt templom mellé eredetileg ferenceseket akart telepíteni; utóbb azonban megváltoztatta tervét és ferences kolostor helyett piarista kollégium alapítása mellett döntött. Nemcsényi rendfőnök, mikor az alapítás szándékáról értesült, személyesen sietett Szentannára az alispán udvarlására s ez alkalommal tüzetesen megbeszélte vele a részleteket. (1750. június 4—7.) Az október 23-án kiállított alapítólevél értelmében Bibics a maga és felesége, Tomeján Margit nevében alapítványként 15 ezer forint kihatását helyezte kilátásba; ezenkívül felajánlotta a már kész templomot minden felszerelésével, a hozzája csatlakozó házat kerttel és majorsággal, szabad favágási jogot a harkányi erdőben és egy malom szombati napi jövedelmét. Ennek ellenében mindössze a három alsó osztály megnyitását, egy házi káplán állítását és bizonyos számú szentmise elmondását kötötte ki.

Miután 1751. július 3-án gróf Engl Antal csanádi püspök, július 12-én pedig Mária Terézia is hozzájárult a tervezett alapításhoz, 1751. november 5-én megtörtént az ünnepélyes birtokbavétel. A hat tagból álló társaságot a nagyrákosi születésű s magyarul, németül, tótul, olaszul és latinul egyformán jól beszélő Hulini Jónás házfőnök vezette; tagjai voltak a híres latin költő Koricsánszky (Koricsányi) Márk, Fontani Ede, a románul is jól tudó Cosa Jakab és Biró Dávid atyák és Tuschleitner Kajetán növendékpap. A tanítást még abban az évben megkezdték az atyák; de csak az alsó osztályokban és egyelőre csak húsz tanulóval. A poetikai és retorikai osztályok megnyitására csak húsz évvel később került a sor, mikor a közben özvegyeségre jutott Tomeján Margit újabb 15 ezer forintos alapítványt tett erre a célra. (1772. október 29.) 1780-ban ugyancsak az ő bőkezűségéből nemesi konviktus is csatlakozott az iskolához és a rendházhoz. Egy szűkebbre méretezett és szerényebb igényű konviktus azonban már korábban is működött a rendházban.

Bár így minden lehető intézkedés megtörtént a kollégium felvirágoztatása érdekében, a szerencsétlen elhelyezés hibáját semmivel sem lehetett jóvátenni. A diákok valósággal kerültek az istenhátamögötti iskolát, számuk még a második évtized elején is

csak harminc körül ingadozott és még utána is nagy időn át alatta maradt a félszáznak. A százas létszámot mindössze három ízben, már a negyven főre tervezett nemesi konviktus megnyitása után érte el. Az intézet néptelenségére jellemző, hogy az 1754 óta rendszeresen vezetett anyakönyvek 1789-ig mindössze 1752 beírt tanulót mutatnak ki. Ennyi diákért valóban fényűzés volt külön gimnáziumot és külön tanári kart tartani. Az előrelátás hiányát csak az alapítók szokatlan bőkezősége pótolja bizonyos fokig. Azután azt sem szabad felejtenuk, hogy egy emberöltővel később a néptelen szentannai iskolából nőtt ki a nagy jövőre hivatott *temesvári* gimnázium.

Szervezeténél és tanulmányi anyagánál fogva egészen különleges helyet foglal el a magyarországi piarista iskolák közt a pozsony-megyei jelentéktelen *Szempc* (Szenc) községben állított *collegium oeconomicum* (1763). A nevezetes iskolának forma szerint gróf Esterházy Ferenc kancellár volt ugyan a főmecénása — ő adta a szükséges épületeket és ő tette le a tanárok eltartására szükséges 20 ezer forintnyi alapítványt is —, de az alapítás eszméje nem tőle, hanem magától Mária Teréziától indult ki. A fáradhatatlan királyné ugyanis ezúton is iparkodott előbbre lendíteni Magyarország elmaradt gazdasági életét. A nemes cél érdekében szívesen hozott anyagi áldozatokat is: húsz ifjú eltartására évi 1400 forint alapítványt s ezenfelül könyvtár és alapfelszerelés céljaira 1500 forint beruházási segílyt utaltatott ki. Később kikötötte, hogy a húsz alapítványi növendék között legalább hatnak olyannak kell lennie, akinek atyja a királyi kamaránál szolgál, illetve szolgált. Az összeválogatásnál arra is ügyelni kellett, hogy a kiválasztott ifjak mind katolikusok és lehetőleg az ország különböző vidékéről valók legyenek. A magyar honosságú növendékek mellett azonban eleitől kezdve tetemes számmal voltak külföldiek is. Pl. maga Mária Terézia az említett húsz alapítványos magyar ifjún kívül még tizenhat osztrák konviktor ellátási költségét fedezte.

A szempci iskola elsősorban kamarai és műszaki szolgálatra akarta előkészíteni növendékeit. Ennek megfelelően tanulmányi anyagát kizárólag a reális és műszaki tudományok köréből állították össze. Nevezetesen külön tárgyként szerepeltek: a geometria (*geometria theoretica, practica et subterranea*), a polgári építészet (*architectura civilis*), a kereskedelmi számtan és kettős könyvvitel-tan (*arithmetica cameralis et ad commercia spectans*), a gazdaságtan (*oeconomia et mechanica*), a számtan és természettan (*mathesis et physica*) s végül a német nyelv és a kamarai irálytan (*Stylus cameralium conceptuum et epistolaris germanicus*). A közgazdaságtan

egy részének később a *studium oeconomico-camerale* és *politico-camerale* nevet adták s előadására 1770 óta külön tanárt állítottak.

Mivel az iskola szigorúan főiskolai jelleggel alakult, gimnáziumi osztályokat csak *per abusum* tartottak benne; eleinte csak alsó, 1767 óta azonban már felső osztályokat is. Sőt később megkísérelték a humaniorák tanításának törvényesítését is. Esterházy kancellár azonban csak annyit tartott megengedhetőnek, hogy azok a magyar és ausztriai konviktorok, akik fiatalabb korban kerültek a kollégiumba, magánúton gimnáziumi oktatásban részesüljenek. A királyné ilyen értelemben is döntött (1768). De, hogy a konviktorok mellett mások is tanulták a humaniorákat, arra legjobb bizonyíték, hogy a familiák 1769 óta rendszeresen adják a poetika és retorika tanárainak nevét is.

Mária Terézia az első perctől kezdve a piaristáknak szánta az újszerű iskola vezetését; nemcsak azért, mert különös jóindulattal viseltetett irántuk, hanem azért is, mert az általános közvéleménnyel egyezően őket tartotta legalkalmasabbaknak ilyenmű feladat vállalására. Az a kedvező tapasztalat, melyet az előző évben a bécsi piaristákkal szerzett, még jobban megerősítette őt ebbeli felfogásában. Tapolcsányi Gergely provinciális, miként előrelátható volt, megtisztelésnek vette a maga nemében úttörő iskola felajánlását és készörömet vállalkozott a kívánt tanári kar összeállítására.

Az első tanári testület 1764-ben kezdte meg működését összesen hét taggal. Élén Kónya Kristóf házfőnök állott. Valero Jakab a geometriát, Lengyel Félix a polgári építészetet, gróf Königsacker József a kereskedelmi számtant és a kettős könyvviteltant, Klobucsek Alajos a gazdaságtant, Dom Flórián a német és latin irálytant adta elő, Petrik Keresztély pedig a konviktus vezetésére vállalkozott. A házfőnöki tisztet 1770-ben Kiss Adorján 1773-ban pedig gróf Königsacker József vette át. A következő években folyvást bővült a tanári kar, mivel a rend a már említett gimnáziumi tanfolyam mellé később a saját növendékei továbbképzésére professoriumot is állított s annak vezetésére külön filozófia-tanárt rendelt.

Mária Terézia mindvégig élénk figyelemmel kísérte a szívéhez hozzánőtt iskola sorsát. Több ízben melegen érdeklődött viszonyai felől, bölcs tanácsokkal látta el a házfőnököket a tisztaság és fegyelem fenntartását illetően s a jeles eredménnyel végzett növendékek névsorát hivatalból megküldette az érdekelt hatóságnak, elsősorban a királyi kamarának. A piaristarend iránt is ismételtelen ki-fejezte elismerését, s többek közt gondoskodott Königsacker,

Klobucsek és Rizinger tanárok bécsi akadémiai iskoláztatásának költségéről. Mindenképpen sajnálni lehet tehát, hogy a nagy jövőre hivatott iskola már 1776-ban tűzvésznek esett áldozatul. Megmentett taneszközeit és alapítványát a szintén Esterházy-alapítású tatai gimnáziumnak juttatták. A *collegium oeconomicum* új életre keltésére nem történt kísérlet.

Még szembetűnőbb jelét adta Mária Terézia a piaristarend iránt érzett őszinte nagyrabecsülésének a nevét viselő *váci* nemesi konviktus, az ú. n. *Theresianum* megalapításával. Az alapításra gróf Migazzi Kristóf bécsi bíboros-érsek és váci püspök kezdeményezése adta az indítást. A bőkezűségéről ismert főpap ugyanis mindjárt a váci püspökség igazgatásának átvétele után elhatározta, hogy szegénysorsú nemesi ifjak számára nevelőintézetet állít s annak vezetését a kedvelt piarista atyákra bízta. Intézetét legszívesebben a piarista kollégiumban helyezte volna el; mivel azonban ott nem volt elegendő hely, egy püspöki uradalmi házat alakított át erre a célra. Utána Tapolcsányi provinciálishoz fordult és három alkalmas embert kért tőle az intézet vezetésére. A rendfőnök természetesen szívesen hajlott a nagybefolyású főpap kérésére s Fett Joachim házfőnök vezetésével Perczel Imre atyát és Szeitz Antal növendékpapot küldötte az új kollégiumba. A testvérek 1762. november 15-én vonultak be a *collegium pauperum nobilium*, illetve *collegium cardinalitium* névre keresztelt intézetbe s december 2-án nyolc növendékkel megkezdték a nevelés és oktatás munkáját.

Migazzi magának tartotta fenn a kollégium felett való felügyeletet s benső életének szabályozására Niczky Kristóf közreműködésével részletes szabályzatot készített (*Leges Migazzianae*). A szabályok értelmében a növendékek három csoportra, illetve osztályra voltak felosztva; az elsőbe a minoresek, maioresek és principisták, a másodikba a grammatisták és szintakszisták s végül a harmadikba a poéták és retorok tartoztak. A tanítás célja valamennyiben a tiszta és elegáns latinság elsajátítása volt. E cél elérésére az első csoportbeliek Phaedrus meséit és Cicerónak Tíróhoz intézett leveleit, a második korosztálybeliek Cornelius Nepos életrajzait, Cicero családi leveleit és *De officiis*-ét, a harmadik osztályúak pedig Cicero válogatott beszédeit és *Oratorát*, továbbá Horatius, Vergilius, Ovidius és Plautus műveit olvasták. A latin nyelven kívül tanulták még a számtant, földrajzot, történelmet, német nyelvet és szépírást, de csak mint rendkívüli tárgyakat a heti szünetnapokon és vasárnaponként.

A második évben már tizennégyre emelkedett a konviktorok száma; az új növendékek közt volt többek közt Laczkovits János.

is, a Martinovics-féle összeesküvés tagja. Az 1764—65. iskolai évtől kezdve a poetikát és retorikát, 1765—66 óta a magyar nyelvet s végül 1766—67-től fogva az építészetet (*architectonica*) is tanították. Ennek megfelelően a tanári kar tagjainak száma háromról négyre, majd ötre emelkedett.

Migazzi bíboros mindvégig szívén viselte a kollégium sorsát. Valahányszor Vácra jött, sohasem mulasztotta el meglátogatni. Ilyenkor az ifjúság rendszerint színelőadással kedveskedett neki. Az 1764. évi fejedelmi látogatás alkalmával magának a királynénak és kíséretének is bemutatta kedves intézetét. Később új épületet akart emeltetni számára. 1765. május 25-én tette le hozzá az alapkövet. De mielőtt az épület elkészülhetett volna, megnyílt a Theresianum és magába nyelte Migazzi alkotását.

A *Theresianum* megnyitásával egy régóta vajdó gondolat jutott megvalósításra. A magyar helytartó tanács Koptik Oddó celldömölki bencés apát unszolására éppen egy negyedszázaddal előbb, 1742. augusztus 25-én kelt felterjesztésében vetette fel először egy magyar nemesi akadémia vagy mint akkor mondták, univerzális akadémia felállításának tervét. A háborús viszonyok azonban nem kedveztek a hasznos terv kivitelének. Gróf Uhlfeld főkancellár magyarellenes érzülete is erősen belejárt a kudarcba. A gondolat azonban nem aludt el. A hétéves háború lezajlása után főleg Migazzi bíboros sürgette valóra váltását. Elsősorban az ő ösztönzésére történt, hogy Mária Terézia 1767-ben végre csakugyan rászánta magát a tervezett akadémia megnyitására. Egyelőre húsz alapítványi hely alapítására gondolt. Az intézet vezetését eleve a piaristáknak szánta s e célra egy házfőnöknön kívül hat tanár rendelkezésére bocsátását kérte Orosz Zsigmond rendfőnöktől. Az 1769. január 25-én kelt végleges alapítólevélben az akadémia személyi és anyagi kiadásait hatezer forintban irányozta elő s biztosításukra 150 ezer forintnyi alaptőkét tett le 4%-os kamatozással.

Az akadémia helyiségének Migazzi bíboros eredetileg a nemesi konviktus számára kezdett új épületet szánta. Később azonban megváltoztatta tervét és a királyné beleegyezésével saját püspöki palotáját vagyis a mostani siketnéma intézet épületét ajánlotta fel a nevelő intézet céljára. A derék Tuschleitner Kajetán igazgató vezetése alatt hét tagot (Tomeján Sándor, Szilcz Károly, Schwarzl Glycér, Piller Celesztin, Szeitz Antal, Hennyey Vince, Luczmajer Vazul) számláló tanári testület 1767. november 2-án kezdte meg a tanítást. Ünnepélyes megnyitásra azonban csak 1768. május 13-án, a királyné születésnapján került a sor. Ez alkalommal Migazzi bíboros nagyszabású beszédben méltatta a nap jelentőségét, gróf

Hadik András királyi biztos pedig az intézet kulcsainak átnyújtásával jelképesen a piaristák kezébe tette le a vezetést.

Az alapítás kitűnően bevált. Tuschleitner Kajetán (1767—1781), gróf Königsacker József (1781—1782) és Pállya István (1782—1784) igazgatók lelkes munkatársaikkal rövidesen az ország legelső nevelő intézetei közé emelték az akadémiát. Híre-neve rohamosan növekedett s az utána való kereslet állandóan emelkedett. Idővel a volt püspöki palota elégtelennek bizonyult befogadására. Ezért Mária Terézia Vác és Kisvác határában, a diadalkapu közelében új tágas és művészi kivitelű épületet emeltetett számára. Az 1777—1778. iskolai évet már itt kezdték meg. Ettől fogva még rohamosabban emelkedett a növendékek száma. Az 1780. évről szóló kimutatásban már 75 van kimutatva. Ezek háromfélék voltak : királyi alapítványiak Magyarországból (10), Erdélyből (6) és Horvátországból (4), bíborosi alapítványiak és végül fizető (évi 180 frt.) konviktorok a birodalom minden részéből. Az általános virágzásnak II. József 1784. szeptember 20-án közölt eltörölő rendelete vetett véget.

A magyar piaristaság szempontjából egész kivételesen termékenynek bizonyult az 1765. év. Ebben az esztendőben ugyanis nem kevesebb, mint három kollégium nyílt meg : a kalocsai, nagykanizsai és tatai ; mind a három az akkori magyar arisztokrácia bőkezűségét és lelkes tudományszeretét hirdette.

A *kalocsai* kollégium alapítására 1742-ben történt az első kísérlet. Mivel azonban gróf Patachich Gábor érsek elsősorban a teológiai oktatás érdekeit tartotta szem előtt s egyébként is rengeteg mellékfoglalkozással akarta megterhelni a megtelepítendő atyákat, a tárgyalások mindjárt kezdetben megfeneklettek.

Sokkal biztatóbban indult a dolog Patachich harmadik utóda, gróf Batthyány József idejében. A fiatal érsek 1764-ben fordult először Tapolcsányi rendfőnökhöz és mindjárt kilenc embert kért tőle az elemi, gimnáziumi, filozófiai és teológiai oktatás ellátására. A provinciális természetesen sietett felvenni a tárgyalás fonalát ; mindazáltal a végleges szerződés aláírására csak egy évvel később, 1765. június 12-én került a sor. A szerződésben a rend nyolc tanár adására kötelezte magát ; ötnnek a gimnáziumban, háromnak pedig a filozófiai tanfolyamon kellett tanítania. Az érsek viszont a 15 ezer forintnyi alapítványi tőke lekötésén kívül megengedte a plébániai templom és sekrestye használatát, lakásul átengedte a régi szemináriumi épületet, iskolának pedig a mögötte levő elemi iskolát s mind ezeken felül a rendnek adományozta a kollégiummal szomszédos patikát és kertet és egy kisebb földdarabot a városon kívül.

A szerződés megkötését hamarosan kivitel követte. Zsig-

mondovits Illés kiszemelt házfőnök már 1765. július 27-én megjelent Kalocsán és az érsek nagylelkű támogatásával hozzájárult a felajánlott épületek megfelelő átalakításához. Kissé lassan haladt a munka, mert a szeminárium is meg az iskola is nagyon elhanyagolt állapotban volt. De őszre mégis elkészültek velük annyira, hogy november 6-án valamennyi osztályban meg lehetett kezdeni a tanítást. Az iskola szükségességét minden elméleti fejtegetésnél kézzelfoghatóbban bizonyította, hogy mindjárt az első esztendőben 209 tanuló jelentkezett felvételre.

Batthyány érsek nagyon meg volt elégedve az atyák munkájával s úgyszólván minden évben újabb és újabb kedvezéssel mutatta meg irántuk érzett őszinte nagyrabecsülését. A szemináriumi épületre ezer forint költséggel még 1765-ben emeletet húzatott, 1766-ban konviktust, 1769-ben pedig színpadot építtetett hozzá ; 1774—75-ben a híres piarista laikus testvér, Oswald Gáspár vezetésével újabb nagyszabású átalakítást és bővítést eszközöltetett rajta. Jóindulatának újabb jeleként 1768-ban a birtokában levő Royer-féle nyomdát is a rendháznak ajándékozta ; ugyanezen évben felkérte az atyákat a szemináriumi oktatás átvállalására.

Ilyen szerető felkarolás mellett az iskola fejlődésnek indult ; tanulóinak száma, ha nem is emelkedett olyan rohamosan, mint az első években, a korviszonyokhoz képest elegendő volt. A *Ratio Educationis* életbeléptetésével azonban egyszerre megtorpant a fejlődés. Az állami ellenőrzés első ténye Kalocsán a gimnáziummal kapcsolatos filozófiai tanfolyam megszüntetése volt (1778). A megcsönkítés, érthetőleg, sokat ártott az iskola tekintélyének. De ezenkívül valószínűleg más, helyi természetű okok is közrehatottak abban, hogy az iskola tanulóinak száma évről-évre rohamosan csökkent. 1776-ban még 174, 1777-ben 123, 1778-ban 119, 1779-ben ellenben már csupán 101 növendék iratkozott be. Ez az állandó csökkenés keltette a tanulmányi bizottságban azt a gondolatot, hogy talán legjobb volna egészen megszüntetni az iskolát. Szerencsére azonban a véleményadásra felszólított Vörös Antal főigazgató határozottan ellene nyilatkozott a tervnek, s mivel az alapító érsek, immár Magyarország hercegprimása szintén a fenntartás mellett tört lándzsát, a bizottság végül is meghátrált s egészen elejtette a megszüntetés gondolatát (1782).

Ugyancsak a Batthyányak : az apa, Lajos nádorispán és a fiú, József érsek bőkezűségét hirdeti a *nagykanizsai* kollégium megalapítása is. Gróf Batthyány Lajos, mint Nagykanizsa földesura, sokat gondolkodott azon, hogyan lehetne segíteni Somogy- és Zala megyék elmaradott szellemi állapotán. Fiával, József érsekkel foly-

tatott sok megbeszélés után végre abban állapodott meg, hogy Kanizsán kollégiumot állít s annak vezetését valamelyik tanító szerzetre bizza. Egyelőre a jezsuiták és piaristák között habozott. Fia azonban megelőzte a döntésben s 1763-ban Tapolcsányi piarista rendfőnökkel lépett érintkezésbe. A megegyezés hamarosan létre is jött. Az öreg gróf a tízezer váltó forintban megszabott alapítványi tőkén kívül még egy háromszáz öles kertet és egy hat szekér szénát termő rétet ajánlott fel a rendnek.

Ekkor azonban váratlan nehézség merült fel: Koller Ignác veszprémi megyés püspök, aki ebben az esetben jobb életismerőnek bizonyult, mint a rendfőnök, az alapítvány csekélységére való hivatkozással kereken megtagadta az alapítás megerősítését. Ellenkezésével csak akkor hagyott fel, mikor a nádor és az érsek sürgetésére Mária Terézia is beleszólt a kérdésbe. De ekkor sem meggyőződésből, hanem csupán kényszerűségből engedett. Hozzájárulása «non tam obtentus, quam extortus concessus est» — mondja a ház krónikása. A királyné 1765. június 25-én kelt jóváhagyása azután az utolsó akadályt is elhárította az útból.

A fejlemények teljes mértékben igazolták Koller püspök aggodalmait. Mikor a három tagból (Járos László, Franz Bertalan, Dományi Márk) álló tanári kar Csankai Jób házfőnök vezetésével megjelent Kanizsán, még se rendház, se iskola, se templom nem várta. Minderről az utolsó pillanatban kellett gondoskodni. Más megoldás hiányában Zalamegye rendháznak a birtokában levő katonatiszti lakást, iskolának pedig a vele szemben épült kaszárnyát engedte át. Az alapító utóbb 500 forinttal kárpótolta a vármegyét a két rozoga épületért. A templomhiányon viszont a város segített azzal, hogy az épülőben levő Nepomuki Szent János-templomot átengedte az atyáknak és az ifjúságnak.

Igy azután 394 tanulóval még 1765-ben meg lehetett kezdeni a tanítást valamennyi osztályban. Az anyagi helyzet azonban eleitől kezdve nagyon siralmas volt. A csekély alapítvány nemhogy az intézet fenntartására és fejlesztésére, hanem még a rendtagok ellátására is elégtelen volt. Ha nem akadtak volna jótétevők, már az első évben be lehetett volna zárni az iskolát. A jószívű mecénások közül a házi krónika főleg Matkovics István szolgabíró nevét emeli ki. Ez a derék ember saját pénzén bebútoroztatta és hosszú időn át élelmi szerekkel látta el a rendházat, az iskolának pedig zeneszereket ajándékozott. Sőt végrendeletében vagyonának egy részét is a rendre hagyta. A kollégium anyagi helyzete azonban továbbra is nyomasztó maradt. A háztörténet későbbi lapjai is tele vannak a nyomorúságos és alig elviselhető állapot miatti panaszokkal.

A nagykanizsai iskolával csaknem egyidőben nyílt meg a *tatai*, mely szintén két előkelő gondolkodású magyar főúr, gróf Esterházy Miklós és Ferenc lelkes tudományszeretetének köszönheti létrejöttét. A kezdeményező lépéseket Miklós gróf, aranygyapjas vitéz, sárosi főipán és koronaőr tette meg. Ő jutott először arra az elhatározásra, hogy nagy tatai uradalmának középpontjában iskolát állít s annak vezetését az akkor már országszerte népszerű piaristarendre bizza. Mivel azonban őt már 1764. június 21-én elszólította a halál, a kivitel öccsére, Ferenc grófra, a későbbi kancellárra és horvát bánra maradt. A nagyműveltségű főúr nagy szeretettel karolta fel az ügyet és már 1764. december 12-én megegyezett Tapolcsányi rendfőnökkel az iskola megnyitását illetőleg. A megkötött szerződés értelmében az uradalom egy 84 öl hosszú és 42 öl széles telket, a Katona-utcában terjedelmes kertet és alapítvány címén 35 ezer rajnai forintot ajánlott fel a rendnek; ezenfelül kötelezte magát az építkezésre szükséges anyagok: kő, téglá, mész, homok, fa stb. ingyenes rendelkezésre bocsátására és még külön kétezer forint kiutalására, csakhogy minél előbb meg lehessen kezdeni a tanítást.

Mária Terézia már 1765. január 1-én megerősítette kedvelt hívének alapítványát, s így most már komolyan lehetett gondolni a munka megkezdésére. Vimmer Ágoston házfőnök a megjelenésben akadályozott Tapolcsányi rendfőnök nevében 1765. június 23-án átvette a felajánlott ingatlanokat és neki látott az iskolai év előkészítésének. Építkezésre egyelőre senki sem gondolt, mivel a telken levő épületek, a majki néma barátok gazdasági helyiségei ideiglenesen kielégítő rendháznak és iskolának ígérkeztek. Erre való tekintettel az első berendezkedésnél csak a legszükségesebb átalakításokra szorítkoztak. Iskolának pl. egy tágas csürt szemeltek ki. Varsányi György uradalmi kormányzó parancsára a kőművesek néhány hónap alatt négytermes muzsahajlékot varázsoltak belőle. Rendháznak viszont a legszemrevalóbb épületet rendezték be. Mivel azonban ez magában elégtelennek bizonyult a nyolctagú tanári testület (Vimmer Ágoston, Modrovszky Farkas, Vietoris Gergely, Krolik Vazul, Podhratzky Mihály, Marsovszky Dávid, Ullisch Gottfrid, Bottkó Péter) befogadására, az egyik magtárt szintén lakószobákká és részben kápolnává alakították át. Utóbb azonban jobbnak látták a másik magtárt rendezni be erre a célra. Lorano Miklós azon melegében ki is festette a kis szükségkápolnát, Eisenberger József győri iparos pedig két apró harangot öntetett számára.

Miután így minden előkészület megtörtént, 1765. november 13-án megkezdődött a tanítás, mégpedig teljes üzemben és szigorúan az alapítólevélben lefektetett tanterv követelményeinek megfelelő

terjedelemben és beosztásban. Tanulóiban nem volt hiány; mindjárt az első évben 415-en jelentkeztek. Később ugyan csökkent a számuk, de II. József uralkodásáig általában fölötte járt a kétszázaknak.

Természetes, hogy a hevenyében összetákolt épületek csak ideig-óráig feleltek meg a kívánalmaknak. Különösen a rendházzal volt eleitől fogva sok baj. Ezért a rendtagok részéről hamar felmerült az óhaj maradandóbb és korszerűbb épület után. A rendi vezetőség azonban szerény anyagi eszközei miatt egyideig huzódzott az engedély megadásától. De végre mégis engednie kellett. Az építkezési tervek elkészítésére az új házfőnök, a műszaki tudományokban is kiváló jártassággal rendelkező Valero Jakab kapott megbízást. Ugyanő tette le a monumentálisnak tervezett új épület alapkövét is 1767. március 9-én. Az építkezést az északi szárnyon kezdték, de a sokszori megszakítás miatt csak közel félszázaddal később, 1806-ban fejezték be.

Míg így a rendház, ha későn és lassú fokozatokban is, új otthonhoz jutott, az iskolának csaknem száz esztendőn át eredeti helyiségében kellett szorongania. Közben mindössze annyi változás történt, hogy a régi rendház felszabaduló helyiségeit is iskola-termékké alakították át.

Szempcen és Tatán kívül még egy működési tért köszönhetett a piaristarend az Esterházy-család áldozatkészségének: a *tallósi* árvaházat. A dolog azzal kezdődött, hogy gróf Esterházy Ferenc még 1763-ban felajánlotta pozsonymegyei tallósi kastélyát egy alapítandó árvaház céljaira. Mária Terézia, aki már előzőleg két árvaház alapítását tervezte Magyarországon, kapva kapott a kiténő alkalmon: országszerte templomi gyűjtéseket rendeztetett, önként magára vállalta a kastély átalakításának és felszerelésének költségeit és a gróf tízezer forintnyi alapítványát még megtoldotta 6440 forinttal a *cassa parochorum* terhére. A tágas kastélyban, melyhez egy 8000 öles park is tartozott, egyelőre 100 növendéket, 75 fiút és 25 leányt, többnyire konvertita szülők árváit helyezték el.

Az árvaház az első években világi vezetés alatt állott. Személyzete az egy lelkiatya (*beneficiatus*) kivételével csupa világiakból került ki (1 *provisor*, 2 tanító, 1 tanítónő, 4 *Stubenvater*, 5 *Stubenmutter*). 1766-tól kezdve azonban fokozatosan a piaristákra szállott át az intézet vezetése. Provisor 1766-ban Peck Damascén, 1768-ban Krenn Péter, 1771-ben pedig Lemoni Kázmér lett. Dom Flóriánnal mint számtan- és rajztanárral találkozunk. A lelkiatyai tisztet egyideig Lemoni Kázmér atya töltötte be.

Nem kevésbé beszédes jelét adta Mária Terézia a magyar

piaristaság iránt érzett magyrabecsülésének azzal, hogy a felozslatott jezsuitarend iskolái közül négyet : a trencsénit, selmechányait, kolozsvárit és kőszegit neki engedte át.

A *trencségi* jezsuita kollégiumot 1773. október 21-én oszlatták fel; alapítványait 212 ezer forint értékben a tanulmányi alaphoz csatolták. A gimnáziumban egyideig még volt jezsuiták tanítottak Tajnai Jónás zsámbéki préposttal az élükön. A királyné azonban 1776 augusztusában kelt pátensében a piaristarendre ruházta át a kollégiumot és az iskolát s eltartás címen évi 1200 forint kiutalását rendelte el számukra. Ugyanekkor tekintettel a berendezés gyarlóságára egyszersmindenkorra ezer forint felszerelési segílyt utalványoztatott nekik. E pátens alapján Ugronovics trencségi alispán 1776. november 1-én vezette be Vietoris Gergely házfőnököt a rendház és az iskola birtokába. Egy héttel rá a héttagú tanári testület (Kóroda Teofil igazgató, Karaba Ágoston, Szedely Márton, Szentiványi Kristóf, Geraltovich Jeromos, Tóth Albert, Végh Imre) megkezdte a tanítást. (1776. november 7.) A rend ünnepélyes beiktatása azonban csak egy évvel később, 1777. augusztus 19-én ment végbe gróf Balassa Ferenc kir. főigazgató jelenlétében. Később a rend a volt jezsuita birtokokból megkapta a templomot 12.795 forintnyi alapítvánnyal, két rétet, 82 mérőnyi földet, a Gyulai-féle oltáralapítványt 2080 forint értékben és a Nepomuki Szent János-szobor alapítványát 100 forint összegben. (1780. augusztus 24.) Ennél azonban sokkal többet jelentett, hogy Mária Terézia tekintettel a rendnek az új iskolák átvétele és az új tanulmányi rendszer bevezetése következtében megnövekedett emberszükségletére a kamarai pénztárból még 1776-ban 50 ezer forintot utaltatott ki azzal a meghagyással, hogy annak 4%-os kamata noviciusok nevelésére fordíttassék.

A *selmechányai* iskolában a jezsuitarend eltörlése után az első években szintén volt jezsuiták és világi papok tanítottak. Mivel azonban ez a gazdátlan állapot veszélyeztette az iskola jóhírét, Mária Terézia 1776-ban a piaristákra bízta vezetését s a tanárok ellátása címén 1700 forint kiutalását rendelte el. A nyolc tagból álló piarista tanári testület (Königsacker József házfőnök, Piller Celesztin igazgató, Csulik Alajos, Hentaller Gáspár, Koch Lajos, Hemptner Flórián, Hallus István, Sperg Ferdinánd) 1776 november 11-én vette birtokába ünnepi formák közt a volt jezsuita rezidenziát és iskolát s 234 tanulóval már néhány nappal rá megkezdte a tanítást.

Kolozsvárott nagyjából ugyanúgy alakult a helyzet, mint Trencsénben és Selmechányán. A jezsuiták eloszlása után a gimnázium

ziumban Benkő Mihály kanonok és plébános vezetésével egyideig volt jezsuiták, világi papok, sőt világi tanárok látták el a tanítást. De ez a felemás állapot itt is csakhamar tarthatatlannak bizonyult. Ezért Mária Terézia 1776. június 7-én kelt elhatározásával a jezsuiták kezén volt intézetek közül a gimnázium, az egyetemi bölcséleti és mennyiségtani kar, a nemesi konviktus (*Convictus nobilium*) és a Szent József-finevelő intézet (*Seminarium Bathorianum, Aporianum, Seminarium Sancti Josephi Pauperum*) igazgatását és tanárokkal való ellátását a piaristarendre bízta. A szerződés értelmében a kért 19 rendtag (1 házfőnök, 1 regens, 4 subregens, 3 hitszónok, 9 akadémiai és gimnáziumi tanár és 1 német nyelvoktató tanár) ellátására évi 1900, ruházatokra és egyéb szükségleteikre 2600 és végül a halaszthatatlanul szükséges átalakításokra és berendezésre 3900 forint kiizetését rendelte el.

Orosz Zsigmond rendfőnök örömmel tett eleget a királynő megtisztelő óhajának s az új ház első főnökéül a jeles Pállya Istvánt rendelte Kolozsvárra. A beiktatás 1776. október 15-én, a királyné nevenapján ment végbe. Ez alkalommal gróf Bánffy Dénes kir. biztos az akadémiai templomban mondott ünnepi mise után sorra átadta Pállyanak a templom, a konviktus és a szeminárium épületét. Az atyák azonban a királyné óhajának megfelelően nem együttesen, külön rendházban, hanem megoszolva, a gondjaira bízott intézményekben, nevezetesen a nemesi konviktusban, a finevelő intézetben és a volt jezsuita rendházban, vagyis a régi egyetemi épület egymeletes részében helyezkedtek el. A következő 1777—78. iskolai évben mindössze annyi változás történt, hogy a tanárok a nemesi konviktorok nagyobb részével a régi egyetemi épület kétemeletes szárnyába költöztek át, a többi konviktor pedig a finevelő intézet növendékeivel egyetemben a nemesi konviktus épületét vette birtokába. Erre az átcsoportosításra azért volt szükség, hogy a finevelő intézet felszabaduló helyiségeit elemi iskolának és nyomdának lehessen berendezni.

Mária Terézia különös meglegedése jeléül Pállya kérésére 1778. augusztus 26-án külön királyi alapítólevélben foglalta össze két évvel előbb tett rendelkezéseit. Ugyanekkor hozzájárult, hogy az akadémiai fokon az elméleti mennyiségtannak, egy évvel később pedig a történelemnek külön tanszék szerveztessék.

Az 1680-ban alapított *kőszegi* jezsuita kollégium 1773. október 16-án oszlott fel. Alapítványaira és a birtokai eladásából befolyt 12.403 forintra a tanulmányi alap tette rá a kezét. Az iskolában itt is mihamar alaposan megromlottak a viszonyok. Az 1776—77. iskolai évben pl. már csak két tanár tanított az egész intézetben.

A derék kőszegi polgárok már azon kezdtek aggódni, hogy egyszer csak kifognak a szívükhöz annyira hozzáforrott iskolából. Töprengésükben régi jóakarójukhoz, gróf Niczky Kristóf győri és pécsi kir. főigazgatóhoz fordultak eligazításért. A nagybefolyású főúr szívesen megígérte, hogy érdekükben eljár a tanító rendeknél. Szavának ura is maradt. De a bencéseknel és a pálosoknál hiába kopogtatott. Somogyi Dániel pannonhalmi főapát és Gindl Gáspár pálos provinciális udvariasan kitértek kérése elől. Mindketten arra hivatkoztak, hogy nincs elegendő emberük.

Csak ezután került a sor a piaristákra. Orosz Zsigmond rendfőnök mindjárt első szóra késznek nyilatkozott az iskola átvételére. Csak két feltételt kötött ki : tisztességes alapítványt s a volt jezsuita rendház és a vele kapcsolatos kert átadását. A kancellária, majd utána a helytartótanács szíves örömet belement ebbe a feltételbe. A hamarosan tető alá hozott szerződésben a tanári kar ellátására évi 1700, a kollégium berendezésére 1056, az iskola belső átalakítására pedig 1226 forintot irányoztak elő. (1777. október 9.) Niczky gróf 1777. október 20-án személyesen iktatta be Szomi Lajos házfőnököt. Az öt tagot (Darabos Zsigmond, Ferenczy József, Gyorgyovánszky Ferenc, Kubik Dénes, Szücs István) számláló tanári kar Piller Celesztin igazgatóval az élén 211 tanulóval kezdte meg a tanítás munkáját.

Az elfogadott és gyakorlatilag is megvalósított alapítványok mellett azoknak az időről-időre felmerült kísérleteknek is megvolt a maguk jelentősége, melyek bármilyen okból nem jutottak el a megvalósulás küszöbéig. Mert ha többet nem, annyit mindenesetre bizonyítanak, hogy a piaristarend valóban népszerűségnek és közkedveltségnek örvendett. Különben nem törték volna utána magukat jelentéktelen városkák és idegen nyelvű, sokszor idegen vallású helységek. Különösen feltűnő e tekintetben a horvát-szlavon városok nagyszámú ajánlkozása.

A meddő megtelepítési kísérletek kudarcát rendszerint két ok idézte elő ; az alapítók részéről a felajánlott alapítványi összegek elégtelensége, a rend részéről pedig a megfelelő számú ember hiánya. Gyakran megtörtént, hogy a mecénás szerepére pályázó városok és magánosok akarták ugyan a kitűzött célt, de a vele járó áldozatot már nem voltak hajlandók vállalni. Pl. a kismartoniak 1738-ban a plébániai jövedelmet ajánlották fel iskolaalapítás céljára. Mikor azonban Kubránszky rendfőnök megmagyarázta nekik, hogy az iskolanyitáshoz állandó alapítvány, rendház és iskolaépület is kívántatik, siettek kitörölközni azzal, hogy ők annyira meg vannak terhelve adóssággal, hogy lehetetlen újabb terhet vállalniok. Leg-

feljebb arra voltak tehát hajlandók vállalkozni, hogy alkalomadtán majd jótévőket keresnek a szükséges épületek megépítésére. Így természetesen semmi sem lett az alapítványból.

Ugyanez volt az eset a kaproncai kísérletezésnél. Hegedics Mátyás kaproncai szenátor, mint néhai Igersics Gergely kaproncai plébános végrendeletének végrehajtója váltig biztatta Kácsor Keresztély veszprémi házfőnököt, hogy ránduljon át hozzájuk az Igersics-féle hagyatékából állítandó iskola ügyének megtárgyalására. Mikor azonban kivitelre került a sor, kitűnt, hogy az elhunyt plébános kőházán kívül mindössze háromszáz forint áll rendelkezésre alapítvány céljára. A városi tanács már jóelőre elzárkózott a támogatás gondolata elől, a zágrábi hatóságok pedig azzal háritották el maguktól a segélykérést, hogy nem tehetnek semmit, mert záros határidőn belül kétszázezer forintot kell fizetniök Ófelségének. Az eredmény tehát itt is az lett, ami Kismartonban.

Az alapítványok elégtelenségénél még gyakoribb ok volt az akut emberhiány. És ezen nincs mit csodálkoznunk; ez természetes folyománya volt a terjeszkedés gyors ütemének. Hiszen láttuk, volt esztendő, melyben egyszerre három iskola vezetését vette át a rend. Érthető tehát, hogy ilyen lázas ütem mellett nem jutott mindenková ember. Mert bármennyire kielégítő is volt a rendi utánpótlás, az elüljáróknak a növendékek felvételében és megrostálásában mindig tekintettel kellett lenniök a rendelkezésükre álló anyagi eszközök szerénységére. Így történt, hogy a növendéknevelés állandóan utána kullogott a rohamos terjeszkedésnek: mindig kevesebb volt az ember, mint amennyit a felajánlott kollégiumokban és iskolákban el lehetett volna helyezni. Nem volt tehát más megoldás, mint hogy válogatással fogadják az ajánlatokat és csak azokat fogadják el közülük, melyek kielégítőknak látszottak, a kevésbé kielégítőket ellenben visszautasítsák.

A meghiúsult kísérletek közül III. Károly és Mária Terézia korából egyébként a következőkről van tudomásunk: 1738-ra esik a már ismert kismartoni próbálkozás; 1743-ban gróf Batthyány Ádám Pinkafőn tervezte egy piarista kollégium felállítását; 1749-ben Körmöcbánya és Újvidék, 1752-ben Késmárk, 1753-ban Újbánya, 1754-ben Kapronca, 1763-ban és 1768-ban megint Körmöcbánya, 1769-ben Újvidék, 1772-ben Szabadka, 1776-ban Eszék tett kísérletet a piaristarend megtelepítésére, de mindegyik kísérlet eredménytelen maradt. 1762-ben báró Pejacevich Márk főispán 15 ezer forintnyi alapítvánnyal Rumán próbált piarista iskolát alapítani, de közbejött halála miatt terve hajótörést szenvedett; 1774-ben Galgóczy János érseki helynök viszont Rima-

szombatban kísérletezett alapítással, de az anyagi eszközök elégtelensége miatt eredménytelenül.

A sok sikertelen kísérlet közül minden bizonnyal a horvátországiak, illetve szlavóniaiak kudarcát van legtöbb okunk sajnálni. Mert egészen bizonyos, hogy a magyar-horvát viszony egészen másként alakult volna, ha a múlt század harmincas és negyvenes éveinek horvát és szerb intelligenciája piarista iskolákban nevelkedett volna.

2. A rendi szervezet változásai. Az önállóság kivívása után a magyar rendtartomány elnyerte mindazokat a jogokat, melyek a rendi konstitúciók értelmében a teljesjogú provinciákat megilletik. Ezek közt legfontosabb a külön, más provinciáktól független kormányzat volt. A rendtartomány élén a *provinciális* állott, akit a rendfőnöki tanács, az ú. n. *konzisztórium* hármas jelölése alapján a generális nevezett ki. Az első magyar tartományi gyűlés (1723) megpróbálta ugyan a káptalan egyetemének megszerezni meg a jelölési jogot, de egyelőre sikertelenül. Legalább semmi nyomát nem találjuk annak, hogy akár az 1729., akár az 1735. vagy 1741. évi káptalan ilyen jogot gyakorolt volna.

XIV. Benedek pápa 1744. november 10-én kelt *Iniuncti nobis* kezdetű nevezetes konstitúciójával az olasz provinciákra nézve újból szabályozta a rendfőnöki állás betöltésének kérdését s a jelölés jogát a volt rendfőnökből, tanácsából és néhány házfőnökből álló ú. n. *congregatio provincialis* kezébe tette le. Bár e rendelkezés hatályát az alpokontúli provinciákra csak 1759. február 5-én terjesztette ki XIII. Kelemen pápa (*Nuper*), nálunk, különös módon, azonnal gyakorlatba vették, sőt mindjárt megindították az érvénytelenítését célzó ellenhatást is. Szlopnyay rendfőnök ugyanis az 1747. évi kecskeméti tartományi gyűlésen, konzisztóriumra előzetes tiltakozása ellenére, a káptalannak engedte át a jelölés jogát. Ugyanez történt az 1750. évi kisgyűlésen és az 1753. évi tartományi gyűlésen; a jelölést mindkét esetben a megjelentek összessége végezte. Bajtay Antal ellenben 1756-ban ismét a *congregatio provincialis*-szal ejtette meg a jelölést. De már utóda, báró Cörver János az 1759. évi nyitrai káptalanon a *congregatio provincialis*, illetve a konzisztórium jelölő jogának elvi fenntartásával ismét a gyűlés egyetemére bízta a jelölés megejtését.

Végre XIII. Kelemen pápa 1762. június 12-én kibocsátott *Sacrosancti* kezdetű konstitúciójával az egész rendre szölván egyetemesen szabályozta a jelölési jogot. E szerint minden harmadik esztendőben a rendfőnökből, tanácsából és négy tapasztalt ház-

főnökből álló kilences bizottságot (*congregatio novemvirosum*), minden hatodik évben pedig a római képviselők megválasztására összegyűlt káptalant illeti a jelölés joga. Ha közben meghal vagy lemond a rendfőnök, a generálisnak, illetve tanácsának jogában áll jelölés nélkül nevezni ki utódját. Ezen utóbbi rendelkezés ellen az 1766. évi kisgyűlés óvást emelt, de tiltakozásának nem lett foganatja. Újabb változás a rendfőnöki szék betöltésében csak II. József idejében következett be.

A rendfőnökség időtartama eleinte általában nem haladta túl a három, illetve hat évet. Utána csak legalább háromévi szünetelés után lehetett valakit újra megválasztani. Erre két példát találunk: Szlopnyay Elek háromízben (1730—37, 1742—45, 1746—48), Kubránszky László pedig kétízben viselte a rendfőnöki tiszteletet (1726—30, 1737—39). Leghosszabb ideig Orosz Zsigmond kormányzott: egyfolytában 16 évig állott a provincia élén.

A rendfőnököknek jóideig nem volt állandó tartózkodási helyük. Szlopnyay pl. Kecskeméten kezdte, Privigyén folytatta és Debrecenben fejezte be első rendfőnökségét. Harmadik főnökségének egész idejét Debrecenben töltötte. Nemcsényi viszont Privigyén kezdte, Breznóbányán folytatta és Nyitrán fejezte be hivataloskodását. Az első félszázad folyamán azonban leghuzamosabban Privigyén és Nyitrán tartózkodtak provinciálisaink. Pest központi jellege csak a hatvanas évek vége felé kezdett erőteljesebben kidomborodni. A székhely megválasztásába a rendházak vagyoni viszonyai és a sürgős tárgyalást igénylő kérdések földrajzi adottságai mellett bizonyára belejátszottak az egyes rendfőnökök egyéni kapcsolatai is. Pl. Szlopnyay vonzódását Debrecenhez sok tekintetben megmagyarázza az a körülmény, hogy ő volt a debreceni ház alapító rektora.

A rendfőnökök legfontosabb feladata az országszerte szétosztott rendházak látogatása volt; de a jötevők udvarlása és az új alapításokkal járó rengeteg tárgyalás és ide-oda utazgatás is sok idejükbe került. Amint tehát kitavaszkodott, elővonták a négylovas fonott, lógós rendfőnöki kocsit, és kezdetét vette a végehosszát nem érő út. Szlopnyay-a négylovas kocsi helyett egy nagy bárkát szerzett, melynek húzásához hat ló kellett. A kocsit elindulásakor jól megrakták mindenféle elemózsiával, hogy útközben ne szoruljanak vendéglátásra, mert az nagyon megnyujtotta az utat. Az utak közmondásos rosszasága, főleg az Alföldön és a Tiszántúl ügyis elég kellemetlenséget és bosszúságot szerzett. Néha úgy elakadtak egy-egy kátyúban vagy a latyakos sárban, hogy se előre, se hátra nem tudtak mozdulni és szégyenszemre ökörrrel vagy

bivallyal voltak kénytelenek kihúzatni a megfeneklett Noébárcát. Az udvariassági látogatások még jobban elnyújtották az utat; egy-egy jótevő kedvéért néha többnapit kitérőt is vállalniok kellett, ha nem akarták neheztelését magukra vonni.

A rendfőnöknek a rendi ügyek intézésében legfőbb segítő tanácsadói, az *asszisztensek* és *konzultorok* voltak. Az 1683. évi egyetemes káptalan határozata szerint minden teljesjogú provinciát két asszisztens illetett meg. Ezekhez az 1718. évi egyetemes káptalan határozatából még két konzultor járult. Az asszisztensek és konzultorok kiválasztásának joga a rendfőnököt illette, de megerősítésük a generálisnak volt fenntartva. A tanácsadók tiszte rendszerint addig tartott, míg a rendfőnök ugyanaz maradt. Természetes azonban, hogy az új rendfőnöknek, illetve az újból megválasztott réginek jogában állott megtartani a régi asszisztenseket. Sőt az ügymenet zavartalan folytonosságának biztosítására az 1754. évi egyetemes káptalan egyenesen kimondotta, hogy a régi asszisztensek mindaddig meghagyandók tisztükben, míg csak az újak megerősítése meg nem érkezik Rómából.

Mivel az asszisztensek és konzultorok eredetileg tisztán és kizárólag a rendfőnök bizalmi emberei voltak, érthető, hogy a tartományi gyűlések eleitől fogva iparkodtak beleszólást szerezni maguknak megválasztásukba. Legérdekesebb ebben a tekintetben az 1759. évi nyitrai káptalan magatartása: ötödik üléséből kifolyólag azzal a kéréssel fordult a generálishoz, adassék meg neki a jog hat alkalmas rendtag kijelölésére, s a provinciális köteleztessék, hogy két asszisztensét a hat jelölt közül válassza ki. Róma azonban kitért a kérés elől. Sőt a következő évi egyetemes káptalan az eddigi gyakorlattal ellentétben a rendfőnök után tanácsadóinak kiszemelését is a generálisnak tartotta fenn. Az új rendelkezés értelmében ugyanis ezentúl a rendfőnöknek nyolc jelöltet kellett felterjesztenie Rómába, s a generális ezek közül nevezte ki a két asszisztensét és a két konzultort.

Az asszisztensek és konzultorok a rendfőnökkel együtt alkották a konzisztóriumot, másnéven a *congregatio provincialis*, mely végelemzésben a rendtartomány ügyeit intézte. A konzultoroknak azonban az ügyek vitelében csak konzultatív szavazati joguk volt, s egyébként sem élhettek az asszisztenseket megillető kiváltságokkal.

Miként a rendfőnökök, azonképpen az asszisztensek és konzultorok sem voltak hosszú időn át helyhez rögzítve. A legkülönbözőbb rendházakba voltak beosztva s a rendfőnökkel csak írásbeli úton érintkeztek. Mivel azonban ez a nehézkes eljárás, könnyen elképzelhetőleg, nagyon meglassította az ügyek vitelét, az 1741. évi

nyitrai káptalanon kimondották, hogy ezentúl a rendfőnökkel egy házban lesznek kötelesek lakni.

A rendi önkormányzat legfontosabb szerve kezdettől fogva a tartományi gyűlés vagy káptalan (*capitulum provinciale*) volt. A tartományi gyűlés a rendfőnökből, tanácsadóiból, a rendházak főnökeiből, titkos szavazás útján szótöbbséggel megválasztott képviselőiből és személyi kiváltságuk alapján megjelenési jogot nyert rendtagokból tevődött össze. Eleinte hatévenként hívták össze, de korán felmerült az óhaj, hogy az eredeti hároméves ciklushoz térjenek vissza. Nálunk azonban csak az ötvenes években valósult meg ez az óhaj. De ez csak rövid ideig maradt így. Már az 1759. évi nyitrai tartományi gyűlés arra való hivatkozással, hogy XIV. Benedek pápa 1758. január 14-én kiadott *Christianae pietatis* kezdetű konstitúciójával 12 évre emelte fel a generális hivatali idejét, kimondotta, hogy ezentúl a tartományi káptalanok is csak tizenkét évenként hívandók össze. És valóban a legközelebbi gyűlést csak 12 évvel rá, 1771-ben tartották meg.

A magyar rendtartomány önállósága kivivásától Mária Terézia haláláig összesen kilenc tartományi gyűlést tartott (1723 Nyitra, 1729 Privigye, 1735 Nyitra, 1741 Nyitra, 1747 Kecskemét, 1753 Nyitra, 1756 Nyitra, 1759 Nyitra, 1771 Nyitra). A gyűléseken minden esetben a rendfőnök elnökölt. Mellette jelentős szerepe volt még a titkárnak, akit mindig a gyűlés tagjai közül választottak. E tekintetben egyetlen kivétel az 1753. évi káptalan volt, melynek titkárává általános meglepetésre a gyűlésen kívül álló Bajtay Antalt választották.

A tartományi gyűlés mellett elég korán feltűnik a *kisgyűlés* is, melynek eredetét az előljárók kijelölésére hivatott congregatio provincialisban, későbbi elnevezés szerint congregatio novemvirovumban kell keresnünk. Első említését 1750-ből találjuk. Jelentősebb szerephez azonban, úgy látszik, csak az 1753. évi tartományi káptalan eloszlása után jutott. A rend krónikásánál ugyanis ezt olvassuk: «A gyűlés szeptember 16-tól 25-ig húzódván az egybegyűlt tagok a be nem végzetteket aláírás nélkül a következő év első hónapjában tartandó pesti kisgyűlésre bízták, melyre 7 egyén volt meghíva, de csak 5 jelent meg.» Rendszeressé azonban csak a tizenkét éves ciklusra való áttéréssel váltak a kisgyűlések *congregatio triennalis* néven. Mária Terézia haláláig összesen ötről van tudomásunk (1763 Kecskemét, 1766 Nyitra, 1769 Pest, 1775 Tata, 1778 Pest).

A káptalanok feladata a rendtartományt illető anyagi, szellemi és tanulmányi ügyek megbeszélése volt. Eleinte az anyagi és

fegyelmi kérdések állottak előtérben ; később azonban a szellemi és tanulmányi ügyek is megfelelő szerephez jutottak. Pl. az 1766. évi kisgyűlés majdnem egész terjedelmében Tapolcsányi Gergely híres tantervének volt szentelve. A káptalani határozatokban érdekesen tükröződik vissza a rend akkori állapota. Legtöbbnek természetesen csak kortörténeti jelentősége van. Ime néhány érdekesebb : 1735-ben kimondták, hogy a Pesten átutazó rendtagok a szállásért és élelemért fizetni tartoznak. 1741-ben elrendelték, hogy a filozófiai és teológiai tanulmányok végzésére az eddigi vándor-előadások helyett állandó studiumokat kell berendezni. Még mélyebbre ható kívánalmakkal állottak elő az 1753. évi káptalan atyái ; nevezetesen kívánták, hogy a teológiai és filozófiai tanárok, úgyszintén a hitszónokok, ha mint ilyenek több éven át dícséretesen működtek, a tartományi gyűlésen megjelenési és szavazati joggal bírjanak még abban az esetben is, ha rendházukat egyébként nem illetné meg a követküldés joga ; azután, hogy a rendi fiatalok az első tíz esztendőre csak egyszerű fogadalmakat tegyenek, melyek a nevezett idő alatt kötelezik őket a maradásra, az előljárókat ellenben nem kötelezik megtartásukra ; végül még külön rendi nyomda felállítását is sürgették. Az 1756. évi nyitrai káptalan viszont az egyes rendházak és az egész provincia történetének megírását sürgette. Végül az utolsó tartományi gyűlésen (1771) elhatározták, hogy a rendi növendékek ezentúl nem a második noviciátusi év végén, hanem a belépésüktől számított ötödik esztendő leteltével tegyenek fogadalmat. Ezt a határozatot azonban királyi rendeletre már 1774-ben oda kellett módosítani, hogy 24. életévének betöltése előtt senki sem esküdhet be a rendbe.

A magyar rendtartomány önálló létének első hatvan esztendeje alatt a legbensőbb kapcsolatban élt egyetemes főnökével, a generállissal. A hat évenként tartott egyetemes káptalanokra (*capitulum generale*) rendszeresen elküldötte képviselőit, akiknek megválasztása a tartományi gyűlések legfontosabb feladata volt. Sőt a rend központi vezetéséből is kivette részét a magyar provincia, amennyiben a középeurópai tartományok nevében több ízben ő küldött képviselőt, asszisztentst a generális tanácsába. Így tudjuk, hogy 1742-től 1746-ig a nagy tudományú Desericzky Ince, 1746-tól 1748-ig a győri születésű lelkes magyar Erdöss István, 1764-től 1772-ig pedig a nagyrákói születésű poliglott Hulini Jónás töltötte be az asszisztens generális előkelő tisztét.

3. A rend benső átalakulása. Az önállósulást követő évtizedekben nagy változáson ment át a rend összetétele és szelleme. Míg

ugyanis a lengyel és német függés korában túlnyomórészt idegenekből, tótokból, morvákából, németekből és lengyelekből, társadalmi tekintetben pedig kispolgári, illetve kisenemesi családok gyermekeiből toborzódott az utánpótlás, — a Berzeviczy Valeriánok és Majthényi Domonkosok ritka kivételek voltak — addig 1721 után sok tekintetben új helyzet állott elő. Mindenekelőtt erősen megnőtt a rendbe kívánczók száma. Ez természetes követelménye volt a rend fokozódó népszerűségének és a rendi gimnáziumok számbeli gyarapodásának. Mert minél több ifjú ismerte meg az iskolán keresztül a piarista életeszményt, annál többnek támadt kedve és igénye követésére. Így a piarista iskolák idővel kiapadhatatlan forrásai lettek a rendi utánpótlásnak. Pl. a pesti iskola tanulóserégéből 1727 és 1740 közt, tehát 14 év alatt nem kevesebben, mint huszonnyolcan öltötték magukra Kalazanci Szent József öltönyét.

De nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is nagyot változott az utánpótlás. A rend rohamosan növekvő népszerűsége most már az előkelő köröket is vonzani kezdte. A régi kispolgári és kisenemesi elemek mellett évről évre több jómódú polgári, gazdag nemesi, sőt főrangú ifjú kérte a szerzetbe való felvételét. Az iskolák után a konviktusok is megnyíltak a piarista hivatás előtt. Pl. a legelőkelőbbnek tekintett nyitrai konviktusból 1731. szeptember 30-án egyszerre három főrangú ifjú : báró Cörver Elek és János és báró Révay János öltötte magára az egyszerű piarista egyenruhát. És nem lehet tagadni, a beöltözött ifjak legtöbbször komoly hivatásérzet vezérelte a noviciátus falai közé. Bizonyos, hogy báró Bajtay Antal, a két Cörver báró, a két Zsidanics- és a két Kaiser-testvér, Rákóczy Miklós, Nozdroviczky András, Orosz Zsigmond, Conradi Norbert vagy a későbbiek közül gróf Königsacker József, Perczel Imre vagy Valero Jakab diszére váltak a rendnek, mert szélesebb látókörükkel, finomabb kulturális érzékükkel és nagyobb, részben külföldön szerzett tudásukkal a modern haladás irányába terelték a rend fejlődését, másrészt előkelő családi összeköttetésekkel könnyűszerrel elhárítottak olyan akadályokat, melyekkel nélkülük nehéz lett volna megküzdeni.

A hivatásosak mellett azonban voltak olyanok is, akiket önző számítás vezetett a rendbe ; vagy azért léptek be, mert tehetségtelenségükkel és élheteretlenségükkel nem remélték boldogulásukat a világban, vagy azért, mivel úgy számítottak, hogy előkelő rokonságuk támogatásával előbb-utóbb magas egyházi méltóságra fognak emelkedni. Az osztrák Groll Adolf és a magyar Bajtay Antal püspöksége sok tisztulatlan ambíciót felszabadított.

A hivatástalan mágnás piaristák legjellegzetesebb képviselői

báró Száraz György (†1778. augusztus 4.) és báró Jósika Antal (†1767. február 13.) voltak. Az előbbi legalább szelíd, jóindulatú és jámbor fiú volt, de annyira tehetségtelen, hogy semmiféle iskolai vagy rendi munkára nem lehetett használni. Ezért a familiákban neve mellett állandóan ezt a sokat mondó kitétel olvassuk: *sine officio*. Jósika ellenben nemcsak tehetségtelen, hanem vad és fékezhetetlen jellemű is volt. A noviciátusban még csak ment valahogyan a dolog; színelte jámborságával le tudta fegyverezni előljáróit. Később azonban kitört eredeti természete. «Rosszabb természet lakozott benne, mint az áspiskigyóban» — fakad ki a derék Kácsor Keresztély, akit előljárói 1737-ben éppen a két reménytelen ifjú tanítására rendeltek Korponára. A kolostorba tévedt vadóc sohasem tudott beletörődni a piaristaéletbe. Többizben el is hagyta a rendet. Először a zoborhegyi kamalduliaknál próbált szerencsét; de hamarosan rájuk ünt és visszafanyalodott Nyitrára. Utána világi pap akart lenni; de később meggondolta magát és a világi papság helyett a szalvatoriánus ferenceseknél kötött ki. Nyugtalan vére azonban innét is tovább űzte. Több főrangú családnál próbálkozott nevelősködéssel, de egy évnél tovább sehol sem bírta ki. Hosszabb időt töltött övéinél, azután mint szökött szerzetes bujdokolt, de a végén mégis rendtársai körében talált megnyugásra.

A hivatás és hivatástalanság kérdésén túl azonban más, mélyebre ható vonatkozása is volt az előkelő elemek beáramlásának. Legnagyobb baj a velük való kivételes bánásmód volt: az előljárók, könnyen érthető emberi gyengeségből, többet elnéztek nekik, mint másoknak és olyan kedvezésekben részesítették őket, aminőkre az alacsonyabb származású rendtagok nem is gondolhattak. Ott voltak pl. a külföldi tanulmányutak. Igaz ugyan, hogy a két Cörver báró és Bajtay Antal évekig tartó külföldi tartózkodásának költségeihez rokonságuk is hozzájárult, s az is bizonyos, hogy éppen ők hárman külföldi útjaikkal nagymértékben előmozdították a rend szellemi színvonalának emelkedését; de mindez nem változtatott azon a tényen, hogy a rend zöme meg nem érdemelt kivételezést látott utaztatásukban és sokallotta a rája fordított nagy költséget.

Ugyanez volt a helyzet a rendi hivatalok betöltésénél is. A nagy többségnek ezen a téren is az volt az érzése, hogy az arisztokrata nevelésű tagok meg nem érdemelt előnyökhöz jutnak. És nem lehet tagadni, a látszat valóban azt mutatta. Hiszen a rendfőnökségben egymás után következtek Bajtay Antal (1754—57), báró Cörver János (1757—60), Tapolcsányi Gergely (1760—66), Orosz Zsigmond (1766—82), Cónradi Norbert (1782—85), gróf Königsacker József

(1785—90), Perczel Imre (1790—95) és Valero Jakab (1795—96) : csupa főrangú, illetve befolyásos gentry és nagypolgári sarj. Ugyanígy a pesti igazgatóságban Bajtay Antal, Conradi Norbert, báró Cörver János és báró Schaffrath Lipót nevével találkozunk.

Igy az előkelő rendtagokkal szemben tanúsított kivételes bánásmód szükségképpen a régi szerzetesi egyformaság megbontására és az egyöntetű fegyelem megrendülésére vezetett. A hajdani szigorú rendi egység tünedezni kezdett. Az alacsonyabb származású atyák nem azt nézték, hogy főrangú társaik magasabb műveltségükkel és szélesebb látókörükkel a rend egyetemének szellemi emelkedését mozdítják elő, hanem a nekik nyújtott minden kedvezésből csak a maguk mellőztetését és háttérbeszorítását érezték ki. Érthető tehát, hogy tele voltak miatta keserőséggel és elégtelenséggel. Ez azonban egyelőre nem okozott nagyobb bajt. Amíg a szerzetesi élet hagyományos keretei szilárdan állottak, s amíg a Rómával való összeköttetés biztos oltalmul szolgált a durvább fegyelmi kihágások ellen, nem kellett komolyabb veszedelemtől tartani. De a bajok csírái mindenesetre megvoltak és csak alkalmas időre vártak, hogy kihajtsanak. Ez a körülmény sokat megmagyaráz a század végén bekövetkezett állapotokból.

Sokkal örvedetesebb változást figyelhetünk meg ugyanezen idő alatt a rend nyelvi és érzelmi átalakulásában. Ismeretes, hogy a piaristarendet tagjai túlnyomó részének szláv származása miatt sokáig *tót szerzetnek* nevezték nálunk. Az önállóság kivívása után azonban ezen a téren is észrevehető változás állott be. Nemcsak azért, mert a magyar elem is nagyobb számmal kezdte felvételét kérni a rendbe, hanem azért is, mert az idegenajkú rendtagok legtöbbje kötelességének érezte, hogy kifogástalanul megtanuljon magyarul. Bizonyos, hogy az egykori tót szerzet a harmincas években már tudatosan magyarnak érezte és vallotta magát. Elég e tekintetben arra utalnunk, hogy a rendtagok személyi adatait tartalmazó ú. n. rullák tanubizonyysága szerint még a legidegenebb nevű atyák is általában tudtak magyarul.

És hogy itt valóságos nyelvtudásról van szó, annak bizonyítására megemlítjük, hogy a pruszkai születésű Hromkó Lőrinc 1717-ben két magyarnyelvű szindarabot adatott elő Nyitrán, az egyiket *Farizeusok*, a másikat pedig *Az igaz szeretetnek feloldozhatatlanul egybekapcsoltatott lántza* címmel; a janolehotai születésű Pogadl Flórián és a pesti tekintélyes patricius családból származó Kaiser József viszont Pesten adattak elő magyarnyelvű iskola-dramát, az előbbi 1725-ben *Bacchusnak víg birodalma*, az utóbbi pedig *Erkölcnek dicsősége* címen 1726-ban. Azért tartjuk ezt döntő

érvnek, mivel az iskolai szindarabok színrehozatala akkoriban, köztudomás szerint, nemcsak a rendezést, hanem a szerzőséget is jelentette.

Talán még többet mond Szlavkovszky Benedek esete. Ez a besztercebányai születésű atya (†1748. szeptember 11.) korának legismertebb és legbecsültebb piaristái közé tartozott. Mint filozófus, teológus, matematikus és zeneszerző országos hírnek örvendett. Még nagyobb híre volt mint költőnek. A korában divó nyakatekert és mesterkéltné latin költészetnek ő volt a legünnepeltebb képviselője. Mint pedagógus szintén nagy hírben állott; nagy tudásáért, ügyes módszeréért és kitűnő emberkezeléséért egyaránt dicsérték. A mellett kifelé is nagy volt a tekintélye; főpapokkal és főurakkal állt összeköttetésben. Egyszóval minden kellék megvolt benne a magasabb rendi állások elnyerésére és méltó betöltésére. Rendtársai is őszinte nagyrabecsüléssel viseltettek iránta és tartózkodás nélkül elismerték róla, hogy megérdemelné a rendfőnökséget. És még sem lett belőle rendfőnök; még pedig azon egyszerű oknál fogva, hogy nem tudott eléggé magyarul. Ez azt jelenti, hogy a rendi közvélemény a magasabb állások betöltőitől már a huszas-harmincas években okvetlenül megkívánta a magyar nyelv tökéletes tudását. Ez olyan szigorú iratlan törvény volt, hogy az egyébként kitűnő Benedek atya kedvéért sem voltak hajlandók eltekinteni tőle.

És hogy a magyar nyelv megtanulása sok esetben egyet jelentett a magyar érzület elsajátításával, arra legjobb bizonyíték, hogy a megmagyarosodott piaristák közül akárhányan a nevüket is magyarra váltották. Pedig a névmagyarosításnak akkor egészen más értelme volt, mint pl. a XIX. és XX. században. A legnagyobb különbség, hogy akkor a névváltoztatás egészen önkéntes volt; felülről senki sem szorgalmazta, alulról pedig hiányzott a közvélemény, mely számon tartotta és dicsérő elismerésével kísérte volna. Ha tehát valaki mégis rászánta magát a magyarosításra, az tisztán és kizárólag benső indításból történt; annál a névcseré valóban lélekcseré volt: tudatos belehelyezkedés egy új lélekjárássá. Nálunk már a huszas évek végén megindult ez a folyamat. Így lett Demianból Deményi, Kollarikból Szlopnyay, Skoreczból Nemcsényi, Zakovicsból Szabó, Sandrikból Sándor, Koricsánszkyból Koricsányi, Czibulkából Hagymási, Mravikból Hangyási, Zbroyniból Fegyveres, Kohutikból Gallay, Krennből Torma stb. Mint jellemző apróságot említjük: mikor a horvát apától és magyar anyától származott Szabó (Zakovics) Ignác tisztelgő látogatását végezte Acsády Ádám püspöknél, a tüzes magyar érzésű főpap első kérdésére: «Mi vagy? Magyar-e vagy német vagy tót? —» habozás nélkül ráfelelte: «Ma-

gyar vagyok». És bizonyára jelentékeny számmal voltak idegenajkú piaristák, akik helyzetében ugyanígy feleltek volna.

A nyelvi asszimiláció folyamata azután nagy mértékben előmozdította a rend érzelmi összeolvadását és sok tekintetben kiegyenlítette a származás különbözőségéből eredő társadalmi ellentéteket. A hajdani tót szerzet a XVIII. század közepéig izig-vérig magyarrá alakult át s izzó hazaszeretetével és a magyarság érdekeinek önzetlen szolgálatával hovahamar egy vonalba került a hosszú századok óta honos rendekkel, ha ugyan eléjük nem vágott. Innét kezdve a tüzes hazaszeretetet, mint valami anyajegy, elválaszthatatlanul összeforrott a rend működésével. Ennek lüktetését érezzük ki Deményi László és Topolcsányi Gergely beszédeiből, az idegennevű, de törhetetlen magyar érzésű Fiala Jakab *Szegedis* című eposzából, Halápy Konstantin versezeteiből vagy az első nagybobszású piarista tudós, Desericzky Ince ötkötetes nagy őstörténeti művéből (*De initiis ac maioribus Hungarorum* I.—V. Budae, 1748—60) s követőinek, a jászberényi szittyamagyar Hájós Gáspárnak és a lelkes székely Horváth Benedeknek őstörténeti révedezéseiből, melyek az ifjú Dugonics Andrásnak és Révai Miklósnak hazafias hevülését is gyujtogatták. Valamennyiöket ugyanaz a gondolat, a *surgentis patriae decus*, az ébredező haza dicsőségének öregbitésére irányuló törekvés hatotta át. A rend zöme a maga érdekeit mindinkább egynek érezte a nemzet érdekeivel. Érdekes példa erre a Cecchetti—Desericzky-féle irodalmi harc.

Az 1737-ben kinevezett gróf Harrach János Ernő nyitrai püspök már 1739-ben meghalt a nélkül, hogy székvárosát egyszer is látta volna. Barátja, Cecchetti Rajmund olasz pap, egyébként jelentéktelen panegirikus, a kor divatja szerint sietett ékes halotti beszédben örökíteni meg emlékét. (*Raymundi Cecchetti oratio in funere Jo. Ernesti Harrachii episcopi Nitriensis*. Romae, 1740.) Ez eddig rendjén is volt. A baj ott kezdődött, hogy Cecchetti nem maradt meg a kaptafánál s a halotti beszéd ürügyén otromba támadást intézett Magyarország ellen. Azt állította ugyanis, hogy nálunk egyáltalában nem, vagy csak nagyon csekély mértékben művelik és tanítják a tudományokat. Nyitrával kapcsolatban még külön nyomatékkal hangoztatta vádjait.

Desericzky csak Rómában értesült a galád támadásról. Cecchetti alattomos eljárása egészen kihozta a sodrából; hiszen általa nemcsak hazaszeretetében, hanem Nyitra révén nemes lokálpatriotizmusában is mélyen sértve érezte magát. Azonnal tollat ragadott tehát és néhány hónap alatt megírta *Pro cultu litterarum in Hungaria ac speciatim civitate dioecesiue Nitriensi vindicatio*

című munkáját (Romae, 1743), melyben valósággal ízekre tépte a fogadatlan prókátor állításait és a művelődéstörténetileg megbecsülhetetlen adatok hosszú sorával bizonyította, hogy Magyarországon a korviszonyokhoz képest mindig buzgón művelték a tudományokat. Közben nem mulasztotta el külön hitvallást tenni Nyitra mellett. «Nyitra — írja egy helyütt — a tudományokban nevelőm, anyám volt. Nyitra vezetett be az összes tudományágakba s Nyitra edzett férfiúvá.» A terjedelmes, több mint kétszázoldalas munka elsősorban hangjával fog meg bennünket; minden sorában ott érezzük az igazságtalan támadás miatti szent felháborodás és az olthatatlan lánggal égő hazaszeretet vibrálását.

Még kézzelfoghatóbb bizonyítéka a piaristaság és a magyarság érzelmi egybeforrásának az a gazdag és sokrétű kapcsolat, melyben a rend a nemzet egyetemével és egyes osztályaival állott. Azon kell kezdenünk, hogy a piaristaságnak mint tanító rendnek hasonlíthatatlanul több alkalma volt a világi társadalommal való érintkezésre, mint a régi szabású szerzeteknek vagy akár a jezsuitáknak. Hiszen tanulósergük a lehető legváltozatosabb rétegekből tevődött össze; országtartó nagyurak fiaitól a koldusdiákok töméntelen sokaságáig az akkori társadalom minden színárnyalata képviselve volt benne. Így a piarista atyáknak diákjaikon és azok szülein át valamennyi számottevő társadalmi réteggel volt érintkezése. Azután azt sem szabad felejtenuk, hogy a piaristák közmondásos szegénységüknél fogva sokkal jobban rá voltak utalva a társadalom jóindulatának keresésére, mint akár a gazdag alapítványokkal rendelkező jezsuiták és pálosok, akár a szűkebb körre utalt kolduló rendek. Ennek megfelelően a piarista provinciálisoknak és házfőnököknek mindennél előbbre való dolguk volt a már megnyert pártfogók udvarlása és újak keresése. Munkájuk nem volt könnyű, mert rengeteg levélváltásba, ajándék és alkalmi költemény küldésébe, főleg pedig tömérdek utazásba került; de arra mindenesetre jó volt, hogy mindig szélesebb és szélesebb köröket kapcsolt be a magyar piaristaság érdekkörébe. A régi rendi krónikák és háztörténetek sok érdekes epizódját örökítették meg ennek a visszahozhatatlanul tovatűnt világnak.

De nemcsak külső körülményeinél, hanem benső berendezésénél fogva is sok alkalmat adott az akkori piarista élet a világi társadalommal való érintkezésre. Nem szabad ugyanis szem elől tévesztenünk, hogy a XVIII. századi magyar piaristaság egyetemében még elevenen éltek a kezdő évtizedek missziós hagyományai; ha nem is éppen hittérítés, legalább belterjes lelkipásztorkodás formájában. Hiszen akkor még egész sor plébánia volt a rend kezén (Besz-

terce, Breznóbánya, Debrecen, Máramarossziget, Nagykároly, Szeged, Szentanna, Szepesbela, átmenetileg Pest, Veszprém). De ahol nem is volt rendi plébánia, a rendtagok ott is készségesen kapcsolódtak bele a lélekgyógyászat munkájába. A piarista hitszónokok messze földön híresek és keresettek voltak; de ugyanígy kivették részüket a szentségek kiszolgáltatásából, főleg a gyóntatásból is.

Nem kevésbé hálás eszköz volt a püspökök jóindulatának és a világi papság barátságának megnyerésére a szemináriumi oktatásba való önkéntes bekapcsolódás. Mert a piarista teológusoknak általában jó hírük volt; sőt egyikük-másikuk egyenesen országos tekintélyszámba ment. (Conradi Norbert, Desericzky Ince, Keszthelyi László, Kőszeghy Szaniszló, Nemcsényi Adolf, Perczel Imre, Szokolóczy Vencel.) Érthető tehát, hogy a püspökök szívesen alkalmazták őket szemináriumukban tanárnak vagy udvarukban titkárnak, udvari teológusnak. (Kalocsa, Győr, Vác, Veszprém.)

A világi társadalommal való közelebbi érintkezésbe jutásra viszont a házi nevelőség szolgáltatott bőséges alkalmat. A század második harmadától fogva ugyanis főúri családaink, elsősorban éppen azok, melyekben élénkebben lüktetett a nemzeti érzés (Dessewffy, Erdődy, Forgách, Grassalkovics, Károlyi, Koháry, Orczy, Sándor stb.), valósággal versenyre keltek egymással, hogy piarista nevelőt szerezzenek fiaik mellé. És a rend, amikor csak tehette, mindig szívesen hajlott ilyen irányú megkeresésekre; ezen az úton is sikerült számos hatalmas pártfogót szereznie a magas arisztokrácia köréből. De a nevelőség más tekintetben is jó befektetésnek bizonyult, amennyiben sok rendtagnak alkalmat adott a magasabb szellemi műveltség és a pallérozottabb életformák elsajátítására, ami végelemzésben az egész rendnek javára vált.

Újabb alkalmat jelentett a külső világgal való érintkezésre a tábori lelkészkedés. A piarista atyák ebben a tekintetben is alaposan kivették részüket a köz szolgálatából. Jellemző adatként említjük, hogy a közül a 35 tanár közül, akik az 1727. és 1740. évek közt a pesti gimnáziumban tanítottak, életük későbbi során nem kevesebben, mint hatan teljesítettek tábori lelkészi szolgálatot; nevezetesen Mutz Sebestyén 1746—57-ig a Czernin-, 1757—74-ig a Postaczkai-, O'Donnel- és Bruckhausen-, Roth Valerián 1754—61-ig a Koháry-, az érsekújvári származású Parlay Lőrinc 1734—37-ig a Hávor-, 1739—40-ig a pestvármegyei, 1741—58-ig a herceg Esterházy-, a mindszei születésű és csak magyarul beszélő Borsos Ferenc 1747—48-ig a Máramarosszigeten állomásozó Festetics-, Graff Damján 1752—57-ig a Serbellone-ezred és végül Liedl Hippolit

1767—78-ig a bécsi magyar testőrség kötelékében. Ennek arányában a rend egyeteméből természetesen még nagyobb számmal találunk táborigyelmeztetéseket. De ezen nincs mit csodálkoznunk; a háborús idők és a császári hadsereg nagyarányú fejlesztése eléggé megmagyarázzák a dolgot. Kiegészítésül csak azt kell még hozzátennünk, hogy a mozgalmas táborigyelmeztetése nagyban tágította az érdekelt atyák látókörét, gyarapította műveltségét és nyelvtudását s mindenekfölött gazdagította emberismeretét; végelemzésben tehát éppúgy javára fordult a rend egészének, mint a főúri házakban való nevelősködés.

Mindenesetre különös jelenségnek tűnhetik fel, hogy az állandóan terjeszkedő rend iskolai ellátása mellett ilyen mellékeseeknek látszó feladatok vállalására is ennyi embert tudott munkába állítani. A dolog megértésére tudnunk kell, hogy a régi iskolai rendszer távolról sem vett igénybe annyi embert, mint a mai. Az osztályrendszer ugyanis azt jelentette, hogy minden osztályhoz elegendő volt egy tanár; sőt eleinte, míg kevés volt a tanításra alkalmas rendtag, akárhányszor megtörtént, hogy két osztály vezetését bízták egy tanárra. Azután meg a régi világ nem ismerte a párhuzamos osztályok intézményét. Maga Kalazanci Szent József személy szerint ellensége volt az osztályok túlszűfolásának. «Nagy megbízhatatlanságnak tartom — írja egyik levelében — több tanulóat venni fel, mint amennyit eredményesen tanítani lehet.» Fiai azonban nem követték bölcs óvatosságát s annyi gyermeket zsűfoltak össze egy osztályba, amennyi csak jelentkezett. Így állottak elő a 120—140 főt számláló mammutosztályok.

Ilyen beosztás mellett érthető, hogy az iskolai munka általában csak a fiatalabb évfolyamok idejét és munkabírását vette igénybe. A 40 éven felüli rendtagokat már lehetőleg kivonták a tanításból és vagy rendi állásokban, vagy más természetű, de mindenesetre könnyebb beosztásban alkalmazták őket. Ezzel magyarázható, hogy főúri nevelők vagy táborigyelmeztetésekre kérésre csak ritkán jött zavarba a rendi vezetőség.

Mindent összevéve tehát, a XVIII. századi piaristaságnak valóban ezer és ezer alkalma volt a korabeli magyar társadalomban való elmerülésre. A rend mozgékonyasága, tagjainak gyakori ide-oda helyeztetése és a közlekedés közismert lassúsága még több lehetőséget nyújtott a kínálkozó alkalmak kiaknázására. Túlzás nélkül mondhatjuk tehát, hogy a piaristaság önállósulása óta jelentőségben egyre inkább növekvő tényezője lett a magyar társadalmi, szellemi és tudományos életnek. A XVIII. század közepén már teljesen felkészülten állott, hogy átvegye a mindig több és több

oldalról támadott jezsuita rend szerepét, de azénál tudatosabban és hangsúlyozottabban magyar színezettel.

A piaristaság és magyarság egymásratalálása kölcsönös volt. Ha a piaristák életcélul tűzték maguk elé, hogy itt, a kárpáti medencében több és magyarabb életet fakasszanak, viszont a magyarság, is szeretettel ölelte őket keblére. Tetszett neki igénytelenségük, természetes egyszerűségük, törhetetlen munkakedvük; mindenkifölött pedig szívből fakadó és minden hátsó gondolat nélküli magyarságuk. Ezért napról-napra nagyobb bizalommal simult hozzájuk; szolgálataikat egyre fokozottabb mértékben vette igénybe, de ugyanakkor egyre több anyagi áldozatot is volt hajlandó érettnük hozni. A sikeres és sikertelen alapítási kísérletek rohamosan emelkedő száma világosan mutatja ezt. Még kézzelfoghatóbb bizonyíték a piarista iskolák tanulóserégének állandó növekedése: előkelő urak, gazdag patriciusok, egyszerű polgárok és földhözragadt szegény zsellérek egyforma bizalommal adták a jó atyák kezére legféltebb kincsüket, gyermeküket.

A XVIII. századi piaristaságnak tehát sikerült olyan közel férkőznie a magyar társadalom szívéhez, mint előtte és utána csak nagyon kevés más szerzetnek. És amikor társadalmat mondunk, nem csupán az úri és polgári társadalomra gondolunk, hanem legtágabb, ha úgy tetszik, legnépibb értelemben vesszük a szót. Mert a magyar piaristaság kiterjedt lelkipásztori tevékenysége és iskolajátékai révén a nép legalsóbb rétegeihez megtalálta az utat. Az előbbire jó példa Desericzky szegedi pásztor, aki a piarista atyáknál latinul szokta végezni gyónását, az utóbbira pedig az a tömérdek apró epizód, mely az iskoladráma népi hatását szemlélteti. Néhányat megemlítünk: Tatán a nép olyan nagy tömegben sereglett össze az előadásokra, hogy emiatt hétköznapokra kellett őket áttenni, mert különben nem tudták biztosítani az ünnepnapok áhíthatos csendjét. Kecskeméten időnkint szintén olyan nagy közönség szokott összeverődni, hogy az utcán voltak kénytelenek az előadást megtartani.

Legjellemzőbb azonban a kecskeméti cigány esete: a cigány vállalkozott rá, hogy egy nemes urat felfurarozz Pestre. Mikor azonban az úr a kikötött egy nap alatt nem tudta elintézni dolgát, a cigány semmi pénzért nem volt hajlandó tovább várni rája. Az úrnak feltűnt nagy mehetnékje s okát tudakolta. «Mert holnap komédia lisen s nékem ott köly lennem» — felelte a cigány. És hiába volt minden marasztalás, az úrnak végre is engednie kellett s dolgavégzetlen kocsira kellett ülnie. Otthon azután a derék cigány a nélkül, hogy lovát kifogta volna, étlen-szomjan rohant egyenesen

a komédia helyére. A kecskeméti házi krónikából azt is megtudjuk, hogy egy-egy sikerült előadás után a népi közönség azzal róttá le háláját, hogy mindenféle jófálattal halmozta el az atyák konyháját.

4. Az iskolaügy fejlődése. Az új korszak tanügyi tekintetben mindjárt nevezetes eseménnyel, a piarista iskola nagykorúságának hivatalos elismerésével indult meg. Azok a sötétben settenkedő erők ugyanis, melyek annakidején annyi keserőséget okoztak a szent alapítónak, a XVIII. század elején újra felütötték fejüket: rosszhiszemű emberek ismét telekürtölték a világot, hogy a piaristák a gimnáziumi osztályok vállalásával eltértek konstitúciójuktól, mely csak a hit elemeinek és a kezdő ismereteknek, az írásnak, olvasásnak és számolásnak tanítását írta elő számukra, s ezeket is csupán a szegény, nem nemes gyermekek körében. Bár az alapító élete és a római nemesi konviktus, a *Collegium Nazarenum* működése eleven cáfolata volt ennek az alaptalan állításnak, Lalli József generális mégis jónak látta a legfőbb egyházi tekintélyhez, a pápához fordulni döntésért.

XII. Kelemen pápa (1730—40) egy bíborosi bizottság elé terjesztette az ügyet kivizsgálás céljából. A bizottság érett megfontolás után a következőkben adta meg a választ a feltett kérdésre: 1. A piaristák kötelesek tanítani a keresztény hit elemeit, de *meg van nekik engedve* a magasabb tudományok tanítása is. 2. A szegény gyermekeket *kötelesek* elfogadni tanításra, de *meg van nekik engedve* a gazdag és nemesi gyermekek elfogadása is. 3. Intézeteikben, kollégiumaikban és a szemináriumaikban szabad nekik bentlakókat (konviktorokat) tartani. 4. Szabad nekik új házakat alapítani, s ehhez nem kell más rendek beleegyezését kikérniök, tehát a jezsuitákét sem. A pápa változtatás nélkül elfogadta, sőt *Nobis, quibus a Christo Domino* kezdetű brevéjében (1731. május 1) még jobban nyomatékozta e pontokat s ezzel végleg eldöntötte a vitát.

A legfőbb tekintély döntése a magyar piaristák körében is nagy örömet keltett; mert nálunk sem volt hiány rosszmájú emberekben, akik irigy szemmel nézték a rend rohamos terjeszkedését s különféle kitalálásokkal és ráfogásokkal próbáltak gátat vetni neki. Mivel azonban Magyarországon a pápai döntvények érvényességéhez a királyi hatalom hozzájárulása is szükséges volt, Szlopnyay rendfőnök 1733. február 11-én kelt folyamodványával egyenesen III. Károly királyhoz fordult s tőle kérte a pápai brevében foglalt kiváltságok megerősítését. Károly, aki személy szerint is jóindulattal viseltetett a rend iránt, szívesen hajolt a kérésre.

1733. március 18-án kelt megerősítő oklevelében csak azt kötötte ki, hogy a rend minden új kollégium, iskola, konviktus és szeminárium alapításához köteles legyen előzetes királyi jóváhagyást kérni, tartózkodjék a koldulástól és időnként számoljon el alapítványairól.

Az egyházi és világi hatalomhoz való viszony pontos szabályozása elhárította az utolsó akadályt is a magyar piarista iskolák fejlődésének útjából. Előre kell azonban bocsátanunk, hogy a megindult fejlődés inkább a benső tartalomra, mint a külső keretekre vonatkozott. Az iskola berendezésében és az osztályok egymásutánjában egészen Mária Terézia nagy átfogó tanügyi reformjáig semmi említésreméltó változás nem történt. Nagy egészében régi maradt a tanítás módja és időbeosztása is.

A piarista iskola fejlődését a hagyományos keretek közt két ok tette lehetővé: egy negatív és egy pozitív. A negatív ok az államhatalom semleges magatartásában rejlett. Nálunk ugyanis az állam egészen a *Ratio educationis* kibocsátásáig általában nem avatkozott bele az iskolai ügyekbe. Az oktatást és nevelést egészen a felekezetek ügyének tekintette, s ha a protestáns iskolákat illetőleg hébe-hóba adott is megszorító rendeleteket, azt sohasem kultúrpolitikai megfontolásból, hanem merőben politikai érdekből tette. Ami haladás tehát a katolikus tanügy terén két emberöltő alatt történt, az kizárólag az iskolákat kezükön tartó szerzetesrendek érdeméből történt; abban az államhatalomnak semmi része nem volt, s a társadalomnak is csak annyi, hogy áldozatkészségével előmozdította a szerzetesiskolák boldogulását.

A fejlődés pozitív okát viszont a piaristaság nagyfokú mozgékonyágában és szinte korlátlan alkalmazkodási képességében kell keresnünk. Ebben a tekintetben nagyon áldást hozónak bizonyult az a körülmény, hogy Kalazanci Szent József sem pedagógiai elmélet, sem pedig iskolarendszer dolgában nem hagyott zárt rendszert fiaira. Amint maga eklektikus volt és tanulmányi rendszeréhez onnét vette az anyagot, ahol éppen találta, azonképpen fiainak kezét sem akarta megkötni semmilyen irányban. Csak az elérendő célokat tűzte eléjük, a cél megközelítésére alkalmas eszközök kiválasztását az időre és a helyi adottságokra bízta. Bölcs előrelátásával tudta, hogy a haladás útját nem lehet századokra kicirkalmazni; ezért szerényen beérte az általános körvonalak megvonásával.

A magyar piaristaság mesterien értett hozzá, hogy az állam negatív magatartásának és saját, nemesveretű hagyományainak hasznosításával egyre önállóbbá és egyben egyénibbé alakítsa

tanulmányi rendszerét. Vezérelve változatlanul az életre való nevelés jelszava maradt. Ennek megfelelően a gyakorlati ismeretek felkarolása továbbra is jellegzetes vonása maradt iskoláinak. A számtantanítás pedagógiai jelentősége nemcsak hogy nem csökkent, hanem, ellenkezőleg, még növekedett és tudatosodott bennök. A külön számtani osztályt, a *classis arithmetice*st ebben a korszakban is megtaláljuk; sőt helyenként még bővített formában. Egyes iskolákban ugyanis a kamarai szolgálatra készülő ifjak kedvéért a hagyományos anyag mellett a könyvviteltant is előadták. Még nevezetesebb újítás fűződik Szlavkovszky Benedeknek, a már említett országoshírű latin költőnek nevéhez; ez a derék és sokoldalú atya *arithmetica comitatensis* címen rendszeres előadásban ismertette mindazokat a tudnivalókat, melyek szükségesek voltak a megyei szolgálathoz.

De más tekintetben is érvényesült a gyakorlati hasznosságra való törekvés elve. Ezt látjuk pl. az elemi jogi ismeretek tanításánál. A piarista iskolák ugyanis az általános műveltség megadásán felül azzal is iparkodtak a megyei szolgálatra készülő nemesi ifjak érdekeit előmozdítani, hogy alkalomadtán megismertették velük a legszükségesebb jogi fogalmakat s megtanították őket a leggyakrabban előforduló okiratok szerkesztésére. Beszédes bizonyága ennek a régi piarista könyvtárakban található sok latin kézirat, melyek a jogi élet formuláit tartalmazzák. Ezeket peres ügyekben bizonyára maguk a jó atyák is használták, de ezenfelül tanítványaikkal is szorgalmasan másoltatgatták s ezúton megtanították őket használatukra. A kissebenedi iskolával kapcsolatban pedig azt olvassuk, hogy rajztanfolyama olyan keresett volt, hogy még a szomszédos Lengyelországból is jelentkeztek rá hallgatók, köztük egy 40 éves férfi.

Az anyagbővülés másik irányvonala a nemzeti tárgyak, a hazai földrajz és történelem felé mutatott. A földrajz, nem utolsósorban a hazai föld ismerete, a XVIII. század második harmadában egyre inkább az érdeklődés előterébe nyomult. A közvélemény hovatovább az általános műveltség szerves részének kezdte érezni. Jellemző, hogy Migazzi bíboros a *Collegium Pauperum Nobilium* számára készített szabályzatában (*Leges Migazzianae*) azzal okolja meg tanulását, hogy általa olyan dolgok ismeretével gazdagszanak a tanulók, melyeknek nem tudása egyetlen volna egy nemes ifjúhoz, továbbá olyanokéval, melyek az ország bármely részében foglalatosskodó ember számára ha nem is okvetlenül szükségesek, legalább nagyon hasznosak.

Érthető tehát, hogy a közvélemény nyomása alatt lassankint az

iskolák is kénytelenek voltak megnyitni kapujukat a felcseperedett új tudományág előtt. Nálunk a jezsuita és protestáns iskolák körülbelül egyidőben fogadták be tantárgyaik közé. A piarista iskolák szorosán a nyomukba zárkóztak. Tanulmányi rendjükben a negyvenes évek elejétől kezdve szerepel rendszeresen a földrajz-tanítás. A pesti gimnáziumban a kitűnő báró Cörver Elek már 1746-ban nagysikerű földrajzi akadémiát rendezett tanítványaival, melyen a leíró földrajz mellett a csillagászat kérdései is szerepeltek. Még nagyobb arányú volt az a földrajzi akadémia, melyet a nyitrai nemesi konviktus növendékei rendeztek 1754. augusztus 8-án két Keglevich gróf, egy-egy Andrássy, Barthodeczky és Schaffrath báró és még 12 nemesi ifjú bevonásával. A nagy vetélkedésen összesen 70 kérdés, illetve tétel került terítékre. A piarista földrajz-tanításnak más iskolakéhoz képest az volt a legnagyobb érdeme, hogy az alsó osztályokban és a hazai viszonyok ismertetésével kezdődött. Ennyiben messze előtte járt a Ratio educationis józan racionalizmusának.

A hazai történelem, mint akkor mondták, *historia domestica*, tanításának első nyomaira a húszas években bukkanunk, természetesen nem rendszeres előadás, hanem inkább csak alkalmi kitérések formájában. A Pesten tanult Kácsor Keresztélytől tudjuk, hogy az ő tanuló korában (1719—1726) Bonfini könyve egyformán kedves olvasmánya volt tanárnak és diáknak. A derék krónikás még késő öregségében is szeretettel gondolt vissza néhai való jó tanárára, a költő Fiala Jakabra, aki a retorikai osztályban olyan lángoló lelkesedéssel rajzolta eléljük a nemzet hőseinek dicső tetteit és váltig biztatta őket, hogy költői kísérleteik tárgyát a nemzeti történelem gazdag tárházából merítsék. De a nemzeti történelem egyes kérdései egyébként is gyakran szóba kerültek poetikai és retorikai dolgozatok, esetleg akadémiai tételek formájában. Azután a panegirikus költészet és az iskolai dráma is szívesen fordult hozzája tárgyért. Árpádházi szent királyaink élete és a Hunyadiak hősi küzdelmei mindig hálás tárgyul kínálkoztak a lelkes múzsafiaknak.

Rendszeresebben azonban csak a negyvenes években indult meg a történelem tanítása. Alkalmas piarista tankönyv hiányában eleinte, úgy látszik, jezsuita szerzők műveit használták. Ezért Szlopnay rendfőnök 1746-ban egyenesen felszólította a bars megyei magyar nemesi családból született Jurovics (Gyurovics) Glicér rendtagot egy megfelelő magyar történelmi segédkönyv megírására. Jurovics azonban a szükséges segédeszközök, főleg Bonfini és Desing Anzelm ensdorfi bencés apát († 1772. december 17) művei-

nek hiányára és gyenge egészségi állapotára való hivatkozással elhárította magától a megtisztelő feladatot. Új könyv írása helyett inkább az osztrák piarista gimnáziumokban használt tankönyv megfelelő átalakítását ajánlotta. «Szerény véleményem szerint — írta — más nem is látszik szükségesnek. Ha ugyan abban megvan az, ami a tanuló ifjúságot gyönyörködteti. Tehát ezt a históriát egy második kötetben ki kell bővíteni és meg kell toldani a magyar történet tudnivalóival. Egyébként ez a munka is hosszú és nyugodt olvasgatást igényel, míg kézikönyvbe lehet tömöríteni olyan vaskos köteteket, mint Bonfini Decasai, Istvánffy és Kazy művei. Én egészségem állapota miatt nem bízom magamban, hogy ilyen nagy és állandó munkásság elviselésére egy év leforgása alatt vállalkozhatom.» De hogy Jurovics atya visszahúzódásával távolról sem aludt el az ügy, mutatja az 1747. évi nyitrai káptalan végzése: «Határozatba ment, hogy a humaniorák osztályában minél előbb be kell vezetni a történettantást.»

Mindez azonban csak elszigetelt jelenség, részben helyi és egyéni tapogatózás volt. Az egész rendre kiterjedő, átfogó reformok ideje csak az ötvenes évek elején érkezett el, mikor egyfelől a készülő állami beavatkozás előrevetett árnyéka fokozottabb munkakifejtésre ösztönözte a tanító rendeket, másfelől Bajtay és a két Cörver gazdag külföldi tapasztalatai a magyar piaristaság egyetemét fogékonyabbá hangolták a gyorsabb ütemű és európaibb színezetű haladás iránt. Mivel pedig ezzel egyidejűleg az örökös tartományok többi piarista provinciáját is hasonló vágy hatotta át, több oldalról felmerült a közös megoldás keresésének gondolata.

Igy jött létre az örökös tartományok piarista provinciáinak 1751—52. évi közös bécsi értekezlete. Az értekezleten a magyar rendtartományt Conradi Norbert, báró Cörver János és Bajtay Antal, akkor a bécsi Liechtenstein, másnéven Savoyai akadémia tanára képviselték. A megbeszélések célja valamennyi piarista iskolára kötelező tanulmányi rendszer kidolgozása volt. Hosszas tanácskozások után létre is jött a *Systema studiorum pro gymnasiis Scholarum Piarum*, mely a kor követelményeinek megfelelően új, világos és rendszeres alakba foglalta össze a gimnáziumi tanítás követelményeit. A Systema azonban éppen általánossága, vagyis a különleges magyar viszonyok és érdekek figyelmen kívül hagyása miatt nálunk sohasem lépett életbe.

Ekkor a magyar provincia maga vette kezébe az ügyet. Az 1753. évi káptalan megbízást adott tizenkét kiváló rendtagnak, hogy külön-külön dolgozzanak ki tervezeteket. Ezeknek a tervezeteknek alapulvételével készült Bajtay Antal *Methodus instituendae*

iuventutis apus Scholas Pias címen reánk maradt terjedelmes emlékirata, melyet jóváhagyás céljából az udvarnak is megküldött a rend.

A széles látókörrel tanuskodó tervezet két részre oszlik; első fele (*De gubernatione gymnasiorum*) túlnyomórészt iskolaigazgatási és fegyelmi kérdésekkel foglalkozik, a második ellenben (*De tradendi ratione*) szinte kizárólag pedagógiai kérdéseket fejteget. Mindenekelőtt tisztázza az elemi iskolai oktatás célját; ez szerinte nem lehet más, mint az anyanyelv tökéletes megtanulása. «Nevetséges, sőt megvetendő dolog — olvassuk —, mikor valaki elsajátítja az idegen nyelvet, a magát pedig nem beszéli, vagy nem helyesen beszéli.» Mivel pedig a magyar és német nyelvre a polgári élet minden terén szükség van, leghelyesebb volna, ha a magyarok német, s viszont a németek magyar városokba küldenék gyermekeiket.

A tulajdonképpeni gimnáziumra öt esztendőre szán Bajtay: kettőt a grammatikára, egyet a poetikára és ismét kettőt a retorikára. Tervezetében feltűnően nagy helyet juttat a hazai földrajznak és történelemnek. Tanításukat mindkét grammatikai osztály számára kötelezőleg előírja, még pedig oly módon, hogy a földrajz előzze meg a történettantást. Történelemből ő is új tankönyv írását sürgeti, földrajzból ellenben megengedhetőnek tartja a lutheránus Tomka-Szászky János 1740-ben kiadott *Introductio in orbis hodierni geographiam* című művének használatát, de csak magyar, illetve német fordításban, hogy a tanulóknak ne kelljen a számukra még jórészt ismeretlen latin nyelvvel vesződniök. Szemléletesség okáért követeli, hogy a földrajzkönyvbe okvetlenül illesszék bele Magyarország megyei térképét, az iskolát pedig lássák el megfelelő fal térképekkel. A poetikai osztályban földrajzból a kozmográfia és a négy világrész ismeretét, történelemből a nyugati és keleti császárság történetét, retorikai fokon pedig a római régiségek ismertetését és az állam történetét óhajtja beleilleszteni a tanulmányi anyagba. A természetrajzot és a kísérleti fizikát ellenben már a filozófiai tanfolyamra kívánja áthelyezni. Annál nagyobb jelentőséget tulajdonít a számtan tanításának; hiszen a számtani ismeretekre azoknak is szükségük van, akik néhány osztály elvégzése után ipari vagy kereskedelmi pályára mennek. Ezért szigorúan megköveteli, hogy minden iskolában legyen egy alkalmas számtantanár. Amely intézetben filozófiai tanfolyam is van, egy vagy két egyén adja elő a magasabb matézist is azoknak, akik hallgatni óhajtják.

A rend abban a hiszemben, hogy a királyné elfogadja és az egész országra kötelezőleg előírja Bajtay tervezetét, jó idejében megtette az előkészületeket, hogy növendékeit felvértezze az újrendszerű tanításra. Így többek közt a noviciátus tanulmányi rendjébe

beillesztette a görög nyelv tanulását. A várt megerősítés azonban elmaradt. Így Bajtay böles elvei csak a renden belül hatottak; de itt annál inkább, mivel a tervezetet az egész renddel közölték. Ez szolgált alapjául annak az új tanulmányi elgondolásnak is, melyet Bajtay utóda, báró Cörver János ugyancsak *Methodus* címen már 1757. június 12-én valamennyi piarista kollégiumnak megküldött. A két tervezet közeli rokonságát a gyakori szó szerinti egyezésen kívül bizonyítja az 1759. évi nyitrai káptalan jegyzőkönyvének megállapítása is, hogy Cörver külföldi tapasztalatai alapján mintegy befejezte és tökéletesítette az 1753-i reformtervet.

Bármilyen közeli azonban a kapcsolat a két tervezet közt, első tekintetre könnyű megállapítanunk, hogy Cörveré magasabb követeléseket támaszt az iskolával szemben, mint elődjéé. Így pl. nyelvi tekintetben már nem általában az anyanyelv, hanem határozottan a magyar nyelv érdekeit védi. A IV. fejezetben ugyanis ezt olvassuk nála: «Bár a latin iskolának kétségkívül a latin nyelv elsajátíttatása a célja, mindamellett illetlen, sőt gyalázatos dolog volna miatta a hazai nyelvet elhanyagolni. Hiszen a közélet minden vonatkozásában, az egyházi és világi hivatalokban csakis ezt a nyelvet használhatjuk. És mégis hányan vannak, akik alaposan értik? Éppen ezért a legelső osztálytól kezdve a retorikáig bezárólag a magyar nyelvet ugyanolyan szorgalommal és módszerrel kell tanítani, mint a latint. De rajta kell lennünk, hogy nyelvünk géniusza és sajátlagos természete tanításközben csorbát ne szenvedjen».

A lelkes hazafi mellett már a felvilágosult bölcselelő nyilatkozik meg a történettanítás céljának új megfogalmazásában. Cörver szerint ugyanis a tanításban nem a csaták leírása, hanem a műveltség fejlődésének vázolása, a tudományok, művészetek, szokások és erkölcsök beható ismertetése a fontos. A történeti előadásban mindenekelőtt az igazságot kell keresnünk. Fűrkészünk kell az események okait, okozatait és azok hatásait az államélet alakulására. A görög nyelvről és a görög irodalom páratlan képző hatásáról szóló szép fejezet ellenben az olasz főiskolákon tanult finom szellemű humanistára vall.

Bajtay és Cörver nagyszabású reformtervezetei meggyőzően mutatják, hogy a magyar piaristaság a század közepén minden tőle telhetőt megtett, hogy iskoláit tanulmányi anyag és módszer tekintetében a haladó kor igényeihez igazítsa s az eddigi helyi és egyéni kezdeményezéseket az egész rend közkincsévé tegye. És bizonyos, hogy a tervezetésekből sok minden át is ment a gyakorlatba. Mielőtt azonban az újítások teljesen át- meg átjárták volna az iskolák életét, bekövetkezett az állami beavatkozás kora. Ennek első tünete gróf Barkóczy Ferenc primásnak Magyarország tanügyi

felügyelőjévé (omnium studiorum in regno Hungariae protector) való kinevezése volt 1762-ben.

Az új tanügyi felügyelő mindenekelőtt a fennálló állapotokról iparkodott tájékozódni. Ezért többek közt Tapolcsányi piarista rendfőnököt is felszólította, hogy sürgősen terjessze fel hozzá a piarista iskolák eddig követett rendszerének és tanulmányi módszerének ismertetését. A rendfőnök sietett eleget tenni a felhívásnak: 1762. május 17-én Desericzky Ince, Léday Lénárt és Kőszeghy Szaniszló asszisztensekkel többnapos megbeszélésre jött össze Vácott s a megbeszélések eredményeként *Proiectum pro systemate studiorum modernorum apud Scholas Pias in Hungaria* címen röviden összefoglalta a piarista iskolák akkori tanulmányi rendjét. Ezt a vázlatot azután azzal a meghagyással küldötte meg az egyes iskolák igazgatóinak, hogy a benne foglalt szempontok figyelembevételével tegyenek jelentést az intézetükben folyó tanításról. Azért kellett ehhez a közvetett megoldáshoz folyamodnia, mivel akkor, a szabad tanítás fénykorában anyag és módszer tekintetében nagy eltérések voltak az egyes iskolák között; egyes buzgóbb tanárok olyan tárgyakat is előadtak, melyek sem Bajtay, sem pedig Cörver tervezetében nem szerepeltek.

A beérkezett részletes jelentések alapján a rend vezetősége *Fusior descriptio systematis et methodi docendi in gymnasiis Scholarum Piarum* címen egy terjedelmes kimutatást állított össze a primás számára. Ez a nagyfontosságú okmány azonban, sajnos, mindezt ideig nem került elő. Takáts Sándor abból a körülményből, hogy sem a budapesti, sem pedig a bécsi levéltárakban nem sikerült nyomára akadnia, joggal következteti, hogy a primás sohasem adta át a fontos okiratot a helytartótanácsnak. Még tovább megy Fináczy Ernő: egyenesen kétségbevonja, hogy a *Fusior descriptio* egyáltalában elkészült. Mindenesetre gyanús, hogy mikor Barkóczy primás 1765. június 18-án váratlanul bekövetkezett halála után közvetlenül a helytartótanáccsal kerül összeköttetésbe a rend, 1766. május 10-én, nem mint várnók, a *Fusior descriptiót* terjeszti fel hozzá, hanem egy új, lényegében a *Proiectummal* egyező munkálatban, a *Norma studiorumban* számol be neki iskoláinak állapotáról.

Ezidőszerint tehát a *Norma studiorum* a legfontosabb egykorú okirat, mely közvetlenül a *Ratio educationis* küszöbén tünteti fel a piarista iskolák benső állapotát. A belőle kibontakozó képet annál inkább hitelesnek kell elfogadnunk, mivel a jelentés hivatalos beszámolóinak készült. De egyébként is könnyű ellenőriznünk adatait az egy évvel előbb alapított tatai, kalocsai és kanizsai gimnáziumok alapítóleveleiből, melyek a tantervet is magukban foglalják. Ezen alapítólevelek és a *Norma* adataiból a következő kép bonta-

kozik ki a hatvanas évek piarista iskoláinak tanulmányi rendjéről:

Az előkészítő osztályban a kezdők az írást és olvasást, a haladók pedig a név- és igeragozást, számtanból az összeadást, vallástánból az Isten és a szülők iránti kötelességeket tanulták. Az első és második osztály tanulmányi anyaga vallástánból a hitről és az imádságról szóló fejezetekből, az ifjúsághoz illő erényekből, az ószövetségből a bírák és királyok könyveinek tanulságaiból, az újszövetségből Jézus életéből, latinból a mondatszerkesztés tanából, Phaedrus meséinek és Cicero leveleinek fordításából, történelemből az asszírok és perzsák történetéből, számtanból a kivonás, szorzás és osztás ismertetéséből s végül írásból a magyar, latin és német helyes- és szépírás gyakorlásából tevődött össze. A harmadik és negyedik osztályban vallástánból a szeretetről, a tízparancsolatról és a szentségekről tanultak; latinban a köznapi latinságról fokozatosan áttértek a tiszta klasszikus latinságra; olvasmányul Cicero nagyobb leveleit és Cornelius Nepos életrajzait használták; földrajzból az ég és föld általános ismertetése után Magyarország és a szomszédos tartományok leírására tértek általános és különleges térképek segítségével; történelemből a görögök és rómaiak történetét tekintették át, a számtanból pedig a törteket és a hármasszabályt kerítették sorra. A poetikai osztályban mindenekelőtt a költészet főbb szabályaival ismerkedtek meg a tanulók, közben szemelvényeket olvastak Ovidius és Vergilius műveiből és Cicero *De officiis*-éből, azután stílusgyakorlatokat végeztek, de nem annyira a latin, mint inkább az anyanyelv gyakorlása kedvéért; a szónoklattánból behatóan foglalkoztak a trópusok és figurák elméletével; a történelemből Magyarország történetét, a számtanból pedig az addig elvégzett anyagot tekintették át. Végül a retorikai osztályban először az Isten, felebarát, szülők és elöljárók iránti kötelességeket foglaltatták össze a tanulókkal, azután megismertették velük az első öt század kiemelkedőbb egyházi és világi eseményeit; ugyanitt került sorra a szónoklattan elméleti és gyakorlati része Cicero beszédeinek olvasásával, fejtegetésével és utánzásával kapcsolatban, úgyszintén a kereskedelmi és gazdasági könyvviteltan.

Mint látjuk, a Norma studiorumban, illetve a tatai, kalocsai és kanizsai gimnáziumok alapítólevelében benne van minden, amivel az előző évtizedekben mint egyes kiváló tanári egyéniségek helyi s ezért elszigetelt kezdeményezéseivel találkoztunk. Az áttekintésből könnyű megállapítanunk, hogy a piarista iskola a hatvanas évek végén teljesen a kor színvonalán állott s tanulmányi rendjében felölelte mindazokat az ismereteket, melyeket az akkori közvélemény

az iskolától várt. De ugyanígy megállapíthatjuk azt is, hogy a nemzeti tárgyak és a reáliák felkarolása tekintetében fölötte állott versenytársának, a jezsuita iskolának. Mert — Fináczy Ernő szavait idézzük — «hogy hazánk bármely jezsuita gimnáziumában hármasszabályt, könyvvitelt és kereskedelmi számtant tanítottak volna ebben a korban, sehol sem olvassuk».

Bármily magas színvonal bontakozik azonban elénk a Norma studiorumból, el kell ismernünk, hogy a görög és a magyar nyelv tanítása tekintetében mégis alatta maradt Cörver eszményi tervének. Míg ugyanis Cörver minden osztályban taníttatni kívánta a görög nyelvet s elérendő célul egyenesen a görög remekírók megértését tűzte a tanítás elé, a Norma egy szóval sem tesz említést a görög nyelv tanításáról. Ebben a tekintetben tehát a piarista iskolák mögötte maradtak a jezsuita gimnáziumoknak, melyek, ha korlátolt mértékben is, de mégis tanították Homeros nyelvét.

Ugyancsak visszaesés észlelhető a magyar nyelv tanítása tekintetében is. Cörver a lingua patriát határozottan a magyar nyelvre érti, a Norma ellenben csak mint az országban beszélt nyelvek egyikét tekinti a magyart; nem hogy az államnyelvet, hanem még az uralkodó országos nyelvet sem látja benne. Különösen kitűnik ez a fordításra adott rendelkezéséből. «Az írásbeli feladatokat — olvassuk — a felső, középső és alsó grammatikai osztályokban magyar és német nyelven (vagy, ahol beszélnek, tót nyelven) kell tollba mondani, hogy t. i. a növendékek a latin nyelvvel párhuzamosan a magyar és német nyelvet is megtanulják, mely utóbbi fölötte igen szükséges a mi országunkban.»

A Norma studiorum utolsó kísérlet volt a rend részéről a piarista iskolák tanulmányi rendjének egységesítésére. Rá tizenegy évvel, 1777-ben megjelent a régóta beharangozott és várt állami szabályozás, a *Ratio educationis* és egy csapásra új helyzetet teremtett a katolikus oktatásügy terén: a szabad tanítás kora véget ért s helyébe az állami irányítás és ellenőrzés kora lépett.

A magyar piarista iskolák továbbfejlődése szempontjából meglehetősen vegyesen hatott a *Ratio educationis* bevezetése. Jótékony hatása főleg abban nyilvánult, hogy megszüntette az egyes iskolák tanulmányi rendjében mutatkozó nagy aránytalanságokat és a követelmények egyenlősítésével valamennyire kötelezővé tette bizonyos színvonal elérését. De a fénynek árnyéka is volt. Az egyenlő mérték következetes alkalmazása és az állami ellenőrzés rendszerezése betöltötte ugyan a völgyeket, de ugyanakkor lehordta a hegyeket is; megszüntette a hiányokat, de ugyanakkor betömte a piarista iskola eredetiségének és lázas újításvágyának elevenen lük-

tető forrását is. Ezentúl nem egyes Istenáldotta tanítói egyéniségek leleményessége és olthatatlan tenni akarása, hanem az állami hatóságok nehézkes megmozdulása szabta meg a fejlődés ütemét. Ez pedig sok esetben azt jelentette, hogy az iskola nem előtte járt, hanem utána cammogott a fejlődésnek és a korszerű követelésekről sokszor csak akkor vett tudomást, mikor a rohanó események már kívülről ostromolták.

Mindent összevéve tehát a piarista iskola inkább veszített, mintsem nyert a Ratio educationisszal. Munkája az új rendszerrel egyenletesebbé lett, de maga színtelenebbé fakult. Az eredeti, belülről fakadó fejlődést a felülről irányított és ellenőrzött haladás váltotta fel nála. Együtt járt ezzel, hogy a magyar piaristaság egyre jobban hozzámeredett az egyedül üdvözítőnek nyilvánított gimnáziumi formához és hosszú időre letért arról az útról, mely a Ratio educationis közbejötté nélkül talán már a XVIII. század végén a reáliskola, esetleg a kereskedelmi szakiskola magyar típusának kialakulására vezetett volna.

A gimnáziumok munkáját tovább folytatták és mintegy betetőzték a filozófiai tanfolyamok. A rend már csak növendékeire való tekintettel is korán szokásba vette ilyen tanfolyamok szervezését. Podolinban és Privigyén, mint láttuk, még az alapítás évtizedében megnyitlak az első filozófiai osztályok. Ugyanígy látjuk a későbbi alapításoknál is. Ahhoz azonban, hogy egy nagyobb szabású és állandóbb jellegű központi intézetet állítson fel, túlságosan szegény volt a rend. Ezért decentralizációval oldotta meg a kérdést: a filozófia tanítására alkalmas tanárokat a nagyobb és gazdagabb kollégiumokba helyezte szét és mindegyik mellé beosztott néhány növendéket. Mivel azonban az egyes rendházak anyagi helyzete gyakran változott, a filozófiai tanfolyamoknak is többször helyet kellett cserélniök.¹

Igy érthető, hogy az 1721. és 1780. évek közt nem kevesebb, mint tizenkét helyen találunk hosszabb-rövidebb ideig működő filozófiai tanfolyamot: Privigyén, Szentgyörgyön, Breznóbányán,

¹ Az 1750. évi nyitrai kisgyűlés elhatározta, hogy az egyes rendházakba csak annyi egyént szabad beosztani, amennyit alapítványaikból tisztességesen el lehet tartani. A káptalanon készült kivetés szerint a kecskeméti kollégiumra, mint leggazdagabbra 27, a privigyeire 22, a debrecenire és szegedire 20—20, a nyitraira 16, a nagykárolyira 15, a breznóbányaira és korponaira 12—12, a vácira és rózsáhegyre 11—11, a szentgyörgyire, veszprémire és máramarosszigetire 10—10, a pestire és beszterceire 8—8, a kisszebenire 6, a magyaróvárra 5 s végül a tokajira 3 rendtag jutott. A medgyesivel kapcsolatban azt jegyzi meg a rendi krónikás, hogy alapítványa egy ember ellátására is kevés, mégis öten tengődnek rajta — alamizsnából.

Korponán, Szegeden, Nyitrán, Veszprémben, Nagykárolyban, Keskeméten, Vácott, Debrecenben és Pesten. Mindezek elsősorban a rendi növendékek képzését szolgálták, de, eleinte csak kivételesen, később már rendszeresen világi ifjakat is vettek fel hallgatóik közé. Később, a századközepén innét már túlnyomóan a világi ifjúság céljaira alakult a váci theresianumi, szempci, tatai és kolozsvári filozófiai tanfolyam, míg a kalocsai a szemináriumi oktatással kapcsolatban nyílt meg.

Mindezeket azonban jelentőség dolgában messze túlszárnyalta a pesti filozófiai tanfolyam, melyet a nagyműveltségű Cörver Elek kezdeményezett Mária Terézia 1743. október 29-én kelt engedélye alapján. A tanfolyam eredetileg magánjellegűnek indult; nyilvánossági jogot csak 1752-ben nyert. Anyagi alapját Löwenburg grófné és Pest városa vetette meg; az előbbi 1749-ben tízezer forintnyi alapítványával, az utóbbi pedig ötezer forintos adományával. (1759. október 18.) Eleinte csak egyéves volt; 1760-ban azonban kétévessé alakult át. A kezdettől fogva nagy népszerűségnek örvendő tanfolyam páratlan hatásának titkát nagyszámú és előkelő hallgatóságán kívül főleg előadásainak szellemében kell keresnünk. Ezekből az előadásokból áradt ugyanis szerte az országba az az újszerű fel fogás, melyet némi túlzással *piarista felvilágosodásnak* nevezhetünk.

A piarista felvilágosodásnak azonban nevén kívül semmi más kapcsolata nem volt Voltaire, Rousseau és az enciklopedisták felvilágosodásával. A piarista felvilágosodás bölcsőjét nem a Szajna partján, hanem a Tiberis és az Arno kies tájain ringatták; dajkálói és nagyranövelői a nagyszellemű Chelucci Paulin és Corsini Eduárd, az előbbi a Collegium Nazarenum, az utóbbi pedig a pisai egyetem tanára, később, 1754—1760 közt a rend egyetemes főnöke voltak. Különösen az utóbbi hatott széles körökre nagyterjedelmű és kitűnően megírt bölcséleti tankönyvével, melyet méltán tekinthetünk a *philosophia recentior* bibliájának. (*Institutiones philosophicae ac mathematicae in usum Scholarum Piarum*. I—VI. k. Florentiae, 1731—34.)

Corsini legnagyobb újítása abban állott, hogy az eklektikus filozófiát jól össze tudta hangolni a rend őseredeti jellemvonásával, a reális tárgyak kedvelésével: matematikai és fizikai alapon tárgyalta a filozófiai tételeket. Ezért nevezték módszerét a piaristák matematikai vagy mechanikai filozófiának. Innét magyarázható, hogy az új filozófia hívei Newtont, az újkori természettudomány atyamesterét tekintették vezérüknek. «Köszönetet mondunk néked, óh nagy Newton! — olvassuk Benyák Bernát egyik ünnepi előadásában —, mert, amennyire tőlünk kitelt, a te tudományodat igyekeztünk versenyezve elsajátítani. Mint egy új világosság terjesztőjét néztünk és csodáltunk téged; mert hiszen valóban fényt

derítettél az égi testek homályos útjaira . . . Úgy tetszik, mintha egy mennyei géniusz szállott volna le benned a földre a bölcsélet díszére és tökéletesítésére. Mily hosszú ideig tartott, míg Aristoteles híre Görögország kebeléből hozzánk elhatott. Newton, a te neved gyors szárnyakon röptül a brit öblön át a világ minden tája felé.»

Newton mellett még két kiváló bölcselő volt döntő hatással a philosophia recentior kialakulására : Wolff Keresztély, aki maga is a matematikán keresztül jutott el a filozófiához s aki mint filozófus nem annyira elméleti mélységével, mint inkább a különböző rendszerek lényegének világos és logikus kiemelésével tűnt ki és Leibniz, akinek gazdag metafizikai erű rendszerét éppen Wolff fordította le az iskola nyelvére. Ennyi különböző elemből szőtte össze Corsini atya a maga elektikus rendszerét, melynek fő vonzó erejét hiánytalan zártsága és erősen gyakorlati jellege adta meg. Nem csoda tehát, hogy a kor hasznosságra beállított gondolkodása kapva kapott az igényeinek annyira megfelelő rendszeren.

Az új filozófia népszerűségét nem kevésbé fokozta az a körülmény, hogy egyelőre teljesen távol állott a francia racionalizmus egyházellenességétől. Az Egyház hivatalos bölcséleti rendszerét, a skolasztikus filozófiát nem megcáfolni, hanem kiegészíteni törekedett. «És miért ne foglalkoznánk Newtonnak a természeti tüneményekről és a természeti erők okairól írt fenséges tanulmányaival? — kérdi ismét Benyák Bernát. — Talán mert egyik-másik tétele az evangéliumok tanait is érinti? Mi az ilyen kérdéseket mellőzzük, mert ezekben Aquinói Szent Tamással tartunk. De tömérdék olyan dolog van, melyeket Tamás műveiben hiába keresünk, holott ezekkel is meg kell ismerkednünk.» De nem is lehetett másként. Hiszen a rendszer megalkotója, Corsini atya nem kisebb ember, mint a nagy XIV. Benedek pápa személyes jóakarátát és támogatását élvezte. Hogyan lehetett volna kivetni valót találni olyan tanban, melyet a legfőbb egyházi tekintély elismerésével szentesített? Ugyanígy a rend vezetősége is a legmesszebbmenő jóakarattal kísérte az új filozófia kibontakozását és nekiterebélyesedését. Csak 1763-ban tiltotta el Leibniz egyik-másik tételének fessegetését.

A magyar piaristaság a Rómában tanult Cörver-testvérek, Bajtay Antal és Conradi Norbert révén ismerkedett meg az új filozófiával és éppen olyan módón tárult fel befogadására, mint néhány évvel előbb lengyel testvére a kitűnő Konarski Szaniszlón át. Az új rendszer első bemutatkozása Cörver Elek pesti tanfolyama volt. A tanok újdonsága általános feltűnést keltett; lelkes bámulók mellett akadtak gáncsolói, sőt támadói is. De Elek atya rendületlenül haladt tovább a maga elé tűzött úton. Nem elégedett meg

az élő szó hatalmával, hanem a toll erejével is védelmére kelt rendszerének. A bölcselkedés helyes módjáról (*De recta philosophandi ratione*) és a geometria elemeiről (*Compendium elementorum geometriæ practicae*) szóló művei mellett összeállította az új filozófia programját is. (*Philosophiae omnium recentissimae quam experimentalem quidam vocant, ac mechanicam, methodus totaque ratio summarie exposita.*)

Cörver kezdeményezése nagyszerűen bevált és csakhamar követésre talált a többi piarista iskolában is. Tapolcsányi Gergely néhány év múlva már boldog meglepedettséggel írhatta: «Lelkünk mélyéből örülnünk kell, hogy a modern filozófia, melynek alapkövét az édesemlékezetű és hosszú életre méltó Cörver Elek nagy bátorsággal és szent vágyakozással rakta le Pesten, másoknak serény segítségével olyan szerencsésen elterjedt». Cörver ugyan már 1746-ban elkerült Pestről, majd egy évvel rá, 1747. június 4-én a magyar nevelésügy pótolhatatlan kárára, meghalt, de műve tovább élt. Az örökébe lépett Bajtay Antal, Valero Jakab, báró Schaffrath Lipót, Hyross Sámuel, Benyák Bernát, Koppi Károly, Szablik István és más jeles rendi tanárok egészen az ő szellemében folytatták a *philosophia moderna* előadását.

Benyák Bernát 1777-ben azzal tetézte Cörver kezdeményezését, hogy magyar nyelven kezdte meg előadásait s ennek megfelelően a szokásos vitatkozásokat, mint akkor mondtották, vetélkedéseket is magyarul folytatta le. Az első ilyen vetélkedésen a királyi kúria tagjain kívül számos főúr, nemes és polgári előkelőség jelent meg. Gróf Teleki József, a későbbi híres műgyűjtő, titkos tanácsos és koronaőr, aki maga is részt vett a vetélkedésben, a pillanat lenyűgöző hatása alatt tüzes beszédben buzdította az ifjúságot a magyar nyelv felkarolására. Beszédében *magyar Delfinek*, a *magyar Themisz orakulumának* nevezte a piarista iskolát, melynek tiszteletreméltó tanítói «egynéhány ízben észrevették már édes nemzetünket, hogy a múzsák a magyar öltözettől is nem éppen iszonyodnak, sőt mintegy magyar Athenászt építenek, ahol mind Apollo, mind Minerva a a többi karokkal együtt öszvességgel magyar nyelven szólván, mutassák próbakövön a magyar nyelvnek nemcsak elegendőségét a tudományok tanításokra és gyakorlásokra, hanem magához édesítő kies ékességét is. Következőképpen megcáfolják azokat, kik édes nyelvünket buta merészséggel tapodni bátorzkodnak. Örvendezhetsz tehát nemes ifjú! Bölcs tanítóddal együtt, hogy a múzsák magyar Athenászának építéséhez dicsőséges ügyekezettel fogtatok.»

Az új filozófia azonban nem szorítkozott csupán a bölcséleti tanfolyamokra. Néhány esztendő elegendő volt hozzá, hogy az egész rend szellemi közkincsévé váljék. Elterjedésére erősen közrehatott az a körülmény, hogy az ötvenes évek elejétől kezdve a noviciátus

és a rendi stúdiók tanulmányi rendjében is előkelő helyet jutattak neki. Hatását mindennél jobban mutatják a Bajtay és Cörver János nevéhez fűződő tanügyi reformok és általában mindazok a kísérletek, melyek az iskola életének gazdagabb és nemzetibb tartalommal való telítését célozták.

A modern bölcelet behatolása nemcsak szellemben, hanem tanulmányi anyag dolgában is jelentős változásokat idézett elő a filozófiai tanfolyamok szervezetében; a tulajdonképpeni filozófiai tárgyak rovására mindjobban előtérbe nyomultak a reális tárgyak. Ennek megfelelően az előadó tanárok száma is emelkedett. Míg Pesten egészen 1777-ig ugyanaz a tanár adta elő az összes tárgyakat, Vácott már kettőt találunk: egyik a logikát és metafizikát, a másik a fizikát és az etikát adta elő, a mennyiségtan tanításán pedig megosztottak. Kalocsán már hárman adták elő az anyagot: az első a logikát, metafizikát és etikát, a második az általános és részleges fizikát s végül a harmadik a polgári építészetet és a geometriát. Még kedvezőbb volt a helyzet, legalább az alapítólevél szerint, Tatán: itt egyenesen öten osztottak az anyagot. Kettő a dialektikát, logikát és metafizikát adták elő, a harmadik Aristoteles etikáját magyarázta, «hogy kitűnjék, hogy az ember nemcsak az evangéliumok által kinyilatkoztatott tanokból, hanem a veleszületett természeti elvekből is megismerheti Isten, önmaga, felebarátai, hazája és elüljárói iránt tartozó kötelességeit, és hogy a pogányok és barbárok, akik híjával voltak a kinyilatkoztatásnak, valóban kizárólag ezekből is merítették Isten és az emberi társaság iránt tartozó kötelességek fogalmát; hát akkor mennyivel inkább kell a kinyilatkoztatás révén megvilágosított keresztényeknek érezniök ezeket a kötelességeket?» Ugyanannak a tanárnak kellett tárgyalnia Aristoteles Politikáját is és ennek kapcsán ki kellett térnie a modern európai államok viszonyainak ismertetésére. Végül a negyedik és ötödik tanárnak az algebrát és az alkalmazott geometriát, illetve a polgári és katonai építészetet kellett előadnia. A polgári építészet előadásával egyébként a váci Theresianumban is találkozunk.

A filozófiai tanfolyamokon általában akadémikus modorban folyt a tanítás. A jelesebb tanárok, mint Bajtay, Nemcsényi, Conradi stb. jegyzetei mutatják, önálló tanulmányok alapján adták elő. De voltak előírt tankönyvek is. A filozófiából eleinte Kapeller Jaroszláv osztrák piarista (*Philosophia historico-dogmatica, Posonii, 1746*), később pedig a szintén osztrák Dalham Flórián könyveit használták. (*De ratione recta cogitandi, loquendi et intelligendi, Venetiis, 1770* és *Psychologia cum praevio generali in ordinem et methodum philosophicarum disciplinarum apparatu, Viennae,*

1756.) A fizikából leginkább a francia minimista Le Seur Tamás és Jacquier Ferenc (*Philosophiae naturalis principia mathematica*, Genevae, 1740), később Fuchsthaller Miklós osztrák piarista könyvét használták. (*Institutiones physicae*, Viennae, 1772.) A könyvek nem voltak drágák. Bajtay említett reformtervezetében mindössze 7 forintra becsüli a filozófiai szakon előírt tankönyvek árát. Ugyanő az elemi és gimnáziumi fokon használt könyvek árát 7 forint 90 krajcárban állapítja meg.

Mint látjuk, a régi iskola anyagi tekintetben nem nagyon terhelte meg diákjait; különösen, ha hozzászámítjuk, hogy a tandíj II. József koráig egészen ismeretlen fogalom volt nálunk. Érthető tehát, hogy sok szegény fiú sietett megragadni az alkalmat és megpróbált az iskola révén kiemelkedni sanyarú helyzetéből. Sokan elszegődtek nemes úrfiak mellé házitanítónak, mások a különböző egyházi intézmények támogatását vették igénybe, legtöbben azonban a koldusdiákok örömtelen életét éltek: esténként, főleg szombat este és ünnepek előtt csoportokba verődve énekelve járták be a várost, házról-házra kéregettek vagy a templomok ajtajában és a temetőben a többi koldussal együtt alamizsnáért esengtek. Karácsonykor a betlehemi jászollal, Vízkeresztkor pedig a három királyok csillagával a vidékre is kiszállottak. Alkalomadtán, főleg nyáron szívesen vállaltak mezei munkát is. Életük azonban mindenképpen nehéz és megalázó volt. Sokan megállották a keserves próbát: kolduskenyéren tengődve elvégezték tanulmányaikat és szerencsésen megalapozták jövőjüket, mások ellenben még jobban lecsúsztak és egészen elzüllöttek.

A piarista atyák ebben a kérdésben is hívek maradtak alapítójuk hagyományaihoz. Mert bármily hamar beleélték magukat a barokk fényes világába, bármily szívesen fogadták iskoláikba a *praenobilis, perillustris, magnificus, spectabilis* és *illustrissimus* urak fiait s bármily előzékenyen juttatták nekik az iskolai színdarabok parádés szerepeit és a Mária-kongregációk főbb tisztségeit, azért nem felejtették el, hogy ők voltaképpen a szegény gyermekek istápolására alakultak. A koldusdiákokat mindig közelállóknak érezték magukhoz: sokat beajánlottak közülük házitanítónak vagy talán inkább inasnak, sokkal megosztották a maguk szegénységét vagy bekönyörögték őket ellátásra a rendházba, esetleg más szerzet kolostorába. Különösen a felvidéki származású tanárok voltak ebben a tekintetben nagyon szívósak. Áthelyezésük alkalmával a koldusdiákok egész raja követte őket.

Hogy a koldusdiákok milyen közel állottak Kalazanci Szent József fiainak szívéhez, meghatóan mutatja Rosinszky Ambrus

nyitrai házfőnök kifakadása abból az alkalomból, hogy a helytartótanács az 1738—40. évi pestis ürügyén az összes kolduló és esavargó diákok eltávolítását követelte az iskolákból: «Ugy látszik, hogy az említett ürügyekkel takarózó rendelet oda irányul, hogy a parasztok és jobbágyok fiai ezután eltiltassanak az iskolázástól. Mivel ez a rendelet homlokegyenest ellenkezett a mi intézményünkkel, melynek főrendeltetése, hogy a szegény gyermekeket tudományra és jóerkölcsre oktassa, talán azért rendelte el Isten, aki gondot visel a szegényre, s a föld salakjából a hatalmasok közé ülteti, hogy nemsokára a mágnások gyermekei is eltiltassanak s kiűzessenek az iskolából a bekövetkezett pestis miatt. Panaszunkra, hogy a rendelet ellenkezik intézményünkkel, azt felelték, hogy az ország statutumai sohasem prejudikálnak a bekebelezett rendek szabványainak. Tehát elbocsátottunk nagyon sok szegény tanulót, akik kölcsönös siránkozás közben váltak meg tőlünk; csak néhány jobb tehetségű fiúról tudtunk gondoskodni, akiknek ellátást tudtunk szerezni. Így csak 753 tanulót írhattunk be.»

Nem kétséges, hogy a szegény tanulók ügyének ez a megszívű felkarolása legalább olyan mértékben öregbítette a piarista iskola népszerűségét, mint gyakorlatiassága vagy iskoladrámája. És az is bizonyos, hogy a tehetséges falusi gyermekek kérdésének ilyen megoldása nagyban enyhítette a rendi társadalom feszültségét.

5. Tanárképzés. A növendéknevelés a különállás kiküzdése után is a régi keretek közt folyt tovább. A noviciátus székhelye ezentúl is Privigyé maradt. Mivel azonban a rend emberszükséglete a rohamos kollégiumalapítások következtében tetemesen megnőtt, 1731-ben Kecskeméten újabb noviciátust rendeztek be, mely egészen a szabadságharc koráig fennállott. Sőt a korszak végén, 1777-ben Mária Terézia bőkezűségéből Trencsénben még harmadik újoncnevelő intézetet is állítottak.

A növendéknevelésnek ez a szétaprózása, mely természetes folyamánya volt a rend nyomasztó szegénységének és kollégiumai kisszerűségének, nem kedvezett az egységes rendi szellem kialakulásának. Mert bármennyire azonos elvek szerint is történt a nevelés, a két, illetve három magiszter és ugyanannyi promagiszter egyénisége szükségképpen másként és másként színezte az elveket s más és más módon hatott a fiatal noviciusok kellőképpen még ki nem alakult és meg nem szilárdult jellemére. Rendi szempontból mindenestre jobb lett volna egyetlen nagybefogadású és jól felszerelt noviciátust állítani. Ezzel nemcsak jelentékeny embermegtakarítást értek volna el, hanem a rendi utánpótlás ügyének is nagyobb szolgálatot tettek volna.

A próbaidő most is két esztendeig tartott. Az első év főcélja a szerzetesi élet szellemébe való bevezetés volt; ezért napirendjének javarésze rendi és aszkétikus tárgyakból állott. Mellettük legfeljebb az addig tanultak ismétlésével és az alsófokú tanításhoz szükséges ismeretek megszerzésével foglalkozhattak. Pl. Kácsor Keresztélyről tudjuk, hogy privigyei novicius korában Izold Valerián promagiszter vezetésével a latin nyelvi tudományokban tökéletesítette magát, Kovacsovics Pál útmutatásával pedig aritmetikai ismereteit gyarapította. A második év ugyancsak a humaniorák ismétlésével és az aritmetika tanulásával telt el. E mellett azonban az ügyesebb növendékek már tanítgattak is az alsó osztályokban. Sőt, ha a szükség úgy kívánta, a második évre már ki is helyezték őket. Kácsor pl. Korponán töltötte második próbaesztendejét egykori pesti tanárának, Sándor János promagiszternek felügyelete alatt.

A második esztendő letelte után, néha azonban már előbb is, fogadalmat tettek a növendékek és végleg beleállottak a rendi hivatás gyakorlásába. Mivel magasabb tanulmányokat még nem végeztek, a legalsóbb osztályokba osztották be őket. Ez az előzetes tanítási gyakorlat rendszerint két évig tartott; de ha a szükség úgy hozta magával, tovább is. Csak ezután, tehát a kellő pedagógiai tapasztalatok megszerzése után került sor a magasabb osztályokban való tanításra képesítő ismeretek elsajátítására a különböző rendi filozófiai tanfolyamokon.

A filozófiai tanulmányok általában szintén két esztendőt vettek igénybe. Utánuk vagy mindjárt vagy esetleg egy-két tanítási év közbeiktatásával vette kezdetét a teológia tanítása. Míg az előző korszakban csak azokkal a növendékekkel végeztettek rendszeres teológiai tanulmányokat, akiket filozófiai vagy teológiai tanároknak szántak, a többieknél megelégedtek a papsághoz elengedhetetlenül szükséges gyakorlati ismeretek elsajátításával, ezidőtájt már mindenkitől megkivánták a teológiai tanfolyam elvégzését.

A külső keretek tehát megvoltak, de kitöltésük nagyon rendszertelenül történt. A rend szegénysége ónsúllyal nehezedett a magasabb tanulmányok végzésére. E miatt nem tudott sem a filozófiából, sem a teológiából olyan központi intézetet állítani, melyet minden tagja akadálytalanul látogathatott volna. A filozófiai tanfolyamok állandó ide-odacikázását már láttuk. De nagyjából ugyanez volt a helyzet a teológiai oktatás terén is. A pozsonyszentgyörgyi teológiai stúdium mellé 1723-ban hiába szervezték meg a nyitrait, ez a rend nagy többségére csak elméleti lehetőséget jelentett. Mert sem a szentgyörgyi, sem pedig a nyitrai kollégium anyagi

léte nem volt annyira megalapozva, s befogadó képességük sem volt akkora, hogy az összes teológusokat el lehetett volna bennük helyezni. Egy részüket tehát egy-egy arra alkalmas tanár vezetésével más házakba kellett irányítani. Mivel azonban a többi rendház vagyoni viszonyai is folyton hullámzóztak, egyik sem volt abban a helyzetben, hogy állandóan vagy akár csak tartósan is szállást tudott volna adni a mozgó teológiai tanfolyamoknak. Akárhányszor évközben kellett őket egyik helyről a másikra áthelyezni. Mindehhez járult még a sűrűn jelentkező tanárhiány: ha nem volt elegendő ember az alsó osztályok ellátására, a fiataloknak éveket várniuk kellett, míg rájuk került a sor.

A mondottak szemléltetésére bemutatjuk a korszak néhány kiemelkedő egyéniségének tanulmányi pályáját. Nemcsényi Adolf, a későbbi rendfőnök, 1720. október 3-án öltözött be Privigyén, 1722 október 3-án ugyanott fogadalmat tett. 1723—25-ben Veszprémben tanította az alsó osztályokat, 1726—27-ben a filozófiát tanulta Szentgyörgyön, 1728—30-ban pedig a teológiát Nyitrán.

Desericzky Ince 1717. október 19-én öltötte magára a rend egyenruháját Privigyén, ugyanott fogadalmat tett 1719. október 19-én. 1720—21-ben Nyitrán az alsó osztályokban, 1722-ben Vácott a grammatikai és szintakszista osztályokban tanított, 1723—24-ben a filozófiát, 1725—27-ben a teológiát végezte, mindkettőt Nyitrán.

Deményi László 1728. január 25-én öltözött be, 1729. december 16-án tett fogadalmat. 1730-ban Kecskeméten tanította a kicsinyeket és az aritmetikai osztályt, 1731-ben Nyitrán vezette az aritmetikai osztályt, 1732-ben Nagykárolyban, 1733-ban Vácott filozófiát tanult, 1734-ben Privigyén, 1735-ben Szegeden vezette a poetikai, retorikai és aritmetikai osztályokat. Csak ezután jutott hozzá a teológia elvégzéséhez. Az első évfolyamot 1736-ban Kecskeméten, a másodikat pedig 1737-ben Nyitrán végezte.

Tapolcsányi Gergely, később a rend egyik büszkesége, 1728. október 6-án lépett be Privigyén és már 1729. október 28-án fogadalmat tett. 1730-ban Veszprémben, 1731-ben Privigyén, 1732-ben Debrecenben tanította a grammatikai és szintakszista osztályokat. 1733—34-ben Nagykárolyban filozófus, 1735—36-ban és 1737-ben pedig teológus volt; az első két évben Szegeden, a harmadikban pedig Kecskeméten.

Rákóczy Miklós változatosság kedvéért Korponán öltözött be 1730. november 5-én és Nyitrán tett fogadalmat 1731. november 5-én; 1732-ben Nyitrán a parvisták, 1733-ban pedig Kecskeméten a grammatisták és szintakszisták osztályában tanított; 1734—35-ben Szentgyörgyön filozófiát végzett, utána egy évig Vácott a

szintakszisták osztályát vezette és ezután jutott 1737—38-ban a nyitrai teológiára.

Orosz Zsigmond, a későbbi rendfőnök, 1733. október 11-én öltözött be Privigyén s 1735. április 7-én tett fogadalmat Nyitrán. 1735-ben Nyitrán, 1736-ban Debrecenben az infimisták osztályát vezette és hitelemző volt, 1737-ben Nagykárolyban a grammatistákat és a szintakszistákat tanította, 1738—39-ben ugyanott elvégezte a filozófiai tanfolyamot. Utána egy évig Rózsahegyen a szintakszisták osztályát vezette és csak ezután kezdhetette meg teológiai tanulmányait, és pedig 1741-ben Breznóbányán, 1742—43-ban pedig Nyitrán.

Kónya Kristóf 1740. október 23-án lépett be a rendbe Privigyén s két évvel rá, 1742. október 23-án ugyanott tett fogadalmat. 1743-ban Vácott, a következő évben pedig Debrecenben a principisták osztályát tanította; 1745-ben Pesten a bölcséleti tanfolyamot végezte s e mellett hitszónok volt, a következő évben pedig ezenfelül még a konviktorok prefektusa. A teológiát 1747—48-ban végezte Debrecenben.

Mint látjuk, a tanulmányi idő beosztásában és a helyek megválasztásában a lehető legnagyobb változatosság uralkodott. Ahogyan az egyes rendházak anyagi helyzete alakult, a szerint váltogatták a filozófiai és teológiai tanfolyamokat. És ezen nem lehetett segíteni. Az 1741. évi nyitrai tartományi gyűlés hiába sürgette, hogy «a tudományokbani nagyobb haladás elérhetése végett mind a bölcsészeti, mind a hittanulmányok előadására bizonyos házak állandóul tűzessenek ki, és az eddig divatozott vándorelőadások szüntessenek meg», a szegénység leküzdhetetlen akadállyal bizonyult, s maradt minden a régiben. Meg kell még jegyeznünk, hogy a rend alkalmilag azokba a szemináriumokba is küldött teológusjelölteket, melyeket piaristák vezettek (Győr, Kalocsa, Vác, Veszprém), aminthogy a világiak számára fenn tartott bölcséleti tanfolyamokra is küldött rendi filozófusokat, pl. Szempere.

A rendi stúdiumokban eleinte természetesen szigorúan skolasztikus mederben folyt a tanítás. A filozófiai és teológiai előadásokat egyaránt a *doctor angelicus* szelleme lengte át. A skolasztikus módszerrel együtt járt a nyilvános vitatkozások gyakorisága. Havonként rendeztek akadémiát s erre külső vendégeket is hívtak. A tanfolyam fénypontja azonban a berekesztő ünnepélyes nagy disputáció volt, melyre akárhányszor idegeneket, világi papokat és másrendbeli szerzeteseket is felkértek oppugnátornak. A vetélkedésen szereplő tételeket jó előre kinyomatták és kiosztották a

vendégek között. Így mindenkinek módjában volt idejében tájékozódni a készülő szellemi torna menetéről. A teológiai tanfolyamokat szintén nyilvános vitatkozással rekesztették be.

Az ötvenes években annyiban változott a helyzet, hogy a skolasztikus bölcselet fokozatosan háttérbe szorult a rohamosan hódító új filozófia előtt. Az aristotelesi logika beretvaéles szillogizmusai helyét a *philosophia mechanica* modern természetszemléleten és szigorú matematikai alapon nyugvó bizonyításai váltották fel. A Cörver-testvérektől és Bajtáytól kiinduló kezdeményezés hihetetlen rövid idő alatt áthatotta az egész provincia szellemét és gyökeresen átalakította a rendi stúdiumok életét.

A hatás legkorábban a noviciátus munkarendjén volt érezhető. A napirendre tűzött tanügyi reformok előkészítése ugyanis szükségképpen maga után vonta a tanárképzés egész rendszerének gyökeres átszervezését és felfrissítését. Így 1752-ben programmba vették Wolff Keresztély *Elementáinak* tanulmányozását, 1754-ben Porubszky Márton megkezdte a görög nyelv rendszeres tanítását. 1757 óta ugyanő földrajzot, kortant és történelmet is adott elő. 1762-ben már ketten tanították a történelmi tárgyakat: Ládágy Jeromos és Szélessy Ráfael. 1763-ban pedig már egész kis tanárképző intézetet találunk a noviciátusban: Kácsor Keresztély mint magiszter a rendi tárgyakat és a történelmet adta elő, Uramcsik Tamás a zenét tanította, Ládágy Jeromos pedig az elsőéveseket az aritmetikába, földrajzba és görögbe, a másodéveseket meg a humaniórákba és a humaniórák didaktikájába vezette be. 1764-ben a geometria került a rendes tárgyak közé. Az előadások magas színvonalát mutatja, hogy Kácsor Keresztély pedagógiai előadásaihoz nem volt rest az egész francia irodalom java pedagógiai termését áttanulmányozni.

A noviciátus tárgykörének kitágulását természetesen követte a filozófiai és teológiai tanfolyamok megbővülése. Tapolcsányi provinciális intézkedésére az addig tanult tárgyak mellé az etika, fizika és a magasabb mennyiségtan is kötelező tárgyakká léptek elő. Sőt ezeken kívül egyesek bizonyos, hajlamaiknak megfelelő tárgyakból még külön szakkiképzésben is részesültek. Így pl. Révai Miklós 1771—72-ben tatai kezdő tanár korában egyik társával, Schwartzl Zsigmonddal «bizonyos napokon és órákban» rendszeres oktatást nyert a rajzolásból és a polgári építéstanból. Tanárjuk Schindler József atya, az *architecturae professor* volt.

Teljesség kedvéért meg kell még jegyeznünk, hogy a tanárképzés, miként a többi tanító szerzeteseknél, a piaristáknál is egészen a rend benső ügye volt. Az államhatalom akkor még nem igényelt beleszólást, és az Egyház is csupán általános hitelvi szem-

pontból gyakorolt fölötté ellenőrzést. Ami fejlődés tehát ezen a téren kimutatható, az tisztára a rend érdeme volt. Idegen tényezők alig vagy egyáltalában nem hatottak rája. Még a nagyszombati egyetem sem volt ebben a tekintetben kivétel. Alig van ugyanis adatunk, melyből Pázmány Péter nagyhirű alapításának és a magyar piaristaságnak valamelyes kapcsolatára lehetne következtetnünk. Eleinte a rend szegénysége és tagjainak túlságos igénybevettsége, később pedig a jezsuitákkal egyre jobban kifejlődő filozófiai ellentét gördített áthághatatlan akadályt az egyetem rendszeres látogatása elé. Így mindössze arról lehetett szó, hogy egyes rendtagok, pl. Koppi Károly Nagyszombatban szereztek filozófiai doktori címet.

Mindent összevéve tehát Kalazanci Szent József magyar fiainak az utolsó húsz esztendő kivételével nagyon szerény eszközök állottak rendelkezésére a magasabb tudományos felvérteztség megszerzésére. Hogy ennek ellenére mégis a kor színvonalán tudták magukat tartani, sőt akárhányan az első sorokba tudták magukat felküzdeni, az nem annyira intézeteik szervezettségének és kiválóságának, mint inkább szorgalmas önképzésüknek javára írható. Mert a magyar piaristák ebben a tekintetben is iparkodtak méltóknak bizonyulni szent alapítójukhoz: mesterei voltak az idő felhasználásának; amit az iskolától és a lelkek gondozásától meg tudtak takarítani, azt hiánytalanul önképzésre fordították. Ez természetesen legtöbbször egyet jelentett az éjszaka egy részének feláldozásával. De a jó atyák szívesen hoztak ilyen áldozatot, csakhogy annál többet és jobbat tudjanak nyújtani a gondjaikra bízott gyermekcseregnek.

III. FEJEZET.

Az állami függés kora (1780—1848).

1. Új iskolaalapítások. Mária Terézia halálával lezárult a magyar piaristaság rohamos térfoglalásának kora; további terjeszkedésének üteme észrevehetően lassúbbra vált, majd egészen elhalkult. Pedig a rend továbbra is változatlanul élvezte a társadalom nagyrabecsülését és bizalmát. E szerint a meglassulás okait inkább a külső, mint a benső körülmények megváltozásában kell keresnünk. Így mindjárt komoly okként kell említenünk a *telítettség törvényét*: az első korszak rohamos alapításai hovatovább iskolához juttatták mindazokat a városokat és helységeket, melyek akár multjuk, akár lélekszámuk alapján igényt tartottak rá, hogy a magasabb műveltség szertesugárzóí legyenek. A gimnáziumok

utáni kereslet a század végére érezhetően megcsappant; annál inkább, mivel II. József erőszakos reformjai a meglevőkben is annyira megapasztották a tanulók létszámát, hogy egyikük másikuk egyenesen a lét és nemlét kérdése elé került.

A kereslettel együtt megcsappant az áldozatkész mecénások száma is. Ezen azonban nincs mit csodálkoznunk. Hiszen tudnunk kell, hogy a magyar nemesi társadalom a század utolsó negyedében súlyos megrázkódtatáson esett át. A nyugatról betört radikális politikai és társadalmi mozgalmak hosszú időre kimozdították egyensúlyi helyzetéből, a francia hadüzenettel állandósult háborúk pedig anyagi tekintetben róttak rája hovatovább elviselhetetlen terheket. Nem csoda tehát, hogy az iskolaalapító mecénások típusa lassanként egészen kiveszett a közéletből. De az iskolaalapítás a multhoz képest egyébként is sokkal körülményesebb és drágább szórakozássá lett. Mióta ugyanis az állam vette kezébe a tanügy irányítását, nem lehetett 10—15 ezer forintos alapítványokkal gimnáziumot nyitni. Az állam a korábbiaknál jóval magasabb követelményeket támasztott és nem volt hajlandó megalkudni az előző emberöltők iskolaalapításainak sokféle kezdetlegességével és patriarchális lomposágával.

Ez eddig rendjén is volt. Hiszen kétségtelen, hogy a külső igények magasabbra fokozása a benső színvonalnak is javára vált. A baj ott kezdődött, hogy a közvélemény az államilag irányított kultúrpolitika elvét úgy kezdte értelmezni, hogy az állami gondoskodás az iskolai élet egész területére, tehát a szükséges új iskolák felállítására és tanárokkal való ellátására is kiterjed. Ennek a balgatag felfogásnak következményeként a társadalmi öntevékenység helyét mindinkább az államrahagyatkozás gyámoltalansága kezdte elfoglalni. II. József lázas reformtevékenysége és Ferenc király kicsinyes, látóhatárnélküli abszolútizmusa csak erősítették ezt az egészségtelen irányzatot. Így az állami mindenhatóság gondolata az iskolai élet terén is feltétlen úrrá lett, s a korábban olyan tevékeny társadalom egyre inkább a szenvedőleges szemlélő szerepébe húzódott vissza.

Mindezen okok együttvéve érthetővé teszik, hogy az új korszakban már nem annyira új alapításokkal, mint inkább a meglevők átszervezésével, sőt itt-ott visszafejlesztésével találkozunk. Így mindjárt az idevágó első intézkedés, a konviktusok megszüntetése, egészen közléről érintette a rend érdekeit. II. József, aki e részben az egyéniség szabad fejlődését és önállóságát hangoztató Rousseauval tartott, már uralkodása elején ismételten kijelentette, hogy nem híve az anyja által dédelgetett nemesi konviktusoknak, mivel

— úgymond — természetellenes korlátok közé szorítják az ifjúság tehetségeinek szabad kifejlődését, gátolják egyéniségének kibontakozását és önállósághoz szokását. Mindazonáltal egyideig türtőztette magát. Csak 1784. szeptember 20-án bocsátotta ki nevezetes rendeletét, melyben az összes nemesi és nem nemesi konviktusok haladéktalan megszüntetését, ingó és ingatlan birtokainak eladását és az ily módon befolyó pénznek ösztöndíjakra való átváltoztatását rendelte el.

Az ösztöndíjas tanulókat három csoportba osztotta a rendelet s az első csoportbelieknek 260 forint, a második csoportba tartozóknak 200 forint s végül a harmadik csoportba sorozottaknak 160 forint, illetve 153 forint és 9 krajcár kiutalását parancsolta meg. Az ösztöndíjas ifjak teljesen szabadon válaszhatták meg iskoláztatásuk helyét; ha jónak látták, akár az örökös tartományok iskoláit is választhatták. Nagyobb rend kedvéért azonban szüleiknek, illetve gyámjaiknak minden iskolaév elején jelenteniök kellett a helytartótanácsnál, hogy hol és milyen iskolát látogatnak. Hogy a többi tanulótól megkülönböztethetők legyenek, mellükön egy érmet kellett viselniök s ezt nyilvános helyen sohasem volt szabad letenniök. Az ösztöndíjat félévenként lehetett felvenni a helytartótanács főpénztáránál.

Ebben a kegyetlen rendelkezésben számos konviktusa révén a piaristarend volt legközelebből érdekelve. Hiszen a kolozsvári és váci királyi konviktuson kívül a debreceni, kisszebeni, nyitrai, rózsahegyi, szentannai és trencsényi nemesi konviktusok is piarista vezetés alatt állottak. Sőt ezeken kívül még más rendházakban is voltak ú. n. fizető konviktorok, rendszerint előkelő családok gyermekei, akik néhány rendtag-prefektus felügyelete alatt folytatták tanulmányaikat (Pest, Pozsonyszentgyörgy, Tata, Vác stb.). Túlzás nélkül mondhatjuk tehát, hogy a rend kifelé hatásában a konviktusok játszották a főszerepet. És most ezt a hatékony fegyvert akarva, nem akarva ki kellett adnia kezéből. A konviktusok épületei és egyéb ingó és ingatlan javai nyilvános kótyavetyén idegen kézre kerültek, legtöbbször természetesen árukon alul.

És hozzá az eljáró hatóságok kíméletlensége az anyagi és erkölcsi károkon felül még tömérdek keserűséget is szerzett a rendnek. Pl. a szentannai kollégiumot, mivel a konviktus tőkéinek kölcsönvett részét nem tudta mindjárt visszafizetni, bírósági perrel fenyegették meg. Ugyancsak Szentannán történt, hogy a hatóságok kártérítésre akarták kötelezni a rendházat azon halmenység fejében, melyet a pécskai halászok a nekik kölcsönadott konviktusi pénz kamatjaként évek hosszú során át a konviktusnak

és a kollégiumnak szállítottak. Vácott viszont a Theresianum kertjének eladása idézett elő súlyos bonyodalmat. A kertet ugyanis annakidején a breznóbányai kollégium pénzén vették, és most a kollégium, érthetőleg, visszakövetelte jogos tulajdonát.

Még szerencse volt, hogy a konviktusi rendelet is osztozott II. József egyéb újításainak sorsában: utóda, II. Lipót már 1790. április 20-án elrendelte a megszüntetett intézetek visszaállítását. Ezzel egyidejűleg felszólította Königsacker rendfőnököt, hogy terjessze fel hozzája a konvikтусvezetésre alkalmas rendtagok névsorát s egyben gondoskodjék a még meglevő és arra alkalmas épületeknek konvikтус céljaira való lefoglalásáról. Mivel azonban a visszaállítással egyidejűleg elmulasztottak a lefoglalt és részben elhasznált tőkék visszaadásáról is intézkedni, a rendeletnek nem lett meg a foganatja. A konvikтусok aranykora nem tért többé vissza. Egyiküket-másikukat visszaállították ugyan, de egészen más alapon és jóval szerényebb keretek között.

A rend egyeteme szempontjából sokkal kisebb anyagi és erkölcsi károsodást jelentett a medgyesi rendház végleges megszüntetése és a korponai gimnázium ideiglenes pihentetése. A medgyesi alapítás, mint láttuk, eleitől fogva nélkülözte az életképesség leg-
elemibb feltételeit. Megfelelő alapítvány hiányában évtizedeken át csak tengődött. Még nagyobb baja volt a krónikus tanulóihiány. A túlnyomóan német és protestáns városka mindenképen hálátlan környezetnek bizonyult egy katolikus és hozzá szerzetesi iskola számára. Helybeli tanuló alig jelentkezett, vidékit pedig a szűkös lakásviszonyok miatt csak korlátozott számban lehetett felvenni konvikturnak. E miatt az iskola sohasem tudott erőre kapni. Fél-százados élete nem állott egyébből, mint a mostoha viszonyokkal folytatott meddő küzdelemből.

A céltalan küzdelemnek II. József vetett véget azzal, hogy 1789. április 17-én feloszlatta a kollégiumot s csekély vagyonát a besztercei rendháznak juttatta. Jellemző s egyben a medgyesi atyák működésére legjobb bizonyítvány, hogy a kalapos király halála után a város és az érdekelt mágnás családok részéről többen kérelmezték az iskola visszaállítását. Bánffy György kormányzó azonban elhárította a kérést azzal, hogy nincs módjában a piarista atyák anyagi ellátását biztosítani.

Ugyancsak tanulóihiány miatt szüntették meg 1787-ben a korponai kisgimnázium működését is; helyébe elemi, vagy mint akkor nevezték, nemzeti iskolát telepítettek. A városka azonban nem tudott beletörödni gimnáziuma elvesztésébe, s némi utánjárással el is tudta érni, hogy a rend újból megnyitotta a grammatikai

osztályokat. De a tanulók ezentúl is nagyon gyér számmal jelentkeztek. 1833-ban pl. mindössze harmincketten kérték felvételüket. Ennek ellenére mégis egészen a szabadságharc koráig fenn tudta magát tartani az iskola.

Medgyes elvesztéséért bő kárpótlást nyújtott az ősi podolini kollégiumnak, a magyar piarista provincia bölcsojének, és a hozzátartozó szepesbélai plébániának visszacsatolása 1782-ben. A visszacsatolás természetes következménye volt a Lengyelország első felosztása nyomán beállott politikai változásoknak. Az elzálogosított szepesi városokat ugyanis 1772-ben ismét magyar főhatóság alá helyezték; nem volt tehát értelme hogy a lengyel jellegéből kivetkőzött Podolint továbbra is a lengyel provincia kötelékében hagyják.

Ugyancsak II. József nevéhez fűződik a tokaji és szentannai gimnáziumok áthelyezése nekik jobban megfelelő helyre. A tokaji alapítás eredeti helyén sehogy sem tudott kilábolni a kezdet nehézségeiből. Eldugottsága és gyöngye anyagi megalapozottsága mindvégig ónsúllyal nehezedett rája. Ez indította József császárt arra, hogy 1789. május 6-án kelt rendeletével méltóbb környezetbe, a pálosok kevéssel előbb gazdátlanra vált sátoraljaújhelyi kolostorába helyezze át a kollégiumot és az iskolát. Az áthelyezés egészen váratlanul jött és villámgyorsan ment végbe. Gróf Török Lajos királyi főigazgató július 2-án jelentette, hogy 5-ére az átvételnek is meg kell történnie. Az átvételen a beteg Berencs Keresztély házfőnök helyett az energikus Sivulsky József atya jelent meg, míg az érdekelt hatóságokat báró Eötvös József királyi biztos, Török főigazgató, Kaszner András kamarai uradalmi igazgató, Fábry Ignác tanulmányi számvevő és Szomy Imre plébános képviselték. Az átadás azonban csupán az elhanyagolt állapotban levő templomra és kolostorra terjedt ki, mivel a hozzájuk tartozó hatalmas fekvőségekre már előbb rátette kezét a tanulmányi alap.

E miatt a háromosztályúból ötosztályúra duzzasztott iskola nagyon nehezen indult. Sivulsky házfőnök, a közben Nagykárolyba helyezett Berencs Keresztély utóda, csak úgy tudta a rendtagok ellátását biztosítani, hogy 15 fizető konviktort zsúfolt be a rendházba; azután a vármegye közönségének adományából tűrhető helyzetbe hozta az osztálytermeket. 1792-ben a tanárok ellátására 500, a tantermek kibővítésére pedig 3951 forint segélyt eszközölt ki. 1796-ban 775 forintra emeltette fel az évi segélyt. A rendház és az iskola rendbehozatala után volt gondja a templom és torony kitararoztatására is. Sőt még megérte, hogy 1811. július 29-én letehesse a külön gimnáziumi épület alapkövét. A nehéz pénzügyi

viszonyok miatt azonban az építkezés olyan vontatottan haladt előre, hogy a közben hatosztályúra fejlesztett iskola csak 1820-ban vonulhatott be új és hosszú időre végleges otthonába. A nagy alkotó házfőnök már nem érte meg műve befejezését; 1813. január 20-án elhalt. De azzal a nyugodt tudattal húnyhatta le szemét, hogy sikerült biztos alapot vetnie rendje újhelyi működésének.

A szentannai kollégium áthelyezését szintén kedvezőtlen fekvése tette megokolttá. Mióta ugyanis a nemesi konviktus növendékei az 1784. szeptember 24-én tartott utolsó díszvizsga után elszéledtek, alig akadt tanulója. 1788-ban pl. mindössze 27, 1789-ben 41 volt. A Temesvárra való áttelepítés gondolata először 1786-ban merült fel, de befejezté csak az 1788. július 31-én kiadott császári rendelettel vált. A rendelkezés értelmében a szentannai rendháznak és iskolának zárós határidőn belül a temesvári ferences zárdába kellett beköltöznie, jóllehet az szűk és nyirkos szobáival sem lakásnak, sem pedig iskolának nem volt alkalmas.

A vagyoni kérdést úgy oldották meg, hogy a szentannai gyümölcsös és külön konyhakert fejében a Belvárosban egy jóformán semmi hasznot nem hajtó kertet, a Józsefvárosban egy majort s végül a Gyárvárosban egy rétet ajánlottak fel az atyáknak. Mivel azonban a két utóbbi fekvőséget nagy távolságuk miatt nem lehetett gazdaságosan használni, az új kollégium sietett túladni rajtuk; a józsefvárosit a benne levő házzal eladta, a gyárvárosit pedig 300 forint kárpótlás fejében visszabocsátotta. A fajárandóság kérdését úgy oldották meg, hogy a kamarai igazgatóság 1790. május 11-én évi 48 öl kiutalását rendelte el. A Bibics-alapítvány nagyértékű ingatlanaira természetesen itt is az állam tette rá a kezét; a plébániai és malomjövedelmek pedig az áthelyezés következtében maguktól elestek.

Ilyen kedvezőtlen körülmények közt érthető, hogy a piarista atyák nem nagyon siettek az átköltözéssel. Szomy Lajos házfőnök és plébános Tokody György nagyváradi tankerületi főigazgató sürgetésére csak 1790. január 2-án jelent meg a régóta árván álló ferences kolostor meg szemlélésére. Alaposan utána nézett mindennek: felmérte a szobákat, a telket és a kertet s egyúttal megállapította a halaszthatatlanul szükséges átalakításokat. A vizsgálat eredménye annyira kedvezőtlen volt, hogy maguk az illetékes hatóságok is ingadozni kezdtek. Pillanatra felmerült az egész terv elejtésének gondolata is. Szomy házfőnököt 1790. május 27-én azzal a meghagyással küldötték vissza Szentannára, hogy állapítsa meg, mennyibe kerülne a közben katonai kórházzá alakított rendház visszaállítása. Egy másik rendeletről pedig az tűnik ki, hogy a

császár eredetileg görög keleti szemináriumnak szánta az ütötköpött kolostort, míg a piaristák számára merőben új rendházat és iskolát szándékozott építtetni.

Mindez azonban csak tervezgetés maradt. A jó atyáknak, akik közben hontalanokká lettek hazájukban, 1790 őszére akarva, nem akarva el kellett foglalniok új állomáshelyüket. Szomy házfőnök vezetésével Szücs István, Berzátzy Ádám, Endrődy János, Simoncsics Ince és Gida István tanárok jöttek első honfoglalókként. A tanítás ugyanannyi osztállyal és ugyanolyan beosztással indult, mint Szentannán.

A nyomorúságos helyzet következményei hamarosan jelentkezni kezdtek. A tatarozásra és karbantartásra előirányzott évi 126 forint mindjárt kezdetben elégtelennek bizonyult. 1795-ben a hadi tanácsnak kellett kiutálnia 300 forintot a megrongált templom helyreállítására. A templom mellett azonban a rendház is sürgős javításra szorult. Ezért Ferenc király 1794. október 30-án 1550 forintot utaltatott ki a tanulmányi alapból a tetőzet megjavítására s a legsürgősebb kőműves-, asztalos-, mázólo-, üveges- stb. munkák elvégzésére. 1807-ben a templom tatarozására utaltak ki újabb 261 forintnyi összeget. Mivel azonban ez elégtelennek bizonyult, a rendháznak a maga szegénységéből kellett megtoldania. Utána királyi támogatással próbáltak mély kutat fúrni, de nem találtak iható vizet. Ez annál nagyobb baj volt, mivel a rossz ivóvízhez maláriás levegő társult. Az atyák rengeteget szenvedtek a láztól. Sokan egyáltalában nem tudták megszokni a helyet és már néhány évi temesvári tartózkodás után kénytelenek voltak egészségesebb helyre kérezkedni.

Új alapítás az egész korszakban mindössze kettő történt: a lévai és a nagybecskereki. A *lévaiaknak* régi vágyuk volt a gimnáziumalapítás. Földesuruk, herceg Esterházy Pál útján már 1702-ben kísérletet tettek a piaristarend megtelepítésére; de szegénységük miatt kénytelenek voltak tervükről letenni. Jó száz esztendőnek kellett elmulnia, hogy jámbor szándékuk tette érjen. A közvetlen indítást az adta meg, hogy az 1786-ban feloszlott ferences kolostor fekvőségei 1806-ban nyilvános árverésre kerültek. Mivel az értékes telekre a reformátusok is szemet vetettek, a nagytekintélyű Szentiványi János királyi tanácsos és szeptemvir felelése, a buzgó Bossányi Krisztina minden befolyását latba vetette, hogy a gazdátlan kolostort és templomot a piarista atyák kezére juttassa. Sürgetésének meg is lett a fogantaja: Léva város minden fenntartás nélkül magáévá tette az ügyet, és 1806. április 9-én megbízta Havrantsek János városbíró, hogy indítsa meg a szükséges

tárgyalásokat. Ugyanakkor földesurát, herceg Esterházy Miklóst is közbenjárásra kérte.

A megmozdulás eredménnyel járt. A helytartótanács már 1807. június 2-án értesítette Egerváry Ignác piarista rendfőnököt, hogy nincs kifogása az ellen, ha a rend a bencéseknek odaigért kőszegi gimnázium helyett Léván nyit új iskolát; másrészt felszólította a várost, hogy iparkodjék minél előbb előteremteni a szükséges alapokat. Néhány héttel rá Bars megye is bekapcsolódott az ügybe: 1807. július 6-án felhatalmazta Szentiványi szeptemvirt, hogy nevében érdemleges tárgyalást kezdjen Egerváry rendfőnökkel és Esterházy herceggel. Egerváry 1807. szeptember 27-én közölte feltételeit. Ezek szerint a szükséges épületek rendelkezésre bocsátásán és bizonyos természetbeni hozzájárulásokon (búza, bor, fa, széna) kívül százezer forintos alapítvány letételét kívánta.

A szegény város, mivel a maga emberségéből nem tudott mit kezdeni ezzel a hatalmas összeggel, minden reményét földesurába vetette. És várakozásában nem is csalatkozott: Esterházy herceg 1807. november 28-án kelt válaszában késznek nyilatkozott hét tanár, fejenként 200 forintjával számított fizetésének és tíz rendtag természetbeli ellátásának vállalására. Ajánlkozása olyan nagy lelkesedést keltett megyeszerte, hogy hatása alatt Almásy Ignác főispán az 1808. február 6-án tartott megyei gyűlésen kijelentette, hogy mindaddig, amíg a megye élén áll, fizetéséből évenként 500 forintot a gimnázium céljaira fog áldozni.

Mivel ezzel egyidejűleg a templom és kolostor tatarozására megindított gyűjtés is tetemes összeget, Léva város 1079 forintnyi hozzájárulásával 3364 forintot eredményezett, minden remény megvolt rá, hogy az 1809. évre megnyithatják az iskolát. Ekkor azonban váratlan akadály jött közbe: a katonai hatóságok 1808. augusztus 16-án hadikórháznak foglalták le az épületeket és csak egy évvel rá, 1809. május 17-én adták vissza őket polgári rendeltetésüknek. De május 19-én már újból lefoglalták; ezúttal a nemesi felkelés sebesültjeinek és francia hadifoglyoknak elhelyezésére.

Közben az alapítás ügye annyiban haladt előbbre, hogy Marczibányi István, a kor nagy mecénása 1809. július 23-án 23 ezer forintot helyezett el Esterházy hercegnél azzal, hogy az összeg évi kamata a tanárok ellátására és ösztöndíjak létesítésére fordíttassék. 1811-ben az épületek helyreállítására indított gyűjtés ismét 519 forintot eredményezett. A következő évben Wylt József győri püspök és Havrantsek városbíró 1000—1000, Dombay Ferenc ügyvéd pedig 500 forintot ajánlott fel alapítványul. Léva város közönsége viszont 615 forint 42 krajcárt helyezett kilátásba az épületek

karbantartására. A nagy igyekezet láttára a rend is mérsékelte igényeit. Egerváry rendfőnök 1808. március 10-én kelt levelében kijelentette, hogy megelégszik 11 rendtag után fizetendő 4400 forintra, utóda, Bolla Márton pedig 1813. március 9-én 2750 forintra szállította le követelését.

Emberi számítás szerint tehát minden lehető előkészület megtörtént a kollégium megnyitására. De ekkor megint előre nem látható nehézségek merültek fel. Egyes konkolyhíntőknek ugyanis sikerült elhitetnie, hogy a tárgyalások végtelenbe nyúlását egyes-egyedül a rend által támasztott újabb és újabb követelések okozzák. Ez az alaptalan felfogás sokakban bizalmatlanságot ébresztett a piaristák itánt. Még az illetékes tényezők egy része is készpénznek vette. Így érthető, hogy a vármegye a piaristák helyett a Megváltóról nevezett ferences rendtartományhoz fordult és az ő segítségével próbálta nyélbe ütni a dolgot. A félreértés azonban hamarosan kiderült, s a lévaiak siettek visszatérni eredeti gondolatukhoz. Közben az az örvendetes változás is történt, hogy Marczibányi Imre trencsénmegyei alispán, bátyja elértéktelenedett alapítványa helyett újabb 10.500 forintos alapítványt tett az iskola céljaira.

Ilyen sokféle hányattatás után jött létre 1815. szeptember 14-én a nehezen várt végleges szerződés. E szerint a rend vállalta az egyelőre négyosztályúnak tervezett gimnázium vezetését, a város pedig átadta a tűrhető állapotba helyezett templomot és kolostort s a kezén levő alapítványokat, melyek a sok készülődéshez képest bizony meglehetősen soványak voltak. Egy-egy rendtagra, mivel közben a hercegi uradalom felére szállította le eredeti ajánlatát, mindössze évi 198 forint esett, holott Breznóbányán 622, Podolinban pedig 606 forint jutott átlag egy személyre; igaz, Kalocsán viszont 132, Trencsénben pedig 171 forinttal kellett megelégednie egy-egy rendtagnak.

Most már hamarosan megtörtént az új honfoglalás is. Ennek előfeltételeként Zelinka Mihály igazgató 1815. szeptember 21-én átadta a kőszegi iskolát Imre Elek bencés igazgatónak. Ugróczy Ferenc, az újonnan kinevezett házfőnök és igazgató 1815. október 19-én vette át a vallásalaptól a templomot és rendházat. Nemsokára megérkeztek munkatársai: Pek Ágoston, Zelneki Gáspár, Bartek Mihály, Mojzer Jeromos és Hoffmann Ignác tanárok és Antalnai Bertalan laikus testvér is és november 5-én tartott fényes megnyitó istentisztelet után megkezdték a mindennapi munkát. Mindjárt az első évre 135 tanuló iratkozott be az ország legkülönbözőbb részeiről.

Lévának most már az volt a legfőbb vágya, hogy kisgimná-

ziumát nagygimnáziummá fejlessze. Mecénások bőven akadtak hozzá. Perényi Gábor főispán, Király József pécsi, Kluch József nyitrai, Szabó András kassai püspök, Kazy László, Simonyi Lőrinc, Bars- és Hont megyék, az esztergomi káptalan és mások rövid idő alatt közel tízezer forintot adtak össze. E nagy áldozatkészség láttára Bolla rendfőnök már 1816. szeptember 21-én értesítette a várost, hogy november 1-vel az V. és VI. osztályt is megnyitja. Az új osztályok első tanárai Godin József és Szigly Gábor lettek.

A *nagybecskereki* gimnázium felállításának sürgetésére első-sorban az a körülmény adta az indítást, hogy a nagykiterjedésű Bánságnak a temesvári piarista gimnáziumon kívül semmiféle magasabb iskolája nem volt. Ha tehát valaki Torontál megyéből iskoláztatni akarta fiát, az kénytelen volt a 10—50 mérföldnyi távolságban fekvő Szabadkára, Szegedre, Temesvárra, esetleg Zomborba adni.

Ilyen körülmények közt érthető, hogy Nagybecskereken, mint a Bánság második és Torontál vármegye első városában már a XIX. század harmincas éveiben felmerült e visszás helyzet megszüntetésének vágya. Először felekezeti alapon próbálták megoldani a kérdést. Ambrózy Mátyás bánsági evangélikus főesperes buzgólkodására 1839. október 1-én az evangélikus lelkésztakban *egyesült evangélikus nemzeti grammatikai iskola*, röviden *nemzeti iskola* címen egy négyosztályú kisgimnázium nyílt meg mindössze 31 tanulóval. A tanítást egyelőre a helyi evangélikus lelkészek, Ecsedy János és Benkó György végezték, mindketten két-két osztály vezetését vállalván.

A kezdeményezés azonban nem vált be; főleg anyagi okoból. Az adományok olyan gyéren gyűltek be, hogy a folyó kiadások fedezésére minduntalan az elenyészően csekély tőkét kellett igénybe venni. E miatt az iskola mindvégig kezdetleges maradt; még a leg-
elemibb felszerelést is nélkülözte. Ennek ellenére mégis tíz évig eltengődött. A szabadságharc viszontagságai azonban annyira megviselték, hogy Szathmáry Sámuel főfelügyelő 1850. február 18-án kénytelen volt hivatalosan is megszüntetnek nyilvánítani.

Nagybecskerek közönségét meglehetősen közömbösen érintette a szűkkörű vállalkozás. Hiszen a város urai eleitől fogva hatosztályú teljes gimnázium felállítására gondoltak. Ehhez első lépésként 1838-ban Torontál vármegye közbenjárását és anyagi támogatását kérték. A vármegye lelkesedéssel fogadta az ügyet és segélyül «a felkelő sereg tőkéje után befolyandó egy esztendei kamatoknak summáját» ajánlotta fel. Nemsokára megmozdult a társadalom is. Adamovics Péter nagykereskedő végrendeletében

3480 forint 32 krajcárt hagyott a felállítandó gimnáziumra. Cservenka-Kovács Antal egy búzával megterhelt hajót ajánlott fel ugyanezen célra 17.391 forint értékben. Még többet jelentett, hogy Csörgeő Antal nagybecskereki királyi kamarai ügyész közbenjárására a város 1842-ben 40 ezer forintot hasított ki közpénztárából gimnáziumi alapnak s egyúttal felhívást bocsátott ki Torontál vármegye közönségéhez a nemés célra való adakozásra.

Ezen az alapon azután már meg lehetett kezdeni az érdemleges tárgyalásokat. A város eleinte világi tanárookra akarta bízni leendő iskolájának vezetését. Később azonban, főleg Lonovics József esanádi püspök és királyi főigazgató, úgyszintén Csörgeő Antal ösztönzésére elállott ezen szándékától és a piarista renddel lépett összeköttetésbe. Grosser János rendfőnök Gruber Kal. József szegedi házfőnököt bizta meg a tárgyalások lefolytatásával. A szerződés, mivel minden jól elő volt készítve, már 1843. december 16-án létrejött. A megegyezés értelmében a város kötelezte magát, hogy a szükséges épületeket: rendházat, iskolát és templomot közadakozásból a rend által is elfogadott terv szerint megépítteti, az iskolát ezer forint költségen bebutoroztatja, kisebb tatarozásokra évenként száz forintot engedélyez, rajta lesz, hogy a rendház a kincstári uradalomtól majorságnak megfelelő földet kapjon s végül megígérte, hogy az igazgató (400) és a hattagú tanári testület (á 350) 2500 forintban megállapított évi díjának biztosítására a városi költségvetésben 41.666 forintot elkülönít. Hogy az iskola megnyitására a szerződés aláírása ellenére nem került mindjárt sor, annak oka, hogy az alapítólevél a hivatalos eljárás hosszadalmassága miatt csak 1846. december 9-én nyert szentesítést.

A hosszú késedelemnek legalább megvolt az a haszna, hogy közben elkészültek a szükséges épületek. A serényen folyó gyűjtés ugyanis néhány év alatt 56.712 váltó forintot eredményezett. A legnagyobb összeget, 10.000 forintot Haulik György zágrábi püspök adta. Sokan nem pénzben, hanem természetben, anyagban és fuvarban járultak hozzá az építkezéshez. Így 1845. március 19-én meg lehetett kezdeni a munkát, s 1846 júliusában már készen állott az egész épülettömb. Nemsokára megérkezett a tanári kar is: Gruber József házfőnök és igazgató, Cservényi Alajos, Domanek Alajos, Kulhanek Antal, Pollák János, Zsiga Alajos tanárok és Vinkler János tanárjelölt. Az ünnepélyes megnyitás 1846. október 4-én ment végbe. Az új iskola szükségességét mindennél jobban bizonyítja, hogy mindjárt az első esztendőben 226 tanuló iratkozott be.

Csak átvitt értelemben mondható új alapításnak a *budai*.

egyetemi gimnázium átvétele 1832-ben. Mert valójában nem új iskola megnyitásáról, hanem csak egy már meglévő és közel másfélszáz év óta működő intézetnek piarista vezetés alá helyezéséről volt szó. A gondolat felvetődésére a hajdan nagy hírű iskola fegyelmi viszonyainak meglazulása adta a közvetlen indítást. Mivel ugyanis a tanári kar tagjai rendszerint élemedettebb korokban és jutalomképpen kerültek az intézethez — Korbély Antal igazgató pl. már közel járt a kilencvenhez — a számban rohamosan növekvő ifjúság fékentartása egyre nehezebb problémává súlyosodott számukra. Így történt, hogy 1828. június 10-én néhány nagyhangú kolompos testi megfenyítése miatt a II. humanista osztályban valóságos forradalom tört ki, mely a terem barbár feldúlására s a padok és szekrények izzé-porrá törésére vezetett.

E durva fegyelemsértésre természetesen a külső hatóságok is felfigyeltek és az eset szigorú kivizsgálását rendelték el. Már ekkor felmerült a gondolat, hogy az iskola vezetését valamelyik tanítórendre kellene bízni. Elsősorban a bencésekre és piaristákra gondoltak.

Ilyen körülmények közt a felsőbb hatóságoknak nagyon kapóra jött Bolla Márton rendfőnöknek 1829. november 18-án kelt folyamodványa a helytartótanácshoz, melyben kijelentette, hogy az eddig élvezett 16 ezer forintos tanulmányalapi segély további folyósítása esetén a piaristarend magára vállalná a budai gimnázium vezetését. Anyagi ellenszolgáltatásul mindössze évi kétezer forintot és megfelelő rendház építését kötötte ki. Az érdekelt hatóságoknak, elsősorban a helytartótanácsnak és az egyetemi tanácsnak tetszett az ajánlat. Ezért a helytartótanács 1831. október 31-én utasította Bolla utódját, Grosser provinciálist, hogy az egyetem elnökének bevonásával indítsa meg a tárgyalást Budaváros tanácsával a gimnáziumi épület megfelelő átalakítására. A végleges szerződés 1832. április 7-én került aláírásra. E szerint a rend a gimnáziummal egy fedél alatt levő elemi iskola vezetését is magára vállalta s kötelezte magát, hogy a három elemi osztály tanítását a világi tanítók távozásával fokozatosan rendtagokkal látja el. Ezért a város 1600 forintot fizet neki évente. Az épület egy részének rendházzá való átalakítását a város és az egyetemi alap közösen vállalta, míg a gimnázium fenntartásának évi 2000 forintos költsége a helytartótanács 1832. október 9-én kelt döntése értelmében kizárólag az egyetemi alapot terhelte.

Ezek után már csak a személyi kérdések megoldása volt hátra. Korbély igazgatót 1831. november 22-én végleg nyugdíjazták. Helyette ideiglenesen az iskola első piarista tanára, Nagy Péter, majd 1832. február 6-án végleg Spanyol Glicér vette át az igazgatást.

Az 1832—33 iskolai év kezdetére megérkeztek a tanári kar többi tagjai is : az elemi iskolához Hoffmann Ágoston és Csepelyi Pál, a gimnáziumhoz pedig Purgstaller József, Szigly Gábor, Pintér Jeromos és Zimmermann Jakab. A beiktatást 1832. október 18-án végezte el Frank Ignác egyetemi rektor — ifjúkorában maga is piaristanövendék — számos egyetemi tanár, a helytartótanács, a királyi kamara főtisztviselőinek s Budaváros tanácsának és kiküldött képviselőinek jelenlétében. Mindjárt másnap megkezdődtek az előadások.

A valóságos alapítások mellett nem kevésbé érdekesek a tervezettek. Ezek közül elsősorban az olasz vonatkozásukat kell kiemelnünk, mint amelyek jóideig azzal a reménnyel kecsegtettek, hogy a magyar piaristaságnak esetleg az uralkodóház déli tartományjaiban, nevezetesen Dalmáciában és a lombard-velencei királyságban is sikerül gyökeret vernie. A biztató kezdeményezés sajátos módon Dalmácia déli csücskéből, Raguzából indult ki. A raguzai piarista kollégium ugyanis, bár csak 1777-ben keletkezett, még a nagy forradalom előtt felvirágozott és a francia megszállás idején is tartani tudta magát. Mikor azonban Dalmácia 1814-ben osztrák főhatóság alá került, a raguzai atyáknak ki kellett válniok a római provincia kötelékéből és közvetlenül a generális joghatósága alá kellett helyezkedniök. Ez a körülmény azonban semmit sem vont le a rendház és iskola hatásából. Főnöke, a kitűnő Appendini Orbán atya továbbra is olyan nagy tekintélynek örvendett, hogy a császári kormányzat őt bizta meg a tartomány összes iskoláinak igazgatásával s egyúttal meghatalmazást adott neki új piarista iskolák alapítására.

Appendini mindenekelőtt a tartomány régi fővárosában, Zarában szerette volna meghonosítani rendjét. Azon igyekezett tehát, hogy minél előbb elegendő számú embert nyerjen. Mivel az újonnan felállított raguzai noviciátustól csak évek múlva remélhetett eredményt, 1834-ben merész lépésre határozta el magát : személyesen ellátogatott Bécsbe, hogy ott az idősebb provinciák támogatását kérje. De hiába, mert sem az osztrák, sem pedig a cseh-morva rendtartomány nem volt abban a helyzetben, hogy embert tudott volna neki adni. Appendini azonban nem csüggedt el : Bécsből gőzhajón egyenesen Pestre jött és Grosser rendfőnök előtt is megismételte kérését. És a magyar provinciális megértőbbnek bizonyult, mint osztrák és cseh-morva rangtársa : bár szintén nem bővelkedett emberekben, az 1833—34. iskolai évre mégis Raguzába rendelte Bednarovits János atyát, aki tűrhetően beszélt az olasz nyelvet.

Az első feckét azután hamarosan követte a második és harmadik. Az 1834—35. iskolai évre már Korbonits Béla is Raguzába került és ott maradt 1841-ig. Közben Bednarovits 1839-ben raguzai vicerektor, majd egy év múlva rektor lett és az maradt egészen 1845-ig. 1843-ban harmadik magyar piaristaként a már akkor ismert nevű latin költő, Kricska (Kricskai, Kegyesházi, Budavári) József érkezett Raguzába; de a következő évben már Zarában találkozunk vele mint az ott alapítani szándékolt rendház vicerektorával.

Az 1846. évvel váratlanul Velencébe terelődött át a fejlődés súlypontja. A hirtelen jött változás magyarázata abban keresendő, hogy Schuster Konstantin, a későbbi kassai, majd váci püspök, ekkor azonban még egyszerű piarista tanár, még 1844-ben a lagunák városába került mint gróf Pálffy Alajos velencei kormányzó Ede és Zsigmond fiainak nevelője. Bizonyára az ő ösztönzésére történt, hogy a velencei osztrák kormányzat 1846-ban a magyar piaristák vezetésére bízta a királyi liceumot és a Szent Katalinról nevezett konviktust. Grosser rendfőnök Mihálik Pál tiszteletbeli kormánytanácsost bízta meg a két intézet igazgatásával, míg a konviktusba Bednarovits, Kricska és Polányi Ferenc atyákat küldötte felügyelőként. 1847-ben negyediknek Markovich Antal csatlakozott hozzájuk.

A kísérlet olyan jól bevált, hogy a magyar atyák már külön noviciátus állítására és olasz növendékek nevelésére gondoltak. Ehhez első lépés a padovai rezidencia megszervezése lett volna Bednarovits főnöksége alatt. Mivel így Bednarovits kivált a két intézet kötelékéből, helyébe Chárusz László került konviktusi felügyelő és német tanár minőségben.

Az 1848-i forradalmi események közbejötté azonban egy csapásra véget vetett a biztatóan csirázó fejlődésnek. Mihálik, Markovich, Chárusz, Kricska és Polányi, mihelyt tehettek, hazasiettek. Bednarovits azonban annyira megszokta már az olasz életet, hogy nem tudta kiszakítani belőle magát. Kénytelenségből beállott tehát az Olaszországban állomásozó császári hadseregbe tábori lelkésznek; 1855-ben pedig a veronai katonai árvaház lelki ügyeinek vezetését vette át. Évtizedek multak évtizedek után, s mivel így a magyar rendtartományhoz való viszonya egyre jobban meglazult, 1865. december 22-én pápai engedéllyel a veronai egyházmegye kötelékébe lépett át.

Olaszországon kívül természetesen idehaza is meglehetősen számmal merültek fel kísérletek, melyek hosszabb-rövidebb ideig tartó alkudozások után végül zátonyra futottak. Így pl. tudjuk

hogy a lévai tárgyalásokkal egyidejűleg Kaposvárral is folytak komoly megbeszélések (1811—1812). Hasonló párhuzamosság állapítható meg a nagybecskereki és zombori tárgyalások között. A derék zombori polgárok közel tíz esztendeig (1839—1846) kísérleteztek a rend megnyerésével, és bizonyára nem jóakarattuk hiányán múlt, hogy az alkudozások végül is nemleges eredménnyel végződtek.

Mindenképpen sajnálnunk lehet, hogy nem vezettek eredményre azok a tárgyalások sem, melyek a zágrábi és varasdi gimnáziumoknak, úgyszintén a zágrábi nemesi konviktusnak piarista kézre adását célozták. Pedig jóakarattal itt sem volt hiány. A hivatalos hatóságok a legmelegebb érdeklődéssel kísérték az ügyet; Verhovác Miksa püspök több ízben személyesen vezette a tárgyalásokat, melyeket Bolla rendfőnök bevonásával tartottak a horvát fővárosban (1816—1817). Az anyagi eszközök elégtelensége és az alkalmas rendtagok hiánya azonban itt is elháríthatatlan akadályokat gördített a kielégítő megegyezés elé. Ugyanez áll a fiúmei gimnázium átvételét célzó megbeszélésekről is (1841—1842). Az egészről mindössze annyi lett, hogy a Raguzában már szerepelt Korbonits Béla atya rendfőnöki engedéllyel néhány évre vállalta az első nyelvtani osztály tanítását (1844—1848). Végül említenünk kell még, hogy jegyzőjük, Sebők Antal útján a bajai polgárok is tudakozódtak egy piarista gimnázium alapításának feltételei után (1845). De komolyabb folytatása nem lett az ügynek; legalább nincs rá adatunk.

2. A rendi szervezet változásai. II. József erőszakos reformjai a magyar piarista provincia életében is súlyos megrázkódtatásokat idéztek elő. Az özönével megjelenő rendeletek néhány év alatt szétrombolták külső kereteit, feldúlták belső rendjét, aláásták fegyelmét és hosszú évekre a lét és nem lét kínzó kérdése elé állították az imént még olyan virágzó tartományt. A magyar piaristaság egyik napról a másikra másfél százados létének legsúlyosabb válságába sodródott, és hogy végül mégis ki tudott belőle lábolni, azt elsősorban és mindenekelőtt fennállása óta leghűségesebb kenyeres pajtásának, nagy szegénységének köszönhette. «A piarista-rend eltörlése esetén — olvassuk egy kancelláriai ülés jegyzőkönyvében — csekély alapítványaiból aligha lehetne hamarjában olyan bőven termő tanárképző intézményt létesíteni.»

Az ártalmas reformok sorát az 1781. március 24-én kibocsátott híres nexus-rendelet nyitotta meg, mely egy csapásra felforgatta a középeurópai szerzetesrendek hagyományos rendjét: a császár

szigorúan megtiltott nekik mindennemű külföldi összeköttetést s Rómában lakó egyetemes főnökeik, generálisaik helyett a provinciálisoknak, felügyeleti jog tekintetében pedig a megyés püspököknek és a helytartótanácsnak rendelte őket alá. Bár a rendelet eredetileg a cseh és német kancelláriában készült, a császár egyöntetűség kedvéért Magyarországra is kiterjesztette hatályát s Batthyány primás és a szerzetesfőnökök aggodalmai ellenére ragaszkodott annak betűszerinti végrehajtásához. Így akarva, nem akarva a magyar piaristaságnak is ki kellett szakadnia a rend egyetemének kötelékéből.

II. József azonban nem állott meg félúton; gyors egymásutánban következő rendeleteivel egyre mélyebben nyúlt bele az önállóságra kényszerített provincia életébe. Több intézkedésével szemelláthatólag arra törekedett, hogy a tanári állás tekintélyét a rendi állások és hivatalok rovására emelje. Így pl. a gimnáziumi igazgatóknak és tanároknak megadta mindazokat a jogokat és kiváltságokat, melyeket addig csak a teológiai tanárok és a hitshónokok, ú. n. concionatorok élveztek. Majd egy újabb rendelettel megszüntetett a rendben minden tiszteletbeli címet, rangot és kiváltságot, de ugyanakkor megszüntette a rendi kormányzat szempontjából annyira jelentős kormánysegédi és kormánytanácsosi állásokat is és a kormányzás minden gondját és felelősségét a rendfőnökökre hárította át.

Ez az intézkedés már kétségekívül mélyen belevágott a rend belső életébe. Még tovább ment az 1784. november 30-án kelt rendelet, mely a szó igazi értelmében atomokra bontotta szét a provinciát. A rendelet ugyanis kimondotta, hogy ezentúl minden rendház maga választja közvetlen elöljáróját abszolút, harmadik szavazás esetén pedig viszonylagos szótöbbséggel. A választást a helyettes házfőnök vezeti. A rendfőnöknek mindössze annyi köze van hozzá, hogy megerősíti, illetve nyilvánvaló alkalmatlanság esetén megsemmisíti a választást. A házi másodfőnöki és más kisebb rendi tisztségek betöltésének joga ezentúl kizárólag a házfőnököt illeti.

Mikor azonban a rendelet a házfőnököt így szinte korlátlan hatalmú úrrá tette a maga házában, ugyanakkor volt gondja arra is, hogy a rendfőnöki hatalmat jóformán semmivé zsugorítsa össze. Kimondotta ugyanis, hogy a rendfőnök ezentúl csak abban az esetben helyezheti át a rendtagokat egyik házból a másikba, ha nagyon nyomós okok szólnak az áthelyezés mellett; hasonlóan látogatást, vizitációt csak akkor és ott végezhet, amikor és ahol valami fontos esemény vagy körülmény okvetlenül szükségessé teszi személyes jelenlétét.

Könnyű elgondolnunk, milyen nagyfokú erkölcsi és fegyelmi lazulás fakadt ezen szerencsétlen rendelkezések nyomán, melyeket a kicsinyes rendszabályok egész légiója kísért. A provinciálisok (Orosz Zsigmond, 1766—1782, Conrádi Norbert, 1782—1785, Königsacker József, 1785—1790) minden tőlük telhetőt megtettek ugyan a fenyegető veszedelmek elhárítására, úgyszólván állandóan kértek-könyörögtek, de a kancellária és az udvari egyházi bizottság konok következetességén hajótörést szenvedett minden igyekezetük. És hogy teljes legyen a veszedelem, a rendi utánpótlás is egyre nagyobb nehézségekbe ütközött. Az egyetemes papnevelők fellátása és látogatásuk kötelezővé tétele ugyanis gyakorlatilag egyet jelentett a noviciátus megszüntetésével. «A bölcseletnek és a hittudománynak — olvassuk az egyetemes papnevelők első elképzelését tartalmazó 1782. augusztus 23-i rendeletben — a szerzetes házakban való partikuláris tanítása mindig hiányos volt és az is marad, tehát meg kell szüntetni. A szerzetesrendek ezentúl csak akkor vehetnek fel ifjakat a noviciátusba, ha azok már befejezték tanulmányaikat s húsz és néhány évesek . . . 1783. november 1-vel minden rendben és szerzetben szűnjenek meg a házi tanfolyamok ; a tanulmányait végző ifjúság az egyes országok szerint egyetemekre vagy líceumokra helyeztessék át s addig maradjanak ott, míg betöltik a 24 éves kort és a felszentelést elérik.»

Szerencsére azonban a rendelet eredeti nyers formájában sohasem került végrehajtásra. A piarista növendéknevelés rendszere lényegében továbbra is a régi maradt. A rend kiáltó szegénysége itt is megbecsülhetetlen szövetségesnek bizonyult ; egyfelől ugyanis elfogadható jogcímet adott a papnevelőkben kívánt magas tartásdíjaktól való húzódozásra, másfelől az égető emberhiánnyal párosulva kitűnő ürügyül szolgált a növendékeknek azonnali munkábaállítására.

A ma bizonyossága azonban semmiképpen sem tudta eloszlatni a holnap gondját. A jövő kiszámíthatatlansága állandóan Damokles kardjaként lebegett a magyar piaristaság egyetemének feje fölött. Különösen a fiatal nemzedék sínylette meg ezt a kínos állapotot. A már beöltözött, de fogadalmat még nem tett növendékek állandó bizonytalanságban vergődtek jövőjüket illetőleg. Nem csoda tehát, hogy sokakban meggyengült a hivatástudat s kihűlt a rendhez való ragaszkodás érzése. Sok volt közöttük az elégületlen és lázongó. E meghasonlott lelkek nagy része azután távozással oldotta meg maga számára a kínzó problémát. A kilépések annál gyakoribbakká váltak, minél sűrűbben hangzott fel a pesszimista kuvikok baljós káromása, hogy a piaristák sem kerülnek el a többi rend sorsát, a feloszlást.

A helyzet napról-napra aggasztóbbá vált. A magyar piaristáságot egyidejűleg a benső összeomlás és a külső széthullás veszedelme fenyegette. Ezt pedig, tekintettel iskoláinak nagy számára, az államhatalomnak is érdekében állott megakadályozni. Ezért József császár már a nyolcvanas évek derekán ismételtén kijelentette, hogy nem szándékozik eltörölni a piaristarendet, hanem ellenkezőleg újjá akarja szervezni. Reformtervezete nem is váratott sokáig magára. A helytartótanács már 1786. április 28-án tartott üléséből kifolyólag megküldötte Königsacker rendfőnöknek. A tervezet azonban annyira radikális és a piaristarend szellemétől annyira idegen volt, hogy maga a császár is kénytelen volt elejteni s 1787. február 22-én kelt udvari rendeletében kijelenteni, hogy a rend átszervezése egyelőre elmarad, következésképpen a provincia továbbra is megmarad eddigi alapítványainak, házainak és lelkipásztori teendőinek birtokában.

A császár megnyugtató ígérete a rend fenntartását illetőleg elhárította a közvetlen veszedelmet, de nem szüntette meg a benső bajokat. A rendi fegyelem s vele a tanítási buzgóság elhanyaglásának tünetei napról-napra szembetűnőbben mutatkoztak. A szomorú jelek végre a hivatalos hatóságokat is gondolkodóba ejtették és cselekvésre késztették. A helytartótanács 1788. november 6-án kelt leiratával felszólította Königsacker rendfőnököt, hogy néhány kiválóbb rendtársának bevonásával tegye beható vizsgálat tárgyává, hogyan lehetne helyreállítani a szétszűllött fegyelmet s az eredményről tegyen sürgős jelentést, hogy azután az ajánlott eszközöket azonnal és kellő eréllyel alkalmazásba lehessen venni.

Königsacker természetesen sietett megragadni az alkalmat. Már 1789. január 26-án felterjesztette véleményes jelentését, melyben a szerzetesi fegyelem helyteállításának eszközeiként a régi rendfőnöki hatalom, a rendkormányi tanács, a legalább egy évig tartó noviciátus és a külön rendi filozófia visszaállítását jelölte meg. A házfőnöki állás betöltésére azt a megoldást ajánlotta, hogy a házfőnököket, akik egy személyben igazgatók is lennének, ezentúl a rendfőnök és tanácsa nevezze ki azon három jelölt közül, akiket a helytartótanács alkalmasoknak tart az igazgatóságra. Lényegében ugyanerre az eredményre jutottak a tanácsadásra felszólított rendtársak: Jakoss Ambrus podolini, Vankovits Tódor privigyei, Somy Vilmos kőszegi, Lelovits Ignác nagykarolyi, Kruzi Márton kecskeméti, Bolla Ede nyitrai, Cetto Benedek tatai, Pállya József kisszebeni és Belloth József pesti házfőnökök is, akiknek véleményét a magáéval együtt szintén felterjesztette a rendfőnök.

A helytartótanács már február 25-én tartott ülésében beható

tárgyalás alá vette az eléje terjesztett javaslatokat, és nagy egészségben elfogadásukat ajánlotta. Ugyanerre az álláspontra helyezkedett az udvari kancellária is. Jól megokolt véleményében ajánlotta a rend ünnepélyes megerősítését, a noviciátus visszaállítását, a fogadalomtételnek a papnevelő intézetbe való belépés elé helyezését és a provinciálisi jogkör kiterjesztését, beleértve a házfőnöki állásra való jelölés jogát is ; ellenben nem véleményezte a kormánysegédi és tanácsosi cím, illetve hivatal visszaállítását.

És a császár ezúttal hallgatott a józan ész szavára. 1789. november 18-án kelt nagyfontosságú rendeletében mindenekelőtt ünnepélyesen kijelentette, hogy a piaristarend feloszlatására vonatkozó híresztelések teljesen alaptalanok, és egyenesen felszólította a rendfőnököt, hogy cáfoljon meg minden ilyen mende-mondát. Hasonlóan utasította a főigazgatókat, hogy minden iskolában hirdessék ki a rend ünnepélyes megerősítését, hogy így — mondotta — azok a tanulók, akik esetleg hivatást éreznek magukban a piaristaságra, tisztán lássanak a dologban.

A jövő szempontjából nem kevésbé fontos volt annak megengedése, hogy ezentúl a retorikai osztályból is vehessen fel növendékeket a rend, azokat a szerzetesi életbe való bevezetés mellett egy álló esztendeig különböző nyelvekre, számtanra és a nyilvános iskolai tanításhoz szükséges egyéb hasznos ismeretekre taníthassa, s utána a fogadalomtételhez megkívánt kor eléréséig az alsóbb osztályokban tanításra foghassa. Ez ugyanis lényegében egyet jelentett a noviciátus és a régi tanulmányi rend visszaállításával.

Nem emelt kifogást a császár a rendfőnöki jogkör visszaállítása ellen sem, sőt azt a renden kívül álló tagokra is kiterjesztette. Csak két pontban alkalmazott megszorítást : a házfőnökválasztásban csak arra engedett jogot a provinciálisnak, hogy az elüljáróságra alkalmatlan rendtagokat kizárja a választásból, s az egyes házak vizitációját csak olyan esetekben engedte meg neki, melyeket levélváltással nem lehetett elintézni.

Erkölcsei és fegyelmi tekintetben általában szemmelláthatólag azon igyekezett József, hogy mindenestül visszaállítsa a régi rendet. Ezért sietett kiemelni, hogy sohasem volt szándékában erkölcsi viselkedés és a szabályok megtartása tekintetében akár csak egy rendtagot is kivonni a rendfőnök illetékessége alól. Ugyanez okból még a renden kívül működő tagoknak is szigorúan megtiltotta a civilruha viselését, az oktalan költekezést és újabb házitanításág vállalását a helytartótanács beleegyezésétől tette függővé. A bölcséleti tanulmányok végzése tekintetében és az iskolai felügyelet kérdésében azonban mereven elzárkózott minden engedmény elől.

Mikor II. József kiadta ezt a rendeletet, napjai már meg voltak számlálva. Részben ez magyarázza feltűnő elhajlását korábban olyan hajthatatlan makacssággal követett elveitől. Engedett a sok oldalról jövő sürgetésnek, és a magyar piaristaság fejről elvonta az örökké fenyegető Damokles-kardot. De a teljes *restitutio in integrumról* még mindig nem akart tudni. Ez csak utóda alatt következett be. II. Lipót 1790. július 24-én kelt rendeletében megengedte, hogy a provinciális és a házfőnökök választása a választás módját és a hivatalok időtartamát illetőleg egyaránt a rend törvényei és régi szokásai szerint történjék, újból megengedte rendfőnöki kormánysegédek és tanácsosok választását, az egyetemes papnevelő intézetekben tanuló növendékeknek elengedte a negyedik teológiai évet, s végül azon óhajának adott kifejezést, hogy a rend a szerzetesi életet és fegyelmet illető összes pontokban a lehető leglelkiismeretesebben alkalmazkodjék a fennálló szabályokhoz.

A veszély tehát elmúlt. De nem nyomtalanul. A magyar piaristaságnak igen nagy árat kellett fizetnie II. József erőszakos reformjaiért. Nagy volt mindjárt az emberveszteség. A rendtagok létszáma kilenc esztendő alatt közel kilencvennel apadt. Míg ugyanis az 1782. évi *familia domusok* 418 embert mutatnak ki, az 1790. évek már csak 329-ről tudnak számot adni. Különösen a fiatalabb évjáratok fogyatkoztak meg feltűnően. Sok növendék nem bírta ki az évekig tartó kínos bizonytalanságot és másfelé próbálta megoldani jövője kérdését.

De még nagyobb volt az erkölcsi veszteség. A lét bizonytalansága, a szerzetesi fegyelem tudatos lerombolása és az elüljárói tekintély lejáratása sok rendtagban felszabadította az alacsonyabb ösztönöket. Az áldozatos hivatásérzet helyét sokakban a kényelmes megélhetés vágya foglalta el, s mivel ezt kint a világban sokkal inkább remélhették, mint bent a bizonytalan jövőjű szerzetben, aki csak tehetett, kifelé próbált elhelyezkedni. Így érthető, hogy az 1790. évi familia nem kevesebb, mint 57 rendtagot mutat ki renden kívüli működésben. Legtöbbször a tanárok nélkül szűkölködő volt jezsuita gimnáziumokba, Kassára, Komáromba, Pozsonyba, Sopronba, Székesfehérvárra stb. özönlöttek, de igen tetemes volt a főúri nevelők és táborigényesek száma is.

Az 1790. július 24-én kelt királyi rendelet, mint láttuk, a régi állapothoz való visszatérést mondotta ki elvül. Csak egy tekintetben tett kivételt: változatlanul érvényben hagyta az 1781. március 24-i nexus-rendeletet. Így a magyar provinciának akarva, nem akarva továbbra is önállóan, *autonomnak* kellett maradnia. Ez a

körülmény szükségképen maga után vonta a rendfőnöki jogkör kiterjesztését: a magyar provincián belül ezentúl a generálist megillető joghatóságot is a provinciális gyakorolta. Ez külsőleg abban jutott kifejezésre, hogy a rendtagok az 1790. évi királyi megerősítés óta nem a generálisnak, hanem a provinciálisnak tették fogadalmukat. A királyi rendeletek a rendfőnök joghatósága mellett ismételten hangoztatták ugyan a megyéspüspökök, sőt eleinte a helytartótanács felügyeleti jogát is; ez azonban a gyakorlatban alig jelentett valamit.

Nagy változást jelentett az is, hogy a káptalan ezentúl nem jelölte, hanem választotta a rendfőnököt. Ez természetes következménye volt a generális kinevező, illetve megerősítő joga megszűnésének. A választás módozatait először az 1782. évi váci nagykáptalan szabályozta. Kimondotta ugyanis, hogy a választás jelölés nélkül szótöbbséggel történik és három évre szól. A három év leteltével a volt rendfőnököt újból csak az összes szavazatok öthatodával — *e sex suffragiorum partibus partes quinque habere debeat* — lehet megválasztani.

Az első választott rendfőnök, Conrádi Norbert, 46-ból 29 szavazattal nyerte el hivatalát. Még egyszerűbben alakult a helyzet az 1785. évi nyitrai káptalanon, melyen az új rend értelmében már csak a rendházak választott főnökei vettek részt, szám szerint 18-an. Mivel Conrádi már előbb meghalt, a megjelentek 17 szavazattal, tehát egyhangúlag, Königsacker pesti házfőnököt választották meg. II. József halála után Perczel Imre az 1790. évi nyitrai káptalan összehívójában már kifejezetten az 1782-ben megállapított rendre hivatkozott. Ehhez képest a jelölés véglegesen elmaradt s a választás mindig egyetlen személyre szólt.

A választással együtt kifejlődött a rendfőnök utódkinevezési joga is arra az esetre, ha hivatali ideje letelte előtt halna el. A kinevezett utód jog szerint az új rendfőnök megválasztásáig vitte a rendfőnöki tisztelet. Abban az esetben, ha az elhalt provinciális nem nevezte meg utódját, az első asszisztens, ennek akadályoztatása esetén pedig a második asszisztens illette meg a provincia kormányzásának joga; ha pedig mind a kettő elhalna, illetve akadályozva volna a kormányzat vitelében, annak a háznak főnöke lesz a helyettes rendfőnök, amelyikben az elhalt rendfőnök székel. Ezt megelőzőleg az 1782. évi káptalan úgy szabályozta a kérdést, hogy az esetben, ha még az első évben hal meg a megválasztott rendfőnök, tanácsa válassza meg utódját, ha pedig a második év vége felé húny el, akkor az első asszisztens helyettesítse és ő hívja össze a harmadik évben esedékes káptalant. Az 1793. évi kiskápta-

lan azonban II. Lipót többször idézett rendeletére való hivatkozással kifejezetten érvénytelenítette ezt az intézkedést, az 1799. évi pedig egyenesen megkérte Pállya István rendfőnököt, hogy írásban nevezzen meg valakit, aki tovább viszi helyette a rendfőnöki tiszteletet. Az írás természetesen titkos marad s lepecsételten őriztetik Pesten.

A kijelölési jog hamarosan életbe is lépett. Dományi Márk (1802—1805) már elődjének, Pállya Istvánnak (1796—1802), Bolla Márton (1809—1831) pedig Egerváry Ignácnak (1805—1809) írásbeli jelölése alapján nyerte el a rendfőnökséget. A három éves időtartamra szóló kikötés ellenben mindjárt kezdetben megbukott. Már az 1790-ben megválasztott Perczel Imre közel hat esztendeig, 1795. június 28-án bekövetkezett haláláig kormányozta a provinciát. Még feltűnőbb Bolla Márton és Grosser János esete; az előbbi 22, az utóbbi pedig 16 évig tartotta kezében a kormánygyeplőt. Az előbbit négy nagy- (1811, 1817, 1823, 1829) és három kiskáptalan (1814, 1820, 1826), az utóbbit pedig három nagy (1832, 1838, 1844) és két kisgyűlés (1835, 1841) választotta meg. Másfél emberöltőn át tehát két ember tartotta kezében a provincia sorsának intézését.

A rendfőnökválasztással együtt gyökeresen megváltozott a rendfőnöki tanács összeállításának módja is. A jelölés helyébe itt is a választás elve lépett. Megváltozott a tanácstagok száma is. Az 1782. évi káptalan kimondotta, hogy ezentúl a rendfőnök mellett mindig hat asszisztensnek kell lennie, négynek külön jogkörrel, kettőnek a nélkül; kettőnek állandóan a provinciális oldalán, tehát Pesten kell laknia, négynek pedig a vidéken. A választást olyképen szabályozta a káptalan, hogy az első három asszisztentst a rendfőnök kilenc jelöltje közül kell választani, a másik hármat pedig az arra érdemes rendtagok közül, tekintet nélkül arra, hogy szerepelnek-e a jelöltek közt vagy nem. A megválasztottak hivatali ideje épúgy, mint a rendfőnöké, három esztendőre szült; újból csak ötharminc szótöbbséggel lehetett megválasztani őket.

Az 1785. évi rendezés, mint láttuk, megszüntette a rendfőnöki tanácsot, és csak II. Lipót király nevezetes rendelete adta ismét vissza az asszisztensek választásának jogát. Az 1790. évi káptalan ebben a tekintetben is az 1782. évi alapokra helyezkedett vissza, s az akkori határozatokat mindössze azzal toldotta meg, hogy az időközben elhalt asszisztens helyébe a rendfőnöki tanácsnak, a konzisztóriumnak jogában áll új asszisztentst választani. Erre első példa Bolla Márton, a későbbi rendfőnök helyettesítése volt az 1805-ben elhalt Sárváry Ferenc helyébe. Egyébként az asszisztensek számát, munkabeosztását és tartózkodási helyét illetően minden

a régiben maradt. Legfeljebb a részleteket körvonalozták pontosabban; pl. kimondták, hogy a két pesti asszisztens eltartásának költsége a pesti házat terheli, úgyszintén, hogy egyiküknek mindig el kell kísérnie a rendfőnököt atyai látogatásaira.

A rendfőnöki tanács hatos száma első ízben 1808-ban változott meg. Ez évben ugyanis a váci tartományi káptalan kimondta, hogy a rendfőnök mellé a hat asszisztensen kívül két konzultort is kell választani ugyanolyan jogokkal és kiváltságokkal, mint az asszisztensek. Azt is elhatározták, hogy a konzultorokat kizárólag a pesti rendház arra érdemes atyái közül fogják választani. Elsőknek Szücs István egyetemi tanárt és Hegedüs Alajost választották meg.

Újabb bővülés 1844-ben állott be a tanács összetételében: a váci nagykáptalan Grosser János rendfőnök indítványára kimondta, hogy a rendházak és a rendtagok számának megnövekedésére való tekintettel ezentúl eggyel több asszisztentst és konzultort fognak választani. Így a tanács tagjainak száma 8-ról 10-re emelkedett. (6 + 1 asszisztens, 2 + 1 konzultor.)

A szám mellett állandóan hullámzott a választás és a jelölés módja is. 1793-ban kimondták, hogy az asszisztensek az időközi, másnéven kiskáptalanokon is újra választandók. 1799-ben pedig úgy rendelkeztek, hogy amennyiben a jelöltek közül első szavazásra senki sem kapná meg a kívánt szótöbbséget, a második szavazásnál már csak arra a két jelöltre kell szavazni, akik elsőízben a legtöbb szavazatot kapták.

A jelölésnél eleinte azt az eljárást követték, hogy a rendfőnök az előző asszisztensek mellé annyi jelöltet állított, hogy az összes jelöltek száma elérje a kilencet. De ezt sem tartották meg. 1805-ben a volt asszisztensek mellé már 8, 1808-ban pedig 16 jelöltet állítottak. 1820-tól kezdve különbséget tettek a *jelölés* és a *felemlítés* közt olyképpen, hogy a rendfőnök jelölt bizonyos — nagyon változó számú — rendtagot és utána még felemlített szintén változó számú atyát, akik közül a három első asszisztens után bárkit meg lehetett választani. A konzultorok jelölése éppen úgy történt, mint az asszisztenseké, mégis azzal a különbséggel, hogy konzultoroknak elsősorban azokat jelölték, akik az asszisztens választásnál kisebbségben maradtak. Meg kell még jegyeznünk, hogy az 1790. évi nagykáptalan Perczel Imre rendfőnök indítványára a volt provinciálisoknak is megadta az asszisztenseket megillető jogokat.

Nagy változáson ment át a házfőnökválasztás is. Már az első jozefinista káptalan, az 1782-i egy külön bizottságra bízta a házfőnökök jelölését. A bizottság összesen 13 tagból állott: a rend-

főnökből, a 6 asszisztensből és 6 választott házfőnökből. Az 1790. évi nagykáptalan minden változtatás nélkül elfogadta ezt a rendszert. A bizottság házfőnök-tagjainak választása először a rendfőnök jelölése alapján történt. Elsőnek Grosser János nem élt jelölő jogával 1832-ben, még pedig azzal a megokolással, hogy látni akarja, kik felé hajlik a káptalan bizalma. Az első sikeres szavazás lezajlása után aztán 11 tagot jelölt a legtöbb szavazatot nyert tagok közül, s a hiányzó 5 rektorválasztót már csak ezek közül lehetett választani. Még tovább ment Grosser az 1838-ban: egyáltalában nem élt jelölő jogával s a rektorválasztók megválasztását egészen a káptalan tetszésére bízta. 1844-ben pedig már az egyes rendházak képviselőit, az ú. n. vokálisokat is bevonták a választásba oly módon, hogy a 10 asszisztens és konzultor mellé 5 házfőnököt és 5 képviselőt választottak.

Ez az eljárás azonban csak a nagykáptalanokra vonatkozott. A kiskáptalanokon egyedül a rendfőnököt illette a jelölés joga; természetesen tanácsának meghallgatásával. A konzisztórium tagjait ugyanis ebben a kérdésben döntő szó, *votum decisivum* illette meg.

A II. József reformjai következtében előállott új helyzet lényegesen megnövelte a tartományi gyűlések, káptalanok jelentőségét is. Így mindjárt változás állott be az összehívás jogcímében. Mig ugyanis előbb csak a generális előzetesen kikért engedélyével lehetett káptalant hirdetni, 1790-től kezdve az engedélykérés egészen elmaradt s helyébe a rendi szabványokra való hivatkozás lépett: *de consilio PP. Consistorialium* (1796, 1802), *de more Instituti et de consilio PP. Assistentium* (1808), *de more et lege Instituti nostri* (1814), *iuxta leges et morem Instituti nostri* (1820, 1826, 1832, 1838, 1844).

Hasonló változást figyelhetünk meg a hat évenként rendszeresen megtartott kiskáptalanoknál is. Perczel Imre 1793-ban még Lipót királynak és VI. Pius pápának a bécsi püspöki gyűlésen adott felhatalmazása alapján hirdette meg a kisgyűlést, utódja, Pállya István ellenben az 1799. évi kiskáptalan összehívó levelében már semmiféle külső engedélyre nem hivatkozott. Hasonlót találunk több későbbi kisgyűlésnél (1805, 1827, 1847). Máskor *rendi törvényeink alapján* (1811), *muneris sui ratione* (1817) vagy *ex more et lege Instituti nostri* (1823, 1835) hívták össze a gyűlést.

A nagykáptalanok személyi összetételében nem állott be semmi változás: tagjai továbbra is azok maradtak, akik az előző korszakban voltak, vagyis a) jog szerint a rendfőnök, az asszisztensek és konzultorok, továbbá az egyes házak főnökei, illetve titkos szavazás útján szótöbbséggel választott képviselői, az ú. n. vokáli-

sok, b) kiváltság alapján a volt generális asszisztens, a volt rendfőnökök és a kisebb házak, ú. n. rezidenciák fejei.

Annál nagyobb változatosságot látunk a kiskáptalanok összetételében. Eleinte még ragaszkodtak a XIII. Kelemen pápától megállapított kilences számhoz. Pl. az 1793. évi gyűlésen a rendfőnökön (Perczel), volt rendfőnökön (Königsacker) és az asszisztenseken kívül mindössze egy házfőnök volt jelen. De már az 1796. évi nagykáptalan gyökeresen megváltoztatta a helyzetet, amennyiben kimondotta, hogy a kisgyűlésbe a rendfőnöki tanács tagjain kívül a szomszédos hat rendház főnöke is meghívandó. Ezt később odamódosították, hogy a szomszédos házak helyett inkább a nagyobb és tekintélyesebb kollégiumok főnökeit hívták meg. De mellettük igazgatók, sőt egyszerű tanárok is meghívást nyertek. (1847-ben pl. egy igazgató, egy gimnáziumi és egy teológiai tanár.) Így a kisgyűlés tagjainak száma folyvást emelkedett. 1805-ben 14, 1817-ben, 1823-ban, 1829-ben 15, 1811-ben 16, 1847-ben pedig 21 volt.

Mindent összevéve tehát a harmadik korszak benső fejlődésének főjellegzetességét a demokrata gondolat előtérbe jutása adja meg: az egymást követő kis- és nagykáptalanok mindegyre azon igyekeztek, hogy minél nagyobb beleszólást harcoljanak ki maguknak a rend ügyeinek intézéséből. És törekvésük, a megfelelő ellensúly hiányában, jórészt eredménnyel is járt. Hiszen a római központ ellenőrző és fékező szerepe egészen kiesett, a püspöki kar felügyeleti joga pedig inkább csak elméleti volt. Ilyen körülmények közt a rendfőnökökre hárult volna a feladat, hogy körültekintően állítsanak a túlságosan demokratikus színezetet nyert fejlődésnek. De maguk is sokkal inkább függtek a rendi közvéleménytől, sem hogy rá tudták volna szálni magukat valamilyen kezdeményezésre. Bizonyos, hogy Bolla és még inkább Grosser hosszú rendfőnöksége ebben a tekintetben nem vált javára a rend fegyelmi életének, mert minden újabb megválasztásukat újabb és újabb engedelményekkel voltak kénytelenek megvásárolni. A történeti igazság nevében azonban azt is hozzá kell tennünk, hogy a jó piarista atyák csak koruk gyermekeinek bizonyították magukat, mikor a szigorú szerzetesi fegyelmen tágítani és a rendi szervezetet demokratizálni törekedtek.

3. A rend anyagi viszonyai. II. József uralkodása anyagi tekintetben is súlyos megrázkódtatásnak tette ki a piaristarendet. Alatta az addigi bajokhoz: az alapítványok csekélységéhez, a tőkék nem mindig gondos és körültekintő kihelyezéséhez és az iskola-fenntartás növekvő terheihez, még újabb, minden korábbinál súlyo-

sabb járult : a növendéknevelés megoldhatatlan kérdése. Eddig ugyanis a növendéknevelés szigorúan házi alapon, a noviciátusban s a rendi filozófiai és teológiai stúdiumokban történt, s ezért nem jelentett különleges megterhelést. Mióta azonban a piarista kispapokat is Egerbe és Pestre kellett küldeni a bölcséleti és hittudományi tanfolyam végzésére s utánuk viszonylag magas tartásdíjat kellett fizetni, szinte leküzdhetetlen akadály elé került a provincia. Hiszen növendéknevelésre szolgáló alapja Mária Terézia trencsényi alapítványán kívül egyáltalában nem volt ; ezért kényszerült a rendi stúdiumok helyeit az egyes rendházak hullámzó gazdasági viszonyai szerint folyton váltogatni. Növendékeinek Egerbe és Pestre küldésével tehát olyan terhet kellett magára vállalnia, melyre semmiféle néven nevezhető fedezete nem volt.

Igy szegény Königsacker rendfőnöknek nem volt mást mit tennie, mint állandóan a rohamosan növekvő adósság elengedéséért könyörögni. 1786-ban az egri egyetemes papnevelőben fennálló 846 forint 98 krajcár tartozás törlesztését kérte. A császár azonban azt felelte neki, hogy a tartozás kiegyenlítésére forduljon segítségért a jobb alapítványokkal rendelkező házakhoz. De, hogy a jó tanács mennyire nem vezetett célhoz, mutatja, hogy a következő évben viszont a pesti központi szemináriumban tanuló 15 piarista teológus után járó 3000 forint elengedéséért volt kénytelen koldulni a rendfőnök. De a császár most is ridegen elutasította ; arra hivatkozott, hogy a piarista rendtartománynak a rendelkezésére álló anyagi eszközökkel nem 300, hanem 343 egyént kellene eltartania. Az uralkodó okfejtésének alapja a helytartótanács egy ekkortájt készített kimutatása volt a rend vagyoni helyzetéről, mely 68.390 forint bevétellel szemben 70.287 forint kiadást tüntet fel. Mivel pedig a császár szerint 200 forint untig elegendő egy ember egy évi eltartására, nyilvánvaló, hogy a rend nehéz helyzetének csak a hozzá nem értő rossz gazdálkodás lehet az oka. Ez azonban csak üres beszéd volt, mert 200 forintból egy rendtagot eltartani s mellette a közös életből adódó jelentékeny kiadásokat fedezni, akkor sem lehetett. Nem csodálhatjuk tehát, hogy két évvel később ismét 16 pesti kispap tartásdíjának elengedéséért volt kénytelen könyörögni Königsacker.

Nem kevésbé súlyos anyagi megterhelést jelentett a túlméretezett iskolafejlesztő politika. A császár ugyanis abból a meggyőződésből indulva ki, hogy a háromosztályú kisgimnáziumok teljesen feleslegesek, a rendi iskolák közül a debrecenit, rózsashegyit és tokajit, illetve most már sátoraljaújhelyit szintén teljes gimnáziumokká akarta kifejlesztetni, a nélkül azonban, hogy az alapít-

ványok megfelelő emeléséről is gondoskodott volna. 1789. június 24-én kelt rendeletével egyszerűen felszólította Königsacker rendfőnököt, hogy a következő iskolai évre gondoskodják a három intézetnek megfelelő számú humanista tanárral való ellátásáról.

A rendfőnököt nagyon kínos helyzetbe hozta a váratlanul jött császári rendelkezés; nemcsak azért, mert nem volt bővében az alkalmas tanároknak, hanem az anyagi eszközök elégtelensége miatt is. Pl. a sátoraljaújhelyi atyák az elhamarkodott áttelepítés következtében valósággal nyomorogtak. «Tokaiából Ujhelybe vittek bennünket a kegyelmes rendelkezések — olvassuk Berencs házfőnök 1789. november 22-én kelt megható hangú kérvényében. — Amott a kevés fundációból négyen nehezen; itt ugyanazon kevésből haton ezekben a szorongató időkben tellyességgel nem élhetünk... Emberek vagyunk, ennünk s innunk, ruházkodnunk, élnünk kell, hogy szolgálhassunk. Az élelemlről való gondoskodás kárt téssen külső hivatalunkban: mert ha egész eszünket arra fordítjuk, mit eszünk, mivel ruházkodunk, mi marad belőle eskütt és parancsolt hivatalunkra? . . . Örömet szolgálunk a Fejedelemnek, az Hazának, de legalább legyen mit ennünk. Alázatos leborulással könyörgök a Felséges Tanács előtt, méltóztasson velünk a hazai Iffiuság kedviér és mint Tanítókkal, Istenre nézve is, mint szegényekkel irgalmasságot tselekedni. Látya a nagy Isten, nem tudok hová fordulni a nagy szükségben. Attól méltán tartok, ne hogy a Professorok nem tudván őket miből tartani, szükségeket pótolni az iffiuság hátra maradásával itt hagyjanak s oda mennyenek, ahol enniek adhassanak.»

Rózsahegyén szintén nehéz volt a helyzet. A csekély alapítvány nem bírta el még két ember eltartását sem. A rendfőnök őszintén jelentette ezt a helytartótanácsnak keresztül Bécsbe. De a császár hajthatatlan maradt; kijelentette, hogy a két humanista tanárt, ha törik vagy szakad, okvetlenül el kell küldeni Rózsahegyre. De különben — kérdezte gúnyosan — miért van szükség Rózsahegyén tíz rendtagra, holott a gimnázium ellátására hat ember is elegendő? Ha beteges vagy munkaképtelen nyugdíjas van közöttük, azt haladéktalanul küldjék a szentgyörgyi üdülőházba.

Mikor azonban II. József így szinte a végső határig igénybe vette a rend munkabírását, ugyanakkor nem érezte kötelességének teherbíró képességének megfelelő arányú növelését. Ellenkezőleg mereven elzárkózott minden nagyobb arányú és állandóbb jellegű segélyezés gondolata elől; magát az intézményt, a szerzetet nem, legfeljebb tagjait volt hajlandó támogatni. A rendi gimnáziumok igazgatóinak már 1784-től kezdődőleg évi 200, a kisgimnáziumok

igazgatóinak pedig 150 forint fizetést utaltatott ki a tanulmányi alap terhére. 1789. június 24-én ezt odamódosította, hogy a következő iskolai évtől kezdve az igazgatók csak 100 forintot kapjanak, de viszont a tanárokat is 50—50 forint illesse meg. Még bölcsen hozzátette: joggal el lehet várni, hogy a rendházak terhén, ami az ellátást illeti, könnyítve lesz, mert a tanárok és igazgatók a szükséges apróbb dolgokat, melyeket eddig csak a rendháztól várhattak, ezentúl maguk szerzik be, tehát ilyen kiadásokkal nem terhelik többé a rendházakat. Könnyű azonban elgondolnunk, hogy a segítyezésnek ez a módja sokkal többet rontott a rend fegyelmi állapotán, mint könnyített kollektív terhein.

Magán a renden csak olyan orvossággal akart segíteni a császár, mely az ismert latin közmondás szerint rosszabb magánál a betegségnél, melyet gyógyítani akarunk vele: iskolamegszüntetéssel. 1788. és 1789. évi iskolai rendeleteivel a korponai és medgyesi iskolák után a breznóbányai, szentgyörgyi és magyaróvári rendi iskolák fölött is megkongatta a halálharangot. Úgy tervezte, hogy iskolai alapítványait más, szükségét szenvedő kollégiumokba telepíti át. Egyideig a tatai iskola is a halálraitéltek jegyzékén szerepelt. A helytartótanács ugyanis mindössze három piarista atyát akart Tatán hagyni az elemi osztályok ellátására fejenként 200, illetve 250 forint fizetéssel. A terv ugyan nem valósult meg, de azért a rendnek minden ellenszolgáltatás nélkül magára kellett vállálnia az elemi iskola vezetését. Sőt még alaposan rá is kellett fizetnie. Mikor ugyanis a kevéssel előbb feloszlott majki kamalduli kolostortól felvett 3000 forintnyi adósságának elengedését kérte a vallásalaptól azzal a megokolással, hogy az összeget utolsó fillérig a latin és német iskola felszerelésére és épületek tatarozására költötte, a helytartótanács mereven elutasította kérését s ragaszkodott az egész tartozás megfizetéséhez.

II. József halála, mint annyi sok másnak, ezeknek a tervezéseknek is véget vetett. De a külső státuskvó helyreállítása megközelítőleg sem volt egyértelmű a régi állapotok visszatérésével. Sőt a rendszer romboló hatásai csak ezután bontakoztak ki egész terjedelmükben. A fegyelmi lazulás az egész nemzedék életére rányomta bélyegét. A kiesett évjáratok hiánya is keservesen megbosszulta magát. Kevés volt az ember s a kihűlt nyomokba egyre kevesebben léptek. A piarista rend kiáltó szegénységével nagyon kevés vonzóerőt gyakorolt a kor forradalmi gondolkodásától megmételyezett ifjú lelkekre. Sokkal kevesebb novicius jelentkezett, semhogy a nagy vérveszteséget hamarosan pótolni lehetett volna.

A nagy emberhiány miatt az elüljárók kénytelenek voltak

már a növendékeket, sőt akárhányszor a noviciusokat is tanításra fogni, még mielőtt idejük lett volna a szükséges elméleti és gyakorlati ismereteket elsajátítani. Így végelemzésben az iskola sinylette meg legjobban az általános bajokat. «Legjobban érezhetőek ezek a bajok a piaristarendben — olvassuk József nádor egy 1801. június 17-én kelt felterjesztésében —, melyre pedig a magyar ifjúság túlnyomó részének nevelése van bízva. Az ifjú levita nemzedék számának rohamos visszaesését magyarázó általános okokon kívül elsősorban a piarista rendházak csekély javadalmazásának kell tulajdonítanunk, hogy a rendnek olyan kevés az utánpótlása; ezért kénytelen már fiatal noviciusokat gimnáziumi tanároknak alkalmazni. De mi lesz az ifjúság nevelésével ott, ahol a tanár maga is tanulatlan és fegyelmetlen; ahol a tanár egészen magára hagyatva kicsapongásokra vetemedik s a végén unottan ott hagyja a rendet? Mi lesz ennek a következménye? Örökös panaszok a tanárok bánásmódja s az ifjúság nevelésének elhanyagolása vagy éppen félrevezetése miatt.»

Valóban a rend gazdasági elesettsége napról-napra aggasztóbb méreteket öltött. «Egyetlen betegsége ennek a rendnek — olvassuk Pállya rendfőnöknél — végtelen szegénysége. Az ellátás a legtöbb rendházban annyira szegényes, hogy nem elég az éhség ellen. Még a betegeknek sem jut jobb falat.» Ez a sivár helyzet végre arra kényszerítette a rend vezetőségét, hogy egyenesen az országgyűléshez forduljon támogatásért. Pállya és munkatársai az 1802. évi országgyűléshez benyújtott terjedelmes *apológiájukban* minden szépitgetés nélkül feltárták a való helyzetet; kimutatták, hogy a rendnek 315 szerzetes és 25 gimnázium ellátására mindössze 45.646 forint áll rendelkezésére. Egy-egy rendtagra tehát alig 140 forint esett olyan időben, mikor a pénz értékének romlása már megkezdődött.

A rendek nagy megértéssel fogadták a felterjesztést. A kerületi ülésen egyhangú lelkesedéssel elhatározták, hogy «azt a rendet, mely a legszerencsétlenebb időkben egyedül húzta az igát s viselte a terheket, s mely most nagy szegénysége miatt a bukás szélén áll, közös szavazattal fogják Őfelségének ajánlani további fenntartásra és jobb dotációra». De az illetékes hatóságok már jóval az országgyűlés sürgető határozata előtt felfigyeltek a rend zilált anyagi viszonyaira. Károly főherceg, a diadalmas Habsburg-fővezér József nádor említett felterjesztéséhez fűzött megjegyzéseiben feltétlenül szükségesnek mondta a piaristákról való állami gondoskodást, mivel — úgymond — egészen az állam szolgálatának szentelik magukat.

Az ügy előbbremozdításában azonban mégis Kollonich László kalocsai érseknek volt főrésze. A kitűnő főpap ugyanis legfelsőbb elhatározásból még 1801-ben megbízást nyert a piaristarend állapotának megvizsgálására. Vizsgálatában főleg három dologra kellett kiterjeszkednie: 1. a fegyelem visszaállítására, 2. a jobb dotációra s végül 3. annak megállapítására, nem kell-e esetleg valamelyik rendházat megszüntetni. A megejtett vizsgálat egyébként csak azt bizonyította, amit úgysis tudott mindenki: hogy t. i. a létező bajok végső gyökere a gazdasági nyomorúság.

Kollonich érsek azonban nem állott meg a bajok okának feltárásánál, hanem kereste az orvoslás módjait is. Jelentésében részletesen kitért az örökre kísértő gazdasági válság gyökeres kiküszöbölésének eszközeire. Számításában a rendtagok számát 337-ben állapította meg, s mivel egy rendtagra 230 forintot, a házak előre nem látott kiadásaira pedig házanként és évenként 200 forintot vett fel, a kiadások összegét 63.950, a fedezet nélkül maradt deficitet pedig 9540 forintban kerekítette ki. Ezzel szemben a tanulmányi alap a szükségletekre 80.010, deficitre pedig 10.014 forintot hozott ki. A helytartótanács viszont kevesellette a 230 forintos fejkvótát s helyette 300 forint előirányzását ajánlotta. Végül a kancellária középutas megoldást ajánlott 250 forintos fejkvótával. A rendi gimnáziumok közül legfeljebb a nagykanizsait és kőszegit tartotta megszüntetendőnek; az előbbit a premontreieknek, az utóbbit pedig a bencéseknek szánta. A rendtagok létszámát a noviciusokkal és papnövédekkel együtt 403-ra kívánta emeltetni. Az évi szükségletet 250 forintos alapon 105.750, a deficitet pedig 35.754 forintban számította ki. Ezen az alapon évi 38.000 forintos átalányösszeg kiutalását hozta javaslatba. Az összeg fedezésére szerinte felerészben a zirci apátság jövedelméből felajánlott évi 18.230 forint, felerészben pedig a tanulmányi alap 20.000 forintos kiutalása szolgálna.

Az államtanácsban medgyesi Somogyi János adta elő az ügyet. Előadói beszédében a legmelegebb elismerés hangján szólt a rend munkájáról és már ekkor felvetette a gondolatot, hogy a bizonytalan gazdasági viszonyokra való tekintettel jobb volna pénz helyett megfelelő terjedelmű ingatlan adományozásával támogatni a rendet. Lorenz és Zinzendorf államtanácsosok szintén ezen a nézeten voltak. Ferenc király azonban József nádor 1804. június 23-án felterjesztett részletes véleménye és az államtanács újabb meghallgatása után mégis inkább úgy döntött, hogy a vallás- és tanulmányi alap a folyó évtől kezdve évi 32.000 forintot fizessen a rendnek. A kiutalás egészen 1848-ig pontosan meg is történt.

Amitől a derék Somogyi János tartott, sokkal hamarabb bekövetkezett, mint várni lehetett: a maga idejében tekintélyes pénzbeli támogatás a rohamosan emelkedő drágaság miatt alig egy-két év múlva úgyszólván semmivé zsugorodott össze. 1806-ban már ismét olyan gyötrő szegénységben vergődött a rend, mint a század elején. Egerváry rendfőnök kénytelen volt ismét a nádorhoz és a helytartótanácshoz fordulni segítségért. Jóakarói biztatására 80.000 forintban jelölte meg azt az összeget, melyre a rendnek égető szüksége volna. Mindjárt a tárgyalás elején kiderült azonban, hogy sem a tanulmányi sem pedig a vallásalap egyetlen krajcárral sem rendelkezik erre a célra.

Ekkor gróf Esterházy József felvetette a gondolatot, nem lehetne-e a piaristák számára az 1802-ben visszaállított bencések, ciszterciták és premontreiek birtokaiból megfelelő ingatlant kihasítani. A tanács nagy megértéssel fogadta és megszavazta a gróf indítványát. Az államtanácsban azonban Somogyi a leghatározottabban ellene nyilatkozott a tervnek. Ez annál feltűnőbb volt, mivel három évvel előbb éppen ő kardoskodott a piaristáknak földdel való megsegítése mellett. A rendfőnökkel való személyes találkozáson hamarosan ki is derült, hogy nem elvileg, hanem csupán ajánlott formájában ellenzi a természetbeni megsegítést: annak idején éppen az ő szorgalmazására történt az említett rendek visszaállítása, érthető tehát, hogy nem akart ellenmondásba keveredni önmagával. Így vetődött fel valamelyik volt jezsuitabirtok odaadományozásának gondolata. Majd amikor ez az út is járhatatlannak bizonyult, Egerváry egy merész fordulattal rákerítette a sort a székesfehérvári kuztodiátusi birtokra, mely utolsó javadalmasának, gróf Edling Rudolf görzi érseknek 1803. december 9-én bekövetkezett halála óta üresedésben állott. Somogyi először megriadt a név hallatára, de azután meghajolt a rendfőnök meggyőző és önérzetes érvelése előtt és megígérte, hogy támogatni fogja az ügyet.

Míg így nem hivatalosan mindjárt kezdetben az ingatlanadomány került előtérbe, a hivatalos tárgyalások még mindig a pénzbeli megsegítés jegyében folytak. A rendfőnök 1807. június 4-i királyi kihallgatása alkalmával szintén a kért 80.000 forintnyi évi segély kiutalásáért esedezett. A király a rend szomorú állapotának hallatára meg is ígérte, hogy minden tőle telhetőt megtesz felsegélyezése érdekében. Néhány héttel rá Esterházy gróf útján küldött üzenetével szintén iparkodott elosztatni Egerváry aggodalmait és biztatta őt, hogy csak vegyen fel minél több noviciust.

Ezalatt a kulisszák mögött is lázas tevékenység folyt. A nagybefolyású Somogyinak egy alkalmas pillanatban sikerült felhívnia

a király figyelmét a kusztódiátus ügyére. Ferenc királynak, aki őszinte jóindulattal és megértéssel viseltetett a magyar piaristaság iránt, nagyon megtetszett a gondolat és most már ebbe az irányba terelte a segítési akciót. Már július 10-én alá is írta az adománylevelet, mely az ősi székesfehérvári örkanonokság birtokait a magyar piaristarend kezére juttatta.

Egerváry az örvendetes fordulat hírére azonnal félbeszakította atyai látogatásait; Kiszzebenből egyenesen Bécsbe sietett a fejedelmi adományt megköszönni. Most már minden gyorsan ment. Az adományozásról szóló díszes oklevél 1807. augusztus 29-én már Budán volt; november 7-én Somogy megye közbejöttével megtörtént az ünnepélyes birtokbaiktatás. Mivel a rend nem volt abban a helyzetben, hogy maga kezdjen gazdálkodni, a birtokot egyelőre a régi bérlőnek, szentgyörgyi Horváth Zsigmondnak kezén hagyta évi 30.000 forint bérösszegért.

Egerváry nem sokkal élte túl az örvendetes eseményt; már 1809. április 26-án meghalt. Kormányzása öt évig sem tartott és mégis maradandó nyomokat hagyott a magyar piaristaság életében. A kusztódiátus megszerzésével ő vetett szilárd alapot a rendtartomány létének; ő ragadta ki a vigasztalan nincstelenségből és tette lehetővé számára, hogy a mindennapi kenyér kínzó gondjától megszabadulva egészen hivatása teljesítésének szentelhesse magát.

4. Az iskolai élet változásai. Az 1777-ben kiadott *Ratio educationis* a magyar piarista iskolák történetében is új korszakot nyitott. A korábbi teljes szabadság helyébe az állami megkötöttség és felügyelet kora lépett. Ez azt jelentette, hogy az iskolák élete sok tekintetben egyenletesebb és egyöntetűbb lett. A zseniális egyéni kezdeményezések elmaradtak, de velük elmaradt sok lomposság és kezdetlegesség is. A külső keretek általában megmerevedtek és szinte kánonszerű kötelező erőt nyertek; nem lehetett többé önkényesen mellőzni vagy ok nélkül megváltoztatni őket. A három iskolai fokozat: az elemi, gimnáziumi és akadémiai élesen elvált egymástól és azonnal felismerhető egyéni vonásokat nyert.

Az elemi osztályok, melyek előbb sok tekintetben bele voltak építve a gimnáziumi fokozatba, most *nép-* vagy *nemzeti iskolák* néven önálló és öncélú iskolai típusú lettek pontosan körülhatárolt tanulmányi anyaggal és céljukhoz alkalmazott módszerrel. Ezzel az elemi oktatás kiszabadult a gimnázium zsarnoksága alól és közvetlen kapcsolatot nyert az élettel, mint amelyre elő kellett készítenie a falusi és városi nebulók tízezreit.

A gimnáziumok szervezete is határozottabb körvonalozást nyert. Az alsó osztályok megjelölésében eddig mutatkozó ingadozás és sokféleség egy csapásra elenyészett. Az alsó tagozat, a latin vagy grammatikai iskola mindenütt háromosztályos lett: első, második és harmadik grammatikai osztály. A főgimnáziumokban (archigymnasia) ezekhez járult a költészettani és szónoklati osztály. Így az egész gimnáziumi tanfolyam öt évfolyamra tagozódott.

A külső keretekkel együtt szilárdabb szervezetet nyert az iskolák belső tartalma is. Az egyes tárgyak felvételét és tanításának mértékét többé nem a tanárok lelkes ügybuzgalma, illetve kényelemszeretete, hanem a tanterv pontos előírásai határozták meg. Mert a Ratio ezen a téren is tiszta helyzetet teremtett. Éles határt vont a mindenkire nézve szükséges, az egyetemesen hasznos és csak egyesekre szükséges, illetve hasznos ismeretek között és pontosan megszabta mindegyik kategória felvételének mértékét és tanításának módszerét.

A legnagyobb változást azonban mégsem iskolaszervezeti és pedagógiai, hanem iskolapolitikai téren idézte elő a Ratio. Míg ugyanis eddig az iskolaügy lényegében egyházi ügy volt — a király, mint a kegyes alapítványok öre, legfeljebb az iskolák vagyónáról kért számot, de a tanítás menetébe nem avatkozott be — mostantól kezdve minden lényeges mozzanatában állami feladattá minősült át. A Ratio kibocsátása lényegében egyet jelentett a katolikus oktatásügy államosításával, mely csak azért ment olyan simán, mivel a katolikus iskolák az államosítás után is katolikus eszmét, a katolikus állameszmét szolgálták.

Természetes azonban, hogy a gyakorlat a jelen esetben sem alkalmazkodott mindjárt az elmélethez. Hiszen a Ratio elgondolásai sokkal újszerűbbek voltak, semhogy teljes egészükben máról-holnapra keresztülvihetők lettek volna. Pedig az első főigazgatói kar — csupa kegyelmes és méltóságos urak — igazán elismerésre méltó buzgósággal és ügyszeretettel látott hozzá iskolavezető és ellenőrző tisztének betöltéséhez. De a viszonyok kezdetlegessége és a megfelelő emberek hiánya miatt sokszor kénytelenek voltak megalkudni az adott helyzettel, s a jövőtől várni, amit a jelen megtagadott. A jövő fejlődés minden bizonnyal igazolta volna is ezt a számítást, ha II. József erőszakos rendszere ezen a téren is össze nem kuszálta volna a szálakat.

Mert a felvilágosult császár az iskolaügy terén is olyan újitásokat vezetett be, melyek homlokegyenest ellenkeztek az eddigi fejlődéssel. Ilyen volt mindjárt a tandíj bevezetése: a császár 1785. január 31-én kelt rendeletével kimondotta, hogy «valamennyi

gimnáziumban, líceumban és egyetemen megszűnik az ingyenes tanítás, s a tanulóknak mérsékelt tandíjat kell fizetniök», mégpedig a gimnáziumokban hat váltó forintot. Aki nem fizeti meg a tandíjat az csak magánjellegű értesítőt kaphat tanulmányi előmeneteléről, mellyel sem ösztöndíjért, sem pedig állami alkalmaztatásért nem folyamodhatik.

A tandíj bevezetése valósággal választóvíz módjára hatott az iskolák tanulóserégre: a régi koldusdiákok százai és százai mellett sok szegény nemes ifjú is végleg elesett miatta a magasabb művelődés lehetőségétől. Az iskolák látogatottsága ijesztően megcsappant; öt év alatt úgyszólván felére apadt: 1784-ben Magyarországon összesen 8356 tanuló látogatta a gimnáziumokat és akadémiákat, 1788-ban ellenben már csak 4629.

A piarista iskolák is nagyon megsínylelték az új rendszert. Tanulóiknak száma annyira megfogyatkozott, hogy egyiküket-másikat a teljes elnéptelenedés veszedelme fenyegette. Az 1790—91. évi országgyűléstől kiküldött *tanulmányi bizottság* hivatalos összeállítása szerint az 1790—91. iskolai évben a kalocsai gimnáziumnak mindössze 58, a kecskemétinek 36, a nyitrainak 211, a rózsashegyinek 58, a selmechányainak 85, a trencséninek 110, a vácinak 139, a kisszebeninek 90, a podolininak 194, a sátoraljaújhelyinek 118, a debreceninek 45, a nagykárolyinak 93, a szegedinek 142, a máramarosszigetinek 63, a temesvárinak 43, a nagykanizsainak 68, a kőszeginek 102, a tatainak 51 s végül a veszpréminek 70 tanulója volt.

Bár más vonatkozásban, de szintén mélyen belenyúlt az iskolák életébe 1783. szeptember 9-én kiadott *Ordo divinorum et studiorum in scholis* című rendelet is, melyet a magyar iskoláknak 1784. június 14-én küldött meg a helytartótanács. A rendelet egy tollvonással eltörölte a nálunk addig annyira virágzó Mária-kongregációkat, azután megszüntette a háromnapos nagyheti lelkigyakorlatokat és a havonkint kötelező szentgyónást és szentáldozást. Így a tanulók vallási kötelezettsége a vásár- és ünnepnapi misehallgatáson kívül jóformán csak a hitelemző szentbeszédeken való megjelenésre zsugorodott össze. Egyébként vallási életük ellenőrzését a szülők és plébánosok jogkörébe utalta át a rendelet; nekik kellett adandó alkalommal, *kellő mértékkel*, többször, de legalább negyedévenként egyszer buzgón és hatásosan figyelmeztetni őket a szentségekhez uvalajásá ló.

II. József azonban itt sem tudott mértéket tartani; nem elégedett meg a nagy elvi kérdések rendezésével, hanem minduntalan apró szőrszálhasogatásokba tévedt. Pl. pontosan körvonalozta a

hitelemzés anyagát, idejét, beosztását, előírta az előadáselőtti és utáni imádság szövegét, gondosan kerülve minden határozottabb katolikus színt. Ennek a nagy reformláznak esett áldozatául a magyar piarista iskola legjellegzetesebb megkülönböztető vonása, az *oratio continua* is, amínthogy a piarista hitoktatás ezekben a válságos években zsugorodott össze az egész iskolát betöltő és éltető légkörből egyszerű tantárggyá.

József császár azonban nemcsak kerülő úton, hanem pozitív eszközökkel is iparkodott elérni célját: a régi vallásos iskolai szellem szétrombolását. Ezért már az Ordóban megengedte, hogy a tanulóifjúság, bármely osztályba jár, akadálytalanul részt vehessen mindenféle nyilvános mulatságon, színházi előadáson vagy bálon, másrészt megnyitotta az iskolát a felvilágosult szellem előtt. A hatás nem is maradt el; bár nem abban az irányban bontakozott ki, mint a császár és tanácsadói várták. Az ifjúság erkölcsi hihetetlen mértékben eldurvultak; a polgársággal és katonasággal való összetűzése, vagy éppen véres verekedései napirenden voltak. Másrészt a felvilágosult tanárok nagy része az iskolában sem rejtette véka alá egyház- és vallásellenes felfogását. Ezért a helytartótanács 1789-ben kénytelen volt kimondani, hogy színházba és bálba ezen túl csak jóviseletű és jóerkölcsű ifjak s azok is csak tanári engedéllyel mehetnek. Aki visszaélt az engedéllyel, ösztöndíjának elvesztésével, ha nem volt, az érte való folyamodás jogának megtagadásával bűnhődött. A szabadszellelem garázdálkodásának pedig azzal iparkodott határt szabni a tanács, hogy szigorúan megtiltotta a tanároknak, hogy akár írásaikban, akár a tanulókkal való magánérinkezésükben olyan elveket fejtegetsenek, melyek ellenkeznek a katolikus Egyház tanaival.

A leggyökeresebb szakítást azonban a mind erőszakosabbá váló germanizáció jelentette a mult hagyományaival. 1784 után egymást érték a rendeletek, melyek a latin helyett a németet akarták az ország hivatalos nyelvévé tenni. Az eredeti elgondolás szerint 1787. november 1. után már csak olyan tanulókat lett volna szabad a gimnáziumba felvenni, akik igazolni tudják német írni és olvasni tudásukat. Az igazgatók a legszigorúbb egyéni felelősség terhe alatt voltak kötelesek e rendelet végrehajtásáról gondoskodni. Külön fel kellett terjeszteniök azoknak a tanároknak névsorát, akik nem tudnak németül tanítani. A főigazgatók pedig utasítást kaptak, hogy iskolai látogatásaik során szigorúan és különös gonddal vizsgálják meg, valóban tudnak-e a tanárok németül tanítani.

A hatalom szava előtt, legalább látszólag, meg kellett hajolni.

«A császár megparancsolta — írja Dugonics András feljegyzéseiben —, hogy a deák és magyar nyelvet abbahagyván, csupán németül taníttassanak a magyar gyermekek. Ropogott szájukban a német nyelv, hozzája nem szokhattanak. Én ez igyekezetnek ellene állván, csak azért is az algebrát és geometriát magyar nyelven kiadtam, hogy megmutassam az ország előtt, hogy a német nyelv sohasem olyan alkalmas a tudományoknak kimagyarázásában, mint a magyar nyelv . . . Az országot legjobban lehet megtartani, ha a ruhát és nyelvet megtartják.»

Rendtársai teljes odaadással követték Dugonics intelmét, és elkésedéssel sorakoztak fel a magyar nyelv jogainak védelmére. Ezzel csak önmagukhoz maradtak következetesek. Hiszen láttuk, hogy már akkor védelmére keltek a magyar nyelv jogainak, amikor még senki sem támadta azokat. Csak természetes tehát, hogy most még nagyobb elszántsággal állottak ki. Dugonics András, Révai Miklós, Horányi Elek, Pállya István, Endrődy János és a többi nagyok tüzes magyarsága most méltó érvényesülési teret nyert.

II. József egyéni ízű kultúrpolitikájának ugyanaz lett a vége, mint erőszakos egyház- és társadalmi politikájának: a tökéletes bukás. De a bukásért nagy árat kellett fizetni: a nagy abszolutista fejedelem halálakor a magyar iskolapolitika úgyszólván romokban hevert. A Ratio a sok toldozgatás-foltozgatás következtében egészen kifordult magából; az iskola benső rendje és fegyelme alapjában megrendült. Az utcai botrányok, verekedések a tanárok kigúnyolása, sőt nyilvános bántalmazása megszokott, szinte mindennapos dolgok voltak. Nem csoda tehát, hogy az országgyűlés tanügyi bizottságához nagy számmal érkeztek be a legkülönbözőbb tervek és javaslatok, melyek mind az iskolaügy megjavítását célozták. A beküldött tervezetek közül eredetiségével, tudományos színvonalával és elgondolásainak merészségével messze kiemelkedett Benyák Bernát *Theoria scholarum et rei literariae pro Hungaria, Croatia et Transilvania* című terjedelmes dolgozata, mely azonban sohasem került tárgyalás alá, annál kevésbé kivitelre. Ezt annál inkább sajnálhatjuk, mivel Benyák elgondolása beosztásában és tananyagában már egészen közel járt a gimnázium mai alakjához.

Bár így a tervek jórésben csak tervek maradtak, annyi haszna mégis volt a nagy felbuzdulásnak, hogy az országgyűlés elrendelte a magyar nyelv tanítását. A piarista atyák, főleg a pestiek, örömmel és lelkesedéssel állottak bele a mozgalomba s a gimnáziumban és a nemzeti iskolában azonnal megkezdették a szép magyar nyelv tanítását. A nemzeti, vagyis az akkori elemi iskolában 1793-ban már mindent magyarul tanítottak s ennek megfele-

lően év végén tisztára magyar nyelvű nyomtatott értesítőt adtak ki. Így a németesítés eszközüül szánt nemzeti iskola, melyről Révai Miklós még így énekelt :

Nemzeti iskola! úgy volt a lármája,
Átkozott találmány, sok rossznak a fája,
Általa a magyar léssen mind németté,
Hazánkat elnyelő kegyetlen nemzetté,

a jó atyák kezén ellenkezőre fordult és a német Pest megmagyarosításának egyik leghathatósabb eszközévé lett.

1806-ban végre megjelent a tizenöt év óta esedékes új tanterv, a második *Ratio educationis*, mely ettől fogva egészen 1848-ig zsinórmértéke maradt a magyar oktatásügynek. Szervezeti tekintetben legnevezetesebb újítása az volt az új Ratióknak, hogy a gimnáziumi osztályok számát ötről hatra, illetve a bölcsészeti tanfolyamot is hozzászámítva, hétről nyolcra emelte fel. (I., II., III., IV. grammatika, poétika, retorika.) Szellemi tekintetben azonban csak annyiban jelentett haladást, amennyiben kötelezővé tette a magyar nyelv tanítását. Egyébként továbbra is a latin nyelvet hagyta a tanítás középpontjában s a Mária Terézia újításaiban kibontakozni kezdő realiztikus-technikai irányzattal szemben ismét a XVII. és XVIII. század retorikai művelődési eszményéhez hajolt vissza. Így egészében inkább visszaesést, mint haladást jelentett : a nemzeti nevelés követeléseit csak egészen elenyésző mértékben elégítette ki s ugyanakkor a modern művelődési anyagot a formális nevelési mozzanatok kedvéért erősen összezsugorította.

Az új tanterv számottevő új megterhelést jelentett a rendre. Hiszen bevezetése után nemcsak eggyel több tanárról, hanem eggyel több tanteremről is kellett gondoskodnia ; ez pedig embegekben és anyagi javakban való kiáltó szegénysége mellett egy cseppet sem volt könnyű feladat. Pesten pl. egyenesen a helytartótanácsnak kellett rászoritania a várost, hogy mint az iskola fenntartója gondoskodjék a szükséges helyiség rendelkezésre bocsátásáról.

Az új tanterv azonban csak nagyon keveset váltott be a hozzája fűzött reményekből. De ez nem kizárólag az új Ratio hibájából történt. Sokkal nagyobb része volt benne a korszellemnek, jobban mondva annak a kérlelhetetlen elzárkózottságnak, mellyel Ferenc király atyáskodó abszolutizmusa országait körülfonta. A szabad szellem legkisebb megnyilvánulása is szigorú üldözést és megtorlást vont maga után. És e tekintetben az iskolák sem voltak kivételek. A helytartótanács és a főigazgatók nem győzték elég nyomtatékkal

lelkükre kötni az igazgatóknak és tanároknak, hogy minden meg nem engedett könyvet kérlelhetetlenül kobozzanak el diákjaiktól s ezért ne resteljenek időről-időre vizsgálatot tartani könyveik és írásaik közt. Ehhez járultak az esztelenül szigorú fegyelmi törvények. Az esti séták, összejövetelek, úgyszintén az évközi lakásváltoztatás szigorúan tiltva voltak. A diákoknak még zsebpénzük felhasználásáról is be kellett számolniuk. Sőt nemcsak a diákokat, hanem szállásadó gazdáikat is állandóan ellenőrizték a városi hatóságok. Ilyen körülmények közt érthető, hogy az iskola semmi vonzó erőt nem gyakorolt a tanulókra. A felső osztályok tanulói közül akárhányan inkább felcsaptak katonának, csak hogy kivonják magukat a gyűlölt iskolai törvények alól.

Az iskolai tanítás színvonalának süllyedése nem kerülte el az illetékes körök figyelmét sem. Ürményi József országbíró, a Mária Terézia- és II. József-korabeli kultúrpolitika egyik tartó oszlopa, 1810-ben Bolla Márton rendfőnökhöz fordult eligazításért. Bolla készségesen hajolt a nagytekintélyű főúr kérésére és néhány tapasztaltabb rendtársával folytatott beható tanácskozás után 1810. október 17-én megadta a kívánt felvilágosítást. Terjedelmes válaszában egyrészt szigorú kritikát gyakorolt a Ratio fogyatkozásai fölött, másrészt megjelölte a hibák kiküszöbölésének eszközeit. Nevezetesen kívánta: 1. a tananyag lejjebbszállítását, hogy a közönségesebb elmék is meg tudjanak vele birkózni, 2. a tantárgyak körének szűkebbre vonását, 3. a sok haszontalan időlopást jelentő tollbamondás helyett rövid és világos tankönyvek bevezetését, 4. a szóról-szóra való tanítás korlátozását, 5. gyakoribb, legalább hetenkint egyszeri dolgozatíratást, 6. a szóbeli előadás kiadósabb gyakoroltatását és végül 7. a tanítás szigorú egyöntetűségét egy-egy iskolán belül. Az erkölcsi romlottság legfőbb forrásait a korszellemben és a rossz házi nevelésben jelölte meg s ellenszerűl a vallás-erkölcsi élet megszilárdítását ajánlotta.

Adatok hiányában nem tudjuk megítélni, hogyan fogadták az illetékes körök Bolla bölcs felterjesztését és mennyit valósítottak meg belőle; annyit azonban bizvást feltehetünk, hogy a benne foglalt elveket legalább a piarista iskolák igyekeztek a gyakorlatba átültetni. A rendelkezésünkre álló adatok ugyanis azt bizonyítják, hogy a piarista iskolák ebben a korban is változatlanul élvezték a társadalom bizalmát és megbecsülését. Elég e tekintetben a lévai és nagybecskereki iskolák alapítására és a budai egyetemi gimnázium piarista kézre adására hivatkoznunk. De talán még többet bizonyít az a nemes versengés, mellyel tekintélyesebb főúri családaink ifjú sarjaik nevelését piarista atyákra igyekeztek bízni.

Példaként utalhatunk József főherceg nádorra, aki mindhárom fia mellé piarista nevelőt szerzett. István mellé Scheftsik Alajost, Sándor mellé Kámpay Benedeket, majd ennek elhalálózása után Gruber Györgyöt s végül József mellé Jaeger Ágostont. De talán még többet mond, hogy a későbbi V. Ferdinándot is piarista, Pető Benedek tanította a magyar nyelvre.

Népszerűségük változatlan megtartását lelkiismeretes tanításuk mellett most is elsősorban erősen hazafias közszellemüknek köszönhatték a jó piarista atyák. A magyar nyelv és a magyar szellem jogaiért I. Ferenc és V. Ferdinánd abszolutizmusával szemben épp oly elszántan szállottak harcba, mint annakidején II. József németesítő törekvéseivel. Kényszerűségből meghajoltak ugyan a második Ratio rendelkezései előtt s elismerték a latin nyelv uralkodó szerepét, de ahol csak tehették, igyekeztek megvédeni a magyar nyelv jogait is. Magyarságuk miatt tömérdek zaklatásnak voltak kitéve. Pl. a pesti piaristákat már 1813-ban azzal vádolta egy névtelen feljelentés, hogy mindent kizárólag magyar nyelven tanítanak. A kancellária készpénznek vette a vádat s a nádorhoz fordult felvilágosításért; a főherceg azonban bölcsen elejét vette a további zaklatásnak azzal a megnyugtató válasszal, hogy a pesti piaristák minden tekintetben az előírásoknak megfelelően tanítanak.

1836-ban gróf Cziráky Antal országbíró, egykoron az egyetemi magyar önképzőkör elnöke, mint súlyos sérelmet panaszolta fel az államkonferencián, hogy a hevülékeny ifjúság a király születésnapján mondott szokványos latin ünnepi beszédre Grosser rendfőnök ablakainak beverésével felelt. Még súlyosabb vádat emeltek 1837-ben Godinger Jusztin tanár ellen; azzal vádolták ugyanis, hogy a magyar nyelv ápolására s az ország törvényeinek és jogainak állandó szem előtt tartására buzdította az ifjúságot. Ferdinánd király azonnal utasította gróf Pálffy Fidél kancellárt, hogy vizsgálta ki a szörnyű vádat. A kancellár azonban gróf Cziráky Antal jelentése, illetve Grosser rendfőnök felvilágosító levele alapján azzal ütötte el a vádat, hogy Godinger éppen ellenkezőleg azok közé a tanárok közé tartozik, akik különösen szoritják tanítványaikat a latin nyelvre. «Sohasem volt észrevehető, hogy a magyar nemzet és ennek szabadságai iránt való extravagáns szeretetből az okosság és mérséklet korlátait áthágta volna; a magyar nyelvet csak azért kötötte tanítványai szívére, mert rendes tárgy, s olyan tanuló, aki nem tud kellő eredményt e tárgyból felmutatni, a helytartótanács rendelete szerint nem léphet fel felsőbb osztályba s nem lehet később a magyar nyelv tudása híján állami hivatalnok. Ilyen irányú kijelentése adhatott okot a félreértésre. Egyébként a német

nyelv tanulását is a tanulók lelkére kötötte.» A továbbiak során jelentette még a kancellár, hogy mivel Őfelsége nem közölte vele a vádak forrását, nem folytathatja tovább a vizsgálatot. Egyébként is — fűzte hozzá — a piarista iskolák a legjobbak és legrendezettebbek.

Még 1837-ben újabb feljelentés érkezett Godinger ellen, mely egyenesen azzal vádolta, hogy a fogságra vetett Kossuth Lajos családja számára adományokat gyűjtött a diákság körében s előadásaiban úgy állította oda Kossuthot, mint a zsarnokság áldozatát, aki hazaszeretetéért szenved. A kancellár rendeletére megindított vizsgálat azonban nem igazolta a vádat. Mindössze annyit sikerült kideríteni, hogy a diákok az előadási órák előtt olvasgatták Kossuth Tudósításait. Ezért Pálffy kancellár 1837. október 3-án mély emberi bölcseséggel elrendelte, hogy ezentúl a tanárok órájuk előtt is vigyázzanak diákjaikra.

A hatóságok mellett a közvélemény is élénk figyelemmel kísérte a piarista iskolák működését és időről-időre meleg elismeréssel adott kifejezést tetszésének. Pl. az Athenaeum 1842-i évfolyamában többek közt a következő híradást olvassuk: «A pesti királyi gymnasiumban nyilvános próbatételek alkalmával 15, hatodik latin iskolát járó ifjú szavalt, közöttük 10-en magyar nyelven s csak öten latinul. Nagy dícséretére válik az ifjúság tanítására nézve sokat fáradozott és sok érdemű kegyes szerzetnek».

Közben a Németországban már széltében-hosszában elterjedt reáliskolai típus meghonosítására is kísérletet tettek a piarista atyák. Grosser rendfőnök 1838-ban ajánlatot tett báró Mednyánszky Alajosnak, az iskolák rendezése céljából alakított bizottmány elnökének, hogy abban az esetben, ha a város a főelemi iskola gimnáziumra előkészítő osztálya mellé még egyet állít, ő kész a bécsi reáliskola tervei alapján előadatni a gyakorlati reáltárgyakat. Sőt arra is késznek nyilatkozott, hogy néhány tanárát mármint Bécsbe küldi a reáliskola tervének és módszerének megismerése és a szükséges műegyetemi ismeretek elsajátítása céljából. A szép terv azonban a város halogató politikája miatt csak terv maradt. Pedig megvalósulása esetén jó másfél évtizeddel előbb és magyar szellemben indulhatott volna meg a reáliskolai oktatás magyarországi fejlődése. Igaz, hogy kilenc évvel később, 1847-ben mégis megbízást adott a város az «elemi főtanoda» fölé emelt kétosztályú városi «reáltanoda» vezetésére, de az események rohanása hamarosan más irányba terelte a fejlődést.

Lassankint megérett a magyarnyelvű tanítás kérdése is. Az 1839—40. évi országgyűlés 1840. január 31-én kelt feliratában

már nyíltan kérte az uralkodótól, hogy «a latin nyelv helyett a magyar mint *közönséges tanuló nyelv* állapíttassék meg úgy, hogy mind az alsó, mind a főiskolákban minden tudományok, még a latin nyelv is, magyar nyelven taníttassanak». A király egyelőre kitérő választ adott, de egyben megbízta a helytartótanácsot, terjesszen elő javaslatot arra nézve, mikép lehetne a magyar tanítási nyelv kérdését megoldani? A helytartótanács a hozzá befutott jelentések alapján már 1841-ben jelentette, hogy 44 gimnáziumban nincs semmi akadálya a magyarnyelvű tanításra való áttérésnek, 17-ben ellenben csak fokozatosan évről-évre történhetik meg az áttérés. A piarista iskolák közül a breznóbányai, pozsonyszentgyörgyi, nyitrai, privigyei, rózsahegy, trencsényi, kisszebeni, podolini és temesvári tartoztak a második kategóriába.

A magyarelles hatalmak azonban még az utolsó pillanatban is megkísérelték az ügy elgáncsolását. Különösen a cseh Kollowrat államminiszter bizonyult ádáz és szívós ellenfélnek. Előadásaiiban és felterjesztéseiben mindenáron úgy iparkodott feltüntetni a magyar nyelv jogainak elismerését, mint a monarchia és az uralkodóház érdekeinek veszélyeztetését. Közben azonban az élet haladt tovább a maga útján. Az említett 17 vegyes összetételű gimnázium közül 8, köztük a nyitrai, privigyei, rózsahegy, szentgyörgyi, temesvári és trencsényi *via facti* a magyarnyelvű tanításra tért át. Erre való tekintettel a helytartótanács 1845. április 1-én kelt felterjesztésében a való helyzet elismerését és a még hátralevő 9 intézet fokozatos megmagyarosítását kérte. Az események rohanása azonban mihamar tárgytalanná tette ezt a szerény kívánalmat. Ferdinánd király ugyanis az 1844 november 12-én szentesített törvények értelmében már előbb kénytelen volt elrendelni, hogy «az ország határain belüli iskolákban a közoktatásügyi nyelv a magyar legyen».

A piarista atyák érthetőleg nagy örömmel fogadták a változást. Úgy érezték, hogy joggal alkalmazhatják magukra a római költő mondását: *Quorum pars magna fuimus*. Mert csakugyan derekasan kivették részüket a magyar nyelv jogainak kiharcolásából.

5. Tanárképzés. A növendéknevelés külső keretei lényegükben továbbra is a régié maradtak. Míg azonban az előző korszakban minden külső ellenőrzéstől függetlenül készítették elő és állították munkába a leendő tanárokat, a Ratio educationis kibocsátása óta ezen a téren is egyre több jogot követelt magának az államhatalom. Már Mária Terézia kimondotta, hogy a rendi növendékeket csak olyan tanárok taníthatják filozófiára és teológiára, akik a budai egyetemen végezték tanulmányaikat. (1778.) II. József

trónralépésével természetesen még rosszabbodott a helyzet. A helytartótanács 1782-ben újból megsürgette Conrádi rendfőnököt, hogy küldjön minél több növendéket az egyetemre. A rend azonban súlyos anyagi helyzetére és az egyetemi taníttatás nagy költségeire való tekintettel mindenképen iparkodott kivonni magát az új teher alól. Ismételt kérelmezésére a helytartótanács 1783. február 2-án hozzá is járult, hogy csak a rendi növendékeket tanító tanárok legyenek kötelesek az egyetem nyári tanfolyamait látogatni a Ratiótól követelt ismeretanyag és tanítási módszerek elsajátítása céljából. Ezeknek a tanfolyam végeztével vizsgálatot is kellett tenniük. Az általuk oktatott noviciusoknak viszont az iskola igazgatója és idősebb tanárai előtt kellett vizsgálatot állaniuk azokból a tárgyakból, melyeket később tanítani szándékoztak. Az egyetemi előadások rendszeres látogatására és a szigorlatok letételére csak azokat a rendtagokat kötelezte a tanács, akik akadémiákon és püspöki papnevelő intézetekben óhajtottak tanítani.

Mielőtt azonban életbe léphetett volna ez a rendelkezés, újabb intézkedés történt, mely gyökeresen felforgatta a növendéknevelés eddigi rendjét. József császár ugyanis 1783. szeptember 15-én kiadott rendeletével egy tollvonással megszüntette az összes rendi stúdiumokat és kimondotta, hogy november 1-től kezdve az összes szerzetes és világi papnövendékek nevelése az egyetemekkel és liceumokkal kapcsolatban berendezendő egyetemes papnevelőkben történik.

E nevezetes rendelet kibocsátása után a püspökök és a rendfőnökök Pozsonyban tanácskozássra gyűltek össze a teendők megbeszélése céljából. Itt abban állapodtak meg, hogy a piarista növendékek a filozófiát Pesten, a teológiát pedig Egerben hallgatják. A helytartótanács azonban már a következő esztendőben a teológusok mellé a filozófusokat is Egerbe rendelte és szállásul a minoriták kolostorát jelölte ki számukra. Egy év múlva ismét változott a helyzet: a császár a teológusokat Egerből ismét Pestre vezényelte és a pálosok kolostorában jelölt ki számukra tartózkodási helyet.

Conrádi és Königsacker rendfőnökök meghajoltak a kényszerűség előtt s 1784-től kezdve rendszeresen küldöttek filozófusokat és teológusokat Egerbe és Pestre. A familiák tanúbizonyysága szerint 1784-ben Budán 3 teológus, Pesten 7 filozófus, 1785-ben Pesten 6 filozófus, Egerben 20 teológus, 1786-ban Pesten 5 filozófus, Egerben 19 teológus, 1787-ben Pesten 6 filozófus s ugyanott a központi papnevelőben 15 teológus, 1788-ban 6 filozófus és 20 teológus s végül 1789-ben 10 filozófus és 17 teológus tanult.

A rend formailag tehát eleget tett a törvény betűjének. Ezt azonban csak erejének végső megfeszítésével tudta megtenni. Az új tanulmányi rend ugyanis az előzőhöz képest aránytalanul megnyújtotta a tanulmányi időt, s így még érezhetőbbé tette a hovatovább végzetessé váló tanárhiányt. Ezért a rendfőnökök kénytelenek voltak lépten-nyomon könnyítésért vagy felmentésért esedezni. Königsacker pl. 1785-ben arra kért engedélyt a helytartótanácstól, hogy az egeri egyetemes papnevelőben tanuló öt rendtagot, akik már mind fel voltak szentelve és a teológia negyedik évfolyamát végezték, tanításra alkalmazhassa s helyükbe öt más rendtagot küldhessen, akik már mindnyájan elérték 29. életévüket, sőt egyikük-másikuk túl is lépte s mindannyian nagyon áhítoznak az áldozópapságra. A helytartótanács méltányosnak találta és pártolólággal terjesztette fel a kérést; a kancellária azonban ridegen elutasította azzal a megokolással, hogy a kérés általánosan előírt szabályba ütközik, már pedig — úgymond — sohasem lehetne keresztülvinni semmiféle rendeletet, ha magánérdekek miatt kivételt tennénk.

Nem kevésbé kellemetlen volt a dolog anyagi oldala. Az egyetemes nevelőkben ugyanis meglehetősen magas tartásdíjat kellett fizetni a növendékek után; erre pedig semmiféle néven nevezhető fedezete nem volt. Láttuk, hogy szegény Königsacker rendfőnöknek mennyi keserves instanciázásába került az Egerben és Pesten évről-évre felduzzadó adósságok rendezése.

A legnagyobb veszedelmet azonban mégsem anyagi, hanem erkölcsi szempontból jelentette az új tanulmányi rendszer; nemcsak azért, mivel bevezetése gyakorlatilag egyet jelentett a noviciátus megszüntetésével hanem azért is, mivel lehetetlenné tett minden rendi nevelést. Az egyetemes papnevelők ugyanis teljesen figyelmen kívül hagyták az egyes szerzetesrendek különleges szellemét és igényeit. Nem jó piaristákat, bencéseket vagy ferenceseket, még csak nem is jó világi papokat, hanem elsősorban és mindenkéül az állam érdekeit tekintő, tehát jozefinista szellemű papokat akartak nevelni. Élükre jobbra olyan embereket állítottak, akik jártasabbak voltak a felvilágosodás irodalmában, mint a hittudományokban. De az is megtörtént, hogy szándékosan egyházi fenyíték, sőt büntetés alatt álló papokat neveztek ki. «Most igazán olyan férfiak szolgálnak útmutatóul az ifjú levitáknak — olvassuk egy kortársnál —, akiknek világos gondolkodásmódjában és megízisztult alapelveibe megbízhatik az állam . . . A laxisták, probabilisták, tutoristák, rigoristák és mindenféle más-isták eltűntek. A tankönyv mind egyformán a józan ész, erkölcsösség, a polgári

társadalom és az állam java szerint készült.» De nemcsak a szemináriummi vezetőkben, hanem az egyetemi tanároknak sem volt sok köszönet; legtöbbször ugyanis olyan egyének nyertek kinevezést, akiknek egyházi érzülete gyanús vagy éppen ellenséges indulatú volt. Így akárhányszor megesett, hogy a növendékek olyan tanításokat voltak kénytelenek a katedrákról hallani, melyek homlok-egyenest ellenkeztek az Egyház felfogásával.

Hogy ilyen körülmények közt eredményes papnevelésről nem lehetett szó, természetes. A piarista rendnek még aránylag szerencséje volt, hogy csupa olyan növendékeket küldhetett a nevelőintézetekbe, akik már több éven át működtek a rendben s így rendelkeztek a szükséges szerzetesi alapneveléssel. Conradi és Königsacker provinciálisok ugyanis szándékosan úgy intézték a dolgot, hogy előbb az idősebb, hivatásukat már bebizonyított évjáratok tagjai kerüljenek filozófiára és teológiára és csak utánuk a fiatalabbak. Néhány évig fennakadás nélkül ment is a dolog; de a rendszer további fennállása esetén itt is komoly bajok jelentkeztek volna. Szerencsére II. József korai halála megpecsételte a központi papnevelők sorsát is. Kollowrat főkancellár már 1790. május 12-én terjedelmes beadványban sürgette ennek a «felesleges, túlságosan drága, céljatévesztett és az államra is nem egy szempontból hátrányos» intézménynek megszüntetését. És a király már május 20-án ilyen értelemben döntött.

A püspöki kar 1790. június 4-én tartott pozsonyi értekezletén tudomásul vette az egyetemes papnevelők felosztatását és úgy intézkedett, hogy a világi növendékek egyházmegyéikbe, a szerzetesek pedig rendjükbe térjenek vissza. Ez az intézkedés természetesen maga után vonta a szünetelő rendi stúdiumok, a váci filozófiai és a nyitrai teológiai tanfolyam új életre keltését. Nyitra mellett 1806-ban az 1735 óta szünetelő pozsonyszentgyörgyi teológiai intézetet is felélesztették, de csak a harmadévesek számára. Az első két évfolyamot ezentúl is csak Nyitrán lehetett végezni, illetve magánúton másutt is.

Mivel a pesti egyetem hittudományi kara 1790-ben megszűnt, a vidéki teológiai tanárookra kötelező nyilvános vizsgálat (*examen approbatorium*) letétele egyelőre nehézségekbe ütközött. A király ez akadály elhárítására Szabó András választott püspök és helytartótanácsi tanácsos elnöklete alatt egy külön vizsgáztató tanácsot állíttatott fel, melynek első tagjai Stipsich Ferenc, a premontrei Zásio András, a piarista Perczel Imre rendfőnök, Krammer Ferenc, Kaszaniczky Ádám és Zsivits Mátyás voltak. Ezen bizottság előtt mindjárt az első évben (1792) nem kevesebb, mint hat piarista

teológiai tanár : Zimányi Lajos, Mészáros László, Hepner Ignác, Maros Lénárt, Jankovics János és Rakovszky Gergely állotta ki szép sikerrel a próbát.

A második Ratio ebben a tekintetben is a régi állapotokhoz tért vissza : kifejezetten elismerte a tanítórendek tanárképző jogát és tagjaikat felmentette mindennemű vizsgálati kötelezettség alól. Ez több mint húsz évig így is maradt. Csak az 1825—27. évi országgyűlésen kezdték újból feszegetni a dolgot : Somogy vármegye követe kifogásolta, hogy a szerzetestanárjelöltek minden előzetes vizsgálat nélkül kezdik a tanítást s azt kívánta, hogy ezentúl azokat is vessék próbatétel (*examen*) alá. Az indítvány magán az országgyűlésen nem keltett különösebb feltűnést ; annál nagyobb visszhangja támadt hivatalos körökben. Hatása alatt a helytartótanács kevéssel rá, 1828. április 15-én elrendelte, hogy ezentúl az akadémiai vagy egyetemi végzettséggel nem bíró szerzetestanárjelöltek csak az illetékes főigazgató elnöklete alatt meg-ejtett vizsgálat alapján kaphatnak tanítási engedélyt.

A helytartótanács intézkedése mindenütt nagy feltűnést keltett, de legkínosabban mégis a piaristákat érintette. Hiszen Bolla rendfőnök számítása szerint a rendelet értelmében nem kevesebb, mint 140 rendtagnak kellett volna vizsgálatra állania ; köztük olyanoknak is, akik már évtizedek óta verítékeztek a tanítás munkájában. Érthető tehát, hogy az egész rendben nagy volt a megrökönyödés. Bolla a kedélyek megnyugtatóására mindjárt a rendelet megjelenése után a helytartótanácsához fordult és kérte, hogy legalább a piaristákat, mint hivatásos tanárokat mentesítse a vizsgálat kötelezettsége alól. A tanácsban azonban megmagyarázták neki, hogy mivel királyi rendeletről van szó, nem áll módjukban felmentést adni alóla. Ekkor Bolla egy merész eltökéléssel egyenesen a király elé vitte az ügyet. 1828 nyarán közel nyolcvan évvel a vállán felment Bécsbe, július 8-án Badenben kihallgatáson jelent meg az öreg Ferenc király előtt s élőszóval és erős érvekkel megtámogatott folyamodványban kérte tőle a sérelmesnek érzett rendelet visszavonását, illetve enyhítését. Az uralkodó látható jóindulattal hallgatta végig előterjesztését, de válaszát későbbre ígérte. Az udvari emberek közül különösen Kusenic Tádé udvari tanácsos és referendarius járt nagy mértékben kezére az agg provinciálisnak.

A királyi válasz azonban sokkal tovább váratott magára, mint gondolni lehetett. Pedig közben az idő múlt ; veszedelmesen közeledett a vizsgálatok utolsó határideje. A többi tanítórendek feszült figyelemmel kísérték a fejleményeket ; kíváncsian várták,

mi lesz a legnagyobb tanító szerzettel. Ekkor Bolla újabb lépésre szánta el magát: egy köriratban értesítette a négy érdekelt főigazgatót, hogy a minden pillanatban esedékes kedvező királyi döntés megérkezéig nem küldi vizsgálatra növendékeit. És a főigazgatók kénytelen-kelletlen tudomásul vették a bejelentést. A következő évben ugyanígy történt minden.

A várvavárt királyi felelet csak 1830. február 23-án érkezett meg. A hosszú késedelem okát nem annyira az adminisztráció nehézkességében, mint inkább magának a kérdésnek szokatlanságában kell keresnünk. Az udvari tanulmányi bizottság, érthető okokból, eleinte hallani sem akart teljesítéséről. Arra az álláspontra helyezkedett, hogy itt egyetemes, az egész birodalomra szóló rendelkezésről van szó, lehetetlen tehát részleges érdekből felmentést adni alóla. Gróf Reviczky Ádám főkancellár és a kancellária többi urai, nem utolsó sorban a már említett Kusenics azonban olyan melegen karolták fel az ügyet, hogy a király szíve végre meglágyult s említett rendeletével végleg felmentette a kegyes atyákat a vizsgálat letétele alól.

A tárgyilagos történetírás nevében azonban meg kell állapítanunk, hogy a derék Bolla Márton jobban szolgálta volna rendje érdekét azzal, ha nem ellenére, hanem javára dolgozott volna a vizsgarendeletnek. Mert így amit megnyert a vámon, elveszítette a réven: rendtársait megmentette a vizsgálat izgalmaitól, de viszont elszalasztotta a kedvező alkalmat a rendi tanárképzés színvonalának emelésére és rendszeresebbé tételére. Így a piarista tanárok képzésében ezentúl is az autodidaxis játszotta a főszerepet: már noviciuskorukban tanítani kezdtek s akárhányan a filozófiával és a teológiával párhuzamosan is tanítottak. Ilymódon nagy egyenetlenségek állottak elő: a szorgalmasok és tehetségesek elsőrangú tanárokká képezték magukat, a kevésbé szorgalmasak ellenben lemaradtak. Különösen azoknál volt ez érezhető, akik a grammatikai osztályok elvégzése után léptek be a rendbe; míg az elemi és grammatikai osztályokban tanítottak, még csak ment valahogyan a dolog. Mikor azonban a poetikai és retorikai osztályokra került a sor, bizony akárhányszor megtörtént, hogy a fiatal tanár tudománya csak egy-két leckével előzte meg diákjaiét. Később természetesen ezek legtöbbje is beledolgozta magát az anyagba, de olyan tapogatózások és eltévelyedések árán, melyeket rendszeresebb tanárképzés esetén könnyen el lehetett volna kerülni.

Mindehhez hozzá kell még számítanunk, hogy az uralkodó osztálytanítás mellett valamennyi tárgyat ugyanannak a tanárnak kellett tanítania. Ez azt jelenti, hogy a tanárnak egyformán jár-

tasnak kellett lennie a humanisztikus és reális tárgyakban s hozzá a nemzetiségi vidékeken nem is egy, hanem esetleg két-három nyelven. Tehát hivatalból minden tanárnak polihisztornak kellett lennie. Az egykorú német költő *Docendo discimus* c. xeniájában nem is késett egy kicsit megcsipkedni a magyar tanár kényszerű polihisztorságát :

Jeder ungrische Professor
Ist ex offo Polyhistor,
Muss in Sprachen dreien, vieren,
Zehn, zwölf Studien tradieren
Aus den Fächern, aus den meisten.
Sagt, wie kann er all das leisten?
O, er kann was ihr begehrt,
Denn er lernt erst, was er lehrt.

Legtöbb baj természetesen a mennyiségtan és természettudományok tanítása körül mutatkozott. A dolog érthető; hiszen önképzéssel ezen a téren lehetett legkevesebbre menni. Pedig a piarista iskolákban aránylag még jobb volt a helyzet, mint másutt. Már csak azért is, mivel a rendben nagy hagyományai voltak a reáliák tanításának, melyek teljesen sohasem veszték ki. Elég e tekintetben Schaffrath Lipót, Königsacker József, Szablik István, Valero Jakab, Nagy Lipót, Tóth János vagy Schirckhuber Móric nevére és működésére utalnunk. Szablikról köztudomású, hogy a francia Mongolfier-fivérekkel egy esztendőben, 1783. augusztus 15-én bocsátotta fel az első léggömböt Magyarországon. Schaffrathról pedig azt olvassuk a pesti gimnázium történetében, hogy olyan gazdag fizikai múzeummal látta el az iskolát, amilyennel akkor talán egyetlen intézet sem dicsekedhetett az országban. Tóth Jánosról viszont feljegyezve találjuk, hogy a szegedi líceumban tartott fizikai defenzióival a város értelmiségét is nagy számmal vonzotta az iskola falai közé. Ugyanő talán elsőnek kezdte meg hazánkban a természettudományok népszerűsítését, mikor a tanyavilág népének okulására «mutatványokkal egybekötött népszerű előadásokat» tartott.

Mindent összevéve tehát a piarista tanárképzés, ha nem is volt magasabb színvonalú, mint más tanítórendeké és a protestáns iskolaké, viszont nem is maradt alatta. Ami hiány és rendszertelenség mutatkozott benne, az nem különleges baj volt, hanem az átmeneti korszak természetes következménye. A rendszeres tanárképzés gondolata akkor még csak csirájában volt meg s egyelőre nem akadt senki, aki kellő szakértelemmel, s ami még fontosabb, tekintéllyel és tetterővel felkarolta volna. Az első *Ratio collegium repentiuma* egészséges eszmét pendített meg, de már a kivitelnél

elakadt, később pedig egészen elsorvadt. Új indításokra volt szükség, hogy a gondolat újra felszínre kerüljön és tette érjen.

6. A rend népszerűsége. Az a nagy népszerűség, melyre Mária Terézia uralkodása alatt jutott a magyar piaristaság, a következő két emberöltőre is átöröklődött. Ennek okát a rendtagok buzgó iskolai működésén kívül főleg nagyarányú irodalmi és társadalmi tevékenységében kell keresnünk. Különösen a századfordulóra áll ez. Akárhány téren egyenesen úttörő munkát fejtettek ki a jó atyák. Elég e részben Dugonics András, Horányi Elek és Révai Miklós nevét említenünk. Dugonicsot kitörő lelkesedéssel fogadott regényeiért (*Etelka, Az arany perecek, A gyapjas vitézek, A szerecsenek, Jolánka, Cserei*) és színdarabjaiért (*Toldi Miklós, Bátori Mária, Kun László, Etelka Karjelben*) egyenesen klasszikus írónak érezték és ünnepelték kortársai. Horányi viszont irodalomtörténetírásunk szélesebbre alapozásával (*Memoria Hungarorum, Nova memoria Hungarorum, Scriptorum Piarum Scholarum*) és nagyterjedelmű kiadói tevékenységével, Révai pedig költői tevékenységével, lelkes irodalmi izgatásaival s mindenekelőtt a magyar nyelvtudomány megalapításával tűnt ki. (*Antiquitates literaturae Hungaricae, Elaboratior grammatica Hungarica.*)

Nem kevésbé jelentős szerepet játszottak a piarista atyák színi irodalmunk megalapozásában és nekilendítésében. Ez részben annak a fokozódó műgondnak volt a következménye, mellyel az iskoladrámák írói a XVIII. század utolsó harmadában dolgoztak. Legtöbbjük nem érte be többé a pillanatnyi sikerrel, hanem komoly irodalmi babérra pályázott. Ezzel magyarázható, hogy az előadott darabok nemcsak számban, hanem irodalmi és művészi értékben is állandóan gyarapodtak. Különösen attól az időtől kezdve, hogy a magyar nyelv hova-tovább egészen kiszorította a latint. A hetvenes és nyolcvanas évek iskoladrámái már mintegy átmenetül szolgálták az iskolai színpadról a világi színpadra. Nem véletlen tehát, hogy nekilendülő drámairodalmunk első kiválóbb művelői túlnyomórészt az iskoladráma mesterei közül kerültek ki. E téren Dugonics András mellett kívül főleg Simai Kristóf (*Igazházi, Zsugori, telhetetlen fősvény ember, Házi-orvosság, Gyapai Márton*), Egerváry Ignác (*Artaxerxes*) és Endrődy János nevét kell kiemelnünk. (*Macskássy Julianna.*) Ismeretes, hogy Kelemen László magyar színjászó társasága 1790. október 25-én Simai Igazházijának bemutatásával kezdte meg működését.

De talán még többet mondunk annak megemlékezésével, hogy a jó atyák darabjai évtizedeken át általános kedveltségnek örven-

dettek a színészek és a nagyközönség részéről egyaránt. Különösen Dugonics Bátori Máriájával nem tudtak betelni. Egy egykorú színész, Gál Mihály feljegyzéseiben olvassuk a következő jellemző nyilatkozatot: «Nincs is annyi csillag az égen, ahányszor adták az akkori magyar színészek Bátori Máriát. Ez volt egyik legjövödelmezőbb darabunk; ha pénzben szorultunk, felkiáltott a színészvilág: adjuk Bátori Máriát! Ez a Bátori Mária igénytelen, jó nevelésű dráma volt, igazi magyar telivér. Ha teljes volt a társaság, ő tündöklött a színpadon; ha kevesen voltunk, nem hagyott el bennünket; ha eső, ha rossz idő, keresztelő, temetés vagy szoárék, szupék voltak is az nap, mert ezek nem kedveznek a színészek pénztárának, Bátori Mária megadta ajándékát, ha neki tömjénezünk».

Az előző korszakhoz hasonlóan ezidétt is nagyban virágzott a rendben a latin nyelvű költészet. A Fiala Jakabok, Halápy Konstantinok, Pécsi Domonkosok, Szlavkovszky Benedek, Koricsányi Márkok és Hangay Zakariások szelleme töretlenül élt tovább. Igaz, hogy latin költőink túlnyomó részét nem benső ihlet, hanem legtöbbször külső alkalom indította lantjuk pengetésére, de azért akadtak közöttük igazi költői tehetségek is. Pl. Hannulik Jánost, a XVIII. század Horatiusát († 1816) nemcsak magyar, hanem európai viszonylatban is joggal kora legnagyobb költői közé sorozhatjuk. Hogy kortársai is ilyennek látták, mutatja a számos nemzetközi kitüntetés, mellyel elárasztották. Így, hogy csak egyet említsünk, a szentpétervári tudós társaság 1803-ban őt kérte fel egy I. Sándor cárt dicsőítő költemény írására. Külön érdeméül tudhatjuk be, hogy a klasszikus formát legtöbbször mélységes magyar érzéssel tudta egyesíteni. Sok tekintetben Berzsenyi Dániel előfutárát láthatjuk benne, akire kimutathatólag hatással is volt. Hannulikon kívül még a termékeny Jallosics Andrást, «magyar hazánk e bárdusát», a fiatalabbak közül pedig Kucserik Sándort, Szepesi Imrét és Budavári Józsefet kell említenünk, mint ismertebb latin költőket.

A költészet mellett számos művelője akadt a magyar piaristák sorában a tudománynak is. Termékenység és mélység tekintetében kétségkívül a teológus Alber János vezetett közöttük, aki nagyarányú egyháztörténeti és biblikus munkásságával s még inkább kartársa, a jozefinista szellemű Tumpacher József ellen folytatott szívós harcával VII. Pius és XII. Leó pápák meleg elismerését is kiérdemelte. A rend másik kitűnő teológusának, Perczel Imrének terjedelmes dogmatikai kézikönyve a jozefinista cenzura kicsinyessége és egyházellenessége miatt nem juthatott nyilvánosságra.

A profán tudományok művelői közül elsőnek ismét Dugonics Andrást kell említenünk, aki *Tudákosságával* szerencsés kísérletet tett a matematikai műnyelv megmagyarosítására. Kortársa, Koppi Károly történetírásunkat lett volna hivatva értékes alkotásokkal gyarapítani, ha a Martinovics-féle összeesküvésbe való belekeveredése időnap előtt el nem sodorta volna. Hanák János viszont a természettudományokban mutatott egész fiatalon oroszlánkörülmöket, de a szabadságharc tragikus bukása már 37 éves korában sírba döntötte. A később nagy tekintélyre jutott rendi filozófusok közül Horváth Cirill és Purgstaller József szintén még jóval a szabadságharc előtt megkezdték irodalmi működésüket.

A rend tudományos tekintélyének egyik biztos fokmérője, hogy a nagyszombati, illetve budai, majd pesti egyetemnek a jezsuita korszak megszűnése óta szinte megszakítás nélkül voltak piarista tanárai; nevezetesen a teológiai karon Perczel Imre dogmatikus (1774—1786) és Alber János ószövetségi biblikus (1805—1830), a bölceleti karon pedig Dugonics András matematikus (1774—1808), Koppi Károly történész (1784—1795), Szücs István filozófus (1797—1820), Révai Miklós magyar nyelvész (1802—1807) és Reizinger János történész (1840—1848). Úgyszintén a Magyar Tudományos Akadémia tagjai közt is állandóan találunk piaristákat. Elsőnek a nagyérdemű Simai Kristóf került be (1832); őt követték Horváth Cirill (1834), Széchy Ágoston (1840), Purgstaller József (1844), Nagy Márton (1844) és Hanák János (1846).

Ebben a korszakban kezdett nagyobb arányokban kibontakozni a piarista atyák tankönyvírói munkássága is; és pedig jellemző módon legkorábban az egyetemes és hazai történetírás terén. Bolla Márton háromkötetes világtörténete (*Primae lineae historiae universalis*) nem kevesebb, mint hat kiadásban látott napvilágot (1798., 1820., 1825., 1830., 1836., 1843.), s utána még magyar nyelven is megtette hatását (1845., 1849.). Ugyancsak hat-hat kiadást ért el Spányik Glicér kétrendbeli magyar története. (*Compendium historiae regni Hungariae I—II.*, 1816., 1817., 1821., 1828., 1840. és *Historia pragmatica regni Hungariae*, 1820., 1822., 1825., 1828., 1834., 1840.) Az előbbinek magyar fordítása még külön három kiadásban fogyott el. (1832., 1833., 1843.) A maga idejében nagy kedveltségnek örvendett Schirckhuber Móric kétnyelvű történeti kézikönyve is. (*Magyarok története deák és honi nyelven előadva I—II.*, 1837., 1840., 1843., 1846., 1849.)

Nagyban hozzájárult a rend népszerűségének növeléséhez az a gazdag és sokágú tevékenység is, melyet számos tagja kifelé folytatótt. Külső elfoglaltság tekintetében a korszak elején még

mindig a lelkipásztori munka vezetett. Pl. 1782-ben a rendi kezelésben levő besztercei, breznóbányai, debreceni, nagykárolyi, szegedi és szentannai plébániákon kívül még Hroneczen, Benyuson, Kisteleken és Szeged-Felsővároson találkozunk piarista adminisztrátorokkal, gróf Berényi Ferencnél, báró Révay Ferencnél és a Szaszenszaládnál pedig piarista házi káplánokat találunk. Ugyanakkor hat rendtag táborigi lelkészi szolgálatot teljesített: Tomeczy Ferenc a Wurmser-huszároknál, Vildt Lénárt és Kibling József a Károlyi-georgezrednél, Thoma Bálint a Nádasy-huszároknál, Koch Ferenc Mecklenburg herceg német lovasainál és Zolcher György a bukovinai határőrségnél.

A lelkipásztorkodás után legtöbbször a nevelőskedésben serénykedtek az atyák közül. Az említett 1782. évi kimutatás szerint piarista nevelők működtek a Festetics-, gróf Illésházy-, gróf Károlyi-, gróf Szapáry-, báró Orczy-, gróf Korniss-, gróf Almássy-, gróf Esterházy-, Győry-, Szörényi- és Kudnyánszky-családnál. Mások másnemű bizalmi állást töltöttek be. Pl. Mak Sebestyén gróf Pálffy János udvari geometrája, Ettinger Alajos pedig Migazzi bíboros építész volt. Meglehetősen nagy volt azok száma is, akik különböző világi iskolákban vállaltak tanári állást. Így Weisz Lipót a pozsonyi nemzeti főiskolán az építészetet, Peer Jakab a nagyszombati akadémián a történelmet, Schvarzl Zsigmond a pécsi akadémián a humaniorákat, Simai Kristóf a kassai iparrajziskolán a rajzot, Rizinger Özséb pedig a kassai akadémián a kamarai ismereteket adta elő. 1790-ben Hyross Sámuel a pozsonyi, Pállya Istvánt a soproni és Benyák Bernátot a székesfehérvári gimnáziumok élén találjuk mint igazgatókat.

Ezek az állapotok nagyjából így maradtak egészen a korszak végéig. A lelkipásztori munka még az átalakulás korában is jelentős helyet foglalt el a rend programjában. Igaz, közben a rendi plébániák száma négyre olvadt le (Beszterce, Breznóbánya, Nagykároly, Szepesbela), de még mindig jelentékeny volt a rendtagok által vezetett adminisztrációk száma. 1847-ben pl. Polhorán, Teremen, Városdoboson és Lázáron találunk piarista «plébánosi helytartókat». Némi csökkenés észlelhető a főúri nevelők számában; ez azonban nem a kereslet, hanem az állandóan kísértő emberhiány rovására írható. 1847-ben József főherceg (Szeitl József), gróf Festetics Gábor (Faeth Alajos), gróf Lamberg Ferenc (Nedolyi János), báró Vécsey Miklós és Antal (Szepesi Imre) s gróf Pálffy Ede és Zsigmond mellett látunk piarista nevelőket (Schuster Konstantin).

Ellenben feltűnő emelkedés mutatkozik a renden kívül tanító tagok számában. 1847-ben, mint már láttuk, Charusz László,

Markovich Antal, Mihalik Pál, Kricska József, Osviák Alajos és Polányi Ferenc a velencei Szent Katalin konviktusban és liceumban serénykedtek ; ugyanakkor Bednarovits János a padovai rendház és noviciátus felállításával bajlódott, Korbonits Béla a fiumei gimnázium első osztályának nebulóit tanította, Homoki Imre pedig a bécsi Teréziánumban működött mint felügyelő tanár. Idehaza szintén mozgalmas volt az élet. Spanyol Glicér mint a helytartótanács ülnöke a középiskolai ügyek állandó előadójaként szerepelt, Halványi János a pesti vakok intézetét igazgatta, Gaál Miklós a váci siketnéma intézet növendékeit tanította hittanra, Arenstein József a pesti királyi ipariskolában, Menyhárt Ágoston a szegedi királyi tanítóképzőben, Stikker József pedig a körmöcbányai elemi iskolában tanított.

Mint látjuk, a piaristaság az iskolán kívül is sokféle módon érintkezett a magyar társadalommal, jelentékeny szolgáltatokat tett neki, s ezzel még nagyobb mértékben a maga részére hódította szívét.

IV. Fejezet.

A megpróbáltatás és újabb föllendülés kora (1848—1918).

1. A szabadságharc hatása. Abból a szoros életközösségből, melyben a magyar piaristaság a hazai társadalommal állott, önként következett, hogy a társadalom életének minden megrezdülése a rend egyetemével is érezte hatását. Érthető tehát, hogy a harmincas és negyvenes évek szenvedélyes reformláza a rendben is élénk hullámverést idézett elő. A nyugtalanság először csak a benső állapotokkal való elégedetlenség formájában nyilatkozott meg. Grosser rendfőnök ellen már a negyvenes évek közepén erős izgatás indult meg. Az elégületlenek főleg a rendi vagyon kezelésében követett módszerét kifogásolták ; valójában azonban sokkal többről volt szó : a mozgalom irányítói a nagyobb ellenőrzés sürgetésével a rendi szervezet demokratizálását célozták.

Az 1847. augusztus 15-én megnyílt kiskáptalan nem hozta meg a kívánt megnyugvást. A Grosser János helyébe lépett Gruber György époly kevéssé tudta megfékezni a felszabadult forradalmi erőket, mint elődje. A nyugtalanság és elégedetlenség tovább bujkált a rendben ; sőt nemsokára forradalmi lépésekre vezetett. A váci ház tagjai 1848 tavaszán nyíltan szervezkedni kezdtek, a márciusi ifjak példájára pontokba foglalták kívánalmaikat s ezekre nézve kikérték a többi rendtag véleményét. Néhány héttel később a budai és pesti házak tagjait is bevonták a tanácskozásba

s az ügyek továbbvitelére egy háromtagú ideiglenes választmányt alakítottak (Luttér Ferdinánd, Heiszler József, Bammer Károly).

A választmány azonnal működésbe is lépett s április 29-én nyomtatott köriratban hívta fel az atyákat a váci pontokra vonatkozó véleményük sürgős beküldésére, «hogy a véleményeknek a három ház általi összeszerkesztése után a cultur- és közoktatási Ministernél komoly lépéseket tehessünk». Június 7-én pedig már arról értesítette megbízóit, hogy a 150 rendtag aláírásával ellátott váci pontokat az előző napon átnyújtotta báró Eötvös József miniszternek, aki igen nyájasan fogadta a felterjesztést. A nyomtatásban is megjelent memorandum szerint az elégületlenek mindenekelőtt azt kívánták, hogy a rend összes alapítványait és javadalmait az «álladalom» vegye kezelésbe s a befolyó jövedelmekből ő fizessé a tanárokat (á 600 frt.) és gondoskodjék a «nehéz pályán elaggott egyének» illő nyugdíjáról. Azután kívánták a rendnek a püspöki kartól való függetlenítését és a polgári ruha viselésének megengedését. Végül azon óhajuknak adtak kifejezést, hogy a rend szükségessé vált átalakítása az ősi szabályokon nyugvó képviseleti rendszerrel történjék.

Gruber engedékenységgel próbálta lecsillapítani a forradalmi hangulatot. Ezért a július 2-ra hirdetett konzisztóriumba a hét kormánysegéden (Nagy Lipót, Faisz József, Széchy Ágoston, Villiger József, Markó Albert, Jaeger Ferenc, Horváth Cirill) és a három kormánytanácsoson (Nagy Péter, Jalloics András, Malocsay Antal) kívül tizenkét külső rendtagot, közöttük közrendű tanárokat is meghívott. És ez volt a baj. Mert a meghívottakkal számos hivatalan is betódult a konzisztórium terembe, úgyhogy a megjelentek száma közel hatvanra emelkedett. Gruber a helyett, hogy tiltakozott volna az illetéktelen elemek betolakodása ellen, minden különösebb gondolkodás nélkül megnyitotta a gyűlést. Ezzel súlyos hibát követett el, mely azon nyomban keservesen megbosszulta magát. A túlsúlyban levő forradalmi elemek ugyanis elhatározták, hogy a függőben levő kérdések elintézésére szeptember elejére *képviseleti káptalant* hívnak össze. Mindjárt megállapították a káptalan szerkezetét is: kimondták, hogy a rendházaknak jogukban áll minden öt fogadalmas tag után egy-egy képviselőt választani. Másrészt az ügyek vitelére egy tizenöt tagból álló központi választmányt alakítottak s ennek tanulmányi osztályát (Purgstaller József, Perlaky László, Koczányi Ferenc, Schirchner Mór, Sümeghy Pál) bízták meg a «magyarhoni kegyes szerzet átalakulási tervének» kidolgozásával. A tervezet augusztus közepén nyomtatásban is megjelent. Példányait még idejében megküldötték az

egyed rendházaknak azzal, hogy a házfőnökök és a rendtagok szorgalmasan tanulmányozzák át és tegyék meg rá megjegyzéseiket

Az ú. n. forradalmi káptalan szeptember 3-án nyílt meg a pesti rendházban. Tagjainak száma közel járt a százhoz. Ez azt jelentette, hogy az 1848. évi névtárban kimutatott 311 rendtag közül átlag minden harmadik káptalani tag volt. Még jellemzőbb, hogy a megjelent 94 rendtag közül 59, tehát az összesnek közel kétharmada választás útján jutott be. A parlamenti elv tehát több mint kielégítő módon érvényesült.

Mindjárt az első ülésen a törvényesség fogas kérdése hozta hullámvásba a kedélyeket. A rendfőnök ugyanis mindjárt bevezető szavai után bemutatta a konferenciára összegyűlt püspöki kar jegyzőjének, Fogarasy Mihály skutari püspöknek hozzája intézett levelét, melyben óvást emelt a törvénytelen formák közt összeült káptalan ellen és eleve törvényteleneknek nyilvánította hozandó végzéseit és elüljáróválasztásait. A gyűlés «méltánylással» fogadta ugyan a magas helyről érkezett figyelmeztetést, de arra az álláspontra helyezkedett, hogy a rendi szabályzat «rendkívüli esetben feljogosít káptalantartásra». Mivel azonban a püspöki kar aggodalmait a káptalani tagok közül is többen osztották, a vita sokáig elhúzódott. Az elhangzott beszédek közül komolyságával és mély erkölcsi tartalmával magasan kiemelkedett Nagy Péter budai házfőnök, később rendfőnök felszólalása. A megejtett szavazáson 72-en a káptalan törvényessége mellett törtek lándzsát, 17-en pedig ellene foglaltak állást. Ezen utóbbiak az esküt is vonakodtak letenni a gyűlés határozataira. Élükön maga a rendfőnök állott.

A második fontos lépés, az elnökválasztás még jobban megosztotta a szellemeket. Az elnöklés joga a rendi szabályok értelmében a rendfőnököt illette volna. Az ellenzék azonban nem bízott Gruberban s ezért ellenjelöltet állított vele szembe Purgstaller vagy mint ettől kezdve nevezte magát, Palotai József személyében. Grubert nagyon bántotta a meg nem érdemelt mellőzés ; mivel azonban nem akarta megbontani a káptalan békéjét, szeptember 4-én levélbelileg lemondott állásáról és önként félreállott. Így most már nem volt akadály Palotai megválasztásának.

Az alakiságok elintézése után a legfontosabb kérdésnek, a rend jövőjének megbeszélésére tért át a káptalan. Hiszen érthető, hogy ezekben a mozgalmas napokban a jövő alakulása izgatott legjobban mindenkit. Különösen a tanítórendekben volt nagy a bizonytalanság. A lét és nem lét kérdése fenyegető szfinxként meredt minden tanító szerzesre. Kínzó kétségük eloszlátását elsősorban az államhatalomtól várták. A piarista káptalan sem volt

kivétel ebben a tekintetben: az elnök indítványára mindjárt a tanácskozások kezdetén elhatározta, hogy küldöttség útján egyenesen felkérdezi Eötvös minisztert, mi a szándéka az «álladalomnak» a tanítórendekkel és a felekezeti iskolákkal? Az öttagú küldöttség (Palotai József, Tamásy József, Horváth Cirill, Barts Ferenc, Lutter Ferdinánd) a következő kérdéseket szegezte a miniszter mellének: 1. Van-e szándéka a minisztériumnak a kegyestanítórendet továbbra is fenntartani? 2. Akarja-e a szerzetet a felekezeti tanodákban és a tanszékek betöltési jogában meghagyni? 3. Miután a kusztódiátus az úrbér megszüntetése által tetemes kárt szenvedett, remélhet-e jelenleg kárpótlást? 4. Ha nem remélhet, szabad-e a szerzeti házak és egyének számát kisebbiteni? 5. Végre esedezik a kegyestanítórend, hogy a státustanodák által tanodai birtokából ki ne szoríttassék.

A miniszter, mint első ízben, most is leereszkedő szívességgel fogadta az «udvarlására» megjelent küldöttséget; de feleletében nagyon óvatos és körültekintő volt. A szerzetet, mondotta, két szempontból tekinti: úgymint egyházi testületet és mint tanítórendet. Mint egyházi testület fennállása a szinodustól, mint tanítórendéé ellenben a törvényhozó testülettől függ. A törvényhozó testület ebben a tekintetben még nem nyilvánította ki szándékát. Addig, amíg a törvényhozás nem rendelkezik a magánalapítványok tekintetében, ezen alapítványok, úgyszintén a belőlük fenntartott tanodák természetesen a rend kezén maradnak. Az úrbéri veszteségre nézve azonban nem nyújthat reményt kárpótlásra, miután a törvényhozás az egyetemre nézve sem rendelt el kárpótlást. A rendházak és egyének számának csökkentése egészen a rend ügye, úgyszintén belső szervezetének átrendezése is; ezen a téren nem kell külső befolyásolástól tartania.

A káptalan sietett is élni a magas helyről jövő biztatással s Palotai indítványára gyors egymásutánban hozta a határozatokat a rendi alkotmány «korszerű» átalakítására és javítására. Elvül kimondotta, hogy az új rendi szervezetnek az alkotmányos szabadság, törvényadta egyenlőség és testvériség alapján kell felépülnie. Ennek megfelelően a hozott határozatok az egyetemes rend és az egyes házak igazgatásán túl a rendi birtokok kormányzására, a rendi káptalanok tartására s a szerzetesi fegyelem és a tanügy fontosabb kérdéseire is kiterjeszkednek. A vezető gondolat a kor demokratikus irányának megfelelően mindenütt a közösség jogainak erősítése volt a központi hatalommal szemben. Ezért pl. a kusztódiátus kormányzójának megválasztását is a káptalanok tartották fenn, föléje külön gazdasági tanácsot rendeltek s

ezzel az egész gazdasági komplexumot a káptalan ellenőrzése alá vonták.

Még szembetűnőbben nyilvánult meg a teljes demokráciára való törekvés a rendi kormányzat berendezésében. A káptalan tagjait szemelláthatólag megbűvölte a politikai átalakulás demokratikus és parlamentáris jellege. Ezért azon igyekeztek, hogy a rendi szervezetet pontosan az új államalkotmány mintájára alakítsák át. E szerint a rend élén ezentúl a kormányzó áll mint kormányelnök. Ő, miként az államfő, felelősségre nem vonható, a jegyzőkönyv szava szerint «felelősségen kívül áll». A kormányügyeket a kormánysegédek, asszisztensek viszik, akik a közgyűlésen, a káptalanon bármikor felelősségre vonhatók és vád alá helyezhetők. Számukat az eddigi hét helyett ötben állapították meg. A miniszteri felelősség elvének megfelelően a rendfőnök rendeletei és hivatalos levelei csak az illetékes kormánysegéd aláírásával, ma úgy mondanók, ellenjegyzésével, váltak kötelező erejűvé.

Az új kormányzati rend tehát valóban megejtő hasonlóságot mutatott a nagy átalakulásból kibontakozott alkotmányos monarchiával; mint ott, itt is volt államfő, a kormányzó, voltak felelős szakminiszterek, a kormánysegédek, volt parlament, a káptalan s végül megvolt a parlamenti felelősség. És mindez a legtisztább forradalmi népfelség alapján. «Az igazgatási hatalomnak — olvassuk a jegyzőkönyvben — létalapja az összes szerzetesi testület, melynek akarata rendszerint a közgyűlésen (capitulum provinciale) nyilatkozik.» A nagy forradalmi hevet csak egy bölcs hozzátoldás mérsékelte: «Oly esetek, melyekről a jelen jegyzőkönyv nem rendelkezik, fegyelmi tekintetben a régi rend szerint, a tanügyre vonatkozók pedig a kiadandó rendszer nyomán intézendők.»

Az elvi kérdések tisztázása után a személyi kérdések megoldását kerítette sorra a káptalan. Kormányzóvá, mint előre látható volt, Palotai Józsefet választotta meg, a kormánysegédi állásokat pedig Tamásy Józseffel (rendi biztos), Jaeger Ferencsel (pénztáros), Horváth Cirillel (levéltáros), Schirhuber Móriccal (számvevő) és Barts Ferencsel töltötte be (vagyongondnok). Kormánytanácsosok, konzultorok Valentini János pesti, Hutter Antal sátoraljaujhelyi, Koczányi Ferenc váci, Pallyó Antal veszprémi és Greschner János pozsonyszentgyörgyi házfőnökök lettek. Csak ezek után kerülhetett sor a káptalan berekesztésére, ami szeptember 10-én ment végbe.

A nevezetes gyűlés jegyzőkönyve kevéssel utóbb nyomtatásban is megjelent a Réligio és Nevelés c. katolikus folyóirat hasábjain. Ez a körülmény alkalmat adott a lap szerkesztőjének, a már akkor jőnévű Danielik Jánosnak, hogy rámutasson a káptalannal kap-

csolatos fonákságokra. Bírálata meglehetősen erőshangú volt, de az igazságot, sem a jóhiszeműséget nem lehet tőle elvitatnunk. Hiszen kétségtelen, hogy a káptalan előzményeiben és kíséző körülményeiben egyaránt nélkülözötte a törvényesség kellékeit. A súlyos szabálytalanságok sorát a július 2-i konzisztórium nyitotta meg: a betódult ellenzék itt erőszakolta ki a káptalantartás ősi rendjének mellözését és segítette diadalra a forradalmi népképviselői elvet. Nem kevésbé súlyos hiba volt a rend törvényes fejének, Gruber provinciálisnak oktalan félretolása. De még ennél is nagyobb baj volt, hogy a káptalan a püspökök óvása ellenére is folytatta tanácskozásait s a rend jövőjének biztosítását az erre egyedül hivatott egyházi hatóságok helyett egy merőben külső tényezőnél, Eötvös miniszternél kereste.

Mindez igaz. De a hibák mellett nem szabad megfeledkeznünk a mentő körülményekről sem. Így mindjárt tekintetbe kell vennünk, hogy a forradalmi idők általában szélsőségek felé sodorják az embereket. A nagy szabadság megrészegíti a lelkeket és elhomályosítja tiszta látásukat. 1848-ban is ez történt. Mert a pesti káptalan korántsem áll magában. Hasonló jelenségek más rendekben és a világi papság körében is mutatkoztak. Hogy a piaristáknál szembe-tűnőbbek voltak a kilengések, annak is könnyű okát találunk. Nevezetesen nem szabad felejtenuk, hogy a piaristarend népesebb volt valamennyi érdekelt szerzetnél; egymaga több tagot számlált, mint a többi tanítórendek együttvéve. Természetes tehát, hogy jellemek tekintetében is jóval nagyobb változatosságot tudott felmutatni, mint amazok. Azután meg a piaristák hagyományaiknál fogva sokkal inkább benne állottak a közélet hullámverésében s következésképen nagyobb mértékben is voltak kitéve a részéről kiinduló ösztönzéseknek, mint bármelyik más magyarországi egyházi közület. Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a magyar piaristaság középpontja már nagy idő óta a nemzeti élet legelevenebb lökötésének színhelye, Pest volt. Itt pedig hasonlíthatatlanul nehezebb volt érdektelen szemlélőként állani a rohanó eseményekkel szemben, mint pl. Pannonhalmán, Zircen vagy Jászázon. Mert itt olyan hevesen forrottak a szenvedélyek és olyan örült iramban üzték egymást a történések, hogy igazán nem csodálkozhatunk rajta, ha még a higgadtabb gondolkodású emberek is elveszítették velük szemben józan szemmértéküket.

A történeti igazság nevében azt is meg kell állapítanunk, hogy a pesti káptalan végzéseiben távolról sem volt annyira forradalmi, mint előzményei és külső lefolyása után várhatnók. A szerzetesi fegyelem körülhatárolásában általában a régi nyomokon haladt.

A felvilágosodott korhoz illő «észszerű fegyelem» emlegetése és más hasonló gyanús kitételek csak afféle forradalmi szólamok voltak ajkán, amelyeket hiba volna tragikusan felfognunk.

Ugyanerre az eredményre jutunk, ha az új rendi kormányzat működésére fordítjuk figyelmünket. Palotai és munkatársai szem-melláthatólag azon igyekeztek, hogy a korábbi «ingerültség» elmúltával minél előbb visszaállítsák a békét és rendet. Igen tanulságos e tekintetben az 1848. november 14-én kibocsátott rendfőnöki körlevél. «A legüdvösebb intézmények és törvények — olvassuk benne — értéküket veszítik, ha foganatba nem vétetnek és meg nem tartatnak. Kik a rendet, melynek alapjai a törvények, tisztelik, kik a szerzet szent hivatását, mely az álladalom és egyház javára céloz, szívükön viselik, kik ama dicső elismerést és méltánylást, melyet tanítórendünk két század óta e hazában kivívott, fönntartani iparkodnak, mindazok törekvésüket oda irányozandják, hogy kötelességök lelkiismeretes teljesítésével lefizessék a hazának és szerzetnek azon tartozást, melyre szent fogadással lekötelezék magokat... Buzgó imával esdeklem, hogy társulatunkban a szeretet, egyetértés és megalégedés szelleme honosuljon.»

Hasonló hangokat ütött meg Palotai december 15-én kelt körlevelében is, melyben főleg a külső fegyelem helyreállítását sürgette. Mivel egyes rendtagok a forradalmi idők szabadosságával világi ruhában jártak s bajuszt és szakállt növesztettek, nyomatékosan utalt rá, hogy a bajusz és szakáll viselését már az 1700. évi káptalan megtiltotta. «Mint hívei az egyháznak — szötte tovább gondolatait — és szerzetnek tagjai nem lehetünk közönyösek a külső viselet iránt, jól tudván, hogy a világ az ember külsejéből belsejére szokott itélni, s hogy az egyházi fegyelem elhanyaglását a nép a vallási szellem fogyatkozásának tulajdonítja.»

Egészben véve tehát Palotai és társai sokkal mérsékeltebbeknek mutatták magukat az ügyek vitelében, mint a július 2-i konzisztórium és a káptalan forró napjaiban. Egy tekintetben azonban mégis mérhetetlenül sokat ártottak a rend érdekeinek: mivel nem bíztak eléggé a jövőben, az összes növendékeket elbocsátották. Ezzel a könnyelmű elhatározásukkal még a II. József korabelinél is nagyobb vérveszteséget okoztak a rendnek. Míg ugyanis az 1848. évre szóló névtár 425 rendtagot mutatott ki, 1849-ben egyszerre 311-re esett le a létszám. Egész nemzedékek hullottak ki, ami később keservesen megbosszulta magát; nemcsak a szinte napjainkig érezhető emberhiányban, hanem a nemzedékváltás rendes menetének megzavarásában is. Mivel 8—9 esztendő úgyszólván teljesen kiesett a rend életéből, a kiegyezéskörüli piarista-

ságban már csak idősebb és ifjabb nemzedékek állottak egymással szemben. E miatt sem a mult értékeinek átmentése, sem pedig a jelen eszméinek és törekvéseinek áthasonítása nem történhetett meg olyan alapossággal, mint a fejlődés zavartalan harmóniájának biztosítása kívánta volna. Hasadás támadt a rendi szellemen, mely még évtizedekkel később is éreztette hatását.

Az eltávozott növendékek közül igen sokan honvédnak állottak be és becsületesen végigküzdötték a szabadságharcot. A harc elültével többen közülük ismét egyházi pályára léptek és szép pályát futottak meg (Kemenes Ferenc és Palotai Ferenc veszprémi, Palotay László nagyvárad kanonokok). A többség azonban a világban maradt és ott alakított többé-kevésbé mutatós karriert (Apáthy István egyetemi tanár, Lonkay Antal és Szabó Mihály szerkesztők). A fiatalok példáját az idősebbek közül is többen követték: beállottak táborigazgatóknak. Erdősi Imrének, a branyiszközi hősnek példáját ország-világ ismeri. Mellette táborigazgatók voltak még Csákós Elek, Horváth Pius, Joachimstadt Konstantin és Markovich Antal. Sőt akadtak olyanok is, akik egyenesen honvédnak csaptak fel. Lutter Ferdinánd pl. mint tüzérkapitány harcolta végig a szőregi és temesvári csatákat.

Palotainak és társainak azonban nem sok idejük volt a kormányzat vitelére. Windischgrätz herceg császári fővezér már 1849. január 5-én bevonult a két fővárosba és átvette a hatalmat; egy héttel rá, január 12-én Szögyény László volt alkancellár vezetésével megkezdte működését az ideiglenes polgári igazgatóság is. Ennek egyik osztálya Fogarasy Mihály címzetes püspök és tankerületi királyi főigazgató elnöke alatt főleg a forradalomban kompromittáltak ügyével foglalkozott. A vizsgálatot Szögyény egyenes meghagyására a budai és pesti piaristákra is kiterjesztették. A vizsgálat eredményét március 3-án hirdették ki. E szerint a budai tanárok közül Hanák Jánost és Perlaky Lászlót, a pestiek közül pedig Bammer Károlyt egyszersmindenkorra el kellett távolítani a tanári pályáról, Lutter Ferdinándot, Ribiánszky Adolfot, Vass Józsefet, Cserkúti Józsefet, Sárretyi Ödönt, Sárváry Bélát és Kemény Jánost ideiglenesen fel kellett függeszteni, Vashegyi Alajost, Nachtigal Jakabot és Csaplár Benedeket pedig más intézetekbe kellett áthelyezni.

Ezt megelőzőleg Hám János esztergomi primás is foglalkozott a rend ügyével. Mindjárt a császáriak bevonulását követő időben magához hívatta Palotait és közölte vele a püspöki karnak a rendre vonatkozó határozatait. A megbeszélések eredménye egy újabb rendfőnöki körlevél lett, mely immár a püspöki kar szentesítésére

is hivatkozva újból szigorúan megtiltotta a bajusz, szakáll és pantalló viselését, elrendelte, hogy a budai és pesti gimnáziumok ifjúsága tanárai vezetésével hétköznapokon is rendszeren járjon misére s végül Hanák Jánost, Lutter Ferdinándot és Perlaky Lászlót kitiltotta mind a két iskolából. (Március 13.)

Mint látjuk, a «forradalmi» rendfőnök minden igyekezetével azon fáradozott, hogy feledtesse megválasztásának körülményeit. De azért mégis lehetetlen volt nem éreznie, hogy az illetékes egyházi és világi hatóságok bizonyos tartózkodást tanúsítanak vele szemben. Különösen nagy kiábrándulást jelentett számára, hogy a püspöki kar 1848. november 20-án kelt levelében nem mint törvényes rendfőnökhöz, hanem csak mint *de facto* hivataloskodó kormányzóhoz szólt hozzá. Hasonlóan a császári hatóságok is érezhető bizalmatlansággal tekintettek rája. Ez a fonák helyzet arra indította Palotait, hogy április 2-án felajánlja lemondását. Mint írja, annakidején csak azért fogadta el a kormányzóságot, mert remélte, hogy képes lesz «a pártviszályt elhárítani, a kedélyeket lecsillapítani, a békét és rendet helyreállítani». Reméli, hogy nem akarata hiányának, «hanem az idő zajlásának fog felrovatni, ha szándéka nem mindenben ment teljesezésbe.» Szögyény azonban nem fogadta el lemondását; így akarva nem akarva tovább kellett vinnie a «kormányzóságot.»

Buda visszafoglalása azonban megint új helyzetet teremtett. Palotai már május 24-én lelkesítő üdvözlést küldött Kossuthnak és Horváth Mihály közoktatásügyi miniszternek a függetlenségi nyilatkozat örömeire. Majd néhány nappal később részletesen beszámolt a minisztériumnak a két fővárosi iskolában január 1. óta történt eseményekről. A kormány annyira biztosnak érezte magát a nyeregben, hogy július 1-i kelettel elrendelte a tanítás megkezdését is. De nem sokáig folytathatták: július 11-én a császáriak Wussin őrnagy vezetésével újból bevonultak a fővárosba, honnét Kossuthék már előbb Szegedre menekültek.

Az új politikai kormányzat, melynek feje báró Geringer Károly lett, már sokkal szigorúbban járt el a renddel szemben, mint előbb Szögyényék. Szentiványi Vince, a pesti katonai kerület királyi főbiztosa, augusztus 26-án értesítette Tamásy József első kormánysegédet, hogy a forradalmi párt által megválasztott és jelenleg szökésben lévő Palotai, másként Purgstaller József nem tekinthető többé rendfőnöknek. Hasonlóan érvénytelennek nyilvánította a forradalmi káptalan minden határozatát és választását s minden tekintetben a régi szabályzatot jelentette ki kötelezőnek.

Igy a rend egyik napról a másikra vezetőség nélkül maradt.

Mivel pedig káptalan tartására az adott körülmények közt gondolni sem lehetett, Szentiványi önhatalmúlag Tamásyt nevezte ki rendfőnökhelyettesnek, vicarius provincialisnak s melléje hat kormánysegédet (Nagy Lipót, Spányik Glicér, Markó Albert, Malocsay Antal, Jaeger Ferenc, Horváth Cirill) és két kormánytanácsost (Lévai Zsigmond, Tóth János) adott. Az új rendfőnököt és tanácsát a főbiztos megbízásából Koller Ferenc pesti polgármester iktatta be hivatalába az összes rendtagok jelenlétében. Ez alkalommal Tamásy szigorú utasítást kapott a két fővárosban működő tanárok megrostálására és a súlyosan kompromittált rendtagok ügyének kivizsgálására.

Ezzel kezdetét vette a magyar szelleméért amúgy is gyanús szemmel kísért rend keserves kálváriajárása. Purgstallert, alig hogy jelentkezett a rendi büntetés kiállítására, szeptember 6-án letartóztatták s előbb az Oszvald-házban, majd a József-kaszárnyában és az Új-épületben heteken át fogságban tartották. Mivel azonban a hadbíróóság a legszorgosabb utánjárással sem tudott ellene komolyabb vádat találni, november 15-én ártatlannak nyilvánította és elrendelte azonnali szabadlábra helyezését. Sokkal rosszabbul járt a reformmozgalom másik főszóvivője, Perlaky László; őt a hadbíróóság nyolcévi, vasban töltendő fogságra ítélte. A nyolc évből azonban szerencséjére csak tizenhét hónapot kellett kitöltenie Pesten, Grácban, Pozsonyban és Olmücben. Ugyancsak rövidebb ideig tartó szabadságvesztéssel bűnhődött Petlanovics Alajos, a későbbi rendfőnöki titkár is. Másokat, pl. Horváth Piust rendi fegyelmi büntetéssel vagy a tanítástól való eltiltással sújtottak. (Lutter.)

A magyar piaristaságnak azonban nemcsak egyéneiben, hanem egyetemében is lakolnia kellett hazafias magatartásáért. Geringer, egyházi ügyekben főszugalmazójának, Sussich György győri kanonoknak ösztönzésére a rend eltörlését ajánlotta kenyéradó gazdáinak. Szerencsére az új primás, Scitovszky János enyhébben ítélte meg a helyzetet: eltörlés helyett elegendőnek tartotta a rend szigorú megrostálását. Bach birodalmi belügyminiszter szintén e felé a vélemény felé hajolt s ezért részletes jelentést kért minden egyes rendtag minősítéséről és viselkedéséről. A minisztertanács a közéletet választotta: eltörlés helyett a lassú kihalás mellett döntött, amennyiben megtiltotta új noviciusok felvételét. Bach 1850. január 21-én tudatta Geringerrel a kegyetlen rendelkezést.

A váratlanul jött tilalom a derült égből lecsapó villám módjára érte a rendet. Hiszen a szabadságharc nagy vérveszteségének pótlását egyedül a következő évek kiadós növendéknevelésétől remél-

hette. A dolog elég biztatón is indult. Az 1849—50. évre Privigyén hárman, Trencsénben pedig tizennégyen öltöztek be. És ime most ezt az egyedül járható utat is elzárták előle. Pedig közben az emberhiány olyan mérveket öltött, hogy még az új beöltöztetésű novicusok egy részét is azon nyomban tanításra kellett fogni. Az új tanulmányi rendszer fokozottabb emberkövetelése és Geringerék önkényes kitiltásai csak még érezhetőbbé tették a bajt. A halál is dúsabban aratott, mint más években szokott. Pl. 1848—49-ben nem kevesebb mint húsz tagot ragadott el. Így érthető, hogy a rendi létszám 1852. év végére 271-re, vagyis a négyév előttinek kétharmadára esett vissza.

Már-már úgy látszott, hogy a magyar piaristaság sorsa végleg megpecsételődött. Hogy ez nem történt meg, az jórészt a primás érdeme volt. Scitovszky mint a magyarországi szerzetesrendek vizitátora és apostoli delegátusa a császári kormány engedelmével 1852. szeptember 1-re káptalant hirdetett Vácra. A gyűlésen mindig maga elnökölt. Mint vizitátor legsürgősebb feladatának a forradalom romjainak eltakarítását és a történeti folytonosság visszaállítását tekintette. Ezért mindjárt az első ülésen elmozdította a politikai hatalom által behelyezett Tamásy Józsefet s helyette ismét Gruber Györgyöt jelentette ki törvényes rendfőnöknek. Ugyanezen alapon mindazokat a képviselőket kirekesztette a káptalamból, akik cselekvő szerepet játszottak a 48-as eseményekben. Azután megválasztatta a rend új vezetőségét. Rendfőnökké csaknem egyhangúlag Nagy Péter volt budai házfőnököt, a 48-as káptalan konzervatív ellenzékének gerinces vezérét választották. Kormánysegédek lettek: Villiger József, Markó Albert, Jallosics András, Jaeger Ferenc, Horváth Cirill és Tóth János, kormánytanácsosok pedig Mihalik Pál és Greschner János. Mindennél azonban fontosabb volt, hogy a rend a primás közbenjárására ismét visszakapta noviciusfelvevő jogát. Az új noviciátust azonban már nem Privigyén, Kecskeméten vagy Trencsénben, hanem Vácott nyitották meg egyelőre öt növendékkel.

Ezzel azonban a kérdésnek csupán alaki része nyert elintézést; hátra volt még a nehezebbik, a rend belső életének megreformálása. Ezért Scitovszky 1853. szeptember 8-ra újabb káptalant hívott össze Vácra és ezen közölte az egybesereglett atyákkal a halaszthatatlanul szükségeseknek tartott új rendszabályokat. A nyomtatásban is közzétett reformok részben a noviciusok felvételére és fogadalomrabocsátására, részben a fegyelem szigorúbb értelmezésére, részben pedig a Rómával való kapcsolatra vonatkoztak. Kihirdetésével véget ért a vizitáció, és a rend ismét visszanyerte cselekvési képességét.

2. Iskolai változások. Az 1848. évi átalakulás nemcsak a rend benső életében, hanem iskoláiban is mélyreható változásokat idézett elő. Legközvetlenebb hatása az iskolák anyagi alapjának megrendülésében jelentkezett. Az alapítványok csekélysége ismét keservesen megbosszulta magát. Beszédes bizonyossága ennek az 1848—49. évre kiadott névtár végén olvasható jegyzet: «Részint a háborús körülmények, részint a tizedek és úrbéri viszonyok megszűntével járó tetemes veszteség következtében olly házak, mellyek eddig alapítványaik csekélysége miatt jövedelmök legnagyobb részét a szerzet közpénztárából vették, ideiglenesen tanárok nélkül hagyattak.» Egyelőre csak Beszterce, Breznóbánya, Nagybecskerek, Podolin és Rózsahegy jutottak erre a szomorú sorsra; de a továbbiak során Kisszeben, Korpona, Magyaróvár és Szentgyörgy bezárására is engedélyt kért a rend vezetősége. A házfőnökökön kívül mindenütt csak néhány idősebb vagy beteges rendtag maradt vissza háztűzörzőnek.

Az 1848—49. iskolai év egyébként is nagyon nehéz esztendőnek bizonyult. A politikai szenvedélyek tombolása, a nemzetiségek forrongása és a hadi események hullámmása minduntalan hosszabb-rövidebb ideig tartó szünetet kényszerített rá a szelíd múzsák hajlékaira. E mellett a felső osztályok növendékseregét erősen meggyérintette a hazafias lelkesedés. Tanár és tanítvány akárhányszor együtt ragadt fegyvert a fenyegetett haza védelmére.

A szabadságharc bukása után még borúsabbra fordult a helyzet. Az új tanulmányi rend bevezetése szinte elviselhetetlenné fokozta az amúgy is katasztrofális emberhiányt. Az 1849. október 9-én életbeléptetett Thun-féle *Organisationsentwurf* ugyanis nálunk is kötelezővé tette a nyolcosztályú gimnáziumot szigorú szakrendszerrel és a végén kötelező érettségi vizsgálattal. Bár nem kétséges, hogy az új rendszer a 48 előtti állapotokhoz képest nagy haladást jelentett, minden előkészület nélkül való bevezetése mégis súlyos megrázkódtatással járt; nemcsak azért, mivel egész sereg új tantárgy tanítását rendelte el (pl. görög, német, geometria stb.), hanem azért is, mivel végrehajtása lényegesen több tanárt igényelt. Míg a régi rendszerű nagygimnáziumban hét ember úntig elegendő volt, az újban legalább tizenkettő kívántatott.

Ilyen körülmények közt arról természetesen szó sem lehetett, hogy a rend valamennyi gimnáziumában az új rendszer szerint kezdje meg a tanítást. A kormány sem akarta ezt. Hiszen az igények magasracsigázásával éppen azt a be nem vallott célt akarta elérni, hogy a passza a nálunk túlságosan megsokasodott középiskolák számát. A renddel folytatott tárgyalások eredménye az lett, hogy

29 rendi gimnázium közül 7 liceális, vagyis nyolcosztályú főgimnáziummá, 12 kiskimnáziummá nyilvánított, 10-ben pedig egyelőre megszűnt a tanítás. Főgimnáziumok lettek: Buda, Kolozsvár, Nyitra, Pest, Selmechánya, Szeged és Temesvár; kiskimnáziumok: Debrecen, Kalocsa, Kecskemét, Máramarossziget, Nagybecskerek, Nagykanizsa, Nagykároly, Sátoraljaújhely, Tata, Trencsén, Vác és Veszprém; megszűntek: Beszterce, Breznóbánya, Kiszseben, Korpona, Léva, Podolin, Privigye, Rózsahegy és Szentgyörgy.

A főgimnáziumok száma azonban már a következő évben megcsappant: a bécsi kormány azzal a megokolással, hogy a rendnek nincsen elegendő embere a németnyelvű oktatás ellátására, 1851 szeptemberében visszavette a budai iskolát és német tannyelvű állami gimnáziummá alakította át. Thun miniszter ugyan ravaszul úgy intézte a dolgot, hogy a nála tartott értekezleten Tamásy rendfőnök maga volt kénytelen felajánlani a rend lemondását, de a beavatottak tisztában voltak az ilyen «önkéntes» lemondás értékével.

Néhány évvel rá a kiskimnáziumok számában is apadás állott be. Kunszt József kalocsai érsek már 1853-ban közölte Scitovszky primással, hogy jezsuitákat szándékozik Kalocsára telepíteni s a piaristákat csak addig akarja tartani, míg a jezsuiták elegendő számú magyar vagy legalább magyarul tudó rendtagot tudnak nevelni. Ennek a programnak megfelelően a piarista kollégiumtól már 1854-ben megvonta az addig élvezett kedvezmények nagy részét s nyíltan tárgyalást kezdett a jezsuita provinciálissal és generálissal a gimnázium átvételéről. Ilyen körülmények közt a piaristák helyzete napról-napra nehezebbé lett. Szegénységük és az érsek bizalmatlansága elviselhetetlen teherként nyomta őket. Ezért a rend vezetősége elhatározta, hogy önként feladja a tartathatatlanná vált állomást. Felszólítására az atyák már 1860. április 26-án, illetve május 14-én kiürítették a rendházat és az iskolai év befejeztéig egy üresen álló kanonoki lakásban vonták meg magukat. Utána minden ingatlanukat és ingóságukat átadták az érseknek s 1860 augusztusában ugyanolyan koldusszegényen távoztak, mint ahogyan annakidején jöttek. Az új iskolai évet már a jezsuiták kezdték meg. Mint jellemző adatot említjük, hogy Kunszt érsek az első öt esztendőben 300.000 forintot áldozott a jezsuita kollégiumra, tehát hasonlíthatatlanul többet, mint amennyit a piaristák ott tartózkodásuk egész 95 esztendeje alatt kaptak.

Az új tanulmányi rendszerre való áttérés természetesen nem mehetett zökkenők nélkül. Különösen a szakrendszer bevezetése

okozott komoly nehézségeket; hiszen olyan magas igényeket támasztott a tanárokkal szemben, aminőkre a korábbi enciklopedikus rendszerre beállított rendtagok nagy része nem volt felkészülve. Sok bajt okozott az akut tanárhiány is, mely az évek múlásával nemhogy enyhült volna, ellenkezőleg még fokozódott. A rend kénytelen volt tehát olyan megoldásokkal is megbarátkozni, melyek erősen veszélyeztették gimnáziumainak piarista jellegét. Így 1859. július 15-én öt évre felmentést nyert az egyidejűleg négyosztályú kisgimnáziummá lefokozott selmecbányai iskola ellátásának terhe alól. Az 1864. június 11-én kelt udvari rendelet újabb öt évre hosszabbította meg a felmentést. 1862. szeptember 2-án a temesvári, 1863. május 12-én pedig a nyitrai püspökkel kötött Purgstaller rendfőnök, immár Nagy Péter törvényesen megválasztott utóda szerződést, melynek értelmében az ottani piarista főgimnáziumok három felső osztályának tanárokkal való ellátását az egyházmegyék vállalták magukra; mindkét helyen öt-öt világi paptanár munkábaállítását helyezték kilátásba.

Pedig a magyar piaristaságnak az új tanulmányi renden és az égető tanárhiányon kívül még egy harmadik fronton is kellett harcolnia. Ezt a harcot azonban már nem annyira magáért, mint inkább az egyetemes magyarság érdekeiért vívta. Ismeretes, hogy a szabadságharc bukására következett elnyomás nemcsak politikai jogaiból, hanem nemzeti mivoltából is ki akarta forgatni a magyarságot. Erre legfőbb eszközül a kíméletlen németesítést használta. Gróf Thun Leo birodalmi kultuszminiszter, az Organisationsentwurf kitervezője, hacsak rajta állott volna, az egész országban azonnal kötelezővé tette volna a németnyelvű tanítást. Mivel azonban színmagyar vidékeken mégis bajos volt erre gondolni, ideiglenes megoldásul megengedte a párhuzamos, magyar és német tanítási nyelv használatát. De hozzáfűzte, hogy addig is, míg egész terjedelmében keresztülvihető lesz, ilyen helyeken is törekedni kell az Entwurfhoz való közeledésre. 1850. június 25-én a pesti piarista gimnáziumnak is megküldötte nevezetes rendelete egy példányát és sürgős véleményadásra szólította fel a tanári kart.

A tanári testület, élén Horváth Cirill igazgatóval, nem is késett megadni a feleletet. Augusztus 23-án felterjesztett memorandumában mindenekelőtt rámutatott, hogy ilyen nagyjelentőségű reformot csak fokozatosan és megfelelő előkészítés után lehet életbe léptetni. «Az emberi természet — úgymond —, de különösen a nemzet több századon keresztül fejlődő életének mivoltából bizonyos lévén, hogy sehohsem, a nevelési pályán pedig sohasem lehet óhajtott sikert várni az előkészítetlen változtatásoktól,

bátorkodunk Méltóságod előtt egész nyíltsággal kijelenteni, miszerint az Entwurfban ábrázolt tanrendszer, bármily átgondolt és jeles legyen is az tartalmát illetőleg, Magyarország jelen szellemi állásában teljességgel nem találandja föl azon elemet, melyhez rokonulva foganatos diszlesnek örvendhessen. Rögtönözött behozatala tehát nem fog egyebet szülni bizodalmatlanító kedélyháborításnál. Más tartományokban, hol az az eddigi szokást előkészítésül vehetni, kedvezőbb az ügy állása.»

Hasonlóan határozott álláspontra helyezkedett a memorandum a tanítási nyelv kérdésében is. «A tanítási nyelv választása — olvassuk — céltévesztő alapra van építve. Azt sem az erre még eléggé nem minősített tanulókra, sem az ebben járatlan és felekezeteskedőleg elfogult szülőkre nem lehet biztosan bízni. E pontra nézve a hely körülményeit, a tanulók sajtáságát és a tantárgyak eddigi kezelését legjobban ismerő tanodai személyzet bírhat elhatározó nyomatékkal! A város nyelve nem nyelve az iskolának is. Néha a tanodát magában foglaló város legkevesebb növendéket küld; a más nyelvű vidékek túlnyomólag népesítik a tantermeket. Sőt a németajkú atyák kívánják Pesten és Budán is, hogy gyermekeik magyarul taníttassanak, mert a német nyelvet a család körében úgy is megtanulják. Nem is tanácsos a szüléket kényszeríteni, hogy magyar nyelv tanulás végett kénytelenek legyenek gyermekeiket távol vidékre küldeni; mert ez az általuk lelkiismeretes gondossággal üzött házi nevelést megszakasztja és a már tapasztalt szomorú következmények miatt folytonos aggódásba ejti az illetőket. E pontra nézve legbiztosabb és legigazságosabb mérték az ország közszelleme. Ennek tisztelése nélkül satnyulni fog minden nevelési gond.»

Valóban nem kis bátorság kellett ezeknek a ma természetesenek látszó igazságoknak papirravetéséhez olyan időben, mikor a magyar igazság hősei ezerszámra sínylődtek a monarchia legkülönbözőbb börtöneiben. Ugyanez a bátor hang csendül ki a felterjesztés folytatásából. «Mindenütt kötelezett s egész teljességében tárgyalandó legyen a magyar nyelv — olvassuk tovább. — Ennek nyelvtana a nyelv egyszerű s igen felvilágosító természeténél fogva legbiztosabb alapul szolgálhat a más nyelvek tanával foglalkozóknak.» Mintha nem is a magyar nyelv és szellem megfojtására irányuló támadás visszaveréséről, hanem csupán egyszerű elméleti kérdésről lett volna szó! Sőt még ahhoz is volt bátorságuk a jó atyáknak, hogy részleteiben is elutasítsák a hatalmas miniszter tervezetét és helyette egészen új, a magyar viszonyokkal állandóan számoló tantervet dolgozzanak ki.

A pesti tanárok példáját a budaiak is követték. Természetesen ők is a magyar nyelvű tanítás mellett szállottak síkra. «A magyar ifjúság tudományos műveltetésének sikeres tökélyesítésére — írták — mulhatatlanul szükséges, hogy tanintézetekben az oktatási előadási nyelv saját nemzeti nyelve legyen.» Hasonlóképpen sürgették, hogy «a felkent magyar királyok dicső tetteinek s kedves honunk viszontagságainak előadása a kötelezett tantárgyak közé soroztassék.»

Bármily világos és meggyőző volt azonban a pesti és budai piarista atyák okfejtése, a kormány süket és vak maradt vele szemben, s az Entwurfot az egész országban kötelezővé tette. Csak nyelvi tekintetben tett némi engedményt. A német tanítási nyelv bevezetését egyelőre csak azokban a városokban sürgette, melyeknek lakossága részben német nyelvű volt, pl. Pesten és Temesvárott. A nyitrai és trencsényi rendi gimnáziumokat viszont tótnak nyilvánította és haladéktalanul elrendelte bennük a tótnyelvű tanítást. Mivel azonban tót tankönyvek nem voltak, mindkét helyen cseh könyveket kényszerültek bevezetni. Hogy még cífrább legyen a dolog, az iskolai igazgatás nyelve ezekben az intézetekben is a német lett; németül kellett szerkeszteni a tanári értekezletek jegyzőkönyveit, a különböző felterjesztéseket, kimutatásokat stb. Csak az évvégi bizonyítványok és a nyomtatott értesítő nyelve lett tót. De ha valamelyik tanuló más intézetbe kívánt átlépni, annak már latin nyelvű bizonyítványt kellett kiállítani.

Thun a pesti piarista gimnáziumot is legszívesebben a német tannyelvű iskolák közé sorozta volna. A tanári kar azonban a memorandumában kifejtett okok alapján ragaszkodott a magyar tanítási nyelvhez. A helyi tanügyi hatóság október 7-én kiadott rendeletével hozzájárult ehhez, de egyúttal újból sürgette az Entwurfhoz való közeledést és elrendelte a német nyelvnek valamennyi osztályban kötelező tárgyként való tanítását.

Ezzel azonban korántsem értek véget a zaklatások. Az iskolalátogatók, különösen a pinkafői születésű Haas Mihály főigazgató, aki szatmári püspökké történt kinevezése után így dicsekedett: «Ha még három esztendeig főigazgató maradhattam volna, még a pásztorok is németül daloltak volna kint a pusztán», jóformán kizárólag a német nyelvi tanítás eredményének figyelésére pazarolták minden idejüket. Nem győzték eleget nógatni az igazgatót, hogy legyen rajta, hogy a tanárok a lehető legszorgosabb igyekezetet fejtsék ki a német nyelv tanításában. Elérendő célként azt sürgették, hogy a tanulók az érettségi vizsgálaton egyforma készséget mutassanak fel a magyar és német nyelv szóbeli és írásbeli használatában.

De hiába, a dolog csak nem akart menni. Augusz Antal helytartótanácsi alelnök még 1853. december 1-én kiadott rendeletében sem győzött eleget panaszkodni a miatt a botrányos és feltűnő állapot miatt, hogy a pesti piarista gimnáziumban egyetlen német iskolakönyvet sem használnak és egyetlen tárgyat sem tanítanak németül. Nosza sietett is mindjárt elrendelni, hogy a magyar tannyelvű gimnáziumokban ezentúl a magyar nyelv tanítására heti két, a németére pedig három órát kell fordítani (1854. március 4). Ezenfelül melegen ajánlotta legalább egy német tankönyvnek, lehetőleg Pütz közismert történelmének bevezetését. Ez — mondotta — megfelelné a minisztérium óhajának és sok szülő titkos vágyának.

Ilyen előzmények után jelent meg Thun miniszter 1854. december 16-án kelt nevezetes rendelete, mely elvként kimondotta, hogy ezután a gimnáziumok felső osztályaiban a tantárgyak túlnyomó részét, a lombard-velencei királyság kivételével mindenütt német nyelven kell tanítani. Ezt az általános rendelkezést két héttel később, 1855. január 1-én egy újabb részletes intézkedés követte, mely aprólékosan szabályozta a magyarországi, erdélyi, szerb vajdasági és temesi bánási gimnáziumok nyelvviszonyait. E szerint a német nyelv minden osztályban feltétlenül kötelező tárgy, és a nem német anyanyelvű tanulóknak is annyira kell benne vinniök, hogy a felső osztályokban egyes tárgyakat nehézség nélkül németül lehessen tanítani. E tárgyak számát évről-évre szaporítani kell úgy, hogy a felső osztályokban még a nehéz tárgyakban is a német legyen az uralkodó előadási nyelv. Ha a tanulók többségének nem német az anyanyelve, a német mellett anyanyelvük és annak irodalma is kötelező tárgy minden osztályban; addig lehet tanítási nyelvül használni, míg az alapos megértés érdeke megkívánja; tovább is lehet használni, de csak olyan mértékben, mint a német tanítási nyelvre vonatkozó intézkedéssel megegyeztethető. A német nyelvből és az anyanyelvből megkívánt jártasság kimutatása nélkül senki sem nyilvánítható érettnek. Hasonlóan senki sem alkalmazható gimnáziumi tanárnak, aki törvényes módon nem igazolja, hogy jártas az illető gimnáziumban használt nyelvekben és legalább egyik szaktárgyára nézve rendelkezik a német nyelv és irodalom megfelelő ismeretével (1855. február 5).

Albrecht főherceg, 1851. szeptember 12. óta Geringer utóda Magyarország kormányzásában, 1855. január 31-én szigorú utasítást adott Thun miniszter rendelkezéseinek «kötelességtudó és hathatós végrehajtására». Erre azonban egyelőre nem sok remény volt. Hiszen józanul nem lehetett kívánni, hogy törzsökös magyar

fiúkkal, akik egy kukkot sem tudtak idegen nyelven, máról-holnapra a németnyelvű tanításra térjenek át. Érthető tehát, hogy az iskolák, illetve fenntartóik húzódoztak a kegyetlen parancs végrehajtásától s felterjesztésekkel ostromolták a bécsi minisztériumot. Egyesek utóbb úgy iparkodtak kitérni a zaklatások elől, hogy a IV. osztályban németül kezdték tanítani az *Österreichische Vaterlandskundét*, a VIII. osztályban pedig a *Statistik des österreichischen Kaiserstaates* c. tárgyat. A tanulók memoriter módjára megtanulták a német szöveget, az érettségi vizsgálaton nagynehezen elmondottak belőle néhány mondatot, és ha szerencséjük volt, baj nélkül átmentek.

Horváth Cirill és pesti tanári kara ezúttal is megemberelte magát és egyszerűen napirendre tért a németesítő rendelet felett. Ezért a tanügyi kormányzat a nyilvánossági jog megvonásával fenyegette meg az iskolát, 1855. szeptember 15-én pedig elrendelte a német órák számának felemelését az I. és II. osztályban és újból megsürgette a földrajznak, honismeretnek és statisztikának, majd valamivel később a történelemnek német nyelven való előadását (1855. szeptember 21).

Horváth Cirill különben más tekintetben is igyekezett megőrizni a hagyományokat. Mivel az új rendszer ismételten (1850. december 27, 1851. január 13, 1855. március 27) elrendelte, hogy mindazokat a hivatalos iratokat, jegyzőkönyveket, számadásokat és kimutatásokat, melyek a minisztériumhoz is felkerülnek, német vagy latin nyelven kell kiállítani, ő rendületlenül kitartott a latin mellett. Latinul vezette az iktató könyveket is. Ugyanígy iparkodott megkerülni a nyomtatott értesítőre vonatkozó rendelkezéseket is. A minisztérium már 1850-ben elrendelte, hogy az évvégi értesítők ezután csak latin vagy német nyelven jelentethetők meg. Horváth Cirill azonban August és Haas őszinte megbotránkozására továbbra is tisztára magyar szövegű tudósítványokat adott ki magyar értekezésekkel, melyeket rendszerint maga írt. (*Nevelési szempontok* 1851, *Mi a művelés?* 1852, *Mi a tanítás?* 1853, *A tanodai műbecslésről* 1855.) Az 1853—54. évi tudósítványban kivételesen nem ő, hanem egyik tanára, Schirckhuber Móric értekezett, de szintén magyar nyelven. (*A régiek ismeretköréről összehasonlítva a mostaniakéval.*) August 1855. április 2-án szemrehányóan állapította meg, hogy az egész tanári karban nem akadt senki, aki német értekezés megírására vállalkozott volna. «Pedig — tette hozzá — a pesti gimnáziumnak az ország összes iskolái előtt jó példával kellene fényeskednie.»

Ilyen és hasonló «botránnyok» megelőzésére a bécsi minisztérium 1855. január 22-én szigorúan megparancsolta, hogy ezután

az évvégi értesítőkben okvetlenül kell közölni egy németnyelvű tudományos értekezést is. Később kötelezőleg előírta azt is, hogy az értesítők címlapján két nyelven, magyarul és németül kell feltüntetni az iskola címét (1856. január 29). Horváth Cirill úgy oldotta meg a kérdést, hogy az 1855—56. iskolai évtől kezdve a magyar címlapra odanyomatta ezt a néhány szót: *Programm des Pester Obergymnasiums*. A programmértekezés fogas kérdését pedig úgy intézte el, hogy első helyen a maga magyarnyelvű tanulmányát közölte (*A lyrai művek tanodai felfogásáról*), azután Trautwein János németnyelvű Pázmány-életrajzát és végül Szepesi Imrének klasszikus tárgyú latin értekezését hozta. (*De utilitate linguae Graecae et modo, quo in ea colenda progrediendum.*) Ugyanígy járt el a következő két esztendőben is. A magyarnyelvű tanulmányt mindkét esetben maga írta (*A tanrendszer gyakorlati becsének föltételeiről* 1857, *Az írók tanodai jellemzéséről* 1858), németül pedig ismét Trautwein értekezett. (*Ein Beweis für die Nothwendigkeit einer Offenbarungsmoral. I—II.*) Egyebekben az értesítő szövege továbbra is változatlanul magyar maradt.

Bécsben, mint könnyen elképzelhető, nagyon rossz vért szült ez a kuruc magatartás. Hiszen a pesti piarista gimnázium sokak szemében úgy szerepelt mint az ország első középiskolája; magatartása tehát sokakra a követendő példa erejével hatott. Különösen Albrecht főherceg, a germanizálás főmestere nézte rossz szemmel Horváth Cirillnek és munkatársainak lelkes magyar törekvéseit. Odafent Bécsben a lehető legsötétebb színekkel ecsetelte a viselkedésüket; egyenesen úgy állította oda a magyar piaristákat, mint a törvényes rend elrugaszkodott ellenségeit. Felfogása természetesen erősen hatott a hivatalos körökre is. Thun miniszter 1858. augusztus 31-én bécsi látogatása alkalmával a szemrehányások egész özönét zúditotta Purgstaller rendfőnökre; különösen azt vetette szemére, hogy Pesten még mindig nem vezették be a németnyelvű tanítást, holott a lakosság túlnyomó része német anyanyelvű. Nagyobb nyomaték kedvéért célzásokat tett arra is, hogy ha az atyák nem igyekeznek a kormány rendeleteinek készséges végrehajtásával nagyobb mértékben kiérdemelni Őfelsége kegyét, könnyen megtörténhetik, hogy elvesztik a kusztódiátust, és újból megvonják tőlük a noviciusfelvétel jogát.

Purgstaller a szeptember 5-én tartott konzisztóriumban őszintén beszámolt bécsi tapasztalatairól és azt a tanulságot vonta le belőlük, hogy a kormányrendeletek végrehajtását nem lehet tovább halogatni. Horváth Cirill mivel nem akart ellenkezésbe kerülni önmagával, önként felajánlotta lemondását a pesti igazgató-

ságról s leghívebb munkatársaival, Baranyai Zsigmonddal és Sekröck (Somhegyi) Ferenczel Szegedre távozott. A rendfőnök az ily módon megüresedett igazgatói széket a Thunnal való előzetes megbeszélés értelmében Lutter Nándorral töltötte be, akinek ekkorra már ellefejtették 48-as szereplését. Lutter azután, legalább részben, eleget tett a kormány óhajának: bevezette a német nyelvet az iskolai igazgatásba és részben a tanításba. Ezentúl németül adták elő a német nyelvet a négy felső osztályban Mozart J. (*Deutsches Lesebuch für die oberen Classen d. Gymnasien I—II.*, Wien, 1855), a földrajzot és történelmet Bellinger G. (*Leitfaden d. Geographie*. U. o. 1858), Pütz W. (*Grundriss d. Geographie und Geschichte*. I—III. Coblenz, 1857. *Österreichische Vaterlandskunde*. Wien. 1854) és Meynert H. (*Handbuch d. Geographie und Staatskunde von Österreich*. Pest—Wien—Leipzig, 1853) és végül a természettudományokat az V—VII. osztályokban Fellöcker S. (*Lehrbuch d. Mineralogie und Geognosie*), Bill J. G. (*Grundriss d. Botanik*), Schmarda L. K. (*Grünzüge d. Zoologie*) és Schabus F. könyve nyomán (*Grundzüge d. Physik*. Wien, 1856).

Az új rendszer bevezetése nem idézett elő nagyobb változást az iskola életében. A szegedi gimnázium történetírója ugyan azt állítja, hogy az erőszakos germanizálás elől menekülő pesti diákok 353-ról egyszerre 420-ra szöktették fel az ottani létszámot. Ez az adat azonban aligha felel meg a valóságnak, mivel a statisztika Pesten nemcsak apadásról nem tud, hanem ellenkezőleg 45 főnyi gyarapodást mutat ki az 1858—59. iskolai év javára (1857—58 : 556, 1858—59 : 601). A kivándorlás tehát semmiesetre sem lehetett valami nagymérvű.

A pesti német világnak azonban sokkal hamarabb vége szakadt, semmint várni lehetett. Ferenc József, Magenta és Solferino hatása alatt, már 1859. július 20-án az arra elsősorban hivatott iskolafenntartók jogkörébe utalta át az egyes intézetek tanítási nyelvének meghatározását. Purgstaller és tanácsa, élve a felhatalmazással, ahol csak lehetett, mindenütt a magyar tanítási nyelvet tette kötelezővé. Mindössze a következő megszorításokat eszközölte: Kecskeméten a rendi növendékek gyakorlás céljából továbbra is németül tanulják az egyetemes történelmet, Pesten ezentúl csak a történelmet s azt is csak a felső osztályokban adják elő németül, Magyaróvárott egyelőre vegyesen lehet használni a magyar és német nyelvet, Temesvárott, mivel kevés a magyar anyanyelvű tanuló, úgyszintén Nyitrán és Trencsénben fokozatosan kell bevezetni a magyar tanítási nyelvet az eddig használt német és cseh helyébe.

Az első fecskét azután gyorsan követték a többiek. Az 1860. szeptember 15-én kiadott helytartósági rendelet újból megengedte a hivatalos iratoknak, jegyzőkönyveknek, kimutatásoknak és felterjesztéseknek magyar nyelven való szerkesztését. Még tovább ment a szeptember 17-én kelt rendelet : az eddig mindenható német nyelvet egyszerű tantárggyá fokozta le és tanításának céljául mindössze azt tűzte ki, hogy «a tanulók a középiskolák végeztével az általános műveltség szempontjából németül tudjanak írni és beszélni».

Innét már csak egy lépés volt az egész rendszer felszámolása. Hamarosan megtörtént az is ; mégpedig a sors ironiájából jórészt azoknak részéről, akik legtöbbet küzdöttek ellene. Purgstaller rendfőnök 1861. május 17-én felszólítást kapott a helytartótanács-tól, hogy néhány alkalmas rendtársa bevonásával dolgozzon ki javaslatot a gimnáziumi oktatásügy átalakítására. Purgstaller legkitünőbb munkatársait : Horváth Cirillt, Schirchner Mórict, Szepesi Imrét, Schröck (Somhegyi) Ferencet és Lutter Nándort vonta be a június 13-án lefolytatott tanácskozásba. A rendkívül alapos és minden kérdésre kiterjedő megbeszélések eredményét Lutter foglalta javaslatba, melyet azután a Lonovics József érsek elnöke alatt tanácskozó bizottság öntött végleges formába. (1861. augusztus 16.—szeptember 9.) Ez a javaslat szolgált alapjául annak az átmeneti tantervnek, melyet a helytartótanács 1861. október 21-én hirdetett ki. Az új tanterv mintegy összekötő kapocs szolgált a 48 előtti állapotok és az Entwurf között ; ennek megfelelően az alsó két osztályban ismét visszaállította a régi osztálytanítást és a szorosán vett szakrendszert csupán a felső osztályokra korlátozta, másrészt az Entwurf egyoldalú osztrák szellemével ellentétben nagy nyomattal sürgette a nemzeti tárgyaknak, a magyar irodalomnak, történelemnek és földrajznak az eddigénél sokkal bővebb és alaposabb tanítását. Szellemére jellemző, hogy a német nyelvet a francia, olasz és angol nyelvvel, úgyszintén a gyorsírással, zenével és műénekekkel egyetemben a rendkívüli, tehát nem kötelező tárgyak közé sorozta.

Ez természetesen túlzás volt, melyet nem lehetett huzamosan fenntartani. Jóvátételére a helytartótanács már 1862. február 12-én elrendelte, hogy a IV. osztálytól kezdve heti két órában ismét kötelező tárgyként tanítsák a németet ; 1862. július 23-án kiadott rendeletével pedig valamennyi osztályra kiterjesztette tanítását. Ezen utólagos foltozgatástól eltekintve azonban a tanterv lényegében változatlan maradt egészen a kiegyezésig. Mivel pedig alapját Purgstaller és munkatársai rakták le, Lutter nem minden igazság nélkül írhatta naplójába : «A terv az, melyet Pest adott».

A kiegyezés, mint annyi más téren, az oktatásügy terén is mélyreható változásokat idézett elő. Legközvetlenebb hatása az idegen befolyások végleges kiküszöbölésében nyilvánult meg. A bécsi kormánykörök annyi erőszakos belenyúlása után végre a magyar szellemi élet is eljutott az önállóság és öncélúság magaslatára. Báró Eötvös József, a kiegyezéssel kormányváltás után végre a magyar szellemi élet is eljutott az önállóság és öncélúság magaslatára. Báró Eötvös József, a kiegyezéssel kormányváltás után végre a magyar szellemi élet is eljutott az önállóság és öncélúság magaslatára. Báró Eötvös József, a kiegyezéssel kormányváltás után végre a magyar szellemi élet is eljutott az önállóság és öncélúság magaslatára.

Mivel több szem többet látott, az új tanterv meglepően rövid idő alatt elkészült; október 8-án már életbe is lépett. De a hozzáfűzött várakozásokat nem váltotta be. Legnagyobb hibája éppen túlságos újszerűsége volt; e miatt sem a szabadságharc előtti régi magyar, sem pedig az Entwurffal meghonosított új német rendszerrel nem kapcsolódott szervesen. Nem kevésbé zavarólag hatott bonyolultsága. Eötvös ugyanis a második Ratio hat és az Entwurf nyolc osztálya helyett kilencet akart bevezetni, mégpedig három tagozatban: kisgimnázium (I—IV. osztály), nagygimnázium (V—VI. osztály) és liceum címen (VII—IX. osztály). A kisgimnáziumot egyúttal a reáliskola felső tagozatába való előkészítésül is szánta; ezért új kötelező tárgyként előírta benne a rajzot heti 4—4 órában s általában az addiginál nagyobb teret biztosított a reális tárgyak tanításának. A liceum sok tekintetben a régi filozófiai tanfolyamokra emlékeztetett és összekötő kapocsnak volt szánva a gimnázium és az egyetem közt. Az eredeti elgondolás szerint csupán az általános műveltséghez szükséges tárgyak lettek volna rajta egyetemleg kötelezők, míg a többiek közt hajlamaik szerint választhattak volna a tanulók.

A gimnáziumi tanterv már az 1867—68. iskolai évben életbe lépett; és pedig mindjárt két osztályban, az elsőben és az ötödikben. A liceumi osztályok megszervezésére ellenben sem ekkor, sem később nem került sor.

Eötvös nagy érdeklődéssel kísérte reformjainak sorsát és személyesen iparkodott meggyőződést szerezni végrehajtásukról. Ezért több fővárosi és vidéki iskolát személyes látogatásával tüntetett ki. 1870. január 13-án pl. a kecskeméti piarista gimnáziumot kereste fel. «Meglátogatta az egyes osztályokat — olvassuk az intézet történetében —, meghallgatta a tanárok előadásait, a tanulók

feleleteit, ő maga is kérdést intézett több tanulóhoz, mindenütt meglepedésének adott kifejezést és szokott ékesszólásával buzdította a tanulókat, hogy igyekezzenek magukat kiképezni s a hazának tanult és hasznos polgáraivá lenni.»

De hiába volt a miniszter minden igyekezete; tanterve sokkal bonyolultabb, felsőbb tagozatában pedig sokkal költségesebb volt, semhogy állandósítására gondolni lehetett volna. Baj volt az is, hogy sem a közvélemény, sem pedig a tanárvilág nem tudott iránta felmelegedni. Ezért az új közoktatásügyi miniszter, Pauler Tivadar már 1871. szeptember 18-án hatályon kívül helyezte s helyette új, lényegében az Entwurfa emlékeztető tantervet léptetett életbe. Rendszerében ismét a nyolc osztályhoz és a következősen végigvezetett szakrendszerhez tért vissza. Nagyobb változtatást csupán a görög nyelv javára eszközölt, melyet a felső osztályokban ismét kötelező tárggyá léptetett elő heti öt, illetve négy órában.

Pauler tanterve azonban épp oly kevésbé tudott meggyökerezni, mint előbb Eötvösé. Főleg azt vetették szemére, hogy idegen minták után indul s nem fordít elég gondot az oktatás nemzeti jellegének kidomborítására. De egyelőre nem tudtak jobbat tenni helyébe. Évek multak el évek után, míg végre Trefort Ágoston, Pauler utóda elérkezettnek látta az időt egy új, szigorúan nemzeti alapon nyugvó, egységes tanulmányi szervezet és a kor színvonalán álló tanítási eljárás bevezetésére. E téren első jelentős újítása a magyar nyelvi és irodalmi oktatás középponti jellegének kidomborítása volt. Ezt követte 1879-ben a Kármán Mórtól szerkesztett új gimnáziumi tanterv és a hozzá tartozó utasítások kiadása, melyek valóban mintaszerűen tettek eleget a tárgyi és nemzeti koncentráció követelményeinek.

Mindez azonban csak előkészület volt a magyar középiskolai oktatás első átfogó törvénykönyvének, az 1883. évi XXX. t.-cikknek elkészítéséhez. A törvényre főleg azért volt égető szükség, mivel a régebbi magyar törvények (1791. XVI., 1792. VII., 1805. IV., 1830. VIII., 1844. II. t.-c.) csupán a magyar nyelvi oktatás szempontjából foglalkoztak iskolai kérdésekkel, a két Ratio pedig csak királyi rendelet volt s így csupán a katolikus iskolákra vonatkozott. Az Entwurf mint az abszolút kormány kibocsátványa, szintén nélkülözte a törvényesség kellékeit. A helytartótanács, Eötvös és Pauler tantervei hasonlóan csak a pillanat szükségleteihez alkalmazott rendeletek voltak. De a szorosán vett tanügyi kérdéseken kívül más fontos elvi szempontok hosszú sora is tisztázásra és törvényes rendezésre várt.

A középiskolai törvény első tervezetét 1880. március 19-én

nyújtotta be Trefort miniszter. Javaslata mélyen belevágott az összes tanítórendek, tehát a piaristák érdekeibe is. Hiszen az iskola-fenntartás elvi szempontjain túl olyan kérdések is szerepeltek benne, melyeknek megoldásától jóformán létük vagy nem létük függött; így pl. benső autonomiájuk, az állam beleszólásának mértéke a személyi ügyekbe, a rendi növendékek képzésének és munkába-állításának módozatai stb. A helyzet annál kényesebb volt, mivel a liberális közvélemény minden egyházi vonatkozású ügyben általában az államhatalomnak kedvezett; nem volt tehát alaptalan a félelem, hogy a rendezés a szerzetesi iskolák egyházi és rendi jellegének elsikkasztására, esetleg laicizálására vezet. A magyar piaristák előtt külön riasztó példaként állott Ausztria, ahol az állam személyi rendelkezési jogának elismerése minden különösebb rosszakarat nélkül a hajdan virágzó és népes rendtartomány szétporlasztására vezetett.

Érthető tehát, hogy a javaslat tárgyalását feszült figyelemmel kísérték az összes tanítórendek. Főnökeik (Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapát, Supka Jeromos zirci apát, Kaczvinszky Viktor jászóvári, Simon Vince csornai premontrei prépost, Kalmár Endre piarista provinciális) Pesten, Jászóvárott és Zircen több ízben tanácskozássra jöttek össze és közös memorandumban juttatták el észrevételeiket a törvényhozás tagjaihoz. E mellett serényen folyt a közvélemény felvilágosítása is. A Pesti Napló hasábjain Fekete Endre, Kalmár rendfőnök titkára és Vaszary Kolos győri bencés igazgató keltek védelmére a rendek benső autonomiájának, a Pester Lloydban pedig Schlauch Lőrinc verte vissza cáfolhatatlan dialektikával Szász Károly államtitkárnak azt a tapintatlan állítását, hogy a katolikusoknak mint ilyeneknek tulajdonképen nincsenek is iskoláik.

A kormányzat jóindulata mellett bizonyára ennek az ügyesen megrendezett taktikának is része volt abban, hogy az 1883. május 23-án kihirdetett középiskolai törvény a tanítórendekre nézve jóval kedvezőbben ütött ki, mint ahogyan eleinte indult. Iskoláik ugyan közvetlen kapcsolatba jutottak az államhatalommal, a törvény szava szerint az *állam vezetése alá kerültek*, de ez az előző állapothoz képest nem jelentett változást. Hiszen a katolikus iskolák életének ütemét az első Ratio kibocsátása óta amugyis az államhatalom szabta meg. Ebből a szempontból az 1883. XXX. t.-c. csupán lezárását és törvényesítését jelentette a több mint száz esztendeje erjedő fejlődésnek. A különbség mindössze az volt, hogy a sokféle bizonytalanság és homályban való tapogatózás helyébe a törvény világos és határozott rendelkezései léptek. A tanítórendek szempont-

jából különösen nagy jelentőséggel bírt annak kimondása, hogy az állami vezetés csupán pedagógiai és didaktikai ügyekre vonatkozik és semmiképen sem érinti a szerzetesi fegyelem kérdéseit. A 33. §. határozottan kimondja : «A szerzetes rendek által ellátott intézetekben a rendes tanárok és igazgatók és a felekezetek által fenntartott intézetekben az igazgatók alkalmazására az eddigi gyakorlat fennmarad». Ezzel végleg elhárult a szerzetesi iskolák laicizálásának veszedelme. Az osztrák példa megismétlődésétől nem kellett tartani.

A középiskolai törvény kibocsátása óta tehát a szerzetesi iskolák tanulmányi anyag, iskolai fegyelem, pedagógiai és didaktikai elvek tekintetében teljesen egyenlő elbánásban részesültek az állami iskolákkal. Az egyformaságot elsősorban az állami főigazgatók által gyakorolt ellenőrzés volt hivatva biztosítani.

1883 óta a világháború kitöréséig mindössze egyszer érintette még törvényhozásunk a középiskolák életét : az 1890. évi XXX. t.-cikkkel megszüntette a görög nyelv általánosan kötelező tanulását s helyette bevezette az ú. n. görögpótló tárgyakat, vagyis a görög remekírók műveinek magyar fordításban való olvastatását, a görög művészet remekeinek ismertetését és a szabadkézi rajzot. A későbbi intézkedések közül még Wlassics miniszter 1899-ben kibocsátott nevezetes rendelkezését kell megemlítenünk, mely az egységes középiskola előkészítése céljából lényegesen közelebb hozta egymáshoz a gimnáziumok és reáliskolák tanulmányi anyagát. Ez volt az utolsó átfogó intézkedés, mely az összeomlásig irányítólag nyúlt bele a magyar s ezeken belül a piarista iskolák benső életébe.

A benső fejlődéssel párhuzamosan külsőleg is sok változáson mentek át a piarista iskolák 1848 óta. Az önkényuralom, mint láttuk, 29 rendi intézet közül tizben megszüntette a tanítást. Ezek legtöbbszörében azonban idővel ismét megindult a munka. Mindössze három sorvadt el végleg és vált le a rend kebléről. A leválási folyamatot a királyi alapítású *breznóbányai* kollégium indította meg. Ennek oka a gazdasági viszonyok hirtelen megváltozásában keresendő. A plébánia jövedelme ugyanis, mely egyúttal az iskola létalapjául is szolgált, a tizedfizetés megszűnése következtében máról-holnapra jóformán semmivé zsugorodott össze. A hajdan jómódú ház, mely még II. József idejében is a gazdagabbak közé tartozott, úgyszólván koldusbotra jutott. E miatt személyzetét állandóan csökkenteni kellett. Eleinte a plébános és a polhorai adminisztrátor mellett még egy káplánt is tartottak. 1853-ban azonban elmaradt a káplán, 1854-ben elmaradt az adminisztrátor is és ettől kezdve az öreg Iglódy Zsigmond plébános egyedül őrizte az ódon rendházat.

Ilyen körülmények közt nem maradt más választás, mint a rendház és a plébánia végleges feladása. A plébániára nézve magától kínálkozott ez a megoldás, mivel a besztercebányai püspökség már régebben bejelentette rá igényét. Az átadás 1857. január 20-án ment végbe; a rend részéről Mihály Alajos selmecebányai házfőnök, Lutter Nándor és Iglódy Zsigmond intézték. A biztosok a vagyoni kérdést oly módon oldották meg, hogy az épületeket visszaadták az államnak, a szerzeményi birtokok és ingóságok eladásából befolyt 3000 forintot egyetemes rendi célokra ajánlották fel, a báró Révay-családnál levő kölcsön tulajdonjogát pedig a privigyei rendháznak engedték át; végül a könyvek egy részét Selmecebányára szállították, a többit pedig megosztották a breznóbányai és polhorai plébániák közt. Az öreg Iglódy Zsigmond Kisszebenbe került másodfőnöknek.

A *korponai* rendház feladását szintén a teljes szellemi és gazdasági lehetetlenülés tette elkerülhetetlenné. A kisgimnázium már a szabadságharc előtt olyan nagymérvű tanulóihiánnyal küzdött — 1841-ben mindössze 31, 1848-ban pedig 38 tanuló jelentkezett —, hogy az iskola új életre keltésére semmi remény nem volt. Nem is történt rá kísérlet. De még a tanulóihiánynál is nagyobb baj volt az anyagi alapok megrendülése. A maga idejében tetemes Olasz-alapítványt annyira megapasztotta az idők mostohasága, hogy a leelemibb szükségletek fedezésére sem volt elegendő. Viszont a rend nem volt abban a helyzetben, hogy állandóan a sajátjából pótolja az alapok elégtelenségét. Így a megélhetés gondja nap-nap után nehezebbé vált. Némethy Ferenc, az utolsó házfőnök már az 1870. évi nagykáptalanon sötét színekkel ecsetelte «a sanyarú körülmények közt vonagló ház állapotát. A sokat tett, még többet túrt és soha meg nem tört veterán, — folytatja tovább a fellengzős hangú káptalani beszámoló — ki minden viszontagsága mellett is megtartá lelke rugékonyságát — mint megtartja a myrtus eleven színét a kór mellett is — küzdelmeinek, működése viszontagságainak élénk előadásával úgy felemelte a lelkeket, hogy még a gyengébbek is érezni kezdék, miszerint nehézségek csak azok számára léteznek, kiknek nincs bátorságuk azokkal szembeállani. A ház szomorú állapotát eléggé feltüntetvén, indítványozá, hogy a rendkormány a város sürgető követelésének eleget teendő, vagy engedje át az alapítványokat a városnak, vagy lásson el sajátjából két osztályt tanárokkal». Somhegyi rendfőnök a nagy tanárihiány miatt inkább az első megoldás mellett döntött. Mindazonáltal az alapítvány és az épületek átadására csak 1874-ben került a sor. A város ekkor a reménytelen gimnázium helyébe felsőbb népiskolát telepített.

A német és lutheránus környezetbe beékelte *besztercei* iskolának szintén az akut tanulóhiány volt legnagyobb baja; a gimnáziumban a szabadságharcot megelőző évtizedben 40 és 50 körül ingadozott a létszám, az elemi iskolában pedig még ezt sem érte el. Kerponánál azonban annyival mégis különb volt a helyzet, hogy a plébánia birtoka legalább biztosította visszamaradt egy-két ember megélhetését. Anyagi gondokkal itt nem kellett küzdeni. Mivel azonban az iskola feltámasztására semmi kilátás nem volt, hamarosan fel kellett vetődnie a kérdésnek, érdemes-e magáért a plébániáért fenntartani a kollégiumot? Annál inkább fel kellett vetődnie ennek a kérdésnek, mivel az erdélyi egyházmegye már évtizedekkel előbb bejelentette készségét a plébánia átvételére. Elvileg már az 1876. évi kiskáptalan hozzájárult az átadáshoz, de kivitelre csak 1878. augusztus 23-án került a dolog. Az átadásnál a püspökség részéről Lönhart Ferenc c. püspök és nagyprépost, a rend részéről pedig Békeffy Károly kormánytanácsos szerepeltek biztosokként. A rend itt is csupán a saját szerzeményeit tartotta meg. A könyvtár értékesebb darabjait Budapestre, Vácra, Nyitrára és Trencsénbe szállították, egy műértékkel bíró Kalazancius-képet pedig a kevéssel előbb megújított kecskeméti oratóriumnak juttattak.

Ezidőtájt nyert végleges rendezést a *budai* rendház ügye is. A rendház ugyanis a gimnázium elvétele után is megmaradt és tagjai még harminc éven át tanítottak a várbeli «elemi főtanodában». A rendi közvélemény azonban, mely hovatovább kizárólag a gimnáziumi tanításra korlátozta a piarista hivatás teljesítését, egyre nehezebben tudott megbarátkozni az elemi iskolai tanítással. A rendház rozoga állapota sem túlságosan csábította lakóit. Ezért Kalmár Endre rendfőnök mindjárt kormányzatra jutása után a kényes állomás feladása mellett döntött. 1880 júliusában az iskola épületét a rendházzal egyetemben átadták a székesfővárosnak; sőt a könyvtár tetemes részét, mintegy 230 kötetet is visszahagyták az örökükbe lépő tanítói testület kézikönyvtárául. A főváros azzal viszonzta ezt az előzékenységet, hogy az iskola három «elaggott» tanítójának, Maschek Bernardinnak, Plank Eleknek és Wimmer Ferencnek életfogytiglan évi 300—300 forint kegydíjat ajánlott meg.

A szünetelésre kényszerített iskolák közül elsőnek a *lévai* kelt életre. A derék lévai polgárok mindjárt a megszüntető rendelet megjelenése után mozgolódnia kezdtek és minden követ megmozdítottak a szívékhöz annyira hozzánőtt intézet visszanyerése érdekében. Fáradozásuk azonban csak akkor vezetett eredményre,

mikor a herceg Esterházy-uradalom 1851. szeptember 13-án ismét hajlandónak nyilatkozott a régi javadalom: 412 frt. 44 kr., 54 pozsonyi mérő búza, 108 akó 60 itce bor és 40 öl tüzifa kiutalására. Mivel ilymódon a kollégium anyagi alapja biztosítottnak látszott, a rend sem vonakodott a munka újrakezdésétől. A megújított iskola 1851. október 27-én nyílt meg, de csak mint négyosztályú kisgimnázium, összesen 57 tanulóval. Az első tanári karban ott találjuk többek közt Csaplár Benedeket, a későbbi rendtörténet-író is.

Pozsonyszentgyörgyön a szabadságharc bukása után olyan reménytelenül alakult a helyzet, hogy a rend jobbnak látta végleg feladni a kollégiumot. Szándékának komolyságát mutatja, hogy 1850-ben egy vegyes bizottság szállott ki az alapítványi és szerzeményi tőkék elkülönítésére. A bizottság eleve úgy határozott, hogy a Szelepcsényi-féle alapítványt, melyet a rendház és az iskola fenntartása már amúgyis nagy részben felemésztett, egészen kikapcsolja az alkuból; a többire nézve úgy egyeztek meg, hogy a rend megtartja saját szerzeményű földjeit és a helyhez nem kötött misealapítványokat, épületeit pedig méltányos ár fejében átengedi a városnak plébánosi lakás és iskola céljaira. Scitovszky primás azonban, akihez a jegyzőkönyvet jóváhagyás céljából felterjesztették, ragaszkodott a Szelepcsényi-féle tőkéhez is. Erre Tamásy rendfőnök kijelentette, hogy inkább megtartja a kollégiumot és vagy teológiai iskolát állít vagy pedig nyugalmazott egyéneket helyez el benne. Ezzel egyelőre abba is maradt a dolog. Az elárvult rendházban éveken át mindössze három-négy, többnyire beteg és nyugalmazott rendtag tengődött.

1856-ban azonban a kormány egyszerre csak azt vette fejébe, hogy négyosztályú németrendszerű reáliskolát telepít az üresen álló iskolába. Elhatározását hamaros kivitel követte; a reáliskola Rappensberger Kajetán igazgatása alatt még abban az esztendőben megnyílt. Rappensberger mellett még egy államilag kinevezett világi tanár működött benne, akit azonban a rendnek kellett fizetni évi 600 forinttal. De a kísérlet nem vált be. A közönségnek nem volt bizalma az új iskolához. A tanulók száma nem hogy növekedett volna, ellenkezőleg csökkent. Három évvel a megnyitás után a két osztályban alig volt több, mint a megnyitás évében egy osztályban (24 : 27). Erre való tekintettel Purgstaller rendfőnök 1862. június 16-án a reáliskolának gimnáziumra való átcserelését kérte a helytartótanáctól. Többek közt hivatkozott arra is, hogy a gimnáziumi tanítás jobban megfelel a piarista hivatásnak, mint a reáliskolai. A helytartótanács 1862. október 8-án kelt határo-

zatával készségesen hozzájárult a rendfőnök kéréséhez. Így a szentgyörgyi iskola az 1862–63. évre már mint négyosztályú kisgimnázium nyílt meg.

A szentgyörgyivel csaknem egyidőben jutott dűlőre a *magyaróvári* iskola ügye is. Itt 1850. szeptember 7-én függesztették fel a tanítást, mivel az alapító jogutódai, a rend és Moson vármegye közönsége egyaránt azt kívánták, hogy az átszervezendő kisgimnáziumban magyar legyen a tanítás nyelve. A magyaróváriak és mosoniak azonban sehogyan sem akartak belenyugodni iskolájuk elvesztésébe. Króner Lajos megyefőnök biztatására és elnöklete alatt több ízben (1851. február 22., június 2., október 13.) népes értekezletre gyűltek össze és minden oldalról megvitatták a gimnázium visszaállításának módozatait. Átmenetileg felmerült a reáliskolává való átszervezés terve is. Sokkal fontosabb volt ennél, hogy a mosonmegyei községek az iskola visszaállítása esetére önként évi 1105 forint fenntartási hozzájárulás fizetésére kötelezték magukat.

A sok sürgölődésnek meglett a foganatja. Bécsben már 1852 szeptemberében megígérték Hatzinger József városbírónak, hogy rövidesen megadják az engedélyt a gimnázium megnyitására. Mivel azonban az ígélet beváltása ismételt sürgetés ellenére is késett, Moson vármegye azzal a kéréssel fordult Nagy Péter rendfőnökhöz, hogy a gimnázium első osztályát az 1854–55. iskolai évre még abban az esetben is nyissa meg, ha a kormány vonakodnék megadni a nyilvánossági jogot. A rendfőnök hajolt a sürgetésre és Windisch Alajos igazgató és Kropper Alfréd klerikus személyében kijelölte a kéttagú tanári kart. Október 1-én csakugyan megtörtént a megnyitás 24 tanulóval. A bécsi kultuszminisztérium, miként előrelátható volt, 1855. június 23-án kiadott rendeletével tudomásul vette az iskola megnyitását és megengedte továbbfejlesztését.

A nyelvkérdés azonban váratlanul újabb nehézségeket támasztott. Windisch igazgató ugyanis a helyi viszonyokra való tekintettel úgy intézkedett, hogy a vallástant anyanyelvükön, a magyart, latint, számtant és történelmet magyarul, a többi tárgyat pedig németül tanulják a tanulók. A helytartótanács azonban kifogásolta ezt a megoldást s 1855. november 25-i rendeletével a vallástant és a magyar nyelv kivételével valamennyi tárgyra kötelezővé tette a németnyelvű tanítást. Latinról németre kellett fordítani az iskolai igazgatás nyelvét is. Sőt utoljára annyira ment a germanizálás, hogy még az egyházi éneket is el akarták németesíteni. A magyar tanítási nyelv csak 1859-ben, illetve 1861-ben nyerte vissza jogait.

A nyugati határszélek után az északiak is éledni kezdtek. *Kisszebenben* az 1849—50. iskolai évvel szűnt meg a tanítás. Az ok itt is ugyanaz volt, mint egyebütt: az anyagi eszközök elégtelensége és a szükséges tanerők hiánya. Az előző évben még hat tagot számláló tanári karból 1850—51-re mindössze két veterán maradt vissza: Kronovszky Márk házfőnök és Csery János helyettes házfőnök. Az iskolai épületben egyelőre elemi osztályokat szállásoltak el. Sőt 1854-ben szó volt megyei közcélokra való kisajátításáról is, de szerencsére sikerült idejében elhárítani a veszélyt.

A gimnáziumi tanítás visszaállítására csak 1862-ben történt az első komoly lépés: Purgstaller rendfőnök a város sürgetésére még a nyilvánossági jog megszerzése előtt kirendelte a Kucsera Kristóf igazgatóból és Gusztafi Endréből álló kéttagú tanári kart és hozzájárult az első osztály haladéktalan megnyitásához. A város azzal viszonzta a rend előzékenységét, hogy 1863. június 11-én új fenntartási szerződést kötött vele. E szerint a rendház és iskola, továbbá a 8745 forintra leolvadt alapítvány és az ú. n. mezei malomért fizetni szokott 262 frt 50 krajcárnyi összeg újabb biztosításán felül évi 1200 frt segély kiutalására, az épületek karbantartására szükséges épületfák és a szükséges mennyiségű tűzifa ingyenes kiszolgáltatására, úgyszintén a tanszerek és iskolai szükségletek beszerzésére kötelezte magát. Ennek ellenében azonban magának tartotta fenn a tandíjak szedésének jogát.

Miután így az anyagi kérdés kedvező elintézést nyert, a helytartótanács 1863. augusztus 23-án minden nehézség nélkül megadta a nyilvánossági jogot. Így a kisszebeni gimnázium ismét bevonult a piarista iskolák sorába. Valami nagy látogatottságnak ugyan ezután sem örvendett; a legmagasabb létszámot — 93 — közvetlenül a millenium küszöbén, 1894—95-ben érte el. 1863-ban újból megnyílt a hajdan nagy hírű és keresett konviktus is, de sokkal szerényebb keretek közt, mint annakelőtte. Lakói közt újra feltűntek az Andaházy-, Berzeviczy-, Bornemissza-, Péchy-, Szinyei-, Szmrecsányi- stb. családok ifjú sarjai.

Ugyancsak a hatvanas évek elején jött mozgásba a *rózsahegyi* gimnázium ügye is. A helytartótanács a város ösztönzésére 1862. november 3-án pontos kimutatást kért Purgstaller rendfőnöktől a kollégium alapítványairól és egyúttal nyíltan felkérdezte őt, mekkora városi hozzájárulást tartana szükségesnek a kisgimnázium új életre keltéséhez. A rendfőnök 1863. január 4-én kelt válaszában 800 forintban jelölte meg a várostól kívánt két tanár eltartásának összegét. A város kapva-kapott a feleleten és már június 11-én felterjesztette a kész szerződést, melyben kötelezte magát a kért

800 forintos hozzájárulás megfizetésére. Viszont a rend megígérte, hogy a következő 1863—64. iskolai évre két tanárt rendel Rózsahegyre a gimnázium harmadik osztályának megnyitására; azért a harmadik osztályéra, mivel az előző két osztályt már 1862—63-ban megnyitotta a város sajátjából díjazott világi tanárokkal. A harmadik osztályt 1864—65-ben szabályszerűen követte a negyedik osztály megnyitása. Egészen simán nem ment ugyan a dolog, mivel a világi tanárok alkalmazása, illetve távozása komoly zökkenőket idézett elő, de kölcsönös jóakarattal sikerült idejében kiküszöbölni a bajokat.

Sokkal nehezebben alakult a helyzet a magyar piaristaság ősi fészkeiben *Podolinban*. Az önkényuralom beköszöntésével itt is azonnal megszűnt a gimnáziumi tanítás, de a visszamaradt rendtagok az ú. n. elemi főiskolában egyideig még fenntartották a történeti folytonosságot. A mindinkább érezhetőbbé váló tanárhány az azonban 1857—58-ban arra kényszerítette a rend vezetőségét, hogy minden használható emberét a gimnáziumi tanításba állítsa be. Így Podolinban a házörző adminisztrátoron kívül legfeljebb egy-két beteges öreg rendtag maradt. A jó podolini polgárok egyideig csak túrték ezt az állapotot, de utóbb elveszítették türelmüket. Elhatározták, hogy bármi áron visszaszerzik ősi gimnáziumukat. A szepesi püspökség teljes odaadással támogatta törekvésüket. Sőt később a helytartótanács is bekapcsolódott a nagy sürgetésbe: 1863. április 15-én kelt átiratában kereken tudtára adta a rend vezetőségének, hogy amennyiben nem gondoskodik a gimnáziumi tanítás újrakezdéséről, számolnia kell az alapítvány elvonásával. Purgstaller rendfőnök április 26-i válaszában őszintén megmondotta, hogy kész inkább lemondani az alapítványról, de a jelen viszonyok közt képtelen tanárt adni.

Idővel azonban mindkét részről megenyhült a hangulat. A helytartótanács 1865. március 15-én kelt újabb sürgetésére a rendfőnök már azt felelte, hogy legkésőbb az 1866—67. iskolai évben meg szándékozik nyitni az első gimnáziumi osztályt. Szavának ura is maradt: az 1866. év nyarán Podolinba küldötte Mihály Pál atyát igazgatónak és Barák János növendéket tanárnak. Az ünnepélyes megnyitás október 1-én ment végbe 38 tanulóval. Innét kezdve zökkenő nélkül ment a fejlődés. Az 1869—70. iskolai évben a negyedik osztály is megnyílt s a piarista tanárok száma Purgstaller pesszimista számításával ellentétben hatra emelkedett. Ezekhez járult még egy államilag díjazott rajz-, 1872—73-tól kezdve pedig egy tornatanár. Csak egy tekintetben volt baj: a tanulók száma nem növekedett az évek múlásának arányában.

1869—70-ben, a negyedik osztály megnyitása után a négy osztályban kisebb volt a létszám (67), mint az előző évben három osztályban (70). A század végéig mindössze egyszer, 1891—92-ben emelkedett a 90 fölé.

A szünetelésre kényszerített intézetek új életrekeltésével párhuzamosan haladt az erőszakkal lefokozott iskolák teljes gimnáziumokba fejlesztésének folyamata. A fenntartók ebben a tekintetben még súlyos áldozatok vállalásától sem riadtak vissza. Lelkes törekvésük legkorábban *Kecskeméten* vezetett eredményre. Purgstaller rendfőnök a fenntartó katolikus egyháztanáccsal 1859. április 5-én kötött új szerződés aláírása után október 1-én maga nyitotta meg az ötödik osztályt nagyszámú és előkelő közönség jelenlétében. Az egyháztanács pedig a szerződésben vállalt kötelezettségének megfelelően már a következő évben gondoskodott az 1825—32-ben emelt gimnáziumi épület szükséges kibővítéséről. Így a fejlődés nyugodt mederben haladhatott tovább. 1862—63-ban megnyílt a nyolcadik osztály, 1863. júliusában és augusztusában pedig Festl Károly apát és királyi tanácsos elnökletével megtartották az első érettségi vizsgálatot. Mivel közben a megpótolt épület is elégtelennek bizonyult a szükséges iskolai helyiségek befogadására, az egyháztanács 1888-ban külön tornacsarnokot építtetett, 1893—94-ben pedig oldalszárnnyal toldotta meg a főépületet.

A kecskemétiak után a *nagykanizsaiak* is mozgolódni kezdtek. A kanizsai gimnázium eredetileg a halálraszánt iskolák jegyzékén szerepelt. A polgárság egyöntetű megmozdulásának láttára azonban Thun miniszter jobbnak látta megváltoztatni tervét s 1850. október 14-én újból engedélyezte az intézet megnyitását, de csak mint kisgimnáziumot. A város kénytelen-kelletlen belenyugodott ebbe a félmegoldásba, de azért nem adta fel a teljes gimnázium visszaállításának tervét; csak jobb időre várt vele. 1865. március 20-án Wlassics Antal városbíró vezetésével külön főgimnáziumi bizottságot alakítottak az eszme felszinen tartására. A bizottság mindenekelőtt anyagilag akarta megalapozni a tervezett főgimnáziumot. Sürgetésére Batthyány Fülöp herceg 1865. november 18-án késznek nyilatkozott öse, gróf Batthyány Lajos nádor 4060 forintra zsugorodott alapítványának eredeti összegére való kikerekítésére, a göttweigi bencés apát pedig a birtokában levő zalavári apátság jövedelmének fejében évi 1000 frt hozzájárulás fizetésére kötelezte magát. De a városi és megyei társadalom is tevékenyen kivette részét az anyagi eszközök előteremtéséből. Bizonyoság erre, hogy a főgimnáziumi bizottság felhívására aránylag nem nagy idő alatt 35.896 forint 83 krajcár adomány gyűlt össze.

Mivel ezzel egyidejűleg a város kötelezte magát, hogy minden működő tanár és azonfelül egy nyugalmazott rendtag után évi 600—600 frt. tartásdíjat fizet, gondoskodik a tanárok lakásának bebútoroztatásáról és karbantartja az épületeket, semmi akadály sem volt többé a fejlesztés megindításának. Az ötödik osztály az immár alkotmányos vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1867. szeptember 18-án kelt engedélye alapján nyílt meg. A hetedik és nyolcadik osztály megnyitására az 1870—71., illetve 1871—72. iskolai évben került sor. Ekkorra elintézést nyert az épületkérdés is: a város az 1868. augusztus 20-án aláírt új fenntartási szerződésben birtokába vette a régi rendházat és a hozzátartozó kertet is, de ennek fejében magára vállalta az egész épülettömb fenntartását és a velejáró összes terheket s biztosította a rend számára korlátlan használati jogát.

Veszprémben szintén társadalmi úton indult meg a kisgimnáziummá lefokozott intézet kifejlesztése. Az Eötvös-féle *népnevelési egyletből* kiágazott *gimnáziumi bizottság* 1868. február 24-én tartott üléséből kifolyólag meggyeszerzte gyűjtést indított. Az adakozók sorát a bőkezűségéről ismert Ranolder János püspök nyitotta meg 10.000 forinttal; ugyanennyit adott a székeskáptalan. De mások is becsületesen kivették részüket az adakozásból. Egyszerű plébánosok, kisiparosok és kiskereskedők épűgy meghozták a maguk szerény áldozatát, mint jómódú birtokosok és előkelő állásban levő tisztviselők. Az általános lelkesedésre jellemző, hogy nem egészen félév alatt 41.098 frt 77 kr. gyűlt be. Ezzel a tekintélyes összeggel már lehetett mit kezdeni. A gimnáziumi bizottság, miután a renddel kötött fenntartási szerződéssel rendezte az anyagi viszonyokat (1868. június 15) a minisztériumhoz fordult engedélyért az ötödik és hatodik osztály megnyitására. Az engedély 1868. július 29-én valóban meg is érkezett. Ennek alapján még azon évben megnyílt az ötödik, majd egy esztendővel rá a hatodik osztály.

A hatosztályú nagygimnázium azonban, mint előrelátható volt, csak ideig-óráig elégítette ki a veszprémiek igényeit. Alig nyílt meg az ötödik és hatodik osztály, máris megindították a mozgalmat a még hiányzó két felső osztály megnyitása érdekében. A mozgalom diadalrasegítésében három embernek volt főrésze: Ruttner Sándor nagykereskedőnek, a gimnáziumi bizottság hosszú időn át pénztárosának, majd elnökének, Kissovics József kanonoknak és Lévay Imre igazgatónak. Elsősorban az ő fáradhatatlan buzgólkodásuknak volt köszönhető, hogy az 1883. év őszén megindított gyűjtés ismét tekintélyes összeget, 33.329 frt 73 krajcárt ered-

ményezett. A renddel kötött újabb fenntartási szerződés (1884. március 30.) és Trefort miniszter április 29-én megadott engedélye az utolsó akadályokat is elhárította a kiegészítés útjából. Az 1884—85. iskolai évben megnyílt a hetedik, majd egy évvel rá a nyolcadik osztály. Így a veszprémiek évtizedes vágya teljességbe ment.

A *nagykárolyiak* eredetileg már a Bach-korszak bukása után gondoltak lefokozott iskolájuk továbbfejlesztésére, de a megfelelő anyagi eszközök hiányában nem mertek belevágni a nagy vállalkozásba. Csak a kiegyezés után érett meg annyira a helyzet, hogy kivitelre lehetett gondolni. A város az 1869. augusztus 15-én aláírt új alapítványi szerződésben kötelezte magát, hogy az ötödik és hatodik osztály megnyitásához szükséges három rendi tanár ellátására évenként és fejenként 600—600 forintot fizet és gondoskodik lakásuk tisztességes bebútorozásáról. Gróf Károlyi György pedig az alapító Károlyi nemzetség nevében megígérte, hogy újból folyósítja a pénzben és tűzifában járó kegyúri szolgáltatásokat, gondoskodik az épületek javításáról és karbantartásáról, sőt ezenfelül a megnyitandó két osztály számára még külön 2—3 öl tűzifát ajánlott meg évenként és osztályonként (1869. augusztus 31.). Utolsó lépésként báró Eötvös József kultuszminiszter 1869. október 4-én szintén megadta az engedélyt a tervezett két osztály megnyitásához.

Csakhamar kiderült azonban, hogy a régi rozoga épület megközelítőleg sem elegendő a hatosztályú nagygymnázium és gyűjteményei befogadására. Az építkezés halaszthatatlanul sürgős lett; de egyelőre nem akadt gazdája. Közel két évtized kellett hozzá, míg egyes lelkes emberek, főleg Serly Gusztáv megyei főorvos és Hegedüs József volt polgármester, országgyűlési képviselő buzgólkodása odajuttatta a dolgot, hogy végre új épület emelésére lehetett gondolni. A szükséges összegek nagyon különböző forrásokból: az alapító grófi család, Schlauch Lőrinc nagyváradi püspök, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium hozzájárulásából és magánosok adományából gyűltek össze. A díszes új iskolapalota felavatása 1887. szeptember 18-án ment végbe bensőséges ünnep keretében.

Az új iskolaépület felavatása természetes eszmetársítással azonnal felkeltette a nagygymnázium továbbfejlesztésének gondolatát. A város a közvélemény sürgetésére 1889. június 15-én újabb fenntartási szerződést kötött, melyben a hetedik és nyolcadik osztály megnyitásához szükséges három rendi tanár után évenként és fejenként 1000—1000 forint hozzájárulás fizetésére, szobáik

behútorozására, a gimnáziumi épület karbantartására, az osztálytermek és szertárak felszerelésére és időnkénti gyarapítására kötelezte magát. Így a hetedik osztály még azon évben megnyílhatott 16 tanulóval.

A *váciakra* nézve kétszeres csapást jelentett az Entwurf bevezetése, mert gimnáziumuk lefokozásán kívül jóhírű liceumuktól is megfosztotta őket. Érthető tehát, hogy nehezen tudtak megbarátkozni az új renddel. De egyelőre nem tehettek ellene semmit. Sőt anyagi eszközök hiányában még az alkotmányos korszak beköszöntése után sem gondolhattak a régi állapot visszaállítására. Szegénységük miatt nem követhették a veszprémi és nagykarolyi példát sem; mecénásokra sem helyben, sem a vidéken nem számíthattak. Kínos helyzetükből Peitler Antal püspök segítette ki őket azzal, hogy 1870. szeptember 10-én megegyezett a várossal az ötödik és hatodik osztály megnyitására vonatkozólag. A megegyezés értelmében a beállítandó három tanár közül kettőnek eltartását ő, egyét pedig a város vállalta magára évenként és fejenként 600 forintjával számítva. Egy negyedik, nyugalmazott tanár ellátásának vállalásáról is volt szó, de ennek ügye függőben maradt. A közoktatásügyi minisztérium október 18-án tudomásul vette a megegyezést s megadta az engedélyt a kívánt két osztály megnyitásához.

A két osztály megnyitása azonban csak félig oldotta meg a kérdést. Utána megint hosszabb szünet, a mecénáskeresés és reménykedés ideje következett. A várva várt mecénás végre megjelent: Petróczy László kartali plébános, az iskola egykori hálás tanítványa 1880. július 18-án 31.055 forintot bocsátott Peitler püspök rendelkezésére azzal, hogy az összeg kamatai a váci gimnázium hetedik- és nyolcadik osztályának megnyitására fordíttassanak. Kikötötte azonban, hogy a megnyitásnak a következő 1880—81. évben okvetlenül meg kell történnie. Trefort miniszter augusztus 29-én feltételen hozzájárult a megnyitáshoz, a rend pedig gondoskodott tanárokról és helyiségről.

Igy a főgimnázium ügye formailag elintézést nyert, de több szépséghibával. Nevezetesen a fenntartás kérdése a levegőben lógott. A rend szerződésileg csupán a négy alsó osztály ellátására volt kötelezve; a négy felsőről tandíjszedés jogán az államnak és az egyházmegyének, méltányossági alapon pedig a városnak kellett volna gondoskodnia. De mindegyik húzódozott a tehertől. Még több gondot okozott a helyiség kérdése. A két utolsó osztálynak már csak a rendházban lehetett helyet szorítani. Így az iskola tornaterem és szertárak nélkül maradt. A tanügyi kormány az összes illetékes tényezők bevonásával ismételten megkísérelte a

függőben levő kérdések rendezését, de sikertelenül. (1888. április 28., 1891 március 22.) Végre a megyés püspök, Schuster Konstantin vette kezébe az ügyet; az egykori lelkes piarista 1893-ban 43.000 forint költséggel új szárnyat toldott a Migazzi-féle törzsépülethez s ezzel biztosította az iskola kényelmes elhelyezését.

Sokkal gyorsabban és simábban ment a *nagybecskereki* gimnázium kiegészítése. A régi nagylelkű alapítók, Nagybecskerek városa és Torontál vármegye bőkezű hozzájárulásával már 1876. október 1-én meg lehetett nyitni az ötödik osztályt. Összesen 17 tanuló jelentkezett végzésére. A következő években minden fennakadás nélkül ment a továbbfejlesztés úgy, hogy a temesi bánóság visszacsatolásának századik évfordulóján, 1879. szeptember 23-án már a nyolcadik osztályt is meg lehetett nyitni.

Léván a nyolcvanas évek elején indult meg a kisgimnázium kifejlesztését célzó mozgalom, s mivel a városon kívül Bars vármegye közönsége is mint egy ember zárkózott mögéje, Trefort miniszter már 1881. augusztus 20-án megadta az engedélyt az ötödik osztály megnyitására. Ugyanezt tette a következő évben a hatodik osztállyal. Mivel azonban az új osztályokat egyelőre csak bérelt helyiségben tudták elhelyezni, az engedély folytatólagos megadását ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a város idejében gondoskodik megfelelő új épület emeléséről. De erre csak jóval később, 1885-ben került a sor. Az építkezés költségeihez magánosokon kívül nagyobb összeggel járultak hozzá Simor János hercegprímás, Léva városa, Bars vármegye, a lévai uradalom új birtokosai, a Schöllertestvérek s végül maga a minisztérium. A jó nevű Benkó Károly műépítészről tervezett tágas épület ünnepélyes felavatása 1886. szeptember 5-én ment végbe. A nyolcadik osztály azonban már az előző 1884—85. iskolai évben megnyílt.

A *rózsahegyei*ek ott kezdték iskolájuk fejlesztését, ahol mások végezni szokták: a maguk emberségéből egy egészen új, nyolc osztály befogadására méretezett iskolaépületet emeltek. Csak ezután kopogtattak gróf Csáky Albin közoktatásügyi miniszter ajtaján a felső osztályok megnyitásának engedélyezéséért. Az engedélyt természetesen minden nehézség nélkül megkapták. (1891. július 4.) Másik sürgős dolguk volt az anyagi ügyek világos elrendezése. Az 1891. augusztus 18-án aláírt szerződésben kötelezték magukat az iskolaépület fenntartására, az osztálytermek felszerelésére, rajz- és tornaterem állítására, a szertárak első berendezésére s elegendő számú tanárlakás lakályossá tételére és illő bebutorozására; viszont a rend kötelezettséget vállalt, hogy az 1891—92. iskolai évtől kezdődőleg négy év alatt hat rendes tanárt küld Rózsahegyre az

egymás után megnyitandó felső osztályok ellátására. A miniszterium készségesen hozzájárult a szerződéshez és a maga részéről megígérte, hogy az említett hat tanár ellátására évenként 6000 forint megtérítést fizet a rendnek.

Simán indult és könnyű sikert ígért a *sátoraljaújhelyi* gimnázium fejlesztése is. Koretz Lőrinc igazgató és Liszy Ede mindjárt a kiegyezés után mozgalmat indítottak a kisközségnek hatosztályú nagygimnáziummá való kiegészítése érdekében. A mozgalom, mivel a kormány élén az iskola egykori növendéke és konviktor, gróf Andrássy Gyula állott, hamarosan eredményre is vezetett: az 1868—69. iskolai évet már hat osztállyal nyitották meg. Tanárokról, mivel a rend nem tudott adni, ideiglenesen a tanulmányi alap gondoskodott. Báró Eötvös József 700—700 frt fizetéssel egyelőre két évre három világi helyettes tanárt alkalmazott.

Az újhelyiek egyelőre be is érték ennyivel. A főgimnázium utáni sóvárgás csak a nyolcvanas évek végén kezdett körökben jelentkezni; de eleinte inkább csak elméleti formában. Komolyabb áldozatot hozni sem a város, sem a megye, sem pedig az állam nem akart. Időbe tellett, míg a közvélemény ráeszmélt, hogy neki magának kell megfognia a dolog végét. E tekintetben főleg Matolai Etele alispán és Chyzer Kornél megyei főorvos nevét kell kiemelnünk. Elsősorban az ő érdemük volt, hogy az 1890. január 6-i népgyűlés határozatából megindított gyűjtés rövid néhány hónap alatt közel tizenhatezer forintot eredményezett. Most végre a város is megemberelte magát: 1890. november 8-án tartott közgyűlésén évi 3000 frt hozzájárulást ajánlott meg a főgimnázium céljaira. Ilyen előzmények után a minisztérium is szívesen hozzájárult az újhelyiek hő vágyának teljesítéséhez: gróf Csáky Albin 1891. július 18-án engedélyt adott a hetedik s ezt követőleg a nyolcadik osztály megnyitására.

A fenntartási szerződés megkötése csak ezek után, 1892. május 30-án került sorra. A megállapodás értelmében a felső osztályok fenntartója a tanulmányi alap lett. Ebben a minőségében az alap vállalta hat piarista tanár és egy nyugalmazott rendtag eltartását évenként és fejenként 1000—1000 frt összegben, kötelezte magát az esedékes új gimnáziumi épület megépítésére, felszerelésére, karbantartására, a szokásos házi, irodai és tanszerátalányok kiutalására, úgyszintén az általa alkalmazott piarista tanárok lakásának bebutorozására. A városnak viszont vállalnia kellett a 3000 forintos hozzájárulás fizetését és készfizetői jótállást kellett vállalnia az adakozások során lejegyzett 26.000 forintért. A szerződés aláírása után Csáky miniszter 1893. február 8-án végleg megadta az intézet

nyilvánossági és érettségi vizsgálat tarthatási jogát. Ekkor már javában folyt az új gimnázium építése is. Felavatása 1893. október 1-én ment végbe nagy ünnepség keretében.

Debrecenben a gimnázium fejlesztésének gondolata együtt vetődött fel az új hajléképítés vágyával. A régi, egyablakos osztálytermek ugyanis csak addig váltak be, míg a tanulók összlétszáma 50—60 körül ingadozott. A kilencvenes évek elejére azonban a létszám jóval föléje került a száznak, a századfordulóra pedig megközelítette a kétszázat. Ennyi gyermek bezufolása a szűk helyiségekbe csak a legegyszerűbb pedagógiai és higiénikus szempontok figyelmenkívül hagyásával vált lehetővé. Ezért Szakszó Rezső prépost-kanonok és debreceni plébános már a kilencvenes évek elején megpendítette a gimnázium újjáépítésének és nyolcosztályúra való bővítésének tervét, s e célra a prépostság részéről 20.000 forintot ajánlott meg. Utóda Wolafka Nándor makáriai vál. püspök még nagyobb szeretettel karolta fel az eszmét és a kitűnő Schlauch Lőrinc nagyváradi püspök érdeklődését is felkeltette iránta.

Az első határozott lépést a kivitel irányában az 1894. szeptember 26-án tartott tájékoztató értekezlet jelentette, melyen Klamarik János miniszteri tanácsos elnöklete alatt valamennyi érdekelt közület képviseltette magát. Az értekezlet megállapította, hogy a főgimnázium felállítása és az új, 12 osztályra tervezett iskolaépület megépítése elodázhatatlanul szükséges. Megegyeztett az értekezlet az új épület helyére, megépítésének, felszerelésének és karbantartásának megközelítő költségeire nézve is. És az elvi megállapodást nyomon követte a gyakorlati kivitel. Schlauch püspök 1896. február 13-án egymaga 300.000 koronát ajánlott meg az építkezés céljára; Debrecen városa 1,850.000 drb téglát, 80.000 drb cserepet és tíz évre beosztva 120.000 forintot helyezett kilátásba, de ennek fejében beleszólást igényelt a gimnázium ügyeinek vitelébe és kikötötte, hogy a jelentkező tanulókat valláskülönbség nélkül és egyenlő tandíj fizetési kötelezettséggel kell felvenni. A kisprépostság 40.000, a rend pedig az átengedett telek értékében 134.516 koronával járult az építési költségekhez. Végül az állam az 1899. április 18-án aláírt szerződésben évi 22.000 korona hozzájárulásra kötelezte magát. A többi azután már magától ment. 1899—1900. évben megnyílt az ötödik osztály. 1902 őszére elkészült az új rendház, egy évvel rá pedig készen állott a kétemeletes impozáns új gimnázium is.

A *máramarosszigeti* gimnázium továbbfejlesztését gróf Apponyi Albert közoktatásügyi miniszter indította meg 1907. június 20-án kelt átiratával, melyben javaslatot kért Magyar Gábor rendfőnök-

től a kifejlesztés ügyében. A rendfőnök már július 16-án felterjesztette részletes javaslatát s egyben kérte a fenntartói viszonyok szerződéses rendezését. A miniszter erre megadta az engedélyt az ötödik osztály megnyitására, a szerződés megkötését megelőző tárgyalások lefolytatásával pedig Mázy Engelbert kassai főigazgatót bízta meg. A megegyezés már 1909. április 27-én létrejött, de végleges jóváhagyást csak 1911. október 17-én nyert. A megállapodás értelmében az iskola fenntartója továbbra is a rend maradt; őt illette az igazgatási és rendelkezési jog, úgyszintén a tanárok alkalmazása. Az állam a tanulmányi alap korábbi hozzájárulásain felül nagyobb összegű államsegély kiutalását helyezte kilátásba, mely fokozatosan 50.000 koronára egészül ki. Ezenfelül a halaszthatatlanul sürgős új gimnáziumi épület és tornacsarnok megépítésére 350.000 korona építési, felszerelési és bebútorozási államsegélyt állapított meg a szerződés.

Ez azért volt nagyon fontos, mivel a régi gimnáziumi épület annyira szűk volt, hogy már a kisközműszertárainak sem lehetett benne helyet szorítani. E miatt az 1907—08. iskolai évvel fokozatosan megnyíló felső osztályokat átmenetileg bérházban kellett elhelyezni. A rend 1200 négyszögöl terület átengedésével és azzal iparkodott siettetni az építkezés megkezdését, hogy a törlesztéses kölcsön formájában engedélyezett 350.000 korona államsegélyre 1912. január 18-án 368.430 korona kölcsönt vett fel a Pesti Magyar Kereskedelmi Banktól s később, mikor a drágaság emelkedése újabb 200.000 korona államsegély igénybevételét tette szükségessé, ezt az összeget teljes egészében maga előlegezte törzstőkéből. Áldozatkészségével sikerült is elérnie, hogy az 1911 őszen megkezdett építkezés egy év alatt befejeződött. A Baumgarten Sándor építész tervei szerint emelt modern stílusú kétemeletes épület 1912. november 18-án nyílt meg a szelíd muzsák számára.

A *selmebányai* nagygimnázium teljes gimnáziummá fejlesztésének ügye akkor került először felszínre, mikor Podhragyay Pál prépost-plébános 40 éves papi jubileumának méltó megünneplésére hívei nagyobb összeget gyűjtöttek össze az intézet kiegészítésére. Gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter és Vaszary Kolos hercegprímás, akiket 1907. május 10-én egy népes küldöttség tájékoztatott az ügyek állásáról, nagy megértéssel karolták fel az eszmét és megígérték támogatásukat. A gimnázium kiegészítése az 1907—08. és 1908—09. iskolai években valóban meg is történt. Az anyagi kérdések azonban csak az 1909. február 3-án aláírt és december 3-án megerősített fenntartói szerződésben nyertek végleges rendezést. A megegyezés értelmében az állam a rendet ismerte

el egyedüli fenntartónak s biztosította számára a tanárok, tornatanító, iskolaorvos és iskolaszolgák alkalmazásának kizárólagos jogát. Az intézet személyi és dologi szükségleteinek fedezésére a szerződés a már addig is élvezett 27.480 korona tanulmányialapi segélyen felül fokozatosan 34.009 koronáig emelkedő államsegély kiutalását helyezte kilátásba; ezenkívül a tan- és felvételi díjak szedését is a rendnek engedte át.

A felső osztályok megnyitását nyomon követte a gimnázium ujjáépítése. Mivel a régi épület már teljesen elavult és egyébként is szűknek bizonyult, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium az 1913—14. iskolai évben 650.000 korona összköltségen egészen újat emeltetett. Az átköltözködés 1914 novemberében ment végbe úgy, hogy az első háborús esztendő java része már az új helyen telt el.

Tata városának szintén régi vágya volt kisgimnáziumának főgimnáziummá való kibővítése. A gondolat azonban csak akkor lépett ki a jámbor tervezgetés stádiumából, mikor az alapító Esterházy-család is felkarolta. Magyar Gábor rendfőnök 1910. július 1-én terjesztette gróf Zichy János közoktatásügyi miniszter elé részletesen megokolt folyamodványát a kibővítés ügyében és egyúttal kérte a fenntartói viszonyoknak újból való szabályozását is. A fenntartói szerződés tervezete már 1910. november 17-én elkészült pontosan a máramarosszigetinek mintájára. E szerint itt is a piaristarend lett az egyedüli fenntartó. A személyi és dologi szükségletek fedezésére a szerződés a város és a tanulmányi alap hozzájárulásán kívül fokozatosan 38.705 koronára emelkedő államsegélyt irányzott elő.

A felső osztályok megnyitásával (1910/11—1913/14) halaszthatatlanul sürgőssé vált az új gimnáziumi épület megépítése is. E célra a közoktatásügyi minisztérium az 1911. évi költségvetésbe 300.000 korona építési és beruházási államsegélyt vett fel. Ehhez járult még Komárom vármegye 50.000, a tati pénzügyintézetek és magánosok 20.000 koronás adománya, továbbá a gróf Esterházy-család és Tatabánya természetbeli szolgáltatása mintegy 125.000 korona értékben. Az építés 1911. szeptember 6-án indult meg Baumgarten Sándor építész tervei szerint és olyan rohamosan haladt előre, hogy 1912. október 14-én már birtokába vehette a közben hétéosztályúra növekedett gimnázium. Mivel azonban építésközben kiderült, hogy az eredetileg előirányzott államsegély nem lesz elegendő a kiadások fedezésére, a rend 1912. április 30-án újabb 150.000 koronás pótállamsegély kiutalását kérte. A minisztérium május 18-án meg is ígérte ezt, de a mostoha gazdasági viszonyok miatt csak 1916-ban, illetve 1918-ban tudta beváltani ígérését.

A tizes évek elején a kormányzat változatlan jóindulata lehetővé tette a még hátralevő öt rendi kisgimnázium kifejlesztését is. *Pozsonyszentgyörgyön* gróf Zichy János miniszter már 1910. augusztus 2-án engedélyezte az ötödik osztálynak a következő iskolai évre való megnyitását. Később hozzájárult ahhoz is, hogy a fenntartói viszonyok külön szerződéssel rendeztessenek. Az 1911. szeptember 28-án megállapított szerződéstervezet egészen a máramarosszigetinek mintájára készült. A megegyezés értelmében az állam a kiadások fedezésére a város és a tanulmányi alap hozzájárulásán felül évi 41.269 korona fenntartási segély kiutalását vállalta magára. A további tárgyalások során még emelkedett ez az összeg s végül 46.000 koronában állapodott meg. Ugyanakkor új gimnázium építése is szóba került. Gróf Zichy János erre a célra 1912. január 17-én 350.000 korona építési és beruházási segélyt ajánlott meg. Ennek kiutalására azonban a háború közbejötté miatt már nem került sor. De egyébként is tárgytalanná vált, mivel a minisztérium a tanulók csekély számára való tekintettel kényszerítve érezte magát, hogy 1917. július 2-án kiadott rendeletével ismét kisgimnáziummá fokozza le az intézetet.

Az 1911—12. iskolai év nem kevesebb, mint három rendi kisgimnázium kiteljesedését hozta meg: a magyaróváriét, podoliniét és privigyeiét. Gróf Zichy János miniszter már 1910. november 29-én értesítette Moson vármegye közönségét, hogy szívesen hozzájárul a *magyaróvári* piarista kisgimnázium kifejlesztéséhez, ha a vármegye és a város is megfelelő áldozatkészséget mutat. Erre Moson megye 40.000, Magyaróvár 60.000, Moson város pedig 10.000 korona hozzájárulást szavazott meg a gimnáziumépítés céljaira; ugyanakkor Frigyes főherceg, mint a megye első nagybirtokosa 1400 négyszögöl területet ajánlott meg. A minisztérium a nagy buzgóság láttára sietett értesíteni Magyar Gábor rendfőnököt, hogy az építkezés céljára 350.000 korona építési és beruházási államsegélyt illeszt be a legközelebbi állami költségvetésbe (1911. május 5).

Az 1911—12. iskolai évvel valóban megkezdődött az iskola kifejlesztése. Az évről-évre megnyíló új osztályokat más helyiség hiányában ideiglenesen a szomszédos városházán helyezték el. 1912. szeptember 16-án elkészült az új fenntartói szerződés is, mely évi 46.000 korona államsegélyt irányzott elő. Bár a szerződés, különböző okok közbejötté miatt, hivatalos jóváhagyást nem nyert, a növekvő összegű államsegélyeket egészen az összeomlásig pontosan fizették. Nem került sor a tervbevett építkezésre sem, mivel a törlesztéses kölcsön formájában tervezett államsegélyt a kedvezőt-

len pénzügyi viszonyok miatt csak olyan nyomasztó körülmények közt lehetett volna lebonyolítani, hogy a minisztérium jobbnak látta kedvezőbb időre halasztani.

A *podolini* kisgimnázium továbbfejlesztése a város kérésére és jelentékeny államsegéllyel az 1911—12. iskolai évben indult meg. Az új osztályokat egyelőre a rendházban helyezték el. Mivel azonban az elhelyezés nem felelt meg a tanügyi követeléseknek, a minisztérium 1912. március 12-én a beszercebányai főigazgatóság útján utasította a szepesmegyei államépítészeti hivatalt, vizsgálja meg, hogyan lehetne kibővíteni és átalakítani a régi épületet a főgimnázium céljaira. A vizsgálat nemleges eredménnyel, vagyis annak megállapításával végződött, hogy az átalakítás nem lenne célravezető és egyébként is aránytalanul sokba kerülne. Így itt is felmerült az új gimnáziumi épület sürgős megépítésének terve. Erre azonban a világháború kitörése miatt nem került sor. Ugyancsak e miatt maradt el a fenntartói viszonyok szerződéses rendezése is. Sőt nemsokára tárgytalanná vált maga a továbbfejlesztési akció is. Mivel a tanulók száma nem növekedett olyan mértékben, hogy megokolttá tette volna a felső osztályok költséges fenntartását, a minisztérium 1917. június 4-én kelt rendeletével ismét kisgimnáziummá nyilvánította az intézetet.

A *privigyei* kisgimnázium fejlesztése ugyanolyan körülmények közt indult meg, mint a podolinié. A felső osztályokat és a szertárakat ideiglenesen itt is a rendházban kellett elhelyezni. Új gimnáziumi épület emelésére előbb a nyomasztó gazdasági viszonyok, később pedig a háború miatt nem lehetett gondolni. E miatt maradt el a fenntartói alapszerződés megkötése is, bár az állam e nélkül is tetemes — az utolsó három esztendőben 15.000 korona — fenntartási államsegélyt utalt ki.

Mivel a tanulók száma itt sem emelkedett a remélt mértékben, a közoktatásügyi minisztérium 1917. május 1-én elrendelte a főgimnázium visszafejlesztését. A privigyeiek, mihelyt tudomást szereztek a rendeletről, azonnal küldöttségileg keresték fel Jankovich Béla kultuszminisztert s élőszóval, úgyszintén memorandumban bizonyították előtte, hogy iskolájukra, főleg a rohamosan fejlődő nyitrabányai kőszénbánya hivatalnokai és alkalmazottai gyermekeinek szempontjából mulhatatlan szükség van. A miniszter meghajolt érvelésük előtt s 1917. június 4-én ideiglenesen felfüggesztette a visszafejlesztési rendeletet.

A *kisszebeniek* eredetileg szintén 1911—12-re tervezték iskolájuk kibővítésének megindítását. Mivel azonban folyamodásukkal elkéstek, csak a következő évre nyertek engedélyt az ötödik osztály

megnyitására. A rend vezetősége 1912. május 7-én kelt felterjesztésében a maga részéről szintén melegen támogatta a város kérését s egyúttal kérte a fenntartói kérdés gyökeres rendezését. A miniszter készségesen hajlott a kérésre s megbízásából a kassai főigazgató már 1913. március 31-én elkészítette a szerződéstervezetet, mely évi 46.000 korona fenntartási államsegélyt irányzott elő. A tervezet a pénzügyminisztérium részéről támasztott nehézségek miatt nem nyert ugyan végleges jóváhagyást, a minisztérium mégis rendszeresen kiutalta a benne előírányzott összegeket.

Legnagyobb bajt itt is a megfelelő épület hiánya volt. A felső osztályokat a hozzájuk tartozó szertárakkal itt is, miként Podolinban és Privigyén, csak a rendházban lehetett elhelyezni. A város modern új gimnáziumra gondolt s kész volt érte áldozatot is hozni. 1913. február 15-én tartott rendkívüli közgyűléséből kifolyólag évi 3000 koronán és az alsó osztályok tandíján kívül 4000 négyzetméternyi telket, játszótérnek külön 9600 négyzetméter területet és anyagmegváltás címén 100.000 koronát ajánlott meg. Szó volt arról is, hogy a rend építési és beruházási államsegélyt eszközöl ki. Mindez azonban csak tervezetés maradt. A rideg valóság hamarosan lehervasztotta a vérmes reményeket. Jankovich miniszter 1917. május 1-én közölte, hogy a nagy tanárhányra, a tanulók csekély számára és a tömérdek kiadásra való tekintettel megszünteti a felső tagozatot. Egy hónappal később, június 4-én valóban úgy intézkedett, hogy a következő évre a felső osztályok közül már csak a hatodikat és hetediket nyissák meg. A város július 1-én benyújtott folyamodásával szeretne volna megmásítani a kegyetlen rendeletet, de nem ért célt. Az alig egyéves főgimnázium fölött megkondult a halálharang.

Mint látjuk, a lázas ütemű továbbfejlesztésbe komoly és reális életszükségletek mellett melléktekintetek is erősen belejártak; így főleg az érdekelt kisvárosok hiúsága és nagyravágyása. Egyik sem akart elmaradni a másik mögött. De része volt benne az akkori tanügyi kormányzat felfogásának is, mely csak a nyolcosztályú gimnáziumot, illetve reáliskolát tekintette teljes értékű középiskolának. Az államhatalom jóindulatát mutatja, hogy minden esetben készségesen bocsátotta a rend, illetve a fenntartók rendelkezésére a kifejlesztéshez szükséges jelentékeny összegeket. Ugyancsak ennek jele volt, hogy a kibővítéssel párhuzamosan a már régebben kifejlesztett iskolák egész sorának is számottevő államsegélyt juttatott, illetve helyezett kilátásba (Kecskemét, Nagybecskerek, Nagykaroly, Nyitra, Temesvár, Veszprém).

A továbbfejlesztésnek azonban nemcsak előnyei, hanem hát-

rányai is voltak. Ilyenként említhetjük, hogy a rendi iskolák éppen a pazar kézzel osztogatott államsegélyek következtében a kívánatosnál nagyobb mértékben függőségi viszonyba kerültek az államhatalommal szemben. Ez a körülmény az akkori nemzedék szemében inkább kívánatosnak, mint kerülendőnek tűnt fel, de a küszöbön álló fejlemények szempontjából komoly veszedelmek csiráit rejtette magában. Másik baj volt, hogy a kisgimnáziumok fejlesztése olyan gyors ütemben történt, hogy a rend legtöbbjüket nem tudta ellátni saját embereivel. Kénytelen volt tehát világi tanárokat alkalmazni, illetve az államtól ilyeneket elfogadni. Ennek következményeként egyes, főleg felvidéki iskolák szerzetesi jellege komolyan kérdésessé vált. Hiszen akárhányban 8—10 világi tanár mellett legfeljebb 3—4 piarista működött. Az sem vált az iskolai szellem egyöntetűségének javára, hogy a világi tanárok közt voltak rendi, állami és városi alkalmazásúak.

Még több zavart okozott a fenntartói viszonyok összekuszálódása. Míg ugyanis a szabadságharc előtt a két városi gimnázium (Nagybecskerek, Szeged) kivételével a rend maga tartotta fenn valamennyi iskoláját részint alapítványaiból, részint pedig a kusztodiátus jövedelmeiből, a század második felében és a századfordulón gyökeresen megváltozott a helyzet. Az új tanügyi követelések kielégítése, a megszüntetett iskolák visszaállítása, a lefokozottak kibővítése és legtöbbjének új hajlékhoz való juttatása olyan óriási összegeket emésztett fel, hogy a rend megfogyatkozott alapítványaiból megközelítőleg sem tudta azokat fedezni. Kénytelen volt tehát új mecénások után nézni, illetve ilyenek ajánkozását elfogadni. Így idővel egészen új tényezők kapcsolódtak be a fenntartói kérdésbe. Egyes helyeken az egyházmegye (Vác), illetve a katolikusok helyi tömörülése, az egyházközség (Debrecen, Kécskemét), másutt a város (Nagykanizsa, Nagykároly), imét másutt külön erre a célra alakult helyi szerv, a gimnáziumi bizottság lépett előtérbe (Veszprém). De még ott is, ahol az állam volt a főmecénás, rendszerint két forrásból, a tanulmányi alaphól és az államsegélyekből folydogáltak a fenntartáshoz szükséges összegek.

Természetes, hogy ez a nagy tarkaság nem vált javára sem az iskolának, sem pedig a tanításnak. Hiszen legtöbb esetben olyan tényezők szabad beleszólását jelentette az iskola legbensőbb dolgaiba, melyek idegenül és közömbösen állottak a tanítás és nevelés sajátos feladatkörével szemben. Aztán a sokféle helyi érdek cikázása szükségképpen gátolta az egységes rendi szellem és az egységes pedagógiai eljárás kialakulását. Még nagyobb baj volt, hogy a fenntartók első buzgalma, különösen ha többen voltak,

a közvetlen cél elérése, a főgimnázium kiharcolása után, rendszerint lelohadt. Azontúl nem érdeklődtek eléggé iskolájuk sorsa iránt, vagy, ami még rosszabb volt, üzletnek kezdték tekinteni az iskolát. Nemcsak hogy nem voltak hajlandók többet áldozni érte, hanem inkább még keresni akartak rajta; ezért szűk marokkal mérték a fenntartási költségeket és nem akarták tudomásul venni, hogy közben megnövekedtek az iskolával szemben támasztott igények.

A szertelen fejlesztési láz tehát csak annyiban volt örvendetes tünet, amennyiben meggyőzően mutatta a társadalom meleg érdeklődését a piarista iskolák iránt; távolabbi kihatásaiban azonban, a főleg az iskolák függetlenségének veszélyeztetése és a fenntartói viszonyok összekuszálása révén inkább ártott, mint használt. A fénynek itt is megvolt az árnyéka.

3. A rendi szervezet változásai. A rend alkotmányos élete továbbra is a káptalanokon lüktetett. Az előző korszakban kialakult gyakorlatnak megfelelően a kis- és nagykáptalanok háromévenként váltogatták egymást. Az 1852. évi gyűlést még császári, az utána következő 1853., 1855. és 1858. éveket pedig primási engedély alapján hívták össze. A primási vizitáció megszűnése után, vagyis 1861-től kezdve általában a rend szokásaira és szabványaira való hivatkozással vagy más hasonló fordulattal okolták meg az összehívást. A generálistól nyert engedélyre az 1915. évi kiskáptalan összehívójában történt először utalás. Az ötvenes évek káptalanjait (1852., 1853., 1855., 1858.) mind Vácott tartották; az 1861. évitől kezdve ellenben már valamennyit Pesten hívták össze.

A nagygyűléseken eleinte a régi gyakorlatnak megfelelően minden ház képviselőtében csak egy rendtag, mint mondták, vokális jelent meg. A mindjobban eluralkodó liberális és demokrata szellem azonban eleitől kezdve erősíteni igyekezett a rendi képviselőt. A kolozsvári rendház már 1864-ben azzal az indítvánnyal állott elő, hogy ezentúl a rendházak minden öt misés rendtag után egy-egy vokalist küldhessenek a nagykáptalanba. Az indítvány fölött nagy vita indult meg, mely annak a határozatnak kimondásával végződött, hogy ezután a nyolcosztályú gimnáziummal egybekötött kollégiumok két-két, a többiek pedig egy-egy képviselőt küldenek a káptalanba. Ezzel azonban még korántsem jutott nyugvópontra a kérdés. A rendi közvélemény konzervatív része sokallotta, radikális fele ellenben kevesellette az engedményt: Vác a régi rendszerhez vagyis a házanként egy-egy képviselőhöz való visszatérést javallotta (1870), Temesvár viszont minden hét

áldozópap után egy-egy (1876), Veszprém a házi káptalanra jogosított (1882), Nagykároly pedig a működő és nem működő rendtagok számához arányított számú képviselő küldését kívánta (1882). A káptalan azonban egyik esetben sem tartotta megokoltnak a változtatást. Így az 1864-ben lerögzített rend változatlanul megmaradt egészen a korszak végéig.

Hasonló fejlődést figyelhetünk meg a kiskáptalanoknál. A vezető szempont ezeknél is a képviseleti rendszer erősítése volt. Míg ugyanis eredetileg csak a közelebbi, illetve népesebb házak főnökeit hívták meg rájuk, a század második felében már egyszerű tanárokat is látunk tagjaik közt. A budapesti rendháznak 1867-ben benyújtott indítványa, hogy a kiskáptalanon a házfőnökök, igazgatók és tanárok száma egyenlő legyen a konzisztórium tagokéval, a század végére teljes mértékben megvalósult. A rendi közvélemény azonban nem érte be ennyivel. Mindenáron be akarta csempészni a kiskáptalanokba is a választási elvet. A máramaroszigeti rendház az 1870. évi káptalanon azzal az óhajjal állott elő, hogy a kisgyűlés tagjait a megelőző nagygyűlésen válasszák meg. Hasonló óhaj érkezett az 1876. évi káptalan elé azzal az árnyalati különbséggel, hogy a kisgyűlés tagjait ne a nagygyűlés tagjaiból, hanem a rend egyeteméből válasszák. A többség ugyan mindkét esetben elutasította az indítványt azzal a megokolással, hogy ellenkezik a szokással és sérti a rendi vezetőség jogait, de a kisgyűlési tagok számának állandó emelkedését nem tudta megakadályozni; az 1903. és 1909. évi kiskáptalanokon már nem kevesebb mint 25—25 résztvevővel találkozunk.

A választott, illetve nem konzisztórium tagok számának állandó emelkedése a kis- és nagykáptalanokon egyre inkább demokratikus irányba terelte a rendi kormányzatot és a központi hatalom tekintélyének teljes lejáratásával fenyegetett. Érthető tehát, hogy a rendi vezetőség iparkodott ellene védekezni; és pedig kétféle módon: a konzisztórium tagok számának szaporításával és az esetleg hiányzó konzisztóriális tagok helyettesítésével. Míg a váci káptalanok (1852., 1853., 1855., 1858.) a régi rendnek megfelelően hat kormánysegédet és két kormánytanácsost választottak, az 1861. évi gyűlés Purgstaller rendfőnök kívánságára, hogy az arra méltó rendtagok érdemeinek kiemelésére több lehetőség legyen, eggyel-eggyel felemelte az asszisztensek és konzultorok számát egyaránt. Ettől az időtől fogva tehát hét kormánysegéd és három kormánytanácsos állott a rendfőnök oldalán.

Hasonló gondolatból, a konzisztórium képviselet csorbítatlan teljességének biztosításából fakadt a hiányzó konzisztórium tagok

helyettesítésének szokása is. Maga a szokás még a XVIII. század derekára, tehát a Rómával való összeköttetés idejére nyúlik vissza, de azzal a lényeges különbséggel, hogy eredetileg a jelenlevő atyák szavazatával — *patrum suffragiis admissi* — később pedig tisztán a rendfőnök jelölése alapján történt a behelyettesítés. És ezen volt a hangsúly: olyan helyettesekre volt szükség, akik teljes mértékben osztották a rendfőnök és a konzisztórium álláspontját, tehát a központi hatalmat erősítették az esetleges széthúzó törekvésekkel szemben.

Mikor azonban a rendi vezetőség egyik oldalon tudatosan küzdött a liberális-demokrata eszmék behatolása ellen, ugyanakkor más oldalon öntudatlanul tág kaput nyitott számukra. Különösen rombolólag hatott ebben a tekintetben a káptalanok jogkörének indokolatlan kiterjesztése: Purgstaller rendfőnök 1864-ben legközvetlenebb munkatársainak, az asszisztenseknek és konzultoroknak, úgyszintén a házfőnököknek megválasztását minden fenntartás nélkül a káptalanok hatókörébe utalta át. Míg ugyanis korábban rendfőnöki jelölés alapján, másszóval a rendfőnök bizalmi emberei közül választották a kormánysegédek és tanácsosokat, Purgstaller az 1864. évi nagykáptalanon kijelentette, hogy nem óhajt élni jelölő jogával. Példáját utódai is követték; valamennyien megelégedtek jelölő joguk hangoztatásával, de egyikük sem élt vele. Így a konzisztoriális tagok választása egészen a káptalanok jogkörébe ment át.

Ugyanez történt a házfőnökválasztással is. A változás nem jött váratlanul. Hiszen az 1838. évi nagykáptalan óta ismételt kísérlet történt a házfőnökválasztó jog átjátszására. A szabadságharc után újra éledt a gondolat. Tóth János szegedi képviselő mindjárt a nevezetes 1852. évi váci káptalanon engedélyt kért az elnöklő primástól arra, hogy a házfőnököket a káptalan egyeteme válassza. Scitovszky azonban elhárította magától a kérést azzal, hogy nem lát okot a régi gyakorlat megváltoztatására. Mindössze annyit volt hajlandó megengedni, hogy a konzisztoriális tagok számának növekedésére való tekintettel hasonló arányban emeljék a választott rektorválasztók számát. A következő négy káptalanon (1853., 1855., 1858., 1861.) egészen a régi gyakorlat szerint, tehát bizottsági alapon történt a házfőnöki állások betöltése. Az 1864. évi nagykáptalanon azonban újból felmerült a kívánság, hogy a házfőnökválasztó jog a rend egyetemét képviselő káptalan kezébe menjen át. És Purgstaller ebben a pontban is gyengének bizonyult: hozzájárult, hogy a házfőnököket ezentúl a rendfőnök és a konzisztórium hármas jelölése alapján az egész káptalan válassza.

Az asszistens- és házfőnökválasztás új rendje a két-vokális rendszerrel súlyos kihatással járt a rend belső életére. Hiszen az új rend gyakorlatilag egyet jelentett a liberális-demokrata elv győzelmével. Mellette a központi hatalom és a rendi kormányzat egyre inkább függvénye lett az egymást követő nagykáptalanoknak, melyeknek magatartását viszont a rend egyetemének folyton változó és hullámzó hangulata szabta meg. Nem csoda tehát, hogy a nagy átfogó elvi szempontok és eszmények kultusza mindjobban háttérbe szorult s helyébe az emberi tekintetek követése lépett. Ez a körülmény természetesen nem kedvezett az egyházi érdekek és a szerzetesfegyelmi szempontok nagyobb mérvű érvényesülésének. Mentségül azonban hozzá kell tennünk, hogy ez a megállapítás a piaristaságon túl kiegyezésutáni egyházi életünk sok más ágazatára is áll.

Első látszatra évtizedeken át nyugodtan folydogált a magyar piaristaság élete azok között a keretek között, melyek 1864 óta végleg megállapodtak. Ebbe a nyugodt életfolyásba a századfordulón innét váratlanul élénk felpezsdülést hozott a Rómához való viszony napirendre kerülése és az ú. n. reform kérdésének felvetődése. Ismeretes, hogy a magyar piarista provincia II. József császár kényszerítésére még 1781-ben kiszakadt a római generális joghatósága alól és azóta meglehetősen függetlenül élte a maga autonóm életét.

Ettől az időtől kezdve a generálissal való összeköttetés mindössze névtárak és suffragiumok megküldésére és a rendtartomány életében előfordult nevezetesebb eseményekről való rövid beszámolásokra szorítkozott. Viszont a generálisok sem mutattak nagyobb érdeklődést a magyar testvérek sorsa iránt. Nem szóltak bele életükbe és nem erőltették az összeköttetés felújítását. Írásbeli érintkezésüket is csupán a legszükségesebbekre korlátozták. E tekintetben csak a század utolsó negyedében állott be némi változás. Casanovas József generális 1877. június 25-én nyolcnapi tartózkodásra Budapestre érkezett és ezen idő alatt részletesen tájékozódott a magyar viszonyokról. Utóda, a kitűnő Ricci Mór már élénk írásbeli érintkezést tartott fenn a magyar rendtartománnyal s próbálta egyben és másban érvényesíteni generálisi tekintélyét. Mindez azonban nem keltett különösebb nyugtalanságot.

Annál nagyobb volt a meglepetés, mikor Mistrangelo Alfonz firenzei érsek s egyben a rend generálisa 1904. május 12-én Bécsen keresztül Budapestre érkezett. Egy egész hetet töltött magyar földön s ezen idő alatt meglátogatta a váci noviciátust, a kecskeméti studiumot, a budapesti Kalazantinumot s a tatai és trencsényi rend-

házakat. Utjának közelebbi céljáról nem árult el semmit és távozásakor is csak ennyit mondott: «Boldognak érzem magamat, hogy a magyar rendtartományt ilyen népesnek és virágzóknak találtam».

Az első meglepetést azután hamarosan követte a második. Mistrangelo érsek kevéssel hazaérkezése után megküldötte Őszent-ségének X. Pius pápának július 19-én kelt motuproprióját, melyben a leghatározottabban megparancsolta a magyar rendtartománynak, hogy haladéktalanul vegye fel a generálissal a 125 évvel előbb megszakadt összeköttetést s ennek megfelelően vegyen részt a legközelebb 1906 augusztusában esedékes generálisválasztó egyetemes káptalanon.

A pápai motuproprió óriási megdöbbenést keltett a provinciában. A *hierarchiai unio* helyreállítását ugyanis mindenki úgy fogta fel, mint a széltében-hosszában emlegetett «reformok» előfutárát. A rendfőnök és tanácsa, hogy időt nyerjen, legalább azt kérte Mistrangelo érsektől, hogy a súlyos tartalmú irat kihirdetését az 1906. évre tervezett nagykáptalanra halaszthassa. Az érsek azonban sietett kijelenteni, hogy a motuproprióban foglalt rendeletek nem az ő, hanem a Szentszék intézkedései; következésképpen neki nem áll jogában felmentést adni kihirdetésük, még kevésbé végrehajtásuk alól. Vaszary Kolos hercegprímás, kinek jóakarató tanácsát szintén kikérték, ugyanilyen értelemben válaszolt: a rendelet előtt, mivel a Szentszéktől érkezett, feltétlenül meg kell hajolni. Erre a konzisztórium augusztus 27-én tartott ülésében a rögtöni kihirdetés mellett döntött s egyuttal kijelölte az első magyar asszisztens generálist a sok nyelvet beszélő és nagytudású Váry Gellért kormánytanácsos személyében.

A római érintkezés felvétele azonban távolról sem jelentette a helyzet végleges tisztázását. A nyugtalanság és a jövőért való aggodás továbbra is ott borongott a lelkek mélyén. A nyugtalanság legfőbb oka az általános bizonytalanság volt; senki sem tudta, milyen következmények járnak a hierarchiai unió nyomában. Nem csoda tehát, hogy a felizgatott képzelet szabadon úzték csapongó játékukat. Az emberek, mint ilyenkor általában történni szokott, hiteles értesülések hiányában egyéni izlésüknek megfelelően kicifrázott reformmumusokkal ijesztgették magukat és másokat.

És Róma nem sietett eloszlatni az aggodalmakat. Brattina Adolf, a közben apostoli vizitátorrá előléptetett Mistrangelo utóda a generálisságban ötnapos magyarországi útján (1905. szeptember 17—21.) mindössze néhány általános kijelentést tett. Azt állította hogy a küszöbön álló reformok merőben formaságok, melyektől senkinek sincs oka félni. Annál nagyobb volt tehát a megdöbbenés,

mikor 1906 márciusában megérkeztek a közeledő nagykáptalan ügyrendjéül szánt római direktóriumok, mert az derült ki belőlük, hogy Róma a teljes függés visszaállítására gondol házankint egy képviselővel, választás helyett hármassal jelöléssel, generálisi kinevezéssel és szigorú római ellenőrzéssel.

Magyar Gábor és tanácsa úgy érezték, hogy az uniónak ilyen értelmezését nem fogadhatják el; nemcsak azért, mivel homlok-egyenest ellenkezik az előző ötnegyed század történeti fejlődésével, hanem azért sem, mivel nehezen hangolható össze a magyar rendtartomány különleges tanügyi és vagyoni viszonyaival. Újból az apostoli vizitátorhoz fordultak tehát és a függőben levő ügyek elintézetlenségére való hivatkozással engedélyt kértek tőle, hogy a küszöbön levő nagykáptalant még a régi rend szerint tarthassák. Ugyanakkor terjedelmes emlékiratban az egyházi és világi főhatóság előtt is feltárták a helyzetet és közbenjárásukat kérték. Vaszary hercegprímás és gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter nagy megértéssel karolták fel az ügyet. Elsősorban az ő hathatós támogatásuknak volt köszönhető, hogy Róma megadta az engedélyt, de azzal a kikötéssel, hogy a gyűlésen apostoli delegátusi minőségben gróf Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök elnököljön.

A nagygyűlést követő egyetemes káptalanon már a magyar rendtartomány képviselői, a rendfőnök, továbbá Russel Károly és Körösi Albin vokálisok is megjelentek. A magyar ügy azonban mindössze annyiban került szóba rajta, hogy a magyar megbízottak az unióval kapcsolatos ügyek elintézetlensége címén megtagadták a provincia számadásainak bemutatását. A káptalant befejező nagy pápai fogadáson X. Pius különös örömének adott kifejezést, hogy az egyetemes gyűlés tagjai közt a magyarokat is ott láthatja. «Az én akaratom volt, — mondotta többek közt — hogy az egységet állítsátok helyre s azt azután tartsátok is meg.» Közvetlenül eljövetelük előtt Merry del Val bíboros-államtitkár útján azt is tudtukra adta, hogy az unió befejezett dolog, s ami elintézetlen ügy még hátra van, azt nem külső hatóságok, hanem a generális és a Szentszék vannak hivatva elintézni.

A szavakat azonban megint nem követték tettek. Az unióval kapcsolatos ügyek továbbra is függőben maradtak s a lelkek tovább háborogtak. Pedig ezenközben elérkezett az 1909. évre esedékes kiskáptalan meghirdetésének ideje. A rend vezetősége ismét a legfőbb egyházi és világi hatóságoknál keresett támogatást; annál is inkább, mivel Sanchez generális, Brattina utóda kereken kijelentette, hogy nem áll hatalmában a káptalannak régi szokás szerint való tartását engedélyezni. Az egyházi és világi hatalom közbe-

lépése ezuttal is eredményre vezetett. A generális az utolsó pillanatban megadta az engedélyt a már meghirdetett kiskáptalan megtartására s a maga részéről Váry Gellért magyar asszisztens generálist küldötte ki *delegatus generalis*nak. De egyúttal azt is megüzente, hogy a provincia lehetőleg még az 1910. év folyamán foglalja össze és terjessze eléje függő ügyeit s megígérte, hogy a legnagyobb jóakarattal fogja azokat kezelni. A magyar belpolitika közbejött válsága azonban, főleg Apponyi Albert távozása a miniszteri székéből, aki annyira magáévá tette a magyar piaristaság ügyét, megint újabb késedelmet idézett elő; várni kellett, míg a politikai helyzet annyira letisztult, hogy az új kultuszminiszter, gróf Zichy János érdemlegesen tudjon foglalkozni a rend ügyeivel.

Erre azonban már nem volt szükség. Közben ugyanis örvendetes fordulat állott be a reform kérdésében: Sanchez generális és tanácsa 1910 pünkösdjén olyan tervezetet juttatott el Budapestre, mely majdnem mindenben fedte a magyar álláspontot. Magyar Gábor és tanácsadói természetesen készörömmel fogadták a tervezetet, melyet azután Sanchez megerősítés céljából a Szent-szék elé terjesztett. Vives y Tuto biboros, a szerzetesek kongregációjának prefektusa június 25-én *per modum specialissimae gratiae in exemplum non afferendae* megadta a kívánt megerősítést. Így a régóta vajudó ügy szerencsés befejezéshez jutott. A megegyezés értelmében a generális nem szól bele azokba az ügyekbe, amelyek az állam felügyeleti joga alá tartoznak s a magyar rendtartomány hierarchiai unió változatlan fenntartása mellett jogot nyer arra, hogy káptalanjait és előljáróválasztásait ezentúl is régi szokás szerint tartsa. Mindössze annyi változás történt, hogy a káptalanok megtartásához előzetes generálisi engedélyt kellett kérni és a szerzetesi fogadalmak szövegébe a generális nevét is be kellett venni.

Az *autonomia* biztosítása, melyet 1910. július 8-án rendkívüli nagygyűlésen hirdettek ki, nagy örömet keltett az egész rendben. Az általános meglegedés beszédes tünete volt az a bőséges köszönetnyilvánítás, mellyel a káptalan a hat évig tartó idegfeszítő küzdelem valamennyi részesét: Sanchez generálist, Váry asszisztens generálist s mindenekelőtt Magyar Gábor rendfőnököt és tanácsát elhalmozta. Kétségtelen, hogy a köszönetre legnagyobb mértékben Fekete Endre kormánysegéd szolgált rá, mivel ő készítette azokat a terjedelmes memorandumokat, melyek időről-időre előbbre mozdították az ügyet.

4. Növendéknevelés. A szabadságharc bukásának rendi szempontból legsúlyosabb következménye az utánpótlás elapadása volt.

A szomorú 1850. január 21-i rendelet megjelenése után, mely megtiltotta új noviciusok felvételét, a kecskeméti, privigyei és trencsényi noviciátusok kapuja végleg bezárult. Megszűntek a nyitrai és pozsonyszentgyörgyi teológiai intézetek is. Az a néhány teológus, aki még a rendben lézengett, vagy a pesti egyetemen vagy egyes püspöki szemináriumokban (Kalocsa, Vác, Veszprém), esetleg magánúton végezte tanulmányait.

A kihalás szomorú végzete csak akkor hárult el a rend fejről, mikor a kormányzat Scitovszky hercegprímás közbenjárására újból engedélyt adott noviciusok felvételére. Az új noviciátus azonban már nem a régi helyén, hanem Vácott nyílt meg 1852. október 7-én. Élére Nedolyi János magiszter és Kricska (Budavári) József promagiszter kerültek. Az utóbbi mögött akkor már jelentékeny költői mult s a mozgalmas raguzai és velencei évek sok-sok élménye és tapasztalata állott.

A noviciátus megnyitása természetszerűleg maga után vonta a teológiai képzés rendezését is. A vezetőség azonban nem nagyon sietett vele; nem mintha nem érezte volna át az ügy alapvető fontosságát, hanem mert a nagy tanárhiány miatt minden épkézláb embert, még a növendékeket is az iskolába volt kénytelen beállítani. Így a teológia végzésére a nagy többség számára nem nyílt más út, mint a magántanulás. Akiknek kivételesen mégis módjuk volt rendes tanulmányok végzésére, azok továbbra is a kalocsai, illetve a veszprémi püspöki szemináriumok előadásait látogatták.

Csak a hatvanas évek elejére szilárdult meg annyira a helyzet, hogy a régi teológiai szervezet feltámasztására lehetett gondolni. A pozsonyszentgyörgyi kollégiumba az 1861—62. iskolai év elején vonult be az első öt növendék Lopuschán János és Salzbauer János teológiai tanárok vezetésével. Egy évvel rá az ősi nyitrai intézet is működésbe lépett. Első tanárai a nagytanultságú és sokat próbált Nachtigál Jakab és a törzsökös székely Ziskay Pál lettek. Ettől kezdve visszatért az 1848 előtti gyakorlat, vagyis az első- és másodéves teológusok Nyitrán, a harmadévesek pedig Szentgyörgyön tanultak. A szentgyörgyi intézetet azonban már 1871-ben ismét bezárták s ettől fogva az egész teológiai képzést Nyitrára összpontosították. Az állandóan kísértő tanárhiány miatt azonban ezentúl is gyakran előfordult, hogy egyes növendékek nagy iskolai elfoglaltságuk miatt magánúton voltak kénytelenek teológiai tanulmányaikat végezni.

Ugyanez időtájt egy közbülső szervet iktattak a noviciátus és a teológiai tanfolyam közé: a *stúdiumot*. Az 1858. évi káptalanon ugyanis elhatározták, hogy a rendi utánpótlás ütemének gyor-

sítására ezentúl négy osztályt végzett tanulókat is felvesznek a noviciátusba. Ezeknek a gimnázista kispapoknak továbbtanulására nyitották meg a kecskeméti noviciátus elárvult termeiben az ú. n. stúdiumot. Az új intézmény ötödik osztályát 1859. október 2-án maga Purgstaller rendfőnök nyitotta meg nagy beszéd kíséretében. A stúdium azonban egyelőre nem volt kizárólagos. Megnyitása után egyideig még Kolozsvárott, Nyitrán, Pesten és Szegeden is tanultak gimnázista kispapok. Ennek a széttagoltságnak, mely nagy mértékben akadályozta a rendi nevelés egységes szellemének kialakulását, csak 1877-ben vetettek véget, mikor az összes gimnázista növendékeket Kecskemétre összpontosították.

A stúdium megszervezése mindenesetre nagy haladást jelentett a korábbi állapottal szemben. Csak az volt a baj, hogy a külső keretek kijelölésével egyidejűleg nem gondoskodtak a benső szervezet kiépítéséről is; a stúdium élére nem állítottak külön felelős elöljárót. Így nem volt, aki felügyeletet és ellenőrzést gyakorolt volna a *studenseknek* nevezett kispapok fölött. A felügyelet kiépítése irányában az első lépés a *tanulmányi ügykezelői* állás megszervezése volt. 1870-től kezdve ugyanis Horváth Cirill asszisztens és egyetemi tanár ösztönzésére minden tanári karban egy külön embert bíztak meg a fiatalabb rendtagok s ezek közt a gimnázista kispapok tanulmányi ügyeinek irányításával. Kecskeméten az első tanulmányi ügykezelő az élénkszellemű és sok irányban érdeklődő Váry Gellért lett. De ez még mindig csak félmegoldást jelentett, mert a tanulmányi ügykezelőnek tanulmányaik és olvasmányaik ellenőrzésén túl mindössze annyi dolga volt a növendékekkel, hogy sétára vitte és hetenkint néhányszor meglátogatta őket szobáikban.

Gyökeresen csak akkor oldották meg tehát a kérdést, mikor a buzgó és irodalmilag is működő Nagy Alajos személyében külön prefektust és lelki vezetőt állítottak a stúdium élére. Az új elöljáró 1876-ban kezdte meg működését és néhány esztendő alatt teljesen átalakította a stúdium életét. Első nagy újítása a nappali és hálószobák különválasztása volt; a nappali szobákat a földszinten, a hálókat pedig az emeleten helyezte el. Azután pontos napirendet vezetett be, melyben a szellemiek mellett a lelki szükségletek kielégítésének, a közös imádságnak és elmélkedésnek is megfelelő teret biztosított. Később a rendházi Horányi-körök mintájára külön stúdiumi Horányi-kört alakított s buzdításaival és hatékony példájával iparkodott minél több fiataalt rákapatni a szellemi munkára. És Erdélyi Károly, Kőrösi Albin, Russel Károly, Hénap Tamás, Varju János, Csajtay Ferenc, Kovács Antal, Bolgár Mihály és mások példája mutatja, hogy ezirányú fáradozása nem volt

hiábavaló. Nem kisebb érdemet szerzett a teljesen elhanyagolt házi, illetve stúdiumi kápolna helyreállításával. Nagy Alajos négyévi prefektusi működésével (1876-77—1879-80) valóban biztos alapot vetett a stúdium életének és hosszú időre kijelölte fejlődésének irányát.

A noviciátus, a stúdium és a nyitrai teológiai intézet megszerzésével és fokozatos kifejlesztésével nyugodt mederbe terelődött a rendi nevelés szerzetesi része. Annál nehezebben és nagyobb zökkenőkön át baktatott előre a szoros értelemben vett tanárképzés. E részben időnkint nemcsak fennakadások, hanem súlyos válságok is mutatkoztak, melyeket csak a legnagyobb erőfeszítéssel lehetett leküzdeni.

A tanárképzés, mint láttuk, egészen 1848-ig szerves alkotó része volt a rendi nevelésnek. Az államhatalom II. József korától eltekintve általában nem szólt bele és semmilyen formában sem követelte a rendtagok pedagógiai jártasságának igazolását. A szabadságharc bukása után azonban egy csapásra megváltozott a helyzet. A bécsi kormány 1852. december 4-én a magyarországi tanárjelöltekre nézve is kötelezővé tette az állami tanárvizsgálat letételét; mindössze annyi engedményt tett, hogy szabad választást engedett nekik a Pesten, Bécsben, Prágában, Lembergben és Innsbruckban működő vizsgálóbizottságok között. A vizsgálati kötelezettség alól csak azok a tanárok nyertek felmentést, akik már 1849 előtt is tanítottak. Később azzal szigorították a vizsgálatot, hogy letételét háromévi egyetemi hallgatáshoz kötötték.

A magyar rendtartomány azonban megközelítőleg sem volt abban a helyzetben, hogy ezeknek a szigorú követeléseknek meg tudott volna felelni. Hiszen a nagy tanárhány miatt kénytelen volt mindjárt az érettségi vizsgálat letétele után munkába állítani növendékeit. Ilyen körülmények között rendszeres egyetemi hallgatásról természetesen szó sem lehet. A legtöbb, amire gondolni lehetett, az 1854. március 13-i miniszteri intézkedéssel elrendelt nyári egyetemi tanfolyamok igénybevétele volt. Nagy Péter rendfőnök nem is késett megragadni a kínálkozó jó alkalmat s 1854-től kezdve rendszeresen küldött fiatalabb rendtársakat a Bécsben hirdetett nyári tanfolyamokra. Így 1854-ben Polák Edét, Rohrer Antalt, Bammer Károlyt és Lutter Nándort a fizikai, Trautwein Jánost és Ernyősy Lászlót a német, Csaplár Benedeket pedig a görög irodalmi tanfolyamra utalta be; 1855-ben Ruth Jánost, Suhajda Sándort és Kapronczay Edét, 1856-ban pedig Zimka Jánost és Kulhanek Antalt küldötte ki. Sőt még messzebbre tekintő tervekkel is foglalkozott; 1858. július 16-án arról értesítette

Homoky Imrét, a bécsi Teréziánium magyar nyelvtanárát, hogy a következő iskolai esztendőre hat osztályt végzett noviciusokat szándékozik Bécsbe küldeni német szóra. «*Quia adhuc Germani non venerunt, cogimur existentes Hungaros germanisare*» — tette hozzá kedves humorral.

Thun miniszter szívesen látta a magyar piaristák iparkodását, de nem találta kielégítőnek. Ezért váltig biztatta őket, hogy a szünidei tanfolyám mellett barátkozzanak meg a rendszeres egyetemi hallgatás gondolatával is. A hosszas unszolásnak az lett a vége, hogy Purgstaller rendfőnök 1858 szeptemberében személyesen Bécsbe vitte Berecz Antal és Svoboda Gyula növendékeket. Az utóbbit azonban beteg és gyulladt szeme miatt mindjárt vissza is hozta. Berecznek a bécsi piaristáknál fogadott szállást 400 forintért. Berecz utána még másfél évet töltött Bécsben; csak 1860 márciusában tért haza. De az 1860—61. iskolai évben már ismét Bécsben találjuk.

A magyar világ helyreállításával megint új fordulat állott be. A helytartótanács külön magyar tanárvizsgáló bizottságot állított fel s elnökévé 1862. augusztus 21-én éppen a piarista rendfőnököt, Purgstallert, tagjaivá egyebek mellett Horváth Cirill és Reisinger János piarista egyetemi tanárokat nevezte ki. Az új rend szerint a szerzetes tanárjelölteknek ezentúl ez előtt a bizottság előtt kellett képesítést szerezniök. Purgstaller sietett élni a kedvező alkalommal és már 1862. október 16-án terjedelmes folyamodványban kérte I. Ferenc király 1830. február 23-án kelt kegyes elhatározásának érvényben hagyását, mellyel mentesítette a rendi tanárokat a tankerületi kir. főigazgatók előtt teendő vizsgálat alól; úgyszintén kérte a kötelezőleg előírt háromévi egyetemi hallgatás elengedését.

Az udvari kancellária november 29-én hozott döntésével jórészt teljesítette a rendfőnök kérését. Határozata szerint ugyanis azok a tanárok, akik jó eredménnyel tették le az érettségi vizsgálatot, az alsó osztályokban ezentúl is minden vizsgálat nélkül taníthattak; vizsgálatot csak azok voltak kötelesek tenni, akik a felső osztályokban is óhajtottak tanítani, de egyetemi előadásokat ezek sem voltak kötelesek látogatni. Azok a tanárok, akik már 1861 előtt tanítottak, a felső osztályokra nézve is mentesültek a vizsgálati kötelezettség alól. A helytartótanács 1862. december 10-én tudatta a rendfőnökkel a kedvező döntést és kísérő iratában annak a reményének adott kifejezést, «miszerint a tanítórendek főnökei a bennük helyezett bizalomnál fogva mindenkor igyekezettel lesznek arra, hogy a tanári pályára szánt növendékeik magoknak a tudományok előhaladásához mért teljes képességet megszerezhessék, és csak ilyenén

készültséggel ellátva bízzanak meg a tanítással». De bizony az első fecskék nagyon lassan jelentkeztek. 1867-ig mindössze négy piarista tett eleget a vizsgálati kötelezettségnek: Bolgár Mihály, Császár Károly, ifj. Budavári József és Váry Gellért.

A rendfőnököket ettől az időtől kezdve állandóan foglalkoztatta a tanárvizsgálat ügye. Somhegyi annyira fontosnak tartotta a kérdést, hogy 1869. február 7-én a vizsgálatra kötelezett rendtagok használatára valamennyi háznak megküldötte a vizsgálatra, a szaktárgyakra és a követelményekre vonatkozó tudnivalókat. De a dolog még sem ment úgy, ahogyan mennie kellett volna. Hiába, egyetemi előadások hallgatása nélkül és állandó iskolai lekötöttség mellett nagyon nehéz volt vizsgálatra készülni. Érthető tehát, hogy a rendtagok közt egyre általánosabb lett az egyetem utáni sóvárgás. De egyelőre még várni kellett, míg magától megértett a kérdés. Somhegyi rendfőnök az 1876. évi nagyképtalanon jelentette be, hogy ezután a nyitrai teológiai tanfolyamról az egyetemre kerülnek a növendékek és csak annak befejezése után lesznek kötelesek vizsgázni. «Hogy ezen indítvány — olvassuk a képtalani beszámolóban — mennyire volt az egybegyűlt atyák lelke mélyéből merítve és hogy mily rég érzett szükségén lesz ez hivatva segíteni, mutatta azon örvendetes felindulás, mely az egész gyűlést kitörő helyeslésre ragadta.» Mindazonáltal időbe telt, míg a határozatból valóság lett. Budapesten az 1878—79., Kolozsvárott pedig az 1880—81. iskolai évben jelentek meg az első piarista egyetemi hallgatók. Innét kezdve valóban észrevehetőleg emelkedett a vizsgázók száma.

Trefort miniszter az 1875. október 28-án kibocsátott új tanárvizsgálati szabályzattal annyiban könnyített a helyzeten, hogy kivételesen olyanoknak is megengedte a tanári vizsgálatra való jelentkezést, akik megfelelő okmányokkal, különösen pedig önálló irodalmi dolgozatokkal igazolni tudták, hogy az egyetemi tanulmányok hiányát magánúton pótolták. (2. § 4.). Ezt a szakaszt minden nehézség nélkül alkalmazni lehetett a tanítórendi tanárjelöltekre is. Újabb könnyítést jelentett az 1881. évi 11.166. sz. miniszteri rendelet, mely kimondotta, hogy a szerzetestanároknak ilyen egyetem pótló dolgozatát, kedvező tanári bírálat esetén, szakdolgozatnak is el lehet fogadni. E rendelet alapján a már működő tanárokat miniszteri engedély és egyetemi tanulmányok igazolása nélkül is alap-, illetve szakvizsgálatra lehetett bocsátani. Az 1882. évben kibocsátott új tanárvizsgálati szabályzat lényegében szintén fenntartotta ezt a kedvezményt.

A nevezetes 1883: XXX. törvénycikk ezen a téren is új helyze-

tet teremtett. Kimondotta ugyanis, hogy azok kivételével, akik a törvény hatálybalépése előtt valamely nyilvános iskolában rendes tanári minőségben már három évig működtek, minden tanár köteles két éven belül vizsgálatot tenni. Így a helyzet teljesen tisztázódott; az idősebb nemzedék minden formában mentesült a vizsgálat kötelezettsége alól és végleges elismerést nyert. («Cselédkönyves tanárok.») A kedvezményt kivételesen olyanok is igénybe vették, akik már megkezdték vizsgálatukat.

Az új törvény azonban azzal, hogy a tanári vizsgálat letételét négy évi egyetemi hallgatáshoz kötötte, ismét elviselhetetlen terhet rótt a tanítórendekre. A többi is csak nehezen, a piaristarend pedig egyáltalában nem tudott megbírkózni az aránytalanul hosszúra elnyújtott tanulmányi idővel. Nagy megkönnyebbülést jelentett tehát számára, hogy Trefort miniszter 1888. június 20-án kiadott rendeletével a tanító szerzetek előkészítő és teológiai tanfolyamait a tanári vizsgálatra való bocsátás szempontjából két egyetemi évvel felérőnek jelentette ki. E szerint azok a szerzetes tanárjelöltek, akik teológiai tanulmányaikat bevégezték, ünnepélyes fogadalmukat letették és áldozópapokká szenteltettek, az első egyetemi év végén külön miniszteri engedély nélkül jelentkezhetnek az alap-, a második befejeztével pedig a szakvizsgálat letételére.

Trefort nagylelkű engedménye minimálisra csökkentette a szerzetes- és világi tanárjelöltek tanulmányi ideje közt fennálló különbséget. De ebből megint újabb nehézségek támadtak. Ez ugyanis azt jelentette, hogy a szerzetes tanárjelölteknek két év alatt kellett elvégezniök azt a munkát, melynek végzésére világi kartársaiknak négy esztendő állott rendelkezésükre. Az igények fokozódása és a tanulmányi anyag állandó bővülése természetesen még érezhetőbbé tette a különbséget. A nyitrai teológiai tanfolyam anyagának bölcséleti és pedagógiai tárgyakkal való bővítése s a nyitrai, budapesti és kolozsvári gyakorló tanárképző intézetek megszervezése Fekete Endre tanulmányi asszisztens modern elgondolásai alapján (1892—93) csak részben segítette a bajon. Ha nem találnak kivezető utat, a rend tekintélyének és iskolai jóhírének veszélybejutásától lehetett tartani.

A veszedelem természetesen nemcsak a piaristákat, hanem a többi tanítórendet is fenyegette. A bajjal szemben egyetlen lehetséges megoldásnak a teológiai és egyetemi tanulmányok párhuzamos végzése kínálkozott. Legkorábban a ciszterciták léptek erre az ösvényre: a teológiai és profán tanulmányok párhuzamos végzésére már 1889 őszén megnyitották *Bernardinum* nevű hittudományi és tanárképző intézetüket. Benedek Ferenc jászóvári prépost

pedig 1894-ben tette meg az első lépéseket a *Norbertinum* megalapozásához.

A piaristarendben a még mindig kísértő emberhiány és az anyagi eszközök elégtelensége miatt valamivel később vetődött fel és érlelődött valósággá a gondolat. Felvetésében és tetteváltásában a széleslátókörű és kitűnő szervező Lévay Imre rendfőnöknek és fáradhatatlan tanügyi asszisztensének, Fekete Endrének volt főrésze. Különösen az utóbbi fáradt sokat érdekében. Az ő elgondolása és részletes tervezete alapján nyílt meg 1894 őszén a kolozsvári *Kalazantinum*, mint az első piarista hittudományi és tanárképző intézet. Megnyitásával természetesen együtt járt a feleslegessé vált nyitrai teológiai intézet megszüntetése. Növendékeit a kolozsvári Kalazantinumba vitték át. Mivel azonban már ekkor tervbe vették a budapesti Kalazantinum megszervezését is, mintegy előkészítésül négy elsőéves növendéket Acsay Antal prefektussága alatt Budapestre rendeltek. A következő évben valóban megtörtént a budapesti intézet megnyitása is.

A két Kalazantinum életrekeltése sok tekintetben új alapokra helyezte a piarista tanárképzést. Legnagyobb előnye a tanulmányi idő megrövidítése és az energiák gazdaságos összefogása volt. A teológiai és egyetemi tárgyak végzését úgy kapcsolták össze, hogy lehetőleg egyiknek se legyen kára a párhuzamosságból. Így pl. a teológiai órákat reggelre és estére osztották be, hogy az egész nap szabadon álljon az egyetemi előadások hallgatására; azután a nehezebb és kiadósabb teológiai tárgyakat a második és negyedik év végén esedékes alap-, illetve szakvizsgálatra való tekintettel lehetőleg az első és harmadik évre csomósították össze.

De más tekintetben is igyekeztek kezére járni az egyetemi tanulmányoknak. Iparkodtak minél több munkára készítő indítással áthatni a Kalazantinumok napirendjét. Így pl. az első- és másodikéves hallgatóknak odahaza rendszeres filozófiai és pedagógiai előadásokat írtak elő; mindkét szaktárgyukból próbadolgozatok készítését és próbaprédikációk mondását kívánták tőlük. A harmadévesek viszont kötelesek voltak meghatározott óraszámban hospitálni a vallástanból és szaktárgyaikból, a negyedévesek pedig ugyenezekből próbatanítást végezni; és mindezt a vezető- és szaktanárokkal való előzetes megbeszélés alapján.

Az államhatalom érdeme szerint méltányolta a rend buzgó igyekezetét a törvény végrehajtásában és a mennyire a törvény szellemének megsértése nélkül tehetette, szívesen nyújtott számára könnyítéseket. Pl. Wlassics miniszter -- maga is a nagykanizsai és budapesti piarista iskolák hálás növendéke -- 7325/1897. sz.

rendeletével megengedte, hogy a harmad- és negyedéves növendékek az egyetemen a teljes beszámításra való jogosultsággal csak heti 15 óra hallgatására legyenek kötelezve. Ugyanő 1900. július 10-én azt is megengedte, hogy azok a rendi növendékek, akik a második év végén jó eredménnyel alapvizsgálatot tettek, háromévi rendes egyetemi hallgatás után a harmadik év végén szakvizsgálatot tehessenek. Mivel azonban a tanulmányi idő megrövidítése más tekintetben megbosszulta magát, a rend vezetősége a századfordulón innét ismét érvényt szerzett annak az eredeti elgondolásának, hogy minden növendék lehetőleg négy teljes esztendőn át látogassa az egyetemet és legalább szakvizsgálattal kezdje meg iskolai működését. Különösen Magyar Gábor érvényesítette szívós következetességgel ezt az elvet. Elsősorban az ő megalkuvást nem ismerő határozottságának lehet tulajdonítanunk, hogy a fiatalabb nemzedékek már magától értetődő természetességgel idejében igyekeztek megszerezni a tanári oklevelet és a korábbi évjáratok veteránjai közül is egyre többen bátorodtak oda a vizsgáztató asztalhoz. Tanári vizsgálatok dolgában a század első évtizede teljesen tiszta helyzetet teremtett. Akik nem tudtak vagy nem akartak megfelelni az állami követelményeknek, kénytelenek voltak másfelé nézni; többen közülük világi papok lettek.

A Kalazantinumok megszervezésével párhuzamosan lényegesen megbővült a gimnazista kispapok képzésének köre is. A kezdeményező lépéseket ezen a téren is a nagyérdemű Lévay Imre tette meg. Az ő ösztönzésére történt, hogy az 1893. július 13—18-án tartott teljes konzisztóriumú ülés határozatba vette a noviciátus kibővítését, a rendbe való felvételnek a IV. és V. osztályú tanulóakra való kiterjesztését és a kecskeméti stúdiumnak megfelelő megnagyobbítását illetve az ott él nem helyezhető gimnazista kispapoknak más rendházakba való átutalását.

A noviciátus megbővítése hamarosan meg is történt úgy, hogy az 1894—95. évre a korábban szokásos 24 helyett már 34 növendéket lehetett felvenni. A stúdium kérdését ellenben, mivel Kecskeméten nem volt elegendő hely, csak párhuzamosítással lehetett megoldani. Maga Lévay eredetileg Nyitrára, illetve Veszprémre gondolt; utóda, Frank Ferenc azonban inkább az egészséges és festői fekvésű Rózsahegy mellett döntött. A stúdiumhoz szükséges kápolnát, könyvtárhelyiséget, két prefektusi és öt növendékszobát a rendház második emeletén rendezték be 3000 forintnyi költséggel. Az új helyiségeket a ház régi barátja és gyakori vendége, Belopotoczky Kálmán tábori püspök áldotta meg 1895. szeptember 19-én s lelkes szavakban istenfélelmre, hazaszeretetre és kitartó munkára

buzdította a tizenegy nyolcadikos növendékből álló kis honfoglaló csoportot.

A két stúdium és a két Kalazantinum felállítása észrevehetőleg nagyot lendített a piarista növendékképzés ügyén. A kettősségnek kétségkívül voltak előnyei is; nevezetesen több alkalmat nyújtott a különböző viszonyok, tanári egyéniségek és tanítási eljárások megismerésére s általában a változatosságban rejlő nevelői lehetőségek kiaknázására. De hasonlíthatatlanul számosabbak voltak hátrányai. Legnagyobb baj az egységes szerzetesi szellem kialakulásának akadályozása volt. Mert a két stúdium és a két Kalazantinum végelemzésben két stúdiumi és kalazantinumi szellem és hagyomány kialakulását jelentette, melyeknek összehangolása egyre nehezebb feladatnak bizonyult. A széttagolás tehát végső fokon a szerzetesi szempontból nem kívánatos individualizmus elhatalmasodását és az igazi szerzetesi szellem állandó fogyatkozását vonta maga után.

A rend vezetősége előtt természetesen nem maradtak rejtve a kettősség veszedelmei; a maga módján iparkodott is ellenük védekezni. Legfőbb védő fegyverei voltak az évenként ismétlődő prefektusi értekezletek, az állandó központi ellenőrzés és irányítás s az egyéni ráhatás kínálkozó alkalmainak kiaknázása. Legegyszerűbb megoldás természetesen a kettősség kiküszöbölése lett volna; erre azonban megfelelő helyiségek és anyagi eszközök hiányában egyelőre gondolni sem lehetett. Csak a budapesti új rendház és gimnázium megépítése után fordult kedvezőbbre a helyzet. A hatalmas, palotaszerű épület negyedik emeletét ugyanis már eleve kizárólag a hittudományi és tanárképző intézet céljaira szánták tervezői. Így végre megtörténhetett a régóta esedékes egyesítés. Az új, immár egységes Kalazantinum 1916 őszén nyílt meg összesen 69 növendékkel. Első igazgatója a nagyérdemű Acsay Antal kormánysegéd lett.

Ekkorra megérett a két stúdium egyesítésének ügye is. A rendi vezetőség az 1916—17. iskolai év végével a rózsaszeleki stúdium ideiglenes szüneteltetését rendelte el és az összes gimnazista növendékeket Kecskemétre irányította. Az ekként megerősített rendi stúdium 1917 őszén kezdette meg működését Tomek Vince prefektus vezetése alatt. Növendékeinek száma megnyitáskor 32 volt.

A kettős összevonással a piarista növendéknevelés elérte a fejlődésnek számára megközelíthető legmagasabb pontját. A szét húzó helyi hagyományok ápolása elvesztette talaját s az egységes rend szellem keresésének engedte át helyét. Bizonyos nehézségek ugyan továbbra is megmaradtak, — Pannonhalma és Zirc példája

ebben a tekintetben utánozhatatlan a magyar piaristaság számára — de legalább a főbbek elhárultak. Az egyesítés, mint a hamar bekövetkező események megmutatták, a lehető legalkalmasabb időben történt: Kolozsvár és Rózsahegy már néhány esztendővel később áldozatául esett a szomorú országcsönkítésnek.

5. A piaristaság iskolánkívüli tevékenysége. Az utolsó háromnegyedszázad a magyar piaristaság társadalmi, közéleti, tudományos és irodalmi szereplésében is mélyreható változásokat idézett elő. Legszenbetűnőbb változás a társadalom és a piaristaság közelebb kerülése volt egymáshoz. Ez részben egy negatív körülménynek, a szerzetesi fegyelem fokozatos lehanyaglásának volt a következménye. Minél jobban lazultak ugyanis a rendi fegyelem kötelezései, annál rohamosabban omlottak le a rendet és a világi társadalmat elkülönítő válaszfalak. A magyar piaristaság zöme fokozottan annyira belesodródott a társadalmi élet hullámverésébe, mint a korábbi emberöltők alatt még sohasem. Ez annál feltűnőbb, mivel a külső világgal való belterjes érintkezés korábbi hagyományos formái, a főrangú családoknál való nevelősködés és a táborigazgatói szolgálat a század végéig egészen elsorvadtak és hovatovább feledésbe merültek. Az élet azonban gondoskodott új és kiadósabb érintkezési lehetőségek teremtéséről.

Társadalmi hatókörének tetemes kitágulása messze kiható következményekkel járt a rend egyetemére. A következmények részben kedvezők, részben kedvezőtlenek voltak; kedvezők, amennyiben több, nagy jövőre hivatott kezdeményezés elindítására, illetve már folyamatban levő akciókba való cselekvő bekapcsolódásra adtak alkalmat és kedvezőtlenek, amennyiben a társadalom hétköznapi életébe való oktalan és mértéktelen belekegyezés akárhány piaristának papi és szerzetesi hivatását kívánta áldozatul.

Ma már nem kétséges, hogy a szabadságharcutáni piaristaság iskolai munkáján kívül más téren is értékes szolgálattal tett a magyar katolicizmus ügyének. Hiszen olyan kezdeményezések elindítása és nagyra nevelése fűződik nevéhez, melyek valósággal oázisként hatnak a liberális korszak hitéletének letarolt és kiaszott sivatagában. Elég e tekintetben három kiváló piaristának, Trautwein Jánosnak (1819—1893), Szabóky Adolfnak (1821—1880) és Lévay Imrének (1842—1895) nevét és hatalmas arányú munkásságát említenünk.

Trautwein, mint ismeretes, a szegény templomok segélyezésére és az Oltáriszentség tisztelésének emelésére szánt *Oltáregyesület* megalapításával és felvirágoztatásával írta be nevét a magyar

katolicizmus történetébe. 1859. november 6-án jelentette be az egyesület megalakulását és ettől a naptól kezdve 34 évvel később bekövetkezett haláláig minden szabad percét és erejét neki szentelte. Címe szerint csak igazgatója, a valóságban pedig mindene volt az egyesületnek. Ő végezte a szervezés ezer gonddal és vesződéssel járó munkáját, ő gondoskodott a külső kereteknek lelki tartalommal való telítéséről, úgyszintén az anyagi alapok megszilárdításáról és a szerény kezdeteknek egyetemes magyar kultúrintézménnyé fejlesztéséről. Hogy milyen sikerrel, arra legyen elég annyit említenünk, hogy egyedül 1892-ben 374 templomot és kápolnát részesített támogatásban. Erdély kivételével a régi boldog Magyarországnak mind a 23 egyházmegyéje benne foglaltatott ebben a számban. Az meg viszont a jó piaristát mutatja a lelkes alapítóban, hogy 17 év alatt 24 rendház közül 23-nak templomát és kápolnáját segítette. Pl. Budapest és Nagybecskerek az ő nagylelkű támogatásával jutott új orgonához, Szeged új oltárhoz, Magyaróvár kápolnához, Kecskemét és Vác templomablakokhoz.

Szabóky Adolf, a magyar Kolping, egészen más téren működött mint bizalmas barátja, Trautwein, de működésével nem kevésbé mély barázdákat szántott a magyar katolicizmus történetébe. A céhrendszer szétzüllése után ő lett a magukra hagyott magyar iparostanoncok és gazdátlan mesterlegények Kalazanciusa, sőt ezen túlmenőleg a pusztulásra ítélt nagymúltú magyar kisiparnak tudatos gyámolítója és talprasegítője. Mély katolikus meggyőződése, lángoló nemzeti érzése és szociális tennivágyása egyaránt közrehatottak abban, hogy a társadalmi tevékenységnek ezt a nálunk akkor még teljesen töretlen területét választotta élete hivatásául. 1856. szeptember 8., a *Pesti Katolikus Legényegylet* megalakulása óta kizárólag ennek a célnak élt; nagy munkabírását, páratlan szervező képességét, figyelemreméltó agitatorikus erejét és nem utolsó sorban az oltár és a katedra odaadó szolgálatában kifinomult nevelői tapintatát és áldozatokat is szívesen vállaló emberszeretetét mind ennek szolgálatába szegődtette. És működését teljes siker kísérte; áldott keze nyomán a legkülönbözőbb szociális intézmények: népbankok, ipari- és kölcsönsegélyező egyletek, özvegyi, betegségi és temetkezési egyletek hosszú sora jött létre, melyek lassankint újból öntudatra eszméltették az elalélt kisiparosságot. Nem csoda tehát, hogy amikor 1880. július 22-én meghalt, a hálás iparos társadalom olyan fényes temetést rendezett neki, aminőt Deák Ferencé óta nem látott a főváros.

Lévay Imrét egyéni szeretetreméltósága, páratlan szellemi mozgékony-sága, fejlett szociális érzése és kitűnő szervező képessége

eleve vezető szerepre jelölte ki. Mint rendfőnök (1891—1895) a bátor kezdeményezések hosszú sorával írta bele nevét a rend történetébe. Többek közt ő vitte keresztül a teológiai és bölcsészeti tanulmányok párhuzamosítását; ő szólította életre a kolozsvári Kalazantinumot s készítette elő a budapesti Kalazantinum és a rózsashegyi stúdium megnyitását. E mellett társadalmi téren is állandóan nagy tevékenységet fejtett ki. Veszprémi igazgató korában 1876. október 1-én átvette a *Veszprém* című megyei hivatalos lap szerkesztését, 1884. július 6-án pedig *Veszprémi Közlöny* címen maga indított kifejezetten katolikus irányú hetilapot. Mint szerkesztő mintaképe volt a gerinces keresztény újságírónak s minden napirenden forgó kérdéshez szigorúan keresztény szellemenben szólt hozzá.

Legnagyobb közéleti tette azonban mégsem az újságírás, hanem a *Budapesti Katolikus Kör* megalapítása volt 1888. május 27-én. A kört nem egyszerűen katolikus kaszinónak, hanem a katolikus öntudat állandó élesztő és szertesugározató tűzhelyének szánta. «A katolikus kör célja — írta alapszabálytervezetében — elsősorban a főváros, azután a magyar korona területén lakó katolikusok szellemi, társadalmi és anyagi érdekeinek előmozdítása . . . a politika teljes kizárásával. Célját kaszinói jellegű társas összejövetelekkel, jótékonykodással és tanácsadással óhajtja megvalósítani.» A kortársak megértették a «katolikus körök atyjának» nemes törekvéseit, lelkesedéssel karolták fel mozgalmát és még életében kétszáz fölé szöktették a vidéki körök számát.

Trautwein, Szabóky és Lévy mindenesetre a legmagasabb mértéket képviselik a társadalmilag működő piaristák között, de egyedülállónak korántsem mondhatók. Mellettük még egész sorát találjuk a «magános virrasztóknak», akik egy pillanatra sem szüntek meg nemzetük sorskérdéseinek és a magyar társadalom szebb jövőjének bogozgatásával bajlódni. Ezen csendes apostolok között első helyen a nagy polihisztor Csaplár Benedeket kell említenünk, aki főleg termékeny szegedi korszakában (1853—1867) foglalkozott nagyon sokat a nemzetnevelés és a magyar kultúrpolitika kényes kérdéseivel. *A nemzeti művelődés alapja* c. művében (1861) Széchenyi István szellemében a közerkölcsiséget állította oda a nemzeti művelődés alapköveként. De alkalmilag szívesen foglalkozott gyakorlati kérdésekkel is. Így sürgette az iparfejlesztést, a gyűmölcsfaternyésztés és egészségügy felkarolását, a tiszai gát megépítését, a város talajviszonyainak rendezését stb. Még rendtörténetíró korában is teljes megértéssel állott Szabóky és Trautwein rendtársai mellé és lelkesedéssel karolt fel minden olyan

mozgalmat, mely a nép szellemi és erkölcsi javának előmozdítását célozta.

Csaplárral együtt kell említenünk a nagyműveltségű és világnézetileg kitűnően tájékozott Nagy Alajos nevét (1845—1889). A kiegyezésutáni korban nagyon kevés ember látta olyan tisztán a liberalizmus értékromboló és nemzetsenyvesztő hatását, mint ez az egyszerű, visszahúzódó piarista szerzetes. Különböző lapokban, folyóiratokban és önálló füzetekben napvilágot látott cikkeiben szinte Prohászka Ottokár és Széchenyi István élelátásával mutatott rá a lappangó veszedelmekre és szent felháborodással tört pálcát kortársai közömbössége fölött. *Futó pillantások társadalmi és irodalmi viszonyaink fölött* c. röpiratában (1875) olyan imponáló erkölcsi bátorsággal leplezte le a liberális sajtó romboló hatásait, hogy vállalkozását csak most, a nagy árvíz elvonulása után tudjuk kellőképpen méltányolni. A liberális világszemlélet mákonyától elbódított kora azonban közömbösen haladt el mellette; nem akarta felismerni benne a prófétát és egy közömbös vállvonással napirendre tért jajongó vészkiáltásai fölött. Még tulajdon rendtársai sem értették meg és nem méltányolták érdeme szerint.

Bár Nagy Alajosnál lényegesen kisebb értéket képvisel, érdekes, színes egyéniségéért és lelkes törekvéseiért említést érdemel Váry Gellért volt asszisztens generális is (1843—1929). Egyike volt ő a leglelkesebb piaristáknak, aki mindenütt piarista léghört iparkodott maga körül teremteni. Novciusmester korában minden leleményét és nem közönséges kézi ügyességét latba vetette, csak-hogy minél többet éreztesen meg növendékeivel a piarista szellemből és multból. Irodalmi munkásságát is jóformán kizárólag ennek a témakörnek szentelte. Alkalomadtán azonban szívesen szólt hozzá a korviszonyokhoz is és mint lelkes csongrádi magyar s mint izig-vérig piarista józan nemzeti és konzervatív keresztény irányban kereste a felvetett kérdések megoldását.

Más téren mozgott ugyan, de végelemzésben szintén a nemzetmentés és a lélekmegszentelés nemes ügyét szolgálta Tóth Jánosnak, a szegedi tanyai iskolák fáradhatatlan apostolának munkája is (1804—1887). Móra Ferenc szellemes mondása szerint az újabbkori Szegednek három nagy jótévője volt: Kállay Albert, aki a várost építette, Kiss Ferenc, aki az erdőket nevelte és Tóth János, aki a tanyai iskolákat ültette. «Bár mindhárman más égtáj alatt születtek, szívvel-lélekkel teljesen összeforrottak a nagy alföldi metropolissal és derék magyar népével.»

Tóth János dunántúli, vasi talajból sarjadt, de 83 esztendőre

nyúlt életéből közel hatvan évet Szegeden töltött. Mint a tanyai iskolák felügyelője egyenesen úttörő munkát végzett; egyfelől szüntelen utánjárással és kilincseléssel állandóan gyarapította az iskolák számát és páratlan leleményességgel gondoskodott azoknak megfelelő felszereléséről, másfelől iparkodott megannyit kultúrközponttá fejleszteni a tanyai nép életében. Úgyiszólván megállás nélkül látogatta őket s ilyenkor nemcsak a tanítók és a tanulók dolgának nézett utána, hanem mély emberismeretével és kifogyhatatlan gyakorlati bölcseségével szívesen állott rendelkezésére a felnőtteknek is. Egyszerű tanintézetet túl Isten házának tekintette az iskolát. Ennek megfelelően nemcsak tanfelügyelőnek, hanem egyben apostolnak és lelkipásztornak is érezte magát. Nagyobb ünnepeken maga részesítette a távoli tanyákról köréje sereglett népet a vallás vigasztalásában: maga mondotta a szentmisét és hirdette Isten igéjét. De volt is becsülete. Egy-egy kiszállásakor csak úgy özönlött hozzája a pusztai nép; eléje tárta minden ügyét-bajját s kétségeiben tőle várt eligazítást. És ő megfelelt mindenkinek, öregnek, fiatalnak; mindenkinek tudott valami jót és biztatót mondani. Nem csoda tehát, hogy a nép szeretettel szívébe zárta és egészen a magáénak érezte őt. Ismét Móra Ferenc kedveshangú megemlékezéséből idézünk: «Nagyot mondok veled, de nem tudom, István szent király óta gyászolt-e meg valakit a szegedi magyar olyan igazán, mint a «nagyságos dilektor urat». És most még hihetlenebbet mondok: noha tanfelügyelő volt, minden tanító sírt a temetésén.»

Tóth János elárvult örökét névrokona, a törzsökös szegedi magyar Tóth Antal (1843—1921) vette át és vitte évtizedeken keresztül. Feladatát, ha tán nem is olyan színes és lebilincselő egyéniséggel, de ugyanolyan odaadással és ügyszeretettel végezte, mint nagynevű elődje. Szobája valóságos asztalos és esztergályos műhely volt, melyben még késő aggkorában is szívesen bibelődött a szegényes pusztai iskoláknak szánt bútordarabok előállításával és javításával.

A vezető piarista egyéniségek közt kell számon tartanunk a tudomány és rendje nagy kárára fiatalon elhunyt Prónai Antalt is (1871—1914). A katolikus pedagógiai törekvéseknek volt ő egyik érdemes zászlóbontója. Annak idején tevékeny szerepet játszott a *Katolikus Középiszkolai Tanáregyesület* megalapításában és folyóiratának megindításában. Hogy a *Magyar Középiszkola* egy-kettőre a legtekintélyesebb folyóiratok közé emelkedett, az nem utolsó sorban az ő gondos szerkesztésének volt az eredménye. «Figyelme mindenre kiterjedt, részletes kritika tárgyává tett minden köz-

leményt» — olvassuk utódjának méltató soraiban. Hasonló szeretettel karolta fel és készítette elő az egyesület latinnyelvű folyóiratának, a *Juventusnak* megindítását (1909) is. Elgondolásai kitűnően beváltak, s a *Juventus* ma, több mint harminc év múltán is diadalmasan hirdeti kitervezőjének finom pedagógiai érzékét. De talán még mélyebben és szélesebb körökre hatott Prónai nagyszámú és mintaszerű gondossággal megírt tankönyvével. Ezen a téren is teljes tudatossággal járt el s a nemzeti és irodalmi szempontok mellett mindenütt kiváló gondot fordított a világnézeti és erkölcsi szempontok kidomborítására. Magyar olvasókönyveinek anyagát finom pedagógiai tapintattal válogatta össze és iparkodott minden tekintetben összehangolni az elmélettel. Irodalomtörténetének külön érdeméül kell kiemelnünk, hogy talán elsőnek szakított az addig dívó egyoldalú protestáns értékeléssel és elsőnek merte katolikus szemmel nézni és láttatni irodalmunk multját.

A rend nagy többségének társadalmi és közéleti szereplése azonban, könnyen elgondolhatólag, mélyen alatta maradt e kivételes egyéniségek által képviselt magas mértéknek. Legtöbb piaristának ezirányú ambíciója nem haladta túl a helyi társadalom horizontját. Ezen belül azonban annál élénkebb volt a mozgolódás. Piarista rendházzal bíró kisebb-nagyobb városainkban nem igen kezdődhetett számottevő társadalmi vagy kulturális megmozdulás anélkül, hogy a ház atyái valamilyen formában érdekelve ne lettek volna benne. Ott voltak a helyi kulturális és irodalmi egyesületek tagjai közt, gyakran vezetőségében s még gyakrabban felolvasó asztalánál; derekasan kivették részüket a nemzeti, hazafias és jótékonyági ünnepélyek rendezéséből s minden elképzelhető alkalmalmmal készörömeest vállalták az ünnepi szónok szerepét. Sokan a helyi sajtó felkarolásával szereztek érdemeket; némelyek egyenesen szerkesztőségre vállalkoztak, mások vezércikkek, ünnepi megemlékezések, alkalmi költemények, tárcák, útirajzok, ismertető és népszerűsítő cikkek írásával emelték a vidéki lapok színvonalát. De akadtak olyanok is, akik kevesellették a kisvárosi lapok nyilvánosságát s ezért időről-időre a fővárosi nagy lapokat, főleg a *Magyar Államot* és mellékleteit is felkeresték cikkeikkel.

Az élénk közéleti és újságírói tevékenység azután a legtermészetesebb eszmetársítással szinte észrevétlenül a politika felé terelte a piarista atyák figyelmét. Kétségtelen, hogy a kiegyezésutáni piaristaság sokkal nagyobb mértékben vette ki részét a politikából, a helyiből és az országosból egyaránt, mint a dolog érdeme megkívánta volna. A sokféle egyesületi és asztaltársasági

tagság erős kísértés volt számára, hogy nyakig belemerüljön a kisvárosi élet forgatagába. Egy-egy megyei, törvényhatósági vagy akár egyesületi választással kapcsolatban akárhányan olyan szenvedélyes agitációt fejtettek ki, mintha a maguk egyéni vagy legalább rendjük ügyéről lett volna szó. Az alkalmazkodás bámulatos gyorsasággal ment végbe; egy-két esztendő több mint elegendő volt hozzá, hogy valaki tökéletesen beleélje magát új környezetébe. Így megtörténhetett, hogy ugyanaz az ember egymás után négy-öt város életében játszhatta a társadalommozgató tényező szerepét. Természetesen még kedvezőbb volt a helyzet, ha valakit évtizedeken át egyazon helyen hagyott az előljáróság.

Az országos politikában való részvétel, már akár a helyi pártkörökben való szereplés, akár a képviselőválasztásokon való korteskedés formájában, szintén sok ember gondolkodását megejtette. És itt legszembetűnőbb vonásként azt kell kiemelnünk, hogy az atyák politizálása szigorúan a 48-as szellemhez igazodott. Ebben a tekintetben nem számított a születés; a Felvidék vagy a Bánság és Bácska idegennyelvű fiai épúgy a függetlenségi programm egyedül üdvözítő voltára esküdtek, mint az alföldi nagy rónaság vagy a hepe-hupás Dunántúl magyar szülőttei. Természetesen nem elmarasztalásként, hanem csupán annak szemléltetésére említjük ezt, hogy a piaristaság olyan tökéletesen belesímult az őt körülölelő magyar társadalomba, hogy még illúzióit is hiánytalanul magáévá tette. Hiszen tudjuk, hogy kiegyezésutáni belpolitikánk főjellegzetességét éppen a 48-as eszméknek kiirthatatlanul mély begyökerezése a magyar közvéleménybe adja meg.

A piaristaság politizálása tehát nem különálló jelenség volt, hanem egyszerű vetülete a magyar társadalom nyugtalan vergődésének; a baj gyökere nem benne, hanem a társadalomban rejtett, mellyel a piarista atyák életre-halálra egyeknek érezték magukat. Politizálásuk szelleméért és terjedelméért csak az dobhat rájuk követ, akinek elegendő bátorsága van hozzá, hogy egész kiegyezésutáni fejlődésünk fölött pálcát törjön.

Bármily belterjes volt azonban a rend részvétele az országos politikában, cselekvő politikai szerep vállalásáig csak nagyon kevés tagja jutott el. Jelöltséget még csak nyertek néhányan, de valóságos képviselői megbízást mindössze a kecskeméti születésű Hévizy Jánosnak sikerült szereznie. Az 1892. évi általános választások alkalmával a nagykanizsai kerület küldötte őt fel függetlenségi programmal. Az 1896. évi hírhedt Bánffy-féle választások azonban az ő mandátumát is elsodorták. Öt évvel később kecskeméti honfitársai ismét kísérleteztek felléptetésével, de mielőtt komolyabb

formát ölthetett volna az ügy, a halál hirtelen végét szakította életének (1901. május 3).

A politikánál hálásabb területnek bizonyult és több babért is termelt a rend számára tagjainak serény irodalmi és tudományos munkálkodása. Ezen a téren megszakítatlan fejlődésről, sőt bizonyos fokú emelkedésről beszélhetünk. A külső látszat ugyan az ellenkezőt mutatja. Első tekintetre úgy látszik ugyanis, mintha a Dugonics Andrások, Révai Miklósook, Benyák Bernátok, Simai Kristófok és társaik fényes nemzedékéhez képest a kiegyezés utáni korszak szürkébb és egyhangúbb volna. Mintha a hétköznapi munkásokéhoz képest kevesebb volna a kiemelkedő egyéniségek száma. A dolog azonban nem ilyen egyszerű. Igazságos elbírálásához okvetlenül tekintetbe kell vennünk bizonyos szempontokat, melyek éles határt vonnak a két korszak között.

Nevezetesen nem szabad felejtenünk, hogy a szabadságharc utáni korszak piaristái iskolai munka tekintetében sokkal jobban el voltak foglalva, mint elődeik. A már többször érintett okokból táplálkozó tanárihiány végigkísérte az egész korszakot és csak a századfordulón innét kezdett annyira-amennyire enyhülni. Nagy időn át az volt a helyzet, hogy a legtöbb piarista atyának fiatal novicius korától egészen megrokkanaság teljes óraszámában kellett vinnie az iskolai munkát. E miatt természetesen sokkal kevesebb időt áldozhattak az irodalom és a tudomány művelésére, mint szerencsésebb körülmények közt élő elődeik.

Azután azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a rendszeres egyetemi tanulmányok bevezetéséig, tehát 1878-ig, sőt 1894-ig, a kolozsvári Kalazantium felállításáig legtöbb piarista magánúton végezte felsőbb tanulmányait; azaz autodidakta volt a szó legigazibb értelmében. Márpedig a század második felében az irodalmi és tudományos munka színvonala nagyot emelkedett és egyre inkább a szigorú szakszerűség irányában hajolt el. Annyi tanultsággal, amennyivel a XVIII. században a «kiművelt emberfők» gyér birodalmában vezető szerephez lehetett jutni, száz esztendővel később legfeljebb szűk kisvárosi környezetben lehetett babérokat aratni. Ahhoz, hogy valaki országos viszonylatban is feltűnjék, a tehetségen felül alapos módszeres képzettségre, kitartó munkára és meg nem fogyatkozó ügyszeretetre volt szükség. A XIX. század valóban nem az autodidakták és polihisztorok, hanem az állandóan egy irányban haradó szaktudósok kora volt. Érthető tehát, hogy az iskolai munkával túlhalmozott piaristák közül aránylag kevés számmal kerültek ki ilyenek.

Végül még egy fontos körülményre kell rámutatnunk: a rend

túlnyomó részének kelleténél szélesebbre alapozott társadalmi és közéleti szereplésére. Hiszen természetes, hogy akik szabad idejük java részét társaskörökben, asztaltársaságokban vagy családi körökben töltötték el, nem érezték magukban sem az irodalmi alkotás nyugtalanító lázát, sem pedig a tudományos munka szent hevületét. Sőt, ha egyikükben, másikukban eredetileg meg is volt a benső ösztönzés, a körülmények kedvezőtlen alakulása következtében idővel azokban is kihamvadt. A helyi szereplés lehetősége legtöbbjüknél erősebb csábításnak bizonyult a nagyobbszabású alkotás vágyánál. Így esett, hogy sok esetben még a többre hivatott tehetségek is elporladtak, s maradandó alkotások helyett legfeljebb értesítői cikkek, ismertető és népszerűsítő előadások, tárcák, alkalmi költemények és beszédek s más hasonló muló értékű apróságok készítésére pazarolták talentumukat.

Különösen irodalmi téren volt észlelhető ez a veszteglés. A rendnek nem támadt új Dugonics Andrása. Alkalmi költő és magának, illetve asztalfiókjának daloló énekes akadt ugyan rengeteg, közöttük nem egy figyelemreméltó művésze a gondolatnak és a kifejezésnek (pinkóczi Tóth Kálmán, Kovács János, Nádor Béla, Kis Sándor, Pintér Kálmán, Prónai Antal stb.), de maradandó nevet egyikük sem tudott kivívni. Nem az időtlen jövő, hanem csupán a jelen pillanat számára daloltak. Legtöbbjük még odáig sem jutott el, hogy helyi lapokban szétszórt vagy alkalmilag előadott költeményeit összegereblyézhesse és kévébe köthette volna. (Vécsey Benedek (Bekény): *Lanthatok*. Komárom, 1873. *Kebelhangok*. U. o. 1878. Tóth Kálmán: *Téli regék*. Veszprém, 1880. Kovács János: *Hálakoszorú*. Szeged, 1896. Hám Sándor: *Költemények*. Sátoraljaújhely, 1905.) Nem sokkal voltak szerencsésebbek a latinnyelvű alkalmi költészet utolsó mohikánjai sem. Jallosics András (*Poematum libri sex, Poematum liber septimus*. Pest, 1862) és Szepesi Imre (*Virtutibus et piis meritis musa fidelis*, u. o. 1870) zengeményei mellett a termékenyebb és költőibb Budavári József ódáinak csokorbafeűzésére senki sem gondolt.

Csak a korszak végén tűnt fel az igazi *Költő*, akit az irodalmi közvélemény is ilyenként ismert el s akit a nemzeti köztudat hovatovább a klasszikus írók közé sorozott. A költészet terén Sík Sándor lett az újkori piaristaság Dugonics Andrása; természetesen a változott viszonyokhoz alkalmazott értelemben és mértékben. Már első köteteivel: *Szembe a nappal* (Budapest, 1910), *Belülvalók mécsé* (u. o. 1912) és *Költemények* (u. o. 1916) általános feltűnést és elismerést aratott. Az irodalmi kritika eleinte csak mint vallásos költőt tartotta számon; későbbi fejlődése során

azonban nemzeti és főleg szociális irányban mindjobban elmélyült tehetsége.

Az elbeszélő költészet terén az öreg Katona Dénes 24 énekre terjedő töméntelen eposza : *Első magyar király Ázsiában* (Sátoraljaújhely, 1874) jelentette a magyar piarista múzsa legterjedelmesebb alkotását. A derék *indigótudós* több mint húsz esztendeig bibelődött vele, de megjelenését már nem adatott meg neki megérni. Halála után rendtársa, a költő Kovács János folytatta a kiadás gondozását ; ugyancsak ő írt hozzája érdekes *Utószót* is. A mű mindössze kétszáz példányban jelent meg, de nyilvánosságra egyetlen darab sem jutott belőle. És ezen nincs semmi sajnálni való, mert az unalomig elnyujtott eposz hijával van minden művészi értéknek. Némi történeti jelentőséget csak az a körülmény kölcsönöz neki, hogy utolsó felmozdulását jelenti annak a hajdan szenvedélyesen lüktető Árpádláznak, mely Ráday Gedeonon kezdve Csokonai Vitéz Mihályon, Pázmándi Horvát Endrén, Vörösmarty Mihályon, Czuczor Gergelyen át Debreczeni Mártonig másfél századon át annyi költőnk szívét dobogtatta meg s hangolta énekre lantját.

Egyébként az elbeszélő költészet terén is az volt a helyzet, mint a lírában : rengeteg jelentéktelen, jobbára alkalmoszülte alkotás, melyek már születésükkor homlokukon hordották a mulandóság bélyegét. Nagyobb nyilvánosság elé aránylag csak kevés került közülük. (Pl. Tóth Kálmán : *Szökevény*. Tata, 1876. Kovács János : *Netti, a magyar zsidónő*. Sátoraljaújhely, 1888.) Mint érdekességet említjük, hogy még a társadalmi regénynek is akadt piarista művelője : Sárffy Ignác : *A nő*. (Budapest, 1884.)

Nagy mozgékonytágot észlelhetünk a drámai műfaj terén is. A régi piarista iskoladráma hagyományai a közbejött nagy átalakulások ellenére sem veszttek ki teljesen. Az iskolai ünnepélyek programján a századforduló körül és azon innét is sűrűn szerepeltek színi előadások. Az előadott darabok részben a nemzeti irodalom termékeiből, részben a régi iskoladráma tárházából kerültek ki. De szép számmal akadtak alkalmi drámaírók is, akik az iskola mellett a műkedvelő színpad számára is szállítottak alkalmas darabokat. Akárhányan közülük kifogástalan irodalmisággal, ízléssel és formai érzékkel oldották meg feladatukat. Mivel azonban csak a jelen pillanat számára dolgoztak, alkotásaik kívül maradtak az irodalom körén. Legtöbbje nem is látott nyomdafestéket. De ha egyik-másik meg is jelent (pl. Palásti Gyula : *Calasanzii Szent József*, Magyaróvári gimn. ért. 1897—98., Pintér Kálmán : *Múlt és jövő*, Budapesti gimn. ért. 1895—96.), az alkalom elmúltával, mely ihlette őket, menthetetlenül feledésbe merültek.

Az alkalmi drámaíróknál magasabb ambíciók hevitették Prónai Antalt; ő az iskolai és műkedvelői színpadon túl már igazi színházi babérokra pályázott. Az *egri leány gyűrűje* c. háromfelvonásos történeti drámáját, mely Eger 1552. évi ostromának történetéből merítette tárgyát, 1904-ben szép sikerrel elő is adták a Magyar Színházban. *Aranyvirág* c. négyfelvonásos mesejátékát, melynek zenéjét Kun László szerezte, szintén elfogadták előadásra, de azután ma már kideríthetetlen okokból abbamaradt a dolog. Dugonics, Simai, Endrődy és Egerváry nagy nemzedéke óta Prónai volt az első piarista, akinek színműve nyilvános színpadon előadásra került.

A piarista műfordítók népes táborából főleg kettőnek nevét kell kiemelnünk: Kis Sándorét († 1904. november 12.) és Kőrösi Albinét († 1936. április 8.) Az előbbi P. Terentius Afer vígjátékainak művészi tolmácsolásával írta be nevét irodalmunk történetébe. Kiváló műgonddal és szakértelemmel készített fordítását, melyet a szakkritika is szokatlan melegséggel köszöntött, a Magyar Tudományos Akadémia a kétszáz aranyos Karátsonyi-díjjal jutalmazta és saját kiadványai közé sorozta. (1895.) Kőrösi Albin viszont nagyszámú spanyol fordításával és spanyoltárgyú tanulmányával tette ismertté nevét irodalmi köreinkben. Idővel egész tekintéllyé és a magyar hispanologia vezérévé küzdötte fel magát. Tekintélye nemcsak idehaza volt nagy, hanem az egész spanyolnyelvű világban is számon tartották és érdemük szerint méltányolták fáradozásait. Úttörő munkájára hajlott korában írt spanyol irodalomtörténetével tette rá a koronát, melyben magyar nyelven elsőnek ismertette rendszeres előadásban a spanyol szellem utólérhetetlen szépségű értékeit. (*A spanyol irodalom története*. Budapest, 1930.)

Az irodalminál jóval élénkebb és egyben változatosabb képet mutat a rend tagjainak tudományos munkálkodása. Alkalm-szerűségben, ötletszerűségben és merő népszerűsítésre való törekvéssel természetesen itt is bőven találkozunk. Az évvégi értesítőkben közölt és sokszor csak kényszerűségből vállalt cikkekben fölös számmal akad naivság, kritikátlanság és bántó színvonalalattiság is. Ezen azonban nincs mit csodálkoznunk; ez természetes következménye volt a helyzet és az alkalom kényszerűségének: sokszor olyanoknak is oda kellett ülniök a felolvasó asztalhoz vagy cikket kellett írniök a helyi lapokba, esetleg az értesítőbe, akiknek semmi vagy csak nagyon kevés mondanivalójuk volt, s akik ezenfelül a gondolatközlés irodalmi formáiban is járatlanok voltak. Már akár helyzetszülte, akár egyéni hiúságból fakadt kényszerűségből.

A műkedvelősködő tudósok mellett azonban szép számmal akadtak olyan rendtagok is, akik benső hivatásból művelték a

tudományt s akik valóban értékes alkotásokkal gazdagították szak-tudományukat. Ennek egyik biztos külső mértéke, hogy az utolsó hetven esztendő alatt aránylag sok piarista jutott egyetemi katedrához, illetve akadémiai tagsághoz. A budapesti tudomány egyetemen Purgstaller József 1848. június 18-án a bölcsészettan, Reisinger János 1849. augusztus 20-án az egyetemes és magyar történelem, Horváth Cirill 1863. június 14-én a bölcsészettan, Somhegyi Ferenc 1866. szeptember 10-én az egyetemes történelem, Szepesi Imre 1870. január 24-én a latin filológia, Czirbusz Géza 1910. szeptember 10-én az egyetemes és összehasonlító földrajz, Suták József 1912. március 21-én a felsőbb geometria és végül Schütz Antal 1916. november 12-én a dogmatika nyilvános tanára lett. A kolozsvári egyetemen Vajda Gyula (magyar művelődéstörténet, 1896. augusztus 18.), a pozsonyin pedig Kornis Gyula nyert katedrát. (Bölcsészettan, 1914. augusztus 16.) Ugyanezen idő alatt a Magyar Tudományos Akadémia tagjai lettek: Schirckhuber Móric (1858. december 15.), Somhegyi Ferenc (u. a.), Szepesi Imre (u. a.), Vass József (u. a.), Lutter Nándor (1859. december 16.), Csaplár Benedek (1886. május 6.), Takáts Sándor (1906. március 23.) és Kornis Gyula (1916. május 4.).

Nagyon messze vezetne célunktól, ha a piaristarend tudományos munkásságának csak megközelítőleg is kimerítő könyvészetét akarnók adni. Ezért inkább csak néhány általános megjegyzésre szorítkozunk. Így mindjárt bevezetőnek utalnunk kell a piarista tudomány enciklopedikus és polihisztor jellegére: nem találunk olyan tudományágot, melynek művelésében és előbbre vitelésében piarista tudósok ne serénykedtek volna. Hogy az ú. n. szellemi tudományokat s ezeken belül a két legfőbb nemzeti tárgyat, a történelmet és az irodalomtörténetet mégis előnyben részesítették, az részben tanári foglalkozásukból, részben pedig a magyar társadalommal való tökéletes egybeforrásukból következett.

Hogy a tudományok királynéjával kezdjük, a teológiai irodalomban meglepően keveset termelt a piarista tudomány. Ennek azonban könnyű magyarázatát találunk a rendi teológiai oktatás mostoha helyzetében. A nyitrai korszak valóban nem volt alkalmas arra, hogy mélyebb érdeklődést ébresszen vagy éppen maradandó ösztönzést adjon a teológiai kérdésekkel való foglalkozásra. Ebben a tekintetben csak a Kalazantinumok felállításával s a rendi teológusoknak rendszeres egyetemi képzésével fordult kedvezőbbre a helyzet. A kevésszámú piarista teológus közül főleg kettőnek nevét kell kiemelnünk: Hám Antalét († 1927. június 20.) és Schütz Antalét; az előbbi mint a kolozsvári, az utóbbi pedig mint a buda-

pesti Kalazantinum teológiai tanára alapozta meg tudós hírnevét. Hám Antal eredetileg biblikusnak indult (*A Prédikátor könyve*, 1897, *Jefté*, 1898, *Jónás próféta könyve*, 1901, *Malakiás próféta könyve*, 1906), azután a liturgiára tért át (*Az érseki pallium*, 1900, Braun J.: *A főpapi ruhák története* (Fordítás) 1901, *A szentmise*, Kolozsvár, 1914.) s végül a lelkipásztorkodástannál és az egyházjognál kötött ki. (*A középiskolai vallásoktatás módszere*, Budapest, 1905, *Hitelemzéstan*, Kolozsvár, 1907, *Az elbocsátó levél* (litterae dimissoriae), 1902, *A szerzetből való elbocsátás és kizárás*, 1904.)

Schütz Antal eleinte egyenlő szeretettel foglalkozott a bölcseséggel és a teológiával, de utóbb egyre határozottabban a teológia felé hajolt el. Fiatalkorbeli írásaiban már szinte hiánytalanul megtaláljuk mindazokat a tulajdonságokat: a gondolatok bőven áradó gazdagságát, a bizonyítás verhetetlen és hézagatlan logikáját s az előadás tömörségét és plaszticitását, melyek idővel Magyarország vezető teológusává és a magyar társadalom tanító mesterévé avatták. *Főbb elméletek az értelmi ismeretek eredetéről* (Budapest, 1904), *Kezdet és vég a világfolyamatban* (u. o. 1907), *Energetika és bölcsélet* (u. o. 1908), *Krisztus jelenléte az Oltáriszentségben* (u. o. 1910), *Az anyag mivoltáról* (1911), *Az istenbizonyítás logikája* (u. o. 1913), *Kiemelkedő szótársítások* (u. o. 1916).

A filozófusok közül a régi nemzedékhez tartozó Purgstaller József († 1867. április 11.) és Horváth Cirill († 1884. november 5.) jó előadók és lelkes tanárok voltak, de inkább befogadó, mint alkotó tehetségek. Nagyobb lélekzetű, önálló munkát egyik sem alkotott; kisebb tanulmányokkal annál gyakrabban szerepeltek az Akadémia felolvasó asztalánál. Horváth Cirillben hosszú időn át önálló filozófiai rendszer alkotóját sejtették lelkes hallgatói s ezért nem haboztak őt a nagy rendszeralkotó bölcselők, Kant vagy Hegel oldalára állítani. Csak halála után derült ki, hogy az ú. n. konkretizmus, mely hivatva lett volna az összes ellentétet feloldani, csak nevében létezik.

Cseh Ferencet († 1883. március 11.) és fiatalabb kortársát, Nagy Alajost inkább gyakorlati, mint elméleti okok készítették irodalmi tevékenységre; mindketten a hagyományos felfogást védtek koruk tévedéseivel szemben. Az előbbinek bevallott célja volt a «vallási hit ápolása az anyagelviség és hitetlenség felvert hullámai közt». Nagy munkája, *Az ember szellemi élete* (Debrecen, 1873. 560 l.) inkább szorgalmas olvasásról, mint eredetiségről tanuskodik. Nagy Alajos viszont kortársának, XIII. Leó pápának szellemében Aquinói Szent Tamás bölcséletét iparkodott megismertetni és megkedveltetni honfitársaival. Idevágó főbb dolgozatai: *Jogo-*

sult-e az Aquinas-féle keresztény bölcselet a modern philosophiával szemben? (1882) és de la Bouillierie F.: *Az ember, annak természete, lelke, tehetségei és végcélja* c. művének fordítása elé írott terjedelmes bevezetése, melyben avatott tollal ismerteti az *angyali doktor* rendszerét.

Minden elődjénél nagyobb odaadással és eredménnyel művelte a filozófiai irodalmat Kornis Gyula. Már egészen fiatalon feltűnt tudásának gazdagságával, szempontjainak sokoldalú változatosságával s előadásának szokatlan világosságával és kifejező erejével. Még nem volt harminc esztendő, mikor a pozsonyi Erzsébet királyné Tudományegyetem bölcsészettanára, majd hamarosan rá a Magyar Tudományos Akadémia tagja lett. Irodalmi működésében a filozófia, főleg a lélektan mellett eleitől fogva nagy figyelmet fordított a pedagógiai kérdésekre is. 1918 előtt megjelent főbb munkái: *Pszichológia és energia* (Budapest, 1910), *A pszichológia jelen állása* (u. o. 1910), *Okság és törvényszerűség a pszichológiában* (u. o. 1911), *Értékelmélet és pedagógia* (u. o. 1913), *Történelem és pszichológia* (u. o. 1914), *A lelki élet I—III.* (u. o. 1917—19).

A filozófiánál hasonlíthatatlanul több piarista érzett magában kedvet és hivatást a pedagógia művelésére. Az évvégi értesítőben megjelent értekezések túlnyomó része pedagógiai vonatkozású volt, aminthogy az alkalmi felolvasások és cikkek is legszívesebben a nevelés köréből választották tárgyukat. A rend gondolkodására és irányára jellemző módon azonban a tömérdek cikk és elmefuttatás szinte kivétel nélkül mind a gyakorlati pedagógia, ritkább esetben a neveléstörténet körében mozgott. A merő elméletieskedés és rendszerhajhászás valamiképpen mindig idegen maradt a magyar piarista lélektől. Ebben a tekintetben még azok az atyák sem voltak kivételek, akik kifejezetten pedagógusoknak és a pedagógiai tudomány hivatásos munkásainak érezték magukat. Kitűnő példa erre Acsay Antal († 1918. szeptember 10.) és Kisparti János († 1940. december 23.) esete: kortársaik mind a kettőt mint ízig-vérig pedagógust tartották számon, ennek ellenére egyik sem tartotta szükségesnek az elmélet kérdéseivel való bibelődést. Ami érdemlegest alkottak, az mind a gyakorlati pedagógia és a neveléstörténet körébe vág.

A gyakorlatiasságra való törekvés mellett másik, nem kevésbé jellemző vonása a piarista pedagógiának az ujság ingere iránti fogékonyság. Ebben a tekintetben a magyar piaristaság mindig hű maradt nemesveretű hagyományaihoz és mint iskolai munkájában, azonképpen irodalmi tevékenységében is iparkodott mindig nyitva tartani lelkét az új benyomások befogadására. Bizonyára nem

véletlenül történt, hogy a német Willmann Ottó és Förster Frigyes eszmélkedésre késztető törekvéseit egy piarista, Schütz Antal ismertette nálunk elsőnek, aminthogy nem véletlen az sem, hogy a cserkész mozgalom meghonosításában s elméletének és gyakorlatának gazdag vallásos és nemzeti tartalommal való átszövésében a piarista Sík Sándornak volt főrésze. Erre mutat az is, hogy a megmerevedett gimnáziumi tanulmányi anyag felfrissítését és kibővítését, az önképzőköri munka kereteinek kitágítását és más modern pedagógiai törekvések megvalósítását sürgető cikkek és tanulmányok alatt gyakran találkozunk piarista szerzők nevével.

De nemcsak elméleti síkon, hanem a gyakorlatban is megőrizte a piarista pedagógia régi rugalmasságát és az újszerűség iránti fogékonyságát. Ennek bizonyítására csupán néhány általánosan ismert történeti adatra hivatkozunk. Szabóky Adolf évtizedeken át tanított a pesti piarista gimnázium két párhuzamos reálosztályából kinőtt belvárosi reáliskolában. Mikor az iskolát 1854-ben hatosztályos németnyelvű reállá alakították át, az egyidejűleg felállított magyar tagozat vezetését ő vállalta magára. Mint a hittan és magyar nyelv tanára megmaradt az iskola kötelékében akkor is, mikor a tanítási nyelvet ismét magyarra fordították vissza s életfogytig a legnagyobb lelkesedéssel szolgálta a reáliskolai tanítás ügyét. A több mint száz esztendő megélt öreg Matusik János († 1917. szeptember 26.) hosszú időn át a gyergyószentmiklósi (1867—71) és dévai állami alreáliskolát igazgatta (1871—83). Tóth János 1852-ben átvette a szegedi városi «alreáltanoda» s vele párhuzamosan a királyi katolikus tanítóképzőintézet igazgatását. 1868-ban lemondott a reáliskolai igazgatásáról s a polgári leányiskola megszervezéséhez látott. Ennek is ő lett első igazgatója; sőt az igazgatáson túl ő alakította ki az új iskola szervezetét és eszményét is. A költő Jalloics András († 1862. június 19.) 1848-ban a pesti gimnázium mellé a budai királyi tanítóképzőintézet igazgatását is elnyerte. Szepesi Imre († 1875. január 9.), a későbbi egyetemi tanár a negyvenes években a nagymértékben elharapózott pálinkaivás visszaszorítására mértékletességi egyleteket szervezett.

Legnagyobb tevékenységet, mint már említettük, a nemzeti történelem és az irodalomtörténet művelésében fejtettek ki a piarista atyák. Mindkettőben első helyen a múlt század legtudósabb piaristáját, Csaplár Benedeket kell említenünk. Csaplár eredetileg filológusnak indult s az irodalomban még a szabadságharc előtt jól sikerült Platon-fordításokkal mutatkozott be. A szabadságharc bukására következett másfél évtizedben főleg közéleti, társadalmi és nemzetnevelési kérdésekkel foglalkozott, hogy azután végleg

a történetírásnál kössön ki. A rendtörténet megírására 1870-ben kapott megbízást. Feladatát azonban, mint 1871-ben nyomtatásban is közzétett «tervrajzából» kivehető, túlságosan széles alapon fogta fel. A tulajdonképpeni rendtörténeten kívül úgyszólván minden valamire való művelődéstörténeti adatot bele akart szorítani. Előre látható volt tehát, hogy a tervezet ilyen formában nem lesz keresztülvihető; nem hogy egy ember, de egész munkaközösség sem tudott volna vele megbirkózni.

Csaplár azonban bízott magában. Hangyaszorgalommal kezdte gyűjteni és másolgatni a kézírásos anyagot. Rendtársai és idegen levelezői révén is rengeteg adathoz jutott. Később főleg három pont körül csomósodott érdeklődése: meg akarta írni Kalazanci Szent József, Révai Miklós és a lengyel Konarszki Szaniszló életét. A három közül azonban csak a középsővel készült el, azzal is csak részben. Négy vastag kötetet írt a hányatott sorsú tudósról és költőről (*Révai Miklós élete. I—IV.* Budapest, 1881—89), az ötödikkal adós maradt. Munkája irodalmunk legrészletesebb monografiája; talán csak Széchy Károly Zrínyi-életrajza fogható hozzá. Valóságos remeke a pozitivistá történetírásnak; felölel minden parányi adatot, mely csak legtávolabbról is hozzátartozik a tárgyhöz. Ebből a szempontból nemcsak terjedelmes, hanem tanulságos munka is; rengeteget lehet belőle tanulnunk. Mint olvasmány azonban csapnivalóan rossz. Csak a kutató tudóst látjuk benne, az alkotó művészt és a tudatos szerkesztőt hiába keressük. Ezért olvasása még a szakember számára is nehéz feladat. Érthető tehát, hogy a beléje fektetett tömérdek idő és energia ma már jórésztben holt kincs.

Sokkal jobban számoltak az idő és a kortársak igényeivel Csaplár fiatalabb kortársai: Pintér Kálmán és Prónai Antal. Pintér Kálmánt († 1902. november 8.) elsősorban a mult nagy értékeinek megbecsülése és a nemzet nagyjai iránti kegyelet ihlette írásra. Irodalmi ízlése a XIX. század klasszikus íróinak művein és a költészetéről vallott felfogásán csiszolódott. Mintaképpül mestere, Gyulai Pál lebegett előtte; tőle tanult nemcsak elveket, hanem erkölcsi bátorságot is. Miként mestere, azonképpen ő is Vörösmarty Mihályban látta a magyar költői génusz kiteljesedését. Innét megható ragaszkodása a Zalán futásának halhatatlan énekeséhez. Ereje javát a műveiben rejlő ismeretlen szépségek kibányászására és tudatossá tételére szentelte. Ezirányú tanulmányaiban valóban sok finom megjegyzéssel járult hozzá Vörösmarty megértéséhez. (*Irodalmi tanulmányok Vörösmartyról.* Budapest, 1897.) Egyéb tanulmányaiban inkább az általános irodalmi ízlés nemesítését és az

ifjúság irodalom szeretetének ápolását célozta. (*Irodalmunk a milleniumig*. Budapest, 1896. *Magyar drámai mesék*. U. o. 1899.) De még talán ezeknél is maradandóbb emléket állított magának a budapesti Vörösmarty-szobor kiharcolásával.

Prónai Antal főleg két irányban gazdagította irodalomtörténetírásunkat: egyrészt felkutatta és művészi formában megírta Dugonics András életét (Szeged, 1903), másrészt sokévi fáradságos kutatással és utánjárással felderítette a magyar piarista iskoladráma mozgalmas történetét. (*A piaristák színjátéka Pesten*. 1907. *A iskolai színjáték a XVIII. század társadalmának életében*. Békefi-Emlékkönyv, 1912. *A kegyesrendiek magyarországi iskoláiban 1670—1778. előadott drámák jegyzéke*. Prónai Antal hagyatékából. Irodalomtörténeti Közlemények, 1915.) Kutatásaival egészen új világot derített az iskolai színjátszás pedagógiai s még inkább társadalmi jelentőségére. E tekintetben különösen jelentős volt számos egykorú színlap felkutatása, mert ezen a réven a színjátszó diákok személyére is sikerült világot derítenie.

Szorgalmas kutató munka jellemezte Perényi József († 1938. február 15.) irodalomtörténeti tevékenységét is. Nagyon fiatalon fogott munkához és jóformán holta napjáig nem szűnt meg dolgozni. Érdeklődési köre meglepően tág és változatos volt. Mint jó piarista szeretettel és kegyelettel mélyedt el rendje kiemelkedőbb egyéniségeinek tanulmányozásába és munkásságuk boncolgatásába. Külön-külön monografiát szentelt Katona Dénes, Endrődy János, Dugonics András és Horváth Cirill munkásságának. (*Katona Dénes élete és munkássága*. Sátoraljaújhely, 1896. *Endrődy János életrajza*. Nagykanizsa, 1899. *Endrődy János eudaemonisticus bölcselete*. Bölcséleti Folyóirat, 1904. *Dugonics András színművei*. Sátoraljaújhely, 1903. *Dugonics Tudakossága* u. o. 1904. *Horváth Cirill drámái*. Veszprém, 1910.) Hasonló odaadással foglalkozott azokkal az írói arcképekkel, melyeknek megrajzolására leginkább tartózkodási helyeitől kapta az ösztönzést. (*Szemere Miklós életrajza*. Sátoraljaújhely, 1897. *Boruth Elemér*. U. o. 1903. *Kemenes Ferenc*. Veszprém, 1909. *Jánosi Gusztáv*. U. o. 1912.) Végül élete utolsó idejében szinte kizárólag a magyar színjátszás történetének kutatására adta magát. Bayer József nagy munkáját akarta folytatni 1867-től napjainkig, de a vázlatnál és némi töredékekénél tovább nem jutott.

Bár országos hír nem koszorúzta nevüket, szorgalmas irodalomtörténeti munkálkodásukért, fejlett ízlésükért és választékos előadásukért legalább névleg meg kell említenünk Kis Sándort, Kováts Antalt, Vincze Józsefet és Varjas Endrét. Erdélyi Károly († 1908. május 13.) nevét nem annyira magyar irodalmi, mint inkább

germán és román filológiai dolgozataiért kell megemlítenünk. E nemben egyenesen úttörőnek mondható a skandináv irodalmakról készített kitünő összefoglalása, melyet a Heinrich Gusztáv-féle *Egyetemes Irodalomtörténet* harmadik kötete számára írt. (Budapest, 1907.)

Az irodalomtörténet mellett aránylag sok piarista foglalkozott a magyar történet és művelődéstörténet művelésével is. A sok közül természetesen csak azokat sorolhatjuk fel, akik szélesebb körökben figyelmet ébresztettek. Ezek közül elsőnek a huzamosabban Kolozsvárott, Vácott és Budán tanárkodott Vass Józsefet († 1873. január 13.) kell említenünk, akinek művelődéstörténeti dolgozatai a maga idejében általános elismeréssel találkoztak, sőt egyetemi és akadémiai pályadíjakat arattak. (*Hazai és külföldi iskolázás az Árpád-korszak alatt*. Pest, 1862. *Erdély a rómaiak alatt*. Kolozsvár, 1863. *Béla király névtelen jegyzőjének kora*. Pest, 1865. *Erdély országgyűlései a vajdák alatt*. 1002—1540. Pest, 1870.) Tudományának megbecsülését mutatja, hogy az Akadémia aránylag fiatalon, már 45 éves korában tagjai közé választotta.

Takáts Sándor († 1932. december 21.), a legkiválóbb és legtermékenyebb piarista történetíró, eredetileg a rendi mult kutatásával kezdte pályáját. (*Benyák Bernát és a magyar oktatásügy*. Budapest, 1891. *Pállya István élete*. U. o., 1894. *A fővárosalapította budapesti piarista kollégium története*. U. o. 1895.) Csak később talált rá igazi területére, a hódoltságkorabeli magyarság életének nyomozására. Évtizedeken át rendszeresen buvárolta a magyarországi, bécsi és délnémetországi levéltárakat s ezen a réven tömémentlen, értékesnél-értékesebb adat birtokába jutott. Azután a gyűjtött kincs feldolgozásához látott; valóságos láz fogta el, az alkotás láza. A tizes évek közepétől fogva alig mult el esztendő anélkül, hogy tömérdek cikke és tárcája mellett egy-egy önálló kötetet ne termelt volna. Sőt volt esztendő, amelyikben két-három kötettel is megörvendeztette olvasóit. Munkáiban egészen új, addig ismeretlen világot tárt fel s az érdekesnél-érdekesebb adatok ezreivel írta tele művelődéstörténetünk lapjait. A tárgyilagos történetírás azóta megállapította, hogy felfogásában sok az elfogultság, de kutatásainak úttörő és új fényt árasztó jellegét készségesen elismerte. Bizonyos, hogy újabb történetírásunk népes gárdájában Hóman Bálint és Szekfű Gyula mellett nem találunk még egyet, akinek kutatásai és megítélései mélyebben hatottak volna történeti felfogásunk átalakulására, mint Takáts Sándoréi. Ha ehhez még hozzávesszük páratlanul ízes és zamatos előadását és szépíróinkra gyakorolt nagy hatását, bizvást sorozhatjuk őt a legnagyobb magyar történetírók közé.

Jóval később indult és csak már a nagy átalakulás után érkezett be történetírásunk két biztató reménysége: Miskolczi István és Biró Vencel. Miskolczi István († 1937. december 1.) eredetileg szintén rendtörténetírónak indult (*A kegyestánítórendiek privigyei kollégiumának története*. Budapest, 1907.) és még később is, mikor már végleg eljegyezte magát a középkor történetével, visszavisszatért első szerelméhez. (*Bajtay J. Antal*. Budapest, 1914.) A középkor történetében először Anjou Károly nápolyi király zordon alakja kötötte le érdeklődését és csak később terelődött figyelme magyar leszármazottaira. Így fejlődött idővel a magyar és nápolyi kapcsolatok legkiválóbb szaktudósává.

Biró Vencel eleitől kezdve egyirányban haladt. A kolozsvári egyetemen tanult, tanári pályáját Kolozsvárott kezdte s mindvégig ott folytatta: természetes tehát, hogy egész érdeklődésével az erdélyi fejedelemség története felé fordult. Munkássága szerény kezdetekből nőtt ki és terebélyesedett tekintélyes fává. Első, önállóan megjelent munkái: *Az erdélyi fejedelem jogköre 1571—1690*. (Kolozsvár, 1912), *Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése 1542—1690*. (u. o. 1917) már tárgyában teljesen otthonos s ítéleteiben lehiggadt és érett történetírónak mutatták őt.

Külön ki kell emelnünk Friedreich Endre rendtörténeti munkásságát, mellyel méltó folytatója lett Csaplár Benedek abbamaradt művének. Tanulmányait, melyek különböző folyóiratokban és értesítőkből jelentek meg, gazdag tartalom, feltétlen megbízhatóság és kellemes előadás jellemzik. (*Halápy Konstantin emlékezete*. Temesvár, 1903. *Hanácius Ferenc élete*. Veszprém, 1906. *A veszprémi Szent Anna-kápolna története*. Veszprém, 1907. *Franco János élete*. Vác, 1907. *Kácsor Keresztély élete*. Budapest, 1909. *A budapesti piarista telek története*. Budapest, 1914).

A földrajzi tudománynak rendi vonatkozásban Czirbusz Géza egyetemi tanár († 1920. július 10.) volt legismertebb művelője. Hosszú tudományos pályáján egész könyvtárra valót írt össze. «Tolla alól folyt a szó, mint a szövőgép orsóján a színes fonál.» De volt is miről írnia. Sokat utazott, még többet olvasott. Középszkolai tanársága alatt nem kevesebb mint tizenegy rendi gimnáziumban fordult meg s így bő alkalma nyílott az ország minden részének megismerésére. Mivel gazdag tudásához nem közönséges írói készség járult, a szoros értelemben vett tudományos munkán túl bőerű publicisztikai tevékenységet is fejtett ki. Hirlapi cikkeit a problémák világos meglátása, bátor szókimondás, eleven fordulatosság és bizonyosfokú szatirikus hajlam jellemezték. Ugyanezen tulajdon-

ságok, bár természetesen tompított mértékben, tudományos munkáiban is fellelhetők. Tudományos téren legjelentősebb alkotása az olasz Balbi Adorján *Abrégé de géographie*-jének VIII. német kiadása után dolgozott *Egyetemes Földrajza* (Nagybecskerek, 1893—1903), mely azonban képanyagán és beosztásán kívül minden ízében eredeti mű. A hat vaskos kötetre duzzadt munka ma is legterjedelmesebb földrajzi kézi könyv édes honi nyelvünkön s rengeteg adatával, eleven és szemléletes, olykor kesernyés, olykor enyhén csípős előadásával ma is nélkülözhetetlen vademecumja minden törekvő földrajztanárnak. Magyar vonatkozású kötete, *Magyarország a XX. évszáz elején* (Nagybecskerek, 1902) annakidején sok ellenmondásra és vitára adott alkalmat, de bizonyos, hogy a szerző egyéni sajátosságaitól eltekintve ma is tanulsággal olvasható munka. Még több ellenmondást váltott ki Czirbusz egyetemi tanár korábban írt *A nemzeti művelődés geografiája és a geográfiai fatalisták* (Budapest, 1912) és *Anthropogeografia I—III.* (Budapest, 1915—18) c. műveivel, melyekben határozottan az emberföldrajz mellett szállott sikra. Így részben akaratlanul egy évekig elhuzódó epés irodalmi harc középpontjába került. Bizonyos, hogy a harc hevében szenvedélye, hiányos ízlése és egyre jobban elhatalmasodó egyéni különlegességei sokszor túlzásokra ragadták, de az igazságot nem lehetett tőle elvitatni. Műveinek nagy része ma is értéke a magyar földrajzi irodalomnak.

A piarista természettudósok népes gárdájából főleg Pachinger Alajosnak és Laczkó Dezsőnek nevét kell kiemelnünk. Pachinger Alajos († 1913. szeptember 11.) a parazitológiának volt elsőrangú szaktudósa. Ezirányú műveit gazdag tartalom és szigorú módszeresség jellemzik. Ugyanez a módszeresség nyomta rá bélyegét iskolai tanítására és egyetemi magántanári előadásaira is. Később, mikor szemeinek meggyengülése miatt le kellett mondania a rendszeres buvárkodásról, a botanikához és a zoológiához pártolt át. Mind a két tudományágban jelentős adalékokkal járult hozzá a kolozsvárkörnyéki virágos növények, úgyszintén lepkék és bogarak ismeretéhez.

Laczkó Dezső († 1932. október 28.) főleg kiterjedt geológiai kutatásaival, szerencsés őslénytani felfedezéseivel és a Veszprémi Múzeum megalapításával szerzett elévülhetetlen érdemeket. Mint Lóczy Lajos tanítványa és munkatársa részt vett a Balaton és a Bakonyvidék geológia feltárásában s ezenközben elsőrendű szakemberré küzdötte fel magát. Szerencsés intuícióival s az anyag és a felvetett problémák felett való biztos uralkodásával gyakran még mesterét is meglepte. Nagy összefoglaló munkája: *Veszprém*

városának és tágabb környékének geológiai leírása (Budapest, 1909) a mintaszerű balatoni monografia legtartalmasabb kötetei közé tartozik. A földtan és az őslénytan mellett nem kevésbé értékes szolgálatokat tett a régészetnek. Szerencsés ásatásaival lényegesen hozzájárult az őskorra és a római hódítás korára vonatkozó ismereteink gyarapításához. E tekintetben főleg Balácska pusztán végzett ásatásait kell kiemelnünk, ahol egy római villa romjai közt sikerült feltárnia a legnagyobb és legszebb magyarországi római mozaikot.

A mennyiségtan piarista művelői közül időrendben elsőnek Ferenczi Józsefet kell említenünk, aki legalább népszerűen tartott tanulmányaival iparkodott érdeklődést kelteni a felsőbb mennyiségtan kérdései iránt. (*Előiskola a determinansok elméletéhez*. Vác, 1880. *A determinansok alkalmazása*. U. o., 1885. *Előiskola a Hamilton-féle Quaterniók elméletéhez*. Nyitra 1887.) Sokkal magasabb szempontokból szólt hozzá a felsőbb mennyiségtan és geometria kérdéseihez Suták József. (*A másodosztályú felületek általános elmélete*. Budapest, 1895. *Geometriai axiómák*. U. o., 1899. *A differenciál- és integrálszámítás elmélete*. U. o. 1900. *A differenciálegyenletek elmélete*. U. o., 1906. *A görbék abszolút elmélete*. U. o., 1918.) Ugyanő fizikai problémákkal is behatóan foglalkozott. (*A fény elektromágneségi elmélete*. Budapest, 1895. *A villamosság körébe tartozó újabb kutatások*. U. o., 1904.) Sokoldalú munkásságáért a budapesti tudományegyetem egész fiatalon, már 1896-ban magántanárává, 1912-ben pedig rendes tanárává fogadta. A maga idejében nagy elismeréssel fogadta a szakkritika Vörös Cirill *Analitikus Bolyai-féle geometria. I. Síkgeometria* c. művét is (Budapest, 1909) s úgy ünnepelte, mint a szegényes és hézagos magyar matematikai irodalom értékes és tartalmas gyarapodását.

Tudományos működésükkel kapcsolatban legalább néhány szóval érintenünk kell azt a kiterjedt munkásságot is, melyet a magyar piaristák a tankönyvírás terén újabb időben kifejtettek; annál inkább, mivel ezen a téren valóban örvendetes haladásról beszélhetünk: a piarista szerzők tankönyvei nemcsak mennyiségben, hanem minőségben is állandó emelkedést mutatnak.

Hittani tankönyvek írásának gondolatával először Lévay Imre foglalkozott; ő azonban bokros teendői miatt nem jutott hozzá terve keresztülviteléhez. Így Titz Antalnak († 1926. május 30.) jutott az érdem, hogy a felsőbb osztályok számára az első teljes hittankönyvsorozatot megírja. (*Katolikus vallástan. I. r. Alaphittan*. Budapest, 1897. *II. r. Ágozatos hittan*. U. o., 1898. *III. r. Erkölcsstan*. U. o., 1899. *IV. r. Egyháztörténet*. U. o., 1900.) Könyvei könnyed és világos előadásukkal valósággal felüdülésként hatottak

az addig használt nehézkes és rossz magyarságú Wappler-féle könyvekkel szemben. De még sem sokáig maradtak használatban, mert már az új század első tizedében kiszorították őket Schütz Antalnak hasonlíthatatlanul mélyebb, tartalmasabb és tömörebb előadású könyvei, melyek hova-tovább szinte kizárólagos uralomra jutottak nemcsak a katolikus, hanem az állami iskolákban is. (*Hittan*. Budapest, 1909. *Erkölcstan*, 1910. *Egyháztörténet*, 1911. *Hitvédelem*, 1908.)

A filozófiából eleinte Purgstaller rendfőnök hat kötetes liceumi segédkönyvének (*A bölcsészet elemei. 1. Bevezetés és lélektan. 2. Gondolkodástan. 3. Ismerettan. 4. Erkölcstan. 5. A szépműtan vázlat. 6. A bölcsészet történetének vázlat.* Buda, 1843.) egy (*Philosophiai propedeutika, azaz tapasztalati lélektan, gondolkozástan és bevezetés a bölcsészetbe.* Pest, 1851, 1862), majd két kötetbe összevont kiadását használták. (*Bölcsészet a tanulók használatára. I. Lélektan.* Budapest, 1875. *II. Logika.* U. o., 1882.)

Purgstaller könyvei még használatban voltak, mikor az alapos képzettségű Fekete Endre († 1923. április 12.) újabb filozófiai tankönyvvel állott elő. (*Tapasztalati lélektan.* Pest, 1872. *Tiszta gondolkodástan.* U. o. 1873.) Vállalkozását azonban nem kísérte olyan siker, mint elődjéét. Könyve, bár tárgyi és formai tekintetben kifogástalan volt és a pedagógiai követeléseket is állandóan szem előtt tartotta, távolról sem jutott akkora elterjedtségre. Ezt bizonyítja, hogy egynél több kiadást nem ért el. Nem ébresztett nagyobb visszhangot Martin Péter († 1906. október 30.) könyve sem, mely pedig erős keresztény felfogásával rászolgált volna erre. (*Psychológia és logika.* Budapest, 1897.) Annál tökéletesebb siker kísérte Kornis Gyula kitűnő munkáját, mely azóta is változatlanul használatban van. (*A pszichológia és logika elemei.* Budapest, 1911.)

A magyar tankönyvek sorát a nagyérdemű Trautwein János népszerű olvasókönyvei nyitották meg még az elnyomatás korában. (*Magyar olvasókönyv az alsó gymnasium első osztályának számára.* Buda, 1851. *Magyar olvasókönyv az algynasium második osztályának számára.* U. o. 1851. *Magyar olvasókönyv az algynasium harmadik osztályának számára.* Pest, 1852.) A könyvek kedveltségét mutatja, hogy az első rész hét, a második hat, a harmadik pedig négy kiadásban terjedt el. Csak a nyolcvanas évek elején szorították őket háttérbe Szinyei Józsefnek modernebb szempontú könyvei.

A felsőbb osztályoknak Pintér Kálmán adta kezébe az első piarista stilisztikát és retorikát. (*Magyar stilisztika. I. Irálytan.* Budapest, 1892. *II. Szerkesztéstan.* U. o. 1893. *Rhetorika és olvasó-*

könyv. U. o. 1895.) A poetikai részt már rendtársával, Erdélyi Károlylyal együtt szerkesztette (*Poetika és olvasókönyv. U. o., 1896.*), az irodalomtörténet megírását pedig egészen annak engedte át. (*A magyar nemzeti irodalom története. U. o., 1897.*)

Pintér és Erdélyi könyveit azon nyomban követte Prónai Antal kitünően átgondolt és szigorúan katolikus szellemben tartott tankönyvsorozatának megindulása. (Budapest, 1900—1907.) Az új vállalkozásnak nagy előnye volt, hogy a középiskola egész magyar anyagát felölelte s a gimnáziumok mellett a tanító- és tanítónőképzők, sőt a polgári iskolák számára is készültek belőle megfelelő kiadások. Prónai legtöbb könyvét maga írta; csak a stilisztika, retorika és poetika megszerkesztésénél vette igénybe Bartha József segítségét. Feladatát nagy műgonddal, finom izléssel és pedagógiai tapintattal oldotta meg. Érthető tehát, hogy könyvei évtizedeken át uralkodó állást foglaltak el a magyar tankönyvirodalomban. Ez annál nagyobb dicsősége volt Prónainak, mivel csaknem egyidejűleg a szintén jeles képzettségű Bartha György († 1935. október 31.) a jónevű Torday Ányos cisztercita tanár társaságában egy körülbelül hasonló értékű sorozatot indított meg. (1907).

A magyarhoz hasonlóan nagy élenkség mutatkozott a latin nyelvi tankönyvírás terén is. Az első használható magyar nyelvű latin nyelvtant a kitünő filológus Szepesi Imre írta mindjárt az Organisations-Entwurf bevezetése után. Műve nem eredeti alkotás; nagy egészében Kühner Rafaelnak, a hannoveri liceum nagy hírű tanárának szelvében-hosszában elterjedt tankönyve nyomán készült, de a későbbi kiadások során egyre jobban függetlenül mintaképétől. (*Elemi latin nyelvtan gyakorlatilag előadva. I. rész. Pest, 1850. II. rész. U. o. 1850. Latin mondattan gyakorlatilag előadva. I. rész. Szókötés. Pest, 1852. II. rész. Mondatkötés. Pest, 1872.*) A könyv nagy elterjedtségének szemléltetésére elég annyit említenünk, hogy az alaktan első része 1874-ig tizenkét, második része hét, a mondattani rész pedig 1869-ig szintén hét kiadást ért. Ezzel azonban még korántsem zárult le története. Az alaktan Budavári József (ifj. † 1905. február 11.) gondozásában megérte a tizenharmadik (Budapest, 1878), Tóth György átdolgozásában († 1923. március 24.) pedig a tizennegyedik és tizenötödik kiadást is. (Budapest, 1887., 1899.) Ugyanígy a mondattan is Tóth György átdolgozásában 1899-ben tizennegyedszer látott napvilágot. Sőt Pfeiffer Antal átdolgozásában († 1920. október 1.) a huszadik századba is átnyult a nagy időket látott tankönyv élete. (Alaktan. Budapest, 1902. Mondattan. U. o., 1904.)

Szepesi könyvével együtt indult és sokáig párhuzamosan

futott vele a matematikus Szabóky Adolf latin olvasókönyve. (*Latin olvasókönyv tanodai használatra*. Pest, 1853). 1893-ig nem kevesebb, mint tizenhárom kiadásban terjedt el.

E nagymultú könyvekhez viszonyítva Kisparti Jánosnak († 1940. december 23.) Vass Bertalannal szerkesztett *Latin nyelvtana és olvasókönyve* (Budapest, 1912—13.) csak rövid intermezzónak tetszik; elterjedtség és élettartam tekintetében egyaránt messze mögöttük maradt.

Az első görög nyelvtant ugyancsak Szepesi Imrének köszönhetjük. (*Elemi hellen nyelvtan gyakorlatilag előadva. Kühner után az ifjúság használatára*. Buda, 1850. *Szótan*. U. o. 1851. *Mondattan*. U. o. 1853.) A maga idejében szintén nagyon kedvelt és elterjedt tankönyv volt, amit mutat, hogy 1872-ig hat kiadás fogyott el belőle. Örökébe később a századforduló legsikerültebb iskolai könyve, Maywald Józsefnek († 1911 október 28.) kristálytisztá logikával felépített és páratlan pedagógiai érzékkel megírt nyelvtana és olvasókönyve lépett. (*Görög nyelvtan rövid, áttekinthető kiadásban*. Budapest, 1887. *Görög gyakorló könyv*. U. o. 1887. *Görög gyakorló- és olvasókönyv*. II. rész. U. o. 1888.) A könyvek kiválóságát mindennél jobban mutatja, hogy még ma, egy teljes emberöltővel a szerző halála után is használatban vannak átdolgozott, de nem javított formában.

Legkevesebbé vonzotta a piarista tankönyvírókat a német nyelv. Mindössze Perényi József vállalkozott Hevesi Mór társaságában egy teljes német nyelvkönyvi sorozat összeállítására. (*Német nyelvtani és gyakorló olvasókönyv*. Budapest, 1903. *II. rész*. U. o. 1905. *Rendszeres német nyelvtan*. U. o. 1905.) Különösebb figyelmet azonban ez sem ébresztett és számottevőbb elterjedtségre nem jutott.

A világtörténelem tanulására több, mint egy emberöltőn át Somhegyi Ferenc jól megírt könyveit használták vezérfonalul a piarista iskolák. (*Egyetemes világtörténet a felsőbb gymnasiumi ifjúság számára*. *I. kötet: Ó-kor*. Pest, 1851. *II. k. Középkor*. U. o. 1853. *III. k. Újkor*. U. o. 1856.) Az első kötetből 1883-ig tíz, a másodikból nyolc, a harmadikból pedig hét kiadás fogyott el. A feladatát jól betöltött munkát a kilencvenes évek elején Szölgyémy Jánosnak, a későbbi rendfőnöknek († 1929. október 15) becsületos igyekezettel, de különösebb lendület nélkül megírt kézikönyve váltotta fel, mely új kiadásokban egészen az összeomlásig, sőt azon túl is megmaradt a piarista iskolákban. (*Világtörténet*. *I. r. Ókor*. Budapest, 1891. *II. r. Középkor*. U. o. 1892. *III. r. Újkor*. U. o. 1899.)

A magyar történelemnek különösképpen hosszú ideig nem akadt piarista feldolgozója. Iskoláinkban évtizedeken át a legkülön-

bőzőbb, legtöbbször világi szerzők műveit használták. Az első piarista összefoglalást Jászay Rezső nyújtotta; és pedig külön az alsó osztályok és külön a nyolcadik osztály számára. (*Magyarország története a III. osztály számára.* Budapest, 1902. *Magyarország története a IV. osztály számára.* U. o. 1903. *Magyarország oknyomozó története.* U. o. 1904.) A könyvek használhatóságát mutatja, hogy részben átdolgozásban egészen a legújabb tantervi változásokig forgalomban voltak.

Aránylag későn akadt piarista feldolgozója a földrajzi tananyagnak is. Kőrösi Albin kézikönyvének első kötete csak 1895-ben látott napvilágot. Igaz, utána annál gyorsabban elterjedt. A századfordulón már harmadik kiadásban forgott közkezen. (*Földrajz a gymnasiumok I. osztálya számára.* Budapest, 1895. *Földrajz a gymnasiumok II. osztálya számára.* U. o. 1896.) Megismétlődő kiadásaival kihúzta egészen a korszak végéig.

Annál nagyobb változatosságot találunk a természetrajz terén. Mikor az 1899. évi tantervi módosítás a természetrajzi anyagot különválasztotta a földrajztól, nem kevesebb, mint négy piarista szerző vállalkozott az első és második osztály számára szükségessé vált kis természetrajz megírására: Kőrösi Albin (*Természetrajz a középiskolák I. osztálya számára.* Budapest, 1899. *II. oszt. számára.* U. o. 1900.), Ormándy Miklós († 1911. november 30.) *Természetrajz elemei a gymnasiumok és reáliskolák I. osztálya számára.* Budapest, 1901. *II. oszt. számára.* U. o. 1901.), Pintér Pál († 1915. május 26.) *Természetrajz a középiskolák I. osztálya számára.* Budapest, 1903. *II. oszt. számára.* U. o. 1905.) és Tőkés Lajos. (*Természetrajz a középiskolák I. osztálya számára.* Budapest, 1905. *II. oszt. számára.* U. o. 1906.) Tehát ugyancsak volt miben válogatni.

Meglehetősen bőség uralkodott a felsőosztályos tankönyvek dolgában is. Tőkés Lajos előbb Roth Samu Növénytanának hatodik kiadását idomította az új tantervi követelményekhez (Budapest, 1901), azután maga írt egy önálló *Növénytant.* (U. o. 1908.) Ormándy Miklós (*Növénytan.* Budapest, 1901. *Állattan.* U. o. 1902. *Ásványtan.* U. o. 1903.) és Pintér Pál ellenben maguk vállalkoztak az egész sorozat kiállítására. (*Növénytan.* Budapest, 1902. *Állattan.* U. o. 1902. *Ásványtan.* U. o. 1903.)

A természettanban Schirckhuber Móric tankönyvének elmulását (*Az elméleti és tapasztalati természettan alaprajza.* I—II. Pest, 1844, 1852.) szorosán követte Lutter Nándor († 1891. december 30.) hat kiadást megért kézikönyvének megjelenése. (*A természettan alaprajza.* Pest, 1847, 1872.) Ezt idővel Schmidt Ágoston († 1902. december 31.) munkája váltotta fel, mely azután egészen a jelen

század elejéig használatban maradt. (*Természetan a középsikolák VII. és VIII. osztálya számára. Hofmeister műve nyomán.* Budapest, 1887.) A századfordulón innét Vörös Cirillnek könnyedebb felfogású és modernebb szempontú könyve terjedt el és maradt használatban egészen a korszak végéig. (*Kísérleti természetan.* Budapest, 1901.) Az első fizikai földrajzot ugyancsak Schmidt Ágoston írta. (Budapest, 1885.) Műve sok kiadásban terjedt el s mindaddig használatban maradt, míg csak Vörös Cirillnek hasonló tárgyú könyve fel nem váltotta. (*A matematikai és fizikai földrajz elemei.* Budapest, 1902.)

A legnagyobb tevékenységet a mennyiségtan terén fejtették ki a piarista tankönyvírók. Itt mindenekelőtt Lutter Nándor nevét kell említenünk, aki egymaga egész irodalmat termelt. Különböző mennyiségtani tankönyvei félszázad alatt több, mint száz kiadásban terjedtek el. *Közönséges számtanja* a századfordulón már tizennegyedik, *Betűszámtanja* tizenkettedik, *Logaritmustáblája* tizennegyedik s végül *Mértanja* nyolcadik kiadásban forgott közkezen. A maguk idejében szintén nagy elterjedtségnek örvendettek Szabóky Adolf könyvei is. (*Számolástan. Kézikönyvül gymnasiumi, felsőtanodai és magánhasználatra.* I—IV. Pest, 1850—52.) Egyes kötetei általában hat-hét kiadásban fogytak el. *Mértanja* szintén több kiadást ért. (*Mértan elemei.* Pest, 1850.)

Szabóky azonban nemcsak eredeti műveivel, hanem fordításai-val, Močnik Ferenc olmtüzi egyetemi tanár európai híré könyveinek magyarosításával is hatott. Az alsó osztályoknak szánt *Számtanja* Schmidt Ágoston átdolgozásában a század végéig huszonnégy, *Geometriája* pedig tíz kiadást ért.

Lutter és Szabóky tankönyveinek örökébe a század végén Suták Józsefnek könnyebben tanulható összefoglalásai léptek és az új század elejére szinte kizárólagosságra jutottak. (*Számtan a gymnasiumok, réal- és polgári iskolák I—III. osztálya számára.* Budapest, 1898. *Algebra a középiskolák számára.* I. r. Budapest, 1901. II. r. U. o. 1903.) A geometriából pedig Lóky Béla adott annak-idején igen méltányolt kézikönyvet.

* * *

Mint látjuk, a magyar piaristaság a XIX. század második felében is iparkodott kiérdemelni munkásságával azt a nagyra-becsülést, melyet a társadalom részéről a korábbi harmadfél század alatt élvezett.

Felhasznált irodalom.

a) Általános művek.

Acsay A.: A magyarországi kegyestanítórend befolyása XVIII. századi tanügyünk fejlődésére. 1750—1800. Vác, 1887. — *Albert I.*: Alber János és biblikus vitája. Magyarovári gimn. Ért. 1935. — *Balanyi Gy.*: Kalazanci Szent József élete. Budapest, 1941. — *U. a.* (szerkesztés): Magyar piaristák. Budapest, 1942. — *U. a.*: Kísérletek a magyar piaristák megtelepítésére Horvátországban. Regnum, 1943. — *Balog J.*: A piaristák alsóbb iskoláinak vázlatos tanmenete a Ratio educationis előtt. Máramaroszigeti gimn. Ért. 1880. — *Berzeviczy A.*: Az abszolutizmus kora Magyarországon. I. Budapest, 1922. — *Bojt L.*: A fejevári örkanonokság (custodiatus) birtokának története a XVII. sz. végétől 1833-ig. Budapest, 1935. — *Csaplár B.*: A magyar-erdélyországi kegyes tanítórend történetének tervrajza. Pest, 1871. — *U. a.*: Révai Miklós élete. I—IV. Budapest, 1881—89. — *Domanovszky S.*: József nádor iratai. I. Budapest, 1925. — Dugonics halálának 100. évfordulóján a Dugonics Társaság emlékünnepe. 1918. február 24. — *Ernyei I.*: Simai Kristóf élete és munkái. Nagybecskerekí gimn. Ért. 1892. — *Fináczy E.*: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I—II. Budapest, 1899. — *Friedreich E.*: Halápy Konstantin emlékezete. Temesvári gimn. Ért. 1903. — *U. a.*: Hanácius Ferenc élete. Veszprémi gimn. Ért. 1905—6. — *U. a.*: Franco János élete. Váci gimn. Ért. 1908. — *U. a.*: Kácsor Keresztély élete. Budapesti gimn. Ért. 1909. — *U. a.*: A kegyestanítórendiek iskolái. Magyar Középiszkola, 1909. — *U. a.*: A piarista iskola a XVII. században. U. o. 1910. — *U. a.*: II. Rákóczi Ferenc és a podolini piaristák. Közlemények Szepes vármegye multjából. 1910. — *U. a.*: Adatok II. Rákóczi Ferenc podolini tartózkodásához. U. o. 1911. — *U. a.*: A Thököly-kor az egykorú piarista krónikákban. Századok, 1934. Pótfüzet. — *Horányi A.*: Scriptorum Piarum Scholarum, I—II. Budaë, 1808—9. — *Jászay R.*: Emléklapok a kegyestanítórend történetéből. Szeged, 1897. — *Juhász V.*: Desericzky Ince élete és művei. Budapest, 1915. — *Karl J.*: A földrajzi oktatás a piarista iskolákban a Ratio educationis előtt. Magyar Paedagogia, 1939. — *Kisparti J.*: A piaristák törekvései a reális irányú oktatás terén a Ratio educationis előtt. U. o. 1925. — *Kolozsvári J.*: Magyar piarista iskoladrámák. Pécs, 1938. — *Kornis Gy.*: A magyar művelődés eszményei. I—II. Budapest, 1927. — *U. a.*: Középiszkoláink elnémetesítése az abszolutizmus alatt. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1933. — *U. a.*: Magyarország közoktatásügye a világháború óta. Budapest, 1927. — *Madzsar I.*: A magyar közoktatásügy az abszolutizmus korában. Magyar Paedagogia, 1922. — *Mészáros F.*: A magyarországi kat. gimnáziumok története. Buda, 1865. — *Meszlényi A.*: A magyar katolikus egyház és az állam 1848—49-ben. Budapest, 1928. — *Miskolczy I.*: A piaristák 1753. évi tanügyi reformtervezete. Magyar Középiszkola, 1910. — *U. a.*: Bajtay J. Antal. Budapest, 1914. — *Molnár A.*: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. Budapest, 1881. — *Nagy L.*: A piaristák neve. Magyar Nyelvőr, 1918. — *Ongrádi J.*: A piaristák irodalomtörténeti munkássága. Budapest, 1935. — *Pallmann P.*: A magyar piaristák II. József uralkodása alatt. Kolozsvár, 1914. — *Patay J.*: A piaristák Erdélyben. Az erdélyi katolicizmus multja és jelene. Dicsőszenmárton. 1925. — *Patonay J.*: Medgyesi Somogyi János államtanácsos és a magyar kegyestanítórend. Tatai gimn. Ért. 1934—35. — *Picanyol L.*: Brevis conspectus

historicostatisticus Ordinis Scholarum Piarum. Romae. 1932. — *U. a.*: Un educatore insigne, P. Urbano Appendini delle Scuole Pie. Roma. 1935. — *Perényi J.*: Katona Dénes élete és munkássága. Sátoraljaújhelyi gimn. Ért. 1896. — *U. a.*: Endrődy János életrajza. Nagykanizsai gimn. Ért. 1899. — *U. a.*: Dugonics András színművei. Sátoraljaújhelyi gimn. Ért. 1903. — *U. a.*: Dugonics András «Tudákossága». U. o. 1904. — *Prónai A.*: A piarista iskolák kezdete. Budapest, 1899. — *U. a.*: Dugonics András életrajza. Szeged. 1903. — *U. a.*: Csaplár Benedek emlékezete. Budapest, 1907. — *U. a.*: Az iskolai színjáték a XVIII. század társadalmának életében. Békefi-Emlékkönyv. 1912. — *U. a.*: A kegyesrendiek magyarországi iskoláiban 1670—1778. előadott drámák jegyzéke. Irodalomtörténeti Közlemények. 1915. — *Takáts S.*: Benyák Bernát és a magyar oktatásügy. Budapest, 1891. — *U. a.*: Pállya István élete. Budapesti gimn. Ért. 1893. — *Váry G.*: Huszonöt év a kegyesrend irodalmi életéből. Vác. 1875. — *Vékony I.*: Bolla Márton mint történetíró. Budapest, 1908. — *U. a.*: Koháry István gróf élete tekintettel a kecskeméti kegyesrendi társház és gimnázium alapítására. Kecskeméti gimn. Ért. 1915. — *Vignas T.*: Index bio-bibliographicus Scholarum Piarum. I—III. Romae. 1908—11. — *Petrik G.*: Magyarország bibliographiája 1712—1860. I—IV. Budapest, 1888—92. — *U. a.*: Magyarország könyvészete 1860—75. U. o. 1885. — *U. a.*: Magyar könyvészet 1876—85. U. o. 1890. — *U. a.*: Magyar könyvészet 1886—1900. I—III. U. o. 1908. — *Szinnyei J.*: Magyar írók élete és munkái. I—XIV. Budapest, 1891—1914. — Névtelenül: A magyar piarista rendtartomány reformjára vonatkozó fontosabb okmányok. I—III. Budapest. 1906—10. — A magyar kegyestanítórend történetének vázlata. A magyarországi kegyestanítórend Névkönyve 1849. — *Primae lineae instituti Scholarum Piarum in Hungaria. (Continuatio) Familiae clericorum regularium Scholariiun Piarum provinciae Hungariae et Transilvaniae.* 1853. — Nyomtatott familiák és névkönyvek 1798—1918. — Nyomtatott káptalani jegyzőkönyvek 1848—1918.

b) Iskolatörténetek.

☞ *Breznóbánya. Bakó I.*: Jegyzetek a breznóbányai kegyesrendi ház történetéből. Besztercebányai gimn. Ért. 1898. — *Memoria brevis domus quondam Scholarum Piarum Brezno-Banyensis. Familiae cler. reg. Scholiarum Piarum provinciae Hungariae et Transilvaniae.* 1858.

Buda. Horváth J. (szerkesztő): A 250 éves budapesti kir. egyetemi kat. gimnázium. 1687—1937. Budapest, 1937.

Bukarest. Józsa J.: A piaristák bucaresti letelepítésének kísérlete és Mavrocordato Konstantin. Erdélyi Múzeum. 1931.

Debrecen. Cserhalmy J.: A kegyestanítórendiek debreceni társháza- és gimnáziumának története. 1719—1896. Gimn. Ért. 1896. — *Fehérváry I.*: Adatok a debreceni róm. kat. gimnázium történetéhez. Gimn. Ért. 1880. — *Rassovszky K.*: A piaristák megletelepedése Debrecenben. Gimn. Ért. 1932. — *Várdi K.*: A debreceni róm. kat. főgimnázium. Gimn. Ért. 1903. — *Zoltai L.*: A debreceni róm. kat. templom, a kegyestanítórend társháza és a plébánia területének 300 éves multja. Gimn. Ért. 1935. — A debreceni kegyestanítórendi róm. kat. algimnázium felgimnáziummá való átalakításának története. Gimn. Ért. 1902.

Kalocsa. Gál I.: A kalocsai piarista kollégium története (1765—1860). Budapest, 1938.

Kecskemét. Jámbor J.: A kecskeméti róm. kat. gimnázium új épülete megépítésének története. Gimn. Ért. 1931—32. — *Junker L.:* A kegyestanítórend kecskeméti főgimnáziumának története. Gimn. Ért. 1896—97. — *Kováts A.:* Pályázataink története. Gimn. Ért. 1895. — *Német K.:* A kecskeméti róm. kat. főgimnázium ifjúsági könyvtárának története és jegyzéke. Gimn. Ért. 1908. — *Nyers L.:* A kecskeméti piarista gimnázium első tanárai és tanítványai. Gimn. Ért. 1936. — *U. a.:* A kecskeméti piarista gimnázium tanárai. (1731—40.) Gimn. Ért. 1937. — *Vincze L.:* Pályázataink története. Gimn. Ért. 1931. — Emlékfüzet a piaristák Kecskeméten való működésének 210., a társház fennállásának 200. és a mostani gimnázium alapkövetésének 100. évfordulóján. Kecskemét. 1925.

Kisszeben. Viszolaicsky I.: A kisszebeni kegyesrendi gimnázium története. Gimn. Ért. 1896.

Kolozsvár. Biró V.: A kolozsvári róm. kat. főgimnázium története. (Az intézet 1929. évi Emlékalbuma.) — *U. a.:* A kolozsvári piarista templom alapítása. Kolozsvár. 1932. — *U. a.:* A kolozsvári róm. kat. gimnázium a román uralom idejében. Gimn. Ért. 1942. — *Diósi G.:* A «Pázmány Péter» Önképzőkör és kéziratgyűjteménye. Gimn. Ért. 1942. — *Erdélyi K.:* A kolozsvári róm. kat. gimnázium története 1579—1898. Gimn. Ért. 1898. — *U. a.:* Adalékok az intézet történetéhez. I. Bolla Márton. 1776—1799. II. Horváth Pius. 1819—1901. Gimn. Ért. 1901. — *György L. (szerkesztő):* Öregdiák visszanéz. Kiadják a kolozsvári róm. kat. gimnázium öreg diákjai az intézet 150 éves évfordulóján. Cluj-Kolozsvár. 1926. — *Salzbauer J.:* A kegyestanítórendi társház és a róm. kat. főiskola félszázados történetének vázlata. Gimn. Ért. 1877. — *Szabó I.:* A kolozsvári róm. kat. főgimnázium Pázmány-önképzőkörének legutóbbi 25 éve. Gimn. Ért. 1913. — Emlékkönyv a kolozsvári róm. kat. főgimnázium Önképzőkörének 25 éves működéséről. Kolozsvár. 1888.

Kőszeg. Pacher D.: A kőszegi gimnázium története. 1677—1895. Gimn. Ért. 1895.

Léva. Frank F.: Néhány év a lévai gimnázium történetéből. Gimn. Ért. 1879. — *Szabady Gy.:* A lévai gimnázium története. Gimn. Ért. 1887. — *Tóth Gy.:* A lévai kegyestanítórendi gimnázium története. Gimn. Ért. 1896. — A lévai főgimnáziumi alapítványok. Gimn. Ért. 1909. — A főgimnáziumhoz kötött alapítványok törzslapjai. Gimn. Ért. 1915.

Magyaróvár. Balácsi J.: A magyaróvári gimnázium tanárai és tanulóinak száma 1739/40—1889/90. Gimn. Ért. 1890. — *Randveg M.:* A teljes főgimnáziummá való fejlődés története. Gimn. Ért. 1915. — *Rappensberger V.:* A magyaróvári kegyestanítórendi gimnázium tanulói segélyalapja. Gimn. Ért. 1892. — *U. a.:* A gimnáziumnak tornacsarnokkal és rajziskolával történt kibővítése. Gimn. Ért. 1893. — *U. a.:* A magyaróvári gimnázium története. Gimn. Ért. 1894. — *U. a.:* A gimnázium könyv- és szertárainak leltára. Gimn. Ért. 1895. — *U. a.:* Új állandó tornacsarnokunk. Gimn. Ért. 1899. — *Vashegyi A.:* Történeti adatok a kisgimnázium életéből. Gimn. Ért. 1871., 1873. — *Szűts F.:* Régi kollégium, régi piaristák. Gimn. Ért. 1936.

Máramarossziget. Biró I.: A máramarosszigeti piarista rendház és gimnázium vázlatos története. Gimn. Ért. 1942. — *Kétszery L.:* A piaristák Szigeten a XVIII. században. I—II. Gimn. Ért. 1914—15. — *Popini A.:* A máramarosszigeti kegyesrendi gimnázium vázlatos története. Gimn. Ért. 1894.

Nagybecskerek. Bolácsi J.: A nagybecskereki községi főgimnázium tör-

ténete. Gimn. Ért. 1895. — *Obelcz J.*: A nagybecskereki gimnázium története alapítatásától főgimnáziummá történt kiegészítettétségig. Gimn. Ért. 1880. — A nagybecskereki főgimnázium volt tanítványai. Gimn. Ért. 1896. — Nagybecskerek város, a kegyestanítórend és a közoktatásügyi minisztérium között kötött szerződés másolata. Gimn. Ért. 1912.

Nagykanizsa. Eberhardt B.: Néhány szó az új épület létesítéséről. Gimn. Ért. 1924. — (*Kalcsok L.*): A gimnázium története. Gimn. Ért. 1896. — *Nagy L.*: Régi híres kanizsai igazgatók, tanárok és tanítványok. Gimn. Ért. 1936. — *Papp J.*: A nagykanizsai főgimnázium és kegyesrendi társház vázlatos története. Gimn. Ért. 1880. — Az intézethez kötött alapítványok törzskönyvi lapjai. Gimn. Ért. 1914.

Nagykároly. Hám J.: A nagykárolyi kegyesrendi főgimnázium története. Gimn. Ért. 1896. — *Magyarász I.*: A nagykárolyi kegyestanítórendi nagygimnázium rövid története. Gimn. Ért. 1877. — *Varju J.*: A nagykárolyi gimnázium új épülete. Gimn. Ért. 1887.

Nyitra. Csósz I.: A kegyestanítórendek Nyitrán. Nyitra, 1879. — *Horváth S.*: Okmánytár a piaristák nyitrai kollégiumának történetéhez. I. 1698—1848. Nyitra, 1896. — *U. a.*: A nyitrai kat. gimnázium épületének története. Gimn. Ért. 1900.

Pest. Friedreich E.: A budapesti piarista telek története. Gimn. Ért. 1914. — *U. a.*: A pesti piarista kollégium tanulói 1717—1780. Gimn. Ért. 1932. — *U. a.*: A pesti piarista kollégium első tanárai. Gimn. Ért. 1934. — *U. a.*: A pesti piarista kollégium tanárai 1727—1740. Gimn. Ért. 1937. — *U. a.*: A pesti piarista kollégium érettségi vizsgálatai 1851-ben. Gimn. Ért. 1939. — *Marék A.*: A budapesti piarista gimnázium. (Rádióelőadás.) Gimn. Ért. 1940. — *Takáts S.*: A budapesti piarista kollégium története. Gimn. Ért. 1895. — *Vajda Gy.*: A kegyestanítórend megtelepedése Pesten. Gimn. Ért. 1882.

Podolin. Gulyás J.: A podolini piarista kollégium története. (1642—1710.) Budapest, 1933. — *Pachinger A. (?)*: A podolini algimnázium rövid története. Gimn. Ért. 1895. — *Visegrádi J.*: A podolini piarista rendház története. 1642—1702. Budapest, 1909.

Pozsonyszentgyörgy. Füredi J.: A szentgyörgyi kegyestanítórendi ház és templom története. Gimn. Ért. 1897. — *Géczy B. (?)*: Adatok a gimnázium történetéhez. 1685—1885. I. Gimn. Ért. 1885. — *Jánoska Gy.*: A szentgyörgyi városi tornacsarnok épületének története. Gimn. Ért. 1900. — *Szabó M.*: A szentgyörgyi piarista kollégium története. Szeged, 1910.

Privigye. Kádek I.: Tanintézetünk történetének vázlata 1666-tól napjainkig. Gimn. Ért. 1881. — *Miskolczy I.*: A kegyestanítórendiek privigyei kollégiumának története. Vác. 1907. — *Panyák E.*: A privigyei kat. gimnáziumi tápintézet vázlatos története. Gimn. Ért. 1885.

Rózsahegy. Csósz I.: A rózsahegy kegyesrendi gimnázium vázlatos története. Rózsahegy, 1890. — (*Czápai I.*): A rózsahegy gimnázium történetének rövid vázlata. Gimn. Ért. 1877.

Sátoraljaújhely. Csaba J.: A piaristák Zemplénben. 1727—1940. Gimn. Ért. 1940. — *Hudra J.*: A sátoraljaújhelyi kegyestanítórendi gimnázium első két évtizedének vázlatos története Sivulszky József igazgatósága idejében. (1790—1813.) Gimn. Ért. 1889. — *U. a.*: A piaristák Zemplén vármegyében. Sátoraljaújhely. 1890. — *Kovács J.*: Az ősök emléke, vagy vázlatok a sátoraljaújhelyi hajdan pálos, most kegyesrendi társház és hat oszt. gimnázium

életéből. (1221—1880.) *Gimn. Ért.* 1880. — *Tuczy J.*: A sátoraljaújhelyi gimnázium története. *Gimn. Ért.* 1894. — *Visegrádi J.*: A kegyesrendiek sátoraljaújhelyi házikönyvtárának ismertetése. *Gimn. Ért.* 1910.

Selmecbánya. Bertalan A.: A selmecbányai kir. kat. nagygyimnázium rövid története. *Gimn. Ért.* 1876. — *Szártorisz F.*: A selmecbányai kir. kat. gimnázium története. *Gimn. Ért.* 1896.

Szeged. Csaba J.: A piaristák vezetése alatt álló szegedi városi főgimnázium kétszázados jubileumának Emlékkönyve. Szeged, 1922. — *Diósi G.*: A Horváth Cirill Önképzőkör (Olvasó Társaság) története 1840—1940. *Gimn. Ért.* 1940. — *Lugosi D.*: A piaristák szegedi drámajátékai. Szeged, 1930. — *U. a.*: A piaristák szegedi drámai játékaiknak színlapjai. U. o, 1930. — *Magyar G.*: A szegedi főgimnázium új épülete visszapillantással az intézet történeti vázlatára. I—II. *Gimn. Ért.* 1886—87. — *U. a.*: A szegedi főgimnázium legújabb története. *Gimn. Ért.* 1896. — *Móra F.*: Emlékkönyv a szegedi kegyesrendi főgimnázium kétszáz éves jubileuma alkalmából. 1720—1920. A Dugonics Társaság megbízásából összeállította. Szeged, 1921. — *Oltványi P.*: A szegedi plébánia és a t. piarista atyák szegedi krónikája. Szeged, 1886. — *Papp J.*: A piaristák Szegeden. Szeged, 1886. — A tanoda történeti vázlata. *Gimn. Ért.* 1852. — Tanodai történeti adatok. *Gimn. Ért.* 1857. — Az intézet kétszázéves jubileuma. *Gimn. Ért.* 1924.

Szenc. Hegyi F.: A szenci piarista gazdasági főiskola (1763—76). Debreceni piarista kereskedelmi középiskola Évkönyve 1942.

Tata. Ambrusztér S.: A tatái kegyesrendi ház és gimnázium története. *Gimn. Ért.* 1895. — *Cserhalmy J.*: A tatái kegyesrendi ház és gimnázium története vázlatilag. *Gimn. Ért.* 1876. — *Fábián I.*: Révai tatái tanársága. *Gimn. Ért.* 1928. — *U. a.*: Mars a muzsák hajlékában. (Háborús adatok a tatái piaristák feljegyzéseiben.) *Gimn. Ért.* 1929. — *U. a.*: A tatái piarista konviktus története. I—II. *Gimn. Ért.* 1930—31. — *Pintér E.*: A gimnáziumnak új tornacsarnokkal és rajziskolával történt kibővítése. *Gimn. Ért.* 1893.

Temesvár. Both F.: A temesvári kegyestanítórendi főgimnázium története és az új intézet ismertetése. *Gimn. Ért.* 1912. — *Magony J.*: A temesvári kegyestanítórendi főgimnázium története. *Gimn. Ért.* 1910. — *Pfeiffer A.*: A kegyestanítórendiek temesvári társházának és főgimnáziumának története. *Gimn. Ért.* 1890. — Emléklapok a kegyestanítórendiek gimnáziumának Szentannáról Temesvárra való áthozatalának százados évfordulója alkalmából 1891. május 3. Temesvár.

Trencsén. Kohlbauer F.: Néhány szó a trencsényi iskolákról. *Gimn. Ért.* 1877. — *Krasznayánszky K.*: A trencsényi Mária-kongregáció története. *Gimn. Ért.* 1906. — *Pfeiffer A.*: A kegyestanítórendiek trencsényi társházának és főgimnáziumának története. *Gimn. Ért.* 1879. — *Vlahovics E.*: Tanintézetünk 1776-tól napjainkig. *Gimn. Ért.* 1878. — *U. a.*: A trencsényi kir. kat. főgimnázium története. 1649—1895. *Gimn. Ért.* 1895.

Vác. Halmi L.: Gimnáziumunk kiegészítésének rövid története. *Gimn. Ért.* 1894. — *U. a.*: A váci kegyestanítórendi kat. főgimnázium vázlatos története. *Gimn. Ért.* 1896. — *Török J.*: Új falak közt régi eszményekért. *Gimn. Ért.* 1942. — A váci kegyesrendi altanodalom alaprajza 1851—52. tanévben. Újra kiadva *Gimn. Ért.* 1938.

Veszprém. Barna L.: A veszprémi kegyesrendi róm. kat. főgimnázium vázlatos története. *Gimn. Ért.* 1926. — *Friedreich E.*: A veszprémi Szent Anna kápolna története. *Gimn. Ért.* 1907. — *Lévay I.*: A veszprémi kat. főgimnázium

zium. Gimn. Ért. 1884. — *Nyers L.*: A veszprémi piarista gimnázium tanárai. 1711—40. I—III. Gimn. Ért. 1940—42. — *Tölcsey F.*: A kegyestanítórendiek vezetése alatt álló róm. kat. gimnázium története. Gimn. Ért. 1895. — *U. a.*: A róm. kat. tanulók vallásoktatása a veszprémi főgimnáziumban. Gimn. Ért. 1903.

c) **Kéziratok.**

Friedreich E.: Rendtörténeti repertorium. I. 1—414. sz. — *Hám A.*: A magyar rendi káptalanok és káptalani választások története 1918. — *Váry G.*: Önéletírása. Vác, 1878. — A rendi levéltárból: Historia provinciae Scholarum Piarum I—III. 1802—1866. Fundationes meditatae. Rullák, familia domusok és káptalani jegyzőkönyvek; suffragiumok és kegyeletes életrajzok. Amennyiben a nyomtatott anyag elégtelennek mutatkozott, másutt is használtunk írott forrásokat.

II. RÉSZ.

Biró Imre: A forradalmak és a restauráció kora.

1918-ban kedvezőtlenül alakult a harctéri helyzet. Gróf Tisza István 1918. október 17-én már azt a nyilatkozatot tette az országgyűlésen, hogy elvesztettük a háborút. Gróf Károlyi Mihály Nemzeti Tanács néven mellékkormányt alakított és az utca támogatására is számítva kormányalakításra törekedett. A Wekerle-kormány lemondása után (okt. 23.) a Nemzeti Tanács forradalmi elemei a fegyverletételt, a német szövetség felbontását, a katonák hazaszállítását és a nemzetiségek önrendelkezési jogát sürgették.

A forradalmi szervezetek október 31-re virradóra hatalmukba kerítették az egész fővárost. Károly király a kormányalakítással megbízott Károlyi Mihálynak rendelkezésére bocsátotta a fegyveres erőt is. Az új, pacifista kormány a fegyverletétel mellett döntött és az önvédelem feladásával önként megnyitotta az ország határait a megszállásra készülő hatalmak előtt.

A páduai fegyverszüneti szerződés (1918. nov. 3.) érintetlenül hagyta a történelmi határokat, de Károlyi Mihály nem fogadta el ezt a szerződést, hanem november 8-án Belgrádban katonai konvenciót kötött a balkáni haderők francia parancsnokával, Franchet d'Esperey tábornokkal, beleegyezve a Maros—Baja—Pécs vonal megszállásába. Magyarország semleges államnak nyilvánította magát és letette a fegyvert, de csalódott abban a reményében, hogy a többi állam is lefegyverzi hadseregét. Az ellenséges haderők (csehek, románok, szerbek) francia tábornokok vezetésével nyomultak előre Magyarország kétharmad részének elfoglalására. Károly király felmentette a Károlyi-kormányt 1918. november 1-én tett esküje alól és 13-án visszavonult az államügyek vezetésétől. A kormány 16-án kikiáltotta a köztársaságot és feloszlatta az országgyűlést. A Nemzeti Tanács 1919. január 11-én államfővé tette Károlyi Mihályt, akit Berinkey Dénes váltott fel a kormányelnökségben.

A *forradalom* kitörése után Lovászy Márton vallás- és közoktatásügyi miniszter sürgősen intézkedett az október 31-i nagy események iskolai megünneplése tárgyában. «Amiért nemzedékek hosszú sora hiába küzdött: édes hazánk önállósága és függetlensége valóra vált.»¹ Egy másik rendeletében kifejti, hogy milyen feladatokat ró «a győzelmes forradalom» a tanítókra és tanárookra. «A közszellem tökéletes átalakításáról van szó.» Az új iskolának «nyesgetnie kell a nemzeti hiúság kinövéseit, mert ezek más nemzetek jellemének, nyelvének, kultúrájának lenézésével akarják a magunkét dicsőíteni. A nemzeti önérzetet nem a harci erényekre, de a munkára kell alapítani . . . Az új iskola ne csak a hazának, de az egész emberiségnek nevelje polgárait». Az első feladat tehát a pacifizmusra való nevelés. A második feladat «a köztársasági eszme terjesztése nevelés útján», a harmadik feladat pedig a demokratikus, címre, rangra, születési és vagyoni előnyökre nem tekintő, liberális, felekezeti és faji elfogultságtól mentes szellemre való nevelés.²

Ezzel a nevelési eszmével függ össze Lovászy Márton vallás- és közoktatásügyi miniszternek egy másik körrendelete is a királyi jelzőnek, a címzéseknek és a királyképeknek mellőzése tárgyában. A rendelet szerint az eltávolított képeket «további alkalmas módon» kell megőrizni.³

Az 1919. évi V. néptörvény külön vallásügyi és külön közoktatásügyi minisztériumot állított fel. Kunfi Zsigmond, «mint a minden más szemponttól függetlenített közoktatásügy első magyar minisztere», január 31-én, a Hivatalos Közlönyben szózatot intézett a magyar tanítósághoz, amelynek sorából ő is kikerült. E szózat szerint «a forradalom szellemi vívmányainak biztosítása szükségessé tette» ezt a szétválasztást. «Új gazdasági, politikai és erkölcsi alapokon nyugvó világot kell teremteni s ehhez új emberekre van szükség.» A nevelés régi rendszere összeomlott. «Szabad, öntudatos, minden kényszerigazságban kételkedő, saját eszét használó nemzedéket kell fölnevelni s a mult legendái helyett a jelen tényeivel s a tudomány igazságaival kell megtölteni a felnövekvő nemzedék lelkét.» Az alapelvek, melyeken «a nevelés új rendjének fel kell épülnie», a természettudomány, a gazdasági ismeretek, a munka tudománya és gyakorlata, «az emberi szolidaritás nagy gondolatán, minden nép önrendelkező jogán és az emberiség nemzetközi egységén alapuló erkölcs». A forradalom vajudásaiból csak úgy fog «szebb élet megteremtődni, ha az ország gazdasági és politikai átalakulását nyomon fogja követni a lelkek forradalmasítása». A magyar közoktatásügyét «a népfelvilágosítás hatalmas szervévé» kívánná átalakítani, mely előkészíti a tudománynak és ismeretek-

nek a nép nagy tömegei között való egyenletes és igazságos elosztását. Ez a kultúr-szocializmus vezet el az igazi népkultúrára.

A forradalmi újjáalakítás érdekében «a lelkeknek mély átalakulása szükséges». Ezért tanítói gyűlések tartását rendeli el az elleneséges megszállástól megkímélt vármegyékben, hogy a tanítók megbeszéljék az új renddel kapcsolatos új feladatokat.⁴ Hasonlóan gazdasági továbbképző tanfolyamok tartását rendeli el tanítók részére a meg nem szállt területen levő földművesiskolákon. A tanítóképzőintézetekben és a középiskolákban bevezetendő szociológiai, szociálpolitikai, társadalomgazdasági ismeretek különoktatása céljából pedig, főleg a történelem, földrajz és magyar irodalom tanítására képesített tanárok részére, szociális irányú tanfolyamok tartását helyezi kilátásba.⁵

A lelkeknek mély átalakulását célozta Kunfi miniszternek az a rendelkezése is, hogy az órarend keretében megállapított hit- és erkölcsstani órákon kívül eső minden vallási gyakorlatban, egyesületben és összejövetelekben való kötelező részvétel alól mentesítette a tanulókat és a tantestületek tagjait is.⁶ Nyilván ez a szándék vezette abban is, hogy «népköztársasági fák» ültetését rendelte el, hogy a fogékony lelkekbe beleplántáltassék valamennyi népoktatási és középfokú tanintézetben «a munkára való nevelésnek a gondolata, tehát a népköztársasági eszme egyik sarkigazsága».⁷

Mig így a pacifista közoktatásügyi miniszterek a lelkek átalakításán és forradalmasításán dolgoztak és Kun Béla az 1918. december 10-én megindult Vörös Ujságban megkezdte a kommunista pénzzel irányított izgatást, azalatt a három irányból elindult idegen haderők, a csehek, románok és szerbek megszállták, szinte ellenállás nélkül, az ország északi, keleti és déli részét.

A megszállt országrészekkel 14 rendház került megszállás alá, amint alább következnek.

Kisszeben. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1917. június 4-én kelt 72.532. sz. rendeletével megszüntette az 1912—13. tanévvel megnyílt felső osztályokat; a csekély létszámú főgimnázium ennek következtében megint kisgimnáziummá lett. Az 1918—19. tanévet rendesen megkezdték, de az országszerte uralkodó spanyolnátha miatt itt is hosszabb szünetet kellett tartani. A forradalmi kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere 308.630/1918. sz. távirati rendeletével úgy intézkedett, hogy a magyar tanításhelyű középfokú iskolákban az illető vidék lakosságának anyanyelvét is rendes tantárgyként kell tanítani, a vallásoktatás pedig a tanulók anyanyelvén történjék. Ez az intézkedés valamennyi felvidéki intézetünket érintette. Kisszebenben 21 tót anyanyelvű tanuló

közül 1 jelentkezett e nyelv tanulására. A tanulók száma 92 volt.

A csehek 1918 december havában megszállták Eperjest, Kassát és 1919 január havában megszállták Kísszebent is. Hosszabb karácsonyi és szénszünet után február 3-án újra megkezdték a tanítást, de március havában jelentős változás állott be a tanításban. 1919. március 6-án megjelent Stefanek Antal, a közoktatásügyi minisztérium referense, Galló sárosmegyei tanfelügyelő kíséretében és kijelentette, hogyha a tanári kar nem tud vagy nem akar szlovákul tanítani, akkor március 17-ig szünetelnek az előadások és szlovák tanárok veszik át a tanítást. Másik eshetőség, hogy a magyar nyelv és történelem kikapcsolásával magyarul tanítják a többi tantárgyat húsvédig. Ekkor kiadják a bizonyítványokat. Magyar nyelvből és történelemből csak azok kapnak jegyet, akik a következő tanévre magyar gimnáziumba mennek. Az igazgató a tanári karral egyetértve nyilatkozatot adott ki, hogy az erőszaknak engedve a második megoldást választják. Így még biztosítani lehetett egyideig a tanítás folytatását és a magyar tanítási nyelv használatát. Egy későbbi intézkedéssel a magyar nyelv és történelem helyett a cseh-szlovák nyelv és történelem tanítását rendelték el. A tanév korábban ért véget, mert felsőbb rendeletre április 13-án be kellett fejezni. Az iskola meg sem nyílt többet, mert 1919. augusztus 25-én a cseh-szlovák tanügyi kormány a tanulók csekély számára való tekintettel megszüntette a gimnáziumot és tudatta azt is, hogy nem reflektál többé a tanári kar szolgálatára. Az 1739 óta működő, szép multú piarista intézet ezzel az intézkedéssel megszűnt.

1919. június 11-én vörös katonák vonultak be a városba, melyet a csehek előbb elhagytak. A harcok folyamán hol a vörös katonák, hol a csehek kezén volt a város. Június 30-án elvonultak a vörösök és július 1-én ismét a csehek uralma alá jutott. A cseh katonaság elfoglalta a rendházban levő gimnázium üres helyiségeit (1919. dec. 1.—febr. 6.). A katonaság kivonulása után a városi tanács, hogy mentesítse az iskolát az elrekvirálástól, felhívta a házfőnököt, hogy termeket adjon bérbe a szlovák nyelvű polgári iskola céljaira. Ez az iskola 6 termet vett bérbe. A rend látva, hogy semmi kilátása sincs hivatása további folytatására, elhatározta a rendház elhagyását. Ezért 1922. augusztus 23-án a rendházat és a gimnáziumot magában foglaló épületet évi 3000 Kč összegért bérbe adta Kísszeben (Sabinov) városának, amely az 1933. évi december 13-ig terjedő bérleti idő alatt köteles az épületet a bérösszeg terhére jó karban tartani, az adót és biztosítási díjat sajátjából fizetni. Ő vette át őrizetre a ház könyvtárát és képeit is. A gimnázium régi fizikai szereit

átadtuk a városnak. A város 1922. augusztus 26-án vette át a házat. A kis templomot, a kassai püspök jóváhagyásával, 1922. augusztus 21-én átadta a házfőnök teljes felszerelésével és a hozzá tartozó alapítványokkal együtt további gondozás céljából a róm. kat. plébániának. Az átadásról felvett jegyzőkönyvet jóváhagyta és megerősítette a püspök (2784—1992. sz.).

Az utolsó házfőnök, Czimmermann Pál, 1922. augusztus 20-án mondta a kis templomban az utolsó misét, rövid beszédben búcsút vett a templom híveitől és gondjukba ajánlotta a templomot. A templom és rendház átadása után augusztus 26-án hagyta el a várost. «A jobb érzésű emberek társházunk végleges felozslását és elköltözésünket meghatottsággal és könnybe lábadt szemekkel nézték végig. Sokan kísérték ki a házfőnököt a vasúti állomásra és vettek tőle érzékeny búcsút. Ezzel mint társházunk utolsó főnöke lezárom a Historia Domus III. kötetét és erre a szomorú aktusra utolsó leheletemig fájdalmas érzéssel fogok gondolni», írja ennek az időnek hű krónikása, Czimmermann Pál, 1922. augusztus 26-án.

Eladható, nem alapítványi ingatlainkat elköltözésünk előtt értékesítettük. A vételár részben a ház kiadásaira, részben szlovákiai házaink segélyezésére szolgált. A gimnáziumi felszerelésből ott maradt az értékes új fizikai szertár. Hálás tanítványunknak, dr. Prokopovitsch Béla ügyvédnek buzgó közreműködésével 1923-ban sikerült ezt felsőbb engedéllyel átszállítani. A szertár anyagát szétosztottuk a magyaróvári, sátoraljaújhelyi és tatai gimn. szertár között.

A város 1925-ben az állami polgári iskola kitelepítése után hivatalokat helyezett el a rendházban. Említett tanítványunk leveléből (1923. júl. 31.) tudjuk, hogy a város teljes tataroztatást végeztetett a rendházon. Az elhagyott szlovákiai rendházak vagyosnának ellenőrzésével megbízott nyitrai házfőnök megnyugtató jelentéseket küldött a kisszebeni ház állapotáról.

Léva. Az 1918—19. tanévre beírt tanulók száma 408. Az intézetnek fennállása óta eddig egy tanévben sem volt ennyi tanulója. A tanév folyamán kb. 160 napig tanítottak, mert ismételten szüneteltetni kellett az előadásokat. A november elején elindult csehek, mivel alig találtak ellenállásra, rövidesen elfoglalták északon és keletre a Felvidéket. 1919. január 8-án hirtelen nagy erővel megszállták Érsekújvárt és Párkányánát. Január 11-én megszállták a lévai állomást, 22-én pedig a várost. Február 20-án bezáratta a katonaság a gimnáziumot, mert feljelentés érkezett hozzá, hogy két gépfegyver és rengeteg puska van ott elrejtve. Kutatást ren-

dezett fegyverek után. Az egyik terem dobogója alatt találtak is egy puskát kb. 300 tölténnyel. Valószínűleg a polgárőr diákok hagyták ott. A történeti múzeumban pedig egy szétszedett olasz golyószórót találtak töltények nélkül. A házban is kutatást tartottak, de nem találtak semmit. Azzal vádolták a piaristákat, hogy ellenállás szervezésén dolgoznak és fegyvereket rejtegetnek. Sok utánjárásra végre megengedték, hogy április 9-én újra megkezdődhessék a tanítás. A hosszú szünet alatt kb. 100 diák átment a selmecebányai evangélikus gimnáziumba abban a hitben, hogy már nem nyílik meg a lévai gimnázium. A tanévet május 3-án fejezték be, mert Stefanek Antal közoktatásügyi minisztériumi referens ekkor záratta be a magyar tannyelvű középiskolákat.

A város rövidesen csatározások színtere lett. Június 1-én Ipolyság felől bevonultak a vörös katonák és 29-ig tartották megszállva a várost. A kommunisták (Tokody István volt kat. kántor és Markutz Lajos zsidó iparos) június 5-én lefoglalták a gimnáziumot és kijelentették, hogy az intézettel együtt átveszik a szolgálatra jelentkező tanárokat is, de a paptanárokat csak úgy, ha kijelentik, hogy nem tartják magukat egyházi személyeknek. A házban vörös katonákat szállásoltak be, lovakkal és két konyhával.

Június 30-án a vörös csapatok megállapodás szerint önként visszavonultak a szövetséges hatalmak által kijelölt vonalra és a csehek július 3-án újra megszállták a várost.

A rend abban bízva, hogy az 1919—20. tanévben tovább működhetik a gimnázium, több tanárt helyezett Rózsahegyőről Lévára. Ezek el is foglalták állomáshelyüket. A remény meg is volt arra, hogy az intézet tovább működhetik. Dr. Srobár Lőrinc, Szlovákia teljhatalmú minisztere július 20-án Léván járván, nagyszámú hallgatóság előtt kijelentette a városházán, hogy itt magyarok maradnak az iskolák, mert a lakosság 80%-a magyar. Augusztus 25-én, erre a nyilatkozatra támaszkodva, kilenc tagú küldöttség ment Pozsonyba a magyar iskolák érdekében. Tagja volt a küldöttségnek Gombos Antal piarista igazgató is. A távollevő miniszter helyettese nem adott határozott választ, a benyújtott memorandumra sem jött a gimnázium megnyitását engedélyező intézkedés. Augusztus 27-én katonai kórháznak foglalta le a katonaság az intézet épületét, amelyben május közepe óta cseh vasutasok, legionáriusok, júniusban pedig vörös katonák tanyáztak, sok kárt okozva. Október 8-án írásban szólította fel a polgármester az igazgatót, hogy 9-én reggel 9 órakor leltár mellett adja át az intézetet felszerelésével együtt Nepustiel Ferenc cseh gimn. igazgatónak. A kórház október végén költözött ki és december 1-én nyílt meg

az 1919—20. tanévre a cseh-szlovák állami reálgimnázium. Az első osztályban cseh, a többiben magyar a tannyelv, a német nyelvet teljesen kiküszöbölték.

Három ízben is történt kísérlet a magyar tannyelvű gimnázium visszaszerzésére. 1920. június 3-án, Úrnapján, népes értekezlet tanácskozott ebben az ügyben a városházán és itt Holló Sándor takarékpénztári igazgató javaslatára 50 tagú bizottságot küldtek ki a további eljárásra. A bizottság memorandumot szerkesztett, amelyet Bolemann Sándor orvos vezetésével egy öttagú küldöttség vitt el Prágába. Az államelnök, a miniszterelnök és a kultuszminiszter szívesen fogadta a küldöttséget, amely Pozsonyban is járt a teljhatalmú szlovák miniszternél. Válasz a memorandumra nem érkezett, de szeptember elején megnyílt a szlovák tannyelvű gimnázium első két osztálya 49 tanulóval. A felsőbb hat osztály előadási nyelve a magyar.

Másodszor Léva város képviselőtestületének 1921 február havában hozott határozata értelmében kérték memorandumban a kormánytól a párhuzamos magyar osztályok engedélyezését. A memorandumra nem történt semmi intézkedés. 1922 januárjában úgy határozott a képviselőtestület, hogy harmadször is kéri a köztársasági elnökhöz intézett memorandumban a magyar tannyelvű osztályokat. A február havában beadott kérelem annyi eredményt járt, mint 1920-ban és 1921-ben.

A rend, mivel a gimnázium ügye nem nyújtott reményt kedvező elintézésre, fokozatosan más gimnáziumokhoz osztotta be az itt foglalkozás nélkül élő tanárok nagyobb részét. Az itt maradottak közül hárman magánúton kezdték tanítani, némileg szakrendszer szerint, a Léván lakó és az érsekújvári magyar tannyelvű gimnáziumba beiratkozott 47 első és második osztályú magántanulót a kat. elemi iskola épületében. A tanügyi hatóság ebben rendszeres magániskolát látott és ebben az alakjában meg is tiltotta a tanítást. Mikor a pozsonyi minisztérium újra engedélyezte a tanítást, kikötötte, hogy ne szakrendszer szerint, hanem csoportosítással történjék, vagyis egy-egy tanár egy-egy csoportot (8 tanuló) tanítson minden tárgyra. Ez a magánoktatás. Ekkor 5 nyolcas és 1 négyes csoportot alakítottak. 1921 június elején fejezték be a magánoktatást. A vizsgán kb. 50% utasított osztályismétlésre. «A rendtagok ügybuzgóságán nem mult ez az eredmény», írja Gombos Antal házfőnök.

A rendtagok állandó megfigyelés alatt álltak. «Minduntalan gyanúsításoknak vagyunk kitéve, írja a házfőnök, hogy lázítunk az új állam ellen, ellenállást szervezünk.» A rendházba 1919 augusz-

tus végén betelepedett a katonaság és majdnem két évig benne tanyázott, jórészt közlegénység (80—100 fő) és katonai rendőrség. Az ebédlőt is lefoglalták. «Itt gyakorlatoztak naponként a folyosón rossz időben és hidegben. Rengeteg fütyülés, ajtócsapkodás, lárma stb.», írja egyik levelében a házfőnök (1921. máj. 27.). Az üres tanári szobákat idegenek számára foglalta le a rendőrség. «Van tehát lakó bőven, ha fizetnének, majdnem megélnénk belőle». A katonaság végkép 1921 november havában vonult ki a rendházból.

A rend látva, hogy semmi reménye sem lehet arra, hogy taníthasson, 1922. június 17-én szerződést kötött a lévai róm. kat. egyházközséggel és gondozásra átadta neki a rendházat, templomot és szántóföldjét azzal a kötelezettséggel, hogy a ház és föld bérjöveldelméből jó karban tartja az épületeket, az esetleges maradékot hasznos befektetésre vagy templomi felszerelésre fordítja. A tulajdonjog elismerésére évenként 100 Kč-át fizet a rendnek. A templom gondozására és az isteni tisztelet végzésére külön szerződést kötött a rend a plébániával (1922. június 17.) és ennek fejében átengedte használatra az 1127 négyszögöl házi kertet. A házi könyvtárt is a plébánia vette át gondozásra és megőrzésre más tárgyakkal együtt.

A szerződés 1922. augusztus 1-ével lépett érvénybe. 16-án hagyta el a rendházat Gombos Antal házfőnök, ezen idő eseményeinek a *Historia Domusban* gondos és pontos krónikása.

Nyitra. A várost 1918. december 6-án szállták meg a csehek. A szeptember 9-én megkezdett tanítást a megszállás alatt is folytatták 1919. április 30-ig. Hosszabb szünet december havában volt fűtőanyag hiánya miatt. 1919 január havában beiktatták a rendes tárgyak sorába a szlovák nyelvet. Április 30-án, *Te Deum* után, a nyilvános tanulók osztályvizsgálat nélkül kikapták bizonyítványukat. Áprilisban (23—25.) voltak az írásbeli, május hóban (5—8.) az igazgató elnöklete alatt a szóbeli érettségi vizsgálatok. Május első napjaiban (1—3.) tartották meg a magánvizsgálatokat. Az 1701. óta működő intézetnek piarista vezetés alatt az 1918—19. tanév volt az utolsó éve. A tanulók száma 484 volt.

A tornacsarnokot és pedellusi konyhát már 1919 tavaszán lefoglalták a csehek, amikor még folyt a tanítás. A nyár folyamán lefoglalták a rendház első emeletén repülő tisztek részére a provincia-látust. A házban és konviktusban tiszteket és legénységet szállásoltak el. Öt század legénységnek főztek az udvaron a tábori konyhák a rendház fájával, szénáját pedig 24 huszárló ette. A gimnáziumban nyári szlovák kurzust tartottak. «Szó sem lehet magyar tannyelvű és szellemű iskoláról», írja Mátrai János házfőnök.⁸

Mátrai János piarista igazgatót már 1919. május 1-én 5036.

sz. a. értesítette Stefanek Antal közoktatásügyi referens, hogy a prágai közoktatásügyi minisztérium nem reflektál további szolgálatára és állásától felmenti.⁹ Az új iskolai év megkezdéséig ki is nevezte a minisztérium az új igazgatót Rozim József szlovák pap személyében és összeállította a tanári kart.

1919. szeptember 12-én d. u. 3 óraker megjelent, előzetes bejelentés után, az intézet átvételére küldött bizottság, dr. Stefanik Iván zsupánhelyettes, megyei tanácsos és Mrva János titkár. Jelen volt mint tanu Rozim József új igazgató. A rend részéről jelen volt Mátrai János igazgató és Csonka Mihály tanár mint tanu. A zsupánhelyettes felolvasta a pozsonyi teljhatalmú miniszternek 1919. évi szeptember 5-én 5123. sz. alatt kelt rendeletét, mely szerint a magyar állam által részben fenntartott volt kegyestanítórendi gimnázium mint cseh-szlovák reálgimnázium szeptember hó folyamán megkezdí működését. Ezen gimnáziummal szemben a volt magyar államnak minden joga a világháború után rászállott a cseh-szlovák köztársaságra. Ezért elrendeli a zsupánhoz intézett rendelet, hogy minden ingó és ingatlan vagyonával együtt leltár szerint vegye át a gimnázium épületét a cseh-szlovák köztársaság használatába és azután adja át a köztársaság kormányától kinevezett igazgatónak. A megnyitandó gimnázium tanárainak elhelyezésére rekvirálja el a kegyesrendi atyák kollégiumában a lakásokat és ezért hívja fel az ott lakó piarista atyákat (kivéve a feltétlenül nélkülözhetetlen személyzetet), hogy ha a cseh-szlovák köztársaság valamelyik községébe való illetőségűek, egy héten belül költözködjenek át Podolinba, a kegyesrend kolostorába, ha pedig nem ide való illetőségűek, akkor ezen időn belül hagyják el a cseh-szlovák köztársaság területét.

Mátrai János igazgató az intézet történetének ismertetésével megvilágítja a fenntartás kérdését, az intézet felekezeti jellegét és a rend tulajdonjogát és ezen az alapon tiltakozik az intézet lefoglalása és használatba vétele ellen. A jegyzőkönyvbe is belefoglalt tiltakozás után olvasható Rozim József megjegyzése, hogy «nincs szó az intézet lefoglalásáról az állam által, hanem csak birtokbavutalásáról és használatáról a cseh-szlovák köztársaság által a birtokos jogának megcsonkítása nélkül». «E felvilágosítás után a félreértés teljesen tisztáztatott», mondja az 1919. szeptember 12-én kelt jegyzőkönyv, melyben ezután a leltár szerinti átvétel következik.

Az új igazgatónak a tulajdonjog elismerésére vonatkozó nyilatkozatát megerősíti az iskolák és nemzeti felvilágosítás minisztériumának 1920. március 5-én kelt 10.681. sz. rendelete is, amely a régi magyar leltárak helyett új leltárak készítését rendeli el, kijelentve, hogy a katolikus gimnáziumok épületei és gyűjteményei ezzel

még nem válnak az állam tulajdonává. «Csak az újonnan vett eszközök állami tulajdon.» A rendelet szerint «a tanügyi kormány nem tartja a volt katolikus gimnáziumok épületeit és gyűjteményeit állami vagyonnak, hanem az eddigi fenntartó tulajdonának . . . Ezen iskolai épületek és gyűjtemények kölcsönzéséért a tanügyi kormány hajlandó megfelelő bért nyújtani, hanem reméli, hogy az eddigi fenntartóknál elegendő megértést talál kulturális törekvései iránt és hogy ők annak idején az iskolai épületeket a gyűjteményekkel együtt az állami tanügyi vezetőségnek teljesen ingyen megajánlják vagy legfeljebb váltságösszegért».

A pozsonyi teljhatalmú miniszter rendelete a kollégium lefoglalása iránt is intézkedett. 1919. szeptember 15-én megjelent a házfőnöknél Stefanik Iván megyei tanácsos Mrva János titkárral a lefoglalás ügyében. A házfőnöknek sikerült a három évtizede ott lakó öreg rendtagok (Váry Gellért, Roch Gyula és Ferenczi József) kilakoltatását elhárítania. A cseh-szlovák tanárok részére a Magyarországba helyezett tanárok lakásait foglalták le. Miután ezek szeptember 21-én eltávoztak, 23-án beköltözött a házba a cseh-szlovák igazgató, Rozim József és 12 tanár. Az igazgató elfoglalta a provincialátus 3 szobáját, a tanárok pedig egy-egy butorozott szobát. Ellátásért (lakás, élelem, fűtés, világítás) egyenkint havi 600 Kč-t fizettek a rendháznak. Élelmezést 1921. március 1-ig adott a ház a cseh-szlovák tanároknak. Ettől kezdve felmondta Cserhelyi Sándor házfőnök.¹⁰

A II. emeleti konviktus helyiségeibe részint cseh-szlovák tanárok, részint katonatisztek költöztek be.¹¹ Az 1920—21. tanév elején internátus nyílt meg, mely 40 tanulóra volt tervezve. A jelentkezett 11 tanulónak egyideig a ház volt kénytelen élelmezést adni egyenként havi 300 Kč-ért. Később csak lakást kaptak ingyen, és fűtést csekély díjazásért.¹² 1921-ben a 7. gyalogezred irodája költözött be a II. emelet hat szobájába és itt nyert elhelyezést a kereskedelmi iskola is. Ez utóbbit aztán az állami földműves iskola váltotta fel.

A csehek két évig nem fizettek bért a gimnáziumnak és felszerelésének használatáért. 1921 december havától kezdve ismételen utalt ki kisebb összegű előlegeket az iskolák és nemzeti művelődés minisztériumának referátusa és 1922. március 22-én késznek nyilatkozott a rendfőnök megbízottjával bérleti szerződést kötni és a bért a tényleges használat idejétől megtéríteni.¹³ Szeptember 19-én tárgyalta a nyitrai házfőnök a szerződés ügyében, de mivel megegyezni nem tudtak, a nyitrai járásbíróra hárult a döntés.¹⁴ Az első tárgyalás 1923. április 18-án volt. Ebből szakértőket küldtek

ki a gimnáziumi épület használati díjának megállapítására. Ezeket a szakvéleményeket kiadták észrevételeik megtétele végett a feleknek is. Közben a házfőnök benyújtott kérelmére részletekben előlegeket kapott, összesen 100.000 Kč-t, hogy a rendtagokról gondoskodni tudjon. Az 1923. szeptember 10-én benyújtott kérelmére november 12-én kiutalt 32.000 Kč-t visszavonta a referátus azon az alapon, hogy a majdnem teljesen állami pénzen rekonstruált gimnáziumi épületet 1899. március 12-én jegyzőkönyvileg ingyen adta át a rend használatra a magyar államnak.¹⁵ Ez a jog megilleti a magyar állam utódát is. A cseh-szlovák állam nem tagadja a rend tulajdonjogát, de az iskolai épület ingyenes használatára jogot formál. Sőt a cseh-szlovák kincstár pozsonyi jogügyi osztálya (1923. október 29.) átiratot intézett a nyitrai járásbíróshoz, hogy az épület az állami hozzájárulás miatt (1896-ban 90.000 frt) a magyar állam tulajdona volt. Az ő vagyonát az 1921. évi 304. sz. törvény értelmében átveszi a cseh-szlovák állam. A rendnek nincs joga semmit követelni, sőt fizetnie kell az eddigi peres költségeket.¹⁶

A peres állapotnak a cseh-szlovák iskolaügyi és népművészeti minisztérium vetett véget azzal, hogy perenkívüli egyezkedésre tett 1924-ben ajánlatot. A nyitrai házfőnök késznek nyilatkozott a tárgyalásra, mire a minisztérium Neuhöfer Rudolf miniszteri tanácsost küldte ki tárgyalásra Prágából. Szeptember 5-én jött létre az egyezés. E szerint az állam az 1919. szeptember 1-től 1924. szeptember 1-ig terjedő időre évi 70.000 Kč kártalanítást fizet, amely «adómentes», levonva az eddig kiutalt előlegeket. (225.000 Kč). 1924. szeptember 1-től előleget fizet az állam. A házfőnök nem kötött bérleti szerződést, mert nem akarta keresztezni a nyitrai püspöknek azt a törekvését, hogy, elsősorban a papnevelés érdekében, felekezeti gimnáziumot állíthasson fel Nyitrán. Terve megvalósulása érdekében szeretne volna előbb átvenni a nyitrai rendházat úgy, mint a szepesi püspök átvette a podolini és rózsahegyi rendházat. Kérelmével Gasparri Péter bíborshoz, a pápai államtitkárhoz fordult (1922). Az államtitkár a rend generálásának meghallgatása után, a magyar rendfőnökhöz utasította. A rendfőnök a püspöknek adott válaszában részletesen kifejtette azokat az okokat, melyek miatt a rend nem engedheti át nyitrai rendházát. A püspök erre nem is tett további lépést a rendház megszerzésére.

Cserhelyi Sándor házfőnök a gimnáziumnak 1919. szeptember 12-én történt lefoglalása miatt panasszal fordult a prágai legfelsőbb közigazgatási bírósághoz. A bíróság (1926. november 10.) jogtalanak minősítette és megsemmisítette a gimnázium lefoglalását. E kedvező ítélet alapján a házfőnök 1927. november 27-én új egyezséget

kötött, mely szerint az állami reálgimnázium feltételesen tovább használhatja az intézeti épületet felszerelésével együtt évi 85.000 Kč kártalanítás fizetése mellett, amíg a valutáris viszonyok meg nem változnak. A nyitrai ház saját jövedelméből segítette a privygei és szentgyörgyi házat.

Podolin. Az 1642-ben megnyílt podolini piarista iskola a magyar piaristarend legrégebb iskolája volt. A kisgimnázium az 1911—12. tanévben megnyílt V. osztállyal főgimnáziummá alakult, de a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1917. június 4-én kelt 72.532. sz. rendeletével, a tanulók csekély száma miatt, az 1917—18. tanév kezdetével megint kisgimnáziummá változtatta. A tanulók száma a négy osztályban 86 volt az 1918—19. tanévben. Október 12. és november 11. között spanyolnátha miatt szüneteltek az előadások. 1919. december 3-án elrendelte a tanker. kir. főigazgató, a vallás- és közoktatásügyi miniszter 308.630/1918. sz. távirati rendelete alapján, a tót nyelv kötelező tanítását minden osztályban azonnali hatállyal. December 16-án megjelentek a lengyel katonák, akiket néhány nap múlva a csehek váltottak fel. A tanulókat bizonytalan időre hazabocsátották és csak 1919. február 3-án kezdtek újra tanítani. Március 29-én végleg hazabocsátották a diákokat és április 20-án kiadták a bizonyítványokat. Ezzel 277 évi tanítás után megszűnt az intézet működése.

1919. április havában több ízben lefoglalta a katonaság a rendházat és gimnáziumot. Az épület, főleg a gimnázium sok kárt szenvedett a katonai beszállásolás miatt. Augusztus 24-én megjelent a házban dr. Rumann János szepesmegyei zsupán és Stefanek Antal közoktatásügyi minisztériumi referens. A gimnáziumra vonatkozólag ezt mondták: «Die nächste Woche kommt der neue Direktor. Das Gymnasium wird aus politischen Gründen ein slawisches sein.» Felszólították Szepesi Bódog igazgatót a gimnázium átadására. Az igazgató azon ellenvetésére, hogy a gimnázium rendi tulajdon, azt felelték, hogy ami rendi, azt megveszik, ami állami, azt átveszik. Az új igazgató nem jött meg. «Erős az elhatározásom, hogy a gimnáziumot át nem adom, csak karhatalomnak és az erőszaknak engedek», írja Szepesi Bódog 1919. szeptember 12-én kelt levelében. Szepesi Bódog 90 szóból álló sürgönyben kérte már előbb, 1919. szeptember 4-én Srobár Lőrinc szlovákiai teljhatalmú minisztert a szülők nevében, hogy engedje meg az iskola megnyitását magyarnyelvi oktatással, a szlovák és német nyelv intenzív tanításával. Ezt a sürgönyt aláírta a plébános, a jegyzők és a városbíró is. Az igazgató sürgetésére a községi előljáróság útján szeptember 16-án Stefanek Antal referens aláírásával az a válasz érkezett,

hogy a gimnáziumot polgári iskolává alakítják át és az új igazgató már útban van. Mivel az iskola megnyitását nem engedélyezték, a tanulók egy része a késmárki németnyelvű liceumba iratkozott be, más része, amely nem akarta tanulmányait szlovák vagy cseh nyelven folytatni, otthon maradt.

Mivel a rendtagok a kiutasítás következtében 1919. augusztus 30-án elhagyták Podolint, a szepesi születésű házfőnök maga maradt a rendházban. Hogy mentesítse a lefoglalástól ezt a nagy területű épületet, amely iránt a katonaság állandóan érdeklődött, 1919. november 1-én világi lakókat fogadott be családotul. A gimnáziumot november 10-én a katonaság foglalta le laktanyául.

A házfőnök, aki 1919 első felében rendszeresen helyettesítette a beteg plébánost, Blaha Marián szepesi püspöki helynök felkérésére 1920. január 7-től 1921. augusztus 28-ig, rendfőnöki engedéllyel, adminisztrálta a podolini plébániát. Németül és szlovákul prédikált és hitoktatást végzett, sőt a helynök felkérésére az I. elemi szlovák osztály teljes tanítását is végezte 1920. május 10-től. Lelkes munkát végzett e mellett a németiség szervezése érdekében is. 1920. március 14-én megalakította a németiség körében a keresztényszocialista pártot.

Az 1919-ben betelepedett katonaság 1920 májusában vonult ki. Az általa okozott kárt a felvett jegyzőkönyv 10.000 Kč-ban állapította meg. Kártérítést nem fizetett a katonaság, hanem októberben rendszeres kaszárnnyául foglalta le a gimnáziumot, sőt még a rendház első emeletét is. Lakbér fejében javításokat végeztetett az épületen. 1921 októberében a rendház földszintjének egy részét is igénybevette raktár céljaira.

1921. július 30-án a püspök útján memorandumot terjesztett fel Podolin és vidéke a pozsonyi minisztériumhoz, hogy az 1921—22. tanévre rendi vezetés alatt megnyílhasson a gimnázium német tanítási nyelvvel, egyelőre az I. osztály megnyitásával.

1921. december 5-én tudatta Vojtaššák János szepesi püspök a podolini és rózsahegy-i házfőnökkel, hogy lépéseket tett a Szent-széknél a prágai nuncius útján a podolini és rózsahegy-i rendház átadása ügyében. A püspök azért kérte egyházi célokra a két rendházat, hogy megmentse az esetleges elkobzástól. A nuncius 1921. november 29-én értesítette a püspököt, hogy a rendi generálissal folytatott tárgyalások eredményre vezettek. A rend átengedi a két rendházat, azzal a kikötéssel, hogy a rend visszakapja őket, ha a viszonyok a régi állapotra (*in pristinum statum*) változnak, vagy megfelelő kárpótlást kap értük. A Szentszék elismerte és jóváhagyta ezt a kikötést. A házfőnökök jelentése alapján a rend-

főnök közölte a rózsahegyi házfőnök útján az átadás feltételeit. Az átadásra vonatkozó tárgyalás Rózsahegyén volt 1922. február 2-án. 1921. december 21-én Rappensberger Vilmos házfőnök kapott meghatalmazást a tárgyalásra és a kapott utasítás alapján a szerződés megkötésére. A tárgyaláson megjelent Vojtaššák János szepesi püspök, Rappensberger Vilmos selmecebányai házfőnök, a rend meghatalmazottja, Bán József rózsahegy-i és Szepesi Bódog podolini házfőnök. A püspökkel jött Hlinka András rózsahegy-i plébános és dr. Méderly Károly rózsahegy-i polgármester. A püspökkel kötött szerződés értelmében a rend 8 esztendőre átengedi egyházmegyei célokra a két rendházat a hozzájuk tartozó templomokkal és melléképületekkel együtt. A templomokkal átadja a misealapítványokat is a velük járó kötelezettséggel, úgyszintén a rendház kezelésében levő miséket is ezek végzésének kötelezettségével. A rendházak, templomok és melléképületek fenntartása, az adó és biztosítási díj fizetése a bérlő egyházmegyét terheli. A nem alapítványos, tehát szerzett ingatlant eladhatja, vagy bérbe adhatja a rend. A sajátjából szerzett vagy kapott rendházi, templomi és tanintézeti ingóságokat értékesítheti vagy más rendházakba szállíthatja. Részletesen elsorolja az 1922. február 2-án kelt jegyzőkönyv, hogy mit kíván a rend elszállítani. Az eladásra kerülő bútorzatra vonatkozólag opciót jelentett be a püspök a tárgyaláson.

Podolinban a felesleges holmi eladásából 18.000 Kč folyt be. Ebből a privigyei és szentgyörgyi rendház 5—5 ezer Kč-t kapott. Egy vagón használható holmit (közte két szoba bútort) Sátoralja-újhelybe küldtek. A Kalazancius életét illusztráló képeket Szentgyörgyre szállították.

Podolinba redemptoristákat telepített a szepesi püspök. Ševčík Ferenc házfőnök 1922. július 20-án érkezett meg Grigel József páterrel. A szlovákok ünnepélyesen fogadták. Az átadás leltár szerint augusztus 18-án történt meg. Szepesi Bódog házfőnök egyideig még nem hagyhatta el Podolint, mert előbb itt, majd szülőföldjén, Gnédán internáltak. Azt a vádat emelték ellene, hogy a házi könyvtárból Magyarországra juttatott egy XIV. századból származó cseh Cantilenát. Az internálás november 6-án ért véget, miután a megejtett állami vizsgálat igazolta ártatlanságát. «Legrégibb, tehát anyaházunk felett meghúzták a lélekharangot . . . Podolini házunk minden része rólunk beszél és nekünk beszél. Most itt kell hagynunk azt az ősi fészket, ahol rendünk bölcsője ringott. Itt kell hagynunk a magyar kultúra végvárát, ahol annyi esztendőkön át, utolsó leheletünkig szolgáltuk az egyházat és szegény hazánkat», írja az eltávozásra készülő Szepesi

Bódog házfőnök a Historia Domusban. November 16-án hagyta el Podolint. Búcsúztatására megjelentek a podolini német polgárok és az ott maradt magyar intelligencia. «Sírva, de bízva mondtuk egymásnak: Lesz még kikelet — Szepesség felett.» Távozása alkalmával a késmárki Karpathien Post és a Szepesi Hirlap köszönetet mondott a rend kulturális és hazafias munkájáért. A keresztényszocialista párt ezt írta Kassáról (1922. szeptember 6): «Nagyra-becsült rendüknek Podolinból való távozását sajnálattal bár, de tudomásul vettük azon reményben, hogy az általuk elhintett mag a kereszténység és nemzetünk javára gyümölcsöt fog hozni, s ez lesz majdan a hála, amellyel b. rendüknek tartozunk.»

Szepesi Bódog, aki ennek az időnek eseményeit gondosan feljegyezte a podolini rendház Historia Domusának utolsó kötetében, Magyarországra visszatérve, egyik leglelkesebb munkása lett a revíziós mozgalomnak és a szepesiek szövetségének. Az ő alkotása az országban páratlanul álló, 1936. október 4-én ünnepélyesen felavatott sátoraljaújhelyi «Magyar Kálvária».

Vojtaššák János szepesi püspök azt az óhaját fejezte ki, hogy a podolini és rózsashegyi rendházat adja el a rend az egyházmegyének papnevelés céljára.¹⁷ A rendfőnök, mivel a rend jövője e két házban teljesen kilátástalan volt, a római Szentszék engedélyét kérte az eladásra.¹⁸ Közben megbecsültette a két házat Króner János rózsashegyi építésszel, aki a podolini házat hozzávetőlegesen 500.000 Kč-ra, a rózsashegyit pedig 865.000 Kč-ra becsülte. A püspöknek az elintézését sürgető levelére¹⁹ közölte a rendfőnök a vételárat (1.700.000 Kč.); tudatta, hogy a Szentszék engedélye még nem érkezett meg, és hogy Cserhelyi Sándor nyitrai házfőnök fog a rend nevében az eladási ügyben tárgyalni.²⁰ A püspök sokalta a vételárat és tudatta, hogy a házakért egyenkint 150.000 Kč-át hajlandó adni.²¹ A rendfőnök azt válaszolta, hogy nem adhatjuk olcsóbban a két házat, de az ellen nem tehetünk semmit, ha a Szentszék odaítéli.²² A Szentszék 1925. január 27-én 5105. sz. a. engedélyezte az eladást, de árt nem szabott meg. Mivel a püspök nem szorgalmazta tovább az ügyet, most nem történt meg a két ház eladása, de később a most kapott engedély alapján mégis sor került rá.

Az 1922-ben letelepített redemptoristák 1927. április 28-án kivonultak a podolini rendházból. Ottani házunk, templomunk és egyéb vagyonunk gondozását Sterbák János plébánosra bíztuk, aki e megbízásának lelkiismeretesen meg is felelt. Április 28-án átvette jegyzőkönyvvel a gondjaira bízott vagyont, melynek gondozásáért ingyen használhatta a rendház kertjét és 20% illette meg a házbérből esetleg befolyó jövedelemből. A plébános gondnok-

sága idejében rendbehozattuk a templom két megrongált tornyát és visszatétettük a toronyra a keresztet, melyet a vihar sodort le. A podolini elemi iskola részére átengedett gimnáziumi padok árából befolyt összeget 1928-ban, rendfőnöki engedéllyel, a templomi villanyvilágítás bevezetésére fordította a plébános.

A cseh-szlovák állami iskolák felügyelősége 1926 májusában (29.308. sz. a.) engedélyt adott a podolini és szentgyörgyi gimnázium tansegédeszközeinek Magyarországra szállítására, az itteni rendi gimnáziumok gyűjteményeinek kiegészítése végett, miután a rend e két intézet gyűjteményeire vonatkozó tulajdonjogát igazolta. Az átszállítás Budapestre 1926 nyarán történt meg. Sok fizikai és természettudományi műszer és taneszköz a tanárképzővel kapcsolatos budapesti gimnázium fizikai és természettudományi szertárába került, nagyobb mennyiségű fizikai műszer és eszköz pedig a hiányosan felszerelt tatai fizikai szertár kiegészítésére szolgált (1928).

Privigyé. Az 1918—19. tanévet rendes időben kezdték meg. Októberben 15 napig spanyolnátha, novemberben (6—12.) pedig a rablások következtében kihirdetett statárium miatt volt szünet. A zavargásokat követte minden ellenállás nélkül a cseh megszállás. A tanítás e miatt három napig szünetelt, mert a megszállók az intézetben szállásolták el magukat, míg más alkalmas helyiséget találtak. A szlovák miniszter a még magyarul tanító középiskolák évvizsgáját legkésőbbben 1919. május 3-ára tűzte ki, ezért május 2-án befejezték az előadásokat, 3-án megtartották az érettségi vizsgálatot. 4-én volt a Te Deum.

A tanítás a tanári kar hiányos létszáma miatt csak óraösszevonással folytatható. A tanári kar több tagját 1919. március 13-án internálták (Ányos Mihály, Erdélyi József, Módi Mihály). A megszállás után, jóllehet tankönyvek nem voltak, kívánták a szlovák nyelv, történelem és irodalomtörténet tanítását is a többi tárgyból elvonandó néhány órában.²³ Az 1666 óta működő intézetnek rendi vezetés alatt eltelt utolsó tanévében 300 tanulója volt.

A közoktatásügyi minisztérium referense, Stefanek Antal már 1919 júniusában kijelentette ott jártában, hogy az 1919—20. tanévben megnyílik a szlovák tannyelvű állami reál-gimnázium az eddigi piarista gimnázium épületében. Szeptemberben le is foglalták az épületet és vele együtt a rendház egy részét is. Az előző iskolai év befejezése után valóságos kaszárnyává tették az iskolát. Most, a katonaság kivonulása után lázas sietséggel kitakarították az iskolai helyiségeket. A II. emeleti elemi iskolai termeket a reál-gimnázium felsőbb osztályai számára foglalta le az új igazgató, az elemi iskolát pedig a földszintre szorította. A cseh tanárok

megérkeztek, napokig hordták a cseh könyveket. A templomból kitétték a Szűz Mária és Kalazanti Szent József képével díszített ifjúsági zászlót. Elrendelték az ebédlő kiürítését is, mert ott tartják az ifjúsági ünnepélyeket. Elrekvirálták az I. emeleti szobákat, «szóval mi saját házunkban csak türt lakók lettünk», írja Szegess Mihály házfőnök.²⁴ Mikor a lefoglalás ellen tiltakozott, kijelentette neki a cseh igazgató, hogy a miniszter részéről utasítása van a lefoglalásra és ellenkezés esetében a rendtagok kiutasítására, illetve Podolinba való internálására is.²⁵

A tagok lakosztályán kívül a reálgimnázium és a katolikus elemi fiúiskola céljaira foglaltak le minden helyiséget. A házfőnök a lefoglalás miatt panasszal fordult a prágai legfelsőbb közigazgatási bírósághoz.²⁶ A bíróság bér fizetésére kötelezte az államot. 1922. szeptember 9-én egyezmény jött létre, melynek értelmében az állam a lefoglalt termek és a gimnáziumi felszerelés használatáért 1919. szeptember 15-től 1922. december 31-ig visszamenőleg 60.895.84 Kč-t bért fizet. Az 1923. január 1-től 1925. december 31-ig terjedő időre szerződést kötöttek. Az évi bérösszeg 18.000 Kč. Az épület külső rendbentartása a rendház terhe, a belső rendbentartás megoszlik a rendház, a reálgimnázium és elemi iskola között, az igénybevétel arányában. 1925 márciusában 20%-al emelte az állam a 18.000 Kč bért, az 1926-ban újonnan kötendő szerződésre vonatkozólag pedig április 22-én évi 45.000 Kč-ában történt megállapodás.²⁷ A cseh megszállás idejében a róm. kat. hitközség gondoskodott az elemi fiúiskola fenntartásáról. Bért a helyiségekért nem fizetett.

A lefoglalás a házi kertet sem kerülte el egészen. Az új igazgató szerint «*botanikus kertre*» volt szüksége az intézetnek. Ezen a címen rendeletileg lefoglaltatta a kertnek kb. egy magyar holdnyi, konyhakertül legalkalmasabb részét, amelyet aztán az iskolaszolgálóval együtt *konyhakertnek* használt. A privigyeyi járásbíróság évi 800 Kč bért állapított meg.²⁸ A prágai legfelsőbb közigazgatási bíróság 1922. június 27. hozott ítéletével visszaadta a kertrészt a rendháznak.

1928-ban új épületet emeltetett az állam a reálgimnázium részére és ezzel a kapcsolat az állami iskola és a rendház között megszűnt.

A ház földjeit bérbe adták, csak annyit hagyva meg házi kezelésben, amennyit maguk meg tudtak művelni. A házi kert szép gyümölcsöse jó termés idején jelentős bevételt biztosított. A házi kert később útnyitás, földcsere és parcellázás miatt kisebb lett. Szükség esetén Nyitráról vagy Trencsénből kapott segítséget a rendház.

1929. december 24-én jelentette Cserhelyi Sándor nyitrai házfőnök, hogy a privigyei gazdasági udvar helyén «pénzügyi palotát» építenek, kölcsön felvételével. Az engedélyt az építkezésre megkapta, «ha a felmerülő költségek teljes fedezésére olyan kölcsönt tud szerezni, amely ottani ingatlanainkra betáblázható». Az építkezésre a magyar provinciától anyagi segítséget nem kapott. Ebben az ügyben azért tett a nyitrai házfőnök előterjesztést, mert a fontosabb és terheesebb házfőnöki teendők végzésében ekkor már ő helyettesítette, 1929. október 30-án kapott rendfőnöki meghatalmazás alapján, a koros Szegess Mihály házfőnököt. Ez a bérház, amelyben nagyobbrészt hivatalokat, kisebb részben lakásokat helyeztek el, a szlovákiai rendtartomány megalakulása után (1930) fel is épült. A bérház építésével a rendház jövedelmének fokozása volt a cél.

Rózsahegy. Az 1918—19. tanévet rendes időben megkezdték, de október 4-től karácsonyig részint spanyolnátha, részint szénhiány miatt csak rövid ideig volt rendes tanítás. A vagyon és személyi biztonság az 1918. október 31-én kitört forradalom után a városban, de főleg a falvakban fogyatkozott meg. Már november 13-án véres összeütközés volt a magyarok és csehek között Kralovánánál. A cseh betöréstől tartva sokan elmenekültek a városból. A csehek december 16-án szállták meg a várost és a katonaság hamarosan véget vetett a garázdálkodásoknak.

A vallás- és közoktatásügyi minisztérium 308.630/1918. sz. rendelete alapján a tanker. kir. főigazgató intézkedett a tót nyelvű vallásoktatás haladéktalan bevezetése ügyében és javaslatot kért a tót nyelvnek mint rendes tantárgynak bevezetésére. Az igazgató 1918. november 19-én tótul tudó hittanár küldését kérte.

Hlinka András plébános, a szlovák rada (nemzeti tanács) elnöke már 1918. december 9-én (859. sz. a.) sajátkezű átiratban felhívta a rendi vezetőség figyelmét a cseh-szlovák állam területére eső rendi gimnáziumokra. «Az egyház és a rend érdeke kívánja, hogy ezekbe tótul tudó tanárok kerüljenek.» Kérte a rendfőnököt, hogy mielőbb cserélje ki a rózsahegyi gimnázium tótul nem tudó tanárait. Ha nem lehetne valamennyi tanárt kicserélni, kéri a leveleiben névszerint felsorolt tótul tudó tanárok Rózsahegyre helyezését (Kalcok Leó, Martinka József, Bellai Máté, Lendvai János, Hammel Vilmos, Bielek Ede, Liszy Mátyás). «Ha a gymnasium a kellő tanerőkkel nem volna ellátva, akkor bekövetkezhetik az, hogy a kormány másként intézkedhetnék. Ezt azonban ki akarjuk kerülni.» Szinger Kornél rendfőnök Liszy Mátyás tanárt helyezte Rózsahegyre a tótnyelvű vallásoktatás és a tót nyelvnek rendes

tárgyként való tanítására, de tudatta Hlinka Andrással, hogy az ország különféle részeiben tanító tanárokat évközben nem helyezheti át egyszerre, hogy tót tannyelvűvé válhassék a gimnázium.²⁹

Az intézet állami lefoglalása gyorsan megtörtént. «Mély megilletődéssel jelentem, hogy rózsahegy-i intézetünket elvesztettük», írja Bán József igazgató 1918. december 28-án. E hó 26-án Stefanek Antal közoktatásügyi minisztériumi referens az egybehívott tanári kar és a várost képviselő polgármester, Stefcsek Sándor előtt kijelentette a cseh-szlovák kormány nevében, hogy januártól kezdve minden osztályban és minden tantárgyra nézve tót lesz a tanítási nyelv. Mivel a tanári karban csak a tornatanító tud tótul, a tanári kar további működésére nem reflektálnak. Az új igazgató a napokban fogja átvenni az intézetet. «Ezzel a mi, közel kétszázados működésünk Rózsahegy-en megszűnt.»

Az intézet átvétele 1919. február 4-én kezdődött meg. Ekkor csak az irodát vette át Halusicky Bohomil igazgató. Az átadó Bán József igazgató jegyzőkönyvbe vétette, hogy az átadás erőszak hatása alatt történt és a magyar állam és a magyar kegyestanítórend fenntartja jogait. A könyv- és szertárak átvétele febr. 18—24. folyt le. Február 6-án kezdték meg a beírásokat az új szlovák reálgimnáziumba és 20-án voltak az első előadások. A tanári kar három tagja, Liszy Mátyás és két paptanár a házban kapott lakást, hogy el ne rekvirálják az üres szobákat.³⁰

A felvidéki házak főnökei 1919. március 15-én felhatalmazást kaptak, hogy a ház tőkéire vagy ingatlanaira kölcsönt vegyenek fel valamely pénzügyintézetnél, «természetesen végső szükség esetén». Rózsahegy-en is kénytelenek voltak igénybe venni ezt a meghatalmazást, sőt eladni is egymást (bor, hordók). Mikor híre ment, hogy már bútoruk eladására kerül a sor, gyűjtést rendeztek számukra. «Ez úton jutottunk 3200 koronához. Egyes jobb módú irgalmas lelkek természetben is adakoztak.»³¹

Mikor az elhelyezett rendtagok 1919 szeptember elején eltávoztak Rózsahegy-ről, három rendtag maradt a házban. Hogy a házat mentesítsék a lefoglalástól, Hlinka András plébánosnak a káptalan megbízásából tett ajánlatára vállalkozott a ház az 1919—20. tanévben a szepesegyházmegyei gimnázista növendékpapokl egy részének (17) ellátására. Ezeken és két előjárójukon kívül öt tanár is lakott a házban. A káptalannal kötött egyezmény alapján szeptemberben 350, majd 450 Kč-t kaptak egy-egy ellátás után, október hótól kezdve azonban havi utalás helyett teljesen a püspöki helynökség fedezte az ellátási kiadásokat, bele értve a három rendtag ellátását is.³² Így javult a ház anyagi helyzete.

«Amióta a szeminárium itt van, anyagilag elég jól állunk, mert ami kiadása a háznak van, azt mind bírjuk fedezni, sőt még marad is minden hónapban pár száz koronánk.»³³ De hozzá teszi azt is: «Napról-napra jobban érezzük, hogy itt már nincs keresni valónk s szinte leolvassuk a járókelők arcáról a kérdést: hát ezek még mindig itt vannak?»

Az 1920—21. tanévben már nem volt kisszeminárium a házban, mert a kispapokat elvitték a besztecebányai szemináriumba. A növendékpapok helyét bentlakó tanárok, papok és magános hivatalnokok foglalták el. Hat katonatiszt is lakott a házban. Ez utóbbiak alig fizetnek valamit, a többi lakó fejenként 500 Kč lakbért fizet. Ebből a ház havi jövedelme 1500 Kč. 10 lakónak ételmezt is adnak, ebből havi 5.000 Kč a bevétel. Azért teszik ezt elsősorban, hogy mentesítsék az ebédlőt a lefoglalástól. Mikor 600 Kč-ra emelték a kosztpénzt, csak hírmondónak maradt kosztosuk. A hiányokat eladásból (bor, bútor, tehén) pótolták.³⁴ Közben Privigyéről, Léváról és Kisszebenből is kaptak segélyeket nagyobbrészt eladott holmi és ingatlanok árából.³⁵ Ekkor a házfőnökön kívül már csak elődje, Sárffy Ignác lakott a rendházban.

A rendi generális hozzájárulásával és a római Szentszék jóváhagyásával 1922. február 2-án, a Rózsahegyen megtartott tárgyalás alapján kötött szerződéssel a rózsahegyi rendházat is bérbe vette 8 évre a magyar rendtartománytól Vojtaššák János szepesi püspök, aki ebbe a rendházba jezsuitákat telepített. Február 19-én megnézte a rendházat Škarek prágai jezsuita provinciális Javorka nagyszombati házfőnökkel és Hlinka András plébánossal. A terepszemle jó benyomást tett rája. A püspök május 29-én e két jezsuitával maga vizsgálta meg szobáról szobára az eladó holmit és a szerződésben bejelentett opció alapján késznek nyilatkozott a teljes bútorzat megvételére. A rendfőnöknek június 17-én érkezett engedélye értelmében minden bútort el lehetett adni, csak egy szoba teljes bútorát kellett Szentgyörgyre szállítani, a konyhai és ebédlői felszerelés egy részével együtt.

Mikuš Rudolf, az első rózsahegyi jezsuita superior augusztus 5-én érkezett meg Javorka nagyszombati házfőnökkel. Az átadás augusztus 7—10-én történt meg. 10-én vették fel a jegyzőkönyvet a püspök jelenlétében, aki így mint átvevő szerepelt. Átvette 8 évi használatra a templomot, rendházat a hozzá tartozó épületekkel, kertekkel és réttel, a megvásárolt bútorokat és felszerelési tárgyakat, a használatra ott maradó és továbbra is rendi tulajdonban maradó templomi és kápolnai tárgyakat leltár szerint. Őrizetre, leltár nélkül, átvette a levéltárat, házi és stúdiumi könyvtárt

zárt szekrényekben, továbbá a misealapítványokat 17 mise elvégzésének kötelezettségével, az alapítólevelekkel és alapítványi tőkével, végül az adóivet és biztosítási kötvényt. Augusztus 18-án vették birtokba a házat a jezsuiták: P. Mikuš superior, P. Čambal, P. Takáč, 2 frater és 1 fraterjelölt.

1922. szeptember 9-én hagyták el a rózsashegyi rendházat a mieink: Bán József és Sárffy Ignác, aki 1891 óta volt lakója. «Mikor a házból kijöttünk, visszafordultunk, hogy megegyszer és talán utoljára lássuk rendházunkat, melyhez annyi édes-bús emlék kötött bennünket. Eszünkbe jutott minden, a szívünk majd megszakadt, de erőt kellett venni magunkon s távoznunk arról a helyről, mely közel 200 éven át volt otthona a rendnek. Elbúcsúszván a vonathoz kijött néhány jóbarátunktól, útnak indultunk abban a tudatban, hogy mi soha többé ide vissza nem térünk», írja a Historia Domusban ennek az időnek hű krónikása, Bán József házfőnök.

1926-ban átvette Rózsashegy városa a rend tulajdonjogának elismerése és szavatosság mellett letétként a Liptói múzeum részére, letéti levéllel, a rendház négy képét: az alapító gróf Löwenburg Jakabnak nagy és kis olajképét, a piarista templom eredeti olajfestésű tervét és Fellegi Alajos intézeti rajztanárnak 1897-ben festett Calasanzi Szent József-képét.

Bán Józsefnek igaza lett, a rend nem tért vissza többé az 1727-ben alapított rózsashegyi rendházba. Mikor a 8 évre kötött bérleti szerződés lejárt, a jezsuitarend új bérlet kötése helyett megvette a rendházat. A rend, mivel semmi reménye sem lehetett arra, hogy itt még valamikor folytathatja hivatását, beletörődött egyik legkedvesebb házának az eladásába. Az adásvételi szerződést 1930. július 3-án kötötte meg Cserhelyi Sándor házfőnök, delegátus és Grieger Kálmán jezsuita superior. A vételár 550.000 Kč. A templom, ezen felül, ajándékként jutott a vevő rend birtokába.

Selmecbánya. Az 1918—19. tanév sorsdöntő volt a selmecbányai kir. kat. gimnázium életében, melyet Mária Terézia királynő 1776-ban adott át a rendnek. A tanítást 1919. március 24-ig végezték ebben a tanévben. Ezen a napon bezáratta az intézetet Stefanek Antal, a közoktatásügyi minisztérium referense, aki Morávek Antal helyettes polgármesterrel jelent meg az iskolában. Magához hívatta Rauchbauer József igazgatót és a tót nyelvet tanító három tanárt: Bielek Edét, Vojtás Mátyást és Oberth Lajost. Közölte velük jövetele célját, kikérdezte személyi adataikat, végül feltette a kérdést: hajlandók-e szolgálatukat felajánlani a cseh-szlovák államnak. Mikor tagadó választ adtak, a referens felmentette állásá-

tól az igazgatót és a tanári testület tagjait. Még aznap (március 24) írásban értesítette az igazgatót, hogy a cseh-szlovák állam birtokába veszi a selmecbányai kir. kat. főgimnáziumot és felmenti állásuktól az igazgatót és a tanárokat. Azon tanárok részére, akiknek nincs meg a teljes nyugdíjra való jogosultságuk, három havi fizetést helyezett kilátásba. Felhívta az állami szolgálatba lépni kész tanárokat, hogy képesítő irataikat terjesszék fel a pozsonyi teljhatalmú minisztérium iskolaügyi osztályába. Az igazgató hirdessen 14 napi szünetet és tudassa a tanulókkal, hogy április 7—8. körül lesznek a beírások. Minden jelentkezőt befogadnak a szlovák tanítási nyelvű cseh-szlovák állami reálgimnáziumba. Azokat a magyar nemzetiségű tanulókat, akik semmit sem tudnak szlovákul és nem akarnak az intézetben maradni, időszaki, illetve érettségi vizsgálatra lehet bocsátani, de ezek a bizonyítványok sohasem lesznek érvényesek a cseh-szlovák állam területén, nem jogosítanak magasabb osztályba lépésre, sem a prágai és pozsonyi egyetemre való felvételre.

A tanári kar, Jurkovich Emil besztercebányai tanker. kir. főigazgatóval történt megállapodás után, március 28-án megtartotta az osztályozó értekezletet és kiállította az értesítőket (nem bizonyítványokat), amelyek csak magyar iskolában érvényesek. Március 31-én voltak az írásbeli, április 1—5-ig a szóbeli magánvizsgálatok. Mivel itt vizsgáztak a besztercebányai, lévai, losonci, rózsahegy-i és trencsényi magántanulók is, 100-nál többen jelentkeztek vizsgálatra. Az írásbeli érettségi vizsgálatok március 31., április 1. és 2., a szóbeliek április 2—5. napjain voltak, Rauchbauer József igazgató, megbízott elnök vezetésével. Április 7-én volt a záróértekezlet és a tanév bezárása. Nyomtatott Értesítőt nem adtak ki.

Április 7-én d. u. történt meg az intézet átvétele, illetve átadása jegyzőkönyv felvételével. Az igazgató tiltakozását fejezte ki «az államkormány, a tanulmányi alap s a kegyestanítórend nevében». E tiltakozás bejelentése után adta át az intézetet Čičmanec Ivánnak, a cseh-szlovák állam képviselőjének. Az új cseh-szlovák igazgató április 24—26-án tartotta meg a beírásokat, 28-án volt Veni Sanctéval és szlovák beszéddel a tanév megnyitása a cseh-szlovák reálgimnáziumban.

A selmecbányai régi, elavult tanulmányalapi gimnáziumi épület helyett a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1914-ben 650.000 K költségen új épületet emeltetett. Minthogy ezen az új épületen két helyen is falrepedések mutatkoztak, 1921 őszén lebontották és 1922 tavaszán újból építették. A cseh-szlovák reál-

gimnázium átmenetileg a szintén lefoglalt evangélikus liceumban működött.³⁶

A rendházban a megszálló katonaság 1919. november 4. óta tíz helyiséget használt, köztük a konyhát és a két ebédlőt is. A katonaság 1920. szeptember 20-án vonult ki. Időnkint bérbe is adtak szobákat. 1920 szeptember havában a reálgimnázium igazgatója elrekvirálta a konyhát, nagy ebédlőt és az udvari cselédszobát a gimn. alumneum részére. A havi bér 80 Kč.³⁷ 1921 április elején a katonaság lefoglalta raktárnak a régi gimnáziumi épületet és bérbe vette a külső kertet. Évi bér 350 Kč.³⁸ 1921 nyarán az alumneum és a rokkantak egylete felmondta a bérletet. Szeptember 1-től 5 helyiség kivételével a katonaság bérli az összes helyiségeket. Használja a lakatlan alsó helyiségeket és a házi kertet is.³⁹

A selmecebányai katolikus szociális egyesület 1921. március 4-én ajánlatot tett a rendház megvételére. A rendfőnök, Szinger Kornél a római rendi generális útján a Szentszék engedélyét kérte az eladásra. Mons. Borgongini Duca 1922. április 11-én értesítette a generálist, hogy «maga XI. Pius pápa Őszentsége jóváhagyta selmecebányai házunknak eladását». ⁴⁰ A pápai engedély és az illetékes fórumok hozzájárulása alapján az adásvétel lebonyolítására Rappensberger házfőnök kapott 1922 május havában meghatalmazást. Ő 250.000 Kč-ért adta el a házat 1922. augusztus 9-én az említett egyesületnek. Ugyancsak 1922-ben eladta a ház külső kertjét is 10.000 Kč-ért. ⁴¹

Rappensberger Vilmos, aki 1919. november 4-én vette át a házfőnökséget, ez év november 11-étől egyedüli lakója volt a rendháznak. Eladása után is benne maradt, mert az egyesület a házzal átadott templom gondozásáért lakást biztosított részére. A ház fölös bútorait és eszközeit eladta. A ház feloszlata után a házi könyvtárt (6883 kötet), az oratórium padjait és oltárát, a tulajdonjog fenntartásával, letéti elismervénnyel, megőrzés végett a selmecebányai városi múzeumban helyezték el külön, tűzmentes helyiségben. A múzeum őre és levéltárosa, Baker Árpád nagy gonddal ügyelt rájuk. A könyvtár állományából a rendházat megvevő kat. szociális egyesület szlovák- és csehnyelvű könyveket kapott.⁴²

Rappensberger Vilmosnak 1928. október 14-én bekövetkezett halála után a tőle használt bútorzatot Nyitrára szállították. Vele kihalt a rend Selmecebányán.

Szentgyörgy A vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak 1917. július 2-án kelt 78.969. sz. rendelete megszüntette a négy felső osztályt, amely az 1910—11. tanévtől kezdve fokozatosan nyílt meg. A minisztérium távirati rendelete alapján a pozsonyi tanker.

kir. főigazgató itt is intézkedett a szlováknyelvű vallásoktatás bevezetése és e nyelvnek rendes tantárgyként való tanítása ügyében. E rendelkezés értelmében a tanítás nagyrészt már szlovákul folyt. A városban, mikor már túlesett a demarkációs vonalon, vagyonbizonytalanság és teljes fegyelmetlenség uralkodott, úgyhogy telefonon hívták Bazinból a cseheket, hogy jöjjenek Szentgyörgyre rendet csinálni. A rendháznak ez időben nem esett baja, sőt a plébános is oda menekült a nép haragja elől.⁴³ A csehek a város megszállása után érintetlen hagyták az iskolát, sőt az új cseh főispán Bazinban úgy nyilatkozott Szentgyörgyi Sándor rendtagnak, hogy a gimnáziumban megengedi a magyar nyelv tanítását, de a magyar történelmet nem. (Klacsó István házfőnök-igazgató jelentése 1919. január 4.) A tanítás egyhuzamban folyt magyar és szlovák nyelven 1919. május 10-ig. Május 28-án Stefanek Antal közoktatásügyi minisztériumi referens, ott jártában, beszélt minden tanárral, de nem vette át a gimnáziumot, amelyről úgy nyilatkozott, hogy jövője bizonytalan, még nem történt róla döntés, valószínűleg megszűnik.⁴⁴ Az 1685 óta működő intézet nem is nyílt meg a következő tanévre.

A magyar rendfőnök, az érintkezési nehézségek miatt, a cseh megszállt területen élő rendtagok ügyeinek gondozásával Pálmai Miklós érd. asszisztens, az idősebb nemzedék e nagy tekintélyű tagját bízta meg. E megbízatás célja az volt, hogy a megszállott rendházak ügyeit képviselje a cseh-szlovák állam illetékes fórumai előtt és eljárjon, amikor bármi tekintetben egységes intézkedésre lenne szükség, ha már a rendi központtal nem engedik meg az összeköttetést. E megbízatása értelmében járt el Pozsonyban, annak kieszközlésére, hogy a nyitrai és szentgyörgyi ház a kiöregedett rendtagok elhelyezésére tartassék fenn. Srobár miniszter és Medveczky Károly, a katolikus ügyek referense Prágában volt és ezért csak a referens titkárával beszélhetett. Tőle hallotta, hogy a referens, Braneczky József trencsényi házfőnök közbenjárására, már megengedte, hogy a szentgyörgyi ház a kívánt célra használtassék fel.⁴⁵ Nyitrával azért nehéz a dolog, mert az új igazgató és a nőtlen cseh tanárok akarnak a házban lakni, Rózsahegyben pedig a szepesmegyei papnevelő egy része van elhelyezve. «Máskép alakulnának a viszonyok, mondotta a titkár, ha a Magyarországtól elszakadt házak önálló tót provinciává alakulnának, vagy a morva provinciához csatlakoznának. Ezen esetben teljes erőnkkel védnökök Önöket s idővel visszakapnák tanintézeteiket is.» Kérdésesnek jelezte azt is, hogy a cseh-szlovák köztársaság «megtúr-e idővel területén olyan testületet, amelynek feje külföldön lakik».⁴⁶

Pálmai Miklós 1919. október 13-án újra megjelent Braneczky József trencsényi házfőnök kíséretében, a katolikus ügyek referensének hivatalában és írásos kérelmet terjesztett elő, hogy a nyitrai, szentgyörgyi és rózsahegy-i házban nyugalmazottak élhessenek. «De írásban köteleznünk kellett magunkat, hogy minden politizálástól, tüntetéstől a cseh-szlovák állam ellen tartózkodni fogunk», írja jelentésében (1919. november 30). A kérésére választ kapott, mely szerint a szentgyörgyi ház egészen felhasználható a kívánt célra, a nyitrai és trencsényi rendházban a rektoron kívül hármathármat, és szükség esetén egyeseket a podolini rendházban is helyezhet el a rend nyugalmazottai közül, «mindenesetre azon föltétel alatt, hogy minden politikai aktivitástól és pártpolitikától tartózkodni fognak». ⁴⁷ (1919 október 13., 2090/2. sz. Braneczky hzf. jelentése 1919. október 16.)

«A társház bírása az írásos engedély dacára sem biztos, mert a csehek minduntalan megnézik a házat és a cselédségtől érdeklődnek a szobák száma iránt.» A volt gimnázium két termét két újonnan nyitott elemi osztály számára kérte el a város. A tulajdonjog elismerése fejében tantermenként 10—10 Kč-t fizetnek. ⁴⁸ Négy osztályt és a rajztermet a mezőgazdasági munkások biztosító egyesülete számára foglalta le a cseh polgármester, bér fizetése mellett. ⁴⁹ Később a város három, majd négy tantermet bérelt teljes felszereléssel és egy-egy teremért évi 2500 Kč bért fizetett. A volt gimnázium földszinti helyiségeit pedig egy hivatal bérelte. Lakást és egyéb helyiségeket is adtak bérbe időnkint. Az ingatlanok és bérbeadott helyiségek jövedelme mellett fő bevételi forrása volt a háznak szép szőlője. Időnkint, mikor rászorult, Nyitráról is kapott segélyeket.

A megszünt gimnázium új fizikai szertárát 1926-ban a cseh-szlovák állami iskolák felügyelőségének engedélyével átszállítottuk és a budapesti és tatai gimnáziumi szertárak kiegészítésére használtuk fel.

Trencsén. Miután a túrócszentmártoni gyűlés 1918. október 30-án kimondta az egyesülést a csehekkel, november 6-án megalakult a Tót nemzeti Tanács (rada), melybe feloszlásának kimondása után beleolvadt a volt Magyar Nemzeti Tanács. A tót rada a rend biztosítása címén behívta Trencsénbe a cseheket, akik november 10-én jöttek be a városba.

Hamarosan sor került a gimnázium lefoglalására. Simonides István igazgatónak december 24-én küldött távirati jelentése szerint december 16-án Pietor Igornak, a tót nemzeti tanács titkárának kíséretében megjelent az igazgatói irodában Nerád György

cseh-szlovák állami gimnáziumi igazgató, hogy átvegye a gimnáziumot. Az új igazgató trencsénmegyei születésű morva tanár volt. Simonides igazgató a magyar állam összes jogainak fenntartásával, az erőszaknak engedve adta át az intézetet teljes felszerelésével együtt. Az átadás jegyzőkönyv felvételével december 16—18. napján történt. Simonides igazgató 1919. január 15-ig kapott haladékokat arra, hogy az átvett épületből kiköltözzék. E napon elhagyta Trencsént és Budapestre utazott. A rendfőnök a megszállás idejére Braneczky József házfőnököt bízta meg 1919. január 19-én az igazgatói teendők végzésével.

Mikor a rend 1776-ban átvette a volt jezsuita kollégiumot, a gimnázium öt osztályú volt. A régi nagy rendházban elhelyezett gimnázium az 1877—78. tanévben lett főgimnáziummá. Ekkor a vallás- és közoktatásügyi minisztérium nagy költséggel jelentékenyen átalakította az épületet. A párhuzamos osztályok megnyitásakor a minisztérium gimnázium céljaira vette igénybe az egész épületet és a rendtagokat, az új rendház felépítéséig, két e célra átalakított bérházban helyezte el (1914). A világháború kitörése miatt sem a régi rendház átalakítása, sem az új rendház épülete nem készülhetett el a kitűzött időre. A megszállás idejében is ebben az ideiglenes rendházban laktak a rendtagok.

Mikor a cseh igazgató átvette a gimnáziumot (régii rendház), egyideig üresen állt, később legionárius katonaságot szállásoltak el benne, az I. emelet három termét pedig a Sokol egyesület foglalta el. A gimnázium a felsőbb leányiskola épületében működött. A foglalkozástalanná vált rendtagoknak 1919 szeptember havában történt eltávozása után az ideiglenes rendházban egyes helyiségeket bérbe adott a házfőnök. Így az ebédlőt lakássá átalakítva kiadta a gimnáziumi hittanárnak, egy üres szobát pedig két cseh tisztviselőnek.⁵⁰

A trencsényi lakáshiány miatt szükségesnek látta a szlovák teljhatalmú minisztérium a háború következtében félbenmaradt új rendházi épület sürgős befejezését. Ezért 1920. június 11-én felhívta a trencsényi házfőnököt, hogy június 24-ig, esetleg Budapestre való leutazással, szerezze meg a renddel kötött szerződés másolatát, mely szerint a régi, teljesen gimnáziummá átalakított rendház átmegy a kat. tanulmányi alap birtokába, ha az felépíti az új rendházat.⁵¹ A minisztérium rendeletére az iskolaügyi referens felhívta a vallásügyi referenst, hogy tudja meg azokat a feltételeket, melyekkel a rend hajlandó volna átadni a privigyeyi iskolát a szer-tárakkal együtt az államnak. A rózsahegy-i házat szemináriumnak venné meg a vallásügyi referens.⁵²

Ezek az érdeklődések az iskolák és nemzeti felvilágosítás minisztériumának arra az 1920. március 5-én kelt 10.681. sz. rendeletére vezethetők vissza, mely szerint a tanügyi kormány elismeri az eddigi fenntartó tulajdonjogát és hajlandó bért vagy váltságösszeget fizetni.

Orosz Zsigmond rendfőnök 1780. augusztus 24-én elismervényt (reversalis) adott arról, hogy a rend a trencsényi kollégiumot beháborozva átvette, azzal a kötelezettséggel, hogy az új tanrendszer szerint vezeti és az átvett ingatlant jókarban tartja. E reverzális alapján 1905. július 29-én 45.354. sz. a. elismerte a vallás- és közoktatásügyi minisztérium «a kegyestanítórendnek a társház és tartozékaira vonatkozó tulajdonjogát». A tulajdonjog elismerésének folyamánya volt új rendház építése a gimnáziumi célokra teljesen igénybe vett régi rendház helyett. Ez szóbeli megállapodás volt, írásos szerződést nem kötöttek.

A rend az ingó és ingatlan vagyon kölcsönadása és eladása iránt nem bocsátkozott tárgyalásba, mivel a kat. egyház az ő iskoláit a szövetséges és társult hatalmaknak a cseh-szlovák állammal a kisebbségek védelmére vonatkozólag kötött szerződésben (8. §.) biztosított jogánál fogva a jövőben is fenn akarja tartani.⁵³

A trianoni béke ratifikálása után, a minisztérium rendeletére, a trencsényi zsupán intézkedett a régi és az új, félbenmaradt rendház bérbevétele ügyében. Erről 36.259/1920. sz. alatt értesítette a trencsényi házfőnököt. A bérbevétel az 1919. június 11-én hozott 332. sb. 2. törvény alapján történt, melynek értelmében a Zemská Správa Politická, amíg nincs megfelelő helyiség, nyilvános célra egészében vagy részleteiben, még a lakók kilakoltatásával is, lefoglalhat épületeket. Jogában áll az ezen célra lefoglalt épületeket bérbe venni és az épületekben saját költségére átalakításokat végezni. 1921. január 21-én volt a bérbevételi tárgyalás. Az évi bért 20.000 Kč-ban állapították meg. A gimnáziumban levő *patika* tulajdonjogát továbbra is biztosították.⁵⁴ Az épületeket a trencsényi főispán 1921. február 1-én kelt 1788/21. sz. rendeletével vették birtokba.⁵⁵

A félbenmaradt új rendházat befejeztette a cseh-szlovák kormány (500.000 Kč), a régi házat és templomot restauráltatta (300.000 Kč). A költségek törlesztésére visszatartja a megállapított évi 20.000 Kč bért, mindaddig, míg ez az összeg teljesen kiegyenlítve nem lesz. 1926. május 12-én, tulajdonjogának igazolásával, kérte a rend a pozsonyi kat. vallási ügyek referátusától, hogy a 20.000 Kč-n felül készpénzben is fizessen az állam bért, de eredménytelenül.

Mikor a templomot műemléknek nyilvánította a cseh-szlovák kormány, államköltségen renováltatta a templom belsejét és freskóit is. Kern Péter festőművész végezte évekig tartó munkával a restaurálást.

Braneczky József házfőnök az 1920—21. tanévvel kezdődőleg konviktust nyitott. A vallásalapból 5000 Kč segílyt kapott. A bérbeadott ingatlan jövedelmén kívül ennek a konviktusnak a hozama biztosította az ott élő rendtagok ellátását.⁵⁶ A vallásügyi referens, akinek felügyelete alatt áll a konviktus, az ennek elhelyezésére szolgáló ideiglenes rendház tetejét rendbehozatta 7887 Kč költséggel.⁵⁷

1926. november 1-én egyszerű keretek között megülték trencsényi működésünk 150 éves jubileumát. A Trencsénben 1927. július 3-án tízéves találkozóra összegyűlt volt tanítványaink elküldték megleghangú üdvözetüket, hangsúlyozván ragaszkodásukat a rendekhez és a kalazanciusi eszméhez, amelyben nevelkedtek.

Nagybecskerek. Az 1918—19. tanévet rendesen megkezdték. A rendes előadások október 6-ig folytak, amikor a spanyolláz rohamos terjedése miatt alispáni rendeletre meg kellett szüntetni az előadásokat. Csak 1919. március 12-én kezdtek újra tanítani.

A megszálló szerb csapatok 1918. november 17-én lefoglalták az intézetet; csak az igazgatói irodát hagyták meg, az épület többi részét a szerb tüzérség szállta meg. A tisztek a házban foglaltak el több szobát, az ebédlő tisztí étkezőül szolgált, a konyhát is használták. 1919. március 21-én vonultak ki a katonák a rendházból, de a gimnáziumban még ott maradtak. A házból a megszálló csapatok kb. 4000 K értékű bútort és felszerelést vittek magukkal.⁵⁸

A szerb közoktatásügyi minisztérium kivette az intézetet a magyar állam, illetve a szegedi főigazgatóság joghatósága alól és az újvidéki szerb közoktatásügyi osztályfőnökség alá rendelte. Bartha György igazgató már 1919. január 28-án azt javasolta, hogy egy szláv (szerb, horvát, tót) nyelven beszélő házfőnök-igazgatót küldjön a rend. «A hatóságok és a szülők mind megkívánják, hogy saját nyelvükön tudjanak tárgyalni az igazgatóval.»

Mivel a lefoglalt intézetben nem taníthattak, 1919. március 12-én a róm. kat. egyházközség, és Engel Ferenc világi pap «Szent Imre» fiúkonviktusának 2—2 termében kezdték meg az előadásokat, délelőtti és délutáni tanítással. Április 25-én, főispáni rendeletre, a városi rendőrkapitány előtt, két tanár jelenlétében át kellett adnia az igazgatónak az összes szertárak és könyvtárak kulcsait a helybeli

szerb gimnázium igazgatójának, Popovics Györgynek. Az érettségi vizsgálatokon már a szerb igazgató elnökölt.

A tanévet június 7-én fejezték be. A tanárok az újvidéki közoktatásügyi osztályfőnökség rendeletére írásban nyilatkoztatták ki, hogy nem agítálnak az új rend ellen és engedelmeskednek a felettes hatóságoknak.

Az 1919—20. tanévet rendes időben kezdték meg. A Bartha György helyébe küldött új házfőnök-igazgató, Cserhelyi Sándor 1919. november 13-án vette át elődjétől jegyzőkönyvvel a rendház és gimnázium álladékat. Mikor az újvidéki közoktatásügyi osztályfőnökségnél jelentkezett, ez nem fogadta el őt, mivel a királyság határain kívül eső hatóság nevezte ki. Az igazgatói állás betöltésére meghatalmazott Popovics György kormánybiztos, a tanári karral tartott értekezlet után, Kolosváry Lajos rendi tanár, igazgatóhelyettest bízta meg az igazgatói teendők vezetésével, akit az újvidéki közoktatásügyi osztályfőnökség is megerősített. Az ő vezetése alatt folyt a tanítás 1920. január 31-től. Május 8-án elrendelték a szerb nyelv tanítását valamennyi osztályban, előbb heti 2 órában, majd az alsó osztályokban heti 4, a felsőkben pedig heti 3 órában.

1920. március 18-án elhatározta a városi tanács, hogy július 1-ével beszünteti a községi főgimnázium tanárainak fizetését. Mikor a közoktatásügyi minisztérium ezt a határozatot április 2-án jóváhagyta (S. N. 4124/1920. sz.), M. Vilič közoktatásügyi osztályfőnök június 2-án 11.069. sz. alatt elrendelte a községi főgimnázium megszüntetését 1920. június 30-ával. Június 14-én befejezték az előadásokat, 20-án kiosztották a bizonyítványokat. Treisz Géza gazda, városi tanácsos és Sztanojlovits Manojló szerb igazgató július 1-én vette át jegyzőkönyvvel Kolosváry Lajos igazgatótól az intézetet, a pénzt, alapítványokat, iratokat és pecsétet.

A város polgármestere július 7-én 9512/1920. sz. alatt felmondta a rendtagoknak a lakást a rendházban augusztus 1-re és új szállás ügyében a lakáshivatalhoz utasította őket. Cserhelyi Sándor házfőnök erre kiutasításukat kérte. A rendőrkapitány megengedte, hogy ingóságaikkal együtt háborítatlanul távozhassanak. A templomot, melyben augusztus 1-én nagyszámú és megilletődött intelligens közönség jelenlétében utóljára mondták a féltizenkettes misét, 2-án leltár mellett átadták gondozásra Kovács István plébánosnak. Augusztus 4-én este indultak el rendőri kíséret mellett és Szegeden át 6-án értek Budapestre. Így hagyta el a rend Nagybecskeket, ahol 1846 óta működött. «Ki tudja, visszamegyünk-e

még valaha és folytatódik-e a nagybecskereki ház története», így fejezi be Cserhelyi Sándor házfőnök a Historia Domust 1920. augusztus 12-én.⁵⁹

A nagybecskereki alapítványul kapott 1 kat. hold 1390 négyszögöl kertet eladta a rend és 75.000 dinár árát gyümölcsözőleg helyezte el (1922). Eladta 1923-ban a rendház új síroltját is (2500 dinár áron). A kir. helytartótanácsnak 1847. évi 3/550. sz. rendeletével a rend használatára átengedett 6 kat. hold földet átengedte használatra a bánáti apostoli kormányzóságnak, a rendházzal együtt, amelyet a város a több évtizedes használat alapján, a tárgyalások folyamán, rendi tulajdonul ismert el. Rodič Ráfael János bánáti apostoli kormányzó, a rend tulajdonjogát elismerve, 1933. január 25-én kelt jogérvényes nyilatkozattal kötelezte magát, hogy visszaadja mind a két ingatlant a tulajdonos kegyes-tanítórendnek, mihelyt ennek módjában lesz Nagybecskereken újra megtelepedni.

Szerb megszállás alá került Somogy megyében a rend dobszai gazdasága is, mely Szigetvár közelében fekszik. A szerbek zár alá vettek minden olyan birtokot, melynek tulajdonosa nem tartózkodott a birtokon. Ezért Hayden József kasznár, a dobszai gazdaság vezető-tisztje idejében gondoskodott róla, hogy a nagybecskereki ház egyik tagja Dobszára menjen mint a tulajdonos rend képviselője. Bartha György házfőnök 1919. május 1-én Martinka József rendtagot küldte Dobszára, ahonnan pénzt tudtak juttatni a rendház szükségleteinek fedezésére. Mivel rá az iskolában szükség volt az 1919—20. tanévben, augusztus 25-én a koros Palkovics Károly váltotta fel. (Bartha Gy. levele 1919. aug. 15.) Ő ott tartózkodott mindaddig, míg a birtok 1921. augusztus 20-án felszabadult. Hayden kasznár hűségének, éberségének és a viszonyokhoz való ügyes alkalmazkodásának köszönhető, hogy a gazdaság a megszállásból kifosztás nélkül került vissza a rend birtokába.

* * *

Az 1920. évi június hó 4-én kötött és 1921. évi XXXIII. t.-c.-el becikkelyezett trianoni békeszerződés 14 rendházat és gimnáziumot szakított el a magyar provinciától. Közülük 9 esett cseh-szlovák, 1 szerb-horvát-szlavon és 4 román fenhatóság alá került területre. A veszteség 58.33%-ot jelent, tehát nagyobb az országos veszteség arányánál (51.59%).

A cseh-szlovák területen részben már az 1918—19. tanév folyamán, részben ennek befejezése után megszűnt a rend tanügyi működése. Ennek oka elsősorban az új állam bizalmatlansága a

rend iránt, amely «magyar» szellemű volt. Medveczky Károly vallásügyi referens nyíltan megmondta Szinger Kornél rendfőnöknek, amikor 1921 augusztus havában vele Pozsonyban az átcsatolt terület házai ügyében tárgyalt, hogy a rend tagjai «nemzeti» szempontból ott nem megbízhatók, mivel a piarista nevelés magyar sovíniszta szellemben történt. A nevelésnek megbízható, erre nevelődött egyének kezében kell lennie.⁶⁰ Szepesi Bódog podolini házfőnök feljegyzí egy vitáját Hlinka András képviselövel, aki szerint «a piaristarendnek nem engedik meg a működést, mert a piaristák okai a Felvidék elmagyarosodásának, a Felvidék magyar érzelmének.»⁶¹ A nyitrai püspök a római Szentszékhez 1922. március 31-én a nyitrai ház átengedése ügyében beadott kérelmében szintén azt írja, hogy az állam politikai okból nem engedi a rendet tanítani. Szintén a rend szellemét említi, mikor azt írja, hogy tagjai «spiritu magyárico, nostrae genti infenso imbuti.»⁶²

Ez a «spiritus magyáricus» támasztotta a bizalmatlanságot és ez okozta a rendi intézetek működésének megszüntetését, nem általában a rend iránt táplált ellenszenv. Hlinka András is, mikor 1918 decemberében tötul tudó tanárokat kért a rózsahegyí gimnáziumba, rendi és egyházi érdekeknek mondta, hogy a felvidéki rendi gimnáziumokban tötul tudó tanárok kerüljenek. A prágai nuncius is kívánatosnak jelezte Viñas Tamás generálisnak, mikor vele személyesen tárgyalt 1921 augusztusában, hogy a tervezett nyitrai, rózsahegyí és besztercebányai katolikus gimnázium vezetését a piaristák vegyék át.⁶³ Az 1928. évi olmützi püspöki konferencia, a nyitrai püspök előterjesztésében foglalkozott a rend ügyeivel. A püspök szerint a püspöki kar a legnagyobb örömmel látná, ha a piaristarend legalább három intézetben taníthatna.⁶⁴

A rend szlovákiai léte és működése tekintetében fontos volt az ottani házak hovátartozásának rendezése. Erre három mód kínáلكozott: viceprovincia alakítása, a cseh-morva provinciához való csatlakozás, önálló provincia létesítése.

A terület megszállása után a rendi központ is, a felvidéki házak főnökei is rövidesen látták, hogy az egységes eljárás érdekében valami megoldást kell keresni. Ezért bízta meg a rendfőnök már 1919-ben Pálmai Miklóst a rend képviselövel a hatóságokkal való tárgyalásokban. Ezért kérték a házfőnökök 1920 májusában közös javaslatban procurator vagy delegatus provincialis kinevezését.⁶⁵ 1923. augusztus 9-én Cserhelyi Sándor nyitrai házfőnök megbízást kapott az elhagyott szlovákiai házak vagyonának ellenörszésére és időnkint ő töltött be mint rendi megbízott ilyen delegatus-szerepet.

Az ügyek rendezését hosszú időre, majdnem tízévre terjedő,

sokfelé ágazó tárgyalások előzték meg. A rendi generalátuson, a magyar és cseh-morva provinciálison kívül részt vett benne a prágai apostoli nunciatura, a szlovákiai házak apostoli vizitátora, dr. Foltynovszky József olmützi teol. tanár, a Congregatio Religiosorum, maga a pápai államtitkár, Gasparri Péter bíboros és vatikáni követje útján a cseh-szlovák állam. A magyar provincia a vele való kapcsolat megtartására, az állam ennek megszüntetésére törekedett, akár a cseh-morva provinciához való csatolás, akár önálló provincia létesítése útján.

Gregor Henrik cseh-morva provinciális 1921 elején a szlovákiai házaknak a magyar provinciától való elszakítását és a cseh-szlovák köztársaságba való bekebelezését ajánlta Viñas Tamás generálisnak, nehogy már bekebelezett más rendek kezébe jussanak.⁶⁶ De a generális utasítására az egyházi és világi hatóságoknál történt érdeklődése után június 2-án tett jelentéséből már kitűnik, hogy sem tagokkal nem tudná ellátni az átcsatolandó házakat, sem fenntartásukról nem tudna a cseh-morva provincia gondoskodni. Ugyanerre az eredményre vezetett a vele való személyes tárgyalás is, amikor Viñas Tamás generális Wagner Antal generális asszisztens és Szinger Kornél magyar rendfőnök kíséretében augusztus havában Prágában járt.⁶⁷

A cseh-szlovák állam vatikáni követe 1924-ben személyesen kérte Del Buono József vicarius generalistól a házak átcsatolását a cseh-morva provinciához, vagy belőlük önálló provincia alkotását.⁶⁸ A magyar provincia egyik megoldást sem tartotta célra vezetőnek, mivel vagyon és succrescentia nélkül nem látta biztosítva e házak jövőjét. A követ közben a pápai államtitkárságon is sürgette személyesen az új provinciát. Magyar kapcsolatról, vice-provincia alakjában hallani sem akart a cseh-szlovák kormány. A magyar provincia u. i. ennek létesítésére tett javaslatot 1924. június 20-án 604. sz. a. Gasparri bíboros államtitkár a feszültség fokozását kerülni akarván, 1924. augusztus 13-án levelet intézett a Congregatio Religiosorum prefektusához, hogy cseh-szlovák területi házaink «ne tartozzanak többé a budapesti provinciális alá, hanem egy, a cseh-szlovák köztársaságban levő provinciális alá.»⁶⁹ Az új provincia ekkor még nem alakult meg. A cseh-szlovák kormány felszínen tartotta az ügyet. 1925-ben a prágai nuncius a nagyszombati apostoli adminisztrátor közvetítésével tudatta, hogy tárgyalni óhajt a rend meghatalmazottjával az önálló provincia alakítása ügyében. A tárgyalásra Cserhelyi Sándor nyitrai házfőnök kapott meghatalmazást. (1925. jul. 1-én 708. sz.) A kapott megbízás 3. pontja szerint: «A felvidéki házak ne alakíttassanak

át sem vice-, sem önálló provinciává, mert nem tudják magukat fenntartani.» A július 31-én tartott tárgyaláson azzal érvelt a megbízott az önálló provincia ellen, hogy a rend nem tudja gyakorolni fogadalomszerű hivatását (*peculiarem curam circa eruditionem puerorum*). A tárgyaló nunciusi titkár, Arata József jelentést tett a *Congregatio Religiosorum*nak.⁷⁰ A cseh-szlovák tanügyi referens a nyitrai püspök útján érdeklődött 1927-ben és 1928-ban is, hogy megtörtént-e már a szlovákiai házak elválása a magyar piarista rendtartománytól és megalakult-e már az önálló szlovákiai rendtartomány.⁷¹

Az *Acta Apostolicae Sedis* 1928. március 1. számában jelent meg a Szentszék és a cseh-szlovák köztársaság között kötött *Modus vivendi*. A február 2-án életbelépett egyezmény III. pontja szerint: «A szerzetesrendek és szerzetes-kongregációk, amelyeknek Cseh-szlovákiában vannak házaik, nem fognak függni ugyanezen szerzetesrendeknek és kongregációknak külföldön levő tartományi házaik főnökeitől. Ha a tartománynak megalakítása Cseh-szlovákiában lehetetlen, a nevezett cseh-szlovák házak a generálisi háznak lesznek alárendelve. A tartományi főnökök s a generálisi háztól közvetlenül függő szerzetesházak főnökei cseh-szlovák állampolgárok lesznek». Ez egyezmény alapján az 1928. évi káptalan július 20-án tartott ülésében abban állapodott meg, hogy Cserhelyi Sándor és Braneczky József házfőnökök az érdekelt egyházi és világi hatóságoknál érdeklődjenek, hogy egy hosszabb életre tervezett önálló provincia létesítése lehetséges lenne-e.

Cserhelyi Sándor nyitrai házfőnök már 1928. október 25-én kérte az önálló szlovákiai provincia megalakítását. A püspöki kar olmützi értekezletén a nyitrai püspök tett ebben az ügyben előterjesztést.⁷² 1929. augusztus 23-án (113. sz. a.) megsürgette Cserhelyi Sándor a *modus vivendi* végrehajtását. A magyar rendfőnök erre október 30-án (1197. sz. a.) tudatta a magyar rendtartomány elvi hozzájárulását a noviciátus megnyitásához és a provincia megalakításához, közölve kikötéseinket. A magyar rendtartomány tulajdonjogának fenntartásával engedi át ott levő minden ingó és ingatlan vagyont az új provinciának, amely a tulajdonjog elismeréséül évi egy drb. aranyat fizet. Az országhatárok esetleges megváltozása alkalmával a visszakerülő területen levő házak ingó és ingatlan vagyona azonnal visszatér a magyar provincia tulajdonába és birtokába.

A magyar rendfőnök 1929. december 11-én (1293. sz. a.) tett előterjesztést a rendi generálisnak az önálló szlovákiai provincia létesítése érdekében. A generális, a Szentszék engedélye alapján,

1930. július 6-án (Reg. N. 118—1930.) alkotta meg kilenc házzal a *«Provincia Slovachiae»*-t. Delegatus provinciálissá Cserhelyi Sándor nyitrai házfőnököt, tanácsosaivá pedig Braneczky József trencsényi házfőnököt és Kalcsok Leó rendtagot nevezte ki. Az új provincia főnöke július 12-én (98. sz. a.) tudatta a generális rendelkezését. «Evvvel a ténnyel, írja, megszűntünk a magyar rendtartomány tagjai lenni. Fáj a szívünk, de a rend egyetemes érdekei ezt a megoldást kívánták. Bele kell nyugodnunk és az új tartomány érdekében ugyanúgy munkálkodnunk, mint ahogyan azt az anya-provincia érdekében tettük.»

Az új provinciában, különválása után, az 1938—39. tanévben megnyílt Trencsénben a szlovák tannyelvű gimnázium, és ezzel a rend újra megkezdte hivatásszerű működését.

A különválás után történt (1941), hogy a szlovákiai rendfőnök, a római Szentszékek 1925. január 27-én kelt 5105. sz. engedélye alapján, eladta az 1922-ben elhagyott podolini rendházat a redemptoristák kongregációjának 170.000 Kč-ért. Legrégibb rendházunk ennek következtében a 300 éves jubileum évében már nincs a rend birtokában.

Az 1918—19. tanév folyamán román megszállás alá került kolozsvári, máramarosszigeti, nagykárolyi és temesvári rendházakból és gimnáziumokból előbb viceprovincia, majd önálló rendtartomány alakult. Viszontagságos eseményekben gazdag életéről ennek a könyvnek egy külön fejezete számol be.

* * *

Az ország meg nem szállt részében a magyar népköztársaságot 1919. évi március hó 21-én a *tanácsköztársaság* váltotta fel. A közoktatásügyi minisztérium helyébe a közoktatásügyi népbiztosság lépett. A Forradalmi Kormányzótanácsnak 1919. április 12-én kiadott LIV. számú rendelete a munkások, katonák és földművesek tanácsának kebelében művelődési osztályokat létesített a művelődés és oktatásügy igazgatására. Ezek a művelődési osztályok vették át a régi igazgatási és felügyeleti szervek (főigazgatóság, tanfelügyelőség, iskolaszék stb.) szerepét. A közoktatásügyi népbiztosság «a pedagógiai elvek egységes keresztülvitelének biztosítása érdekében» két-két művelődési megbízottat küldött ki a művelődési osztályokba.⁷³

A Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 29-én kelt XXIV. számú rendeletével kimondotta, hogy az oktatás ügye állami feladat, azért a tanácsköztársaság átvesz kezelésébe minden nem állami nevelési és oktatási intézetet. Az intézetek céljaira

szolgáló minden ingó és ingatlan vagyon e rendelet alapján köztulajdonná válik. Az intézetek alkalmazottai közül átveszi a tanácsköztársaság szolgálatába azokat, akik ennek társadalmába és szellemébe beilleszkednek. Az egyházi személyeket (papokat, szerzeteseket, apácákat) csak akkor, ha világi személyekké lesznek. Az ideiglenesen átvett alkalmazottakat később társadalmi fel fogásuk és ismereteik tekintetében vizsgálatnak vetik alá. Ennek eredményétől függ végleges alkalmazásuk. E rendelet végrehaj tásáról a közoktatásügyi népbiztosságnak 1919. április 12-én kelt 7. K. N. számú rendelete intézkedett. E szerint minden intézet változatlanul folytatja működését addig is, míg szabályszerű átvétele megtörténhetik. Az egyházi személyek, ha állami szol gálatba kívánnak lépni, az átvételt foganatosító bizottság meg alakulásától számított tíz napon belül kötelesek írásos nyilatkozatot adni, hogy nem tekintik magukat egyházi személyeknek. Akik ilyen nyilatkozatot nem adnak, nem folytathatják tovább műkö désüket.⁷⁴

A Forradalmi Kormányzótanács az új társadalom kiépítésében alapvető jelentőséget tulajdonított a népfelvilágosításnak. Ennek a munkának pontos és lelkes végzését kívánta a tanítóalkalmazot taktól és ezért LXXIX. rendeletében kijelentette, hogy a munka bérének általános rendezésekor a jobban díjazott szakmunka bérében fogja őket részesíteni. Megkívánta a tanítószemélyzettől, hogy az ifjúság tanításán és nevelésén kívül közreműködjék a földkérdés rendezésében, a termelés biztosításában, az írni-olvasni nem tudó lakosság oktatásában és a felnőttek között folytatandó propagandában. Az általános bérrendezésig is különdíjazást álla pított meg részére e szolgálata ellenében. A tanácsköztársaság az új szellemű történelemtanítástól várta elsősorban, hogy a prole tariátus felnövő nemzedékét előkészítse a társadalom átalakításának folyamatban levő hatalmas munkájára. Ezért a közoktatásügyi népbiztosság 1919. május 13-án kelt rendelete szerint a történelmet tanító minden oktatónak buzgó és becsületes önképzéssel át kell értékelnie történettudását és szemléletét, hogy kellően szolgálhassa a proletárállam művelődési törekvéseit. Meg kell ismertetnie 1919 május havában növendékeivel a bér munka, tőkéstermelés fogalmát, a polgári kapitalista állam osztályérdekeket védő intézményeit, a proletariátus szenvedéseit a világháborúban és szerepét a világ forradalomban. E célból megkapja a Kommunista Kiáltványt, Bucharin munkáját a kommunista-párt programjáról és a Nép tanítók Lapjához csatolt bevezető leckék vázlatát.⁷⁵

A tanácsköztársaság szolgálatába ideiglenesen átvett tanító-

alkalmazottak társadalmi felfogását és ismereteit számonvevő vizsgálat idejét augusztus második felére tűzte ki 1919. június 4-én a közoktatásügyi népbiztosság. Marx, Engels és Bucharin kijelölt könyvei tartalmazzák a vizsgálat anyagát. Az a cél, hogy a tanító-alkalmazottak, akiknek a jövő nemzedéket és a felnőtteket kell a kommunista társadalom megértésére és szolgálatára nevelniök, átértsék ennek a társadalomnak szerkezetét, feladatait és elveit. Ez csak «állandó és komoly önképzés által elérhető cél». ⁷⁶

A közoktatás szellemét és anyagát is érintő intézkedések mellett, amelyek nevelés útján a távolabbi jövőt kívánták szolgálni, bejut az iskolába a rendszert jellemző bizalmi intézmény is. A Forradalmi Kormányzótanács LIV. sz. rendelete értelmében, ha a művelődési osztály keretében kisegítő szervül külön iskolabizottságot küldenek ki, ebbe a tanulók fegyelmi ügyeinek intézésekor a tizennégy évnél idősebb tanulók megbízottait is be kell vonni. A közoktatásügyi népbiztosság 27. K. N. sz. rendelete szabályozta az iskolánként megalakítandó háromtagú tanítói és a felső osztályokból alakítandó öttagú diákbizottság hatáskörét tanulmányi, gazdasági és fegyelmi szempontból, de már 55. K. N. sz. rendeletével jónak látta az iskolában a bizalmi rendszer megszüntetését.

A közoktatásügyi népbiztosság 28. K. N. sz. rendelete eltörölte az évvégi osztályozást, a javító- és magánvizsgálatot, 30. K. N. sz. rendelete pedig az érettségi vizsgálat eltörléséről és a végbizonyítvány kiadásáról intézkedett. Lényegesen módosította a középiskolai tanárvizsgálati szabályzatot is, és az autonómia mellőzésével állapította meg a budapesti tudományegyetem szervezetét és ügyvitelét. Intézkedett az egyetemi bizalmi testületek megalakítása ügyében is.

A rendet léteben támadta meg a tanácsköztársaságnak az az intézkedése, hogy minden ingó és ingatlan vagyona köztulajdonná válik. Mernyei birtokát már a Károlyi-kormány alatt szocializálták, amikor termelőszövetkezetek alakításával igyekeztek ellensúlyozni a szocialisták a földosztást. Az uradalmi kormányzót, amikor tiltakozott, eltávolították állásából és helyét a maguk emberével töltötték be. A kormányzói házat karhatalom szállta meg. A tanácsköztársaság kommunizálta a nagybirtokokat. Szerencsére minden gazdaságunkban meghagyták a vezetőtiszteket, akik hűséggel vigyáztak arra, hogy nagyobb károktól megóvják a rendi birtokot. Az állatállományban így is jelentős kár esett.

A rendházak és iskolák köztulajdonba vételével nemcsak a hajléktalanság veszedelme fenyegette a rendet, hanem attól a lehetőségétől való megfosztása is, hogy hivatását, az ifjúság tanítását és

nevelését tovább gyakorolhassa. Sorainak megbontását célozta nyilván az az intézkedés is, hogy csak világi személyekké lett tagjai taníthatnak tovább. A tanácsköztársaság munkás- és katonatanácsának tagjai 1919. április 29-én hajtották végre a rend vagyoni likvidálását. Így a rend, bár nem törölték el, és nem szűnt meg, teljesen képtelen volt tagjairól gondoskodni. Budapesti rendházát «Marx-otthon» néven ifjú fejmunkások házánaak tették meg. A proletárdiktatúra 1919. április 30-án megszüntette a rend teológiai és tanárképzőintézetét, a Kalazantinumot. A volt rendi elöljárókat elmozdította és az intézet szellemi vezetését egy «elvtárs»-ra bízta. A rend, vagyoni likvidálása miatt, kénytelen volt növendékeit elbocsátani, azzal az ígérettel, hogy a viszonyok jobbrafordultával visszatérhetnek. Egyesek felmentésüket kérték fogadalmuk alól, a legtöbb azonban a rendházban maradt és világi hallgatóként végezte tovább egyetemi tanulmányait. A rendszer bukása után visszatért növendékek, számban némileg megfogyatkozva, rendi elöljáróik vezetése alatt készültek tovább pap-tanári hivatásukra.

A gimnáziumi rendi növendékek kecskeméti intézetét, a stúdiumot is megszüntették ugyan a kommunisták, de mivel tovább nem foglalkoztak vele, a növendékek együtt maradtak. A zavaros időben nem adtak okot semmi panaszra, buzgón végezték vallási és egyéb kötelességüket, példás ragaszkodást tanúsítva a rendhez és elöljáróikhoz.

A legnagyobb csapás a váci noviciátust érte. Május 9-én feloszlatták a noviciátust és proletárkonviktussá alakították át. Felszerelését átvették. A noviciusok magiszterének eltávolításával egy bizalmi felügyelőt állítottak a proletárkonviktorokká lett noviciusok élére. Közös vallási összejöveleteket nem végezhettek, de együtt maradtak, abban a reményben, hogy jobbra fordul az idő. Évvégén azonban mégis szét kellett menniök, mivel megvonták tőlük az ellátást. Ez az évfolyam, pótolhatatlan veszteségül, teljesen kiesett a rendi succrescentiából. A következő évre majdnem teljes számban jelentkeztek új noviciátusi esztendőre.

A rendházakban nem szüntették meg a rendtagok az együttélést, és folytatták a tanítást is, azokkal a korlátozásokkal, melyek elől, a viszonyok kényszerítő hatása alatt, nem lehetett kitérni. A vallástanítást, egy-két intézet kivételével, a tanítási órák keretén kívül, többnyire a kápolnában vagy templomban végezték. Közös isteni tiszteletre nem lehetett kötelezni a tanulókat. A budapesti, tatai és váci gimnáziumban elmozdították állásából a rendi igazgatót és «megbízható» szellemű vezetővel cserélték fel. Tatán a helyi művelődési megbízott eltávolíttatta az iskolából a rendi tanárokat,

akik helyébe új tanárok jöttek. Egyes helyeken megalakult a tanulók között, többnyire külső befolyásra, az ifjú munkások szakszervezete. Ez zavarólag hatott magaviselet és előmenetel szempontjából. Az egykorú évvégi értesítők nagyjából elismeréssel nyilatkoznak, főleg vallási tekintetben, az ifjúság magatartásáról.

A tanácsköztársaságnak és a vele életbe léptetett új közoktatási rendnek, szerencsére, nem volt ideje a tartós berendezkedésre. 1919. július 31-én Kun Béla visszadta a hatalmat a szocialistáknak és elmenekült. A szovjet megbuktatására Budapest felé indított román sereg augusztus 5-én megszállta a fővárost, amelyet csak november 14-én hagyott el. Ez alatt az idő alatt az újra helyreállított vallás- és közoktatásügyi minisztérium Hivatalos Közlönye román cenzúrával jelent meg. A Közlönyben jelent meg a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak 1919. augusztus 10-én kelt 4507/1919. eln. sz. rendelete, amely a korábbi jogállapot helyreállításával hatályon kívül helyezte a volt tanácskormányok mindazokat az intézkedéseit, amelyeket a nevelési és oktatási intézetek köztulajdonba vétele, és a művelődés és oktatás ügyei igazgatásának szabályozása tárgyában kiadott. Megsemmisítette a minisztérium az osztályozás nélkül kiadott bizonyítványokat és szabályszerű bizonyítványok kiadását rendelte el. Megsemmisítette a nyolcadik osztályosok végbizonyítványait is és érettségi vizsgálatot rendelt el. Külön rendeletben intézkedett a minisztérium, hogy nagy gondot fordítsanak a vallásoktatásra, mint a jellemfejlés leghathatósabb eszközére. A tanárok és tanítók példaadóan vegyenek részt az istentiszteleten. Utalt arra, hogy igen nagy pusztítást vitt végbe az ifjúság és tanítóság lelkében a tanácsköztársaság közegeinek mételyző munkája.⁷⁷ Ennek ellensúlyozására részletes utasítást adott ki a nemzetnevelés szempontjának az elemi népiskolában való érvényesítésére, továbbá az iskolák belső életének felügyelete és irányítása tárgyában.⁷⁸ A középiskolában közgazdasági, jogi és társadalmi ismeretek tanítását rendelte el. E rendelkezés célja, hogy «az életet és az iskolát egymáshoz közelebb hozva iskoláinkat a jelen és jövő feladatainak szolgálatába állítsuk».⁷⁹ Az 1920—21. tanévtől kezdve szervesen illeszkedik bele a közgazdasági, jogi és társadalmi ismeretek tanítása tantervbe, és behatóbb tárgyalásban részesül a földrajz.⁸⁰ A következő évben megszűnik a közgazdasági és jogi ismeretek tanítása az alsó osztályokban. Egyideig a gyorsírás is kötelező tárggyá lett a középiskolákban.⁸¹

Az önképzőkörnek szakosztályokra való bontása a komolyabb és élénkebb érdeklődés kielégítése és ezzel a komolyabb egyetemi tanulmányokra való előkészítés mellett azt a célt is szolgálta, hogy

elvonja az ifjúságot az iskolán kívüli titkos szervezetek befolyásától.⁸² Ezt a célt szolgálta a tanulók iskolán kívüli nevelésének a cserkészlet keretében való szervezése is.⁸³

A tanári testületeket meg kellett szabadítani a valláserkölcsi és hazafias szempontból megbízhatatlan elemektől és a tanuló-ifjúságnak megmételyezett részét el kellett távolítani az iskolából. Ezután kerülhetett csak sor a gyógyító munkára. A tanári testületeknek «arra kellett törekedniök, hogy a tanulóknak a vallásosságot, a hazafiasságot, a kötelességérzetet, a munkakedvet újra éléssék, az iskolai fegyelmet megerősítsék és a tanári tekintélyt helyreállítsák.⁸⁴ Az 1920. évi 113.240. sz. rendelettel kiadott középiskolai Rendtartás első feladata éppen az volt, hogy a világháborút követő forradalmak hatása alatt megingott iskolai rendet és fegyelmet helyreállítsa és a tanulmányok nyugodt menetét biztosítsa. Ezért a rendkívüli viszonyok miatt kivételes intézkedéseket is tartalmazott. Ilyen volt pl. az I. osztályú felvételi vizsgálatok és a IV. osztályú tanulókra vonatkozó szelekciós eljárás felvétele.

* * *

A változott idők mindjebb megérlelték azt a már régebben kialakulóban levő felfogást, hogy *a középiskolai oktatás reformra szorul*. Az 1883. évi XXX. t.-c. a középiskolának két típusát állapította meg, a gimnáziumot és reáliskolát. Az 1890. évi XXX. t.-c. a görög-pótló tárgyak bevezetésével már megbontotta a gimnázium felső tagozatát és tulajdonképpen harmadik típust teremtett. Az eddigi kétféle jogosítás is háromfokozatú lett. Rövidesen megindult a mozgalom egyrészt a középiskolai típusok korszerű kiépítésére, másrészt az egységes jogosítás kimondására.⁸⁵

A vallás- és közoktatásügyi minisztérium a reform főkérdéseinek közlésével már 1919-ben javaslatokat kért a tanári testületektől és főigazgatóságoktól a középiskolai reform előkészítése tárgyában.⁸⁶ Az évtizedekig vajdó kérdést gróf Klebelsberg Kuno miniszter oldotta meg az 1924. évi XI. t.-c. megalkotásával. Ez a törvény, az egységes jogosítás kimondásával, három középiskolai típust állított fel, a gimnáziumot, reálgimnáziumot és reáliskolát. A törvény módosította az 1883. évi törvény célkitűzését. A *valláserkölcsi* és hazafias nevelés kiemelésével egy alapra állt a hagyományos piarista nevelési eszménnyel és gyakorlattal. A nemzet vezető rétegében, mely a három középiskolai típusban nevelődik, a közös nemzeti tárgyak biztosítják a műveltség szükséges egységét, míg a három típus lehetővé teszi a társadalmi élet különféle szükségleteinek és az egyéni képességeknek megfelelő elkülönülést.

A törvény életbeléptetése az 1924/25. tanévvel kezdődött meg. A vallás- és közoktatásügyi minisztériummal és az érdekelt fenntartókkal való tárgyalás alapján humanisztikus gimnáziummá lett a budapesti, kecskeméti, szegedi, váci és veszprémi intézet, reálgimnáziummá pedig a debreceni, magyaróvári, nagykanizsai, sátoraljaújhelyi és tatai iskola. A gimnáziumban főleg a latin és görög nyelvi és irodalmi tanulmányok, a reálgimnáziumban pedig a latin és modern nyelvi és irodalmi tanulmányok visznek vezető szerepet.

A vallás- és közoktatásügyi minisztériummal és az érdekelt fenntartókkal való tárgyalás alapján történt a reálgimnáziumokban a görög helyett tanítandó modern nyelv megállapítása is. A tatai reálgimnáziumban az angol, a többi négyben pedig a francia nyelvet vezették be. Később (1932—33.) a tatai intézetben is a francia nyelvvel cserélték fel az angolt.

A rendre nem kis feladatot rótt az intézeteiben eddig nem tanított modern nyelvek bevezetése, mivel nem voltak tanításukra képzett tanárai. Az 1924—25. tanévben ezért csak a magyaróvári gimnáziumban vezethette be a francia nyelv tanítását, a többi négy intézetben pedig csak az 1927—28. tanévben kezdték meg a modern nyelvek tanítását, amikor az új tanterv végrehajtása következtében tanításuk az ötödik osztályban kötelezővé vált. Egy rendtag időközben külföldi tartózkodással az angol, több pedig a francia nyelv tanítására szerzett képesítést. Három franciaszakos tanárt a vallás- és közoktatásügyi minisztérium bocsátott áthelyezéssel a rend rendelkezésére.

A rend már korábban is gondoskodott arról, hogy növendékei a német és francia nyelvet nevelőintézeteiben rendkívüli tárgyként tanulhassák és gyakorolhassák, az új középiskolai törvény értelmében még fokozottabban lépett fel a modern nyelv tanulásának szüksége. Az 1925—26. tanévtől kezdve franciaszakos tanárjelölteket küldött a rend a budapesti egyetemre és módot nyújtott nekik arra, hogy a budapesti francia marista-szerzeteseknél és a konzulátusok által fenntartott nyelvi tanfolyamokon is tökéletesíthessék nyelvismeretüket. Ez jó előkészületül szolgált külföldi tanulmányaikra. Ez főleg akkor vált lehetővé, amikor az 5 éves főiskolai tanulmányi rendszer egy külön teológiai év beillesztésével 6 évéssé alakult át. Az első éves, modern nyelvi szakra készülő növendékek külföldön végezhatték az első teológiai évet és gyakorolhatták magukat a választott modern nyelvben. A francia szakosok Franciaországba mentek (Párizs, Lille), a német szakosok különböző helyekre (Innsbruck, Salzburg, Brixen) és az osztrák piaristákhoz

(Bécs, Krems). Az olasz nyelvtanulására is mód nyílt azóta, hogy a római Szent Pantaleonban felállított egyetemes rendi teológiai intézetbe küldünk növendékeket. Két növendéket Milanóba küldtünk az olasz nyelv tanulására. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium lehetőséget nyújtott arra is, hogy egyes német szakos tanárok és tanárjelöltek a bécsi Collegium Hungaricumban végezzenek német nyelvi és irodalmi tanulmányokat. Egy másik tanár Londonban készült elő angol nyelvi képzésre. A minisztérium külföldi ösztöndíjak és nyelvtanulási segélyek utalásával is támogatta a rendet a modern nyelv szakos tanárképzésben.

A humanisztikus gimnáziumokban is rövidesen eltolódás jelentkezett a reál-gimnázium irányában. Az 1931—32. évtől kezdve egyenként bevezették a görög mellett a francia nyelvet második modern nyelvül. Ezzel az eddig uralkodó görög nyelv csak fakultatív tárggyá lett. A mutatkozó tanárhiányon úgy segített a rend, hogy több franciaszakos tanárt nevezett ki, végleges jelleggel, intézeteihez.

Az 1940—41. évtől kezdve tért hódított az olasz nyelv. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium, az olasz kormány kérésére, a középiskolák egyharmad részében helyet biztosított az olasz nyelvnek. Javaslatára a rend bevezette az olasz nyelvet mint harmadik modern nyelvet a budapesti és szegedi gimnáziumban, a debreceni gimnáziumban és kereskedelmi középiskolában pedig az olasz lett a második modern nyelv. Budapesten a rend adott tanárt, Debrecenben és Szegeden pedig a minisztérium.

A középiskoláról szóló 1924 : XI. t.-c. mellett nagyfontosságú volt a rendre nézve a tanárképzésre vonatkozó 1924. évi XXVII. t.-c., amely szükségessé tette a kalazantinumi éveknek ötre való emelését és ennek megfelelő új teológiai tanterv életbeléptetését. A törvény a tudományegyetemek mellett egy-egy középiskolai tanárképző intézetet szervez és kimondja, hogy a négy évi egyetemi tanfolyam elvégzése után minden tanárjelölt tartozik még legalább egy évet valamely nyilvános középiskolában, elsősorban a tanárképzőintézettel kapcsolatos gyakorló középiskolában tanítási gyakorlattal tölteni. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium a rend kérésére megengedte (84.689/1925. IV. sz.), hogy a rendi tanárjelöltek budapesti gimnáziumunkban tölthessék a gyakorló évet, kikötötte azonban, hogy tagjai legyenek az állami tanárképzőintézetnek és az egyetemi előadásokon kívül tanárképzői előadásokat is hallgassanak. Csak így bocsáthatók pedagógiai vizsgálatra. A rendi tanárképzőintézet tanulmányi rendjében köteles az állami tanárképzőintézet általános tanrendjéhez alkalmazkodni és tanul-

mányi rendjét a félévek megkezdése előtt a minisztériumhoz felteszteni. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium 525—5—18/1929. sz. rendeletével jelent meg a «Szabályzat és Utasítás a középiskolai tanárjelöltek gyakorlati képzéséről». E kiadvány alapján készült el 1929-ben «A kegyestanítórendi tanárjelöltek gyakorlati képzésének rendje a budapesti kegyestanítórendi gimnáziumban». Ennek életbe-
léptetésével az 1929—30. tanévben új alakot nyert gyakorlati tanárképzésünk. Növendékeink az I. félévtől kezdve az egyetemen kívül beiratkoznak az állami tanárképzőbe is és az egyetemi előadásokon kívül a tanárképzői előadásokat is hallgatják. Az V. évben az előadáslátogatást (hospitálás) és próbaelőadást a budapesti gimnáziumban végzik és az itt eltöltött gyakorlóév alapján bocsátatnak pedagógiai vizsgálatra és katedrára. A gyakorlati évről évenként részletes jelentést tesz a budapesti igazgató a budapesti m. kir. állami tanárképzőintézet elnökségének. A rendi tanárképzés új rendjének megszervezése Kisparti János budapesti igazgató nevéhez fűződik, aki gondot fordított a szabályzatban a piarista tanítás és nevelés hagyományos szempontjainak érvényesülésére is.

A középiskoláról szóló 1924 : XI. törvényt tíz év múlva az 1934 : XI. t.-c. követte. Ez a törvény a tanítás mellett elsőbbséges szerepet kíván juttatni a nevelésnek, mégpedig a nemzetnevelésnek és az egyéni jellemnevelésnek. Alsó tagozatában megvalósítja az egységes középiskolát, melynek magva és törzse a gróf Klebelsberg Kunó által alkotott és legkedveltebbé vált középiskolai típus, a reálgimnázium. Az V. osztálytól kezdődik a szétágazódás a humanisztikum, a reáliák és a modern nyelvek irányában. Ez a körülmény négy évvel toltta ki a pályaválasztást. A szülők és tanulók az e korban már többnyire jelentkező egyéni hajlamok szerint választhatnak a szakirányok között. E törvényjavaslat országgyűlési tárgyalása alkalmával Sebes Ferenc piarista rendfőnök mondott (1934. május 3.) a felsőházban nagyhatású előadói beszédet. Az 1934 : XI. törvénycikkkel megalkotott új magyar középiskola neve : gimnázium, mely az 1935—36. évben lépett életbe az első osztályban. Intézeteink ettől kezdve fokozatosan humanisztikus gimnáziumokká alakultak át. Néhány év alatt, a modern nyelvek bevezetésével, a görög nyelv egy-két intézetünkben háttérbe jutott, sőt egyikből teljesen ki is szorult.

Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1934 : XI. t.-c.-ben szabályozott elméleti irányú gimnázium mellé az 1938. évi XIII. t.-c.-kel megalkotja a gyakorlati irányú gazdasági középiskolát is. Ennek feladata a tanulót vallásos alapon és nemzeti szellemben erkölcsös polgárrá nevelni, mint a gimnáziumnak, de

ettől eltérően, gyakorlati irányú és gazdasági szellemű műveltséghez és az iskola különleges szakirányának megfelelő szaktudáshoz juttatni és ezzel felsőbb tanulmányokra is képesíteni. Három irányú : mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi középiskola.

A rend, hogy saját tanítványainak módot adjon, rendi vezetés alatt, a gazdasági pályára való előkészületre, e törvény alapján debreceni párhuzamos felső négy osztályát (V. B.—VIII. B) kereskedelmi középiskolává alakította át. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium, a hercegprímás és a debreceni róm. kat. egyház-község örömmel fogadta a rendnek ezt a vállalkozását, amely rendi hagyományon alapszik. A hazai kereskedelmi oktatás fejlődését és történelmét számon tartó szakirodalom igen méltányolja a szempci számviteli főiskola és a tatai gimnázium ezirányú működését és azt a fontos szolgálatot, amelyet Valero Jakab, későbbi rendfőnök, a hazai kereskedelmi oktatás megindításával, a szempci kollégiumban és tatai gimnáziumban kifejtett működésével a kereskedelmi tárgyak tanítása érdekében tett. Másfelől kellőleg értékeli gr. Königsacker Kal. József későbbi rendfőnöknek a szempci kollégiumban tartott előadásai alapján írt latinnyelvű könyvviteli tankönyvét is, amely hazánkban az első ilyenmű munka.⁸⁷ A kereskedelmi középiskola első osztálya az 1938—39. tanévben nyílt meg. A tanári szükségletéről részint képesített világi tanárok szerződtetésével, részint rendi tanárok átképzésével gondoskodott a rend. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium részint 50%-os fizetéskiegészítő államsegélyek utalásával, részint a szükséges felszerelés beszerzésére engedélyezett segélyekkel sietett támogatni a fejlődő kereskedelmi középiskolát, amely szép látogatottságnak örvend. Első ízben az 1941—42. tanévben tartott érettségi vizsgálatot.

1938-ban felmerült egy magyaróvári mezőgazdasági középiskola létesítésének a terve is, az ott évek óta üzemben kívül álló «győri ipartelepek» telkének és épületeinek megszerzésével. A vallás- és közoktatásügyi és iparügyi minisztérium között meg is indultak ezek megszerzésére a tárgyalások, 1939 április 26-án pedig helyszíni szemle is volt az ipartelepeken a gimnázium jövő elhelyezése és felső tagozatának mezőgazdasági középiskolává való átszervezése ügyében, de a bekövetkezett európai események meggátolták ennek a költséges tervnek megvalósulását.

A középiskoláról szóló 1934 : XI. és a közoktatásügyi igazgatást szabályozó 1935 : VI. t.-c. értelmében jelentős változás állott be a katolikus püspökök és tanítóréndek, vagyis a katolikus egyházi hatóságok által fenntartott középiskolák jellege tekintetében.

Az 1883 : XXX. t.-c. életbeléptetése után kifejlődött joggyakorlat és törvénytárgy alapján jellegükre nézve három csoportba tartoztak a középiskolák : az állam közvetlen rendelkezése, az állam vezetése, és az állam felügyelete alá tartozó középiskolák csoportjába. Az 1934 : XI. t.-c. 41. §-a és az 1935 : VI. t.-c. 8. §-a értelmében az a változás állott be, hogy a katolikus egyházi hatóságok által fenntartott középiskolák, amelyek eddig az állam vezetése alatt állottak, most az állam felügyelete alá kerültek, vagyis autonóm középiskolákká lettek. Ezeket az iskolákat ezután az illetékes egyházi hatóságok saját szabályaik szerint igazgatják.

A katolikus püspöki kar 1934. március 20—21-én tartott értekezletében, az 1934 : XI. t.-c. 42. §-a értelmében, a kat. középiskolák részére külön felügyeleti és igazgatási hatóságot létesített, a *Katolikus Középiskolai Főhatóságot*. Ennek tagjai a hercegprímás elnöklete alatt : két püspök és a középiskolát fenntartó férfitanítórendek főnökei. Végrehajtó szervet is létesített a püspöki értekezlet, a Katolikus Középiskolai Főigazgatóságot. E szerint a katolikus főigazgatók útján gyakorolja felügyeleti és igazgatási jogát a Főhatóság, amely 1935. évi március hó 1-vel vette kezébe a kat. középiskolák kormányzatát.

A Katolikus Középiskolai Főhatóság 1935. évi március 19-én tartott gyűlésében megállapította a kat. főigazgatók munka-beosztását, és a hercegprímás 1935. évi október 18-án 3286. sz. alatt kinevezte főigazgatókká az egyes tanítórendek rendi főigazgatóit, köztük Jászay Rezső piaristarendi főigazgatót. A kat. főigazgatók az 1936—37. tanévtől kezdve gyakorolták teljes jog- és munkakörüket. Nevelési és tanulmányi ügyekben véleményező szervül megalkotta a Főhatóság a Katolikus Tanügyi Tanácsot. Középiskolai szakosztályának elnöke több éven át Sebes Ferenc rendfőnök volt.

A Főhatóság 1938-ban átszervezte a Katolikus Középiskolai Főigazgatóságot. Az eddigi rendi jelleg megszüntetésével területi beosztást léptetett életbe, a kat. középiskolákat a budapesti, dunán-inneni és dunántúli kerületbe osztotta be. Budapesti kerületi főigazgató Jászay Rezső lett. A főigazgatói testület élére állította az elnök-főigazgatót, kinek feladata a tanítás és nevelés egyöntetűségét biztosító, átfogó irányítás és a főigazgatóság képvisellete a hatóságokkal szemben. A központi igazgató a főigazgatói iroda közvetlen főnöke és a Főhatóság jegyzője. A Főigazgatóság székhelye Budapest (V., Vörösmarty-tér 3.).

Mikor a gimnáziumokon kívül a liceumok, gazdasági középiskolák, tanítóképző akadémiák, kisdudóvönő-képzőintézetek, szak-

tanfolyamok és nevelőintézetek is a Főhatóság hatáskörébe kerültek, a püspöki kar 1940. évi október 16-án tartott értekezletén a Főhatóságot Katolikus Iskolai Főhatósággá, a Főigazgatóságot pedig Katolikus Tanügyi Főigazgatósággá szervezte át. A Főhatóság tagjai a hercegprímás elnöklete alatt: a püspöki kar által kiküldött öt püspök és a középiskolát fenntartó férfi-tanítórendek főnökeitől megválasztott öt rendfőnök. Előadója az elnök-főigazgató, jegyzője pedig a budapesti kerületi főigazgató.

Mikor a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1936. június 9-én 3500 eln. sz. alatt kiadta az 1935: VI. t.-c. végrehajtási utasítását, ennek több pontja értelmezésre szorult a kat. iskolákra való alkalmazása tekintetében. A minisztérium és az egyházi hatóság képviselői és megbízottai 1936. december 12-én közös értekezletet tartottak a budapesti rendház konzisztórium termében a szóbanforgó intézkedések helyes értelmezése, illetve alkalmazása ügyében. Ezután az értekezlet után hivatalos iratváltás volt a hercegprímás és a minisztérium között. Alapvető fontosságú a hercegprímás 4405/1936. sz. és a minisztérium 1003/1937. eln. sz. irata. Ennek az iratváltásnak alapján adta ki a hercegprímás 3648/1939. sz. rendeletét a végrehajtási utasítás helyes értelmezése, módosítása és kiegészítése ügyében. E szerint a katolikus iskolák igazgatása, tanulmányi vezetése és felügyelete az egyházi hatóság joga. A tanker. kir. főigazgatónak és kir. tanfelügyelőnek nincsen rendelkező joga. Az állami főfelügyelet gyakorlására vonatkozólag részletező megállapításokat tartalmaz a rendelet, mely megkívánja a törvényekhez és érvényes jogszabályokhoz való pontos alkalmazkodást. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium 7.700/1938. eln. sz. rendeletében tisztázta a minisztérium és a Katolikus Középiskolai Főhatóságnak egymáshoz való viszonyát.

A Főhatóság és Főigazgatóság szervezetének, hatáskörének, jogkörének és ügyrendjének megállapításával megtörtént a felügyelet és felsőbb igazgatás szabályozása. A tanügyiigazgatási és szervezeti szabályzat a Főhatóság hatáskörébe tartozó iskolák minden ügyére vonatkozólag részletes útmutatást nyújt. Az igazgatók, főigazgatók jogköre és a fellebbezési hatóság ügyében kiadott szabályzat pontos eligazítást ad az adminisztráció tekintetében. Fontos két kiadványa a Főhatóságnak a kat. gimnáziumok részére készült Rendtartás és az Általános és részletes tantervi utasítások, az állami utasítások kiegészítéséül, a katolikus nevelés hatékonyabbá tételére. A katolikus iskolák hivatalos lapjául a Katolikus Tanügyi Közlönyt indította meg a Főhatóság.

A tanügyi átalakulások mellett fontos mozzanat volt a rendi iskolák életében a *fenntartás kérdésének újabb rendezése*. Ez a rendezés Sebes Ferenc rendfőnök nevéhez fűződik. E rendezés következtében rendi fenntartásba került minden intézetünk a nagykanizsai és szegedi gimnázium kivételével.

Az 1931—32. tanévben rendezte a váci gimnázium függő jogi kérdéseit és anyagi ügyeit, amelyek már hosszú ideje vártak tartós megoldásra. A váci püspökséggel 1931. december 16-án megkötött szerződés értelmében, melyet a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1932. május 10-én 28.756/V. sz. alatt hagyott jóvá, a gimnázium egyedüli fenntartója a jövőben a rend, míg a püspökség és Vác városa két-két tanár ellátására fizetett hozzájárulásával az intézet jötevője. A felvételi és tandíjak a rendet illetik. A rend gondoskodik az intézet személyi és dologi kiadásairól és az épületek karbantartásáról. Az anyagi ügyek intézésére 1893-ban létrejött gimnáziumi bizottság megszűnik. A szerződés az 1932—33. tanévvel lépett életbe.

1934-ben a magyar katolikus tanulmányi alappal kötött szerződést a rendfőnök. Az alap és a rend között idők folyamán az a helyzet alakult ki a budapesti, magyaróvári, nagykanizsai, sátoraljaújhelyi, tatai és veszprémi gimnázium tekintetében, hogy az alap viselte hat intézetnél összesen 23 világi tanár illetményeit, három intézetnél összesen 6 altiszt járandóságait, fedezte a budapesti, sátoraljaújhelyi és tatai rendi középiskolák dologi kiadásait, és átalányt nyújtott a budapesti és sátoraljaújhelyi rendi középiskolánál összesen 19 rendi tanár ellátására. Ezzel szemben az alap élvezte a budapesti, sátoraljaújhelyi és tatai középiskolák tan- és felvételi díjait, és igénye volt Sátoraljaújhely megyei várossal szemben az ottani rendi gimnázium fenntartására évi 6000 aranykoronához.

Az alappal 1934 május havában kötött szerződés értelmében 1933. évi július hó 1-től kezdve a magyar katolikus tanulmányi alap 11 világi rajz- és testnevelési tanárt és 6 altisztet bocsát a rend szolgálatába minden ellenszolgáltatás nélkül. A rend iskoláiban működő 12 egyéb szakos tanulmányalapi világi tanár létszámát ú. n. kihalási rendszerrel, fokozatos apasztással, meg kell szüntetni. Addig is, míg ez megtörténhetik, egy-egy ilyen egyéb szakos tanár után évi 2500 pengőt köteles a rend az alapnak megtéríteni.

1933. évi július 1-től kezdve megszűnik a magyar katolikus tanulmányi alapnak minden eddigi kötelezettsége a renddel szemben, viszont ettől az időtől kezdve a rendet illeti meg a felvételi és tandíjak szedésének a joga a budapesti, sátoraljaújhelyi és tatai

gimnáziumban. Az alap a rendre engedményezi Sátoraljaújhelyen az 1892. évi június 1-én tartott képviselőtestületi közgyűlésen vállalt 6000 aranykorona gimn. fenntartási hozzájárulást. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1934. július 11-én 32.319/VIII. a. ü. o. sz. alatt hagyta jóvá a szerződést.

Sátoraljaújhely városa tudomásul vette a 6000 aranykoronának a rendre történt engedményezését, be is illesztette 1934. és 1935. évi költségvetésébe, de nem folyósította, hanem mérséklését kérte. A város a vele 1935. október 26-án kötött szerződés értelmében ez év januárjától havi 400 P hozzájárulási összeget fizet, ezenkívül ő fizeti a gimnázium vízdíját és megállapított mértékig villanyáram-fogyasztását is. A városi hozzájárulás 1942. szept. óta 7200 P.

1935. május 13-án a debreceni róm. kat. egyházközséggel kötött szerződést a rendfőnök. E szerződés értelmében a rend a gimnázium egyedüli fenntartója. Átv teszi az iskolai díjak szedésének jogát és magára vállalja a fenntartás minden kötelezettségét, viseli a személyi és dologi kiadásokat, gondoskodik a szükséges fejlesztésről és az iskola épületén kívül a rendházi épületet is karban tartja. Az egyházközség a tulajdonjog fenntartásával adja át használatra az épületeket és az intézeti ingó vagyont. Az anyagi ügyeket intéző eddigi gimnáziumi bizottság megszűnik. Az 1935. július 1. utáni beszerzések az iskola tulajdonát teszik. A bevételi felesleg a gimnázium céljaira és a rendházi épület karbantartására szolgál. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1935. szeptember 25-én 40.277/V. 1. sz. alatt hagyta jóvá a szerződést, amely ez év július 1-én lépett életbe.

A debreceni szerződést nyomon követte a kecskeméti róm. kat. egyházközséggel 1935. június 21-én kötött szerződés, melynek értelmében a rend veszi át a gimnázium fenntartását, ő gondoskodik megfelelő számú rendi tanárról, rajz és testnevelési tanárról, iskolaszolgáról, gondoskodik a tulajdonjog fenntartásával használatba átvett épület fenntartásáról és az iskolai felszerelés gyarapításáról, szóval őt terhelik az összes személyi és dologi kiadások. Ennek fejében ő állapítja meg és szedi a felvételi és tandíjat és egyéb díjakat. Az egyházközség évi 10.000 P hozzájárulást vállalt. A létesítendő internátus céljaira átengedi az egyházközség a rendnek a Talfái dűlőben fekvő 44 és fél holdat kitevő ú. n. tápintézeti földet. A gimnáziumi épület használati jogát telekkönyvileg bekebelezik a rendre. A váci püspök (1935. július 6-án 2999. sz.) és a vallás- és közoktatásügyi minisztérium (1935. szeptember 18-án 39.571. V. 1. sz.) jóváhagyta a szerződést, mely a megállapodás szerint már 1934. évi szeptember hó 1-én lépett életbe.

Az új gimnáziumi épület befejezésének elősegítésével kapcsolatban, az egyházközséggel 1935. február 12-én kötött szerződés értelmében, a rend tulajdonába ment át az elhagyott régi gimnáziumi épület, amelynek egy kisebb része az egész telekkel együtt eddig is tulajdona volt. Átvétele és átadása a valóságban már 1934. április 1-én megtörtént. Ez év nyarán a rend rendházzá alakította át a kiürített régi gimnáziumot 20.827·44 P költségen. A rendtagok már ebben az új rendházban kezdték el az 1934—35. tanévet. A szerződést a váci püspök jóváhagyta (1935. április 23-án 1741. sz. alatt), a vallás- és közoktatásügyi minisztérium pedig jóváhagyólag tudomásul vette (1935. szeptember 18-án 39.571. V. 1. szám alatt).

Az egyházközség az új gimnáziumi építkezéssel kapcsolatban igen súlyos anyagi válságba jutott, hivatalos kimutatásaiban 700.000 P adósság szerepelt. Ennek az adósságnak rendezése úgy történik, hogy a vallás- és közoktatásügyi minisztérium évi 30.000 P-ös részletekben 300.000 P, a kecskeméti róm. kat. egyházközség évi 20.000 P-ös részletekben 200.000 P és a rend is évi 20.000 P-ös részletekben 200.000 P hozzájárulást vállalt. Így 10 év alatt törlesztésre kerül az egész tartozás. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium a rend hozzájárulása fejében kikötötte, hogy az új gimnáziumi telek, ingatlan és felépítmény, úgyszintén a 44.5 kh. hold u. n. tápintézeti föld a rend javára engedjék és telek-könyvileg is írassék át. A rend 1838-ban kezdte meg a 20.000 P évi hozzájárulás fizetését.

A rend 1940. július havában egy kötelezettség-vállalási okíratban kötelezte magát tíz éven át évi 20.000 P, összesen 200.000 P fizetésére. A gimnáziumi ingatlanra és a Talfái ú. n. tápintézeti földre vonatkozólag ugyanakkor külön-külön szerződést kötött az egyházközséggel. A szerződéseket jóváhagyta a váci püspök (1940. aug. 5-én 4515. sz.), a vallás- és közoktatásügyi (1941. máj. 5-én 4047. I. sz.) és a földművelésügyi minisztérium (1942. szept. 14-én 525.148. VII. B. 1. sz.).

A veszprémi gimnázium fenntartásának rendezése szerződés-kötéssel nem sikerült ugyan, de a gyakorlatban jelenleg biztosítva van a fenntartás. Hosszú ideig (1868—1926) két fenntartója volt a gimnáziumnak. Az alsó négy osztálynak alapítványos fenntartója a rend volt, a felső négy osztályé pedig a hat osztályú nagygimnáziummá, majd nyolc osztályú főgimnáziummá történt kifejlesztés óta a veszprémi róm. kat. hitközség, illetve ennek gimnáziumi bizottsága. Ez kezelte az 1868-ban létesített gimnáziumi alapot, melynek törzse a nagygimnázium felállítására gyűjtött 41.098 frt volt. Ide folyt be az 1869. évi szeptember 18-án kelt miniszteri

rendelettel átengedett tandíj is. Az 1868-ban és 1884-ben kötött szerződés értelmében a rend látja el, rajz- és tornatanár kivételével, az intézetet tanárokkal, a gimnáziumi alap pedig hozzájárult hat működő és egy nyugalmazott rendtag ellátáshoz és fedezte az összes dologi kiadásokat, az iskolaszolgát is ő fizette. Rajz és tornatanárt, a katolikus tanulmányi alap terhére, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium alkalmazott. A gimnáziumi bizottság a szükséges évi költségeken kívül az 1868., 1884. és 1893. évben a régi épület rendbehozataláról és kibővítéséről is gondoskodott.

Mikor a róm. kat. hitközség is, a rend is nagyobb nehézséggel küzdött az intézet fenntartásában, államsegélyért folyamodtak. Az 1908. december 8-án megkötött és 1909. december 27-én 150.857. sz. alatt jóváhagyott szerződés évi 26.000 K fenntartási államsegélyt juttatott az intézetnek. Éveken át tartó viták és tárgyalások folytak a két fenntartó között az államsegély megosztásának százaléka ügyében, míg végre a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1914. december 10-én 130.540. szám alatt úgy döntött, hogy az államsegélyből 84% illeti meg a rendet, 16% pedig a gimnáziumi bizottságot.

A gimnáziumi bizottság szívesen szabadult volna a fenntartás terhétől és már 1912-ben felajánlotta a kezelése alatt álló gimnáziumi alapokat a rendnek, ha egyedül vállalja az egész intézet fenntartását. A minisztérium megbízásából személyesen érdeklődő tanker. kir. főigazgatónak 1912. május 19-én kijelentette a rendfőnök, hogy a rend az anyagi kérdések teljes tisztázása után hajlandó az egész intézet fenntartását vállalni.

Ez az óhajtott tisztázás nem következett be. A gimnáziumi bizottság felterjesztéssel élt a minisztériumnak az államsegély százalékos megosztását kimondó 1914. évi határozata ellen és egyben tárgyalást kezdett a renddel oly értelemben, hogy a gimnáziumi bizottság az államsegély 25%-át kapja meg. Mikor a rend, a miniszteri döntés alapján, ebbe nem egyezett bele, akkor a gimnáziumi bizottság 1915-ben terjedelmes alapítólevélben felajánlotta a felső négy osztályra gyűjtött ingó és ingatlan vagyont az államnak, hogy a vallás- és közoktatásügyi minisztérium ebből tartsa fenn a felső négy osztályt.

Csak három év múlva történt újabb lépés a fenntartás kérdésének rendezése ügyében, amikor 1918. május 13-án Nagy János vallás- és közoktatásügyi államtitkár tárgyalta a rendfőnökkel és a gimnáziumi bizottság elnökével. Az államtitkár azt a megoldást ajánlotta, hogy a rend legyen az intézet egyedüli fenntartója. A tárgyalás alapján előleges megállapodás jött létre. E szerint a rend

átveszi tulajdonul a gimnáziumi bizottság kezelésében levő összes vagyont és egyedül vállalja az intézet fenntartását. A megállapodás intézkedik arra az esetre is, ha a jövő alakulás szükségessé tenné a vagyont visszaadását. A megállapodás akkor válik véglegessé, ha hozzájárul a rendfőnöki tanács és a gimnáziumi bizottság, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium pedig jóváhagyja a véglegesen írásba foglalt szerződést. A rendfőnöki tanács május 15-én hozzájárult a megállapodáshoz és erről értesítette a minisztériumot.

A világháború befejezését követő két forradalom után 1922-ben újra felvetette a bizottság a fenntartás kérdését, szabadulni akarván ennek terhétől. Viszont a rend a megváltozott viszonyok között egyedül nem akarta vállalni a fenntartást. Vass József vallás- és közoktatásügyi miniszter 1922. május 12-én 38.873/V. számú átiratában a válság megszüntetésére azt a tervet ajánlotta, hogy a rend vegye át a gimnáziumi bizottság kezelésében levő vagyont és ejtse meg vele szabályszerűen a lezárolást. Ennek megtörténte után a rend és a magyar tanulmányi alap együttesen gondoskodhatik a gimnázium jövőbeli fenntartásáról olyképpen, hogy a rend adja a tanszemélyzetet, a tanulmányi alap pedig, a tandíj-jövedelemre és az államsegélyre igényt tartva, fedezi a dologi szükségleteket. A felső osztályokra eső nyolc rendi tanár közül kettőnek ellátásáról a tanulmányi alap gondoskodhatnék, kettőnek ellátási költségeit a veszprémi püspökség, egynek-egynek költségét pedig a székeskáptalan, Veszprém város és vármegye viselné, kettő esnék a gimnáziumi alap terhére.

A rendezés e terv alapján történt, de lényeges módosulással. A rend nem vette át a gimnáziumi vagyont, a gimnáziumi bizottság tehát nem kapcsolódott ki, így a rend és a tanulmányi alap nem lett együttes fenntartó. A nyolc tanár ellátása a gyakorlatban úgy oldódott meg, hogy a püspökség két tanár, a székeskáptalan, a város és a vármegye egy-egy tanár, a tanulmányi alap két tanár ellátását vállalta, a nyolcadik tanár ellátási költségeit pedig a rend, illetve a gimn. pénztár fedezte. A tanulmányi alap azonban csak két tanévben utalta ki a tanárellátási költségeket, tovább nem (1922—23. és 1923—24.).

A gimnáziumi bizottság, miután a rend nem teljesítette azt a kérését, hogy vegye át tőle a kezelésében levő gimnáziumi értékeket — két rozoga bérházat és némi pénzt, — 1926. szeptember 10-én feloszlattván magát, megszűnt. A rend a zavarok elkerülése végett átvette a gimnázium anyagi gondozását és noha erre kötelezve nem volt, átvállalta a fenntartó szerepének betöltését.

A tanulmányi alap után az 1934—35. tanévtől kezdve a székes-

káptalan is megszüntette a tanárellátási hozzájárulás kiutalását, a vármegye pedig 1939-ben 1500 P-vel leszállította az eddigi évi 4000 P hozzájárulást. A veszprémi püspökség jószágkormányzójának 1939. november 23-án kelt értesítése szerint a püspökség is megszünteti az eddigi évi 4200 P hozzájárulás további folyósítását. Ebben a válságos helyzetben a rendfőnök 1940. január 5-én 10. sz. alatt, a körülmények tüzetes ismertetésével, a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz fordult oly mérvű államsegély kiutalása érdekében, mely a felső osztályokra eső tanárok ellátási költségeinek fedezését lehetővé teszi. Nem akart ú. i. a másik megoldási lehetőséghez, a nagy mértékű tandíjemeléshez folyamodni, vagy éppen a négy felső osztály szüneteltetésének engedélyezését kérni. (1934 : XI. t.-c. 5. §.). E felterjesztést megküldötte a megyéspüspöknek is. A püspök erre kifejezte azt a kívánságát, hogy őt is vonják bele a minisztériummal való tárgyalásba. Ez meg is történt. A rendfőnök és Bassola Zoltán miniszteri titkár 1940. május 21-én tárgyalt Veszprémben a megyéspüspökkel. E tárgyalás eredményeképpen a püspök a saját személyére, a rend iránt érzett hálából vállalta az eddigi 4200 P évi összeg további folyósítását. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium pedig, az eddigi létszámon felül, fizetéskiegészítő államsegélyt utalt ki két veszprémi tanár részére. (1941. febr. 10. 64.590/ V. 1. sz.)

* * *

A világháború alatt és az utána következő zilált viszonyok között elmaradtak a szükséges tatarozások és tervezett építkezések. Csak a budapesti építkezés folyt a felmerült nehézségek mellett is tovább, de az 1913. évi december 2-án megkezdett munka nem sejeződhetett be a tervezett időre, 1915. évi június hóra. Az 1917. év beköszöntével mégis annyira előrehaladtak az új épület belső munkálatai és felszerelése, hogy február 14-én reggel szentmise után átvonulhatott az ifjúság az új épületbe. A kápolna és tornacsarnok kivételével a helyiségek legnagyobb részben már készen voltak. A tantermek és a könyvtárak az új épületben teljesen új bútorzatot és felszerelést kaptak. A rendház átköltözködése március 12-én kezdődött meg és április 24-én fejeződött be teljesen. A rendtagok teljes berendezkedése az új épületben és ennek benedikálása 1917 március havában történt meg, a pesti megtelepedés 200. évében. Az építkezés kiadásai ekkor 4,016.124 koronára rúgtak az előirányzott 2,750.000 koronával szemben. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1,100.000 K beruházási államsegéllyel járult az építkezéshez. A rendnek ez az újabbkori legnagyobb szabású építkezése Hénap Tamás rendfőnök nevéhez fűződik. A pénztári napló adatai

szerint a rend (1912. ápr. 10.—1922. jún. 30.) 6,073,503,60 koronát fordított az építkezésre.

1918-ban elkészült az ifjúsági kápolna és a sekrestye berendezése, mely a Thék Endre-cég munkája, úgyhogy október hó 19-én felszentelhette a kápolnát fényes segédlettel Várady L. Árpád kalocsai érsek. Az 1921—22. tanévben állították fel az orgonát, amelyet a híres pécsi Angster-cég épített. Ára a szerződésben kikötött 16.000 K helyett 170.000 K lett. Ilyen orgona ára ebben az időben már egymillió korona körül járt. A kápolna belső szépítése ezután is tovább folyt. 1933 október havában a főoltár két gipszangyala helyére carrarai márványból faragott angyalok kerültek. A Radnai Béla szobrászművésztől mintázott szobrokat Derzsy Gergely faragta márványba. Az anyag és munka költsége : 4532 P. A tabernákulum régi aranyozott vasajtaja helyére 1934 őszén 1100 P költségen Hüttl Dezső műegyetemi tanár terve alapján új bronzajtó került. Okrutzky Erzsébet ötvösművésznő készítette, ugyancsak Hüttl Dezső terve alapján, az ezüst öröklámpát 520 P költségen. Mindkettő Szent Pompilius tiszteletére és szenttéavatásának emlékére volt szánva. Ugyancsak e célból készült Nagy Sándor Pirrotti Szent Pompilius-képe, melyet 1935. február 9-én helyeztek el a kápolna falába. Keretézve és falba helyezve 2970 P-be került. 1936 elején 1500 P-ért szmirnaszőnyeget kapott a kápolna. Ekkor kerültek a főoltárra az új tabernákulumajtó stílusában készült kánontáblák is 430 P költségen. Varga Zoltán ötvösművész és Fery Antal grafikus művei. A kalazantinumi kápolna részére Branczeisz János okl. tervező és szobrászművész 1936-ban új márványoltárt készített. Felszerelésével együtt 4000 P-be került.

A ritka nagy és jól felszerelt tornacsarnok, a dísztermet helyettesítve, nagy közönségű iskolai ünnepélyek tartására is szolgál. 1927-ben két tanteremből egy kisebb számú közönség befogadására alkalmas elég tágas előadótermet is létesítettek a félemeleten. Mikor a testnevelési órák számát emelték, az 1938—39. tanévben két tanteremből 1056,52 P költséggel második tornatermet nyitottak a félemeleten. Az első osztályra jelentkezők nagy száma miatt pedig 1939—40-ben meg kellett nyitni az I. C. osztályt. Termévé a volt igazgatói lakás két szobáját alakították át.

Az 1941—42. tanévben kikerült a tornacsarnokból az ünnepélyeken használt és nagy helyet elfoglaló dobogó, mivel a terem egyik karzatának helyébe, a csatlakozó folyosó beiktatásával, állandó jellegű, beton alapú, a tornateremtől elzárható, modern világítási berendezéssel felszerelt színpad épült, Hüttl Dezső tervei szerint, 23.000 P költségen. Br. Kornfeld Móric 5000 P, Venczell

Ede egri prelátus-kanonok, volt budapesti tanítványunk pedig 1000 P adománnyal járult hozzá a költségekhez.

Jelentős esemény volt az intézet életében a svábhegyi sportpálya létesítése. A Budapesti Piarista Diákszövetség 1936. április 21-én 53.100 P áron megvette a piarista telekkel szomszédos Mohr-telket játéktér céljára a gimnázium részére. A telek 2645·60 négyszögöl. Az előzetes nagyarányú szintrendezési (planirozási) munka 8111·27 P-be került. A földmunkát a játéktér, illetve sportpálya elkészítése követte. Lebontották a telken álló három rozoga házat, humuszt terítettek a játéktérre, labdafogó és levezető csatornát készítettek, bekerítették a telket és footballkaput állítottak. Majd telepőri lakást, és vele egy földél alatt pihenő- és raktárhelyiséget építettek. Az épület a bútornal és felszereléssel együtt 14.755·92 P-be került. 1938. december 10-én készen állott az épület. Az ekkor készült részletes költségkimutatás szerint a kiadások összege : 23.199·23 P volt. Mikor a még mutatkozó hiányok (berendezési tárgyak, pályarendezés, tussolók) pótlása (1800 P áron) megtörtént, a pálya beállítási költsége kereken 25.000 P-re egészült ki. Ennek az összegnek a felét a rend, felét a Diákszövetség fizette.

Míg a svábhegyi sportpálya rendeltetése szerint csak a budapesti gimnázium céljaira szolgál, addig általában a rendi gimnáziumok ifjúsága részére alakítja meg a Budapesti Piarista Diákszövetség, a renddel karöltve, a Balaton partján, Balatonszárszó és Balatonföldvár között fekvő területen, a piarista diáküdülőt. Erre a célra 7 kat. hold és 756 négyszögöl kiterjedésű területet vett a Diákszövetség Balatonszárszó volt úrbéres birtokossága legeltetési társulatától 23.912 P vételáron. A területen levő épületeket 57.500 P áron szerezte meg a Magyar Cserkészleányszövetségtől, fürdőzés céljaira pedig 2500 P áron egy kisebb parti telket is vett. Az üdülőtelep meglévő berendezésének szükséges kiegészítéséről és a fenntartási költségekről a rend gondoskodik.

A világháború és forradalmak után az első nagyobbszabású építkezés *Nagykanizsán* történt. Itt az első település helye (1765) két rossz állapotban levő katonai épület volt. 139 év múlva (1904) «ideiglenesen» átköltöztek a katonai célokra alkalmatlanná vált sugárúti honvédlaktanyába. Mivel azonban az 1896. évi millenárius díszgyűlésen elhatározott újépület nem készült el, 20 évig laktak itt.

Sabján Gyula polgármester már 1919-ben arra gondolt, hogy a nagy Frigyes-laktanyát kellene rendház és gimnázium céljaira átalakítani. E tervét csak akkor valósíthatta meg, amikor Kállay Tibor pénzügyminiszter hathatós támogatásával sikerült a laktanyát a város birtokába visszaszereznie. Az átalakítási tervek

elkészítésére Hüttl Dezső műegyetemi tanár kapott megbízást. Eberhardt Béla házfőnök és igazgató idejében és buzgó közreműködésével, 1923. július 23-án kezdtek meg az átalakítást és építkezést, és a gimnázium már október 15-én, a rendház pedig novemberben átköltözött az új épületbe. A pavillonrendszerben épült és fallal körülkerített laktanya egyik épületében a rendházat, másikban a gimnáziumot helyezték el, a harmadikban nyílt meg 1928-ban a konviktus. Az új rendházat és gimnáziumot 1924. március 25-én áldotta meg Rott Nándor veszprémi megyéspüspök, Sabján Gyula polgármester pedig ünnepély keretében adta át a rend használatára Hám Antal rendfőnöknek.

A konviktusi épület befejezése érdekében a rend 1928-ban 160.000 P 5%-os törlesztéses kölcsönt bocsátott a város rendelkezésére. A város teljesen felszerelve és berendezve adta át a konviktust használatra a rendnek. Mint a többi épület, ez is a város tulajdona és ő gondoskodik karbantartásáról is. Hozzájárulásul a rend konviktoronként évi 100 P-t juttatott a városnak.

Idővel a hiányzó ifjúsági kápolna is megépült, elsősorban Magas Mihály házfőnök fáradhatatlan buzgalmából. 1934. december 8-án áldotta meg Rott Nándor megyéspüspök. Vécsey Barnabás mérnök tervei szerint épült. A Pirrotti Szent Pompilius tiszteletére szentelt kápolna Juk Béla ny. pacsai plébános 5000 P hagyatékából, a rend 5000 P adományából, a város 5000 P inségmunkahozzájárulásából, a közönség, a tanulóifjúság és a rendház adományából épült. A főoltárt a Nagykanizsai Piarista Diákszövetség emeltette 2800 P értékben. A négy mellékoltár költsége Zala vármegye 1000 P-ös adományán kívül kisebb-nagyobb adományokból gyűlt össze. A belső felszereléshez a város 1000 P-vel, a hívek pedig sok fehérművel járultak hozzá. 1940. október 13-án avatta fel Zimányi Gyula rendfőnök az új orgonát. Az ifjúság, a Piarista Diákszövetség, a város és a közönség adományából a Rieger Ottó orgonagyár építette Szakolczay-Riegler Ernő zeneművészeti főiskolai tanár tervei szerint.

Felsőbb egyházi hatóságok mindinkább sürgették a teológiai tanulmányoknak és az egyetemi tanulmányoknak legalább részben való szétválasztását. 1939-ben felvetődött az a terv, hogy egy külön teológiai főiskola állíttassék fel Nagykanizsán. A város hajlandó volt erre a célra átengedni a gimnázium telkén álló zeneiskola helyiségeit. Létre is jött a rend és a város között a megállapodás, hogy a város 1940. évi július 1-től kezdődőleg ingyenesen, örökhasználatul átengedi a zeneiskola céljait szolgáló épület összes helyiségeit, vállalja az épületek külső karbantartását és 2000 P-vel

járul a belső átalakításhoz. A város lemond, az 1939—40. tanévtől kezdve, a konviktorok után egyenkint fizetett évi 100 P-ről, viszont a rend lemond a konviktsi berendezésre nyújtott 160.000 P kölcsönnek még le nem törlesztett összegéről (139.000 P).

A *magyaróvári* rendház és gimnázium 1921-ben új cseréptetőt kapott a régi korhadt faszindely helyett, és külső falait is rendbehozták. A közel félmillió korona költséghez hozzájárult Magyaróvár (60 ezer K), Moson (20 ezer K) és a vármegye (40 ezer K), mivel a gimnázium nagyobb része a rendház épületében volt elhelyezve.

Moson vármegye 1910-ben kérte a vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy államsegéllyel tegye lehetővé a magyaróvári gimnázium főgimnáziummá fejlesztését. A megye 40 ezer, Magyaróvár 60 ezer, Moson pedig 10 ezer koronát szavazott meg a főgimnáziumra. Frigyes kir. herceg 1400 négyszögöl területet adományozott e célra. Ez a terület vétel útján 392 négyszögöllel nagyobbodott. A kiutalandó építési államsegély 350.000 korona volt. Az 1911—12. tanévben megnyílt az ötödik osztály, ezt és a fokozatosan megnyílt többi három osztályt a szomszédos városháza épületében helyezték el, míg az iskola nagyobb fele a rendházi régi iskolában és a rendház első emeletén maradt.

A háború miatt elmaradt a Hüttl Dezső műegyetemi tanár által tervezett építkezés. A kezdetleges viszonyok között elhelyezett intézet életében jelentős változást idézett elő az 1924—25. tanév. Moson vármegyét közigazgatásilag egyesítették Győr megyével. A megürült vármegyeházát a városi hivatalok foglalták el, a városháza felszabadult helyiségeit pedig a gimnázium céljaira engedték át. Gyökeres átalakítások és építkezések után elfogadható osztály és előadói helyiségeket, rendes tanári szobát, könyvtárt és szertárakat kapott az intézet. Az udvarok kibetonozása lehetővé tette, hogy az utca helyett itt töltse az ifjúság az óráközi szüneteket. A kb. 300 millió korona költség nagyobb részét (210 millió) a város fizette, de egyes községek, gyárak és magánosok is kivették részüket az intézet támogatásából. Az új elhelyezkedés elsősorban az intézet volt hálás növendékének, Proszonits István polgármesternek és az akkori igazgató, Németh Jenő buzgóságának köszönhető. A rendház felszabadult első emeleti termeit tanári lakásokká alakították át. A gimnázium építésére szánt telket, mivel a gimnázium kedvezőbb elhelyezést kapott, Hám Antal rendfőnök a vármegye alispánjának kérésére, Frigyes kir. herceg hozzájárulásával, 1927-ben átengedte a mosonmegyei Karolina kórház tüdőbetegosztályának felépítésére. A város 1926. szeptember 15-én tartott közgyűlésében hasonló nagyságú és értékű telek szerzésére

és a rendnek leendő átadására kötelezte magát. Átmenetileg bért fizetett.

Az intézet kedvezőbb elhelyezésére tovább folytak a tervezgetések, főleg Schmidt Mihály igazgató fáradozott ebben az ügyben. Az első kísérlet a régi megyeház megszerzésére irányult (1934—35), de ez a terv az alispán és belügyminisztérium ellenző álláspontja miatt megghiúsult, másfelől célszerű átalakítása nehezen lett volna megvalósítható. A második terv, Kőrösi László miniszteri tanácsos részvételével tartott helyszíni szemle után, a rendház egy részére való ráépítéssel és új tornacsarnok emelésével akarta megoldani a kérdést (1936). Nem valósulhatott meg, mivel a vármegye nem vállalta a kívánt hozzájárulást. A harmadik terv (1938) a Magyaróvár és Moson között fekvő «győri ipartelepek» megszerzése és a gimnázium felső tagozatának mezőgazdasági középiskolává való átalakítása volt. Ez a terv, mely nagy anyagi befektetést igényelt, a háborús viszonyok miatt nem valósulhatott meg. A háború most már másodszer gátolta meg az intézet kifejlesztését.

A világháború utáni rendi építkezés egyik legsúlyosabb feladata az elhanyagolt állapotban álló *sátoraljaújhelyi* rendház külső és belső tatarozása volt. Az első lépés a rossz állapotban levő fazsindelytetőnek eternitpalára való átcserelése volt 1922-ben (4.027.892 K). 1924-ben a templomot kellett restaurálni (84,212.085 K). A helyreállítási költségek nagyobb részét (50 millió K) a vallásalap fedezte. Ezután került sor Sebes Ferenc rendfőnök gondoskodásából a ház külsejének és belsejének alapos renoválására, mivel az időközben végzett kisebb-nagyobb tatarozások csak átmenetileg voltak elégségesek. Az épület szintje fölé töltődött udvar (kvadrum) állandó nedvességben tartotta és rongálta a folyosók falait. Kellő lefolyás hiányában az esővíz átnedvesítette a templom felé eső utcai falakat. A homlokzaton és a folyosókon gyanus elváltozások jelentkeztek. A vakolat mállása és hullása következtében a rendház és a templom falai is javításra szorultak. A korhadásnak indult ablakok kieséssel fenyegettek. Mindezek a szükséges és halaszthatatlan javítások tetemes költségbe kerültek (42,615.34 P). 1934-ben stilszerűen restaurálták, bebútorozták és freskókkal díszítették az ebédlőt (7685.80 P). 1936-ban rendbe hozták külsőleg az épület északi és keleti szárnyát is, új ólakat építettek és rendbe tették a gazdasági udvart (7751.07 P). 1939-ben nagy belső tatarozási munkát végeztek főleg a folyosókon (15.374.40 P).

A rend a saját fenntartásába átvett gimnázium külsejét is restauráltatta 1934-ben, kb. 8000 P költségen. 1937-ben megvett 8000 P áron egy szomszédos házat és azt átalakíttatta lakásul

a két gimnáziumi altiszt és a házi portás, illetve sekrestyés részére. A talajszint emelésével rendezték és kibővítették az iskolaudvart, amely így alkalmas lett játéktér és testnevelés céljaira is. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1000 P-t adott erre a munkára. Új vízöblítő-berendezéssel lehetővé vált a tisztaság fokozása is.

Alapos belső és külső tatarozásra szorult a *tatai* rendház is. Éveken át tartó munkával elvégezték a belső tatarozást (1925—27). Kifestették a lépcsőházat, a folyosókat, amelyek azelőtt meszelve voltak, és az ebédlőt; a nedvesség ellen szigetelést alkalmaztak, rendbe hozták az ablakokat, ezeket és az ajtókat, asztalokat újra festették, javították a tetőt és kéményeket is (64 millió K). A konviktus szempontjából fontos házi fürdőt (kád- és tusfürdő) létesítettek (3356 P) s 1927 nyarán befejezték a folyosók és ablakok festését (1791 P). A rendház elé drótkerítést állítottak (1644 P).

A régi, jóhírű konviktus a modern egészségügyi és nevelési igényeket kielégítő újabb konviktusokkal szemben már elavult. Halaszthatatlan volt egy új, a mai színvonalon álló konviktus építése. Hüttl Dezső műegyetemi tanár tervei szerint épült, és mint új szárnyépület, a régi épület stílusában, teljesen harmonikusan illeszkedik bele a régi környezetbe. Vele teljes négyszögge egészült ki az épület. 1929. június 1-én kezdődött meg az előzetes földmunka, amely a kemény sziklaterület miatt hetekig tartott. Július 1-én kezdtek ásni a fundamentumot és szeptember 28-án már bokréta-ünnepélyt tartottak. 1930 szeptember elejére elkészült az épület, úgyhogy az 1930—31. tanévet már ebben kezdte meg a konviktus. November 9-én szentelte meg az épületet Sebes Ferenc rendfőnök. A szentelést kis házi avató ünnepély követte. A konviktus és a vele kapcsolatos, de tőle függetlenül is esedékes munkálatok (az érintkező régi épületrészek renoválása, tetőjavítás, csatorna, emésztő medence, udvari járda) összes költségei 410.688.79 P-re rúgtak. Az új konviktusba átvitt régi felszerelés megújítása és kiegészítése fokozatosan történt. 1936 nyarán kis házi kórházat kapott (két betegszoba, orvosi rendelő és fürdőszoba) a konviktus és két tennispályát is.

A rendházban a növekedő tanári létszám a kétszobás lakások szobáinak különválasztását és több lakás bebútorozását tette szükségessé. 1935-ben sor került a rendház régen tervezett külső tatarozására (17.535.77 P) is, ugyanekkor 19 szobába bevezették a vízvezetékét (3500 P). A rendi fenntartásba átvett gimnáziumban a rend 1933-ban nagyobb belső tatarozást végzett (2936 P), 1939-ben pedig gyökeresen renováltatta az épületet (ablakfestés, a tető, csatorna és vakolat megjavítása). A falakat viharálló sárgá-

val vonták be (11.400 P). A 4510 m² udvar, miután elsimították, szabad mozgásra és sportra nagy lehetőséget nyújt.

A rendi fenntartásba átvett *debreceni* gimnázium keleti szárny-épületére harmadik emeletet építtetett a rend 1936 nyarán. Ezen az emeleten helyezték el a fizikai előadót és szertárhelyiségeket, ezenkívül egy tanári, egy előkészítő és egy cserkészszobát. A második emeleten ezzel négy tantermet nyertek. Így lehetővé vált a megnövekedett létszámú ifjúság elhelyezése. A rendházban a második emeleti kétszobás lakásokat egyszobásakká alakították át. Lehelyezték a földszintre a kápolnát és helyiségét szintén lakássá alakították át. Az így megszorított szobák lehetővé tették a nagyobb számú tanári kar elhelyezését. Az átalakítások költsége : 62.942·39 P. 1938 nyarán alapos tatarozásban részesült az intézet.

A debreceni gimnázium az 1937—38. tanévben a párhuzamos nyolcadik osztály megnyitásával teljes kettős gimnáziummá lett. A teljes párhuzamosítással megnövekedett testnevelési órák száma miatt egy tornaterem nem elegendő minden szükséglet kielégítésére. Részint ezért, részint pedig azért, mert az udvar is kicsiny, az 1938—39. tanévben játéktér és sportpálya létesítésére átengedte a rend a gimnázium részére a rendházhoz tartozó 750 négyszögöl konyhakertet. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium 4414 P államsegéllyel járult hozzá az átalakításhoz.

A *kecskeméti* róm. kat. egyházközség díszes gimnáziumi épületet emeltetett, Hüttl Dezső műegyetemi tanár tervei alapján. Radó Sándor és Ruzs Ervin építési vállalkozók végezték az építkezést, amely 1930. szeptember 27-én kezdődött el. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium 500.000 P építési államsegélyt utalt ki. Gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter és Kornis Gyula államtitkár igen nagy jóindulattal támogatta az építkezés ügyét. Kecskemét városa 350.000 P építési segélyt és 929 négyszögöl telket szavazott meg. Ennek a teleknek egyrészét (262 négyszögöl) kisajátítási eljárással kellett a városnak megszereznie. E célból kölcsönvett az egyházközségtől az építési államsegélyből 247.000 P-t. Az új gimnázium építkezésének vállalati végösszege 1,183.436 P volt.

Az egyházközség abban a hitben indította el az építkezést, hogy a 850.000 P-ön felül álló költségeket fedezi mint a telek és az emelendő épület tulajdonosa (építés, beszerzés, felszerelés). 1931. június 20-án tették fel a vörösrézből készült aranyozott keresztet és június 27-én tartották meg a bokrétaünnepélyt.

Mivel az egyházközség sem a kölcsön adott összeget, sem a 350.000 P építési segélyt nem kaphatta meg, sürgetésre sem, a város-

tól, pénzügyi zavarba jutott, amely adósságcsináláshoz és az építés felfüggesztéséhez vezetett. Hogy fizetési kötelezettségeit ideig-óráig teljesíthesse, az egyháztanácsosok szívességi váltóaláírásával felvett kölcsönökön kívül, magánfelektől, kat. vallásos és társadalmi egyesületektől is vett fel kisebb-nagyobb kölcsönöket, így a rendtől is 26.000 P-t 1931. november 10-én. A városi közgyűlés is felhatalmazta a polgármestert, hogy 450.000 P erejéig váltóelfogadmányokat írthasson alá. Így kapott az egyházközség 1931 október havában 146.000 P-t a polgármestertől adott váltóelfogadmányok leszámításaképen. Az egyházközség Kovács Sándor plébánost és Iványosi Szabó László főgondnokot hatalmazta fel, hogy váltóelfogadmányokat adhasson a vállalkozók részére. Hüttl Dezső figyelmeztetésére arra törekedett az egyházközség, hogy 1932 őszéig befejezhető legyenek az épület biztonságát, állékonyságát és épségét biztosító legsürgősebb munkák (ajtók, ablakok, vízvezetéki és fűtési berendezések).⁸⁸ A gimnázium 1933. december 5-én átköltözött az új, még teljesen be nem fejezett épületbe.

Az építkezés így pénzhiány miatt, közel a befejezéshez, megakadt. Az egyházközség sem államsegélyt, sem kölcsönt nem tudott kapni. Sebes Ferenc rendfőnök ekkor azzal a kéréssel fordult a vallás- és közoktatásügyi és a pénzügyminisztériumhoz, hogy adjanak a rendnek államsegélyt a befejezetlenül álló és romlásnak kitett épület megmentésére. Kérése meghallgatásra talált, mert a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1933-ban két ízben összesen 65.000 P, 1934-ben pedig 17.700 P államsegélyt utalt ki. A rend 27.300 P-t adott ehhez a 82.700 P-höz és így lehetővé vált, hogy 1934 nyarán, majdnem egészen az eredeti terv szerint, szerencsésen befejeződött az építés.

A gimnázium 1938-ban 1500 P segélyt kapott a vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól és a honvédelmi minisztériumtól tiszai csónakház építésére. Ez a tiszaugi vízitelep a cserkészek kezelésében van. A rendház kecskeméti gazdasága épületfával segítette a vízirajt a csónakház tovább fejlesztésében. A gimnáziumi Sportkör csónakvételen támogatta.

A rendtagoknak a rendházzá átalakított régi gimnáziumi épületbe történt átköltözésével kiürült a régi rendház egész emeleti része. Az így nyert helyiségeket szerényebb igényű konviktus felállítására használták fel az 1934—35. tanévben. A konviktus megnyitása és a rendtagok számának emelkedése miatt is nagyobb ebédlőről kellett gondoskodni. Ezért az 1936. év folyamán ebédlővé és konyhává alakították át a régi stúdium földszinti helyiségeit. A szép ebédlő és modern konyha 18.748·22 P-be került. Ezekbe az új helyiségekbe 1936. október 1-én költözött be a ház.

1937 nyarán elkészült a régi gimnáziumi épület utcai és udvari részének teljes tatarozása, a konviktusi vízvezeték, a fürdő és tartozékai, továbbá a templom víztelenítése (48.042·84 P). 1938-ban az épület régi tűzfalához toldaléképületként a mai szociális követelményeknek megfelelő lakórészt építettek a női alkalmazottak részére, továbbá éléskamrákat és az udvarnak a Jókai-utca és az Erdősi Imre-utca felől szép új kőkerítést (43.415·59 P). A házi kápolna új, művészi oltárt kapott és keményfapadokat (4.019·21 P), az ebédlő berendezését pedig új asztalokkal és székekkel frissítették fel (4.097·60 P).

1935-ben Kecskemét városa bizalmasan érdeklődött, hogy nem volna-e hajlandó a rend nagy házi kertjének egy részét Mária-városi tanyájának szomszédságában fekvő városi földek ellenében elcserélni. A város építkezés céljából óhajtotta a terület megszerezni. A város és a rend képviselői február 18-án tartottak ebben a tárgyban előkészítő tárgyalást. A város a Jókai-utca vonalában 40 négyszögöl területet kért utcaszabályozásra, magából a kertből pedig 3160 négyszögölet. Cserébe ajánlott a Mária-városi tanya mellett 50 kat. hold földet. Ezt az ajánlatát később még 10 kat. holddal meg is toldotta, tanyánkkal szemben, az út tulsó oldalán. Mivel a város közepén fekvő nagy területet, szociális kötelezettségből is, előbb-utóbb parcellázni kellett volna, a rend beleegyezett az ajánlott cserébe, mert a háznak még így is maradt 3000 négyszögöl beltelke. A létrejött szerződés értelmében a rend 1935. október elsején lépett a csere útján kapott földek birtokába.

A *szegedi* városi, rendi vezetés alatt álló gimnázium régóta tervezett és nagyon szükséges bővítése és átalakítása a kedvezőtlen viszonyok következtében nem valósulhatott meg. Egy új intézmény azonban létesült, t. i. a szegény falusi fiúk befogadása érdekében létesített konviktus. Ennek az intézménynek Szegeden megvan az előzménye, mivel Tóth János egykori rendtársunk, a tanyai népnevelés legendás apostola, már a múlt század második felében előfutára volt a manapság állami és társadalmi támogatással életre hívott mozgalomnak, a falusi tehetségek felkarolásának. Egy alapincézett, magas földszintes, jókarban levő épületet vett meg és alakított át erre a célra a rendház, a rendi központból folyósított 80.000 P kölcsönrel.

A *váci* gimnáziumot kiegészítette és új szárnyépülettel toldotta meg 1893-ban Schuster Konstantin váci megyéspüspök. Az építkezésre és bebútorozásra 40.000 frt összeget áldozott a sajátjából. Időjárával ez az épület is elavult. Az 1912—14. években tárgyalások folytak a vallás- és közoktatásügyi minisztérium és

a rend között új gimnáziumi épület emelése tárgyában, építési államsegély kiutalásával, de a világháború miatt nem valósulhatott meg a tervezett építkezés.

Mikor mind szükségesebbé vált a gimnáziumi épület tarthatatlanságának rendezése, Sebes Ferenc rendfőnök ismételten építési államsegélyt kért az intézet átalakítására és kibővítésére, 1929-ben 400.000, 1930-ban 350.000, 1935-ben 200.000 P-t. A kiutalásra takarékosági szempontok és az állam nehéz pénzügyi helyzete miatt nem került sor. Az államsegély kieszközlésére irányuló fáradozásában hathatósan támogatta a rendfőnököt Vác város képviselője, Kornis Gyula egyetemi tanár. Végre az 1936. évben kedvező irányba mozdult a régóta vajudó ügy. A minisztérium közölte a tanker. kir. főigazgatói látogatásról felterjesztett jelentésben megállapított kifogásokat és kérte a rendfőnököt, hogy gondoskodjék ezeknek a megszüntetéséről. A rendfőnök részletes és megindokolt jelentésében újra államsegélyt (100—120.000 P) kért a 222 éve működő intézet halaszthatatlanul szükséges és korszerű átalakítására és kibővítésére. A minisztérium ekkor több költségvetési évre elosztva 120.000 P építési államsegélyt illesztett be az állami költségvetésbe, és kérte a kibővítési és átalakítási tervek és a költségvetés felterjesztését. A terveket, a rend megbízásából, Hüttl Dezső műegyetemi tanár, a budapesti és kecskeméti gimnázium építője készítette el és irodája dolgozta ki. Az építést Szántai Lajos váci származású építőmester végezte. A többi munkát 80%-ban váci, 20%-ban budapesti iparosok kapták meg.

Mivel a rendelkezésre álló telek nem volt elegendő, a rend 35.000 P vételáron megszerezte a szomszédos Mayer-féle házat is. A költségvetési tervezet az új épület építési költségeit 572.000 P-ben, a régi épület tatarozási költségeit 40.000 P-ben, a teljes építkezés költségeit 612.000 P-ben irányozta elő. Az építkezés 468.000 P-n volt kiadva, a pótkiadás (munkabér, anyagáremelkedés, pótmunkák) 90.000 P. A tervezői honoráriumot és az adminisztratív költségeket is hozzászámítva az építkezés kereken 600.000 P-be került. Az építkezés 1940. április 24-én kezdődött meg és 1941. nyarán fejeződött be, úgyhogy az 1941—42. tanévet már az új épületben kezdték meg. Az átköltözés a nyár folyamán és szeptember első napjaiban történt meg. A tágas, világos, szellős új épületben van 12 tanterem, szertárak előadókkal és előkészítőkkal, nagy számmal különféle intézeti célokra szolgáló szobák és helyiségek, rajz- és tornaterem, fényes díszterem, színpaddal és öltöző-helyiséggel. Az alagsorban a bejáró tanulók két helyisége, a cserkészotthon, és a lőpálya.

1941. szeptember 7-én volt az intézet nagyszabású avató-ünnep, amelyen valamennyi rendház képviselve volt. Megjelentek Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszternek és Hanauer I. Árpád megyéspüspöknek képviselői, az egyházmegye, a tanügyi és városi hatóságok és a diákszövetség képviselője, és nagyszámú közönség. «— Csak egy csepp öröm vegyül a sok öröm közé: Sebes Ferenc, az új intézetet életre hívó rendfőnök elődöm, nem érthette meg a mai napot. Iránta érzett kegyelemem azt súgja, hogy nem is annyira a magam, mint inkább az ő nevében adjam át Kalazanti Szent József fiainak az új intézetet —», mondotta avatóbeszédében Zimányi Gyula rendfőnök.

Az új gimnázium tantermeinek bebútorozása 22.447·23 P-be került. Vác megyei város képviselőtestülete 15.000 P hozzájárulást folyósított erre a célra. A bútorzatot a Lopus Gyula-cég készítette, Budapesten.

A váci gimnázium életében jelentős esemény volt a Váci Sport Egyesület csónakházának megvétele. Ez a vétel lehetővé tette az ifjúsági vízi sport gyakorlását. A vétel a rend és a vallás- és közoktatásügyi minisztérium támogatásával valósult meg. Az egyesület evezős osztálya, anyagi nehézségei miatt, nemcsak a csónakházat, hanem csónakállományát és berendezését is felajánlta megvételre leltári értékben (kb. 40.000 P). A szerződés 1938. évi november hó 8-án jött létre a Váci Sport Egyesület Evezős osztálya és a váci kegyestanítórendi gimnázium igazgatósága között. Az ingatlanok vételára 25.000 P. A telekkönyvi átírás a «Magyar kegyestanítórend javára» történt. A későbbben megvett hajók és berendezési tárgyak vételára 4000 P. A vételt a rendi pénztárból kiutalt 29.000 P kölcsön tette lehetővé. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium, Ferenczi Zoltán igazgató kérésére, háromízben, összesen 12.000 P segélyt folyósított erre a célra. Ez az összeg a rendi kölcsön törlesztésére szolgált. A rendi kölcsönből levonásba került az a 6466·66 P összeg is, amelyet a gimnáziumi segélyegyesület adott kölcsön a vételre. A kölcsönt a csónakház emeletének évi 1800 P bérjövödelméből és a csónakház esetleges egyéb jövedelmeiből törleszti le a gimnázium.

A régi gimnázium földszintjének egy részét tanári lakásokká alakították át 1941-ben. 4 tanári lakás készült, ezenkívül fürdőszoba és két W. C. Ennek az átalakításnak költségei 11.852·92 P-t tettek ki.

A kertben személyzeti házat építettek, költséges földmunkával. A háztartási személyzet és a mosókonyha helyiségeit foglalja magában. Ennek az építkezésnek költségei 59.406·97 P-re rúgtak. A gimnáziumi udvar rendbehozatalának költsége 9000 P.

Az 1938. évi november hó 2-án hozott *I. bécsi döntőbíróági ítélet* alapján visszacsatolt országrésszel együtt visszakerült a megcsonkított ország területére a *lévai* rendház és gimnázium. A visszakerült felvidéki iskolákra nézve a vallás- és közoktatásügyi minisztérium azt az irányelvet állapította meg, hogy minden fajú és fokozatú iskola a felszabaduláskor érvényben volt tanrendje szerint folytatja az 1938—39. iskolai év végéig munkáját. Ez alatt az idő alatt nem történik változás az iskolafenntartó személyében sem, tehát a cseh állam által fenntartott iskolák magyar állami iskolákká válnak, a nem állami iskolafenntartók pedig továbbra is változatlanul megmaradnak iskoláik birtokában. (Hiv. Közl. 1938. nov. 15. 427. l.)

Ezt az irányelvet alkalmazta a minisztérium a *lévai* gimnáziumra is, amely így magyar állami iskolaként folytatta működését a visszacsatolás után, és a minisztérium rendelete alapján gimnáziummá alakult át. (Hiv. Közl. 1939. máj. 1. 130. l.)

1938. november 16-án küldöttség járt dr. Kmoskó Béla ügyvéd vezetésével Sebes Ferenc rendfőnöknél és kérte a rend visszaterését Lévára. Mivel a minisztérium a *lévai* gimnáziumra nézve nem tett az általános irányelvtől eltérő intézkedést, azért az iskolai év folyamán nem volt lehetséges az iskola átvétele. Megindultak azonban az 1938—39. tanév folyamán az előkészítő tárgyalások a minisztérium, a rend és a város vezetősége között, részint Budapesten, részint Léván. Három súlyos kérdés várt megoldásra: először az iskolai épületnek korszerű kibővítése és tornacsarnok építése, másodsor az iskolafenntartás régóta vajudó kérdésének kielégítő megoldása, harmadszor a templom és rendház gyökeres tatarozása és a rendház belsejének korszerű átalakítása és berendezése.

A közadakozásból épült és csak nyolc osztályra tervezett gimnáziumi épület, amely Léva város tulajdona, kezdettől fogva elégtelennek bizonyult. A szertárak és könyvtárak fejlesztése, az egykori évvégi *Értesítők* tanúsága szerint, helyiségek hiányában szinte lehetetlenség volt. Hiányzanak a helyiségek a ma már kielégítésre váró sok pedagógiai követelmény teljesítésére is. Tornacsarnok hiányában lehetetlen volt a rendszeres tornatanítás, melegebb hónapokban a szűk udvarban tanítottak tornát, szaktanár hiányában, megbízott egyéb szakú tanárok, játéktérül pedig az országos vásártér szolgált. Tornatanárt csak 1913—14-ben kapott az intézet. Lovag Schoeller Gusztáv földbirtokos kijelentette, hogy az intézet kibővítésére és tornaterem építésére ad területet a vár területéből, de a közbejött háború miatt elmaradt a fejlesztés, nem történt

meg ez a cseh uralom alatt sem, sőt azóta sem, mióta magyar állami gimnáziumként működik az intézet (1938).

A fenntartás kérdésének rendezését a rendi vezetőség úgy tervezte, hogy a rend legyen az intézetnek egyetlen fenntartója, és őt illesse meg a felvételi és tandíjak megállapításának és szedésének joga. Herceg Esterházy Miklós alapítványa értelmében eddig a rend volt a négy alsó osztály alapítványos fenntartója, de hozzájárult a fenntartáshoz Léva városa is, amely az általa szedett tandíj terhére hat tanár után évi 600 frt fizetésére kötelezte magát 1851-ben, amikor az 1850-ben megszüntetett iskola mint algimnázium újra megnyílt. A Marczibányi István és Imre alapítványának jövedelme is részben a tanárok ellátására szolgált. Mikor az 1881—82. tanévben az ötödik osztály megnyitásával megindult a főgimnáziummá fejlesztés, a tanári létszám kiegészítése ideiglenesen alkalmazott világi helyettes tanárokkal történt. A hat világi tanárt a minisztérium fizette, de a rend nevezte ki.⁸⁹ 1890-ben egyezség jött létre, melynek értelmében a rend vállalta a felső osztályoknak rendi tanárokkal való ellátását úgy, hogy a magyar katolikus tanulmányi alap 5500 frt hozzájárulást vállalt a személyi kiadásokra. E szerint az alap volt a felső osztályok tulajdonképpeni fenntartója, de hozzájárult a fenntartáshoz a város is, amely erre a célra 1500 frt-ot fizetett az alapnak. A rajztanárt is felerészben az alap fizette (500 frt), felerészben a város (500 frt). A görögptlő tárgyakért 1895 óta évi (355 frt 42 kr) díjat utalt ki a minisztérium.

A szobák lakhatóvá tételére és első bebútorozására 3000 frt-ot engedélyezett 1890-ben a minisztérium.⁹⁰

Az intézet dologi kiadásait különböző forrásokból fedezte a város. Ő szedte a tandíjakat, felvételi és egyéb díjakat, melyek az igazgató útján a városi pénztárba folytak be. Ez volt erre a célra legjelentősebb bevétele. Mikor 1812-ben tárgyalások folytak arról, hogy «a Gymnasium Oskolák béhozattatnak, azoknak előmozdítására és feltartására» 615 frt 42 kr évi hozzájárulást ajánltak fel a lévai polgárok, úgy tekintve ezt az összeget, mint bizonyos náluk «fekvő Tőke pénznek esztendőbeli legalis interesit». Ez a kamatjövedelem is az intézet céljaira szolgált, valamint annak a 8000 frtnak jövedelme is, amely különféle adományokból akkor jött össze, amikor az intézet az ötödik és hatodik osztály megnyitásával (1816) nagygimnáziummá lett. Az intézet fenntartására szánta Simor János hercegprímás a városnál 1886-ban tett 10.000 frt-os alapítványának kamatait is.⁹¹

Nyilvánvaló, hogy a gimnáziumi épület korszerű kibővítését és kiegészítését a fenntartás átvételével sem vállalhatta magára a

rend. Ez az épület birtokosának, a városnak feladata, melynek életbevágó érdeke, hogy a megyeszékhely középiskolája megfelelő környezetben folytathassa működését. A rendnek, a fenntartás kérdésének újabb rendezésével, az volt a szándéka, hogy nagyobb lehetőséget nyerjen az anyagi eszközök célszerűbb és tervszerűbb felhasználására (taneszközök, könyv- és szertárak), másfelől, hogy egyszerűsítse a fenntartásnak eddigi bonyolult rendszerét. Már korábban is voltak tárgyalások ezirányban (1906, 1909 és 1913), de nem jártak eredménnyel. Az 1913. évi tárgyalások alkalmával a város nem volt hajlandó szerződésben elismerni, hogy ő az intézet egyik fenntartója, jöllehet ő szedte az iskolai díjakat, és a minisztérium már 1874-ben azon az állásponton volt, hogy a város tartozik az iskola minden szükségletéről gondoskodni, mivel a tandíjak a város pénztárába folynak be.⁹²

Mínthogy a szokott tanulói létszám mellett várható tandíj-jövedelem a személyi költségeket sem fedezte volna, a rend oly irányban is tájékozódni akart, hogy miképen volnának pótolhatók azok a jövedelmek, melyeket az értéküket vesztett alapok szolgáltatottak. Az Esterházy nemzetség lévai uradalmát 1869-ben lovag Schoeller Sándor és Pál vette meg. Az alapítványi teher az új birtokosokra szállt át és ők a legnagyobb pontossággal teljesítették az alapítványi kötelezettségből folyó készpénz és természetbeni illetmények kiszolgáltatását (55 hl bor, 27·6 mm búza, 160 m³ fa, 866 K 72 f készpénz). A megszállás alatt, amikor a rend nem taníthatott, ³/₁₀ részben folyósította az uradalom ezeket az illetményeket, nem kötelezettségből, hanem «gavallériából». (Historia Domus. 1921.) A Schoeller et Co bécsi cég 1927-ben eladta az uradalom gényei kerületét a Garammenti Cukorgyár R. T.-nak (893 kat. hold 729 négyyszögöl) a lévai uradalmat terhelő patronátusi terhek megfelelő részével. A szerződő felek egyhangú megállapodással 96·5 öl fát kötöttek ki a lévai piaristáknak. A szerződés szerint ez a teher felel meg a megvett objektum kiterjedésének.

Az 1918. évi összeomlás előtt a magyar kat. tanulmányi alap hozzájárulása a fenntartáshoz 11.711 K, a városé a különböző alapok kamataiból 1912 K, a Marczibányi alapítvány kamata 688 K volt. A jövedelmek már akkor is elégtelenek voltak, a rend pl. már az 1911—12. tanévben 13.000 K-át meghaladó összeget volt kénytelen a gimnázium fenntartására ráfizetni. Ezért kívánta már 1913-ban a szerződést módosítani. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium a tanker. kir. főigazgatót bízta meg a tárgyalással. A tárgyalás célja a jogviszony rendezése és a szükséges államsegély megállapítása volt. A rend a költségvetés összeállításával és a hiány

pótlására szükséges államsegély megállapításával, a főigazgató hozzájárulása alapján, elkészítette a szerződés tervezetét is. A tárgyalás nem vezetett eredményre, mert a város nem fogadta el a bemutatott tervezetet, külön költségvetést készített és külön szerződéstervezetet. A rend viszont ezt nem fogadta el, mivel hiányzott belőle a fenntartás és a jogviszonyok rendezése. A tárgyalások ezzel meg is szakadtak.

Nem ígértek sikert e tekintetben a visszatérés után megindult tájékoztató tárgyalások sem. A magyar kat. tanulmányi alaptól nem lehetett sem segílyt, sem kölcsönt remélni. A város vezetősége a gimnáziumi épület ingyenes használatán kívül a régi 1912 K pótlására 2000 P vállalását helyezte kilátásba, mikor a rendfőnök megbízottja (1939. május 11.) a rend kívánságai felől tájékoztatta. A minisztériumnak a renddel és várossal tartott megbeszélései nem jutottak el annyira, hogy megoldásra vezettek volna. Mivel így az 1938—39. tanévben a tárgyalások nem érlelték meg a helyzetet annyira, hogy a rend átvehette volna az intézetet, azért az 1939—40. tanévtől mint állami gimnázium működött továbbra is.

Az első lévai házfőnök, Ugróczy Ferenc, 1815. október 19-én vette át a kat. vallásalaptól az egykori ferences templomot és rendházat. «Post equitem sedet atra cura!» mondhatja a költővel a rend, mert súlyos gondot jelent a rossz faszindelyes tetejű épületek rendbehozatala, a rendháznak korszerű belső berendezése és felszerelése. A rend itt a vallásalap és a város támogatására is számított, de e tekintetben határozott nyilatkozat vagy megállapodás nem történt. A rendi generális, hozzá felterjesztett kérelemre, 1940. november 14-én kelt határozatával, a szlovákiai provinciától elválasztottnak és a magyar provinciához visszacsatoltnak nyilvánította a lévai rendházat, melyet, a vele kötött szerződés értelmében, most is az egyházközség gondoz a rendház és 25 kat. hold és 1483 négyszögöl földjének bérjövödelméből.

Az 1940. évi augusztus hó 30-án hozott *II. bécsi döntőbíróági ítélet* alapján visszakerült keleti, régibb alapítású rendházak ügye háttérbe szorította a lévai kérdés megoldását. Három rendház és gimnázium került vissza, a kolozsvári, máramarosszigeti és nagykárolyi. Továbbra is Romániához csatolt területen maradt a temesvári rendház és gimnázium. A romániai rendtartomány főnöke, Bíró Vencel sürgősen (1940. szept. 2.) intézkedett, megbízottai útján, a máramarosszigeti és nagykárolyi, eddig állami liceumként működő intézetek átvétele, illetve visszavétele ügyében. Megtette a rend rájuk vonatkozó jogainak érvényesítése érdekében szükséges lépést a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban is. Zimányi

Gyula magyar rendfőnök is kérte 1940. szeptember 16-án a minisztériumtól, hogy a rendet is vonja be a tárgyalásokba, amikor a visszacsatolt intézetek további működésének ügyét rendezik. A minisztérium 24.024/1940. sz. rendeletében úgy intézkedett, hogy az 1939—40. évben állami iskolaként működött iskolák az 1940—41. tanévben mint m. kir. állami intézetek folytatják működésüket, viszont az egyházi hatóság igazgatása alatt állott, vagy egyébként felekezeti jelleggel működött iskolák felekezeti jellegű iskolaként működnek továbbra is. Ebbe a csoportba tartozott a kolozsvári róm. kat. liceum. (Hiv. Közl. 1940. okt. 15.) A minisztérium kifejezte azt a készségét, hogy hozzájárul a máramarosszigeti és nagykárolyi gimnázium eredeti jellegének visszaállításához, mihelyt azt a körülmények megengedik (1940. okt. 22-én 51.021/1940. V. I. sz.). A rend óhaját figyelembe véve, hozzájárult ahhoz is, hogy már az 1940—41. tanévben is rendtag lássa el az igazgatói és hittanári teendőket.

Sürgős feladat volt a visszakerült rendházak, általában a romániai rendtartomány ügyének rendezése is. E rendtartomány főnökének részvételével tartott konzisztórium (1940. szept. 30.) kérte a rendi generálist, hogy az országgrésszel visszatért három rendházat szentszéki döntéssel csatolják vissza a magyar rendtartományhoz. A visszacsatolásig a magyar rendfőnök mint Commissarius generalis nyerjen joghatóságot erre a három házra. A magyar rendtartomány azonnal átvehesse növendékintézményeibe a romániai rendtartomány noviciusait és teológusait. Megtette javaslatait a házfőnöki állások betöltésére is. A rendi generalis (1940. okt. 28-án 388. sz. a.) hozzájárult az előterjesztéshez. Ennek következtében a romániai rendtartomány főnöke, házfőnökei és noviciusmagisztere felmentést kaptak, a kormányzást a magyar rendfőnök vette át, a házak vezetését pedig a javaslatba hozott és megerősített új házfőnökök. A noviciusok a váci noviciátusba kerültek, a teológusok pedig a budapesti Kalazantinumba. Az átvett rendtagok száma : áldozó pap 19, teológus és egyetemi hallgató 6, gimn. növ. pap 3, novicius 2, összesen : 30 volt.

A temesvári rendház közvetlenül a római rendi generalis joghatósága alá rendeltetett. Ügyeit a tőle kinevezett főnök intézi két asszisztensével. Panyik Tóth Lajos lett a főnök, asszisztensei pedig Mondik Pál és Mertz Károly. Ebből az egy házból áll jelenleg a romániai rendtartomány.

A rend és a minisztérium között folyt 1940—41. tanévi tárgyalások előkészítették a máramarosszigeti és nagykárolyi gimnáziumok rendi fenntartásba vételét. A minisztérium 56.600/1941. sz. rendeletével visszaállította, az 1941—42. tanév kezdetével, ennek

a két intézetnek katolikus jellegét és 1942. február 16-án kelt 117.451/VI. I. sz. rendeletével mindkettőt visszaadta a rend tulajdonába, a velük kapcsolatos internátusok felszerelésével együtt. Segítségére volt a rendnek a gimnáziumok átvételével ráháruló személyi költségek terén is, részint a fizetéskiegészítő államségélyre jogosult rendtagok számának emelésével, részint azzal, hogy a tanítás zavartalan biztosítása érdekében állami tanárokat bocsátott a rend rendelkezésére. Az állami tanárok száma fokozatosan csökkenni fog, amint a hiányzó rendi utánpótlás megtörténhetik, de meghatározott számú elméleti szakos tanárt állandó jelleggel biztosított (14) a minisztérium. A rend az 1941—42. tanévvel kezdődőleg saját fenntartásába vette át e két gimnáziumot. A kolozsvári gimnázium fenntartója továbbra is az erdélyi róm. kat. státus, illetve ennek jogutóda az Egyházmegyei Tanács maradt.

Máramarosszigeten az 1912. november 18-án használatba vett új gimnáziumi épületben folytatja működését a visszatért gimnázium. A nagykárolyi régi gimnáziumi épületet Angheliescu román közoktatásügyi miniszter 1923. augusztus 27-én a várostól állami tulajdonba vette át. Rendelkezésére ebbe költözött be a polgári leányiskola, a líceum pedig a polgári leányiskola épületében működött tovább. Ebben az épületben maradt átmenetileg visszatérése után is.

A nagykárolyi rendház állapota arra indította a rendi vezetőséget, hogy a rendtagok megfelelő elhelyezésére megoldást keressen. A régi gimnázium bővítés nélkül szintén nem elegendő már a mai fokozottabb igények kielégítésére. Így merült fel a megürült vármegyeház megszerzésének a gondolata. Gróf Károlyi Ferenc 1753-ban hatalmas telket bocsátott Szatmár megye rendelkezésére vármegyeház építésére. Kikötése szerint a telek visszaszáll a családra, ha a vármegye székhelye elkerül Nagykárolyból. 1940-ben Szatmárnémeti lett a megye székhelye, az adománylevel értelmében tehát visszajut a telek a Károlyi-család tulajdonába. A család azonban, amely katonai internátus létesítésére engedte át nagyszerű kastélyát, hajlandó lemondani a telekről, ha a régi vármegyeház épületét valami közhasznú intézmény céljára használnák fel. Ilyennek tekinti a piarista gimnáziumnak az épületben való elhelyezését. A vármegye törvényhatósága 1941. július 23-án elhatározta, hogy a vármegyeház tulajdonjogát felajánlja a kir. kincstár részére «azon cél elérése végett, hogy ezen telket és a rajta levő felépítményeket a kir. kincstár Nagykároly m. város fejlődésének előmozdítását szolgáló kulturális intézmény céljaira felhasználhassa, vagy ilyen intézmény céljaira másnak átengedhesse». Hozzá teszi a határozat,

hogy az ingatlanok minden tulajdonjogi korlátozás nélkül való megszerzéséhez szükséges a gróf Károlyi-család érdekelt tagjainak a hozzájárulása.

A grófi család is, a vármegye is a rendben látja azt az intézményt, amely legjobban szolgálja a város kulturális fejlődését, azért a rend a jogi függő kérdések elintézése előtt is biztos lehetett a telek és épületek átengedéséről. A vármegyeház épületében és a vele egy telken épült járásbírói épületben elhelyezhető lesz a gimnázium, internátus és a rendház. A rend 1942. április 13-án megbízta Palcsik Sándor nagyváradi építészt, hogy készítsen tervet a vármegyeház átalakítására gimnázium és internátus céljaira. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium, a rendfőnök kérésére, 1942 júliusában 350.000 P rendkívüli építési államsegélyt utalt ki. A terv szerint a rendház a járásbírói épületbe kerül, ennek célszerű átalakítása után. Ennek az építkezésnek végrehajtásával szép új oktatási és nevelési intézménnyel gazdagodik a rend és kedvezően ördődik meg a nagykárolyi rendház régóta várt korszerűsítése is.

Hálával jegyezzük fel az utókor számára is, hogy gróf Károlyi Gyula volt miniszterelnök, egykori ragaszkodó, kitűnő tanítványunk mindenre kiterjedő érdeklődéssel, buzgó közreműködéssel és utánjárással támogatta a rendet mindenkor és mindenütt abban a törekvésében, hogy a nagykárolyi gimnázium és rendház ügye kedvezően haladjon előbbre.

Jegyzetek.

- ¹ Hivatalos Közlöny. 1918. nov. 15. sz. 200.531/1918. sz. rendelet.
- ² Hivatalos Közlöny. 1918. dec. 15. 14.796/1918. eln. sz. rendelet.
- ³ Hivatalos Közlöny. 1918. dec. 15. sz. 14.490/1918. eln. sz. rendelet.
- ⁴ Hivatalos Közlöny. 1919. febr. 5—6. sz. 21.841/1919. sz. rendelet.
- ⁵ Hivatalos Közlöny. 1919. febr. 5—6. sz. 22.025/1919. sz. rendelet.
- ⁶ Hivatalos Közlöny. 1919. márc. 13. sz. 1746/1919. eln. sz. rendelet.
- ⁷ Hivatalos Közlöny. 1919. márc. 20. sz. 61.897/1919. sz. rendelet.
- ⁸ Mátrai János nyitrai házfőnök jelentése. 1919. ápr. 7. és aug. 29. Központi levéltár.
- ⁹ Mátrai János nyitrai házfőnök jelentése. 1919. jún. 28. Központi levéltár.
- ¹⁰ A nyitrai rendház házi gyűlésének jegyzőkönyve. 1921. máj. 19. Központi levéltár.
- ¹¹ Mátrai János nyitrai házfőnök jelentése. 1920. ápr. 7. Központi levéltár.
- ¹² A nyitrai rendház házi gyűlésének jegyzőkönyve. 1920. dec. 12. Központi levéltár.
- ¹³ Cserhelyi Sándor nyitrai házfőnök jelentése. 1922. márc. 29. Központi levéltár.
- ¹⁴ Cserhelyi Sándor nyitrai házfőnök jelentése. 1922. szept. 30. Központi levéltár.

- ¹⁵ L. A nyitrai gimnázium 1899/1900. évi Értesítőjét. 23. l.
- ¹⁶ Cserhelyi Sándor nyitrai házfőnök jelentése. 1923. dec. 1. Központi levéltár.
- ¹⁷ 1924. július 14-én 1456. sz. a. Központi levéltár.
- ¹⁸ 1924. július 25-én 815. sz. a. Központi levéltár.
- ¹⁹ 1924. október 20-án 2043. sz. a. Központi levéltár.
- ²⁰ 1924. október 29-én 1208. sz. a. Központi levéltár.
- ²¹ 1924. november 15-én 2402. sz. a. Központi levéltár.
- ²² 1924. november 22-én 1277. sz. a. Központi levéltár.
- ²³ Szegess Mihály privigyei igazgató jelentése. 1919. jan. 11. Központi levéltár.
- ²⁴ Szegess Mihály igazgató levelei Német Károly rendfőnöki titkárhoz. 1919. szept. 14. és 30. Központi levéltár.
- ²⁵ Szegess Mihály igazgató jelentése. 1919. szept. 24. Központi levéltár.
- ²⁶ A privigyei rendház házi gyűlésének jegyzőkönyve. 1921. ec. 20. Központi levéltár.
- ²⁷ Szegess Mihály házfőnök jelentése 1925. apr. 30. Központi levéltár.
- ²⁸ A privigyei rendház házi gyűlésének jegyzőkönyve. 1922. ún. 23. Központi levéltár.
- ²⁹ 1918. dec. 10-én 1578. sz. a. Központi levéltár.
- ³⁰ Bán József rózsashegyi házfőnök jelentése. 1919. febr. 6. és 20. Központi levéltár.
- ³¹ Bán József rózsashegyi házfőnök jelentése. 1919. aug. 19. Központi levéltár.
- ³² Bán József rózsashegyi házfőnök jelentése. 1919. szept. 7. és 18. Központi levéltár.
- ³³ Bán József rózsashegyi házfőnök jelentése. 1920. márc. 29. Központi levéltár.
- ³⁴ Bán József rózsashegyi házfőnök jelentései. 1920. júl. 16. és szept. 24., 1921. jan. 22. és apr. 20. Központi levéltár.
- ³⁵ Bán József rózsashegyi házfőnök jelentései. 1921. júl. 11., okt. 17. és nov. 21. Központi levéltár.
- ³⁶ Rappensberger Vilmos selmecebányai házfőnök összefoglaló jelentése. 1922. apr. 4. Központi levéltár.
- ³⁷ Rappensberger Vilmos selmecebányai házfőnök jelentései. 1920. apr. 10. és okt. 4. Központi levéltár.
- ³⁸ Rappensberger Vilmos selmecebányai házfőnök jelentése. 1921. apr. 12. Központi levéltár.
- ³⁹ Rappensberger Vilmos selmecebányai házfőnök jelentése. 1921. okt. 8. Központi levéltár.
- ⁴⁰ Wagner Antal generalis assisztens jelentése Rómából 1922. apr. 11. Központi levéltár.
- ⁴¹ Rappensberger Vilmos házfőnök jelentése. 1922. jún. 20. és aug. 9. Központi levéltár.
- ⁴² Rappensberger Vilmos jelentése. 1923. máj. 31. és Cserhelyi Sándor jelentése 1929. jún. 24. Központi levéltár.
- ⁴³ Kornis Gyula pozsonyi egyetemi tanár levele Szinger Kornél rendfőnökhöz. 1918. dec. 13. Központi levéltár.
- ⁴⁴ Pálmai Miklós érd. assisztens jelentése. 1919. aug. 9. Központi levéltár.

- ⁴⁵ Braneczky József trencsényi házfőnök 1919. okt. 16. jelentése szerint 1919. szept. 20-án 2070. sz. a. Központi levéltár.
- ⁴⁶ Pálmai Miklós jelentése. 1919. szept. 16. Központi levéltár.
- ⁴⁷ Braneczky József házfőnök 1919. okt. 16. jelentése szerint 1919. okt. 13-án 2090. sz. a. Központi levéltár.
- ⁴⁸ Pálmai Miklós jelentése. 1919. szept. 26. Központi levéltár.
- ⁴⁹ Pálmai Miklós jelentése. 1919. nov. 30. Központi levéltár.
- ⁵⁰ Braneczky József házfőnök jelentése. 1919. nov. 20. Központi levéltár.
- ⁵¹ Braneczky József házfőnök jelentése. 1920. jún. 25. Központi levéltár.
- ⁵² Braneczky József házfőnök jelentése. 1920. jún. 4. Központi levéltár.
- ⁵³ 573. sz. irata. 1920. jún. 30. Központi levéltár.
- ⁵⁴ Braneczky József házfőnök jelentése. 1921. jún. 23. Központi levéltár.
- ⁵⁵ Cserhelyi Sándor szlovákiai rendfőnök 230/1933. sz. átirata. 1933. máj. 27. Központi levéltár.
- ⁵⁶ Braneczky József házfőnök jelentése. 1921. ápr. 25. Központi levéltár.
- ⁵⁷ Braneczky József házfőnök jelentése. 1921. jún. 23. Központi levéltár.
- ⁵⁸ A nagybecskereki rendház átadási jegyzőkönyve. 1919. nov. 13. Központi levéltár.
- ⁵⁹ A Historia Domus mellett értékes adatok vannak Kontraszti Dezső összefoglalásában: A nagybecskereki kegyesrendi községi róm. kat. főgimnázium kivonatos története 1918—1920. Központi levéltár.
- ⁶⁰ A rendi konzisztórium 204. ülésének jegyzőkönyve. 1921. aug. 31. Központi levéltár.
- ⁶¹ Historia Domus Pod. 1921.
- ⁶² Másolatban mellékelve Wagner Antal gen. asszisztens leveléhez. 1922. jún. 25. Központi levéltár.
- ⁶³ Id. 204. sz. jegyzőkönyv.
- ⁶⁴ Cserhelyi Sándor nyitrai házfőnök jelentése. 1928. okt. 25. Központi levéltár.
- ⁶⁵ Mátrai János nyitrai házfőnök felterjesztése. 1920. máj. 31. Központi levéltár.
- ⁶⁶ Viñas Tamás rendi generális levele. 1921. febr. 18. Központi levéltár.
- ⁶⁷ Id. 204. sz. jegyzőkönyv. 60. sz.
- ⁶⁸ Del Buono József vikárius gen. levele. 1924. ápr. 23. Központi levéltár.
- ⁶⁹ Szinger Kornél generális asszisztens levele. 1924. okt. 10. Központi levéltár.
- ⁷⁰ Cserhelyi Sándor házfőnök jelentése. 1925. szept. 24-én 74. sz. a. Központi levéltár.
- ⁷¹ Cserhelyi Sándor házfőnök jelentése. 1928. jún. 21-én 59. sz. a. Központi levéltár.
- ⁷² Cserhelyi Sándor házfőnök jelentése. 1928. okt. 25-én 100. sz. a. Központi levéltár.
- ⁷³ Hivatalos Közlöny. 1919. ápr. 17. sz.
- ⁷⁴ Hivatalos Közlöny. 1919. ápr. 17. sz.
- ⁷⁵ Hivatalos Közlöny. 1919. máj. 15. sz. 91.609/1919. sz. rendelet.
- ⁷⁶ Hivatalos Közlöny. 1919. jún. 27. sz. 152.472/1919. sz. rendelet.
- ⁷⁷ Hivatalos Közlöny. 1919. szept. 25. sz. 5008/1919. eln. sz. rendelet.
- ⁷⁸ Hivatalos Közlöny. 1919. szept. 25. sz. és okt. 23. sz. 182.311/1919. B. 1. és 186.932/1919. B. 1. sz. rendelet.
- ⁷⁹ Hivatalos Közlöny. 1919. dec. 11. sz. 200.884/1919. B. 1. sz. rendelet.

⁸⁰ Hivatalos Közlöny. 1920. szept. 2. sz. 110.492/1920. V. sz. rendelet.

⁸¹ Hivatalos Közlöny. 1922. okt. 1. sz. 42.922/1922. V. sz. rendelet és 1920. szept. 2. 110.490/1920. V. sz. rendelet.

⁸² Hivatalos Közlöny. 1919. dec. 11. sz. 192.622/1919. B. 1. sz. rendelet.

⁸³ Hivatalos Közlöny. 1919. dec. 11. sz. 201.923/1919. B. 1. sz. rendelet.

⁸⁴ Hivatalos Közlöny. 1920. szept. 2. sz. 109.849/1920. V. sz. rendelet.

⁸⁵ Fináczy Ernő : A középiskolák egységes jogosítása Magy. Paed. 1919.

⁸⁶ Hivatalos Közlöny. 1919. dec. 11. sz. 200.883/1919. B. 1. sz. rendelet.

⁸⁷ V. ö. Schack Béla dr. és Vincze Frigyes : A kereskedelmi oktatás fejlődése és mai állapota Magyarországon. Budapest, 1930. Benne idézve a szakirodalom.

⁸⁸ Dr. Jámbor József : A kecskeméti kegyesrendi róm. kat. gimnázium új épülete megépítésének története. Kecskeméti gimn. Értesítő : 1930/31. év. 5—33. l. és 1931/32. év. 5—12. l.

⁸⁹ Az 1891. évi rendi káptalan jegyzőkönyve. 12. l.

⁹⁰ U. o. 12. l.

⁹¹ Dr. Tóth György : A lévai kegyestanítórendi gimnázium története 1815—1895-ig. Léva, 1896.

⁹² Az 1915. évi rendi káptalan jegyzőkönyve. 60—62. l. Tóth i. m. 187. l. Az 1918-tól 1942-ig terjedő időre vonatkozólag fontos adalékokat szolgáltatnak egyes rendházak kéziratoss történeti feljegyzései (Historia Domus), így a kisszebeni, lévai, nagybecskereki, podolini, rózsahegy-i és trencsényi házak Historia Domusai, továbbá a rendi káptalanok jegyzőkönyvei (1915, 1918, 1922, 1925, 1928, 1931, 1934, 1937 és 1940), végül az egykorú évvégi nyomtatott gimnáziumi Értesítők.

III. RÉSZ.

Dr. Biró Vencel: Az erdélyi rendházak a román uralom éveiben.

A Trianonban megvont határvonal miatt négy rendház a Romániának ítélt területen maradt : Nagykároly, Máramarossziget, Kolozsvár és Temesvár. E négy rendház 1921-ben viceprovinciává, 1925-ben meg önálló rendtartományá szervezkedett.

Ezen elrendezést a beállott helyzet indokolta. Az érintkezés megszakadása, helyi intézkedések szükségessége, az állami követelmény, rendi utánpótlás kérdése mind életlehetőségkeresés mellett szóltak. A rend e házakkal összekötött diplomomokban, iskolákban és konviktusokban századokra visszamenőleg erősített vallásos meggyőződést, hirdetett tudományt és nevelt jellemes ifjakat. Most is úgy érezte, hogy az új vallási és faji környezetben vallása és faja iránt kettőzött kötelezettséggel tartozik. Éppen azért munkakörében maradt és abban szívósan kitartott.

Az államfordulatot követő első éveket a fennmaradás-keresés, berendezkedés-próbálgatás, új tanügyi és kormányzati rendszerhez való alkalmazkodás, iskola-elvesztés változatos és sokszor izgalmas eseményei töltik ki. A háborgó tavon hanyódás érzése lett urrá a lelkeken.

A máramarosszigeti új gimnáziumi épületre, Trianon után nem egészen két hónapra, 1920. augusztus 10-én már rátette kezét a román állam. A vármegyei főispán: prefektus és a nagyváradi főigazgató vezetésével bizottság jelent meg az intézetben és az állami vezetést, használatot bejelentette. Az elrekvirálásról a prefektus augusztus 25-én írást adott ki. Az állami hatóság az épület és a felszerelés elvételét a megyei románság kultúrigényén, az épület alkalmasságán, államsértésnek minősített kisebb okokon kívül azzal indokolta, hogy ez új épület emeléskor a rend nagyobb-mérvű államsegélyt vett igénybe és hogy az iskola a címében «királyi» jelzöt használt.

Ez ideiglenes cím azonban magától megszűnt azzal a ténnyel,

hogy a világháborút követő helyzetben a bankkölcson útján folyósított államsegély nagyobb részét a rend törlesztette le, másként magyar állami felfogás volt az, hogy a hitvallásos iskoláknak nyújtott állami kölcsönök vissza nem térítendő államsegélyeknek tekintendők. Fontos körülmény, hogy a felsőbb osztályokban a tandíjat maga a rend szedte. A máramarosszigeti gimnázium jogesetét egyébként a jelen idő világosan mutatja, amennyiben az 1941—42. tanévben újra a rend vette át az intézet fenntartását.

Az 1920-ban történt elrekvirálás után a tanulók elszéledése, a nagyobbbrészt világi tanárok távozása miatt a további kísérletezés kilátástalannak látszott, mire épület és felszerelés hiányában új kezdéssel nem próbálkoztak. A máramarosszigeti és környékbeli katolikusság magyar középiskola nélkül maradt. A rendtagok számára a rendház épülete maradt meg.

A máramarosszigeti iskola megszűnését a nagykárolyi iskoláé követte. Sok hányódás között itt az 1922—23. tanév befejezéséig tartott a magyarnyelvű oktatás. Ekkor, 1923. szeptember 17-én az iskolát az állam lefoglalta és azt román tannyelvűvé alakította át. Az elvétel jogcímeül az állam felhozta, hogy az új iskolaépületnek a város a tulajdonosa. Az elvételt a románokból alakított városi tanács elősegítette azzal, hogy 1923-ban a város nevében az iskolát az államnak engedte át.

A telek azonban, amelyen az iskola épült, a hozzátartozó játéktérrel, udvarral együtt a rend tulajdona. A rend a várossal együtt vett részt az iskola fenntartásában, az alsó osztályokban a tandíjat a rend szedte és az évi államsegélyekben is osztozott a várossal. Nem kevésbé fontos körülmény az, hogy az alapító gróf Károlyi-család az iskolai szolgálatot a rendre bízta.

Semmiképen nem volt tehát indokolt, hogy a román állam egyoldalú intézkedésével a rendet az iskolából kitette. Eljárása azzal a politikai elgondolással függött össze, hogy a határszéleket kultúrzonáknak minősítette és ez övezet mentén talált magyar iskolákat rendszeresen megszüntette vagy azokat román iskolákká alakította át. E politikának e szerint két rendi iskola esett áldozatul. Az iskola elvételével azonban a nagykárolyi rendtagok további működése nem szűnt meg, csak kisebb térre korlátozódott. A gróf Károlyi-család alapítványából ugyanis megmaradt a plébániatemplom, vele együtt a város katolikus híveinek gondozása, a katolikus tanuló ifjak hitoktatása és a vallásos egyesületek vezetése. Szép munkaterület híveikért élő lelkipásztorok számára!

A temesvári új iskola, rendház, a kettőt összekötő templom is a rend tulajdona. Mindig a rend egyik legnépesebb iskolája volt,

hasonlóképpen a rendházban elhelyezett konviktus is nagy keresettségnek örvendett. A változott helyzetben a létszám rohamosan apadt a sajátos elv következtében, amely elgondolás az állam tanügyi vezetőiben most megfogamzott. Tért hódított ugyanis az a felfogás, hogy a szerzetesek minden országban az állam nyelvén működnek, következésképp itt is románul tanítsanak. Ez elmélet helytálló olyan országban, ahol a szerzetesek az államalkotó elemből kerülnek ki, de nem illik az erdélyi és bánági területre, ahol a katolikusok kisebbségi nemzetekhez tartoznak. A közoktatásügyi minisztérium végül is rendeletet adott ki, hogy a szerzetesek és szerzetesnők által vezetett iskolák az 1923—4. tanévben az első osztályban csak az állam nyelvén kezdhetik meg a tanítást. A románnyelvű tanítást a következő osztályokban fokozatosan fogják bevezetni. A rendelet megengedte, hogy a vallástant és az anyanyelvet a kisebbségi tanulók anyanyelvén adják elő. Sok tárgyalás közben ez az előírás a gyakorlatban oda módosult, hogy a szerzetesek által vezetett iskolák tanítási nyelvének megállapításában a tulajdonjog lett irányadó. Vagyis olyan szerzetesi iskolákban, amelyekben az egyházközség vagy a püspökség a tulajdonos, ott megmaradt a magyar tanítási nyelv.

A temesvári iskola e szerint, mint rendi tulajdon, a román tanítási nyelv bevezetésére kényszerült. A magyar tanítási nyelv kieszközlésére a rend ismételten próbát tett. A temesvári püspökséggel együtt működve magyar és német tagozat beállításával próbálkozott. E kísérlet azonban, sok utánjárás, az állammal történt sok tanácskozás után sem sikerült. A rend azonban ilyen körülmények között sem hagyta ott az iskolát abban a tudatban, hogy a magyarságnak szolgálatot tesz. A tanárkar ugyanis a tanulók nemzeti érzékenységét nem sérti és azokat nemzeti jellegükben megtartja. A vallástanítással együttjáró egyesület: Mária kongregáció tárgyalási nyelve szintén magyar maradt. A római Szentszék és a román állam között kötött konkordátum (1927) ugyan kimondja, hogy az iskolák tannyelvét a fenntartó hatóság állapítja meg, de ugyane konkordátum függeléke azt is tartalmazza, hogy a megállapodásnak visszaható ereje nincsen. Azaz ahol a román tanítási nyelvet az állam rendeletére előzőleg már bevezették, az már nem változtatható meg. Ez áll a temesvári iskolára is.

A kolozsvári iskola az Erdélyi Római Katolikus Status (utóbbi neve Egyházmegyei Tanács) tulajdona, így annak tannyelve magyar maradt a román nemzeti tárgyak előadásának kivételével. Az iskolával együttjáró templom és nevelőintézet szintén a rend gondozásában volt.

A négy rendházból, ezekkel kapcsolatban Temesvárt az iskolából és konviktusból, Nagykárolyban a plébániából, Kolozsvárt a rendtagok által ellátott iskolából és internátusból (Mária Terézia finevelőből), a rendházakhoz tartozó vagy a rend által ellátott templomokból tevődött össze a romániai rendtartomány. Ezekhez jött Kolozsvárt a katolikus főiskolások internátusa (Báthory-Apor szeminárium, más néven Szent József finevelő), amelynek vezetését a rend néhány év múlva visszanyerte.

E rendtartomány viszonylag kicsinynek tűnhetett fel, amennyiben a négy házban a rendi növendékekkel együtt 40—50 tag élt, de létszámban és működési lehetőségben így is számos külföldi rendtartományt felülmúlt. A romániai katolikus szerzetek közül is kevés hagyta el létszámban. Jelentősége főleg hivatásában állott : az ifjúság vallás-erkölcsi nevelésében, amivel nagy szolgálatot tett a magyarságnak.

E szolgálattelvés jövőjét célozta, hogy a rend már az első években utánpótlás lehetőségéről gondoskodott. Mivel a magyar provinciából csak eleinte jöhettek át rendtagok, azért dr. Both Ferenc rendtartományi vikárius a Szentszék engedélyével az 1922—23. tanévre megnyitotta az ujoncnevelőt. Ennek helyéül az egészséges levegőjű máramarosszigeti rendházat nézte ki, amelyet ily módon a rend részére jól felhasznált. A szép és tágas kerttel rendelkező és kellő nagyságú rendház ettől fogva 1935-ig noviciátusul szolgált, ekkor az intézmény a vagyonosabb nagykárolyi rendházba került. 2—4—6 folyamodó évről-évre jelentkezett a középiskola felsőbb osztályait végzett tanulókból. Az ujoncnevelő természetes folytatásává vált a gimnazista rendi növendékek részére létesített stúdium, először Máramarosszigeten, majd Kolozsvárt, utóbb Temesváron. A növendékek e helyeken középiskolai tanulmányaikat folytatták. Továbbá az 1922—23. tanévben Kolozsvárt megalakult a rendi teológiai intézet : Kalazantinum. A teológusok egyben a kolozsvári román egyetem hallgatói közé is beiratkoztak, hogy ott tanári oklevelet szerezzenek.

A növendékekre a középiskolában és egyetemen egyaránt nehéz feladat várt. Egyrészt az állam nyelvét kellett minél előbb és minél tökéletesebben elsajátítaniok és tanulmányaikat e nyelven folytatniok, másrészt meg átmeneti tantervek, új szellemű rendszerek nehézségeit kellett érezniök. E nehézségek az új idők szellemével kapcsolatosak, amelyek tanulót, tanárt egyaránt mélyen érintettek.

Igy nem voltak tankönyvek, engedélyezett új tankönyvek elkészítéséhez meg idő kellett. Új anyagot kellett átvennie tanár-

nak, diáknak egyaránt. Új tárgyak gyanánt jöttek elő: Románia története, földrajza, alkotmánytana, főképen maga a román nyelv. Mind e tárgyakból román nyelven maguknak a tanároknak is vizsgát kellett tenniök, éspedig annyiszor, amíg vizsgálatuk nem sikerült. Jó ideig átmeneti tantervek léptek életbe, amelyek a volt magyar rendszertől lényegesen elütöttek. Főszempont lett a modern nyelvek s a reáltárgyak tanulása. A fizikát, kémiát, számtant, természetrajzot aránylag nagy óraszámban és sok gyakorlati ismeret fejlesztésével tanították. A változások miatt tanárok váltak feleslegessé, viszont a megkívánt képesítésük hiányoztak. Az egyes tárgyakat az azok tanítására képesített tanárok taníthatták, ez előírást a kisebbségi iskoláknak jobban kellett megtartaniok.

A modern nyelvek, gyorsírás, elméleti énektanítás, közgazdaságtan, a természettudományok a tanulókat közel hozták az élethez, viszont munkájukat lényegesen megnehezítették. A tíz számmal történő osztályozás könnyebbítésnek látszott, de a négy-nél rosszabb elégtelen érdemjegyek kijavítása, a középarányrendszer miatt, igen kemény próbára tette a diákságot. E mellett általános elvvé vált, hogy a jó elemek kiválasztása, illetőleg gyengék eltávolítása vizsga útján történhetik. Ezért a gimnázium ötödik osztályába csak az iratkozhatott be, aki a felvételi vizsgát sikeresen letette. A vizsgát bizottság előtt történt, amelynek tagjai egészben vagy részben az intézet tanáraiból kerültek ki, elnöke pedig állami kiküldött volt. Az érettségi vizsgálat helyébe behozott baccalaureátusi vizsgálaton a bukásszám időnként igen nagy volt. A nagy bukások okát a gyakran mutatkozó túlságos szigorúságban és a vizsga rossz rendszerében kell keresnünk. Az előírás szerint a tanulók központi helyeken, állami tanárokból kijelölt bizottságok előtt jelentek meg, hogy ott vizsgára álljanak. A kisebbségek vizsgálatát megnehezítette, hogy azt az állam nyelvén kellett letenniök. Anyanyelvüket csak egyes tárgyak vizsgálatán használhatták.

Az 1923-ban kiadott Középiszkolai Rendelet és az 1925-ben megszavazott Magánoktatási Törvény foglalják magukban a szabályokat, amelyek szerint a kisebbségi iskolák tanításmódja végbe ment. E szabályzatok az iskolák és egyben az iskolafenntartók anyagi érdekeit is mélyen érintették. Előírásaik szerint ugyanis a kisebbségi iskolákban csak oly növendékek voltak felvehetőek, akiknek anyanyelve azonos volt az iskola tannyelvével. Görög katolikus vagy görög keleti vallásúak eddig se járhattak már magyar iskolákba, most kiestek a németek, az örmények, úgyszintén a zsidók. Akkor is, ha magyar anyanyelvűeknek vallották magukat. A tanulók nemzetiségének megállapítására divatba jött a névelem-

zés, ez alapon is sok diákot távolítottak el a magyar iskolákból. Az iskolák tanulóinak létszáma ilyen módon erősen megcsappant, ami az iskolák anyagi helyzetére is jelentősen kihatott.

Államsegély hiányában, a földreform révén is erősen érintett iskolák nehéz anyagi helyzetbe kerültek. A hitvallásos iskolák, amelyeknek fenntartóit szegényítette el a földreform, tandíj-emeléssel, külön iskolafenntartói díj kivetésével, magánadakozásokkal igyekeztek szükségleteiket előteremteni. Ez eljárás viszont a szülőket terhelte meg. A kolozsvári iskola fenntartása az egyházmegyei Főhatóságra hárult, a temesvárié azonban egészen a rendre nehezedett. Ez utóbbinak helyzetén némileg könnyített az az engedmény, hogy az állam, az iskola tannyelvére tekintettel, megengedte, hogy oda bármily vallású és nemzetiségű tanuló felvétessék. A kolozsvári iskola létszáma átlag 360—400, a temesvárié átlag 300 körül volt. Az előbbinek konviktusában a növendékek száma 100 körül, az utóbbiában 60—80 körül szokott lenni.

A rend belső szervezését tekintve, 1925 nyarán a vikariátust az önálló rendtartomány váltotta fel. A vikárius nehéz időben vezette a rendet, amikor annak megszilárdítása sok fáradozást, türelmet kívánt. Nagy szorgalommal, rendjének szeretetével, sok utánjárással buzgólkodott teendői végzésében.

A rend önálló szervezkedését az állami vezetők akkor jó szemmel nézték, mivel azon voltak, hogy a romániai intézmények önállósuljanak. Amikor tehát a megválasztott első rendfőnök: dr. Patay József, az első káptalani gyűlésről a közoktatásügyi és a vallásügyi minisztereknek a rendtartomány megalakulása alkalmából üdvözlő táviratot küldött, mindkét miniszter meglehetősen sürgönyben válaszolt. A rendfőnök náluk személyesen is bemutatkozott. Az önálló rendtartomány kezdetét ugyancsak személyesen jelentette be a katolikus egyházfőknél: a bukaresti pápai nunciusnál, az ottani érseknél, a temesvári, gyulafehérvári, szatmári püspököknél, a nagyváradi apostoli kormányzónál. Mindenütt, szíves fogadtatást tapasztalt, úgyhogy a megnyilatkozó jóakarathban bízva fogott hozzá a rendtartomány szervezéséhez.

Ehhez tartozott, hogy a rend munkaalkalmait növelje és annak jelentőségét emelje. E gondolatban utánajárt, hogy a kolozsvári ú. n. akadémiai templomban a régebbi külön hitszónoki állást felújítsa és az istentisztelet fényének emelésébe, a templomi közönség szolgálatába beállítsa. Gróf Mailáth G. Károly megyéspüspök megértő gondoskodása és alapítványa e szándék megvalósítását lehetővé is tette. Az állami kötvényekbe fektetett alapítvány utóbb azonban elértéktelenedett. A hitszónoki intézmény felújításával

egyidejűleg fokozott tevékenykedés kezdődött a szépmultú, művészies kegytemplomban, ami annak látogatottságát nagy mértékben emelte. Keresettségét fokozta, hogy éppen a rendfőnöknek, Rietly Károly második utódjaként akkor még kolozsvári házfőnöknek, buzgóságából belsőleg nagy költséggel megszépült.

A rend munkaalkalmának fokozását célozta, hogy a rendfőnök a rend részére a Báthory-Apor szeminárium igazgatását is visszanyerte, és annak igazgatójául Récesei Edét kinevezette. Előzőleg néhány igazgatót ugyanis az egyházmegyei papságból neveztek ki. Ez intézmény jelentőségét kifejezi az a helyzet, hogy abban száznál több főiskolai hallgató kapott otthont, ellátást Erdély minden részéből. Ez állapot különös fontosságú a román uralom éveiben, amikor az állami egyetemi diákokthonokba alig jutott be néhány magyar tanuló. A célszerűen átalakított, körültekintéssel vezetett intézet ilyen módon a vezetésre hivatott értelmiség nevelése szempontjából fontos tényezővé vált.

A temesvári rendi templom ugyanez időben két oltárral bővült, a tanulóifjúság részére beállított évi háromnapos lelki gyakorlat, ahogyan Kolozsváron addig is volt, mostantól kezdődött. A rendfőnök a tagok vallási szükségletei kielégítésében is hasonló igyekezettel fáradt. A sok lelki nyugtalanságot átélt rendet egyöntetűbbé, szervezetté tette. A kolozsvári rendháznak a fenntartó egyházi Főhatóságtól járó illetményei rendezésével, a földreformkor elvett kolozsvári rendi szántóföldek és rétek jelentékeny részének visszaszerzésével a rendi tanárok és növendékek megélhetését is jobban biztosította.

Az anyagi ügyek egyébként mindegyik rendháznak súlyos gondokat okoztak. A máramarosszigeti rendház üzlethelyiségek nyitásával, a házi kert terményei értékesítésével, a nagykarolyi ház hatvan holdnyi föld házi művelésével, majd bérbeadásával, a kolozsvári ház meg földjei bérleteivel, egy kertje gyümölcsstermésének felhasználásával igyekezett bevételeit biztosítani. A temesvári ház az iskolai tandíjakkal és a konviktus bevételeivel gazdálkodott. Nagykarolyban különös nehézséget okozott, hogy a gróf Károlyi-család a földreformmal földjei jövedelmét elveszítvén, kegyúri kötelezéseit teljesíteni nem tudta. A plébánia fenntartásának terhe mostantól kezdve az egyházközségre hárult. Ez aztán a párbér beszédéséből akarta a költségek kiegyenlítését rendszerezíteni. A helyi előljárók a gondos utánjárást mindegyik rendházban szem előtt tartották, mindamelllett a tagok és a növendékek ellátását csak igen takarékos beosztással tudták biztosítani.

Az elődjétől taposott úton haladt tovább Visegrádi Lajos,

1931-től fogva rendfőnök. A keretek megmaradtak, az intézmények tovább éltek, a nehézségek folytatódtak, a nyitott kérdések megoldatlanok maradtak. Ezek közül legégetőbb szükség volt, amelytől a rend léte függött, a jogi személyiség hiánya. Az államfordulatkor természetesnek látszott, hogy a jogi személyiség a talált egyházi intézményeknek, így a szerzeteknek kijár, azonban másképp történt. Az 1927-ben kötött és 1929-ben ratifikált konkordátum a szerzetek jogi személyiségét elismerte, valójában azonban más lett a helyzet. AXVII. szakasz szerint ugyanis a szerzetek főnökeinek és tagjainak román állampolgároknak kell lenniök és az országban kell lakniok. Továbbá: «A szerzetesrendeknek és kongregációknak mint ilyeneknek, az állam elismeri a jogi személyiségét, ha az érvényben levő törvények feltételeinek megfelelnek». Az utóbbi feltétel egyoldalú értelmezése eredményezte, hogy egyetlen római katolikus szerzet se tudott jogi személyiséget nyerni, t. i. amelyik megkapta, utóbb azért is visszavonták. A jogi személyiség hiánya okozta, hogy a piaristarend se tudott pert kezdeni, hogy elvett javai tulajdonjogát tisztázza.

A rend jogi személyisége megszerzésére a bevezető lépéseket már az első rendfőnök megtette, a kezdett művet utódja is folytatta. Ezzel kapcsolatban a minisztérium sokféle iratot kért be (a rendtagok honpolgársága, a rendi szabályzat, iskolai kimutatások, különleges magyar működési szabályzat stb.), de ezek beterjesztése megoldáshoz nem vezetett. A tisztázatlanság hátránya csakhamar megnyilatkozott a birtokperekben, amelyeket az állam a rendre zúdított.

E perek azzal a kellemetlen légkörrel függtek össze, amely gondolkozás a szerzetesek ellen a román közvéleményben egyre erősebbé vált. Egyideig a Katolikus Status (Egyházmegyei Tanács) vagyonának elvétele és működése megbénításának kísérlete állott előtérben. Amikor meg e nagytekintélyű és erős intézmény jogait szerencsésen megvédte, akkor a szerzetekre került a sor, amelyek az önvédelemre természetszerűleg kisebb erővel rendelkeztek. Így következett be az az áldatlan helyzet, amely egyes szerzetek kolostoraiban házkutatásokat, irattárlefoglalásokat eredményezett. Az állam nyomása egyes újságoknak és magánosoknak befolyása alatt sok nyugtalanlás és személyi megpróbáltatás előidézőjévé vált. Az izgatók a szerzetek ellen felidézett hangulatot javaik elvételére és működésük megnehezítésére akarták felhasználni.

A mesterségesen szított áramlat túlkapása a piaristákat sem kímélte. Amikor az új rendfőnök, dr. Biró Vencel, hivatalát elfoglalta, 1934 augusztus elején Temesvár városa a piaristák ottani

vagyonát a saját nevére iratta. Egyidejűleg a kultuszminisztérium a rend jogi személyiségének elismerését tagadta meg. Magánfeljelentésre rövidesen a rendfőnök ellen indult per olyan címen, hogy címbitorló, és államellenesnek minősített rendi címer használata miatt, irredenta. Egyidejűleg a kultuszminisztérium is végzést küldött, hogy öt rendfőnöknek nem ismeri el. Majd 1937-ben az állam a máramarosszigeti gimnáziumi igazgató beadványára, az ottani gimnáziumi épületet, a rendházat a maga javára iratta. E sokoldalú és összefüggő perbefogás ellen való védekezés adta meg a következő évek történetének alaphangját.

A jogi személyiség megtagadására felhozott indok: a román provincia csak a magyarországi rendi provincia burkolt szerve és nem függ a római rendi egyetemes főnöktől: generálistól. E valótlan beállításra alapozott rendelkezés ellen a rend természetesen folyamodással élt. Az ügy a kolozsvári ítélőtáblához került, ahol azonban sok elnapolás miatt érdemleges tárgyalásra nem került sor.

A rendfőnök elismerésének megtagadásakor a miniszteri irat azzal érvelt, hogy a delegatus provincialis, vagyis a római rendi generálistól kinevezett rendfőnök nem a generálisnak, hanem a magyar provinciálisnak a delegáltja. Így tehát az államot félrevezette. Az iratot a rend perrel támadta meg. A kolozsvári ítélőtábla 1936 június havában hirdetett ítéletében az államot a rendfőnök elismerésére kötelezte, a rendet meg törvényes alapon működő testületnek nyilvánította.

A magánvádlónak 1935 májusában történt feljelentésére a per a kolozsvári járásbírószágon kezdődött. Itt, miután az ügyészség a vádat a maga részéről elejtette, azt a kultuszminisztérium vitte tovább. A vád súlyát a tárgyalások során emelte az a körülmény, hogy az állam 100 millió lej kártérítést követelt olyan címen, hogy a rendfőnök a jogtalan címhasználattal ennyi értékű vagyont vont el az államtól. A kolozsvári járásbírószág 1936-ban ugyan kedvező ítéletet hozott és a rendfőnököt a vád és annak következménye alól felmentette, de kedvező ítéletét a törvényszék megsemmisítette olyan alapon, hogy a járásbíró túllépte hatáskörét, amikor az ügyet kivizsgálta. A törvényszék ítéletét az ítélőtábla is helybenhagyta. Így tehát az ügy tárgyalása előlről kezdődött, de most már a törvényszéken. A rendi címer használata miatt emelt vád az volt, hogy a régebben, 1934 őszéig, két betűvel (M. A. = Maria) használt rendi címer egyenlő jelentőségű lenne ezzel: Magyar állam. A címerben használt korona meg a magyar koronával lenne azonos.

Sok tárgyalás után a törvényszék 1938-ban végül is felmentő ítéletet hozott azzal az indokolással, hogy a rendfőnök állásának

jogosságát az ítélőtábla előzőleg már tisztázta, továbbá, hogy a rendi címerben levő korona a rend római egyetemes Névtarán is szerepel, tehát az nem a magyar korona. — Részletes vizsgálat a két címerben tényleg lényeges eltéréseket mutat. A romániai rendtartomány, a félreértés elkerülése végett, az egyes rendi provinciákban általánosan ismert koronadíszet vette tehát használatba.

A temesvári városi hatóság a rend ottani javainak átírásakor azt a hibás állítást hozta fel érvül, hogy a rendnek Magyarországra való beköltözésekor nem volt birtoklási joga, a romániai rendtartomány pedig, amelyre az épület a magyar provincia nevéől a telekkönyvileg átíratott, nem létezik. A rendtartomány a városra történt átírás ellen pert kezdett. A tárgyalás 1934 szeptemberében a temesvári törvényszéken folyt le. Itt a bíróság a rendet keresetével elutasította, olyan alapon, hogy nincs jogi személyisége és hogy nincs birtokszerzési joga. A perbe a rend érdekében a temesvári püspökség is beállott azon az alapon, hogy a Szentszék a szerzetesi intézményeket püspöki felügyelet alá helyezte. A peres ügy felebbezés útján a legmagasabb bírói fórumhoz: a Semmitőszékhez került. Többszöri elhalasztás után e bírói testület 1936-ban, határnap megjelölése nélkül, újabb elhalasztó határozatot hozott. A máramaros-szigeti rendi vagyonnak az államra való írása ugyanolyan indokok alapján történt, mint aminők a temesvári rendház és gimnázium átírásakor elhangzottak. Ez átírást a rend perrel támadta meg, tárgyalásra azonban már nem került a sor.

A rend sokféle küzdelmeiben, éppenúgy mint örömeiben, mindig jól esett annak a tudata, hogy életét az egyházi vezetők jóakarata és segítsége kíséri. Így a rend a római generálisa, del Buono József, atyai gondoskodását mindig magán érezte. Az ő együttérzése biztatólag hatott egyrészt a nehézségek elviselésében, másrészt az elért eredmények értékelésében. Biztatásával türelemre, az Istenben-bízás nagy adományára figyelmeztette a rendtársakat. Szava mindig felemelő és bizakodó volt. A kínálkozó alkalmakat mindig felhasználta, hogy a rendtartomány érdekében szót emeljen. Felkereste a Rómába érkező bukaresti pápai nunciust, a gyulafehérvári püspököket, hogy a rendtartományt oltalmukba ajánlja.

Valerio Valeri érsek, bukaresti pápai nuncius, gyakori és személyes kapcsolatban állott a renddel. A rend érdekében az egyes minisztériumokban közbenjárt. Megfordult a temesvári rendházban és a kolozsvári gimnáziumban. Utóda, Cassulo András érsek, ismételten hangoztatta, hogy a rendből kiemelkedő Mistrangelo Alfonz firenzei bíboros érseknek köszöni nevelését és emelkedését. Erdély-részi körútja alkalmával megfordult a rendházainkban és a rend

íránt érzett szeretetének mindenütt kifejezést adott. A rendtartomány érdekében nem sajnált fáradságot.

A rendtartománynak legtöbb kapcsolata volt a gyulafehérvári püspökkel, Mailáthtal. Ő szentelte a rendi növendékeket, látta-mozta — ahogyan kellett — a növendékek hadmentesség ügyében beadott iratait, teológiai tudásukat szemmel tartotta. A rend vezetésére bízott kolozsvári templomban sokszor végzett főpapi ténykedéseket, beszélt a néphez és az ifjúsághoz, gyakran jelent meg az iskolában és a konviktusban. A rendtartomány ügyeit elősegítette, a tagok teljesítményeit méltányolta. A rend megbecsülésének állandó bizonyítékait szolgáltatta. Ugyanezt lehet állítani utódjáról, Vorbuchner Adolfról is. Pacha Ágoston temesvári püspök évenként többször megjelent a temesvári intézetben, beszélt az ifjúsághoz és szentmisét olvasott neki. A városra átírt temesvári intézet érdekében is közrejárt. Fiedler István szatmári püspök a nagykárolyi plébánia hitéletét figyelte meg és segítette hivatása teljesítésében. Mindig jóakarattal és szeretettel.

A rendtartomány a világi papsággal és a szerzetes rendekkel mindig a legjobb viszonyban állott. A tagok készségesen rendelkezésükre állottak az egyházi szolgálatban, viszont azok segítségét is sokszor érezték. Jóakarattal nyilatkozott meg a világi vezető emberekben, élükön a Kat. Status (Egyházmegyei Tanács) világi elnökében: dr. Gyárfás Elemérben, a Felsőház tagjában. Az ő nagytekintélyű szava messze elhatott, a rendért sokat fáradt, annak pereiben tanácsot, segítséget nyújtott. Határozott és biztató szava sokszor keltett megnyugvást. Neki köszönhető, hogy a kisebbségi függő ügyeknek az állammal történt megvitatásába a szerzetek jogi személyiségének kérdése belekerült.

Az állam és a Szentszék az egyházi ügyek, köztük a szerzetek jogi személyiségének és vagyoni kérdése megoldásának előkészítésére 1939-ben bizottságot küldött ki. Az állam kiküldöttei két ügyvédi kamarai elnök, a Szentszék, közelebbről Cassulo András pápai nuncius kiküldöttei meg a bukaresti érseki vikárius, továbbá Gyárfás Elemér voltak. A bizottság alakuló ülését 1939. október 7-én tartotta és számos esetben ült össze. A tárgyalások alkalmával az állami két kiküldött, és velük együtt az egyes érdekelt minisztériumok jelenlevő ügyvédei, a szerzetek magánjogi személyiségét vitatták. Voltak, akik egyáltalában nem kívántak nekik jogi személyiséget adni. Az egyházi kiküldöttek viszont a szerzetek közjogi személyiségét védték, mint amely egyházi felfogás szerint a konkordátumban is kifejezésre jut.

A vitát végül is a Hivatalos Lapban (Monitorul Oficial) 1940.

március 3-án megjelent rendelettvény döntötte el. E szerint a római katolikus szerzetesrendek, amelyek Románia területén 1928. április 22-én (a Kultusztörvény hozatalakor) léteztek, jogi személyek. A vallásügyi minisztériumban külön jegyzéket létesítenek a szerzetesrendek számára, ebbe bejegyzik a rendeket, amelyek működési engedélyt kapnak. A bejegyzéshez szükséges, hogy 1. a szerzetesrend 1928. április 22-én már az országban letelepült lett legyen; 2. rendfőnökük és tagjaik a beírás időpontjában román állampolgárok legyenek és az ország területén lakjanak; 3. tevékenységük és célkitűzésük ne ellenkezzen a közrenddel és az állam biztonságával. Azoknak a rendeknek a vagyonát, amelyeknek beírási kérését elutasítják, a konkordátum XXI. cikke szerint felszámolják. A szerzetesek által benyújtandó okiratok felülvizsgálására a minisztérium utóbb négy tagból álló bizottságot küldött ki.

E rendelettvény a szerzetesek részére nem hozott kedvező megoldást. A törvény ugyanis nem állapította meg a szerzetek közjogi személyiségét és így azok csak magánjogi személyiséget kaptak volna. Másrészt az előírt feltételek harmadik pontjának érvényesítésénél nem jelölt meg lehetőséget a beleszólásra. A bukaresti pápai nuncius tehát a rendelettvény módosítására lépést tett olyan alapon, hogy a konkordátum kifejtésére szolgáló eme rendelettvény megfogalmazása és kiadása a két szerződő fél végleges megállapodása előtt jelent meg a Hivatalos Lapban, másrészt a Szentszék szempontjából nem hozott kielégítő megoldást. A bécsi döntésig ez ügyben nem történt újabb intézkedés, utóbb azonban a román államterületen maradt szerzetesrendek jogi személyiséget kaptak.

Évek, évtizedek távlatából így visszatekintve, sok nehézség, aggodalom, sikertelen fáradozás emléke kapcsolódik egybe, ennek sokszor hangulatlan, sötét színeivel együtt. A megoldatlan kérdések, a rend bizonytalan léte, az utánpótlás nehézségei, a tanulóifjúság jövőjét kilátástalansággal fenyegető numerus clausus egyre szélesebb mederbe való terelődése a gyakori elcsüggedés terhét helyezték a rendtagok vállaira.

Ha azonban az események rendjét közelebbről figyeljük, ha a hónapok, évek, évtizedek egymásutánját elemezzük, mégis sok kedves, sok felemelő mozzanat, sok törekvés, jól végzett munkák megnyugtató tudata, a közért élés erősítő érzése sorakoznak fel. Egymásba fonódnak, hogy a sötétebb képeket elűzve, az élniakarás, a bizalom, a tettekészség alapérzéseit visszaidézzék. Nem a csüggedt lemondás, hanem a remény és cselekvés viszik előbbre az ügyeket. Ennek tudata a kis rendtartomány viselkedésében is megnyilatkozott.

Igy az időkövetelte fejlesztés, a haladás gondolatában lényeges eredmények mutatkoztak. Nagykárolyban dr. Schweighoffer János házfőnök plébános ügybuzgóságából a rendi, egyben plébániai templom cínbádog fedélzetet, külső festést, jobb villanyvilágítást kapott, a temetőt új kerítés vette körül, a benne levő kápolnák megszépültek, a Szentháromság kápolna mellett új stációk, új felügyelőlakás létesültek. A házfőnök mindezekhez a gróf Károlyi családtól, az egyházközségtől, a magánosoktól gyűjtött pénzt. A Kat. Legényegylet mulatságai jövedelmeit ajánlotta fel a nemes célra. Ugyanott dr. Földvári György házfőnök-plébános évei alatt a rendház esett át alapos javításon és átalakításon. Berendezte az idekerült noviciátust, a rendház külső homlokzatát két színben átfestette, a rendházat több helyen kijavíttatta, vagy cseréptetővel látta el. Máramarosszigeten Csukovits Sándor házfőnök a noviciátus jókarban tartásában fáradt, Kolozsvárt Dutschak András házfőnök a rendi sírkertet hozta rendbe. Ugyanitt a gimnáziumban új díszterem hirdette az igazgatók gondoskodását. A díszterem építkezését Uitz Mátyás igazgató fejezte be. Bakódi Antal igazgató, rendfőnöki tanácsos a gimnázium, dr. Ocskó Lajos igazgató, rendfőnöki tanácsos, a Báthory—Apor szeminárium célszerű berendezésén munkált. Temesvárt Vierzner Gyula, utóbb Cspoti Lajos, Mertz Károly házfőnökök fejlesztették a rendházat, vagy a konviktust. Az utóbbi a rendházat s konviktust sok szükséges felszereléssel látta el.

A megszépült külsővel lépést tartott a belső tartalom. A kolozsvári templomban a hitélet fejlesztése, Nagykárolyban a katolikus egyleti munkák ápolása és a hívők gondozása, Temesvárott a vasárnapi népmise és evangélium-magyarázat bevezetése, mindenütt a rendtagok közös ájtatosságainak szaporítása, a szerzetesi életrend tökéletesítése, az ifjúsággal való gondos törődés mindmegannyi eredmények, amelyek meg-megújuló öröm, erőmerítés forrásaivá váltak. A rendi utánpótlás megindulása, több fiatal rendtag felszentelése, teológiai és egyetemi tanulmányaik sikeres bevégzése, a közös munkába való készséges beállásuk, egyeseknek tudományművelő hajlama, íráskedve, a rendi életképesség megnyugtató érzését ébren tartották. Mindezek ellenérték gyanánt jelentkezett a felszínen levő bajokban.

Az ifjúság vallási életének ápolása részben az engedélyezett Mária-Kongregációkban ment végbe. Kolozsvárt a gimnáziumi önképzőkör 1927 óta nem működhetett, azért az ifjúság számára az irodalmi önművelés teréül is a kongregáció maradt meg. Az itt elhangzott vallási, vallásirodalmi felolvasások, szavalatok az iro-

dalmi ízlés és a kritikai érzék fejlesztésében sok hiányt pótolnak. A kongregáció műsoros házi előadásait többször az egész ifjúság meghallgatta. Temesvárt a kongregáció működésének kedves mellékhatása gyanánt élénk szociális tevékenység jelentkezett. A kongregáció karácsonyi ünnepséggel kapcsolatban évenként 14—16 szegény tanulót segélyezett ruhaneműekkel, élelemmel. A missziós nővérektől megjelölt helyekre helyzettanulmányozásra ment és oda karácsonyi ajándékot vitt. Évenként széppé tette a húsvéti szent sírt és elzarándokolt Máriaradnára (Lippa mellett), a búcsújáráhelyre. Könyvtára körülbelül 600 kötetet foglalt magában. Kalazanti Szent József emlékét mindkét iskola évenként megülte. Mindkét helyen virágzott a cserkészlet, a kolozsvári többször országos viszonylatban is feltűnt versenyek alkalmával. Az ifjúság szerette a kis színdarabok előadását, azokra felkészült és elszórakoztatta a nagyobbrészt szülőkből álló hallgatóságot. Ez ifjúsági ünnepélyek, tornavizsgák, cserkészelőadások egyben az önmegsegítés gondolatát is hordozták. A befolyó jövedelem ugyanis ifjúsági intézmények anyagi erősítésére szolgált. A kolozsvári iskola színpaddal ellátott diszterme ilyenmű előadások tartására kiválóan alkalmas volt.

Mindkét intézet tanulmányi eredménye mindig kellő színvonalon állott. Az erős állami ellenőrzés, a felvételi és a baccalaureatusi vizsga nagy követelményei megrostálták ugyan az ifjúságot, de a kisebbségi iskolák átlagos vizsgaeredményét mindkét iskola állandóan elérte. Az iskolai szövetkezet az ifjúság szövetkezeti érzékének felkeltését célozta. A rend kulturális érzékét bizonyította, hogy a temesvári iskola egyik szárnyában a katolikus egyházközség négyosztályú magyarnyelvű gimnáziumának is elhelyezést adott, délután meg ugyanez intézet a katolikus magyar inasiskola tanulóit fogadta be. A helyiségeken kívül mindkettő a rend tanfelszerelését használta, így tehát a rend e társiskolák létezését is lehetővé tette.

Hasonlóan hasznos munkálkodás folyt a konviktusokban. A temesvári konviktus, az iskola jellegéhez képest, bármely keresztény vallású és fajú tanulót befogadott. A sokféle elemet összefogta az emberszeretet, amelyet a kalazanciusi szellem sugall. Kolozsvárt a gimnáziumi és főiskolai nevelőintézetekben a vezető tanárok érdemes elődeik bevált nevelési rendszere szerint gondozták az ifjúságot. Két évtized alatt mindkét helyen többszáz diák nyert lelki hatást az intézetekben. Temesvárt a konviktusi tanulók külön ajtatosságukra a rendi házi kápolnát is használhatták.

A napi élet folyásából, bajaiból vagy derültebb óráiból messze kimagaslottak azok az emléknapiak, amelyek intézmények, szemé-

lyek multját elevenítették fel, vagy azok jelenét állították a szemlélők elé. Jelentőségük abban nyilatkozott meg, hogy ez emléknapokon keresztül a társadalomnak, a szülőknek, a jelen és a volt tanítványoknak ragaszkodása jutott kifejezésre.

Igy a kolozsvári templom belső restaurációja 1924-ben a katolikus társadalom áldozatkészségéről állított ki szép bizonyítványt. A templom megáldását megelőző ünnepség sok együttérzésről tanuskodott. Pirrotti Pompilius rendtárs római szenttéavatása 1934-ben nemcsak a rendtagok lelkiületére hatott, hanem a rendi templomokban és iskolákban történt megemlékezések az ifjúságnak és a felnőtteknek tiszteletét is fokozták. A szenttéavatáson az akkori rendfőnök több taggal együtt részt vett. A kolozsvári gimnáziumban Mailáth püspök, továbbá a nagynevű tanítványok: Mikes Kelemen, báró Jósika Miklós gipszszobrainak, a Báthory—Apor-szemináriumban az alapító Báthory István fejedelem mellszobrának (1931—33), a templomban a nagy alapítványtevő gróf Apor István síremlékének ünnepélyes leleplezése (1935) nemcsak a gimnáziumi és a főiskolai ifjúság elé állítottak vallásosságra, nemzetszeretetre, munkásságra serkentő eszményképeket, hanem a felnőtteknek is irányt mutattak. Mondik Pál, volt házfőnök-igazgató s rendfőnöki tanácsos aranymiséje (1939), egyidejűleg P. Tóth Lajos, gimnáziumi igazgató és rendfőnöki tanácsos ezüstmiséje Temesvárt, a személyi megtisztelésen kívül, a katolikus intézmények és egyesek ragaszkodásának igen meleg megnyilatkozását eredményezte. Brach József igazgató méltó követője: Tóth Lajos ekkor töltötte be temesvári igazgatásának tizedik évét, ami a tiszteletnyilvánítás mértékét csak fokozta, annál inkább, mivel e tíz év az éberségnek, pontos munkának, a fegyelem biztosításának volt hasznos időszak. A budapesti Eucharisztikus Világkongresszus (1938) alkalmából dr. Sebes Ferenc magyar rendfőnök a romániai rendtartomány tagjait is meghívta és az ott megjelent tagokat szívesen látta.

Százados multra tekintettek vissza azok a megemlékezések, amelyek a rendnek az egyes városokba történő bevonulásának körülményeit újították fel. 1926 a rend Kolozsvárra költözésének százötvenedik, 1927 a nagykarolyi megtelepedésnek kétszázadik, 1938 a Temesvárra jövetelnek százötvenedik évét hozta magával. Ez emléknapokat mindhárom hely közönsége és diáksága fényesen megünnepelte. Kolozsvárt az öregdiákok jöttek össze nagyszabású találkozóra és azon a legrégebbi korra visszamenőleg megjelentek. A diáktalálkozó a volt tanulóknak vallás- és nemzetiségkülönbég nélkül alkalmat adott arra, hogy az iskola iránt érzett hálájukat

kimutassák. Ennek példás módon meg is feleltek. A br. Jósika család most felajánlott 100 ezer leje adott gondolatot a díszterem megépítésére. Az ünnepségbe a jelen ifjúság is tevékenyen bekapcsolódott. A Nagykárolyban rendezett fényes ünnepség alkalmával mindenkinek feltűnhetett a hívő sereg érzelmi egysége, amely e városban a rend évszázados munkásságának eredménye.

Temesvárt a gondosan előkészített háromnapos ünnepség a katolikusság örömnappjaivá magasztosult. A rendnek és az ottani intézetnek volt hálás főpap-tanítványai nagy szeretettel kapcsolódtak be a jubileum fényének emelésébe, élükön Pacha Ágoston püspökkel, a rend tanítványával. Nagy papi segédlettel főpapi misét celebrált, az ünnepi ebéden és az egyik ifjúsági esti hangversenyen is megjelent. Az intézetnek különösen hálás tanítványa: Kayser Lajos nagyprépost, prelátuskanonok, püspöki biztos ez alkalmat is megragadta, hogy az ünnepség sikerének előmozdításával, az azon való részvétellel szeretetét éreztesse. Ez ünnepség maradandó emlékévé lett a két templomi harangocska, a megjavított toronyóra és az iskola bejárójánál készült emlékfelírás a meghalt tanárok és tanítványok örökmécsesével. A harangok megáldását maga a püspök végezte.

A bécsi döntés következtében a temesvári intézet román területen maradt. A máramarosszigeti, a nagykárolyi és a kolozsvári rendházak ellenben visszakerültek a magyar provinciába. Értékes ajándék a magyar rendtartomány háromszázéves jubileumára!

IV. RÉSZ.

Dr. Tomek Vince: Szabadka és a piaristák.

Az alábbiakban nem a szabadkai születésű piaristákról szólunk. Bár közülük a 12 évi rendtartományfőnökségével nem dicstelen korszakot jelentő *Kalmár Endre* (1823—1910), a fiatalsága ellenére is a természettudományban oly kiváló *Volly István* (1845—1873), a hittudós *Titz Antal* (1867—1926) és a most is élő nagy matematikus egyetemi tanár *Suták József* (szül. 1865) megérdemelnék a külön megemlékezést. Itt azonban a piaristáknak Szabadkán történt 1942. évi letelepüléséről és az azt megelőző letelepítési kísérletekről van szó. Mert a Kegyes Iskoláknak legutóbbi szabadkai megnyitását 1772-től kezdődőleg hat próbálkozás előzte meg, s így a kérdésnek 170 éves története van.

Mint hogy a kísérleteknél mindig arról esett szó, hogy a piaristák vegyék át Szabadka városának meglévő középiskoláját, ezek tárgyalásánál elő kell vennünk a városi gimnáziumnak már megírt történetét. Ez a történet csakugyan szól az 1772., 1793., 1866—67., 1882., 1891. és az 1894—95. évi, vagyis a gimnázium átvételére vonatkozó mind a hat kísérletről.¹ Ezeknél tehát a mi feladatunk elsősorban a rendi központi levéltárban található adatok alapján az ellenőrzés és a kiegészítés. Adataink nem egy ismeretlen mozzanatot tárnak fel s más oldalról is megvilágítják az eseményeket. Ezzel és a történeti távlattal kiküszöbölődnek azok az egyoldalúságok, melyek az említett történetbe azért is csúszhattak be, mert az eseményeket a gimnázium egyik tanára² írta meg s igazgatója egészítette ki oly időben, amikor a piaristák letelepülése egészen komoly stádiumba lépett.

I.

Amikor 1772 elején első ízben került szóba a piaristáknak Szabadkára, illetve — amint ez utóbbit 1743 óta hivatalosan hívták — Szent Máriára való letelepítése, a városnak már volt latin iskolája. Ez az iskola 1746-ban nyílt meg, a ferencrendiek vezetése alatt állott s három grammatikai osztállyal bírt.

Az első kísérletnek távolabbi előzménye az a vita volt, melyet a város 1763—65-ben gróf *Batthyány József* kalocsai érsekkel folytatott az építendő új templom és plébánia miatt. Az érsek t. i. azt kívánta, hogy a megszorodott népességre való tekintettel emeljen a város új templomot, építsen plébániai házat s juttassa a ferencrendiek gondozásában álló plébániát a világi papság kezére. Szent Mária városa egyideig ellenállt ezeknek a követeléseknek, később azonban belátta, hogy legalább is új templomra szükség van. Amikor pedig ez bekövetkezett, azt gondolta, hogy a templomépítés kérdése megoldható lenne a Batthyány érsek által Kalocsára letelepített piaristák alapítványával.³

Ilyen előzmények után ült össze tanácskozásra 1772. január 25-én a városi magisztrátus (belső tanács) az esküdt polgárság (külső tanács) bevonásával. Az ülésen *Vojnits Lukács* bíró elnöklete alatt jelen volt 9 tanácsnok (szénátor) és 21 esküdt.⁴ Arra való tekintettel, hogy a templom nem képes befogadni a népességet s így új templomot kell építeni, ezt az egyhangú határozatot hozták: «Érintkezésbe kell lépni gróf Batthyány érsek úr Őexcellenciájával abból a célból, hogy a tisztelendő piarista atyák részére tett 14.000 forintnyi alapítványt az atyákkal együtt méltóztassék kegyesen városunkba helyezni, hogy annak összegéből templomot lehessen emelni a letelepítendőkhöz számára. Ennek a kisürgetésére megbízást nyernek *Rudich Tamás és Jozich Péter* szenátor urak azzal, hogy az ügyről majd jelentést tegyenek.»⁵

Az ülés közvetlen előzményéről és további folyamatairól a ferencendi ház egykorú krónikása előadásából a következőket tudjuk meg.

Két városi szenátor, nevezetesen *Vojnits Lukács* bíró és *Jozich Péter* jegyző 1772. január 24-én szokásos módon résztvett Bács vármegye bajai gyűlésén. Itt az érsek teljhatalmú megbízottjától azt az érdekes értesülést kapták, hogy Batthyány érseket könnyűszerrel rá lehetne venni arra, hogy a piaristák részére Kalocsán tett 14.000 forintnyi alapítványt engedje át Szent Máriának. Az átengedés feltétele az lenne, hogy az összegből fel kellene építeni az új templomot és a kollégiumot a piaristáknak s a mellett fizetni kellene az utóbbiak részére évenként az összeg kamatját.

A két szenátor hazatérése után mindjárt megtörtént az említett tanácskozás, de ennek határozatáról érthető módon mélyen hallgattak a ferencesek előtt. Az ülés két megbízottja elment Pestre az érsekhez, aki állítólag a piarista tartományi főnökhöz utasította őket. A szenátorok erre hazatértek s onnan írtak a piarista provinciálisnak. Ez azonban csak a pesti házfőnök útján adta meg a választ,

amely szerint nagyon meggondolandó, szabad-e a piaristáknak elhagyniok Kalocsát. A kiküldöttek zokon vették, hogy nem maga a provinciális válaszolt nekik s úgylátszik, megbánták az egész kísérletezést. A krónikairó azt is említi, hogy a piarista provinciális a szabadkai letelepülés, illetve a kalocsai alapítványnak áthelyezése érdekében később kérvényt is adott volna át az érseknek, aki azonban a kérvény hátlapjára ezt írta volna: «Nec coelum patitur duos soles, nes unum collegium duos fundatores», az ég sem tűr két napot, egy kollégium sem bír el két alapítót.⁶

Amennyire biztos ebben az ügyben a városi határozat és a próbálkozás sikertelensége, annyira nehéz ellenőrizni különösen az érsek és a provinciálisunk szerepére vonatkozó részleteket. Erről az első kísérletről t. i., amely *Orosz Zsigmond* provinciálissága (1766—1782) alatt történt, a rend központi irattárában semmi adatot sem találtunk. A dolog különösen azért feltűnő, mert az irattárban csak a XVIII. századból 14 meghívásról és letelepülési kísérletről van gondosan összegyűjtött anyagunk vagy feljegyzésünk.⁷ Nyilván rendi vezetőségünk nem tulajdonított ennek az ügynek nagyobb jelentőséget. Hozzájárul, hogy a kalocsai piarista kollégium történetében sem lehet találni az 1772. évvel kapcsolatban semmi olyan mozzanatot, amely indokolhatná az áthelyezésre vonatkozó reményeket.⁸ Ez szintén megnehezíti a tisztán való látást.

Az a tény, hogy a város a piaristákat le akarta telepíteni, érthető módon érzékenyen érintette a szentferencrendieket. A ferences provinciális már 1772. február 10-én kelt levelében hálátlansággal vádolta a városi magisztrátust. A város február 28-án válaszolt: megnyugtatta a provinciálist s kérte, ne engedje meg a ferences tanároknak a vidéken való szokásos adománygyűjtést, amely elvonja őket az iskolai munkától s amely a piaristáknál tisztán tanítórendi jellegüknél fogva nem fordulhatna elő. Ebből a válaszból természetesen következik, hogy az első szabadkai letelepítési kísérlet körülbelül egy hónap alatt, vagyis február végére már be is fejeződött.⁹

II.

A piaristáknak második szabadkai meghívása 1793 őszén történt.

Ennek a meghívásnak magyarázatát adja a latin iskola hanyatott sorsa. A háromosztályú intézet t. i. két ízben is bezárult (1778—82 és 1789—91) s ha 1791-ben sikerült is újra megnyílnia és 1795-ig fokozatosan ötosztályúvá fejlődnie, ez az átszervezés

nem volt komoly zökkenőktől mentes. Így pl. a szóban lévő 1793—94. iskolai évben a három osztályban egy ferencrendi, egy képesített világi és egy képesítés nélküli világi tanár tanított. Az egyöntetűbb tanári kar utáni vágy természetsszerűleg a piaristákra irányította a figyelmet.¹⁰

Ehhez járult egy másik, a kalocsai piaristákkal kapcsolatos mozzanat. Nevezetesen a kalocsai piarista kollégiumban az 1791—96. években nem kis nehézségek merültek fel a jövőt illetőleg, amennyiben az esedékessé vált építkezésekre és tatarozási munkálatokra nem lehetett előteremteni a szükséges pénzügyi fedezetet. Érthető tehát, ha olyan hírek terjedtek el, hogy a piaristák Kalocsa elhagyásával foglalkoznak s hogy ezek a hírek eljutottak Maria-Theresiopolis szabad kir. város — 1779 óta ez Szabadkának a hivatalos neve — nemes tanácsának tudomására is.¹¹

Ez a történeti háttére annak az 1793. szeptember 16-án tartott magisztrátusi ülésnek, amelyen *Partsetics Antal* bíró elnöklete alatt öt tanácsnok vett részt. A jegyzőkönyv tanubizonyosága szerint a magisztrátus azt a hitelt érdemlő értesülést szerezte, hogy a piarista atyák Kalocsa elhagyásán gondolkoznak s hogy sokfelé hívják őket. Minthogy Szabadkán való letelepülésük «a városra tanulmányi, hitéleti és nevelési szempontból gyarapodást, sőt dísz jelentene» (civitas in Studiis, Religione, et educatione incrementum et etiam decorem reciperet), azért azt határozták, hogy a kalocsai atyáknak Szabadkára való áthelyezése érdekében *Perczel Imre* piarista provinciálishoz Pestre küldik az említett bírót és *Koin Mihályt*, az esküdt polgárság vezérét (tribunus plebis) s ugyanebben az ügyben írásban fordulnak gróf Batthyány József primáshoz is.¹²

Ez a kísérlet szintén sikertelenül végződött.¹³

Minthogy központi levéltárunkban erre a meghívásra vonatkozólag sem található anyag, azért nem is ismerhetjük részletesen az akkori rendi felsőbbbség állásfoglalását ezzel a megtisztelő meghívással kapcsolatban.

III.

Az 1866. szeptember 2-án tartott szabadkai 21. községtanácsi ülésen a városi főgimnáziumból Lőcsére kinevezett Hildenstab Ferenc és az elhúnyt Verner Sándor tanárok helyének betöltéséről volt szó. Az elnöklő *Millutinovics Szvetozár* főbíró ezzel kapcsolatban szóvá tette, «hogy a tehetségesebb világi tanárok alkalmilag a tanintézetet elhagyogatják és a községtanácsot gyakran arra kényserítik, hogy üresedésbe jött tanszékeiket időközben mindig új

és néha tán egészen kezdő vagy az előírt tanári vizsgát ki nem állott tanárokkal kénytelen betölteni». Ez a visszás helyzet «egy részről a tanintézet emelését és szilárd alapokra fektetését akadályozza, más részről a nevelés és közoktatás érdekében is érezhető hátrányokat idéz elő». Ez utóbbi vonatkozásban különösen kiemelte, hogy a gimnáziumot, melynek «fenntartása e város községe pénzerejét oly jelentékenyen igénybe veszi és melyet a város községe csupán csak a nevelés és közoktatás emelése és terjesztése tekintetéből hozott létre, nemcsak hogy vidéki tanoncok nem látogatják, hanem még a helybeli szülők gyermekeiket, hogy kellőleg kiképezhessék, vidéki tanintézetekben kénytelenek nem ritkán nagy áldozat mellett elhelyezni». Mindezeknek «gyökeres orvoslása tekintetéből» azt a javaslatot tette, hogy «a jelenleg üresedésben levő tanári állomásokra e város községtanácsa világi tanárok helyett, kik családi állapotuk és talán vagyontalanságuk miatt, hogy társadalmi állásukat mentse, nem ritkán egyéb jövedelmet ígérő foglalkozáshoz is kénytelenek folyamodni, tanárokat a kegyes rend tagjaiból alkalmazzon annyival is inkább, minthogy ez által a tanári kar gyakori változása megakadályoztatnék¹⁴ és minthogy a kegyes rend tagjai, kiknek életfeladatukat köztudomás szerint különben is kizárólag a nevelés és közoktatás képezi, a tanári pályán tanusított rendkívüli szorgalmukért és tapintatteljes kitarításukért legközelebben is országos elismerésben részesítették». Egyelőre tehát csak a két állásról volt szó, de az indítvány szerint idővel rákerülne a sor a többire is. Ezt az indítványt a községtanács közfelkiáltással emelte határozattá.¹⁵

A helyzet teljes megértéséhez tudnunk kell, hogy az átveendő iskola akkor már nem állott a ferencrendiek vezetése alatt és hogy már főgimnázium volt. Az 1861—62. és 1862—63. években t. i., miután 1806 óta hat, 1851—52. évtől kezdve négy osztályból állott, nyolcosztályúvá fejlődött. Ez az utóbbi kifejlesztés azonban, amely a várostól sok anyagi áldozatot kívánt, már nem a ferencrenddel volt kapcsolatos. A ferencesek már az 1859—60. évvel búcsút mondtak közel 120 éves, érdemekben gazdag működési területüknek s azt a világi tanárikarnak engedték át.¹⁶

A fenti határozatot a tanács nevében a szabadságon lévő polgármester helyett az említett főbíró közölte a kegyesrendiek főnökségével. A 4097/polg. sz. a. szeptember 2-án kelt és nálunk szeptember 7-én 1141. sz. a. iktatott átirata hangoztatja, hogy amikor a város, «valamint a jelenleg üresedésben levő, úgy a jövőre megürülendő tanári állomásokra kizárólag kegyesrendi tagokat kíván alkalmazni», csak «rég táplált óhaját» juttatja kifejezésre.

A tanács arra nézve kér sürgős választ, «hajlandó lenne-e a fő-tisztelendő főnökség e város főgimnáziumánál jelenleg már üresedésben levő és évi 840 f. egyenkénti fizetéssel összekötött tan-székre a természetrajz és történelem, továbbá a latin és görög nyelv előadására szükséges két tanár urat a kegyes rend kebeléből még e folyó tanév kezdetével kijelölni, és minő feltételek alatt».

A rendi konzisztórium *Somhegyi Ferencnek*, a súlyosan beteg Purgstaller Kal. József tartományi főnök helyettesének elnökletével már szeptember 10-én a tárgysorozat 7. pontja alatt foglalkozott a kéréssel. A határozat ez volt: «Petitioni huic — akkor még latinul vezették ezeket a jegyzőkönyveket — ob defectum individuorum in praesenti satisfieri nequit, ast Consistorium Provinciale spem habet fore, ut post 4 aut 5 annos voluntati Civitatis satisfacere possit.»¹⁷

Ezt a választ azután részletesen közölte a várossal a provinciálishelyettesnek 1866. szeptember 12-én 1152. sz. a. küldött átíratá. A rendi vezetőség úgy tekintette ezt a meghívást, «mint új bizonyítványt arra nézve, hogy a kegyestanítórend által az oktatás és nevelés terén kifejtett hazafias buzgalom a nemzet jobbainak meggyőződésével összhangzásban áll, és — mint a nemzet geniusának megfelelő — méltányoltatik». Hangsúlyozta a rend «anyagi eszközeinek elégtelen voltát, mely nem engedi a rendtársak számát oly mértékben nevelni, hogy minden oldalról nyilatkozó bizalom-és felhívásnak eleget tehessen».¹⁸

A rend a meghívást csak 4—5 év múlva fogadhatja el, «hahogy a mélyen tisztelt községtanács határozatánál megmarad, és a kegyestanítórenddel addig egyetértőleg az átvétel feltételeit megállapítja.»

A rend feltételei a következők: «a) Kívántatik egy rendház, melyben legalább 14 egyénre legyen egészséges és kényelmes lakás, minthogy rendünk fegyelmi szabályai nem engedik meg a tagoknak a szerteszórt lakást. E rendháznak vagy kapcsolatban kell lennie a gymnasiumi épülettel, vagy közvetlen közelében, hogy az ifjúságra felügyelet, mely minden időben szükséges, a távolság miatt soha mulasztást ne szenvedjen. Továbbá az épület felállításának úgy, mint fenntartásának is a városi pénztárból kell eszközöltetnie. b) Az alapítványnak 14 egyénre kell terjednie, kik közül 13 a tanüggyel foglalkozik, egy pedig mint kiérdemesült és elaggott a ház lelkiatyjának tisztét viseli. 13 kívántatik a tanügyhöz, nemcsak azért, mivel az állam-gymnasiumokban is mindenütt legalább ennyire terjed a tanárok száma, hanem mivel 12-nek a teher nagy, és hacsak egy is közülök megbetegszik, órái csaknem pótolhatat-

lanok, mi által mindig az ügy szenved, a 14-ik pedig mintegy nyugdíjasnak tekintetik. Az egyének ellátására és kézbeadandó némi honoráriumára kíván a rend fejenként 600 frtot o. é. c) Az első rendtársak közül, kik netalán a szabadkai gymnasiumban alkalmaztatni fognak, egynek azonnal az igazgatói tiszttel kell megbízatnia, míg azon esetben is, ha az első évben csupán egy tagja a rendnek alkalmaztatnék.»

E feltételek alapján kötendő szerződésig «a t. cz. község tanács legkönnyebben úgy gyériti a bajokat, ha csak helyettes tanárokkal tölti be a megürült tanszékeket, kik iránt minden további kötelezettsége akkor szűnik meg, a mikor kívánja».

A piarista válasz a 22. községi tanácsülésben a 389. sz. jegyzőkönyv tanúsága szerint jó benyomást tett. A tanács a számvevőségi jelentés alapján úgy látta, hogy a piarista feltételeknek teljesítése még anyagilag is az akkori állapothoz mérten kedvezőbb helyzetet teremtene, amennyiben míg a világi tanárok évi fizetése 10.910 frt, addig a piaristák ellátása csak 8.400 frt-ba, vagyis évi 2510 frt-tal kevesebbe kerülne. Hogy a letelepülés valósággá váljon, a tanács — Somhegyi tanácsát követve — a két megüresedett tanári állást csak ideiglenes tanerőkkel óhajtotta betölteni s elgondolásaihoz a helytartótanács hozzájárulását kérte.

A helytartótanács 1866. október 4-én 75.870. sz. «intézkönné» válaszolt. E szerint megvan az alapos remény arra, hogy a gimnáziumnak a kegyestanítórend vezetésére való fokozatos bízása a legfelsőbb helyen jóvähagyást nyer s «a megürülendő tanszékeknek póttanítókkali betöltése ellen észrevétel fen nem forog». Mint-hogy azonban a tanács nem említette, hogyan történik majd gondoskodás a piarista rendház felépítéséről és az el nem bocsátható világi tanárok jövőjéről, azért ezekre majd ki kell terjeszkedni akkor, amikor a kegyestanítórenddel kötött szerződést jóvähagyásra felterjesztik. Ezzel az irattal az október 18-án tartott község tanács 24. ülés foglalkozott s 490. sz. határozatával megbízta a polgármestert, «miszerint a kegyes tanítórend főnökségével a gymnasiumi tanszékeknek a kegyes rend tagjai részére leendő átadása tárgyában formaszertű szerződést kössön». Ugyanakkor megtörténtek a szükséges intézkedések a két tanári állásnak helyettes tanárokkal való betöltésére.

A két tanári állást Bayer Henrikkel és Hóman Ottóval, a későbbi kir. főigazgatóval csakhamar betöltötték, a provizóriumról az alkotmányos időkre való áttérés azonban a szerződés kötéssel való foglalkozást természetsszerűen háttérbe szorította. Az egész kérdés csak az 1867. szeptember 2-i városi közgyűlésen került újra

elő. Ennek kellett eldöntenie, «valjon magáévá teszi-e az alkotmányos hatóság a provizórium azon intézkedését, miszerint a megüresedett tanári helyek piaristákkal töltendők be».

Ez előtt a letelepülési történetünk szempontjából annyira jelentős közgyűlés előtt ott feküdt a városi gimnáziumot piarista kézre juttatni óhajtó javaslat, melyet az «iskolai bizottmány»-ban a *Kovacsics Ágost* vezetése alatt álló katolikusok, illetve konzervatívok 12 szavazattal fogadtak el *Czorda Bódog* és *Mánics Péter* liberális híveinek 10 szavazatával szemben. A bizottsági többség elsősorban azzal indokolta a javaslatot, hogy «keresztény államban vallásos irányzatúnak kell lennie a nevelésnek» s ezt a szerzetes-tanárok biztosítják legjobban, akik nálunk «a legszámosabb és a legképzettebb tanoncokkal ellátott intézeteket mutathatják fel». Az indokolás azután részletesen foglalkozott a kisebbségi ellenvetésekkel, melyek féltették a város patronátusi, azaz tanárválasztó és elmozdító jogát, nem különben a tanári pályára készülő és a gimnáziumban elhelyezkedni óhajtó szabadkaiak jövőjét, sokallták a piaristák részére emelendő rendház és templom költségeit s a szabad versenytől várták az iskola számára a kiválóbb tanerőket. Nem történik itt — tartotta az indokolás — a patronátusi jog feladása, mert egyes tanárok helyett testületet bíz meg a város a tanítással s rendi tanárok esetleges áthelyezésére szerződésileg biztosíthat magának befolyást. A tanárságra készülöket illetőleg pedig felmerül a kérdés, «valjon azok az ifjak kenyérkérdése miatt áll fenn az intézet, vagy pedig az intézet felül áll minden önző cél felett». A rendház és a templom most megoldható a város tulajdonában lévő volt polgármesteri házzal és a gimnáziumi kápolnával, illetve bármely belvárosi templommal, később pedig a gimnáziumi épület bővítése idején nem fog nagy megterhelést jelenteni. Egyébként a piaristák jóval olcsóbbak, mint a világiak, akiknek szerzett jogait nem érinti a piaristák fokozatos telepítése. A szabad verseny az indokolás szerint csak akkor felelne meg a célnak, ha nem zárná ki éppen azokat a szerzetes tanárokat, akik «egész életüket ex professo a nevelésnek szentelik» s «ha a versenyzők közül mindég az érdemé és nem a nepotizmusé lenne a győzelem».

Ennek az indítványnak és indokolásának felolvasása után megindult a katolikus és a liberális világnézet heves vitája. A liberálisok szóvivője, *Czorda Bódog* főbíró színes beszédben ismételte meg a már ismert ellenvetéseket. A szónok szellemére vonatkozólag elegendő legyen a következőket idéznünk. «Az indítvány — mondotta a patronátusi joggal kapcsolatban — nem akar kevesebbet, mint hogy viseljük továbbra is a gimnázium terheit, de az a fölötti, őseinktől

örökölt jogainkat egy szerzetes rendnek dobjuk áldozatul ép most, midőn az alkotmány . . . helyreállítása után a városnak sorsa saját polgárai kezében van letéve». A tanárságra készülőkrol az indítványozók «a szép remények virágait fagyos kézzel készülnek letépni, mondván nekik : legyetek papok». A szabad verseny nélkül «a közműveltség csemetéje soha terebélyes fává nem fejlődhetik» s «a kisebbség nem óhajtja vissza azon időket, midőn a tudományt az egyháziak monopolizálták». Ezért Czorda azt indítványozta, hogy vessék el a többségi indítványt s az eddig helyettestanárokkal betöltött két állásra írjanak ki pályázatot.

Hiába foglalta össze Kovacsics főleg a szabad versenyre és a patronátusi jogra vonatkozó komoly tapasztalatokon nyugvó észrevételeit, a hangzatos liberális szólamok győztek. A vita végén 8 tag kérte a névszerinti szavazást s arra a kérdésre, «adassék-e a helybeli főgymnasium a piarista rendnek a bizottmányi többség indítványa értelmében», 31-en szavaztak igennel, 70-en nemmel s 175-en nem voltak jelen a közgyűlésen. Vagyis győzött a liberális felfogás s a piaristák letelepülési ügye egyideig lekerült a napirendről.¹⁹

Azért foglalkoztunk oly részletesen ezzel a közgyűléssel, mert itt látni legvilágosabban azt a liberális politikát, amely miatt hosszú évtizedeken át meghiúsult szabadkai házalapításunk.

IV.

Talán a legmozgalmasabb volt az a *Nagy Alajos*²⁰ rendtársunk személyével kapcsolatos letelepülési kísérlet, amely 1882. év nyarán néhány hét alatt drámai gyorsasággal pergett le.

A dolog előzményeihez tartozik a Hiador költői néven országosan ismert *Jámbor Pál* (1821—1897) igazgatósága. Jámbort, aki egyébként 48-as emigráns és kalocsa-egyházmegyei pap volt, némi liberális erőszakkal az 1861—62. év elején a szabadkai gimnázium igazgatójává választották. 1865-ben képviselőségére való tekintettel szabadságot kapott, amikor azonban 1869-ben újra szabadságot tartani akarta magát, állását megüresedettnek nyilvánították és új igazgatót választottak. Mindamellet, hogy «1871-ben az egyházi rendből kilépett»,²¹ 1873-ban újra ő lett az igazgató s csak 1882. július 28-ával vonult nyugalomba. Sem az algimnáziumnak főgimnáziummá történt és az ő igazgatóságához fűződő fejlesztése, sem nagy irodalmi munkássága és országos híre nem tudták feledtetni a katolikusokkal aposztáziáját és azt a tényt, hogy az ő személyén keresztül bevonult a nem indokolatlanul katolikus jellegűnek tartott gimnáziumba a szélső liberálizmus szelleme.

Jámbornak említett nyugalomba vonulása előtt *Kalmár Endre* provinciálisunk barátjától és a szabadkai kormánypárt elnökétől, *Antunovits Mátyás* kir. közjegyzőtől igen terjedelmes levelet kapott. Ez a keltezés nélküli és nálunk 849. sz. a. 1882. július 10-én iktatott levél részletesen tájékoztatta Kalmárt a szabadkai gimnázium helyzetéről. A levél — írójának egyoldalú politikai szemlélete és be nem teljesedett jövendölése mellett is — megérdemli, hogy több részt idézzünk belőle.

«Köztudomású tény, — írja többi közt, — miszerint városi főgymnasiumunk a hazai minden gymnasiumok közt ezidőszerint *legrosszabb*. Erkölcileg annyira hitelvesztett, miszerint úgy a kerületi tanfőigazgató, mint pedig a magyar miniszterium legkomolyabban egyiránt azon van, hogy eme végtelen bajon, amely most már a gymnasium *fennállását* veszélyezteti: valamiképen legyen segítve. — Sem több, sem kevesebb — hanem mintegy 5—6 hitehagyott katolikus expap fészkelte meg itt magát. Ezek között itt volt Jámbor (Hiador), a lehető leggyarlóbb és ilyen fontos állás betöltésére teljesen képtelen ember — mint igazgató. — Igazgató-sága alatt mivé lett a főgymnasium, tudja mindenki. A szülők érezték legjobban, akiknek legdrágább kincsükkel, gyermekeik neveltetésének veszélyeztetésével, sokakra nézve pedig *tényleges veszélyével* kellett . . . igazgatóságának árát megfizetni.»

«Közönségünk legnagyobb része» a jelenlegi tanároktól «elfordult és amennyiben erre idő lesz és még kedvezőbb alkalom nyílik, óhajt tőlük *véglegesen* megszabadulni.»

Erre azonban a jelenlegi városi hatóság mellett, «mint a mely alatt a tanárok legnagyobb része meg lett választva, és ennél fogva azzal társadalmi, de legfőképp pártpolitikai solidaritásban van, ezidőszerint nem lehet gondolni».

«Azonban az is köztudomású tény, hogy a hatósági párt, — mely nem más, mint szélbal, illetve a Mukics-család pártja, itthelyt már *teljesen bomlóban* van. Mi, a kormánypárt, mely egyúttal *katholikus* párt is, egyik országos kerületben már győztünk. Így tehát eszerint is a város választó polgárainak a *fele*, illetve *többsége* már a mienk. — Nem így van a hatósági képviselőben . . . Egész bizonyossággal a városi közgyűlésen nem vagyunk többségben.»

«Mi azon oknál fogva, mert Jámbor nyugdíjba helyeztetett és f. é. aug. 20-án a pályázat letelik, óhajtánánk, hogy a nagyra becsült piaristarend egyik — ha lehetséges — kitünőbb kipróbált tagja folyamodnék az igazgatói állomásra. Úgy gondoljuk, hogy a nagykanizsai igazgató lenne erre különösen alkalmas.»

«Biztosra vesszük, hogy 2 év múlva, midőn Isten segítségével

a hatóság kulcsa csaknem kimaradhatatlan biztosággal a mi pártunk kezeibe fog jönni: miszerint főgymnasiumunkat *egészében* a kegyesrendieknek fognók átadni.»

«Ti itt valóságos missiót fognátok teljesíteni. Amennyiben a fentebb kért *áldozatot* meghoznátok, Szabadka város nemcsak *köztanodái*, hanem *vallási* és pedig *katholikus* regeneratiojával lesz a nagyra becsült . . . kegyesrend érdeme megörökítve.»

«Amennyiben netalán a választásnál kisebbségben is maradnánk, mit nem hiszek, a Főigazgató úr által, de ŐEminenciája által is biztosítva vagyunk, hogy a mi jelöltünk fog ministerileg megerősítettetni.»

Ez után a levél után három napra érkezett *dr. Haynald Lajos* kalocsai bíborosérseknek a csehországi Teplitz fürdőben július 10-én ugyanebben a tárgyban írt és nálunk július 13-án 860. sz. a. iktatott levele.

«A gymnasium eddigi igazgatójának . . . nyugdíjazása által egyik az ott alkalmazott öt apostata pap közül kidőlvén, egy másik . . . elcsapattatni rendeltetvén, a nagy katolikus közönség az évtizedek óta hatalmaskodó liberális kis fractio ellen felzúdult és katolikus Direktornak beállítását követeli, s Minister úr őexcellentiája az általam előtte már több idő előtt tolmácsolt ilyen óhaj-tást, tudom, pártolandja.

A Gymnasiumnak most kezembe vett ilyenén recatholizálási ügye hatalmas lendületet nyerne, ha Nagyontisztelendő Atyaságod azon önmegtágadást tudná gyakorolni és szent szerzetével gyakoroltatni, hogy egy minden tekintetben helyét megálló ügyes Igazgatót engedne át nekünk mindaddig, míg az üdvös reform megindulván, vagy a sokaktól táplált óhaj szerint egészen szerzetes kezekbe adathatnék az intézet, vagy a jól megindított úton egy — kommt Zeit, kommt Rath — keresendő és megtalált más jeles igazgató vihetné tovább a jó katolikus kezdetet.

A dolog elintézésének további módját, érintkezvén előbb egy részről a közel Karlsbadban időző Kultus Minister úrral, más részről a szabadkai műveltség napról-napra hatalmasabbá váló katolikus pártjával, majd megtalálnánk később.

Most csak arról volna szó, hogy Nagyontisztelendő Atyaságod azt mondja nekünk: nagy dolgot akartok kivinni, segíteni foglak titeket, adok alkalmas embert.

Hasonló levelet a dolog sürgetős volta miatt írok más szent Szerzetek honi főkormányzóinak is. Sokfelé kivetem a hálót, ut capiam hominem aptum . . .

. . . Esdve esdem az előleges tájékoztató nyilatkozatot.»

Antunovits levele nálunk, mint a tárgysorozat 8. (utolsó) pontja az 1882. július 13-i konzisztórium ülésen szerepelt. Akkor még nem történt vele kapcsolatban állásfoglalás. A Haynald-féle levéllel mint egyetlen tárggyal a július 14-i konzisztórium foglalkozott. A határozat ez volt: «A rendkormány a kérdés sok oldalú megvitatása után, tekintve főleg azon magasztos missiót, mely a rendre itt vár, felszólította *Nagy Alajos* kolozsvári tanárt, ki bele is egyezett abba, hogy a rendtől nyerendő dimissio alapján folyamodványát be fogja terjeszteni». Megjegyezzük, hogy a döntés azért is történhetett ily gyorsan, mert Nagy Alajos rendtársunk akkor éppen Budapesten tartózkodott.

Kalmár Endre már július 15-én 864. sz. a. kelt levelében megírta ezt a kedvező hírt a bíborosnak. A levélben kiemeli, hogy «ámbár a kegyestanítórend a szükségelt egyénekben fogyatkozást szenved... mégis tekintettel» az érseknek «a kegyestanítórend iránt tanusított megtisztelő bizalmára, tekintettel Szabadka nevelés-oktatási ügyének elhanyagolt voltára, különösen pedig katolikus Szentegyházunk veszélyeztetett érdekeire» engedélyt ad egyik rendtársunknak, hogy a pályázaton résztvehessen. Magáról a jelölt-ről azt mondja, hogy «szilárd jellemre, tevékenységre, főleg katolikus érzületre nézve nálánál kipróbáltabb egyént aligha» találhatott volna. Hogy Kalmár milyen ritka világoslátással nézte ezt a vállalkozást, elegendő legyen ennek a levélnek következő részét meghallgatnunk:

«Szabadkán, míg ott politikai pártviszályok, a félrevezetett tömegek nézetei, előítéletei, különféle árnyalatú praetensioi helyesebb irányt nem vesznek, egy szerzetes igazgatóra kétségkívül nehéz küzdelmek váraognak. Bizonyos, hogy az ottani aposztata tanárok kancsal szemmel fognak tekinteni oly igazgatóra, ki velük egy gyékényen nem akar árulni, sőt inkább arra van hivatva, hogy az intézetet epurálja s őket állásaikból kimozdítsa. A veszély érzete impulsust fog adni fellépésüknek, tömörülni fognak, hogy a velük ellenlábás igazgatónak minden üdvös működését megbénítsák, intézkedéseit sikertelenekké tegyék. Céljaik és törekvéseik kivételére meg fogják találni a szövetségeseket, ha nem másokban, úgy azokban, akik őket megválasztották, akikkel ennél fogva elvi, társadalmi, de főleg pártpolitikai solidaritásban vannak.»

Antunovits levelére 1882. július 17-én ment a hivatalos szám nélküli válasz. Kalmár a küszöbön álló rendi «nagykáptalan» miatt csak röviden írja meg neki a bíborosnak adott válasz lényegét. Mindössze az a közlése érdemel külön említést, hogy a szabadkaiak által javasolt nagykanizsai igazgató, Papp Nep. János (1843—1917)

nem kapott felszólítást a pályázatra. «Ő — írja Kalmár — minden esetre humanus, tapintatos, művelt férfiú; de lágyabb kedéllyel bír, semhogy az emberi izetlenségek reá elkeserítő hatást ne gyakorolnának. Pedig ki a szabadkai viszonyokkal meg akar küzdeni, annak szilárd akaraterevel kell bírnia».

Haynald július 22-én Teplitz-fürdőben kelt és nálunk július 25-én 901. sz. a. iktatott válasszal köszönte meg a rend készségét. Leveléből megtudjuk, hogy az egész ügyet előtte való nap megbeszélte már Trefort miniszterrel, «ki az ügynek meleg pártolását megígérte», s hogy ír a szabadkaiaknak is, «hogy a mondott szerzetes Atya megválasztása iránt minden befolyásukat felhasználják». Végül arra kéri a provinciálist, hogy Nagy Alajosnak, adja meg a pályázathoz szükséges írásos engedélyt.

A bíborosi levél vétele után a rendi jelölt megkapta 910. sz. a. «a Szabadka város képviselő testületének és tanácsának» címzett iratot, megfelelő engedéllyel és meleg pártolással. Nagy Alajos a kitűzött határideig, vagyis augusztus 20-ig be is nyújtotta pályázatát.

Mint a szabadkai gimnázium történetéből tudjuk,²² «az igazgatóválasztást igen tágkörű mozgalom és elkeseredett heves hírlapi felszólalások és viták előzték meg». Nagy rendtársunk mellett szállt síkra a Bácskai Ellenőr az 1882. évfolyam 33., 34., 37., 38. és 39. számaiban, míg a Szabadkai Közlöny ellene küzdött. Az igazgatóságra Nagy Alajoson és Szerencse Menyhért egri cisztercitan kívül a szabadkai gimnázium tanárai közül Haverda Mátyás, Chobot Ferenc és Polyákovits Alajos pályáztak. Az augusztus 30-i közgyűlésen az első szavazás alkalmával az érvényes szavazatok közül Nagy Alajosra 75, Haverda Mátyásra 57, Chobot Ferencre 28, Polyákovits Alajosra pedig 15 szavazat esett. Nagy Alajosnak csak viszonylagos többsége lévén meg kellett ejteni közte és Haverda között a második szavazást. Ezen aztán Haverda 98 szavazatával győzött, mert Nagy Alajos csak 81 szavazatot kapott.²³

A választás eredményét Antunovits a következő augusztus 30-án kelt és nálunk 1047. sz. a. nyilvántartott távirattal tudatta Kalmár Endre provinciálissal: «Hatósági, felekezeti és szélbal presio ellenére is 81 szavazatunk volt. Tizenhéttel buktunk. Ministeri megerősítés dönthet». Csakugyan Antunovitsék megfellebbezték a választást, de a miniszter Haverda mellett döntött.

Ez az egész választási küzdelem egyébként összefüggésben állott azzal a kérdéssel, vajjon a városi gimnázium, amely alapításától kezdve 1860-ig a ferences szerzetesek vezetése alatt állott, melyet az 1861-i új alapítólevél «*katholikus magyar gymnasium*»-nak

nevez s amely az 1867/68.—1872/73. évi Értesítőkön is a «városi *katholikus főgymnasium*» elnevezést használja, katolikus jellegű-e, vagy sem. Az 1883. február 27-én ennek a kérdésnek tisztázására kiküldött miniszteri biztos a kérdést nem tisztázta, a szabadkai katolikus párt pedig fölényre való jutása után a döntést nem sürgette. Ennek a kérdésnek tárgyalása azonban már nem tartozik tárgyunkra.²⁴

V.

Az ötödik letelepítési kísérletről a szabadkai gimnázium története ezeket írja: «Legújabbán 1891-ben a városi hatóság ismét *szerzetesekre* akarta bízni a gymnasiumot, hogy így a miniszterium által követelt új s célszerűbb gymnasiumi épület kérdését az újra felvetett személyi kérdéssel együtt megoldja. Azonban a szerzetesrendek udvarias válaszaikban nem adhattak semmi reményt a városi hatóságnak és a dolog a régiben maradt».²⁵

A rendi központi irattárban ennél részletesebb adatok állnak rendelkezésre.

Igy az 1891. április 18-i konzisztórium jegyzőkönyv 12. pontja alatt ezeket olvassuk: «Szabadka város már előbb néhány ízben tett ajánlatot a rendnek magánúton,²⁶ hogy az ottani gymnasiumot vegye át; de eddig az ügy nem volt megoldható. Most a városi közgyűlés határozatilag kimondotta, hogy a gymnasium átvétele valamelyik szerzetesrendre bízandó, s e célból küldöttséget meneszt a rendfőnökökhöz. A Rendfőnök kérdezi a rendkormány tagjait, hogy felhívás esetében milyen álláspontot foglaljon el a rend». A tanács erre a következőképen felelt: «Mint hogy egyéneink száma a rend mostani kötelezettségeihez mérten is elégtelen, a rendkormány nem tartja tanácsosnak ily nagyobb vállalatba bocsátkozni».

Azt a határozatot, melyre Kalmár Endre provinciális az előbb említett konzisztóriumban hivatkozott, az 1891. április 9-én tartott közgyűlés hozta 109 szavazattal 26 szavazat ellenében. Az indítványozók vezetői alvárai *Manojlovits Emil* kúriai tanácselnök és *Mamusich Ágoston* ügyvéd voltak. A közgyűlésen még a kisebbség is azon véleményének adott kifejezést, hogy «a gymnasiumban, illetve annak vezetésében bajok vannak», az orvoslást azonban elsősorban az államosításban kereste.²⁷

A szabadkai küldöttség *Vojnics Félix* főjegyző vezetésével nemsokára csakugyan meg is jelent Kalmár Endrénél. Az eredményről pontosan tájékoztat az 1891. április 20-án tartott és kizárólag csak a szabadkai ügyvel kapcsolatos konzisztórium jegyzőkönyve. Az ülésen a provinciális előterjesztette, «hogy a szabadkai

küldöttség az ottani városi gymnasium átvétele ügyében a városi tanács és közgyűlés megbízásából nála járt s felhívásukra kijelentette, hogy bár sajnálja a rendkormány, de most egyéneinek korlátolt száma miatt a gymnasium átvételére nem vállalkozhatik. Minthogy azonban a küldöttség hangsúlyozta, hogy ha most nem is vehetné át a rend egyszerre az egészet, legalább a fokozatos átvételre tegyen ajánlatot. Amennyiben a küldöttség ígéretet tett, hogy Pannonhalmáról és Zirczről való visszaérkezése alkalmával ismét eljő, hogy a rendkormány végső határozatát meghallja, felhívja a rendfőnök a kormány tagjait határozatra s egyúttal előadja, hogy ha eddig a rendkormány a fokozatos átvétel mellett talán nyilatkozott volna is, a Sátoraljaújhelyről ma vett tudósítás után már ez is teljesen lehetetlenné vált. Ugyanis a sátoraljaújhelyi Házfőnök írja, hogy az ottani gymnasiumnak sorsa végre eldőlt, amennyiben az állam és a város közös hozzájárulásával az intézet már a jövő évtől kezdve 8 osztályúvá egészítették ki s a város óhajára a felső négy osztály is a kegyesrendre ruháztatik.» Ilyen előterjesztés után a legtermészetesebb volt a válasz: «Tekintettel arra, hogy a rend olyan helyen, ahol algymnasium úgy is van, a város ilyenmű kívánata elől fennforgó nehézségei dacára sem térhet ki, a rendkormány sajnálattal mondja ki azon határozatát, hogy jelenleg és a legközelebbi években a szabadkai gymnasium átvételére nem vállalkozhatik.

Ezt a feleletet Kalmár április 24-én adta tudtára a Pannonhalmáról és Zirczről nyilván tagadó válasszal visszatért küldöttségnek.²⁸

VI.

A szabadkai városi főgimnáziumnak piarista kézre való juttatása érdekében az utolsó, vagyis immár a hatodik kísérlet *Manusich Lázár* polgármesternek 1894. április 28-án 701. csn. sz. a. kelt átiratával vette kezdetét. Ez az irat, melyet nálunk 1894. május 2-án 925. sz. a. a címzett *Lévay Imre* tartományi főnök sajátkezűleg iktatott el, így hangzik:

«Manusich Máttyás prépost-plébános városi törvényhatósági bizottsági tag, s Vojnicz Félix városi főjegyzőtől azon szóbeli értesítést vettem, hogy Nagyságodtól, illetőleg Nagyságos Kalmár Endre tiszteletbeli provinciális úrtól vett értesülésük szerint a nagyon tisztelt kegyes-tanítórend ez idő szerint oly helyzetben van, hogy a szabadkai városi főgymnasiumot bizonyos feltételek mellett átveheti, miután azon okok, melyek az átvételt 1891. évben akadályozták, nagy részben már megszűntek, a fennállók pedig közös akarattal elenyésztethetők.

Midőn nevezett urak jelentését őszinte örömmel veszem tudomásul — mert abból a város közönségének egyik régi hő vágyát látom teljesíthetőnek, tisztelettel megkeresem Nagyságodat, méltóztassék engem értesíteni, körülbelül mennyi idő alatt s mily feltételek mellett vennék át a város főgymnasiumát, hogy válaszának vétele után a tárgyaláshoz szükséges lépéseket megtehessem.»

Ezzel a levéllel a rendi konzisztórium 1894. május 5-i ülésén 6. sz. a. foglalkozott. A felelet ez volt : «A rendkormány csak a jövő nagygyűlés után nyilatkozhatik ebben az ügyben véglegesen». Lévy tehát ilyen értelemben volt kénytelen válaszolni a polgármesternek.

Meg kell jegyeznünk, hogy a lelkes, vállalkozó szellemű és akadályokat nem ismerő Lévy²⁹ minden jel szerint már az 1891. évi kísérlet alkalmával is a letelepülés híve volt s Szabadka azóta is szívügye maradt. Konzisztóriumának nagy része azonban — úgy látszik — az óvatosság és a hidegebb józanság álláspontjára helyezkedett. Valószínűleg a legutóbbi konzisztórium felelet is csak a népszerű Lévyra és részben a szabadkai születésű Kalmárra való tekintetből vált elodázássá elzárkózás helyett.

Az említett konzisztórium határozatnak megfelelően az 1894. évi «nagykáptalan» után tartott teljes konzisztóriumban (július 24—26.) a tárgysorozat 6. pontja alatt Lévy újra előhozta az ügyet. A vonatkozó jegyzőkönyv erre nézve ezeket tartalmazza : «A rendfőnök úr tekintettel arra, hogy Szabadka városa a városi főgymnasiumot rendünk vezetésére óhajtja bízni s a mult rendi kormánytanács a városnak f. é. április hó 28-án 701. sz. alatti azon megkeresésére, hogy hajlandó-e a rend a városi főgymnasiumot átvenni, mikor és milyen feltételek mellett, a feleletet a rendi nagygyűlés befejezte után ígérte, felkéri a rendi kormánytanácsot, nyilatkozzék, beleegyeznek-e egyelőre elvben abba, hogy a rend a nevezett főgymnasium vezetését elvállalja, mivel a város elvi kijelentéssel is megelégednék». A határozat ez volt : «A rendi kormánytanács elvileg beleegyezik, hogy a szabadkai főgymnasium a rend vezetése alá kerüljön ; az átvétel szerződéses megegyezéstől tétetik függővé». Az ügy ezzel Lévy szándékainak megfelelő útra került, s ilyen értelemben ment 1869—94. sz. a. válaszunk a városhoz.

A város 1894. szeptember 4-i rendkívüli közgyűlése 315/14.160. sz. határozatával örömmel vette tudomásul a rendi álláspontot s a további tárgyalások intézésére tíztagú bizottságot küldött ki. A bizottság tagjai voltak : Manusich Lázár polgármester, Vojnics Félix főjegyző, Vojnich Máté tiszti ügyész, Manusich Mátyás prépost-plébános, id. Frankl István mérnök, Antunovits Mátyás

kir. közjegyző (a Nagy Alajos rendtársunkkal kapcsolatos 1882. évi letelepedési kísérlet kezdeményezője), Manojlovits György, Vermes Béla országgyűlési képviselő, Varga Károly és Gálfy György. A közgyűlés arra utasította a bizottságot, hogy 1. tagjai «a kegyestanítórend kormányával magukat haladéktalanul tegyék érintkezésbe, az átvételre vonatkozó pontozatokat tőlük kérjék ki, illetőleg velük állapítsák meg ;» 2. «a bizottság tüntesse ki, hogy a város közönségére a rendszerváltozás, szemben a főgymnasiumra fordított folyó kiadással, mily évi kiadást von maga után ;» 3. «tekintve, hogy a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi Ministerium már több leiratban felhívta a város közönségét, hogy a mai viszonyoknak egyáltalán meg nem felelő mostani gymnasiumépület helyett új, a törvény követelményeinek s a paedagogiai kívánalmaknak megfelelő épületet emeljen, utasítja a bizottságot arra is, hogy a rend feltételeihez mért telek szerzése céljából szükséges előintézkedéseket tegye meg, s az egész ügyre vonatkozólag ez év folyamán a közgyűléshez jelentést tegyen».

Amikor másnapi kelettel 14.160/tan. sz. a. a város megküldte Léwaynak a fenti nagy többséggel hozott határozatot, egyúttal kérte, hogy «miután úgy a város közönségének, mint a rendnek érdekében áll, ha szerződési pontozatok mielőbb megállapítva s felsőbbbbségileg is jóváhagyva lesznek», közölje velük, «hol és mikor lenne legcélszerűbb ezen ügyet tárgyalás alá venni».³⁰

Erre az iratra a rend válasza elég sokáig késett. Léway később egész szeptemberre kiterjedő vizitációs körútjával mentegette magát.³¹ Ez a körülmény szintén közbejátszhatott, a késés komolyabb oka azonban az lehetett, hogy a szabadkai közgyűlési határozatot azzal az indokolással fellebbezték meg, hogy a kegyestanítórend nem rendelkezik elegendő rendi tanárral.³² Ez a fellebbezés természetesen nem volt alkalmas arra, hogy a konzisztórium kedvező döntést hozzon s valószínűleg Léway ezért nem is terjesztette elő ezt az ügyet. 1894. október 24-én azonban a város küldöttséget menesztett Léwayhoz s «a tárgyalásoknak megkezdésére határnapot kért». A provinciális a választ november első felére ígérte meg.³³

Ilyen előzmények után került elő a szabadkai ügy az 1894. november 3-i konzisztórium elé mint az ügyrend 9. pontja. A provinciális előterjesztése után ez lett a határozat : «A rendi kormánytanács tudomására hozza Szabadka sz. kir. város tanácsának, hogy mindaddig, amíg az átadást kimondó közgyűlésnek a magas minisztériumhoz értesülésünk szerint megfelelő határozatára a válasz meg nem érkezik, a tárgyalások megkezdését időszerűnek nem

tartja ; amint azonban a városhoz beérkező miniszteri választ a rendkormánytal tudatni fogja, a határnapot azonnal kitűzi a rendi kormánytanács, de addig is Müllner Pál kormánysegéd úr indítványára megbízza Kalmár Endre kir. tanácsos, tiszteletbeli rendfőnök, Fekete Endre tanulmányi ügyvezető kormánysegéd és Müllner Pál vagyoni gondnok kormánysegéd urakat, hogy az átvevés feltételeit megbeszélvén, azokat egy tervezetben a rendi kormánytanács elé terjeszteni szíveskedjenek». Ezt a határozatot Lévy 1894. november 9-én 2495. sz. a. közölte a várossal.

Az elég természetes elodázás ellenére a szabadkai ügy talán egyszer sem állt olyan jól a konzisztóriumban, mint akkor. Látni lehet, hogy akkor már nemcsak a provinciális és a volt provinciális van mellette, hanem hogy Lévynek, mint annyiszor másszor, akkor is segítségére sietett Müllner Pál.

Az ügy hét hónapi pihenés után 1895. május 16-án a szabadkai városi közgyűlésen újabb mozgásba került. Akkor tárgyalták t. i. a VKM-nek 1895. április 28-án 20.390. sz. a. kelt rendeletét, amely azt kívánta, hogy a város pályázatot írjon ki a következő iskolai év elején betöltendő 7 tanári állásra s hogy ezeket az állásokat csak rendes, illetve okleveles tanárokkal töltsse be. A közgyűlés 240/8494. sz. a. hivatkozással az 1883. évi XXX. t.-c.-re — van annyi rendes tanár, ahány osztály — és az el nem intézett «gymnasiunmi kérdésre» a rendelet végrehajtását megtagadta.³⁴

E közgyűlés alatt szabadkai letelepülésünk egyik leglelkesebb híve, Lévy Imre utolsó napjait élte s május 20-án elköltözött az élők sorából. Távozása egymagában is megpecsételte volna az akkori letelepülés sorsát, mégha nem is jött volna közbe a felebbezésre a kedvezőtlen válasz.

A belügyminiszter t. i. 1895. május 28-án 29.211/III. sz. a. kelt rendeletével nem adott ugyan helyet a fellebbezésnek, amennyiben a megfellebbezett határozat nem tartalmazott érdemleges intézkedéseket, viszont kijelentette, hogy a kegyesrenddel való esetleges szerződés jóváhagyására nem nyújthat reményt, mert a VKM-től nyert tájékoztatás szerint a kegyesrend tanárhány³⁵ miatt évtizedeken át még eddigi kötelezettségeinek is alig fog tudni eleget tenni. A belügyminiszternek azonban nem volt kifogása az ellen, hogy a város az iskolát más tanítórendre (pl. bencésekre, cisztercitákra) bizza, vagy pedig az államnak adja át.³⁶

Ezzel a rendelettel az 1895. június 10-én tartott közgyűlés foglalkozott s 256/9888. sz. a. azt a határozatot hozta, hogy az előző évi szeptember 4-i közgyűlésen kiküldött bizottság lépjen érintkezésbe a piaristákkal, a bencésekkel, a cisztercitákkal és az

állammal.³⁷ Jellemző és meghatározó a városnak az a hűsége, amellyel még a belügyminiszteri válasz után is elsősorban a piaristákra gondolt.

Az előbbi határozat értelmében a szabadkai küldöttség 1895. június 29-én megjelent Lévay Imre utódja, *Frank Ferenc* előtt s azt kérte, hogy a rend a következő iskolai évre legalább négy rendi tanárt adjon a városi főgimnáziumhoz. Frank a küldöttségnek megígérte, hogy a júliusi teljes konzisztórium után megadja a végleges választ.³⁸

A július 15—18. napjain tartott teljes konzisztórium után csakugyan elment Szabadka polgármesteréhez a válasz. Frank Ferenc 1726. sz. a. ezeket írta: «A teljes rendi kormánytanács . . . tekintettel arra, hogy fölös számú tanerővel éppen nem rendelkezik és a rend vezetése alatt álló jelenlegi tanintézeteket is alig láthatja el kellő számú rendtagokkal, a legnagyobb sajnálatára kénytelen kijelenteni, hogy a szabadkai főgymnasiumhoz nemcsak a jövő iskolai évre egy rendtagot sem küldhet, hanem még arra sem nyújthat kilátást, hogy a legközelebbi években a nemes város kívánságának eleget tehet».

Ezzel a kedvezőtlen válasszal a szabadkai letelepülésünk ügye lekerült a napirendről s csak 46 évi pihenés után került újra elő s a legrövidebb időn belül kedvező elintézését nyert.

VII.

Az a hivatalos akció, amely letelepülésünkkel végződött, alig egy félévre indult meg Szabadkának az ősi hazába való visszatérése után. *Dr. Völgyi János*, a szab. kir. város polgármestere, 1941. november 28-án 30.713. sz. a. kelt és nálunk november 29-én 1685. sz. a. iktatott iratával felszólította *Zimányi Gyula* provinciálisunkat, hogy közölje «azokat a feltételeket, melyek teljesítése esetén reménye lehetne a városnak arra, hogy a piaristarend gimnáziumot létesítsen Szabadkán». Az indokolás ez volt: «A lakosság szaporodik és a meglevő egyetlen állami fiúgimnáziumunk szűkösnek bizonyult. Nyilvánvaló, hogy egy második gimnázium létesítése sürgős és szükséges. — Nemzetiségi vidéken vagyunk, áldás volna, ha a kegyestanítórend elismert valláserkölcsi és hazafias nevelő szelleme itt is végezhetné országépítő munkáját. — A város közlekedési viszonyainál fogva a délvidék minden részéről könnyen megközelíthető. Így a kegyestanítórend nevelési körébe vonzaná nagy részét».

Miután a tartományi főnök a meghívást ismételten megbeszélte tanácsosaival és más rendtársaival, 1941. december

29-én Szabadkára ment terepszemlére és előzetes tárgyalásra. Ezek a polgármesterrel, *dr. Székely Jenő* h. polgármesterrel és *dr. Vojnits Aladár* kultúratanácsnokkal folytatott tájékozódó megbeszélések meggyőzték őt arról, hogy a város áldozatot nem sajnálva igen komolyan óhajtja letelepülésünket.³⁹

A szabadkai látogatás után egy hónapra, 1942. január 29-én 145. sz. a. a provinciális írásban is megadhatta «a 300 éves magyar piaristaságot megbecsülő nemes felszólítás»-ra a kedvező választ. E szerint a válasz szerint rendünk «vállalkozik arra, hogy Szeged, Temesvár és Nagybecskerek után Bácska metropolisában is kibontsa a kalazanciusi eszmény és szellem zászlaját s Isten kegyelméből immár 300 év óta hiven és nem eredménytelenül teljesített vallásos és nemzeti misszióját kiterjessze Bácskának hithű, derék népére és fiaira». Feltételeink körvonalazása a következőkben történt: «Abban az esetben tudunk meghívásuknak eleget tenni, ha Szabadka városa meg tudja hozni azt a — december 29-i szóbeli tárgyalásunk alkalmával kilátásba helyezett — nagylelkű áldozatot, hogy az új piarista gimnázium, a legalább 60—80 fiút befogadó polgári jellegű internátus és a rendház befogadására alkalmas hajlékot tud építeni, hozzáadva elegendő nagyságú gimnáziumi udvart (játszóteret) és rendházi kertet. Tisztelettel kell továbbá kérnünk a gimnáziumnak és az internátusnak első felszerelését. Ami a gimnáziumnak fönntartását és fejlesztését, valamint a rendház, illetve a rendtagok ellátását illeti, ... legajánlatosabbnak látszik, hogy a város mint fenntartó szedi a fölvételi- és tandíjakat és ő gondoskodik az intézeti (rendházi) épületek fönntartásáról, a gimnázium mindennemű szükségleteiről, beleértve az altiszteket is. Ez esetben az intézeti igazgató, a rendi tanárok és két nyugalmazott rendtag részére kérjük a szerzetesi egyenlőség szellemében az állami IX. fizetési osztály III. fokozatának megfelelő illetményeket s amennyiben a rend tanárrendtagok hiánya miatt átmenetileg világi tanárokat kénytelen alkalmazni, az illető világi tanároknak az állami rangsor szerint járó fizetési illetményeket. Az új piarista gimnázium fokozatosan fejlesztetnék ki, esetleg az I. és V. osztálynak is egyidejű megnyitásával fokozatosan népesítették be rendi tanárokkal. Mivel a gimnázium és internátus vállalása a rendi személyzet szaporításával és így több tanár (növendék) nevelési költségeivel állandó tehertöbbletet jelent a rendre, hozzávéve még a rendház bebútorozásának nem jelentéktelen költségeit is, méltányos, hogy a város ezeknek ellenértékeként a rendet segítse, ami legcélszerűbben bizonyos ingatlannak adásával történhetnék».

Mielőtt ezeknek a feltételeknek részletes tárgyalására került

volna a sor, Szabadka szab. kir. thj. város törvényhatósági bizottságának 1942. április 15-én tartott rendes közgyűlése egyhangúlag «nagy örömmel» vette tudomásul «a polgármesternek a törvényhatósági kisgyűléssel egyező javaslatát a Piarista tanítórendnek letelepedése és gimnáziumának, valamint internátusának Szabadkán leendő létesítése tárgyában», tudomásul vette továbbá «a polgármesternek a letelepedés kérdésében folytatott eddigi tárgyalásait» és utasította, «hogyan ennek megvalósítása érdekében a letelepedés előfeltételeiről folytasson a rend főnökével és az érdekelt egyházi hatóságokkal, úgyszintén a kultuskormányval további tárgyalásokat». ⁴⁰

A letelepülés ügyét jelentősen előbbre vitte az a tárgyalás, melyet a provinciális Tomek Vince asszisztens kíséretében folytatott gróf Zichy Gyula kalocsai érsek temetése alkalmával az érseki palotában 1942. május 26-án dr. Reök Andor főispánnal, dr. Völgyi János polgármesterrel és dr. Ijjas József érseki biztossal Bogner József országgyűlési képviselő és dr. Mócsy István városi főjegyző jelenlétében. Ezen a megbeszélésen egyrészt sikerült a letelepülés anyagi feltételeire, illetve a fenntartás kérdésére Szeged városának analógiájával kellő világosságot deríteni, másrészt — és ez volt ennek a tárgyalásnak legnagyobb eredménye — a főispán és a polgármester megígérték, hogy a legrövidebb időn belül tisztázni fogják azt a döntő tárgyalásokat megelőző elvi kérdést, vajjon a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter a piaristarend letelepülése esetében eltekint-e attól az eddig elfoglalt álláspontjától, hogy a visszatért Bácskában nem engedélyez felekezeti iskolát. ⁴¹

Ennek a tárgyalásnak volt a következménye az a felirat, melyet a város polgármestere a főispán legmelegebb pártolásával és véleményezésével 1942. május 27-én 17.412. sz. a. terjesztett fel a VKM-hez. Ez az előterjesztés előadta a szükségessé vált második gimnázium és az újabb internátus érdekében a piaristarenddel addig folytatott tárgyalások eredményeit s kérte, hogy — amikor a város nem kis anyagi áldozatokkal «a százhetven éves vágy megvalósulása felé teszi meg az elhatározó lépést» a Miniszter járuljon hozzá a piaristák vezetése alatt álló katolikus jellegű gimnázium létesítéséhez. ⁴²

A Miniszter 1942. június 16-án 108.262/1942/V. A. ü. sz. a. kedvezően válaszolt, amikor többi között ezeket írta: «A Szabadka thj. város által felállítandó, a kegyes tanítórend által vezetendő katolikus jellegű gimnázium engedélyezését elvben megengedhetőnek tartom, annál is inkább, mert a város jelenlegi egyetlen fiú-gimnáziuma túlszűfolt.» ⁴³

Miután még megkaptuk a város 1942. augusztus 6-án 26.002/42. kig. (illetve 145/42.) sz. a. kelt és nálunk augusztus 10-én 1096. sz. a. iktatott átiratát, s abból nyilvánvalóvá lett, hogy az 1942. január 29-i iratunkban foglalt föltételeket tudja vállalni a város, s hogy az I. osztálynak az 1942/43. évben való megnyithatása is biztosítva van, már csak a részletek megbeszélése és írásbafoglalása maradt hátra.

Erre 1942. augusztus 11-én került a sor a szabadkai városháza polgármesteri hivatalában. Ezen a történeti jelentőségű tárgyaláson a város részéről jelen voltak dr. Völgyi János polgármester, dr. Vojnits Aladár kultúratanácsnok és Horváthy Miklós számvetőségi főnök, míg a kegyestanítórendet Zimányi Gyula tartományi főnök vezetésével Biró Imre, Balanyi György és Tomek Vince tartományfőnöki tanácsosok képviselték. A tárgyaláson jelen volt még az új alapítás kiszemelt előljárója ifj. Németh Jenő sátoraljaújhelyi házfőnök-igazgató is. A tárgyalás a következő megállapodással fejeződött be :

«1. A Rend és a Város képviselte megegyeznek abban, hogy az 1942—43. tanév kezdetétől az I. osztály megnyitásával piarista gimnáziumot létesítenek Szabadkán.

2. A piarista gimnázium fenntartója a város. Ennek következtében a város viseli a gimnázium dologi és személyi kiadásait. A rendtagok személyi járandósága fejében a város fizeti az állami rendszerű IX. fizetési osztály III. fokozatának megfelelő díjait . . . Ugyanilyen mértékben díjazni fog két nyugalmazott rendtagot . . . A várost terheli az esetleg alkalmazandó civil tanárok fizetése az állami fizetési rendszernek megfelelően. Ugyancsak a várost terheli az iskolaszolga díjazása.

3. A város, amint erre mód és alkalom nyílik, gondoskodni fog arról, hogy megfelelő gimnáziumi épület álljon rendelkezésre. Ugyanígy gondoskodni fog a rendházról és a konviktus épületéről. Amíg ez az idő elérkezik, gondoskodik a gimnázium ideiglenes elhelyezéséről, ugyanígy a rendtagok lakásáról. A konviktus felállítását életbevágóan fontos lévén a rendre, de mert eminens városi érdekeket is szolgál, a város mindent el fog követni, hogy az a legrövidebb időn belül államsegély szerzésével megindulhasson.

4. A város viseli a rendház és a konviktus épületeinek külső és belső karbantartási költségeit. A konviktus első berendezésének költségeit ugyancsak a város vállalja, a rendház első berendezéséhez pedig hozzájárul az idekerülő rendtagok egy-egy szobájának berendezésével.

5. Az 1942—43. tanévre a fentiek következtében a városnak

gondoskodnia kell a gimnázium első osztályának megindulásához szükséges helyiségekről, nevezetesen egy osztályteremről, egy szertárteremről és egy igazgatói irodáról, valamint megfelelő nagyságú udvarról. Az első évben Szabadkára jövő két rendtag lakásának biztosításáról ugyancsak a város gondoskodik.

6. A város polgármestere kilátásba helyezi, hogy, ha a kegyúri földek visszakerülnek a város tulajdonába, azon lesz, hogy a piaristarend vezetése alatt álló intézmények céljait szolgálja e földek egy része.

7. A fenti elvi megállapodáshoz szükséges a törvényhatósági bizottság hozzájárulása, a rend letelepedéséhez pedig Róma engedélye.»⁴⁴

Szabadka város törvényhatósági bizottsága a fenti megállapodáshoz az 1942. szeptember 11-én tartott rendkívüli közgyűlésen 28.871/kig/120. kgy. határozatával járult hozzá.⁴⁵ A piarista rend generálisa is tudomásul vette a letelepülést, és pedig abban a formában, hogy a szabadkai ház a békeszerződések megkötéseig egyelőre a budapesti rendházhoz tartozó rezidencia lesz.⁴⁶

A hivatalos tárgyalások e jogtörténeti vázlatának kiegészítésére szolgálnak még a következő mozzanatok.

Gróf Zichy Gyula kalocsai érsek mint bácskai apostoli kormányzó 1942. február 11-én 515. sz. a. kelt és nálunk február 13-án 201. sz. a. iktatott átiratával készséggel adta meg a letelepüléshez az egyházjogban előirt hozzájárulást.

Dr. Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás mint a Katolikus Iskolai Főhatóság elnöke 1942. augusztus 27-én 6842. sz. a. kelt és nálunk augusztus 31-én iktatott leiratával nagy örömmel vette tudomásul, hogy Szabadkán gimnáziumot és internátust nyitunk és ezeknek létesítéséhez hozzájárult.

Külön kell kiemelnünk, hogy *dr. Ijjas József* érseki biztos a tárgyalások folyamán nagy következetességgel mindent elkövetett, hogy valósággá váljon az, amit ő 1942 elején az új év «legszebb ígéretének» mondott. Miután rajta kívül álló okokból nem sikerült bekapcsolnia a Paulinumot a letelepülés szolgálatába, dr. Horváth Győző apostoli kormányzótól kieszközölte, hogy a kezdődő gimnázium a bunyevác katolikus körben, illetve az ú. n. egyházközségi irodában, a két első szabadkai piarista pedig a Papi Otthonban nyerjen elhelyezést, s ezzel lehetővé tette, hogy az iskola I. osztálya már az 1942—43. iskolai évvel meginduljon.⁴⁷

A hivatalos közreműködőkön kívül voltak ennek az alapításnak más tényezői is. Így Schmidt Mihály rendtársunk 1941. november 21-i szabadkai látogatása, Németh Jenő pedig az 1942. évi pün-

körsdi és nagyvakációi szabadkai tartózkodása alatt értékes munkát végeztek. De ne feledkezzünk meg arról a feszült érdeklődésről sem, amellyel a 300 éves jubileumát ünneplő magyar piaristaság százai kísérték a Szabadkával kapcsolatos eseményeket. Ez a «vox populi» az alapításnak nem legkisebb tényezője volt. Végül — amit ennek a fejezetnek legelején kellett volna tennünk — szeretettel és hálával kell megemlékeznünk dr. Fejes Péter törvényszéki tanácselnökről; ő volt rendi vezetőségünk előtt mindjárt a visszatérés első napjaiban a letelepülés gondolatának legelső felújítója, a felszabadult Szabadkán pedig elejétől végig az eszmének mindig bizó, minden lehetőséget számon tartó, csendes, de fáradhatatlan apostola.

Ami azután az itt említett eseményeken kívül történt Szabadkán, annak szálai már az ottani helyi előljáró kezében futottak össze, s így annak ő lesz a leghitelesebb tolmácsolója.

* * *

Befejezésül arra a kérdésre szeretnénk válaszolni, miért végződött eredménytelenül az első hat szabadkai meghívás s miért járt sikerrel a hetedik.

Az 1772. és 1793. évi meghívásokról nem kell részletesen szólnunk. Ha nem is ismerjük pontosan a kísérő körülményeket, annyi nyilvánvaló, hogy mindkét esetben hibás feltevés volt a sikertelenség oka. A legelső esetben a városi tanács tévesen azt hitte, hogy a kalocsai alapítvány az érsek segítségével áthelyezhető, a második esetben pedig ugyancsak tévesen valónak vette a hírt, hogy a piaristák Kalocsáról távozni szándékoznak. Egyébként azonban ez a két kísérlet a későbbiekhez viszonyítva jelentéktelennek látszik.

Már nem ilyen egyszerű az okkeresés a XIX. századbéli kísérletek meghiúsulásánál.

Véleményünk szerint a sikertelenség legnagyobb oka a szabadkai radikális, illetve liberális párt volt, amely elvi okokból nem lelkesedett a kifejezetten katolikus nevelésért s így a szerzetesi iskoláért sem. Ez a párt buktatta meg az 1866—67. évi próbálkozást, ez akadályozta meg Nagy Alajos rendtársunk igazgatóságát s ez fellebbezte meg az annyira komoly 1894. évi meghívást is. Jellemző a szabadkai liberálizmus elvhűségére, hogy még az 1848-as eszmék szellemében «hazafias» és az egykorú katolikus közvélemény szerint a liberálizmus szelleméhez közel álló akkori piaristasággal sem volt hajlandó kivételt tenni.

Letelepedésünknek majdnem hasonlóan súlyos akadály volt

az a körülmény, hogy akkor mindig a tanári karral rendelkező városi gimnázium átvételéről volt szó. Ez a terv beleütközött a tanárok érdekeibe, akik a rokoni, baráti, társadalmi és politikai érdekszálaknak ezrével hozzá voltak kötve a városhoz, illetve annak egyetlen középiskolájához. Ebben a vonatkozásban vallo-másszerűen hangzanak Haverda Mátyás igazgatónak 1895-ben írt következő szavai: «A mozgalom vezetői nem gondoltak arra, hogy valamely intézetnek átadása szerzetes kézre a vele összefüggő vagyoni és társadalmi kérdések folytán mily óriási nehézségekkel jár, melyek a kezdeményezést könnyen megghiúsíthatják s valóban az eddigi törekvések mutatják, hogy a tervezett cél nem érhető el.»⁴⁸ Bármennyire hangoztatta is a mozgalom, hogy a szerzett jogokhoz nem nyúl, ez a tanárokat nem nyugtatta meg s a maguk érdekében mindig mozgósítani tudták a liberális politikát, vagy legalább is elérték, hogy a rendi vezetőség túlóvatos körültekintéssel kezelte a kérdést.

Ezekben a vonatkozásokban nem kétséges, hogy a szabadkai liberális politika akkor sem látott volna szívesen bennünket a város falai között, ha nem akarjuk átvenni a régi iskolát, hanem ha teljesen újat akarunk nyitni a régi mellé, s viszont a régi intézet átvétele akkor sem lett volna egyszerű feladat, ha az érdekelt tanári kart nem támogatja a liberálizmus.

Első látszatra a megghiúsulás okai között a legelső helyen állott a rendi tanárhány. Annál is inkább, mert erre az akkori rendi vezetőség ismételten is hivatkozott. Tagadhatatlan, hogy a szóban lévő időszakban sem állott arányban a tanári létszám emelkedése a szükségletek szaporodásával. Aki azonban csak valamennyire is tájékozódott egy 320—370 piaristából álló rendtartomány iskolakormányzatának labirintusában s aki a régi konzisztórium-i jegyzőkönyvekben sorok közt is megtanult olvasni, az a dolgot másként látja. Az előtt nem kétséges, hogy vezetőségünk a rendi tanárhány ellenére is vállalhatta volna akár 1867-ben, akár 1895-ben az átveendő gimnáziumnak piaristákkal való fokozatos ellátását. Tehette volna ezt annál inkább, mert lehetetlen volt nem tudnia, hogy — az expanzió egyéb előnyeiről nem szólva — Szabadka éppen a rendi utánpótlás szempontjából is igen ígéretes terület volt. Nagyon valószínűnek látszik azonban, hogy a vezetőség többsége a szabadkai iskolát olyan darázs-fészeknek tekintette, amelybe igen veszedelmes belenyúlni.

Ezzel szemben egészen más volt a helyzet 1941—42-ben.

A régi liberális korszak megváltozott, s Szabadka hivatalos tényezői mellett egész magyar társadalma óhajtotta a katolikus

nevelés munkásait. E mellett a letelepülés nem ütközött a meglévő gimnázium érdekeibe, sőt ez utóbbi mint a régi ellenfél jogutódja a Kegyes Iskolákban a segítő testvér megjelenését látta. A megváltozott helyzetben az alapítás megoldhatónak bizonyult, noha a rend a nagykárolyi és a mármharosszigeti iskoláinknak piarista tanárokkal való fokozatos benépesítése miatt éppen nem bővelkedett rendi tanerőkben.

Szabadkai fészekrakásunknak hosszú története van. Bárcsak lenne ez sokkalta hosszabb kalazanciusi működésnek biztató előjele és az Úristen elgondolása szerinti gazdag aratásnak záloga.

Jegyzetek.

¹ Iványi István főgimn. tanár: Szabadka sz. kir. város története, II. rész, Szabadka, 1892. Az első kísérletről szó van a 280. l-on, valamennyiről pedig a 464—532. l-on *A gymnasium* cím alatt. Ez utóbbi értekezés szórul-szóra megtalálható a szabadkai községi főgimnázium 1894—95. évi Értesítő-jében a 3—75. l-on. Ezt a tanárok névjegyzékével (77—98. l.) és az 1894—95. év törénetével (125—137. l.) kibővítette Haverda Mátyás igazgató. Ezt az Értesítőt Ért. rövidítéssel idézzük. — Az azután következő és dolgozatunkkal már össze nem függő történetre nézve l. a szabadkai magy. kir. állami fiúgimnázium 1941—42. évi Évkönyvét, melyben Schäfer Mihály igazgató *Intézetünk múltja* címen hozza az iskola 195 kultúrévének vázlatát. (6—37. l.)

² Iványi István kétszeresen érdekelt az ügyben: mint az átadandó gimnázium tanára és mint aposztata szerzetes-pap (piarista), vagyis egyike azoknak, akik ellen irányult az a katolikus törekvés, hogy a gimnázium szerzetesi kézre kerüljön.

³ Iványi i. m. II. 275. és köv. l.

⁴ A szenátorok száma akkor a bírón kívül 12 volt, az esküdteké pedig 60. A város helyhatósági szervezetére nézve v. ö. Iványi II. l. és köv. l.

⁵ Szabadkai városi levéltár: *Protocollum* ... op. Sz. Mária ab anno 1772. ad 1777. pag. 6. A bejegyzés tévedésben van a kalocsai alapítvány összegét illetőleg, mert az 15.000 forint volt. L. Gál István: *A kalocsai piarista kollégium története* (1765—1860), Bpest, 1938. 10. l.

⁶ A szabadkai ferencendi ház *Protocollum Religiosae Domus Szabadkiensis Fratrum Minorum Provinciae Hungariae SSmi Salvatoris c. kézirat* könyv 74. l. A kalocsai alapítvány összegét illetőleg itt is tévedés van.

⁷ A központi levéltárunkban For. 0—10. alatt található anyag és az Index bejegyzései szerint a magyarországi meghívások és letelepedési kísérletek a következők: a nagyszombati (1702), az első lévai (1702), a győri (1736—44), a kismartoni (1738), az első kalocsai (1742), az újvidéki (1749 és 1769), a késmárki (1752), az újbányai (1753—54), a körömbányai (1763-tól ismételt), a rimaszombati (1774), a nagybányai (1774). Ezekhez járul még Bukarest (1746), a szlavóniai Kapronca (1749—55) és a szerémszégi Ruma (1762—79). Más forrásokból még a pinkafői (1743) és az eszéki (1776) kísérletekről van tudásunk a XVIII. században.

⁸ V. ö. Gál István idézett művét és azt az élőszóbeli közlését, hogy a kalocsai érseki levéltárban erre vonatkozólag nem talált adatot.

⁹ Iványi i. m. II. részletesebben a 280. l., rövidebben 469. l. és az Ért. 7—8. l. Iványi az idézett helyeken tévesen úgy beszél, mintha 1772-ben Kalocsán még a letelepedés előtt állnánk, holott az a gróf Patatich Gábor érsekkel 1742-ben folytatott első sikertelen tárgyalás után gróf Batthyány József érseknek, a későbbi primásnak alapítványa alapján az ötosztályú gimnázium és a kétéves bölcséleti tanfolyam megnyitásával már 1765-ben megtörtént.

¹⁰ Iványi i. m. II. 470. és köv., Ért. 17. és köv. l.

¹¹ Gál i. m. 17—18. l.

¹² A szabadkai városi levéltárban: *Protocollum Liberae ac Regiae Civitatis Maria-Theresiopolis anni 1793.* Num. 731.

¹³ Iványi i. m. II. 483., Ért. 22. l.

¹⁴ Iványi (i. m. 517. l., ill. Ért. 59. l.) ezzel kapcsolatban szükségesnek tartotta a következő nem tárgyilagos jegyzetet beiktatni: «Pedig ezeknél (t. i. a piaristáknál) a személyváltozás lehetőleg gyakoribb, s az egyének a rendkormány akarata szerint majdnem évenként változnak. Így a tulajdonképeni célt nem érték volna el».

¹⁵ A szabadkai városi levéltárban az idézett tanácsülés 384. sz. jegyzőkönyve.

¹⁶ Iványi i. m. 507. l., ill. Ért. 48. és köv. l. .

¹⁷ «Egyének hiánya miatt jelenleg ezen óhajnak nem lehet eleget tenni, a tartományfőnöki tanács azonban reméli, hogy 4—5 év múlva eleget tehet a város kívánságának.»

¹⁸ A rendi tanárhiány nem volt akkor olyan nagy, mint azt az ember ez után a válasz után gondolná. Elegendő itt arra utalnunk, hogy 1866/67-ben 7 piarista működött «a rend kebelén kívül» s köztük hárman nevelők voltak főúri családoknál.

¹⁹ A városi közgyűlés 98. sz. jkv.-e.

²⁰ Életrajzát l. a Balanyi György szerkesztésében megjelent Magyar Piaristák, Bpest, 1942. munkában a 259—269. l.-okon.

²¹ Szinnyei J. : Magyar Irók V. 327. l.

²² Iványi i. m. 524. l., Ért. 66—67. l.

²³ Az 1882. évi 215. sz. kgy. jkv.

²⁴ A kérdés egyoldalú tárgyalását l. Iványi i. m. 525—527. és Ért. 67—70. l.

²⁵ Iványi i. m. 527., Ért. 70. l.

²⁶ Magánúton történt ajánlat mindössze csak az 1882. évi volt.

²⁷ Az 1891. évi 102. sz. kgy. jkv.

²⁸ V. ö. Lévay Imre naplóját a központi levéltárban.

²⁹ Életrajzát l. a Balanyi György szerkesztésében megjelent Magyar Piaristák, Bpest, 1942. munkának 209—225. l.-jain.

³⁰ A közgyűlési határozat kivonata és a kísérő levél nálunk 1894. szept. 11-én 2090. sz. a. iktatva.

³¹ Lévay 1984. nov. 9-i 2495. sz. levele a szabadkai polgármesterhez.

³² Ért. 127. l.

³³ V. ö. az 1894. nov. 3-i konzisztórium jegyzőkönyvét. Ez utóbbi a küldöttség megjelenését okt. 28-ra teszi, mi azonban Lévay naplójának dátumát vettük.

³⁴ Ért. 132. l.

³⁵ Semmi kétség, hogy éppen Lévay alatt a rendi tanárhiány terén a

helyzet lényegesen javult. A rendtartomány tagjainak száma az 1890/91. évi 354-ről 1894/95-ben 370-re, a gimn. tanárok száma az 1890/91. évi 195-ről 1894/95-ben 218-ra emelkedett s viszont az érdemesült tanároknál az 1890/91. évi 27-es létszám 1894/95-ben 22-re apadt.

³⁶ Ért. 127—128. l.

³⁷ Ért. 128. l.

³⁸ Az 1895. júl. 15—18-i konziszt. jkve.

³⁹ L. az 1942. január 7-i konzisztórium jegyzőkönyv 49. pontja alatt található provinciális beszámolót.

⁴⁰ A rend erről a határozatról dr. Ijjas József 1942. május 1-én kelt leveléből (nálunk 552. sz. a. iktatva), majd Szabadka városának 17.412. sz. a. május 28-án kelt (nálunk 676. sz. a. június 1-én iktatva) átiratából értesült.

⁴¹ L. az 1942. május 27-i konzisztórium jegyzőkönyvét 29. pont alatt.

⁴² A felterjesztés hiteles másolata nálunk 1942. június 1-én 676. sz. a. iktatva.

⁴³ Ennek a válasznak másolata nálunk július 18-án 1035. sz. a. iktatva.

⁴⁴ A megállapodás nálunk 1103/42. sz. a. található. V. ö. még az augusztus 12-i konzisztórium jegyzőkönyvének 2. pontját.

⁴⁵ A szabadkai rendház főnökének okt. 24-én 21. sz. a. kelt és nálunk 1521. sz. a. iktatott jelentése.

⁴⁶ L. a provinciálisnak a generálishoz 1942. augusztus 8-án 1095. sz. a. kelt levelét és Walter János generális asszisztensnek 1942. szeptember 28-án kelt és nálunk október 6-án 1385. sz. a. iktatott válaszát.

⁴⁷ L. az érseki biztosnak főleg 1942. január 3-án (nálunk 19/42. sz.) és 1942. május 1-én (nálunk 552. sz.) írt leveleit, úgyszintén az apostoli kormányzó 1942. augusztus 27-én 5821. sz. a. írt és nálunk 1201. sz. a. nyilvántartott iratát.

⁴⁸ Ért. 136. l.

TARTALOMJEGYZÉK.

Balanyi György: Előszó.....	Oldal 3
-----------------------------	------------

I. rész. Dr. Balanyi György: Az elindulástól Trianonig.

I. fejezet. A megtelepedés kora (1642—1721).

1. Gyökérverés	13
2. A rohamos terjeszkedés évei	27
3. Tanítás	37
4. Iskolai élet	41
5. Tanárképzés	47

II. fejezet. A felvirágzás kora (1721—1780).

1. Újabb fészekrakások	52
2. A rendi szervezet változásai	80
3. A rend benső átalakulása	84
4. Az iskolaügy fejlődése	94
5. Tanárképzés	110

III. fejezet. Az állami függés kora (1780—1848).

1. Új iskolaalapítások	115
2. A rendi szervezet változásai	129
3. A rend anyagi viszonyai	139
4. Az iskolai élet változásai	146
5. Tanárképzés	155
6. A rend népszerűsége	162

IV. fejezet. A megpróbáltatás és újabb föllendülés kora (1848—1918).

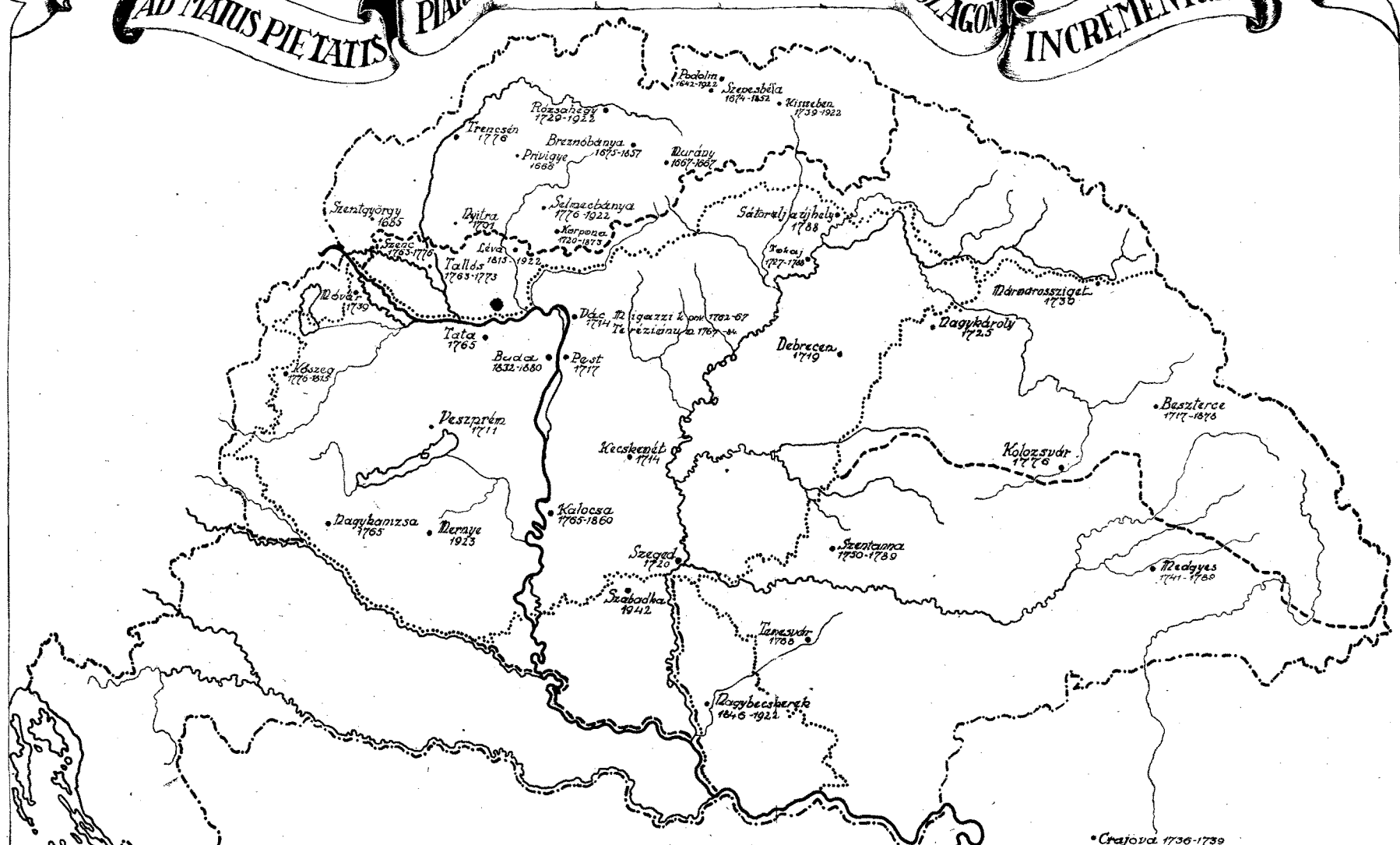
1. A szabadságharc hatása	166
2. Iskolai változások	177
3. A rendi szervezet változásai	210
4. Növendéknevelés	216
5. A piaristaság iskolánkívüli tevékenysége	226
Felhasznált irodalom	252

<i>II. rész. Bíró Imre: A forradalmak és a restauráció kora</i>	258
---	-----

<i>III. rész. Dr. Bíró Vencel: Az erdélyi rendházak a román uralom évtében.....</i>	330
---	-----

<i>IV. rész. Dr. Tomek Vince: Szabadka és a piaristák.....</i>	346
--	-----

1642 AD MAIUS PIETATIS PIARISTA RENDHÁZAK MAGYARORSZÁGON INCREMENTUM 1942

Magyarország:

..... trianoni határa
 = legújabb határa
 - - - - - ezeréves határa
 • város a rendház-
 zal U századok az alapítás
 és megszűnés évei.

Podolin a német rendtartományhoz tartozott a lengyel rendtartomány megalakulásáig (1662), ezután ez a többihez (1782-ig; ettől kezdve a magyarhoz.

Szepesbéla alapításától kezdve tartozott Podolin sorsában. A többi magyar rendház 1692-ig a lengyel rendtartomány, majd 1692-től 1695-ig a generalatus.

..... Crajova 1736-1739

..... ezután pedig 1721-ig a német rendtartomány alá. A magyar rendtartomány határaitól keletkezett 1925-ben a romániai és 1930-ban a szlovákiai rendtartomány.